CHARLES TEXIER

KÜÇÜK ASYA

Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi

Çeviren

Ali SUAT

ÜÇÜNCÜ CİLT

ENFORMASYON VE DOKÜMANTASYON HİZMETLERİ VAKFI

CHARLES TEXIER

KÜÇÜK ASYA

Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi

Çeviren
Ali SUAT

Latin Harflerine Aktaran

Prof. Dr.
Kâzım Yaşar KOPRAMAN

Hazırlayan

Yard. Doç. Dr.
Musa YILDIZ

ÜÇÜNCÜ CİLT

ENFORMASYON VE DOKÜMANTASYON HİZMETLERİ VAKFI
Ankara - 2002

©
2002
Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı
7. Cadde, Kültür Sitesi, No: 104 06370 Batıkent Ankara / TÜRKİYE
Tel: (+90.312) 354 62 66 • Faks: (+90.312) 354 64 63
e-mail: edhvakfi@ada.net.tr • www.edhvakfi.org.tr

Eserin Orijinal Adı:
Asie Mineure; Description Géographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de la Chersonnése d' Asie. Paris, Typographie de Firmin Didot Frères, Fils et C., Editeurs Imprimeurs de L' Institut de France, 1862, 1882.

Eserin Arap Harfli Türkçe Adı:
Küçük Asya; Coğrafyaya, Tarihe, Âsâr-ı Atîkaya Ait Tarîf. İstanbul, Matbaa-i Âmire 1923-1924, 3 C.

Proje ve Koordinasyon
Hasan DUMAN

Latin Harflerine Aktaran
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN Gazi Üniv. Fen-Ed. Fak

Sadeleştiren
Yard. Doç. Dr. Musa YILDIZ Gazi Üniv. Eğt. Fak.

Katkıda Bulunanlar

Prof. Dr. Semavi EYİCE	*İstanbul Üniv. Ed. Fak.*
Prof. Dr. Mesut ELİBÜYÜK	*Ankara Üniv. D.T.C. Fak.*
Yard. Doç. Dr. Esma İNCE	*Gazi Üniv. Eğt. Fak.*
Yard.Doç. Dr. Kenan BİLİCİ	*Ankara Üniv. D.T.C. Fak.*
Yard. Doç. Dr. Yücel ŞENYURT	*Gazi Üniv. Fen-Ed. Fak.*
Yard. Doç. Dr. Kâmil AKARSU	*Gazi Üniv. Eğt. Fak.*
Murat ÖNGÖREN	*Teknik Yardımcı*

Eserin tüm yayın hakları saklıdır.
Hiç bir şekilde gravürler de dahil olmak üzere kısmen de olsa herhangi bir yöntemle kopye edilip, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ISBN 975-7473-12-X Takım/Set
ISBN 975-7473-13-8 I. C.
ISBN 975-7473-14-6 II. C.
ISBN 975-7473-15-4 III. C.

Baskı: Özkan Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara/Tel: (+90.312) 229 59 72-74
Cilt: Balkan Cilt Sanayi, Ankara/Tel: (+90.312) 267 09 52-53

İÇİNDEKİLER

YEDİNCİ KİTAP - KAPADOKYA

BİRİNCİ BÖLÜM
Kapadokya Krallığının Kökeni 3
İKİNCİ BÖLÜM
Asur Egemenliği 5
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Kapadokya'nın Nüfusu 7
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Kapadokya Kralları 10
BEŞİNCİNCİ BÖLÜM
Romanın Etkisi 16
Din 18
ALTINCI BÖLÜM
Roma İmparatorluğu Yönetimi Altında Kapadokya 19
YEDİNCİ BÖLÜM
Konstantin (Constantin) Yönetimi 25
SEKİZİNCİ BÖLÜM
Arius'un Bozuk İnanç Sistemi 27
DOKUZUNCU BÖLÜM
Selçukluların İstilası 28
ONUNCU BÖLÜM
Haçlı Seferi 31
ON BİRİNCİ BÖLÜM
Konya Selçuklu Sultanları 34
ON İKİNCİ BÖLÜM
Hristiyan Kapadokya 37
ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İnzivaya Çekilen Keşişler 38
ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İnzivaya Çekilen Keşişlerin Yaşadıkları Yerler 39
ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Sainte Hélène'in Gezisi 41

ON ALTINCI BÖLÜM
Hristiyanların Mezarları 43
ON YEDİNCİ BÖLÜM
Defin Törenleri 44
ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Hristiyanlıkta Defin Tarzı 46
ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Tavium'dan Kayseri (Cesarée)'ye 48
Yozgat 48
YİRMİNCİ BÖLÜM
Kızılırmak (Halys) Vadisi 50
YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
Surp Garabed Manastırı - Dağa Oyulmuş Kiliseler 51
YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Surp Garabed Çevresinde Dağa Oyulmuş Kiliseler 52
YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Mezar Odaları ve Azizlerin Mezarları Olan Kilise 54
YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Kapadokya'nın Şehirleri ve Antik Dönemdeki Bölümleri 55
Kızılırmak (Halys) Nehri 57
YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Kayseri (Césarée) 59
YİRMİ ALTINCI BÖLÜM
Dinî Eserler 65
YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM
Huand Camisi ve Türbesi 69
YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Erciyes (Argée) Dağı - Yanardağ Püskürmesi 71
YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM
İncesu – Mélas 75
Kayseri'den İncesu'ya 76
OTUZUNCU BÖLÜM
Ürgüp 78
OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM
Ürgüp Şehri 83
OTUZ İKİNCİ BÖLÜM
Göreme Vadisi 86
OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Martchianne Köyü 92

OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Dikilitaş - Anıt Mezar 92
OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM
Nevşehir 94
OTUZ ALTINCI BÖLÜM
Tuz (Tatta) Gölü 96
OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM
Garsauritis Sahası – Savatra (Soatra) - Soandus 99
Soğanlıdere (Soandus) 100
OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM
İnönü - Kadınların İlginç Kıyafetleri 103
OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM
Viranşehir - Aksaray 104
KIRKINCI BÖLÜM
Tyanitis Sahası 107
KIRK BİRİNCİ BÖLÜM
Niğde 111
KIRK İKİNCİ BÖLÜM
Tyane 115
KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Tyane'nin Şimdiki Durumu 119
KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Ereğli 120
KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM
Değişik Dönemlerde Kapadokya Sahasının ve Şehirlerinin Çizelgesi 121

SEKİZİNCİ KİTAP - ARMENİYA - PONT - PAFLAGONYA

BİRİNCİ BÖLÜM
Armeniya (Arménie) 129
İKİNCİ BÖLÜM
Paul Taraftarları (Pauliciens) 131
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Armeniya'nın Mesafe Çizelgesi 133
Küçük Armeniya Yoluyla Tarsus'tan Trabzon'a Mesafeler 134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Anazarba 135
Sis - Flaviopolis 137
BEŞİNCİ BÖLÜM
Sis'den Maraş - Antiochia ad Taurum 138
Maraş 141
ALTINCI BÖLÜM
Fırat Havzası - Malatya (Mélitène) 142
Malatya (Mélitène) 143
YEDİNCİ BÖLÜM
Eğin (Éguine) - Fırat Vadisi 147
SEKİZİNCİ BÖLÜM
Pont Krallığı 149
DOKUZUNCU BÖLÜM
Trabzon (Trébizonde/Trapezus) 154
ONUNCU BÖLÜM
Trabzon Krallığı 156
ON BİRİNCİ BÖLÜM
Kızlar Manastırı 160
ON İKİNCİ BÖLÜM
Pont Krallığında Anaïtis'in Büyük Kutsal Yerleri –
Komana (Comana) - Zile (Zéla) – Boğazköy (Pterium) 161
ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Anaïtis Dini 162
ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Polemonyak Pontu (Pont Polémoniaque) Sahasının Şehirleri -
Tokat - Gümenek - Komana (Comana) 165
ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Turhal - Kazova - Zile (Zéla) 167
ON ALTINCI BÖLÜM
Amasya (Amasie) 170
Şimdiki Amasya Şehri 171
ON YEDİNCİ BÖLÜM
Kale ve Kral Mezarları 174
ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Galatya Pontu'nun Şehirleri - Ptérium - Boğazköy - Höyük 180
ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Tapınak 183

YİRMİNCİ BÖLÜM
Kale - Saray 187
Surlar 190
YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
Yazılı Kaya 193
YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Alacahöyük (Öyük) - Med Sarayı 200
Galatya Şehirleri 202
YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Karadeniz (Pont - Euxin) Kıyısını Dolaşma 204
YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Paflagonya (Paphlagonie) 208
YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Sinop (Sinope) - Amasra (Amastris) -
Karadeniz Ereğlisi (Héraclée) 209

DOKUZUNCU KİTAP - KARYA - LİKONYA - İSAURYA

BİRİNCİ BÖLÜM
Karyalıların Kökeni 215
İKİNCİ BÖLÜM
Karya Kralları ve Sülâleleri 218
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Bodrum (Halicarnasse) 220
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Mausole'nin Mezarı 223
BEŞİNCİ BÖLÜM
Kıyıkışlacık (İassus) 225
ALTINCI BÖLÜM
Duvarlar 233
Şehir İçi 236
YEDİNCİ BÖLÜM
Mezarlık 241
Birinci Dönem - Leleglerin Mezarları 241
İkinci Dönem - Yunan Mezarları 241
Üçüncü Dönem - Romalıların Mezarları 242
SEKİZİNCİ BÖLÜM
Büyük Duvarlar 242

DOKUZUNCU BÖLÜM
Bargylia - Cyndia - Myndus 244
ONUNCU BÖLÜM
Knide (Cnide) 247
Knide (Cnide) Hiéron'u 256
ON BİRİNCİ BÖLÜM
Afrodisyas (Aphrodisias) 257
ON İKİNCİ BÖLÜM
Şehir - Duvarlar 266
ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Tapınak 272
ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Genel Binalar 275
ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Karya Sahasının İç Şehirleri 280
ON ALTINCI BÖLÜM
İstanköy (Cos) Adası 283
ON YEDİNCİ BÖLÜM
Likonya (Lycaonie) - İsaurya (İsaurie) - Eski Coğrafya 287
ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Peraea Yöresi 292
ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Amyntas Krallığı 294
YİRMİNCİ BÖLÜM
İsaurya (İsaurie) Şehirleri 295
YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
İsaura - Zengibar 299
YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Konya (İconium) 309

ONUNCU KİTAP - LİKYA - PAMFİLYA - KİLİKYA

BİRİNCİ BÖLÜM
Likya (Lycie) 317
İKİNCİ BÖLÜM
Likya Halkı - Anıtları 319
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Likya Dili 320

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Fethiye (Telmissus/Macri) 327
BEŞİNCİ BÖLÜM
Mezarlar 337
ALTINCI BÖLÜM
Fethiye (Macri) 339
YEDİNCİ BÖLÜM
Ksanthos (Xanthus) Vadisindeki Likya Şehirleri 341
SEKİZİNCİ BÖLÜM
Ksanthos (Xanthus) - Arna - Tlos - Duvar 342
DOKUZUNCU BÖLÜM
Pınara - Minara 346
ONUNCU BÖLÜM
Sidyma - Cragus - Cadyanda 349
ON BİRİNCİ BÖLÜM
Patara (Patare) - Phoenicus Portus - Kalamaki 352
ON İKİNCİ BÖLÜM
Patara (Patare) 352
ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Tiyatro - Tapınak 362
ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Küçük Tapınak 366
ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Mezarlık 367
ON ALTINCI BÖLÜM
Sevedo Limanı - Castellorizo 368
ON YEDİNCİ BÖLÜM
Kaş (Antiphellus) 372
Mezarlık 383
ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Phellus 384
ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Candyba - Cyaneae - Abnaea 392
YİRMİNCİ BÖLÜM
Aperlae - Cyaneae - Dolichiste Adası 399
YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
Andriace - Sura - Myra 401
Demre (Myra) 406

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Finike (Phineka) Burnu - Limyra 427
YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Arycanda - Alagir Vadisi 429
YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Faselis (Phaselis) - Olympus - Chimaera Dağı 430
YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Cibyratis'in Dört Şehri (Tétrapolü) 435
YİRMİ ALTINCI BÖLÜM
Pamfilya (Pamphylie)
Arazinin Oluşumu - Rum Göçmenlerin Yerleşmeleri 436
YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM
Çiçeron (Cicéron) Kilikya'da 438
YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Olbia – Antalya (Attalia) 442
YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM
Antalya (Attalia/Adalya) 442
OTUZUNCU BÖLÜM
Düden Çayı (Catarrhactès) 444
OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM
Lagon - Termessus 444
OTUZ İKİNCİ BÖLÜM
Termessus 445
OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Perge (Perga) - Cestrus 447
Perge (Perga) 448
OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Antik Şehir 449
Tiyatro - Stadyum 450
OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM
Syllaeum - Yanköyhisarı - Asarköy 452
OTUZ ALTINCI BÖLÜM
Pednelissus - Kara Baoulo 453
OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM
Cestrus'un Yukarı Havzası - Isparta - Ağlasun (Sagalassus) 455
Ağlasun (Sagalasus) - Kremna 456
OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Belkıs (Bal Kız) Sarayı - Aspendos 458
Aspendos 461

OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM
Selgé - Sergé 473
KIRKINCI BÖLÜM
Side - Eski Antalya 474
KIRK BİRİNCİ BÖLÜM
Kilikya 475
KIRK İKİNCİ BÖLÜM
Silifke (Séleucie) 478
KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Ziraî Kilikya 480
Kilikya'nın Kapıları 480
KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Tarsus (Tarse) 481
Tarsus Anıtı 483
KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM
Suriye Kapıları 484
KIRK ALTINCI BÖLÜM
Mopsuestia - Missis - Adana 485
DİZİN 489
AÇIKLAMALI YER ADLARI SÖZLÜĞÜ 515
HARİTALAR
1. İRANLILAR DÖNEMİNDE KÜÇÜK ASYA 535
2. BÜYÜK İSKENDER VE HALEFLERİ ZAMANINDA KÜÇÜK ASYA 536
3. ROMA DÖNEMİNDE KÜÇÜK ASYA (M.Ö 39-M.S..305) 537
4. HERAKLİUS ZAMANINDA KÜÇÜK ASYA (M.S.610-641) 538
5. XIX. YÜZYIL ORTALARINDA KÜÇÜK ASYA 539
YER ADLARI DİZİNİ
1. BÜGÜNKÜ YER ADLARI VE TEXIER'DEKİ KARŞILIKLARI İLE HARİTALARDAKİ YERLERİNİ GÖSTERİR DİZİN 541
2. TEXIER'DEKİ YER ADLARI VE BUGÜNKÜ KARŞILIKLARI İLE HARİTALARDAKİ YERLERİNİ GÖSTERİR DİZİN 547
3. 5. HARİTADAKİ YER ADLARININ HARİTADAKİ YERLERİNİ GÖSTERİR DİZİN 554

YEDİNCİ KİTAP

KAPADOKYA (CAPPADOCE)

BİRİNCİ BÖLÜM
Kapadokya Krallığının Kökeni

Küçük Asya'nın batı tarafındaki vilayetlere yerleşmiş olan kavimler hakkındaki bilgilerin tamamen açığa çıkmamış olan bazı noktaları, hiç olmazsa varsayımlara dayandırmak için toplanması kolay tarihî bilgilere sahip ise de Kızılırmak (Halys) nehrinin doğu tarafında yerleşmiş olan kavimlerin durumları, böyle değildir. Art arda gelen birtakım değişikliklere boyun eğerek, kökenleri bilinmeyen farklı kavimlerden kümeler oluşturmuş olan söz konusu kavimler hakkında bilgi verecek ve bir medeniyetin değişik dönemlerindeki karakterlerini gösterecek eski eserler bile yoktur. Eski Kapadokya'nın incelemek için sunduğu şey, kayalar içinde oyulmuş mağaralardan ibarettir.

Eskiler Kapadokya halkına, Suriyelilerle barbar dili konuşan ve belki de Avrupa'dan göçe zorlanarak sürülmüş, asıl halkın son kalıntısı olan bir kavmin birleşmesinden meydana gelmiş gözüyle bakarlar. Bulundukları bölgenin, sakinlerinin siması üzerine elbette bir etkisi vardır. Bunlarda hiçbir zaman güzel sanat zevki uyanmamıştır; ağaçsız geniş çöllerde yaşayan, sursuz şehirlerde oturan bu insanlar, kendilerini sadece bereketsiz bir tarıma vermişlerdir. Bir şeyde başarılı olmuşlarsa, o da hükümdarlarının başlıca zenginliğini oluşturan hayvan yetiştirmektir. Bu işaret onları, tarihî kanıtların yok olmasına rağmen Suriyelilere çok yaklaştırır. Kapadokyalıların eserlerinde görülen özel nitelikler de onları, (s.4) herhangi bir kavimden çok Arabistan ve Yukarı Suriye halkıyla aynı kökenden gösterir. Hele dinleri, batıdaki çok tanrılılığın açık bir örneğidir. Memlekette yaygın Yunan tanrılarının adlarının bulunmaması, bu adların sonradan Rumlar ve Romalılar tarafından Kapadokya tanrılarına verilmiş olmasındandır[1].

Roma döneminden çok sonraya kadar, Kapadokya'da devam etmiş olan Mecusîlik (ateşe tapanların dini)[2], tanrıça Anaïtis diniyle beraber yabancı kavimler tarafından getirilmiş ve yayılmıştı. Strabon, kendi zamanında kırsal kesimde kurulan Mecusî tapınakları (pyrées)nın hâlâ çok sayıda tapınan insanı çektiğini açıklıyor[3]. Ancak bütün Kapadokyalıların saygısı, tapınaklarının süsleri ve görkemi, Mecusîlerinkini sönük bırakan

[1] Strabon, XII, 535.
[2] Strabon, XV, 733.
[3] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

asıl yerli tanrılara idi. Romalılar tarafından Beilone[4] adı verilen Men ve Ma tapınakları, ruhanî liderleri krallardan olan gerçek hükümet merkezleriydiler. Hep bu tanrıların Asyalı adları bırakılarak daha sonra Romalılar tarafından Vesta, Venüs-Uraine ve Lunus diye adlandırılmışlardı.

Fırat nehrinin doğusunda kurulmuş olan Ermeni ve Asurî hükümetleri, çok yüksek bir gelişme düzeyine eriştikleri sırada, Kapadokya daha henüz karışıklık hâlinden çıkıyordu. Çünkü o zamanlar bu saha, yer altı mağma faaliyetinin göstergesi olan yanardağ lavlarının tahribatına terk edilmiş ıssız ve ekinsiz bir alandan başka bir şey değildi. Bir millet oluşturmak için toplanmaya çalışan bu dağınık nüfus, ora medeniyetinin ilk elemanları olan Medler ve Ermenilerle ilişki kurdular. Doğal olarak Armeniya'da ve özellikle Akilisene (Acilicéné)'de[5] yayılmış olan ateşe tapma, İranlıların gelmesinden çok önce bu Akilisene (Acilicéné) sahasından Kapadokya'ya taşındı. Şu kadar ki Leuco-Syrienlerin hangi dönemde ve ne gibi bir etki altında kuzeye doğru bu akını yaptıkları, tamamen bilinmiyordu. Acaba Sésostris'in fetihleri dönemine mi rastlamıştı? Bunlara bu dönemden daha eski bir tarih verilemez; çünkü bu sahanın, bundan daha eski bir dönemde yerleşilebilir olması mümkün değildir.

Sadece tarihî olan probleme, çoğunlukla jeolojiye ait olayları tartışma tarzında müdahale ettirdiğimize şaşmamalıdır. Depremlerin dağ tabakalarını birbiri üzerinden kaydırarak bazen bir göl meydana getirmek için bir su akışını kesip türlü değişiklikler yaptığı çok az olursa da, bize hiçbir olay tarihi (s.5) veremeyen dönemlere kadar çıkmayarak, bildiğimiz tarihî zamanlardan beri Küçük Asya yarımadasının bazı kıyılarında, genellikle körfezlerde ve nehir ağızlarında meydana gelen değişimleri inceleyebiliriz. Toprağın sürekli olan hareketleriyle yerinden oynayan arazi, bugünkü toplanan topraklardan oranı bilinemeyecek kadar sularla taşınmıştır.

Milâttan 2700 yıl önce Asya'yı istila eden Sésostris'in seferi, Mezopotamya bölgesindeki Sam soyuna bağlı kavimlerin Fırat boyuna çıkmasına, şüphesiz en büyük sebep olmuştur. Şu kadar ki bunların Kızılırmak nehrini geçtiklerine ilişkin hiçbir eski belge yoktur. Kilikya kıyılarında yerleşen Fenikeliler de Toros Dağlarının öte tarafına girmeyerek, yalnız kıyılarda ticaretlerini yapmakla yetindiler. Kapadokya'nın medeniyete doğru aldığı yol, özellikle Asurlu fatihlerin etkisiyle olmuştur. Meşhur Sémiramis'in seferleri ve uygulamaları, bu bölgede şu anda bilinmektedir. Burada bir şehir ve ötede bir kale, bu kraliçenin adını taşır. Fırat ile Dicle

[4] César, *de Bell. civil.*

[5] Erzincan ve çevresinin Bizans dönemindeki adı (Y.N.).

arasında hâlâ görünen bir surla korunmuş Médie'nin güneyinden Şah Miramgerd kalesinin kurulduğu yüksek Armeniya platosuna kadar bu imparatorluğun egemenliği altında bulunan bütün memleketin eserleri, büyüklükte Mısır'ınkilerle rekabet ettiği gibi, yarar açısından bütün dünyada bulunanlardan daha üstündü. Aşılmaz dağlarla geçilmez bataklıklar arasında geniş yollar açma başarısı, en önce bu hükümdarındır. Başka birçok hükümdarların eserlerini de bazen buna dayandıran doğuda Sémiramis'in şöhreti, Hz. Süleyman ve Saba Kraliçesi Belkıs ile beraber söz edilecek kadar büyük eserlerinin harabeleri, şu anda mevcuttur.

İKİNCİ BÖLÜM
Asur Egemenliği

Med İmparatorluğu döneminden beri kurmuş olduğu yapı gereğince Asur Devletiyle birleşen (s.6) Kapadokya, o zamanlar Küçük Asya yarımadasının, bir denizden diğer denize kadarki kısmını içine alıyordu. Kuruluş tarihi bu döneme kadar çıkan az şehir biliyoruz; bununla beraber Sémiramis'in meydana getirdiklerinden, Malatya (Mélitène)'yı ve Sardanapale'in çok sevdiği ve kendisinin kurdurarak gömülmek istediği Anchiale[6] şehirlerinden söz edebiliriz. Rumlar bile eski zaman konusunda susarlar. Herodot[7] Asurluların, egemenliklerini genişlettikleri bu şehirlerde yaşamış olan milletlerin en eskisi olduklarını doğrular. Gerçekte Medler, bağımsızlıklarını kazanmaya başladıkları zamandan yüz yirmi beş yıl önce Asurlular, Yukarı Asya'nın hâkimiydiler. Önce de açıkladığımız gibi Medler, sınır hâkimiyetlerini Kızılırmak (Halys) nehrine kadar geri çektiler. O hâlde Kapadokya'nın tarihi, İskender'in halefleri zamanına gelinceye kadar Medler, Asurlular ve İranlıların tarihinden ayrılamaz. Ermeni tarihine göre Sémiramis'in yenerek egemenliği altına aldığı Armeniya, daha sonra bu boyunduruğu silkip atarak önceki devletini yeniden kurmuştur. Yunanlılardan önce olan bu zamanlarda, bazen bağımsız bir devlet hâlinde ve bazen de İran hükümdarlarının satrapları elinde kalmıştır[8]. Ankara eserlerinde Romalıların sırf kaprisleri nedeniyle Armeniya ve Kapadokya şehirlerini nasıl alıp, nasıl başka yere verdiklerini gördük. Bu uzun süre içerisinde Armeniya'nın ancak kararsız ve geçici bir millî varlığa sahip olabildiği zannedilir. Bununla beraber Tigranlar[9], sınır hükümetlerini bütün Mezopotamya'ya yayarak Kapadokya'ya da hükmettiler. Başkent olan

[6] Tarsus-Mersin arasında yeri tam olarak bilinmeyen bir antik şehir (Y.N.)
[7] Hérodote, I. Kitap, s.95.
[8] Cyrop, II. Kitap, s.58-61.
[9] Ermeni kralları (Y.N.).

Kayseri (Césarée), uzun süre Ermeni hükümdarlarına bağlı kaldı. Çünkü şehri bu Sapor, Ermeni sülâleleri elinden almıştı. Küçük Arıneniya adı verilen saha, Kapadokya'nın bir kısmından başka bir şey değildi; fakat Kapadokya'yı milâttan 650 yıl önce almış olan Fravarti (Phraorte)'nin fetihlerinden[10] Ninova (Ninive)'nın yıkılışına kadarki bütün Asurlu dönemlerinde, bu sahanın değişen sınırlarını çizme imkânı yoktur. İskitler Asya'yı ele geçirdikleri zaman, akınlarını Medlerin İmparatorluğuna kadar yaydılar. Zannedildiğine göre Kayseri (Césarée) platosunun üzerlerinde, doğudan batıya doğru akan Kızılırmak nehri, bunların tahrip sınırını oluşturmuştur. Fakat bunların, bu çizginin güneyinde yerleştiklerine, Ankara ile Kayseri arasındaki küçük bir şehrin adı işaret eder. Antonin'in (s.7) çizelgesinde, bazen Sacoena ve bazen de Saccacoene diye yazılmış olan bu ad, Nyssa ile Kayseri (Césarée) arasındaki Saccacéné'nin sınırından çok uzaktır. Rahip Cyrille'in haritasına ve bütün Kayseri Rum kilisesine göre şimdiki Nevşehir kasabası, Nyssa'nın yerini işgal eder. Hatta Rum ruhanî liderliği, Nevşehir Başpapazına Nyssa Papazı unvanını verir. Sacoena'nın, kayalar içinde birçok mağaralar oyulmuş İncesu mevkisinde olması gerekir. Diğer Sacoena da Tavium ile Kayseri (Céesarée) arasında ve Kayseri'nin otuz dokuz mil kuzeyinde diye belirtilir. Bunların, Bizans dönemlerine kadar adları süregelen İskit (Sace)lerin işgal etmiş oldukları eski kaleler olması akla gelir.

Kyaksar (Cyaxare)'ın yendiği İskitler, işgal ettikleri toprakları Medlere bıraktılar; fakat bu zaferin sonucu, Lidyalılar ile Medler arasında savaş ilan edildi. Uzun yıllar süren bu savaş sırasında Medler, Kızılırmak nehrinden öteye bütün memleketin hâkimiydiler ve oraya Anaitis[11] tanrıçasının dinini taşıdılar. Bu din, ta Lidya'ya kadar yayıldı. Bu durumun Asur İmparatorluğunun yıkılışına kadar devam ettiği zannedilir ve Keyhüsrev (Cyrus) iki imparatorluğunu bir makam altında birleştirdiği zaman bu değişim, Kapadokyalıların ahlâk ve âdetleri üzerinde çok az bir değişiklik gösterdi.

Bütün Asya, İran boyunduruğu altına girmeden önce, bağımsızlığını korumaya gayret etti. Yunan soyuna bağlı olan kavimler, şiddetle karşı koydular. Likyalılar bunlara bağlanarak memleketlerini satrapların eline düşürmekten ise ateşe vermeyi tercih ettiler; fakat Kapadokyalılar yeni yöneticilerine kolaylıkla ısındılar. Tarih, bunların isyan ettiklerine ilişkin

[10] Hérodote, 61-102.

[11] Akamenid döneminde İran'da tapınılan tanrıça Anahita'nın Helenistik devirdeki adıdır. Suların, doğurganlığın ve bereketin tanrıçasıdır (Y.N.).

bize hiçbir bilgi aktarmamıştır. Ortak vatanları Avrupa olduğu için, Galyalılar ve Romalılar ile Frigya ve Bitinya halkları arasındaki kolay kaynaşma ile ilgili yaptığımız gözlem, Kapadokyalılar ve Perslere de uygulanabilir. Ayrıca başka belge olmadığı için Kapadokyalıların doğu kökenli olduklarını kanıtlayabilir. Leuco-Suriyelilere Suriye'nin yerlisi bir halk olarak bakma konusunda tüm yazarlar fikir birliği içinde değildir; Amazonların[12] hükümdarlığı sırasında boyun eğdirildikleri tahmin edildiği için, çok eski zamanlarda Karadeniz (Pont-Euxin) kıyılarının yöneticileri oldukları bir gerçektir[13].

Kapadokya kelimesine gelince, bunun aslını aramak boşa uğraşmadır. Çünkü eski yazarlar bu konuda görüş birliğine varamamışlardır. Bazıları[14] buna Kızılırmak nehrinin kollarından biri olan Cappadoce suyunun adından türemiştir, demişler; diğer bazıları da[15] Fars dilinden alınma olduğunu iddia etmişlerdir.

(s.8) ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Kapadokya'nın Nüfusu

Bu şehir, İran hâkimiyeti altındayken, iki vali tarafından yönetilirdi. Memleket, gerçekte kendiliğinden ikiye ayrılır; bunların biri çorak ve susuz, diğeri ormanlarla örtülmüş ve sayısız ırmaklarla sulanmıştır. Bu ikincisi Pont Hükümetinin bir şehrinin adı oldu. Birincisi ise Kapadokya adını sürekli olarak korudu. Kendini bir arslanın saldırılarından kurtarmış olan Pharnabase'a mükafat olarak Keyhüsrev, bu kasabanın olduğu dağdan bakıldığı zaman görülen bütün bölgeyi vermişti. İlk defa bir Kapadokya kralından söz edilmesi, bundan sonradır[16]. Geniş imparatorluğunun idarî yapısını oluştururken Dârâ (Darius), bu Kapadokya'yı onuncu satraplık saydı. Bu saha, iki vilayet olarak kaldı. Rumlar birine Büyük, diğerine Küçük Kapadokya adını verdiler.

İranlılar zamanında Kapadokya'nın geniş bahçeleri, kralların av kuşları ve her tür hayvanları için düzenlettirdikleri çok güzel parklar olmuştur. Buranın yerli hayvanı olan yaban eşeğinin kısrakla çiftleşmesinden meydana gelen katırların ünü, ta Babil'e kadar yayılmıştı. Bugün çok azalmış olan bu yaban eşeğinin en çok bulunduğu yer, İran Dağları olmakla beraber Kapadokya katırları yine değerlerini korumuştu ve

---

[12] Strabon, XII, 544.
[13] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).
[14] Pline, VI. Kitap, bölüm 3.
[15] Const. Porphyrogénète, *de Thematibus in Themate Armeniaco.*
[16] *a. e.*

batı pazarlarında at fiyatına satılırdı. Memleket, şimdi çok fakir ve hayvan yetiştirmenin önceki gibi verimli olmasını sağlayacak olan hükümet yönetimi, çok cahil olmakla beraber, yine memleketin tarımını yönetecek araçlara bir dereceye kadar sahiptir. Kayseri ve Niğde civarlarının geniş ovaları, otlak ihtiyacını sağladıkları gibi, Kapadokya'nın arpası da değerlidir. Tarımda kullanılan ve genellikle faydalı olan tuz ise Tuz (Tatta) göllerinde değil, kaya ocaklarında da külçe hâlinde vardır. Bu sahanın eski hükümdarları, memleketin zenginliklerinin nerede aranacağını (s.9) bilirler ve koyulan vergileri para olarak tahsil etmeyip, yarış ve araba atı olarak alırlardı. Kapadokya kralları, sürekli olarak oldukça zayıf bir hazineye sahip tanınmışlardır[17].

Volkanik tüfleriyle değerli olan güzel otlakların bulunduğu dağ kısımlarında, sayısız at ve keçi sürüleri beslenirdi. Fakat memleketin bugünkü zenginliğini oluşturan güzel koyun cinsi, o zaman azdı ve yapağı pahalıydı[18]. Halkın tamamının giydiği elbise, keçi tüyünden yapılmıştı. Bu sanat, memlekette şu anda devam etmektedir.

Bu gibi durumlar dikkate alınarak Kapadokyalılar hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Birinci dönemde, içinde bina için bir taş bulunmayan arazide yaşayan cahil ve neredeyse barbar çoban ya da volkanik yumuşak taş ve kayaların dar vadilerine sıkışmış bir kısmı dağlı; bazıları, zamanımızdaki Kapadokyalıların da hâlen haba (aba) adıyla giydiği yapağı yününden elbise giyinmiş, çadır altında göçebe, diğer bazıları önce kovuklara sığınarak daha sonra bunları oyup mağara hâlinde düzenlerler ki bugünkü sayısız evlerin aslını temsil eder. Aile halkı arttıkça, kayaya bir oda daha oyarak arı kovanı gibi delikleri sonuna kadar artırmışlardır. Taşçı kalemi ve çekici kolay kabul eden bu volkanik taşlarda, ölüler için de yer bulmuşlar ve zenginlik derecesine göre mezar, lâhit oymuşlardır. Bu koyun çobanları arasında, zamanımızdaki Arap aşiretleri gibi büyük mal sahipleri vardı. Pampalus'un Tyane'deki[19] süslü köşkü, ünlüydü; fakat mağara hayatı, Kapadokyalıların da evleri süsleme zevkini uyandırmadı. Kızılırmak nehri kıyılarında adeta köyler oluşturan mağaralar gördüm. Bunların sarnıçları ve ocak bacaları vardır. Kayseri Nazianze[20], Soandus[21] ve Nyssa'nın[22] çevresi binlerce

[17] Horat, I, 6, 36.
[18] Strabon, XII, 546.
[19] Niğde ili, Bor ilçesi, Kemerhisar kasabasının antik dönemdeki adı (Y.N.).
[20] Aksaray'ın kuzeydoğusunda olduğu düşünülen bir Bizans yerleşimi (Y.N.).
[21] Ürgüp'ün güneydoğusundaki Soğanlı vadisinde olduğu düşünülen Roma-Bizans dönemine ait bir şehir (Y.N.).
[22] Nevşehir çevresinde olduğu düşünülen bir Bizans yerleşimi (Y.N.).

mezar, mesken ve hatta kilise doludur. Çünkü Hristiyan Kapadokyalılar da daha sonra bu taş oymasını terk etmemiştir. Fakat hiçbir yerde herhangi bir sanat eseri izi ya da hatta simetri diye adlandırılan ve bir çocuğun veya bir yabanî insanın da hoşuna gidecek çok doğal hislerin bir ürünü bile görünmez. Zaten şehirleşmiş Romalılarla zarif Yunanlılar, Kapadokyalılara sürekli olarak aşağılayıcı bakışlarla bakmışlar ve onlara, tasavvur olunabilir ayıpları ve kusurları yakıştırmışlardır. Tertullien bu halkın karakteri hakkındaki duygularını (s.10) anlatırken "C" harfiyle başlayan üç kavimden söz ederdi: Bunlar; Kapadokyalılar (Cappadociens), Kilikyalılar (Ciliciens) ve Giritliler (Crétois) idi. Kapadokyalılarda cahillikleriyle beraber bir de hilekârlık görürlerdi. Özellikle bunlardan çok becerikli yalancı şahitler çıkardı. Bu sebeple Martial'ın hicviyesi akla gelir[23].

Kısacası, Asya'da Kapadokyalılar kadar hiçbir millet Romalıların ve Yunanlıların aşağılamasıyla karşı karşıya kalmamıştır. Bunlar tarafından Kapadokyalılar hep kalın kafalılık ve cahillikle suçlanmışlardır. Bununla beraber bu kavimde zalimlik yoktur, hatta fatihlerin saldırılarına teslim olarak karşılık veriyorlardı. Bu milletin her zaman değişik efendilerine teslimiyetle boyun eğdiği görülür. Roma'nın büyük bir jesti ile senato bu millete özgürlük vermek istediğinde bu millet, açık gönüllülükle kendisinin ne yapacağını bilemediği bu iyiliği geri almasını rica ediyor ve yüzyıllardır kendisini yöneten monarşi yönetimini geri istiyor. Böyle bir halk ile sanat tarihi belirsiz bir ilim durumundadır. Çünkü onun için bütün yüzler birbirine benzemektedir. Bir yandan yok olup gitmeyecek inler kazmışlarken, soylarından gelenlerin o halkın konuştuğu dil hakkında fikir sahibi olabilmeleri için tek bir satır yazmayı düşünmemişlerdir. Tek bildiğimiz bu dilin çok az yaygın olduğu ve Kapadokçanın birkaç küçük yerleşim yerinde konuşulduğudur[24] .

Pont ve Kapadokya'da konuşulan dillerin çokluğu, Asya'nın batı kısmı gibi buraya da kökenleri farklı birtakım kavimler tarafından yerleşildiğine işaret eder. Bunların hükümdarları bile memleketin farklı şivelerini bilmezlerdi. Buna şahit olan Lucien'in şu hikâyesi hoştur: Karadeniz (Pont-Euxin) taraflarından bir kral, pandomim (pantomimes) oyununda bulunurken Néron'a, birçok dil konuşan komşularıyla ticaret yapabilmek için bu oyunundaki aktörlerden tercüman almak arzusunu ortaya

---

[23] Vipera Cappadocem nocitura momor-dit; at illa Gustato periit sanguine Cappadocis ("Kapadokya'ya zarar verecek olan yılan ısırdı; aynı yılan Kapadokya'nın kanını tadıp öldü").

[24] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son altı cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

çıkarmıştır? Mithridate, aksine çocukluğundan beri ömrünü bu Asya kabileleri arasında geçirdiğinden, hemen hemen hepsinin şivelerini biliyordu. En çok başarısını da onların dillerinde konuşmakla elde ederdi. Bu türden yirmi dört şiveye aşina idi.

Kapadokyalılar dilinden, binlerce mezarlık üzerinde bir ize rastlanmadığı gibi Yunanca kitabeler de azdır. Zannedildiğine göre buranın hükümdar ve sanatkârları, böyle cahil ve yarı yabanî halk için kitabeyi faydasız buldular.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Kapadokya Kralları

Kapadokya kralları, şöhretli değilse bile İskender'in halefleri ve Mithridate'ın (s.11) savaşı sırasında oldukça aktif idiler. Bu hükümdarlar, en büyük şöhretlerini bu Mithridate'ın devam eden ilişkilerine borçludurlar.

Suriye, Bitinya ve Bergama krallarıyla yapılan ittifaklarla siyaset meydanında birçok Kapadokya kralı görülürse de bunlar ikinci derecede gözüktükleri gibi, müttefikleri için de hemen hemen sürekli olarak bir problem ve bazen de ağır bir yük olmuşlardır.

Kapadokya hükümdarları hakkındaki bilgimizin tamamı, İskender'in halefleriyle Mithridate'ın savaş olaylarıyla karıştırılmıştır. Hâlbuki memleket gezildiği zaman keşfedilen hiçbir anıt, hiçbir eser, hiçbir şehir, bu sahanın hükümetine ilişkin yeni bir olay anlatmaz. İlk yönetimde bulunan ya da daha doğrusu hükümdarlık yetkisini fiilen gösterenler, bu yetkiyi satrap adıyla İran hükümdarlarından alırlardı. Keyhüsrev (Cyrus), sahte Smerdis'i öldürenleri servete boğdu. Anapha, Kapadokya hükümetine bağlı olarak, İskender'in Küçük Asya'yı ele geçirmesine kadar, hükümdarlık kendi ailesinde kaldı[25].

Satrapların hangi şehirde ikâmet ettiklerine ilişkin hiçbir belge elde edilememiştir. Zannedildiğine göre bunlar, Pont kralları gibi, dağların tepelerini süsleyen kalelerde, oradan oraya göçebe bir hayat geçirerek günlerini tüketirler. Batı liderlerinin devamlı bir haz ve zevki olan avlarını, uçsuz bucaksız ormanlarında yaparak zaman geçirirlerdi.

Bu sahanın başkenti olan Kayseri (Mazaca)'nin hangi tarihte kurulduğu, tamamen bilinmemektedir. Bazı tarihçiler, bunun tanrıça Komana (Comana) dinine ait bir kelime olduğunu zannederler. Diğer bazıları da Ermeni tarihlerine istinat ederek bu şehrin, Mazach adında bir

[25] Vréret, *Mém. sur la Caapadece, Mém de l'Académie.* XIX, 4.

Ermeni kralı tarafından kurulduğu iddiasında bulunurlar. Yalnız Ariarathe adındaki kralların, bu şehirleri sürekli başkent kabul ettikleri; fakat bunlardan birinin de Silifke (Seleucie)'ye yakın Eloeussa[26] adındaki bir adayı dinlenme yeri yaptığı bilinmektedir[27].

Ariarathe adındaki ilk hükümdar İran kralına, kurayla belirlenmiş askerleri verdi ve ona (s.12) Mısır seferinde eşlik etti. Döndüğünde hayatını sakin bir şekilde geçirdi ve tahtını oğluna bıraktı. İskender'in Asya fetihleri, savaşların yapıldığı yerlerin uzaklığı sebebiyle burada hissedilmedi. Fakat Dârâ (Darius)'nın tahttan inişi, onun vergiye bağladığı bütün memleketleri sürükledi; çünkü İran'a farklı şekilde vergiler veriyorlardı. Paraca zayıf olan Kapadokya bile İran krallarına, yılda bin beş yüz at, bin katır ve elli bin koyun verirdi[28]. Bununla beraber, memleketi iyi tanıyan Strabon'un rivayetine göre, memlekette yapağı yoktu.

Bu saha gezildiği zaman, bu çelişki daha çok göze çarpar; çünkü Kapadokya'nın koyunları, bütün Asya'da en ünlü olandır. Kuyrukları son derecede büyüktür. Bu cins koyunun aslı Arabistan'dır; Herodot'un rivayetine göre[29] Arabistan koyunlarının kuyrukları, uzunluğuna üç endazeden aşağı değilmiş. Çobanlar bu kuyrukların altına ufacık bir tahta araba koyarlarmış. Bu âdete hâlâ Konya'da çok güzel koçlarda rastlanır. Suriye ile olan ilişkilere rağmen Kapadokyalılar zamanında, bu koyunu getirmek ve üretmek işini ihmal etmelerine şaşılır. Bu koyunların bu sahaya, Müslümanlar tarafından getirildiğine şüphe yoktur. Çünkü Küçük Asya'ya gelen Selçuklular, önce Baktriyana'da ve Hazar denizinin güneyinde yerleşmişlerdi. Bunlar, Fırat'ın batısında buldukları koyun cinsini getirdiler. Bu cins, İran'da yaygınsa da Mısır'da yoktur. İran'daki koyunlara, Kapadokyalıların büyük krallarına gönderdikleri koyun cinsinin benzeri gözüyle bakılabilir; fakat herhâlde Strabon'un kitabındaki çelişki, gerçek değildir.

İskender'in ölümüne kadar II. Ariarathe, bu şehri sessizce sahiplendi; fakat sonra İskender'in halefleri, memleketi paylaştırma girişiminde bulundukları sırada, Kapadokya'yı da, Büyük İskender'in İmparatorluğundan bir parça sayarak göz diktiklerini gördü. Memleketi Eumène adına ilan ve büyük bir ordu ile hareket eden Perdiccas'a karşı

[26] Silifke ile Erdemli arasında sonradan karaya bitişmiş bir adacık üzerindeki küçük antik bir şehir (Y.N.).
[27] Strabon, XIV, 675.
[28] Strabon, XI, 525.
[29] Strabon, XII, 546.

savaşmaktan çekinmeyen Ariorathe, yenik düştü ve esir olarak memleketin önde gelenleriyle beraber idam edildi. Aynı adı taşıyan oğlu, Armeniya'ya kaçarak kurtuldu ve babasının yerine geçmek için fırsat kollamaya başladı.

Bütün Medya sahasıyla Armeniya'nın da İran hâkimiyetinde tıpkı Kapadokya derecesine (s.13) indirilmiş olmasından, o zamanki Armeniya Kralı Ardoate, bütün komşu hükümdarlar gibi kendi kaderinden endişe ederek, bu kaçak prensin kendi memleketine girmesine yardım etti. Perdiccas ölmüştü, diğer generaller Suriye'de savaş ediyorlardı. Savaş edecek yalnızca, Makedonyalıların generali Amyntas vardı. O da bu savaşta galip geldi; fakat Rum hükümdarıyla sürekli savaş yapmamak için Kapadokya kralı, Suriye hükümdarı Antiochus Théos ile antlaşma yaptı. Bu antlaşma, daha sonra Ariarathe'ın oğlu ve halefi Ariamnes'i, kralın kızı Stratonice ile evlendirmesinden dolayı, daha sıkı oldu.

III. Ariarathe'ın politikası, Kapadokya'ya uzun süre rahatlık sağlamıştı. Çünkü aynı addaki bu hükümdarın beşincisine kadar tarih, bu saha hakkında dikkat çeken hiçbir olay kaydetmiyor. Perdiccas'ın ölümünden beri yüz yirmi beş yıl geçmiş ve bu süre içinde Kapadokya, hep olduğu gibi kalmıştı. Asya'nın Bitinya (Bithynie) ve Misya (Mysie) gibi diğer memleketleriyle bütün Rum hükümetleri, edebiyat ve güzel sanatlara, iyi bir şekilde yönelmişlerdi. Bu dönem, Küçük Asya'nın parlak zamanlarıydı. İranlıların yakmış oldukları tapınaklar, her tarafta yeniden yapılıyordu. Büyük İskender, böyle güzel gayretlere ön ayak olmak için şaheserler meydana getiriyordu. Bitinya hükümdarlarının, kendi memleketlerini bu medeniyet seviyesinde tutmak için nasıl çalıştıklarını önceden inceledik. Milâttan iki yüzyıl önce, henüz kurulmuş olan Bergama Devleti, en gelişmişler sırasına çıkıyor ve hükümdarları, şan ve şereflerini silahta arayacakları yerde, güzel sanatların koruyucusu olarak arıyorlardı. Bütün bu hükümet ve krallarla dost olan Kapadokya kralları ise, milletlerine bu yolda hiçbir duygu vermediklerinden, bunlar diğer Asya kavimleri arasında, sopadan başka hiçbir şeyle hareket etmez bir budala örneği olarak kabul edilirlerdi. Her tarafta insan zekâsının sanat eserlerinin toplandığı, Aristo'nun, Hipokrates'in, Heredot'un kitaplarının bir araya getirildiği, Efes ve Manisa tapınaklarının tamir edildiği bu zamanlarda, Kapadokyalılar yalancı şahitlikle menfaat sağlıyorlardı. Hükümdarlarının da halka iyi örnek oldukları zannedilmesin. Büyük Antiochus'un kızıyla evlenmiş olan V. Ariarathe da kısır karısından doğmuş saydığı çocukları yetiştirmekle meşguldü.

(s.14) Romalılara karşı olan harekâtında, bir aralık

kayınpederiyle müttefik olan bu Ariarathe, zaferin Romalılarda kaldığını görünce, Roma'ya elçiler göndererek af diledi ve çok alçaltıcı bir şekilde istediği bu affı elde etmek için, çok miktarda para vermeye razı oldu. Kapadokya'nın sağlam bir yerde bulunması sebebiyle usulüne uygun yapılacak kuşatmalara karşı gelecek şehirlerinden biri olan Soandus şehrini ele geçirmek için Antiochus'un savaş açması, şüphesiz bu zamana rastladı. Şehrin yeri taş bir tepe olmasıyla, surlarını yarmak mümkün olamadığından, kumandanın bu konuda yaptığı bir düzenlemeyi, Frontin şöyle aktarır[30]: Soandus kalesinin etrafını çevirmiş olan Antiochus, yiyecek getirmek için dışarı çıkan hayvanların sürücülerini öldürterek, elbiselerini kendi adamlarına giydirmiş. Bunlar da bu kıyafetle bekçileri aldatıp, kaleye girerek şehri Antiochus'a teslim etmede başarılı olmuşlardır.

Bu şehir, bugün Soğanlıdere adındaki bir vadinin içinde büyük harabeler ortaya koyar. Kapadokya'ya ait yerleri yazarken, buradan da söz edeceğiz.

Antiochos'un kayınbiraderi Ariarathe'ın, Eumène ile ittifak yapması, Roma senatosunda şüpheler uyandırmıştı. Eumène'in durumunu öğrenmek için bir komiser gönderildi ise de bir yarar sağlanamadı. Ertesi yıl gönderilen T. Gracchus'un[31] bu iki kral tarafından kabul tarzı, niyetleri hakkında bir şüphe bırakmamıştır. Fakat bu komiser, aynı zamanda Antiochus'a yardım etmiş olan Kapadokya kralının durumunu da kontrol etmekle görevliydi. Roma senatosunun bu hareketi, Kapadokya hükümdarının Romalılarla olan samimiyetini bozmadı. Bu Pont ile Kapadokya arasında savaş ilan edildiği zaman, Romalılar Ariarathe'a yardımcı birlik göndermekte acele ettiler; çünkü Karadeniz kıyılarında türeyen bu hükümet, Meclise gölge düşürmeye başlamıştı. Böyle bir müttefik sayesinde Kapadokya kralı, Kral Pharnace'a sürekli olarak üstün gelerek, onu antlaşma yapmak zorunda bıraktı.

Ariarathe, mülkünün sahibi olarak rahat bir şekilde öldü ve geride Ariarathe Philopator unvanıyla yönetimi yürüten bir oğul bıraktı; fakat bu hükümdar, mülkünü koruyamadı. Suriye Kralı Démétrius'un bir hilesi, (s.15) Holopherne adında yöneticilik iddiasında bulunan birini çıkararak, memleketin bir kısmını elinden aldırdı. Orada birçok zulümler yapıldı. Birçok kimsenin mallarına el konuldu. Jüpiter tapınağı, acımasızca soyuldu. Holopherne, bu hazineleri korumak için, yeminle Priène halkına emanet etti.

Ariarathe'ın zaferine rağmen, bunlar hazineyi vermekten kaçındılar.

---

[30] Frontin, *Stratagèmes*, III. Kitap, bölüm 2.
[31] A. C., 164.

Ariarathe, bu konuda Attale'ın yardımını da istediği hâlde yine vermediler. Bu Attale, Stratonice'in oğluydu. Stratonice de Ariarathe'ın kızkardeşi oluyordu. Kapadokya kralıyla aralarında bu derece yakınlık vardı. Adı geçen Holopherne, savaş açarak onu memleketten kovdu. Ariarathe'ın topraklarını iade etti ve tahtını güçlendirdi. Birkaç yıl sonra, o da amcasından aynı yardımı gördü. Hükümetinden mahrum edilmiş bu kral, Romalıların yardımını istedi. Ariarathe da bu işte aktif bir konum aldı ve bu savaşta öldürüldü.

Annesi Laodice'in merhametsizliğinden kurtulabilen oğullarından biri, VII. Ariarathe unvanıyla yönetimi yürüttü. Babasının yönetim tarzı, buna Romalıların sevgisini kazandırmıştı. Bu sayede annesinin intikamından kurtulmuş oldu ve Kilikya ile Likonya şehirlerini buna ekleyerek topraklarını ve zenginliğini iki kat yaptı. Fakat bu memleket Bergama, Pont ve Bitinya krallarının sürekli olarak saldırılarıyla karşı karşıyaydı.

Zaten Asya'nın o döneme ait tarihi, hep hileler ve rekabetlerle tac ve taht kavgası zinciridir. En güçlü ve en yakın komşu hükümdar olan Mithridate da kaderi önceden belirlenmiş olan bu memleketin üzerine ağırlığını vermişti. Çünkü birkaç yıl içinde, bu dört krallığın Romalılara bir av olacağı kesindi. Politikası, güçlüye karşı zayıfı koruyarak o güçlüyü de zayıf düşürmekti. Gerçekte bu kralların her tür siyasî cinayetleri ve haksız davranışları, Romalılara güzel bir görev veriyordu ki o da haksızlık görenin korunmasıydı.

Pont'da hükümdar olan Mithridate Eupator da Ariarathe'ın ölümüyle Kapadokya'yı ele geçirerek kendi mülküne eklemeyi düşündü. Gerçekte Ariarathe ile evlenmiş olan (s.16) kız kardeşinin iki çocuğu vardı. Kapadokyalıların kanununa göre, kral vekilliği anneye düşüyordu. Eupator, bu işi kızkardeşinin kendisine bırakacağı düşüncesine kapıldıysa da olaylar bunun tersini gösterdi; zira kızkardeşi Laodice, Bitinya Kralı Nicomède ile evlendi. Bu kral, hemen birlik göndererek Kapadokya'nın kalelerini birliklerine işgal ettirdi. O zamanlar Bitinya'nın en parlak dönemiydi; Frigya'nın bir kısmı, buna bağlı olmuştu.

İki rakip, karşılıklı birlikler oluşturmak zorunda kaldılar. Fakat Mithridate'in hırsı artarak fikri onu, kıskanç ve zayıf oldukları için ayrı yaşayamayacak olan bütün Küçük Asya hükümetlerini genel bir esaret altına, yani Roma Devletine teslim olma noktasına getirmeye sevk ediyordu.

O zaman Asya'da değişik milletlerden oluşan hükümetlerin zihniyeti, rakiplerinden birinin egemenliği altına

girmektense, yabancı boyunduruğuna girmeyi tercih etmekti.

Değişik milletleri bir el altına toplama imkânı, yalnızca Mithridate gibi bir hükümdarın yapabileceği bir şey olabilirdi. Bunun zamanı, daha gelmemişti ve İskender tarafından ezilmiş olan batı krallığı, ancak Roma İmparatorluğunun enkazı üzerinde, burada tasvir ettiğimiz ayrılıklar lehine olarak oluşabilirdi.

Mithridate'ın Nicomède ile ilişkileri kesmesi için bahane yok değildi. Kızkardeşinin oğlu genç Ariarathe, Kapadokya'nın kuzeyine çekilmişti. Mithridate, onu Kayseri (Mazaca) tahtına oturttu; fakat bu, az bir zaman için olup, Kapadokya'nın hâkimi olma hırsını bir an önce tatmin yolunda, bu tahta oturttuğu hayaleti, kendi eliyle hançerledi. Bu olay, memleketi genel olarak ayaklandırdı. Kapadokyalılar, Mithridate'ın vekillerini kovarak genç kralın kardeşini tahta oturttular. Romalılar, bu küçük hükümetlerin iç savaş ve mücadelelerle tükendiğini memnuniyetle seyrediyorlardı. Bitinya ve Kapadokya ile kavgalı olan Mithridate kendini bir başka düşmana da direnecek güçte hissediyordu. Tahtından bir kez daha indirilmiş olan genç Ariarathe ortalıktan kayboldu ve Nicomède amansız rakibiyle başbaşa kaldı; ancak savaş hazırlıkları bir taraftan sürerken Nicomède entrikalarından ve kurnazlıklarından vazgeçmedi. Kim olduğu bilinmeyen bir çoçuk her iki bahtsız kardeşin yasal halefi olarak tanıtıldı. Bitinya kralı Romalıları bu anlaşmazlık konusunda fikir beyan etmeleri için çağırdı[32].

Laodice, Roma'ya giderek sahte oğlunun tahtını istiyordu. Birtakım hileler ve zorluklar çıkarıldığı hâlde, Nicomède için hepsi olumsuz sonuç verdi.

(s.17) Mithridate, Kapadokya'dan vazgeçmek için emir aldı. Nicomède uzaklaştırıldı ve Romalılar, krallık olarak kalamayacak bir memlekette cumhuriyeti kurma düşüncesini boş yere denediler. Kapodokyalılar, bu öneriyi kabul etmediler ve elçileri, kendilerine özgürlük verildiği hâlde kabul etmeyen garip halkı temsil ederek Roma'ya gittiler[33]. Bunun üzerine Roma senatosu, bunlara asıl Kapadokyalı olan Ariobarzane'ı hükümdar seçti[34]. Fakat Roma'nın koruması, onu en fiili düşmanı olan Mithridate'ın saldırılarından kurtarmadı. Mithridate bu defa zengin, kuvvetli ve gururuyla İran hükümdarlarını tasvir eden Arıneniya Kralı Tigrane'ı, yeni bir müttefik olarak bulmuştu. Şehin-Şâh (Kralların kralı) lakabını takınan bu

[32] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle,eserin aslından çevrilmiştir. (Y.N.)
[33] Strabon, XII, 540.
[34] Justin, XXXVIII. Kitap, bölüm 2.

hükümdar, Kapadokya'yı, ülkesinin şöyle bir vilayeti gibi kabul ettiğinden, yönetimi altına almayı gerekli görüyordu[35].

Ariobarzane, iki defa tahtından mahrum edilmiş ve memleketi, Tigrane'nın yağmasına uğramasından sonra Romalıların yardımıyla, yerine tekrar geçmişti. O zamana kadar halkı, onun istikrarsız krallığının bir şahidi oldular. Zira krallar, neredeyse zahmetsiz bir şekilde devrilmiştiler. Ancak Ermeni ordusunun işgali, onlar için istenen vergilerden ayrı olarak çok sayıda kötülüğün bir habercisi oldu[36]. Tigrane o sırada birçok aileyi Armeniya'ya gönderdi. Kayseri (Mazaca) halkı, özellikle Tigranokert (Tigranocerte)[37] yeni şehrine[38] yerleşmek için oradan ayrıldı. Sahibinin kaprisini topraklarının bir ucundan diğer ucuna sürüklediği sürü hayvanına benzeterek, insan saygınlığını gözümüzden düşüren gelenekleri günün farklılıkları değiştirmeksizin, Asyalı galip gelenler bunu hep böyle yaptılar[39].

Bizans hükümdarları da bu saha hakkında aynı şeyi yaptılar. Constantin Copronyme, Malatya şehrini tahrip ettiği zaman, buradaki Ermeni ve Gürcü halkı İstanbul'a göndermişti. Orta çağda Müslüman fatihler de başkentlerinin savaş ve veba hastalığıyla azalmış olan halkını artırmak için, Aksaray şehrinin eski Archelais[40] halkını toptan götürdüler ve İstanbul'un o zamandan beri Aksaray adı verilen mahallesine yerleştirdiler. Geçmişin en iyi okunacak kitabı, ancak şimdiki kavimlerin incelenmesidir. O zaman endüstri, ticaret ve âdetlerin hepsinin durumu iyiydi. Zamanında Şah Abbas'ın Culfa (Djoulfa) şehri halkını İran'a taşıyarak, başkentini kalabalıklaştırdığı gibi, bugün de binlerle Ermeni ailesinin Türkiye sınırları üzerinde, örnek olarak Rusya İmparatorunun sesini duyurmak için kurulmuş Gümrü şehri gibi yerlere, Rus ordularının arkasından gittiklerini görüyoruz.

BEŞİNCİ BÖLÜM
Romanın Etkisi

(s.18) Romalılar, Kapadokya tahtına her ne zaman bir kral getirseler, onu boşuna sevindirmek için memleketine yeni bir iki şehir eklerlerdi. Tigrane'ın akını ve tahribatı sırasında Ariobarzane, ta Roma'ya kadar

---

[35] Bkz. Fréret. Mém. de l'Acad. des Insc., XIX.

[36] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[37] M.Ö. I. yüzyılda Ermeni Kralı Tigrane tarafından kurulmuş, yeri tam olarak bilinmemekle beraber Diyarbakır-Silvan yakınlarında olduğu tahmin ediliyor (Y.N.).

[38] Appien, *de Bell. Mitrhidat, 67.*

[39] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[40] Aksaray'ın antik dönemdeki adıdır (Y.N.).

kaçmıştı. Pompée, bunu memleketine iade ettiğinde, iki Kilikya'yı da verdi. Bu ekleme sonucunda Kapadokya, yaklaşık olarak İranlılar zamanındaki sınırını buluyordu. Mithridate'in savaşı bitmişti. Lucullus, Tigranokert (Tigranocerte)'i ele geçirerek Kapadokyalıların özgürlüğünü iade etti ve bunlar da memleketlerine girdiler; fakat bu olaylar, memlekete sakinlik getiremiyordu.

II. Ariobarzane tahta çıkmaktan başka bir şey yapmadı. Romalılar ona, biraz olsun yardım etmeyerek hemen öldürüldü. Romalılar, bütün gayretlerini oğluna yönelterek, özellikle Kilikya valisi olan Çiçeron (Cicéron)'un faaliyetiyle babasının tahtına çıkardılar.

Tarihçilerin ve şairlerin bütün hicivlerine rağmen, Kapadokyalılara karşı Romalılar, sürekli olarak gerçek bir dostluk hissi beslediler. Buna da sebep, gerek Kapadokya krallarının ve gerekse halkının, Roma ile ittifaklarında sadık bulunmalarıydı[41].

Roma senatosunun isteklerine boyun eğen Çiçeron, Kral Ariobarzane'a bağlı kalarak hakkında düzenlenen suikastları, etkisiz bırakmaya çalıştı ve Ariobarzane da bu sayede, hayatını ve tahtını koruyabildi[42].

Çiçeron ile Kapadokya halkı arasında kurulan sıkı ilişkiler, ünlü Romalıya halkın dehasını bilinçli bir biçimde değerlendirme imkânı sağladı ve bu konuda beslediği hüküm diğer yazarların görüşünü hiçbir biçimde yalanlamaz. Gerçekten de Roma'ya dönüşte, Konsül Caesonius Calventius'a karşı konuşurken, Konsülün aptal yüz ifadesini tanımlamak için, yakından gördüğü şu Kapadokyalılarla kıyaslamaktan başka bir cümle bulamadı. "Onu satılık bir esirler sürüsünden çekip çıkarılmış bir Kapadokyalı zannedersiniz[43]." Çiçeron başka bir yerde Kapadokya'nın yoksulluğunun hüzünlü bir tablosunu çizer[44]: "Bu krallıktan daha yoksul, kralından daha çaresiz bir yer tanımıyorum." Gerçekten de çok sayıda sürü, büyük baş hayvanı düşük fiyata ürettiği için, nakit para bulmak son derece zordu. Dolayısıyla vergi sürekli olarak aynî olarak toplanıyordu. Lucullus Kapadokya'da iken, bir öküz bir drahmi (drachme)ye[45], bir insan da dört drahmiye satılıyordu. İşte bu nedenle en değerli araziler, otlak olarak kullanılmaya elverişli olanlar idi ve şehirlerin konumu, güvenliği,

[41] Strabon, XII, 540.
[42] Cicéron, *Epist. 2o,* V. Kitap.
[43] Cicéron, *Oral.,* 6. bölüm.
[44] Ad. Att., VI. Kitap, *epist.*
[45] Plutarch, *in Lucullo.*

sakinlerinin rahatlığı bu şarta tabi tutulurdu[46]. Şu da bir gerçek ki bu adı hak eden şehirlerin sayısı çok azdı. Onlardan iki tane vardı. Gerisi ya küçük kasaba ya da Romalı valilere sorun çıkaran gerçek birer haydut yatağı olan kalelerdi[47].

Din

Özellikle Ermeni ve Suriyelilerden olmak üzere, batı milletlerinin bir karışımını oluşturan Kapadokyalıların dini, hemen hemen tamamı dışarıdan gelme farklı tanrılar tanımaktaydı. (s.19) Ateşperestlik, yalnız Mecusî dini üzerine uygulanırdı. Bu dinin Kapadokyalılar tarafından uygulamasından beri, bir tek değişikliğe uğramadığı görülmektedir. Bir de Fırat'ın batısındaki bazı şehirlerde, hiç süslemesi olmayan mihrâbı bulunan ve ortasında kutsal ateşin yanmasına ait çok derin olmayan çukuru içine alan çok eski tapınak izleri görülür. Bu tür tapınakların en güzeli, Paflagonya'da Gorim adındaki köy civarında, Eugène Boré'nin[48] keşfettiğidir. Bu tapınağın tam olarak daire şeklindeki kemerinin çapı on metredir. Bu kemer büyük boylarda cilalı granit taşlardan meydana gelmiş, büyük bir ustalıkla üst üste konmuş ve harçsız tutturulmuştur. Temelin halka biçiminde oyma işlemelerden başka hiçbir süsü yoktur. Bu kemerin merkezinde tonozlu bir küçük oda vardı. Cesedin gömüldüğü yere yakın, üçgen şeklinde granitten bir dikilitaş bulunur. Bu tek parça taş on metre uzunluğundadır[49].

Kataonya (Cataonie)[50] halkının gerçekten şehir olarak adlandırılmaya değer yerleri yoksa da Apollon Cataonien adına vakfedilmiş çok meşhur bir tapınakları vardı. Bu tanrının tapınakları ve heykelleri, şehirlerde çoğaltılmıştı[51]; fakat bu dinler İran istilasından, yani Mecusîliğin girişinden daha eskiydi. Yunanca Jüpiter adı verilen iki tanrıya daha taparlardı. Bunların biri sadece Jüpiter idi[52], diğeri yalnız Tyane şehrine aitti. Bunun tapınağının yanında, bugün yeri olan bir gölcük vardı. Ömür boyu şartıyla atanmış çok sayıda papaz, büyük güce ve etkiye sahiptiler. Fakat Komana (Comana)'daki[53] Bellona (Bellone) tapınağının görevlileri bunlardan makam olarak üstündü. Bu tanrının Sébaste[54] şehrinde Men ya da Ma adında diğer

---

[46] Strabon, XII, 539.
[47] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).
[48] Bkz. Eug. Boré, *Correspondance*, I, 263.
[49] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir. (Y.N.)
[50] Kapadokya'nın güneyi, Develi-Tufanbeyli arasında kalan sahanın antik adı (Y.N.).
[51] Strabon, XII, 536.
[52] Ammien Marcellin, XXIII. Kitap, s.19.
[53] Adana ili, Tufanbeyli ilçesi, Şar köyünün antik adı (Y.N.).
[54] Taşlık Kilikya'da yeri tam olarak bilinmeyen bir antik kent (Y.N.).

bir tapınağı daha vardı. Buna Romalılar Lunus Agdistis ve Kibele (Cybèle) adlarını verirlerdi. Bu tanrı İranlıların Anaitis'inin aynıydı. Komana, bütün Kapadokya'nın en ünlü şehriydi. Başkent olmayışına sebep, ruhanî güçlerin kralların yanı başında, yani aynı yerde sönük görülmesi doğru olmadığındandı. Halkı, Kataonyalılar (Cataoniens) meydana gelmiş olmakla beraber ruhanî liderleri sadıktılar. Ruhanîler de kral hanedanından ve yaklaşık olarak hükümdar yetkilerine sahiptiler, hükümet işlerine de etki ederlerdi.

Sınırsız hâlde genişleyen Roma gücü, ruhanîlerin etkisini tamamen azaltıyordu. Doğulular yanında dinle ilgili olan her şey, siyasî çıkarlardan önde gelir; fakat bu sırada, yani Romalılara karşı ruhanîler, Kapadokya halkının çıkarlarıyla birlikte yürüyorlardı. Kralların hiç ses çıkarmadan Roma'ya baş eğdiklerini, Ariobarzane'ın Roma gücüyle tahtına iadesini görüyorlardı. Bu durumlar, Komana (Comana) başpapazı için Kapadokya tacını kapmaya uygundu. Toros Dağlarının kuzey yamacında ve dağların merkezinde, dinî taassuptan çok, yerinin sağlamlığıyla savunulmuş Komana'nın eserlerinin (s.20) harabeleri, Strabon'un gösterdiği gibi Elbistan'ın güneyinde ve Seyhan (Saros) nehri üzerinde Şert kalesi adı verilen yerde, şu anda görülür. Burası Kayseri (Césarée)'den iki konak güneybatıdadır. Ariobarzane'ın krallığına karşı olan kısım, bu taraftı. Olan bitenden haberdar olan ve bir sûvari alayı ile kalabalık bir piyade birliğine komuta eden papazın silaha sarılmasından korkan Çiçeron onu geri çekilmeye ve tahtın huzurlu sahibi Arioborzane'yi bırakmaya ikna etti. Romalılar açısından kafası rahat olan Kapadokya kralı karşı gelmese bile Pont kralının onun devletlerinde yasal olmayan işler yaptığını, vergiler koydurduğunu ve kırsal kesimi yakıp yıktığını görüyordu[55].

ALTINCI BÖLÜM

Roma İmparatorluğu Yönetimi Altında Kapadokya

İskenderiye savaşını bitiren Sezar (César), Kilikya'ya gelmişti[56]. Bu şehir, sakinleşmiş ve düzene koyulmuş olduğundan Sezar, Domitius Calvinus'un[57] yenilgisinin intikamını almayı ve Pharnace'ın feth etmiş olduğu şehirleri, Roma yönetimi altına sokmayı düşünmüştü. İskenderiye'den 707 Roma yılının (milâttan kırk yedi yıl önce) ilkbaharında hareket etmişti. Ariobarzane ile kardeşi Ariarathe arasında anlaşmazlık ortaya çıktığını haber alan ve cumhuriyetin teveccühüne layık olan bu iki

[55] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir. (Y.N.)
[56] Hirt., *Bell. Alex., in fine.*
[57] *a.e.*

prensi elde tutmak isteyen Sezar, bunlardan birinciye aslında hakkı bulunan tahtı sağladığı gibi, ikinciyi de onun varisi olduğu için susturmuş ve o da bir problem çıkarmamıştı. Sezar bu işi yoluna koymak için, Kayseri (Mazaca)'de iki gün kaldı. Komana (Comana)'daki Bellona (Bellone)[58] tapınağının ruhanî liderini ziyaret etmek istemişti[59].

Sezar, Komana'ya gelerek kral hanedanından Bitinyalı ruhanî lider Lycomède'e, büyük ruhanî rütbesini verdi. Bu olayın Pont Protestan kilisesinde değil, Kapadokya'da Komana Protestan kilisesinde cereyan ettiğinden şüphe edilemez; zira bu Komana kilisesi Kayseri'nin güneydoğusunda, kervan ile iki günlük mesafede ve Kilikya (Cilicie) yolu üzerindedir. Sezar'ın geri dönüp Kayseri'de kiliseye gitmiş olduğu veya bu konuyu başkente gelir gelmez çözmüş olduğu çok önemli değildir. Ama bu Lycomede'in Pont krallığında değil, Bellona (Bellone)'dan Kapadokya'ya kadar rahiplik görevini gördüğü şüphe götürmez; çünkü Sezar'ın yüce hâkimiyetini belirttikten sonra Hirtius ekler: "Cumpropius Pontum finesque Gallo-graeciae accessisset; Pont krallığı ve Galatya sınırlarına yaklaştığı gibi..." Demek ki gittiği yer ikinci Komana kilisesi değilmiş. Bu şehir zaten, Sezar'ın Giresun (Pharnace) yakınlarında savaş açtığı Zile (Zéla)'nin birkaç günlük doğusunda bulunur. Zaferden sonra, bu prensin hazinelerini ordusuna bırakır ve ertesi gün İtalya'ya hareket eder.

Bütün bu hikâye çok rahat anlaşılır. Bu yerlerin artık iyi bilinen topografyası, tarihçinin aktardığı olaylarla tamamen uyuşur. Bundan da Lycomede'in hiç şüphe yok ki Ariobarzane'ye karşı bir ayaklanma kışkırtmış olan bu Archelas'a, Bellona büyük rahibini atandığı sonucu çıkıyor.

Kapadokya'da Komana (Comana) kilisesi üzerine sadece birkaç sözcük söylemekle yetinen Strabon[60], Pont krallığına sıra gelince çok daha aydınlatıcıdır; aralarında kral ailesinden Archelaüs'ünki de olmak üzere yüksek papazlardan birçoğunun adını verir. Bu Archelaüs'e, Kapadokya'ya Sezar tarafından yerleştirilen aynı Lycomede'i halef olarak atar.

Fransızca çevirinin yazarları, aynı tarzda inşa edildikleri veya Pont krallığı Kapadokya'nın sadece bir parçası olduğu için, bu her iki kiliseye de fark gözetilmeden *Comana de Cappadoce* (Kapadokya Komanası) adının verildiğini söyleyerek, bu çelişkiyi açıkladıklarını sandılar. Ancak, burada

[58] Roma mitolojisinde tanrı Mars'ın yanında bulunan bir savaş tanrıçasıdır (Y.N.).
[59] Strabon, XXII. Kitap (Fransızca çevirisinden), s.66.
[60] Strabon, XII, 535.

söz konusu olan dönemde, Pharnace'ın Kapadokya'ya akınları Sezar'ın keskin şaşırtma hareketine yol açtığından, bu iki devlet sadece ayrı değillerdi; aynı zamanda düşman idiler.

Yine de bu ülkelerin dört büyük kilisesi: Kapadokya'da Komana, Venacilerin Jüpiteri, Cabyra'da Men-Pharnak ve son olarak da Pont'un Komanası, Sezar tarafından ayrıca beş fersah büyütülmüş tamamen bağımsız bir alan ile çevrelenmiş idi. Bütün bu kiliselerde, törenler birbirlerinden az farklılıklar gösteriyordu. Başlıca bayramları, çevre yörelerden gelmiş inananların katıldığı bir ayin alayından ibaretti. Kiliselerin birinden veya ötekinden söz ederken, eski yazarlar, her kilisenin iki büyük rahibi arasında paralellik kurmadan Papanın gücünün ancak kralın gücünden daha az olmadığını eklemeyi unutmuyorlar. Bu Latince metin ile Yunanca metin arasındaki çelişkiyi açıklamak için, sanırım bir tek çare vardır. O da Kapadokya'da iki farklı kilisede tapınılan bu Pers tanrısı dininin ancak, yönetimi altında tüm dinî işlerin toplandığı bir Papa tarafından yönetildiğini kabul etmektir. Bir sonraki hükümdarlıkta Strabon[61] tarafından Pont kilisesi büyük rahibi olarak anılan Archelaüs'ün oğlu Sisinna'yı tahta geçirmek ve girişimlerinin başarısından yarar sağlamak için Ariarathe'a karşı dolaplarını yenilediğini göreceğiz; bütün bunlar yalnızca faaliyet alanı Kapadokya olan bir prens için söz konusu olabilirdi[62].

Yönetimi altında olanların gücünü garanti altına almaktan memnun olmayan Sezar (César), topraklarına Kilikya ve Armeniya'dan da birer parça eklemişti. Tibère'in tahtlarına iade ettiği Armeniya kralları, memleketlerinin bu kısmını, Kapadokya'nın şehir derecesine indirilmesinden sonra geri aldılar. Eski şehirlerin çoğundaki kalelerde, Ermeni diliyle kitabelere rastlandığı hâlde, Kapadokya eserleri Kapadok diliyle kabartma yazıdan büsbütün yoksundur. (s.21) Ariobarzane, Sezar'a diktatörlükten düşürülmesinden sonra da sadık kalmıştı. Muhalifler tarafından düşman kabul edildiğinden, Cassius'un saldırısına uğradı ve sonuçta yenilerek hayatına son verildi.

Doğunun hâkimi olan Marc-Antoine, Sezar'ın halef tayin etmiş olduğu prens X. Ariarathe'a karşı düşman görüldü. Roma'nın Üçler Hâkimiyeti (Triumvir), Archelaüs adında bir ruhanî liderin büyük oğlunun krallık iddiasını kabul etti. Kendisi de Komana (Comana) şehrini Romalılara teslim eden Muraena konsülüne katılmak için Mithridate'ın partisini terk ederek,

[61] Strabon, XKII, 535.

[62] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

bir başka Archelaüs'ün torunu olduğundan[63], oğlunun haklarını değerlendirmek üzere en uygun kişi olduğunu iddia ediyordu[64]. Adı yine Archelaüs olan bu ruhanînin oğlu, Mısır kraliçesi Bérénice'in kızıyla evlenmişti[65]. Onu kendisiyle aynı adı taşıyan, Ariarathe ile Archelaüs adlı başka bir prensin rakibi ve Sisinna'nın babası olan oğluna miras bıraktı. Dolayısıyla Sisinna, sülâlesinden dolayı, kendini bütün Roma partisi ile yandaş görüyordu ve Marc-Antoine'ın Ariarathe'a karşı beslediği düşmanlık Üçler Hâkimiyetinin kendisini kayırmasını sağlıyordu. Dolayısıyla, gelenekler uyarınca: iki prens arasındaki geçimsizlik Roma mahkemesine taşındığı zaman, Marc-Antoine Sisinna'yı tahta geçirmek için Ariarathe'ın mülkünü elinden almakta tereddüt etmedi[66]. Bu ve gerçek mirasçısı olan Ariarathe ile Archelaüs adındaki başka bir prens arasındaki post-kavgası ve Marc-Antoine'ın müdahaleleri pek çok tahta çıkarma ve tahttan indirmelere sebep olmuştu. En sonunda Marc-Antoine tarafından büyük ruhanî liderin ikinci oğlu Archelaüs tahta çıkarıldı.

Kapadokya'nın son hükümdarı Archelaüs, krallık dönemi en uzun sürenlerden biriydi. Marc-Antoine üzerine, Üçler Hakimiyeti savaşı için bir ordu gönderdi. Ancak aynı zamanda Sezar tarafından eklenen birliklerle daha da güçlenen dostu Auguste ile antlaşma yaptı[67]. Archelaüs, Küçük Armeniya'nın tamamına ve Kilikya'ya, denize kadar sahip olmuştu[68]. Archelaüs, Tibère Rodos adasına çekilmiş yaşarken, Eiseussa adasına yerleşti. Doğunun valisi diye anılan Caius Sezar'a gösterdiği saygı iktidara gelince krala öfkesinin tüm ağırlığını hissettiren Tibere'in kıskançlığını körükledi. Roma'ya, gerçek dışı suçlamalara cevap vermek için giderken de onu İtalya'ya çağırmak için yazan imparatorun annesi Livia da destek bulacağını ümit ediyordu; fakat Tibère'den gördüğü tavır karşısında şok oldu. Yaşlılık ve hastalıkların yükü altında ve kendisine layık görülen iğrenç tutumu kaldıramadığı için hafızasını kaybettiği iddiaları altında Tibère'i sakinleştiremeden üzüntüden öldü[69]. Yönetim dönemi, elli yıl sürdü; milâdî 17 yılında öldü.

Bu artık Romalıların Asya hükümdarlarıyla oynadıkları oyunların, sonuncu sahnesi olmuştu. Düşünce yapıları yeterince hazırlanmıştı, insanlar

---

[63] Appien, *Bell. Mithr.*
[64] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).
[65] Dion, XXXIV.
[66] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).
[67] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).
[68] Suet., *in Tib.*, VIII. bölüm; Strabon, XIV. kitap, 671; XII, 556.
[69] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

mutlak hükümdarlarını dünyanın bir ucundan, diğer ucuna sürükleyen bu gücü ürkerek seyretmeye alışmışlardı[70]. Tibère, senatodan çıkardığı bir emirle, Kapadokya'yı Roma İmparatorluğu şehirlerinden biri olarak ilan etti ve bu siyasete karşı olabilecek şikayetleri yatıştırmış olmak için o zamana kadar kral adına toplanan %1 vergiyi, yarıya indirdi.

Armeniya savaşını bitirmiş olan Germanicus, Asya şehirlerinin organize edilmesi konusunda tam yetkili olduğundan, bu emrin de uygulanmasıyla görevlendirildi. Az bir süre sonra, Daphne[71] şehrinde öldü. Tibère, buraya vekil sıfatıyla Q. Veranius'u gönderdi. Milâdî 31 yılında yönetim biçimi değişerek Kapadokya sahası siyasî olmaktan çok malî küçük bir memurun (procurateur)[72] eline bırakılıyordu. Sezar (César)'ın vaatleri yerine getirilmedi ve memleketin durumu gittikçe sefalete düşüyordu. Hükümdarın arazisinde çalışan köylülerin çoğu, köle ilan edilmiş ve araziyle beraber başkalarına satılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Ruhanî yapı da sarsılmıştı. Çünkü Roma senatosu, birçok tapınağın (s.22) sığınak olma hakkını, bir emirle kaldırmıştı. Bu ayrıcalıktan özel olarak yararlanan İranlı Diyana (Diane) tapınakları eski ayrıcalıklarına dayanarak hak iddia ettiler. Hiéro-Césarée rahipleri bunu Keyhüsrev (Cyrus)'in cömertliğine borçlu olduklarını kanıtlamışlardı[73]. Ancak bazıları bu haklarını kazanabildiler. Aslında bu gibi ruhanî ayrıcalıklardan artık söz edilmiyordu ve önemi kalmamıştı. İmparator Jülyen (Julien) zamanında, bu konuda duyulan cılız bir ses de hiçbir yarar sağlamamıştı.

Milâdî 60 yılında Neron döneminde vergiler son sınıra dayanmış ve halkın sefaleti genelleşmişti[74]. Bu durumla, yeni bir dinin kucağına hayranlıkla atılıyorlardı. St. Paul Tarsus'a çıkmış ve Filistin savaşlarının buralara sürüp getirdiği çok sayıdaki Musevî arasında, Hristiyanlığı yaymaya başlamıştı. Birçok dine sahne olmuş olan bu memleket, iki dine de hoşgörüyle bakıyordu. Hristiyanlık, Kapadokya'da çabucak yerleşti. Buna karşı Arîlerin dinden dönme hareketi, kilisenin birliğine önemli bir darbe olmuştu. Yaklaşık olarak bu zamanda[75], yıllık takvimin Roma takvimiyle birleştirilme düzenlemesi yapıldı. Kapadokyalıların Roma güneş yılıyla Küçük Asya Rumlarının ay yılından farklı kendilerine özgü bir yıl hesabı

---

[70] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).
[71] Antakya-Harbiye'nin bulunduğu yerin eski adı (Y.N.).
[72] Tacite, *Annales,* XII, 40.
[73] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).
[74] Tacite, *Annales,* XIV, 26.
[75] A. D. 70-80.

vardı. Bu yıl, otuz günlük on iki ay ile bir de beş gün idi. Çoğu ayların adları, bu Rumî ay adları ve Ermenilerinkiyle ortak kelimelerdi[76].

Corbulon, yönetimde büyük değişiklikler yapmış ve ikinci Armeniya'yı yeniden ayırmıştı. Vespasien, barbarların baskınlarına set çekmek için, eyaletini bir konsüllüğün yönetimi altına soktu ve oraya birçok birlik gönderdi[77]; fakat daha sonraları bu eyalet bir başkanın yetkisine devredildi; çünkü Konstantin döneminde, Eutychius adlı bir *Praeses Cappadociae* görmekteyiz[78].

Arî mezhebini kabul etmiş olan Valens, çok sayıda ruhanî liderlik merkezlerini Arîlere vermek isteyerek yeni bir düzenleme yaptı ve Kapadokya'yı iki idare merkezi; yani iki başkentli hâline getirdi. Birinci ya da Eski Kapadokya'nın merkezi Kayseri ve ikinci ya da Toros Kapadokya'sınınki Tyana oldu. Memleketin ruhanî hükümeti tarafından atanan birçok papaz görülüyordu. Bunların çalışmaları, memleketin gelişmişliğine işaret eder görünüyordu. Bunlar elli beş kadar idiler; fakat en ünlüleri olan Sasime (Sasimes)[79] Episkoposu Nazianze'li Gregoire (Gregoire de Nazianze), bize Kapadokyalıların sefaletinden ve ölüleri soymak gibi utanılacak ticaretlerinden söz eder. Asya'da putperestlik sönerek köylüler ne cehennem tanrılarından ve ne de mezarlara saldıranların görecekleri cezadan korkmadıkları andan itibaren, bu mezar soyuculuğu, başlangıçta kârlı (s.23) bir şey oldu. Orada, sayısız mağaraların ve kayaların içindeki oyuk mezarların cesetler dışında, mezarlarında muhafaza edilmesini istediği tanrıçaya sunulmuş bazı eşya ve aynı zamanda mücevherler ve cesur savaşçıların ayak ucuna konmuş değerli silahlar bulunurdu. Daha sonra mezarlara konulan mücevherlerle ölünün hayatında taşıdığı gerçek mücevherlerinin mezara koymak için taklidi yapılırdı. Bu mağaralarda, bazı ailelerin yağmalarından korkarak sakladıkları hazineleri de vardı. Sürekli olarak vergi alınan bütün Asya'nın en sefil halkı durumuna düşmüş olan Kapadokyalılar, en sonunda hırs ve tamahlarını tatmin eden bu kutsallara saygısızlık suçuna, ihtirasla kapıldılar. Çoğunlukla putperestlerin mezarlarına yapılan ve bazen de anıtlara kadar varan bu yağmacılığa bir sınır koymak için, Nazianze'li Gregoire (Grégoire de Nazianze) uğraştıysa da sözü o kadar dinlenmedi. Bu saygıdeğer papaz, bize bıraktığı seksenden

---

[76] Fréret, *Mém.,* XIX.

[77] Tranquillus in Vespasiano, 8.

[78] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

[79] Nevşehir ili, Derinkuyu ilçesinin güneyinde bir Bizans yerleşimi olduğu tahmin ediliyor (Y.N.).

çok hicivleriyle intikamını alır. Bunların, milâdî 372 yılına doğru yazıldıkları, kuvvetli bir ihtimaldir[80].

Önemli bir mezarın tahribinden etkilenen bu papaz, kendi mahalle Hristiyanlarına karşı şu tenkidi yapar:

"Mausole'un türbesi yücedir, ona Karyalılar saygı göstermiş olduklarından orada tahrip eden hiçbir el izi yoktur. Kapadokyalıların çok üstünde bir seviyede yetiştirilmiş olan benim ne gibi bir durumla karşı karşıya kaldığımı ve neden etkilendiğimi görüyorsunuz; o hâlde benim üzerime ölüler katili diye yazınız[81]."

Oldukça önemli bir anıtın varlığını, ancak bu hicviye bize haber veriyor. Bununla beraber başkentin az çok süslü tapınakları vardı; çünkü madalyaları üzerinde Néocore unvanı kazınmıştı. İmparator Pertinax, Septime Sévère ve Antoninler zamanlarında Kapadokya, Rumların önce *Propréteur* dedikleri eyalet valileri ve sonra *légat* adını verdikleri imparator vekilleri tarafından yönetildi. Bunlardan birçoğunun Asya kitabelerinde adları vardı ve çoğunlukla farklı yerlerde bu görevleri yerine getirmiş olanlardan söz edilir; fakat bu görevlerin aynı anda mı yapıldığı veya art arda gelen atamalarla mı gerçekleştiği söylenmez[82].

Efes'te Bitinya, Pont ve Kapadokya prokonsülünden söz eden bir kitabe görülür. İstanköy (Cos) adası kitabesi tek bir vatandaşa, Julius Quadratus'a çok daha fazla sayıda görev yükler; o Girit ve Cyrène prokonsülü Kapadokya sahasının imparatorluk valisi, Likya ve Pamfilya valisi ve generali, Pont ve Bitinya valisi idi[83]. Bu yönetim tarzı, imparatorluk süresince devam etmiştir. 69 yılında Othon, bu şekli kısmen değiştirmek istemişse de beceremediği zannedilir[84].

(s.24) YEDİNCİ BÖLÜM
Konstantin (Constantin) Yönetimi

Konstantin zamanında Kapadokya, Pont ruhanî liderliğiyle birleştirilmişti. Bununla beraber kilisesi önceliğini yine korumuş ve Hristiyanlığın olağanüstü hızla yayılmasıyla 366 yılında Valens zamanında elli Episkoposluk sayılmış ve bu liderler içinde üç rahip, Asya'nın en

[80] Sainte-Croix, *Mem. de l'Acad.*, II, 555.
[81] Greg. Naz., *Epigr.*, CXVII, s.146.
[82] Ali Suat'ın çevirisinde eksik olarak yer alan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[83] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).
[84] Tacite, *Hist., I, 78.*

ünlüleri arasına girmişti: St. Grégoire Thaumaturge, köken olarak Kapadokyalı idi; bu rahip milâdî III. yüzyılın ikinci yarısında yaşadı. Bundan başka Kayseri Episkoposu St. Basile ile kız kardeşi St. Macrine ve Nyssa'lı St. Gregoire (St. Gregoire de Nysse) Hristiyanlık onurunu en üst düzeye çıkaranlardandır. Bunlardan sonra Hristiyanlık, oralarda gerilemeye yüz tutmuştur. St. Macrine, kızlar için bir manastır kurmuşsa da Sapor tarafından yıkılmıştır. Bütün Kapadokya'da dini yaymış ve mezarı şu anda Rumların önemli bir ziyaret yeri olarak kalmıştır. Bu mezar şehrin en ücra yerinde, Méléhubi[85] adındaki bir köyün küçücük kilisesindedir. Buranın eski adına ilişkin, Rumlarda hiçbir anı ve bilgi yoktur. Buranın diğer yerlerinin şehre göre ilginç bir farklı özelliği vardır ki o da başka taraflarda Rumlar dillerini terk ettikleri hâlde, buradakilerin yine kendi dillerini kullanmalarıdır.

Bunun nedenini, türbedar papazdan sordum. Verdiği cevap, hep doğululardaolduğu gibi meselenin hayalî ve mübalağalı tarafı idi: "Önceden bütün Hristiyan olan bu memlekete dinsizler saldırdıkları zaman, Hristiyanlığı ortadan kaldırmak için önce Rum dilinin kullanımını yasaklamaktan başlama gereğini hissetiler; çünkü bu dil, bütün Hristiyanların kendi aralarında anlaşma araçlarıydı. O zaman İran hükümdarının emriyle bütün çocukların dilleri kesildi; bütün bir nesil dilsiz olarak geçti. Ondan sonra gelenler, artık dilsizlerin diliyle konuşmadılar. Bu bizim köyümüz, o genel felaketten nasılsa kurtuldu ve belki de unutuldu. İşte bizim (s.25) atalarımızın dilini hâlâ konuşmamızın sebebi budur."

Bu hikâye ne kadar inanılmaz da olsa, yine dinsizler tarafından Hristiyanlar aleyhine uygulanmış suikastlerin bir geleneğini içerir; fakat bu konuda Hristiyanlık aleyhine davrananlar, yalnız İranlılar değildir. Sadece onlar Hristiyanlara karşı amansız bir nefret beslemiyorlardı. Batı dünyasının bütün dinleri din adamları için lanetlenecek şeylerdi. Müslümanlık, her ne kadar daha az belirgin bir biçimde olsa da bunu devraldı ve hâlen yaşamaktadır. Sapor, 344 yılında Hristiyanlarda genel bir ayaklanmaya neden olan bir zulüm emri verdi. Ermeni günlükleri[86] kralın yine de Ermeniler ve Rumlar tarafından düzenli olarak ödenen bir vergi karşılığında Hristiyanlara ateşkes tanıdığını bildiriyorlar. Ama Hristiyanlar inançlarını sadece Perslere karşı savunmak durumunda kalmadılar[87]. İmparator Jülyen

[85] Yakın zamanlara kadar Melengübü olarak da bilinen Nevşehir ili Derinkuyu ilçesinin antik dönemdeki adı (Y.N.).

[86] Bkz. *Soulèvement de l'Arménie Chrétienne,* 8, 1844.

[87] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son altı cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

(Julien), topraklarının her tarafında Roma tanrılarını diriltmek için şiddetli tedbirler kullanarak gazap ve öfkesini Kayserililer üzerinde çok ağır bir şekilde hissettirmişti. Bazen Mecusîler ve bazen ruhanîler tarafından baskıya uğrayan Hristiyanlar, eşyalarına el konulan kiliselerini terk etmek zorunda kalıyorlardı. Kapadokya'nın en vahşî, en ayak basmamış vadilerinde Hristiyanların kayaların içlerini oyarak yaptıkları çok sayıda küçük kilisenin yapımı işte bu döneme, yani III. yüzyıldan, V. yüzyıla kadar uzanır. Güneşin ışınlarına karşı korunabilecek tek bir ağaç sunmayan yer altı yangınlarının yakıp yıktığı köyler, yazın kavurucu sıcakları kendilerine hissettirir hissettirmez kuruyan cılız kaynaklar, işte inananların ibadetine terk edilmiş yerler ve bazıları normal bir kilise boyutlarına ulaşan ve içleri iyi durumda resimlerle süslü bu küçük kiliselerden binlerce yapılmış olduğu düşünülünce, bu dine yeni katılanların gayreti ve coşkusu hakkında bir fikir sahibi olunur. Bu Kapadokya gezisinde elde olmayan nedenlerle, dünyayı saracak yeni dinin tapınaklarını tek tek gezemediğime ne kadar üzülüyorum[88].

Kovulan Hristiyanlar, insanoğlunun asla giremediği yerlere çekilerek ilk Hristiyan olan yeni ailelerin ilkel yaşantılarına yetecek bir mesken olan mağaraları seçtiler. Bu mağaralardan oluşan köyler Türkler tarafından Bin Bir Kilise adıyla muhafaza edildi. P. Cyrille'in haritası, bu konuda epeyce bilgiyi içermektedir; fakat bu ailelerin bu yerlerde nasıl yaşayabildikleri anlaşılamamaktadır. Kayseri'de olduğu gibi burada da hayatlarını devam ettirmek için gerekli olan ihtiyaçların, hep dışarıdan sağlanma zorunluluğu vardı. Çünkü yakınında ekin ekecek bir dönüm yer bile yoktur.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Arius'un Bozuk İnanç Sistemi

Sasime kasabasının başpapazı Nazianze'li Gregoire (Grégoire de Nazianze), o kadar zengin bir piskoposluğu yönetmiyordu. Sasimes kasabası bugün bilinmemektedir; fakat eserleri Viranşehir köyünde şu anda görülmekte olan Nazianze kasabası, ilk azizlerin ardında yürüyen bu ilk fakir papazın, mütevazı bir yeri olduğunu gösterir. Arius'un dinî ayrılıkçılığı, daha yeni nefes almaya başlayan bu samimî grubun huzur ve rahatını, 366 yılında bozmaya başladı. Kayseri'nin dindar başpapazına dinini değiştirtemeyen İmparator Valens, bu şehrin yönetiminde önemli bir değişiklik yaparak, burayı Romalılar gelmeden önceki gibi iki hükümete ayırdı. Kayseri birincinin ve Tiyane ikincinin başkenti oldu. Basile (s.26) Kayseri şehrini muhafaza etti ve başpapaz Anthymus, Tiyane'ye

[88] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

atandı. Fakat bu kısmî düzenlemenin hiç etkisi olmayarak Kayseri, yine bütün sahanın başkenti kaldı. V. yüzyılın sonlarında farklı mezheplere bağlı Hristiyanlar arasında bir iç savaş patlak verdi. Fakat I. Leon zamanında doğu, önceki gördüklerinin hepsinden beter büyük bir felaketle karşı karşıya kaldı. Ermenilerin Cochunlar(Cochuns) adını verdikleri, Hazar denizi kıyılarındaki göçebe kavimler, Hunlar, Armeniya üzerine yürüyerek orayı yerle bir ettiler. Atlı olan bu kavimler Medya (Médié) ve Kapadokya (Cappadoce) memleketlerinde, koşuya elverişli iyi cinsten çok sayıda at olduğunu haber aldılar. Yönlerini belirlemeleri için, bundan fazla bir teşvike gerek yoktu. Savunmasız Kapadokya üzerine yürüyerek şehirleri yağma ettiler. Toros Dağlarını aşarak gidip Antakya (Antioche)'yı kuşattılar. Sürülerinin yağmasını istemeyen ve onlardan ayrılamayan halkı, memleketlerinin dışına gönderdiler. Göçebe kavmin değişik grupları içinde olan bazıları, bu yeni fatihlerin hayatlarını teminlerinden memnun bir hayata kavuşmuş oldular. Bu yeni fatihler, din taşımadıkları için herhangi bir inanca kolay alışıyorlardı. Göçebe hayatını kabul etmeyenler ya acımasızca öldürüldüler ya da kadın ve çocuklarla beraber Ceyhun ötelerinde çobanlığa sevk edildiler. Bir şehri boşaltmak için ise, her zaman böyle bir harekete gerek yoktu. İranlılar da böyle yaparlardı; fakat imparatorlar bu hareketlerini yer değiştirme rengiyle boyarlardı.

DOKUZUNCU BÖLÜM
Selçukluların İstilası

Jüstinyen (Justinien) zamanında Bélisaire ve Narsès'in zaferleri, bu talihsiz şehre birkaç yıllık istirahat verebilmişti. Jüstinyen İran saldırılarını durdurmak için, birçok noktaları güçlendirerek birlikler kurdu. Malatya (Mélitène) başkent derecesine çıkarılarak, İkinci Armeniya'nın büyük bir yeri olan Anazarba[89], askerliğin en mükemmel (s.27) araçlarının korunmasını sağlayacak şekilde, yeniden kuruldu; fakat bir taraftan Hunlar, Tatarlara yol gösteriyorlardı. Diğer taraftan Armeniya'ya hâkim olan Sasanîler, Küçük Asya yarımadasının hâkimiyetini muhafaza ediyorlardı. Bu sahaya merkezî bir kuvvet yerleştirilmediği sürece, devamlı bir barış sağlamaya imkân yoktu. Cengiz Han'ın halefleri, yavaş yavaş batı tarafa doğru yaklaştılar; bunlar için İran'ın tahtı artık yıkılmıştı. Bu defa Kapadokya'da bir hükümdar sülâlesinin kurulmasının arifesindeydiler. Armeniya kralları ya da merzubanları (valileri) Kapadokya'dan, değişim yoluyla bazı yerler edinmişlerdi. Fakat İmparator Basile'in zamanında, 800 yılında bu kralların sonuncusu, Rumlar tarafından

[89] Şimdiki adı Dilekkaya olan Anavarza köyünün antik dönemdeki adı (Y.N.).

öldürüldü. Selçukluların İmparatorluklarını kurmak için mücadele ettikleri düşman, İstanbul idi. Bizans Sarayı ile Armeniya Prensleri arasında meydana gelen düşmanlık, Müslümanlara beklenmeyen bir yardımdı. Tuğrul Beyin yeğeni Sultan Alparslan, Erzurum'u ele geçirerek Kayseri üzerine yürüdü[90]. Bu şehri 1024 yılında aldı[91]. Fakat yerini başkent yapmaya elverişli bulmadı. Bu yeni fatihler İsaurya (İsaurie) sahasının başkenti olan Konya (İconium)'yı ele geçirip, sancaklarını dikerek, yöresini çok sayıda görkemli binalarla süslemeye başladılar.

Eski Sébaste olan Sivas, medreseleriyle meşhur bir ilim merkezi hâline geldi. Sahanın her tarafında gelişmenin bir göstergesi olan bu şehirleşme hareketinden, Kayseri de nasipsiz bırakılmadı. Fakat Arap mimarî tarzının en güzel eserleri, Konya şehri için saklanıyordu. Bu hükümdarların bıraktıkları eserlerde aynı dönemde yönetimde bulunan Kurtuba Halifeleriyle bir yarış hâli görülür. Bizans sanatkârları, şehirleri süslemek için Müslümanlara katıldılar ve İran'ın buluşçu zekâsı, tapınaklara ve okullara tuğla üzerine yapılma mineleriyle daha çok güzellik vermekle meşgul oldu. Müslüman sanat, hiç bir dönemde bu kadar parlak bir görüntü verememiştir. Selçuklular Sünnî Müslüman oldukları için, sanatta insan ve hayvan resmetmeyi tamamen kabul etmezler. İranlıların güzel sanatların bu dalına her zaman gösterdikleri ilginin, nefrete yaklaşan bu antipatinin nedeni olduğunu düşünüyorum. Bir Şii'nin bir öğreti savunması, bir Sünnî'nin ondan nefret etmesine yeter. Yedi yüzyıllık bir zaman dilimi Selçuklu sanatı başyapıtlarını tamamen yok edemedi ve Kapadokya anıtları üzerine çalışmalarımızın başlıca konusu işte budur[92].

Kayalara oyulmuş ölümsüz mimarî eserlerin yanı sıra, inceliği seyredenleri hayrete düşüren anıtları gözlemlemek ilginçtir.

Bu iki tür anıtın karşılaştırılmasından, bana göre, tamamen doğrulanmış şu sonuç çıkmaktadır: Bir ülkenin sunduğu yapı malzemelerinin türü, sanatkârlara izleyecekleri sanat türünün ilkelerini benimsetir. Ahşap azlığından iskelet de yapılamadığı için, inşaatçıların elinde yapılarını örtmek üzere sadece tonoz inşaası vardı. Dolayısıyla, başka hiçbir şey anıtların tonozları kadar çeşitlilik sunmamaktadır. Tonoz ve tonoz bölümlerinin bileşiminin son derece zekice yapıldığı gözlenmektedir. Bütün bunlar bize, kamu mimarisi üzerine mükemmel bir fikir vermektedir.

---

[90] Burada bilgi yanlışlığı söz konusudur.Alpaslan 1063-1073 yılları arasında hüküm sürdü. Oysa Erzurum 1048 yılında fethedildi (Y.N.).

[91] 1024 tarihinde henüz Alparslan yoktu; zira Kayseride 1067 yılında fethedildi (Y.N.).

[92] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

Sade vatandaşların evlerine gelince, her şey bize bugün ne iseler, o günde o olduklarını düşündürüyor: İskeleti ılgın ağacı dallarından yapılmış, taraçalar ile örtülü kare biçiminde kulübeler; kıyılıp güneşte kurutulmuş saman ile karıştırılmış topraktan yapılmış tuğlalar; her tür taş madeni açısından en zengin doğu şehirdelerinde, özel kişilerin konutları da aynı şekilde topraktan ve ahşaptan idi. Asya, Babil (Babylone) şehrinin dönemlerinden beri değişmedi; gezginler bu ünlü şehirde evlerle kaplı uçsuz bucaksız toprakların kalıntılarını ararken, bir şey bulamadıklarına şaşmamalıdır; rüzgâr çölün kumları ile onları sildi savurdu.

Kapadokya köylülerinin evleri genellikle iki ana bölümden oluşur. Biri kadınlar, biri erkekler için; asıl odanın üstü açıktır ve iki ahşap ayağa dayanır. Çepeçevre duvar oyukları temizlik malzemelerini barındırır; diğer odalar az aydınlatılmıştır; çünkü pencere camı bu memlekette henüz azdır ve bakışları ancak bir kafes engeller.

Hiçbir şey bu konutlardan daha sade olamaz. Ama kirişleri oymalı sütunlarla, kireç sıvayı camlar ve resimlerle değiştiren en görkemli saraylarınki gibi bir düzen bulursunuz. Doğunun konutlarının sade planları ile hiç bir şey yarışamaz[93].

Kapadokya'da Müslüman hâkimiyetinin kurulması, Türkmen aşiretlerini de getirdi; bunlar daha sonra Osmanlı Hanedanını oluşturanlardır.

(s.28) Melikşah'ın oğulları, birkaç yıldan beri Bitinya şehrini fethetmişler ve sağlam bir şekilde İznik (Nicée) şehrine yerleşmişlerdi. Küçük Asya'nın batı tarafı ise aynı aileden oldukları halde bağımsız güç sahibi olmak için birbirini çekemeyen Müslüman emirlerin elinde, benzeri görülmemiş bir hükümetsizlikle karşı karşıya kalmış durumdaydı.

İran şahları, on birinci yüzyılın başlarına kadar Selçuklu Hanedanının reisleri sayılmış ve hiçbir Selçuklu beyi bu yöneticilere vergi vermekten kaçınmamıştı; fakat Musul Beyi Seyfu'd-Devle'nin ölümü, iç savaş ateşini tutuşturdu. İznik Sultanı Süleyman, savaş sırasında öldürülmüş ve emirleri isyan etmişti. Ebû'l-Kâsım'ın kardeşi Pulchas, Kapadokya'yı ele geçirmişti; fakat Sultan, büyük oğlu Kılıçarslan'ı bu reisi yönetimi altına almak için gönderdi. Adı geçen, Kapadokya emiri ilan edildikten sonra, Malatya taraflarına gitti. Kendi Malatya'nın kuşatmasıyla meşgulken, başlıca emirleri de Rumların memleketlerini istila ediyorlardı (1092)[94].

---

[93] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[94] De Guignes, *Hist. des Huns,* IX . Kitap.

ONUNCU BÖLÜM
Haçlı Seferi

İznik'i kuşatmaya gelen ve bu sebeple Küçük Asya'dan geçen Haçlı orduları, emirlerin silahlarından daha zorlu bir felaket karşısında kaldılar ki bu da açlık ve susuzluktu. Kılıçarslan, Eskişehir (Dorylée) savaşını kaybetmiş ve bu defa, başkenti olan Konya (İconium)'yı Frigya ovalarından ayıran çöllere daha çok güvenerek, bütün halkına hayvan sürülerinin ordunun izlediği yollardan uzaklaştırılması emrini vermişti. Yorgunluktan büsbütün dermansız düşmüş olan Haçlı birlikleri, yiyecek bulmak ümidiyle Konya'ya geldilerse de bunların harekâtından haberdar olan Türkler, bu şehri boşaltmış, çoluk çocukları ve bütün servetleriyle çevredeki dağlara çekilmişlerdi. Haçlılar (s.29) Ereğli (Héraclée)'ye gelerek oradan Maraş üzerine yürüdüler. Tancrède, ordunun asıl birliklerini bırakarak Kilikya'ya girdi ve Tarsus'u hiç istemeden Baudoin'in kuvvetine bırakarak Mamistra'ya ve Adana'ya yürüdü ve yağmalattı. Fakat bu iş savaşsız olmamış, aksine bazı Haçlılar bu Adana şehrinde ölmüş ve silahlarıyla beraber gömülmüşlerdir. 1836 yılında Adana'da bulunduğum[95] sırasında Ermeniler, tarihî bilinmeyen eski bir zamanda yapılmış bir kilisenin yerine yenisini kurmak için kazdıkları geniş bir arsada çalışan işçiler, her gün birtakım insan kemikleriyle miğferler ve zırhtan gömlekler buluyorlardı. Bundan başka çok sayıda ve hemen hemen hepsi aynı şekilde tunçtan yapılma Maltalılara ait haçlar buldular. Birer halkası bulunan bu haçlar, kaba yapılmış ve üzerleri biraz süslenmiş tek parça şeylerdi. Öteye beriye atılarak gömülmüş olan bu kemikler, normal bir zamanda gömülmüş ölülerin mezarlığı görüntüsünü vermiyordu. Bunların böyle küme hâlinde olmaları, o zamanın tapınağının etrafına getirilip topluca gömüldüklerine işaret ediyordu.

Bu olay, Hristiyanların bu seferlerinde karşılaştıkları felaketlerin herhâlde sonu değildi. Kral Suenon kumandasındaki bir Danimarka ordusu, Tancrède'in gittiği aynı yolu izleyerek Küçük Asya'ya girdi. Bunlar Phiniminis ve Terma şehirleri arasında bir yeri karargâh yaptılar. Bu Terma, Kapadokya'ya bağlı bir yerdi[96].

Bunlar Kılıçarslan'ın saldırısına uğrayarak son askere kadar yok edildiler. Bununla beraber bu galipler, Sultanın gücünü güvenilir bir

---

[95] Yani kitabın yazarının bulunduğu sırada (Ç.N.).

[96] Burası kaplıca sularının bulunduğu yerdir. Ladik (Laodicea Combusta) yakınında bir yerde olduğunu düşünüyorum. Bu yörenin tamamında kaplıcalar çoktur. Phiniminis, Haçlılar tarafından çok defa ele geçirilen Akşehir (Philomélium)'dur.

dereceye götürmüyorlardı. Emirler, dağlarda müstahkem kaleler kuruyorlardı. Buralar halkın çabucak geldiği kalabalık kasabalar hâline geliyordu. Müslüman ve Hristiyan bütün halk, asayişsizlikten dolayı en yakınlarındaki bir emirin böyle müstahkem bir yerine gelerek sığınıyorlardı. Bu koruma, bir vergi karşılığındaydı. Bu beylerin güçlerinin zamanımıza kadar devam edip gelmesi, bu şekilde olmuştur.

Doğudaki şehirler de bu kadar önemli olayların sahnesi oluyordu. Armeniya valileri hesabına Malatya'nın valisi olan Gabriel, memleketin Müslüman eline düşeceği korkusuyla, Antakya (Antioche)'ya sahip bulunan Bohemond'u yardıma çağırarak memleketi (s.30) ona sundu. Anti-Toros Dağları vadilerinde küçük bir hükümet kurmuş olan Danişmentoğlu, Türkmenlerin başına geçerek Haçlı ordusunun, doğulu Hristiyanlara katılmasına engel olmaya kalkıştı. Fırat nehrini geçmiş olan Bohemond, Müslümanların saldırısına uğradı ve yenik düşerek hapsedildi. Danişmentoğlu buradan Malatya'ya güçlü bir şekilde şehri kuşattı; fakat Bohemond ordusunun geriye kalanları Urfa (Édessa)'ya kadar kendini kurtararak Baudoin'i olaydan haberdar etti. Baudoin yeterince birliklerle gelerek, Danişmentoğlunu kuşatmayı kaldırmak zorunda bıraktı ve Malatya'yı ele geçirdi.

Haçlılar, her dağlara çekilişte, Selçuklu kabilelerinin şiddetli karşı koymalarına rastladılar. Hiçbir ordunun kanlı felaketlerle karşı karşıya kalmadan Kapadokya'dan geçtiği kaydına rastgelinemez. Göçebe hâlindeki halkının yollardan uzağa çekilmeleri kolaydı. Bunlar, böyle savuştukları zaman, su kuyularını kapıyorlar ve sarnıçları toprakla dolduruyorlardı. Haçlılara ise, insanlar ve hayvanlar için de hoşlanılmayan tuzlu kaynaklardan başka bir şey kalmıyordu.

Kont Nevers'in seferi, Frigya ve Galatya Dağlarını izleyerek doğuya doğru gitmek ve Ankara kalesini almakla beraber, yine öncekilerden daha iyi bir durumda olamadı. Arkadaşlarının disiplinsizliği ve barbarlıkları, onun için Müslümanların silahları kadar uğursuzdu. Albert d'Aix'in adını söylemediği küçük bir Galatya şehri halkı, kapılarını Fransızlara açarak haçlar ve İncillerle karşılamaya gelmekle beraber, yine memleketlerini yağmadan kurtaramamışlardı.

Güneye dönerek Kızılırmak (Halys) nehrinden öteye çöllere girmek gerektiği zaman Haçlılar, Danişmentoğluyla birleşmiş olan Kılıçarslan'ın' birlikleri tarafından rahatsız edildiler. Bununla beraber Albert d'Aix'in Stancon adını verdiği yere kadar sokuldular ve Ereğli (Héraclée)'ye gelinceye kadar, üç gün süreyle susuzluktan çok sıkıntı çektiler.

Birçok engel ve problem içinde zayıflamış oldukları hâlde, Sultanın saldırısıyla karşı karşıya kaldılar. Bunlardan ancak yedi yüz Haçlı Ermenek (Germanicopolis)'e sığındı. Geriye kalanları (s.31) ya öldürüldü ya da esir edildi. Yine bu yer, Kılıçarslan'ın ikinci bir zaferine şahit olmuş ve Haçlılar, aynı durumda yenilmişti. Suriye tarafına giden orduların hepsi, Kilikya kapılarına giden bu yoldan hemen geçmek zorundaydılar. Ereğli'de galip gelen Haçlılar, Toros Dağlarının Gülek boğazı geçidinde, diğer bir orduyu herhâlde bulacaklardı. Bu da Tancrède ve Baudouin'in Tarsus (Tarse) ve Adana'yı ele geçirmiş olmaları sonucuydu. Fakat memleketin yalnız halkına olan çok büyük sıkıntılar düşünülürse, Haçlı ordusunun sadece zaptedilemez kahramanlığına değil, bu ünlü savaşçıların beden güçlerine de şaşmamak mümkün değildir.

Bavyera ve Guillaume Dükü, Kont Poitou kendilerinden öncekiler gibi Ereğli önlerine geldiler. İzledikleri yolu Phiniminis (Philomelium) ve Salamia şehirleri gösteriyorsa da bu ikinci yer bugün bilinmemektedir. Susuzluktan kıvranan ordu, Ereğli çayına geldi. Yol üzerindeki bütün kuyular ve sarnıçlar doldurulmuştu. Haçlıların geldiğinden haberdar olan Türkmenler, çayın öte tarafında ve savaş düzeninde bekliyorlardı. Bir ok yağmuru, balçık bir topraktan akan kenarları sarp bu sudan, Haçlıları hemen uzaklaşmak zorunda bıraktı. Atları, atılan okları hafife alırcasına ırmağa atılarak susuzluklarını dindiriyorlardı. Bu yüz bin kişilik savaşçı grubunda disiplinsizlik ve bozgun başladı ve korkunç şeyler oldu. Bundan sonra herkes kendi başına boş yere bir sığınak aradı. Türkler tarafından takip ve imha edilen Haçlılar, hemen hemen tamamen bittiler ve Müslüman silahından kurtulanlar da Likonya (Lycaonie)'nın susuz dağlarında ölmeye gittiler.

Müslümanların Rumlarla olan savaşlarının, Haçlılarla ettikleri savaşlar kadar şiddetli olduğu zannedilmez. Bizans İmparatoru, sürekli olarak kuvvetli bir Müslüman merkezi olan Konya'yı geri almak için bazı denemelerde bulunmuşsa da bu hareket, Konya'yı kuşatmak ve Frigya ile Kapadokya'nın bazı küçük yerlerini almak ve bırakmaktan ileri gitmemiştir. Konya şehri, o zaman Arap sanatının şaheserleriyle süslenmiş ve bütün eski surları onarılarak şehir büyütülmüş ve sağlamlaştırılmıştır.

(s.32) ON BİRİNCİ BÖLÜM
Konya Selçuklu Sultanları

Kılıçarslan'ın kardeşi Alâeddin Keyhüsrev[97], Osmanlıların gözünde Konya Selçukluları sülâlesinin kurucusudur (1192). İmparatorluğunun başlıca şehirlerinde hâlâ hayranlıkla görülen mimarî eserlerin çoğu, ona dayandırılır. Yönetimi döneminde medreseler, camiler, mektepler çoğaldı. Amasya, Sivas, Niğde şehirleri, o parlak dönemin eserlerini şu anda muhafaza ederler. Selçuklu eserlerinin mimarî tarzı, o kadar açık niteliklere sahiptir. Bunlardan Konya'da olanları gören bir sanatkâr, Kürdistan ve Armeniya'da hâlâ var olan diğerlerinin yapım zamanları hakkında yanılarak birbirinden güçlükle ayırt eder.

Gayretli Müslüman olan bu hükümdarlar, insan ve hayvan resimleri ve kabartması yapma âdetini tamamen izlemeyerek yalnızca İran Selçuklularının bu güzel sanat zevkini muhafaza etmekle yetindiler.

Şam sultanı olan, bu soydan bir prens Koumarouia, Kahire'deki sarayında içinde kendisinin ve bütün eşlerinin boyalı ahşaptan yapılmış portreleri bulunan bir salon yaptırmıştı. Bu heykeller başlarında değerli taşlarlarla zenginleştirilmiş altından taçlar taşıyordu; kulaklarında salkım küpeler, üstlerinde de ülkenin en pahalı kumaşları vardı. Orta Asya'nın birçok ilk çağ anıtı, Selçukluların titizlikleri sayesinde korunmuştur; fakat Sünnî imamların Şiilere karşı olan kıskançlıkları bu resim sanatına yönelik gelişmeyi daha doğuş aşamasında engellemiştir. Sultanlara, sikkelerin üzerine portrelerini kazımaları yasaklanmıştı; sadece bazı hayvan resimlerine izin vardı[98]. Yalnız şimdiye kadar Türk sultanlarının kayıklarının baş tarafında kabartma yapılmış bir tavus kuşu resmi vardır.

Kartal, Selçuklu sultanları tarafından gücün sembolü olarak kabul edilmiştir. Sultanlar bununla Roma kartalını kabul etmiş olan Bizanslıları taklit ediyorlardı. Devlet kuşu[99] Küçük Asya'da ve İran'da Arap mimarî tarzında yapılmış birçok eser üzerine kazınmıştır. Bu amblemi içeren eserler Selçuklular dönemine; yani 1086-1390 yılları arasındaki döneme aittir. Batılı yazarlar Hilalin askerî sancak üzerinde ilk defa kabulünü –Yay tarafı sağa dönük olduğu hâlde- Alâeddin Keykubâd'a dayandırırlar. Bunun anlamı, İslam dininin yeni doğan büyüklüğünün sembolüdür. Hammer, bunda kilise taş masaları henüz tamamen boş olmayan Men tanrısının batıl

[97] Burada bir bilgi yanlışlığı söz konusudur. Konya Selçuklularının kurucusu Kılıçarslan'ın oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'dir (Y.N.).
[98] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[99] Sungur dedikleri kuştur (M. N.).

inancının bir kalıntısını görme eğilimindedir[100]. Gerçekte Asyalılara göre ay her zaman gizli erdemlere ve gizli güçlere işaret eden bir yıldız olarak tanınmıştır. Bugün şehirlerin merkezlerinde ve feslerde görünen hilal işareti, böyle bir etkinin sembolü olsa gerektir.

Müslümanların uygarlıklarında haklı olarak en parlak çağ diye anılan bu dönem anıtlarının tarihini veya daha doğrusu kronolojisini yalnızca ana hatlarıyla çizebiliriz. Sonraları ancak Bizanslılarının kopyacısı olmuşlardır. Arap sanatı XVII. yüzyılın sonlarına doğru inişe geçer ve silinir. Selçuklu Prenslerinin yaptırdıkları anıtlarının her biri, çoğu, doğrudan Kur'ân'dan alınmış ayetler içeren birçok yazı taşır; fakat anma, kutlama amaçlı olanları da vardır. Umarız ki gelecekte ki gezginler orta çağ tarihinin bu dönemini aydınlatmaya önem verirler, çok sayıda yazı tercüme edilir ve yorumlanır[101].

(s.33) Yaklaşık üç yüzyıl süreyle Kapadokya'nın her tarafında yönetimde bulunmuş olan Selçuklu sülâlesinden, de Guignes[102] tarafından yapılmış ve Hammer[103] tarafından kabul edilmiş olan aşağıdaki çizelgeye göre on dört hükümdar gelmiştir:

Konya Selçuklularının Sülâlesi	
Kutalmışoğlu Süleyman	1081
I. Kılıçarslan	1092
Saisan	1109
I. Mesud	1120
II. Kılıçarslan	1155
I. Keyhüsrev (Alâeddin)	1192
Alâeddin Keykâvus	1212
Alâeddin Keykubat	1226
II. Keyhüsrev	1236
II. Keykâvus	1247
III. Kılıçarslan	1261
II. Mesud	1292

[100] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[101] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[102] De Guignes, *Hist de Huns.*
[103] Hammer, *Hist. de l'empire ottoman,* I.

Rükneddin Kılıçarslan	1295
III. Alâeddin	1304[104]

İran Moğollarının akını, Selçukluların yıkılışına işaretti. Kayseri, Tatar fatihlerinin eline düştü. Bütün Arıneniya ve Azerbaycan ise, Sultan Hülagü'ya boyun eğmişti. Bunun bir Ermeni prensesine olan düşkünlüğü sayesinde o yöre Hristiyanları, birkaç yıl hoşgörülü bir yönetime sahip olmuşlardı.

Selçuklu İmparatorluğu, on bağımsız bölüme ayrılmıştı. Nûr Sofi'nin oğlu Karaman, III. Alâeddin'in kızını almıştı. Bu kişi, bölümlere ayrılma sırasında eski Tyanitis'in (s.34) bir bölümüyle Likonya'nın Lârende (Laranda) şehrinin bulunduğu kısımdan oluşan bir memleket aldı ve bir şehir kurarak ona adını verdi. Daha sonra bu Karaman adı, bütün memleket için kullanılmıştır. Karaman sülâlesi Kapadokya'da bir buçuk asır süreyle yönetimini sürdürmüştür; fakat bu dönemin bütün tarihi, Emirler arasındaki iç savaşların art arda gelmesinden başka bir şey değildir. Bu süre içinde, ancak birkaç kale kurulmuş ve Selçuklu güzel sanatları unutulmaya başlamıştır.

Orhan Gazinin ailesi, Küçük Asya'nın kuzey tarafına sağlam bir şekilde yerleşmişti. Güney emirliklerin hep zayıfladıklarını gören Sultan I. Murat, Karaman'ı almaya karar verdi. Türkler, Karaman Beyi Alâeddin ile önemli bir savaş yaptılar. Alâeddin, Konya'ya kaçtı. Sultan şehri kuşattı. Sonuçta Alâeddin bir antlaşma yaparak Karaman'ın bir bölümünü verdikten sonra Türkleri uzaklaştırdı.

Fakat 1394 yılında Yıldırım Bâyezid, Karaman Beyini yeniden baskı altına aldığından, bey Toros Dağının boğazlarına kaçı. Bu bey, Kapadokya hükümdarlarının en sonuncusuydu. Böylece, torunları Karaman ve Konya'da 1466 yılına kadar kaldılar. Sultan II. Mehmet, bu iki şehri ele geçirerek Osmanlı topraklarına kattı. Böyle olmakla beraber eski beylerde yine bir hâkimiyet gölgesi kalıyordu. Son zamanlarda derebey güç olan Çapanoğlu ve Karaosmanoğlu aileleri de Sultan Mahmut tarafından ortadan kaldırıldı.

[104] Bu çizelge baştan yanlıştır. Doğrusu şudur: 1. Kutalmışoğlu Süleyman, 2. Davudoğlu Süleyman, 3. Kılıçarslan ve diğerleri. Saisan adında biri yoktur ve sayıları on dört değil on beştir. Tarih kitaplarına müracaat ediniz (Ç.N.). Saisan, Anadolu Selçuklu hükümdarı Şehinşâh (1110-1116)'ın Fransızcadaki karşılığıdır (Y.N.).

ON İKİNCİ BÖLÜM
Hristiyan Kapadokya

Küçük Asya'nın batı tarafına doğru ilerlediğimiz oranda, mimarî eser tarzının ve aynı zamanda simaların değiştiğini görürüz. Kızılırmak nehri geçilince, ötesinde Yunan sanatkârlığı (s.35) hemen hemen yok gibidir. Frigya, kendine özgü yerli bir metot takip etmiştir. Kapadokya eserleri, Frigya'nınkinden ve bu da *İyon* tarzından başkadır. Bütün sahada Yunan-Roma şehirlerinin özel işareti olan tapınak ve tiyatrolardan, hiçbir iz görülemez. Kapadokya'da böyle şeylere ait bir iki yıkıntı görülüyorsa, o da krallar dönemine aittir. Fakat buna karşılık Hristiyanlığın ilk ortaya çıkış dönemine ait, incelemeye değer tükenmez eserler vardı.

Havari Paul'ün ve arkadaşlarının Perge'ye çıkmaları, bu yörede benzeri görülmemiş bir değişikliği haber veriyordu. St. Paul'ün Asya'daki yürüyüşünde ilk bakışta dikkat çeken bir husus vardır. Tarsus (Tarse) vatandaşının pagan tanrıların vatanına çekingen bir şekilde geldiğini, misyonerliğini gizlice yapmak için kıyıda köşede kalmış şehirlere sızdığını değil; Asya'nın en büyük dinî merkezlerinden olan bir şehre gelip ülkenin içlerine kadar göğsünü gere gere girip ilahî görevini herkeze ilan ettiğini görüyoruz[105].

Paul'ün Hristiyanlığın prensiplerini kabul ettirmek için seçtiği bu memleket, diğerlerinden çok uygundu. Nice yıllardan beri en şiddetli esaret altında ezilen Kapadokya halkı, bir tür sefalet ve felakete, kendilerini vakfetmiş kimselerdi. Burası Roma esirlerinin damızlık yeriydi. Bu zavallıların ne dünyada ne de başka yerde bir kurtuluş çaresi haberi duyma nasipleri vardı. O hâlde onlara vaftiz onuru veren ve onları yükselten havariye, nasıl bir heyecanla saygı göstereceklerini düşünmelidir.

Kapadokya, o zamanlar bir Roma vilayeti derecesine indirilmiş ve halkı kendilerine önerilen özerk yönetimi reddettiklerinden imparatorluğun kanunlarına uymaları istenmişti. Yani memlekette yeni bir din kanunlarını almaya uygun bir ara dönem vardı. Kapadokyalıların yanı başında Romalıların amansız düşmanı olan İsauryalılar bulunuyordu. Bunlara göre Hristiyanlığı kabul etmek, putlara savaş ilan etmek ve putlarla savaşmak doğrudan doğruya Romalılarla savaş etmek demekti.

Sınırı bir ve hatta karışık iki vilayet olan Likonya ile İsaurya, havariyi iyi bir şekilde kabul ettiler.

---

[105] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

İlk kilise, hemen Lystra'da[106] kuruldu. Konya (İconium) ve Derbé[107] şehirleri de Lystra'yı taklitte gecikmediler ve Hristiyan dini Asya'ya yayıldı. Üç yüzyıl süreyle Müslüman başkenti olan Konya'da, Hristiyan eserlerinden hiç (s.36) bir şeye rastlanmazsa da havarinin ilk vaazlarına şahit olan Lystra ve Derbé[108] adlarındaki bu iki kasaba, Hristiyanlığı epeyce yaşatmış ve özellikle Derbé'ye civar olan dağlarda, Bizans İmparatorları döneminde birçok manastır yapılmıştır. Bugün Karadağ yamaçlarının bir kısmını işgal eden bu eserlerin harabelerine, Türkler *Bin Bir Kilise* adını verirler.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İnzivaya Çekilen Keşişler

İlk zaman Hristiyanlarının dinî hayatı, kendilerine telkin edilen ibadet ve inançların büyüklüğünü düşünerek iç dünyaya dalma şeklinde geçerdi. Kilisenin görkemli törenleri henüz yoktu. Gözle görünen tören, sadece itiraf ve adak ayinleriydi. Dinin sırrı, bazı gizli bilgilere vakıf kişiler tarafından biliniyordu. Bunların en gayretlisi, yanı başında putperestlerin ayinlerine tahammül edendi. Bunlar için gerek putperestlerin yakınlığı ve gerekse Hristiyanlığın takibe alınması açısından en güvenli hayat, inzivaya çekilmek ve en emin yer olan dağlar ve kayalar arasında yaşamaktı. Yeni Hristiyanlara sığınak sağlayan yerler, yalnız Mısır'ın çölleri ve Lübnan'ın tenha bölgeleri değildi. Hâlâ var olan sığınma yerlerinin gösterdiğine göre, Kapadokya da bir zamanlar gerçek münzevîlerin toplandığı yer olmuş ve bu münzeviler dinî açıdan verimli olmuşlardır; zira ilk ve en ünlü papazlar Kapadokya'dan ortaya çıkmışlardır. Naziance, Nysse, Kayseri (Césarée) şehirleri, Hristiyanlık için büyük adamlar yetiştirmiş olmakla ünlüdür.

Kapadokya dağlarındaki sığınaklar, memleketin kuzeyinden güneyine Kızılırmak nehrinden Toros Dağlarının kuzey yamaçlarına ve doğusundan batısına, Kayseri ovasında son bulan silsileyle Frigya Dağlarına kadar olan alandaki kayalar ve taşlar içine oyulmuş mağaralardır.

Bu ilk yerlerin hangi tarihte yapıldıklarını tamamen belirlemek mümkün değildir. Fakat mimarî tarzına göre IV. yüzyıldan başlayarak dindarlara mesken ve hatta yaratıcıya hayatını vakfetme yolunda felaketlere uğrayan azizlerin evleri, Hristiyanlara kutsal ziyaret yerleri olmuştur.

---

[106] Konya'nın güneyindeki Hatunsaray kasabasının antik dönemdeki adı (Y.N.).
[107] Karaman'ın kuzeydoğusundaki Kerti höyüğünün eski adı (Y.N.).
[108] Actes XIV, 51; XIV, 6.

(s.37) ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İnzivaya Çekilen Keşişlerin Yaşadıkları Yerler

I. yüzyılın devamı süresince Asya kilisesi halkı, Hristiyanlığın temel prensiplerini yaydılar. Sâdıkların toplantıları, tapınak yapanlara sessizce rehberlik edecek prensiplerini oluşturuyordu. Hristiyanlığa yeni girenler için, papaz bir çoban ve acemiler ise koyundu. Bu tabir ve işaret, Hristiyanların birbirlerini tanımak için aralarında bir bağlantı kurdu.

Güvercin ve üzüm yiyen kuşun da anlamı vardı. Bunlardan birinci amblem Kutsal Ruh (Saint-Esprit)'u ve ikincisi şaraplı ekmek ayinini (communion) temsil ederdi. Balık da bunların içine girmişse de bu, çok sonralarıdır. Bu sembole, Afrika'daki kiliselerin mezarlarında çoğunlukla rastlanır. Hristiyanların mermer üzerine ufak çukurlar oymak da âdetleriydi. Bunu çiğ veya yağmur suyunun toplanması ve kuşların içmesi için yaparlardı.

Dinin ilk çerçevesini çizdiği ayinlerin sır ve hikmeti, hep doğru şeyleri düşünmeyi arzulama ve yeni Hristiyanları inzivaya teşvik şeklindeydi. Özellikle ilham ve havarilik yeteneğini hissedenler, dinsizlere dinî telkinlerde bulunmak için, kuvvet bulmak üzere inzivaya çekilirler ve sonra en sarp yer seçerlerdi.

İşte ilk üç asır süresinde o çıplak kayaları mesken edinen insanların prensipleri bunlardı.

Küçük Asya'nın kuzeyinde coğrafya adeta çok fazla hoşa gidicidir. Güzel ormanlar, çayırların ortasında akan berrak dereler, dünya malını çağrıştırır ve zaten halkın amaçsız merakına da çok kolay erişilir bir durumdadır[109]. St. Basile'in inziva yeri, Pont sahasının Yeşilırmak (İris) kıyılarındaki çok hoş bir yerdeydi. Kayseri'nin eski başpapazı olan bu kişi, ilk inziva yerini Erciyes (Argée) Dağında seçmişti. Orada Surp-Garabed manastırının Ermeni papazları, bu yeri hâlâ gösterirler.

Şunu da eklemeli ki batılı milletler için iç dünyaya dalma, ilk yüzyılda bile yeni bir şey değildi. Hindistan'ın *fakir*'leri, bunu öncesi bilinmeyen bir tarihten beri biliyorlar (s.38) ve uyguluyorlardı. Zénon'un felsefesine bağlı olanlar (stoïciens) ve gymnosophiste denilen Hint dervişleri, buna bir fazilet yolu gözüyle bakarlardı. Bedenin yok sayılması ve acıları hafife alma, batı filozoflarına göre faziletin eseri kabul edilirdi. Nitekim Brahman

[109] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Calanus'un, Pasargades[110] şehrinde Büyük İskender'in huzurunda diri olarak yakıldığı bilinmektedir.

O halde bu ilk Hristiyanların inzivaya çekilmeleri, ne halk ve ne de imparatorluk için dikkat çekici ilginç bir şeydir. Bu inzivaya çekilenlerin hayat tarzı, en gerekli ihtiyaçları bile sürekli olarak reddetmek ve kuvvetli bir irade sahibinin tabiata karşı ne dereceye kadar hükmedebileceğini göstermek üzerine kurulmuştu.

Nusaybin (Nisibe)'li St. Jacques, keçi derisinden bir örtü altında yatar ve yabanî köklerden gıdasını alırdı. Aziz Efrem, Bosci veya otlayan keşişler adı altında sürülerle çayırlara otlamaya giden Mezopotamya Yahudî dervişlerini övüyor[111], içinden yabanî hayvanları kovdukları inlerde yatıyorlardı[112].

İnzivaya çekilenlerin en bilineni Antakya (Antiochus) yakınındaki bir dağda yaşayan çoban Siméon Stylite idi. Bu şehir ile Kayseri (Cesarée) arasında bulunan çöller, Athanase'ye ve Chrysostome'ye Arîlerin eziyetleri sırasında sığınak vazifesi gördü; fakat Chrysostome Papalık koltuğundan indirilip bugün Fırat üzerindeki Göksun kasabası olan küçük Cucusus şehrine sürgüne gönderilince, rahiplerin acısı yerini kızgınlığa bıraktı ve onu Theodose'un askerlerinin ellerinden kurtarmağa gayret ettiler (M.S. 405)[113].

İnzivaya çekilenlerin giydikleri kıyafet, hâlâ bazı Suriyeli ve Lübnanlı halkta görülür. Bu kıyafet, siyah yünden içine giyilen bir elbiseyle üzerinde hep Arapların giydikleri arkası kukuletalı bornoz idi.

En eski tasvirlerde havarilerin Romalı ihramları giymiş olarak çizildiği dikkatlerden kaçmamalıdır. Elimizde Hristiyanlığın ilk üç yüzyıllık dönemine ait inşa edilmiş anıtlardan hiç bulunmasa da, Marc-Aurèle dönemi doğu kilisesinin parlak devrindeydi ve hemen hemen bütün şehirlerde binlerce Hristiyan yaşıyordu. Şüphesiz Papaz çırakları, Papaz çömezleri ve Piskoposlar gibi çölde, şehirlerde imkânsız görülen bir çömezlik yapmak istiyorlardı. Her yerde erişilmez barınaklar aranıyordu. Zaman ilerledikçe ve Hristiyan belagatı ruhları alevlendirince, inananlara hitap edenler ve kendileri de çölde inzivaya çekilenler, kardeşlerini de kendilerini taklit

---

[110] Eski İran'ın ilk başkentidir. Şimdiki Murgap kasabasının eski adıdır. İran'ın Fars eyaletinde ve Şiraz'ın kuzeydoğusunda ve Murgap çayının üzerindedir (Y.N.).

[111] Sozomène, VI. Kitap, bölüm 33; Tillemont, *Mém ecclesiastiquas*, VIII, 292.

[112] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[113] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

etmeye teşvik ediyorlardı. Gördüğümüz gibi hiçbir yer bunun için Kapadokya'dan daha uygun değildi[114].

Kızılırmak nehri yatağı, Pont ve Kapadokya sahalarını ayırmakla beraber birincisi ormanlı, şen, hoş ve ikincisi aksine çıplak ve çorak olan biri diğerinden yapı bakımından ayrı iki sahanın ayrım sınırıdır. Kapadokya'ya girildiği zaman, tabiatın manzarasından insanı bir hüzün kaplamaması mümkün değildir.

Kapadokya girişinde, tabiatın en yaman sarsıntılarının tablosunu küçültülmüş bir çerçevede sunarmış gibi duran bu yerle karşılaşıp, doğurduğu hüzün duygusuna direnmek mümkün değildir. Rengi kara ve delikli bir kayadan oluşan dağları, sadece cılız bir bitki örtüsü kaplar. Derinliğini gözün ölçmekte zorlandığı büyük yarıklar, yer sarsıntılarının zararlarını doğrular. Bazalt demetlerinden oluşmuş yüksek volkan yarları, diğer ülkelerin kayaları ile hiçbir ortak noktaları olmayan ilginç biçimler olarak göze çarpar. Bazen yüksek sütunlar oluşturur, bazen de sanki güçlü bir iradenin komutası üzerine volkan lavları sabitleşmiş gibi ışınlı demetler hâlinde yayılırlar; bu tabiat sarsıntılarının karanlık ve görkemli manzaraları tanrının eserleri üzerine düşünmeye gelen insanların hayallerini üzerine çekmeye çok uygundu[115]. Bu eski zamanlarda ise ilim ve sanat, daha henüz beşikte olduğundan, her doğal olay, o zamanın Hristiyanları için bir şaşkınlık sebebi ya da bir korku nedeniydi[116].

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Sainte Hélène'in Gezisi

Konstantin zamanından beri bu yerlerin, büyük Hristiyan merkezleri olma şöhreti vardı. İstanbul'a ve Kudüs'e gitmek için Küçük Asya'dan geçen St. Hélène, (s.39) Kayseri'de uzun süre durdu ve Yunan tarihine göre Taxiarque manastırını yaptırdı. St. Hélène'in ilk taşını koyduğu küçük kiliseyi de hâlâ gösterirler. Rivayete göre bu hareketi, rüyasında Hz. Mikail'in o yere bir kilise yapması emri üzerine olmuştur. Temel kazıldıkça küçük kiliselerden birine yerleştirilen ilginç saydam bir taş bulundu. Bu taş parlak bir mermerden başka bir şey değildir. Bu tür taşın Neron zamanında Kapadokya'da keşfedildiği biliniyor[117]. Domitien sarayında, kimse arkadan

---

[114] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.)

[115] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

[116] *Constantini oratio*, bölüm 7.

[117] Pline, *Hist. Nat.*, XXXVI, bölüm 22.

da olsa görünmeden kendisine yaklaşamasın diye, duvarları bu mermer ile kaplanmış bir salon yaptırmıştı[118]. Yerliler bu taşa yanartaş derler[119].

St. Hélène'in Kapadokya gezisi konusunda, oldukça önemli bir noktaya dikkat etmek gerekir ki o da bu prensesin Kudüs'e gitmek için İstanbul'dan hareketinde, bu geziyi bir dinî amaçla kabul etmiş olmasıdır. Bütün Küçük Asya'yı zorluklar içinde geçmesi ve Kayseri'de durması, hep oraların Hristiyanlık merkezleri olmasından kaynaklanır. Taxiarque kilisesi ve manastırının kurulması da aynı düşünceden hareketle olmuştur[120]. Hristiyanlığın bazı büyük dinî olaylarla ilişkisi olan yerlerde ve Filistin'de kiliseler yaptırması da yine bu dinî duygu sonucudur. Hz. İsa'nın beşiği üzerine Beytu'l-Lahm (Bethléem) kilisesini ve asıl gerçek haçın bulunduğu yere, diğer bir kiliseyi yaptırdı. Günümüzde ayakta kalmış Hristiyan anıtları olmasa bile, daha Konstatin zamanında Kapadokya'nın bu bölümünün Hristiyan sefahat alemlerinde ünlü olduğu iddia edilebilir[121].

Bu sahada görülen mezar ve oturulabilir oda hâlindeki oyukların, putperestlerin eseri ve onlara ait olduğu ve daha sonra Hristiyanların bunları biraz düzenlemeyle kendi tarzlarına uydurdukları yorumu yapılırsa, deriz ki putperestlik kanunlarının geçerli olduğu bütün yüzyıllar içinde, mezarlar hükümetin koruması altında her türlü saldırıdan uzaktı. Saldıranlar hem ceza görürler, hem de inançlarınca tanrıların gazabına uğrarlardı. Vergi dairesi ve anıtların korunmasını gözetim altında tutan Chréophylax[122] teşkilatı vardı. Mezar sahiplerinin adı, mezar alanının yüzölçümü, bizim sicil idaremizle pek çok benzerlikler taşıdığı anlaşılan Chréophylacionlara bırakılmış kayıt defterlerine yazılırdı[122]; ya satın alarak veya satarak, ya da oraya hakkı olanlardan başkalarını gömerek bir mezar mülküne zarar verdiği belirlenmiş herhangi bir kimse, anıtın türüne göre vergi dairesine bin ile on bin drahmi para cezası ödemeye mahkum edilirdi.

Chréophylax bürosu mülkü belirlemekle yetinirdi; sözünü ettiğimiz unvanların çoğu mezar taşı yazısında karşımıza çıkardı[123]. Mezarların sahibinin ve ailelerin adları, hükümet tarafından kaydedilmiş ve kitabelerin hepsinde yazılmıştır. Kısacası bunlar son derece düzenli hâldeydiler. Bu yerler, kendi kanunlarının iptaliyle Hristiyan yönetiminin kurulmasına, yani

---

[118] Suétone, *la Domitiane.*

[119] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

[120] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

[121] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[122] Bkz. Boeckh, *Corpus Inscript,* II, 537-546.

[123] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Konstantin kanunlarının Asya'da yayılması ve uygulanmasına kadar korunarak ondan sonra değişime uğradılar.

Kapadokya'da bir Hristiyan topluluğu varlığını kabul edersek, bir mezarlık alanını da hesaba katmalıyız; çok tanrılı Romanın orta yerinde, sayısı belirsiz bir kalabalığın cesetlerini kabul eden bir Hristiyan yer altı mezarlığı görüyorsak, bu mezarların hiçbirinde en ufak bir putperestlik izine rastlamadığımız hâlde neden Asya'da, bir Hristiyan yer altı mezarlığının varlığını kabul etmeyecekmişiz[124].

ON ALTINCI BÖLÜM
Hristiyanların Mezarları

Hristiyanlığı tüm uygar toplulukların dini yapan, bütün önyargıları; sadece putperestliğin ve paganizmin değil, Musevîlik de olmak üzere diğer dinlerin tuhaf veya eziyet veren ibadetlerini reddetmesidir. Uygar hayatın gelişmesi için tam bir özgürlük sağladı, ne hayat için ne de ölüm için eski çağ topluluklarında bilimin gelişmesini engelleyen mutlak buyrukların hiçbirine yer vermedi. Hz. İsa'nın cesedi, tüm eski topluluklarda filozof geçinen Yunan ve Romalılarda bile uygunsuz kabul edilen insan cesedine adeta yitirdiği onurunu kazandırdı. Cenaze törenleri ve diğer halkların bu törenlere karşı besledikleri inançları için de aynı şey söz konusudur.

Hristiyan dininin mantığı bütün bu hataları çürüttü. Beden ruhun sadece zarfıdır ve bu tanrısal yayılma hiç bir zaman maddenin kaderinin esiri değildir; mezarsız bırakılmış bir Hristiyan ölüm sonrası selâmeti açısından hiç kaygı duymaz ve de ruhların kaderi bir düşmanın, bir kazânın veya ilgisiz akrabaların elinde değildir. Gömülme biçimi olarak Hristiyanlara tüm özgürlükler tanınmıştır. Bu ne Mısır'da yapılan mumyalama, ne Yunanlılar ve Romalılarda âdet olan yakma, ne de kayalara oyulmuş mezarlık, ne de yol boyunca kazılmış alçak gönüllü bir mezardır. Kilisenin kendisi bile temellerinin derinliklerinde ölmüş Hristiyanların cesetlerini kabul eder. St. Augustin'in çağının inananlarına bu konudaki kuşkularını aydınlatmak üzere verdiği öğütleri okumak gerekir[125]:

"Toprağın birçok Hristiyanın cesedini örtmediği demek ki doğru; ama kimse onlardan hiçbirini ne gökten ne de yerden koparmadı..." Dinî ezgiler yazarı aynen diyor ki: "Hizmetkârlarınızın cesetlerini gök yüzünün kuşlarına, yeryüzünün hayvanlarına otlak olsun diye açıkta bıraktılar;

---

[124] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

[125] Saint Augustin, *Cite de Dieu,* I. Kitap, s.13, bölüm 12.

kanlarını Kudüs'ün etrafına su gibi saçtılar ve onları gömmek için ortalıkta kimse yoktu... Dolayısıyla geriye ne kalıyorsa, yani cenazeye özel mezar seçimi, törenin görkemi ölenin acısını dindirmekten çok, kalanları teselliye yöneliktir. Eğer zengin bir tören dinsizin yararına ise, bir ortak mezar veya mezarsız olmak dini bütün insanın kaybı olurdu": ve XIII. bölüm: "Bütün bunlar ölenlerin, özellikle namuslu ve dindar olanların cesetlerini terk etmek için bir neden değildir." St. Augustin daha sonra eski günlerdeki cenaze törenlerinin tablosunu çiziyor: yaşlıların çocuklarına kendilerini gömmeleri için talimat verdiklerini hatırlatıyor; ama mezarsız kalmak ölülerin rahatını bozamaz.

"Böylece, diye devam ediyor, bu büyük şehrin yağmalanmasında veya başka yerlerde, Hristiyanlar mezarsız kalırlarsa, bu onu sağlayamamış yaşayanların suçu değil, nasıl olsa ölüler hissetmedikleri için bu onlara bir haksızlık sayılmaz."

Görkemli mezarlar, sadece küçümseme duygularını daha da körükledi ve hâlâ görebildiğimiz sayısız mezar kalıntıları arasında akıl veya mantık damgasını taşımayan bir tanesine bile rastlanmamaktadır[126].

(s.40) ON YEDİNCİ BÖLÜM
Defin Törenleri

Defin şekli Romalılarla İbranîlerinkinden o kadar fark etmez. İbranîlerde bunun şekli, en eski zamandan beri değişmedi. Filistin'deki mezarlar birkaç türdü. En genel olanı tarlalarda ve toprakta, diğer bir takımı dağlarda ve kayalar içindeydi; son bir kısmı da oyulmuş mağaralarda ya da cesedin konduğu çok sayıda oyuk, raf ve bölmelerdeydi. Bazı defa da şehrin yakınında bulunan bahçelere defnedilirdi.

Halk mezarlığı şehrin dışındaydı. Samuel kendi evinin içine, Saul ağaçlar altına ve Rachel ise Beytu'l-Lahm yolu üzerine gömüldüler. Kudüs'te ölen yabancılar Cédron vadisine defnedilirdi. İbranîler, bu âdetlerinde devam ettiler; fakat ölülerin temiz sayılması düşüncesi Hristiyanlarca tamamen kabul edilmediği hâlde İbranîlerde ölünün evinde bulunanlar, yedi gün süre kendilerini temizleme töreni yaparlar. Ölüyü tutmuş ya da mezarına dokunmuş olanlar da ancak aşağıda tarif edilen törenin yapılmasından sonra temiz olurlar. Şöyle ki büyük haham tarafından

[126] Ali Suat'ın çevirisinde, "Burada yazarın Hristiyan mezarı hakkında sadece dinî düşünce ve övgülerden ibaret bir sayfalık açıklaması, bizce gereksiz ve faydasız sözler olduğundan atlanmıştır." ifadesi yazılarak çevrilmeyen bu on altıncı bölüm, eserin aslından çevrilmiştir. (Y.N).

boğazlanmış bir sarı ineğin külünü alarak onu tövbe ayini sırasında su dolu bir kabın içine koyarlar ve temizlemeyle görevlendirilen adam çördük otu demetini bu küllü suya batırarak, onunla ölünün odasını ve odada bulunan bütün eşya ve insanlara serperek onları temizlerdi. Bu tören, üçüncü ve yedinci günü yapılırdı. Kirliler hamama sokulur ve elbiseleri de yıkanarak ancak temizlenirdi[127]. İbranîler bütün eski dönemlerinde ölüleri toprağa gömmeyi ya da mağaralara koymayı genellikle uygulamışlardır. Hz. İbrahim'in hanımı Sâre (Sarah) için ailesine ait olmak üzere bir mağarayı içine alan bir mezar satın aldığı bilinmektedir.

Bununla beraber Kral Asa'nın güzel kokulu birtakım bitkiler içinde cesedinin yakıldığından da söz edilir; fakat mumyalama âdeti hiçbir zaman genel olmamıştır.

İbranîlerde olduğu gibi Romalılar'da da ölüler için ücretli ağlayıcı kadınlar getirmek (s.41) âdetti. Bunu ilk Hristiyanlar da yaptılar ve bu âdet, doğuda hâlâ devam etmektedir. Ölünün akrabası ve dostları, ağlamak için davet edilirler. Bu ağlama görevini genellikle kadınlar yaparlar. Bu töreni İzmir'de ve doğuda, diğer şehirlerde gördük.

Ölünün evinde toplanılarak önce ondan yavaşça söz edilir ve gitgide etki artar, hıçkırıklarla konu devam eder ve sonra yüksek sesle ağlamalar mahallede yankılanarak törene son verilir. Bu sırada elbisesini çekmek ve hatta saçlarını yolmak da âdettir. Elbiseyi yırtmanın usulü vardır, yani o elbise buna göre dikilmiş ve yırtılacak değil, daha doğrusu sökülecek kısımları belirtilmiştir. Rum papazları bu şeyler için bir metot oluşturmuşlardır! Ölen eğer yakın akrabadan değilse elbise yırtıklarının otuz gün içinde dikilmesi caizdir, eğer yakın akrabadan ise hiç dikilmez.

Mezarlıkta da anne veya hanımların mezarı başında çocukları ya da kocaları için ağladıkları görülür. Bunlar saçları dağınık hâlde ölenin özelliklerine ait şiirimsi bir şeyler söyleyerek ağlarlar; saçlarını yolup elbiselerini yırtarlar. Eski Hristiyanlar, ölüyü tabuta koymadan önce öperlerdi; bu daha sonra Auxerre Konsil tarafından yasaklanmıştır.

Asya milletlerinin âdeti olan mezarların hep bir tarafa yönelik yapılması tarzı, kilise tarafından tamamen terk edilmiştir.

[127] Léon de Modène, *Cerémonies des Juifs*, I. Kitap, bölüm 8.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Hristiyanlıkta Defin Tarzı

Hristiyanlarda, biri topraktan gelen cesedi yine toprak olmak için yere gömmek ve diğeri taştan bir lâhit ya da dağa oyulmuş taş içine defnetme şeklinde iki defin tarzı vardır. Ölülerin yakılması usulünün, eski zamanlarda hiçbir zaman genelleştiğini görmüyoruz. Hatta bu usulün törenlerle uygulandığı bir dönemde bile bazı ünlülerin yakılarak (s.42) defnedildikleri de şüphelidir. İskender, dostu Éphestion'un cesedini görkemli bir törenle yaktırdı. Bu Makedonya kralının generalleri ve dostları, hükümdarlarının cesedini mumyalattırmayı tercih ettiler. Yunanlılar, Romalılar ve Etrükslerde aynı usul uygulanıyordu. Bir dönemde ise ölülerin yakılarak küllerinin taş lâhitler içinde saklanıldığı görülür. Buna dayanarak bu son şekle, eski zamanların genel bir âdeti değil, özel bir usulü gözüyle bakmalıyız.

Ürgüp'teki mezar mağaraları, defin tarzının tek örneğidir. Bunlar, dağ içine oyulmuş lâhitlerdir. Bunlarda, ne ölülerin külünün konulduğu küpler ve ne de cesedin yatırılmasına ait yatak yeri vardır. Likyalılar ile Etrüklerde genelleşmiş olan bu tarzın, daha sonra Hristiyanlık tarafından takip ve kabul edilmediği zannedilir. Likyalılarda, tek parça taştan oyulmuş birçok mezar vardır. Bunlarda yatak şeklinde yüksekçe bir yer duvara bitişik olarak uzunluğuna yapılmıştır. Ürgüp mezarlarını Likya'nın bilinen putperest mezarlarından ayıran bu fark, onların Hristiyan mezarlarının asıl durumuna işaret eder. Diğer taraftan bu eserlerin en önemlilerinde de Hristiyanlık işareti, çoğunlukla açık olarak bulunur. Bu türden gördüğümüz çok sayıda mezar içinde, örnek olarak birinden söz etmek yeterlidir.

Volkanik tepelerin birine, boyu altı metre uzunluğunda ve eni üç metre genişliğinde bir mağara oyulmuş ve duvarlarının uzunluğuna doğru, üç sedir yapılmıştır. Bunların baş tarafları tekerlek ve aşağısı kare şeklindedir; her birinde bir lâhit vardır; bu taş lâhitler de yine asıl yerine oyularak meydana getirilmiştir. Bir dördüncü için de boş kalan duvar tarafında yer hazırlanmıştır. Mağarada hiçbir süsleme yoktur; fakat tavanda, hemen hemen bütün yüzeye uzanmış kabartma bir haç oyulmuştur. Haçın uç yukarı parçası, bir daire yayıyla birbirine bağlanmıştır. Yukarısı at nalı şeklinde olan kemerli kapısına gelince, bunun Hristiyanlığa ait olduğunu anlatacağız. Ürgüp'ün çok sayıda tek parça taş eserlerinin kapıları ve kemerleri, aynı bu karakterdedir.

Kayseri'den İncesu'ya giderken gördüğümüz mezarlar, tasvir edilmeye değecek kadar güzeldir. Bunların birinde de daire içine

kazınmış haç vardır. (s.43) Ölüye ait törende hareket serbestliği vermiş olan Hristiyanlığın bu durumu, Hristiyanlara bazı putperest âdetlerini taşımıştır.

Hristiyan inanışın insanlara bedenlerin gömülmesi ile ilgili her konuda tanıdığı özgürlük, paganların geleneklerini sürdürmelerine neden olmuştur. Böylece eski çağların bütün masum küçük törenleri Hristiyan cenaze törenlerinde de yapılmıştır[128]. Ücretle ağlayıcı kadınlar tutmak, buhurdan ve kandil kullanma gibi ayrıntılar, hep bu türdendir. Ölüyü sağ imiş gibi giydirip kuşatarak süslemek âdetti. Fakat mezarın şekli, mimarî süslemesi ve yönü olarak diğerlerinden farkı olmadığından, özellikle geçiş dönemlerine ait zamanlarda, mezarın bir Hristiyan veya bir putpereste ait olduğu konusunda, arkeologlar problemle karşı karşıya kaldılar. Bir savaşçının ölümünde silahlarını ve zırhını sandukasına koyarak beraber gömmek, eski zamanlarda genel bir alışkanlık olmuş ve bu âdete, Asyalılar ve özellikle barbar Germenler, Galler ve İberler tarafından sürekli olarak uyulmuştur.

Ölenin hangi dinden olduğunu tanıtacak olan işaret, mezarın yapısından çok, ayırt edici özelliği ve o döneme ait mimarî tarzıdır. Örnek olarak Fransızların Merovenjler (Mérovingiens) sülâlesi zamanlarına ait Hristiyan mezarlarında çömlek türü kaplar, frank baltaları ve hatta ölünün yemek artıkları bulunmaktadır.

Muska, Hristiyan mezarlarına oranla az görülür. Tamamen ve hiç şüphesiz Hristiyanlara ait özel semboller bulmak için, Karolenjler (Carlovingiens) dönemine, yani Fransa'nın Şarlman (Charlman) ve sülâlesi zamanına kadar gitmek gerekir. Mezara adak olarak ışık koymak, putperestliğe daha yakın bir şeydir. Bunu, ruhun cehenneme indiği sırada yolunu aydınlatmak için koyarlarmış. Parfüm kapları, ruhları azat eden tanrılara sunulan şeylerdir.

Yüzeysel olarak bakıldığında, bir Hristiyan ile bir putperest arasında hayat tarzı ve âdetler olarak o kadar fark görülmezse de Hristiyana asıl inancını oluşturan ilahî birliğe ters düşen bir şey teklif edildiği anda, bu fark ortaya çıkar.

Sırf Hristiyan olmak üzere mezarlarda muska bulunmasının çok az görüldüğünü, yukarıda söylemiştik. Mezarlarda bu türden olarak İncil'e ait konular bulunur. Bundan başka kandil gibi, madenî nişan gibi, camdan damga gibi eşyaya da rastlanır. Balık, çoban ve koyun sürüsü sembolü çoktur; fakat ilginç olan taraf, milâdî beşinci yüzyıla gelinceye kadarki Hristiyan mezarlarında, haça çok az rastlanmasıdır. İlk üç yüzyıla kadar,

[128] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

(s.44) tamamen bir putperest mezarı gibi yapılmış olan Hristiyan mezarlarında, Hazreti İsa'nın hayatına ve İncil'e ilişkin konular vardır. Haç resmine, çok az olarak da rastlanır. Konstantin zamanından sonra Labarum dedikleri sancağın[129] dinî binalar üzerine çok konulduğu gibi, mezarlarda olduğu gibi kiliselerin papaza ait ayin yerinin zorunlu süsü olarak da konulmaya başlanmıştır.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Tavium'dan Kayseri (Cesarée)'ye

Trocmien[130] arazisi, Kapadokya ile sınır oluşturmakla beraber, eski yazarlar bunun doğal sınırı olan Kızılırmak nehrine kadar devam edip etmediği hakkında bir şey demiyorlar. Bundan başka kuzeyden güneye gelen yollar[131] için eski mesafe çizelgeleri çok hatalı olduğu gibi, yol üzerindeki dağınık harabeler de bunu açıklamıyor.

Yozgat şehri, doğudan batıya ve kuzeyden güneye giden yolların buluşma noktasıdır. Bu şartlar altında Yozgat, eski Tavium şehrinin yerinde bulunuyor demekse de bu benzerlik, yalnız yolların buluşma yeri olması açısındandır.

Yozgat şehri, Nefes köyü noktasından yirmi iki kilometre güneydoğuda yer alır. Brant, bunu üç fersah olarak tahmin eder; Tavium'u aramak için Yozgat'a gelerek bu yolu baştan başa dolaşan Hamilton, on beş mil olarak belirler[132]. Nefes köyü vadisi, doğuda Yozgat yolundan geçen tepeciklerden oluşan bir silsileyle sınırlanmıştır. Türkmenlerin kışlağı olan Kenek köyü yanından geçilir; burada evlerin yarısı yerden aşağıda çukurdadır. Üç kilometre sonra kırk kadar evle bir camiden ibaret Hasancı köyüne gelinir. Bu yörenin tamamı, arazî olarak bozuktur. Dağlar ekilebilir tebeşirden ve bitki örtüsü zayıftır. Sular batıya Kızılırmak nehrine doğru gider. Yozgat'tan beş kilometre uzaklıktaki Kayıcık köyü, geniş bir alana hâkim bir plato üzerindedir. Burada ufuk, güneyde Çiçekdağı ile sınırlanmıştır.

(s.45) Yozgat

Burada söz edilen vadilerden birinin içinde, yörüklerin yaylağı, yani yazlık yeri olan çok sade bir Türkmen köyü vardı. Çapanoğlu ailesinden olan Ahmet Paşa, bu köyde doğmuştur. Bu adam, yönetime gelir gelmez ilk

---

[129] İmparator sancağıdır. Magsenis zaferinden sonra Kostantin'in bunun üzerine bir haç ile Hz. İsa'nın adını açıklayan damga şekli eklettirmişti (Ç.N.).

[130] Kelt boylarından biri (Y.N.).

[131] Mannert, *Géographie,* VIII. Kitap, s.55.

[132] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

düşüncesi, bu eski yaylasında bir şehir kurmak oldu. Yozgat şehri, son milâdî yüzyılın sonlarına doğru bu şekilde kurulmuştur..

Ahmet Paşanın oğlu ünlü Çapanoğlu, Küçük Asya'nın son derebeylerinden, yani bağımsız prenslerinden biri oldu. Bütün ömründe iktidarını korudu. Nüfuzu, Kayseri'ye ve kuzeyde Amasya'ya kadar yayıldı. Yeni kasabaya din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkesi çekme zekâsı, şehrin nüfusunu hemen on beş bine çıkarmıştı. 1805 yılına doğru ölümünde akrabaları ve oğlu, onun gücünü devraldılar. Memleketlerine, Rum ve Ermeni göçmenleri çekmeye devam ettiler. Sultan Mahmut'un derebeylerin gücünü yok etme projesinde, Çapanoğlu ilk darbeye uğrayarak serveti daha sonra paylaşmak ümidini verip komşuları olan paşaları Osmanlı Devletinin bu girişimi aleyhine ayaklandırdı. Beyin gelirleri on iki milyon Franka ulaşıyor ve bunun yalnızca dörte biri hükümetin hazinesine giriyordu.

Bu güçlü ailenin düşüşüyle, memlekette düzensizlik başladı. Yozgat bir Sancak merkezi olarak bile bırakılmayıp, işleri basit bir mütesellime verilmişti.

Beyin yaptırdığı konak, yakılarak tahrip edilmişti; fakat halkın yararına olan binalar, cami ve hamamlar, hâla iyi korunmaktadır.

Son yüzyılın sonlarında Süleyman Beyin eseri olan cami, İstanbul camileri tarzında, yani Türk-İtalyan stili olan çirkin tarzda yapılmıştır. Minberi jaspe taşlarıyla, donuk kireçle ve ülkede bulunan şeffaf yeşim taşıyla süslenmiştir.

Yozgat'ın manzarası, şehrin diğer bütün yerleşim yerlerine terstir. Damları kiremitle örtülmüştür ve genel görüntüsü, aynı Avrupa şehirleri gibidir. Bahçelerde meyveler ve özellikle çok güzel kayısılar, bolca yetişir.

(s.46) Nüfusu, tahminen on beş bin kadardır; üçte birinden biraz fazlası Hristiyandır. Ermeniler, Rumlardan daha çoktur; ama olan farklı dinden insanlar çok iyi yaşarlar. Hristiyan binalarıyla Türklerinki arasında fark yoktur ve aile hayatları ikisinde de aynıdır: Kadınlar kocalarıyla beraber yemek yemezler; aile reisine karşı her fırsatta gösterilen bir saygı vardır. Çubuk içme âdetinin yaygın olmasına rağmen, bir oğul babasının yanında tütün içemez. Şehrin her ihtiyacı, bol miktarda sağlanmıştır. Civar dağlardan yazın kar getirerek içeceklerini soğuturlar.

Önceden şehrin etrafında duvarı vardı. Bu sur, şehri korumaktan çok, kaçakçılığı engellemek içindi. Duvarlar bugün yıkık hâldedir. Belki de eski beyin yönetiminden bir iz kalmaması için,

valiler tarafından kasten yıkılmıştır.

Yozgat'tan Kayseri'ye giden yol, Avşar Türklerinin[133] hayvanlarını otlattıkları meralardan geçerek güneydoğu yönünü alır; halkı yalnız Türk olan Paşa köyü adındaki büyük köye kadar mesafe sekiz saattir; buradan bir saat ötede Gavur köyü denilen Ermeni köyünde konaklanır. Kızılırmak nehrinin kollarından birisi olan Delicesu, doğudan gelerek bu köyün yanından akar; bu su bir dereden ibarettir, kaynağı da uzak değildir. Bundan sonra on saat daha gidilerek Boğazlıyan'a gelinir. Üç yüz haneli olan bu köy, bir ovada kurulmuştur, tahıl tarımına çok elverişlidir. Türkmenler ve Kürtler, yazın buraya yerleşirler.

YİRMİNCİ BÖLÜM
Kızılırmak (Halys) Vadisi

Kızılırmak nehri kenarına gelince, memleketin manzarası değişir. Buraları, artık az çok dalgalı killi arazi ovaları değildir. Mağmaların faaliyeti her tarafta büyük izler ve eserler bırakmıştır. Dikine çıkmış kayalar, kır renkte sarp yarlar, nehirlerin getirdiği (s.47) buz kütleleri gibi yanardağ lavları sellerinden sonra katılaşan dalgaları üzerinde sürüklenerek gelmiş kaya kütleleri, Kızılırmak vadisinden Kayseri'nin geniş ovasına kadarki manzarayı sergiler.

Nehirden, on kemerli Çokgöz köprüsü adındaki bir köprüyle geçilir. Köprünün yapım tarzı, Müslümanlardan önce olduğunu gösterir. Nehir, çok çeşitli olaylara işaret eden bazaltlı derin bir vadiye sıkışmıştır. Bazalt prizmalarının büyük kısmı, boz renkte yumuşak sünger taşları üzerine yapılmıştır. Prizmalar, altı yüzeyli ve düzensiz şekilde olup, bazıları kendi üstüne sarmal bir eğimle dönmüş hâldedir. Nehrin o civardaki bir vadisinde, yine bazalt cinsinden, çok dikkat çeken bir yer vardır: Burada prizma şeklinde parçalar, ortak bir merkezden eksene doğru vektör şeklinde bir yanardağ lavlarının akarken hemen donmuş hâlini gösterir. Prizmalar yassı ve küre dilimleri şeklindedir. Bu yar, köprüden bir kilometre kadar mesafede ve nehrin sağ kıyısındadır.

Etekleri suya değen bu yarın içinde, farklı katlar oluşturan delikler görülür. Bu delikler, dağın gövdesine oyulmuş büyük mağaraların pencereleridir. Buraya, yine taşa yapılmış ince bir yoldan çıkılır.

Bu mağaraların girişinde, dikkat çekici bir şey yoktur. Dört köşe bir sofaya açılan basık bir kapıdan ibarettir. Sofaya açılan çok sayıda kapıdan birbirine paralel kare ya da dikdörtgen salon ve odalara gidilir.

[133] Eserin aslında Afşar Kürtleri diye geçer (Y.N.).

Bazı küçük köşelerinde, lâhitler saklanmıştır. Bir veya iki pencere ile aydınlatılmış olan diğer odaların kubbemsi ve ocaklı olmaları, mağara sakinlerinin aile meskenlerini gösterir. Bugün çobanların dinlenmelerine bile yaramayan bu mağaraların, hangi dönemde oyulmuş olduklarını belirlemeye yarayacak hiçbir sanatın gölgesi de yoktur.

Köprü geçildikten sonra, birbirini izleyen iki yaylaya çıkan bir yol takip edilir. Bu yüksek yerler, büsbütün çorak bir çöldür. Bu çıkışın karşısındaki ovaya hâkim güney tarafında, Kayseri'den dört saat uzak olan Emmiler köyü vardır ve bir saat ötede Erkilet adındaki büyük köye rastlanır. Yanardağ lavlarından meydana gelen tek cins ve siyah bir set üzerine yapılmış olan bu köyün evleri de yine bu tür taştan (s.48) yapılmıştır. Kayseri ovasını, Sarımsaklı adındaki ufak bir çay sular. Ova, hemen hemen tamamen Rum ve Ermenilerin oturdukları çok sayıda köyle doludur. Ermeniler Sarımsak Surp Garabed ve Surp Daniel (Danyal) köylerinde ve Rumlar Zencidere, Talas ve Taxiarque'tadırlar.

Kayseri'nin etrafı, gerek arazinin yapısı ve gerekse orada yapılan tarım açısından Roma'ya benzer. Burada da geniş bir yanardağ lav tabakasının üzerini, ince bir toprak tabakası örtmüştür. Uzaktan uzağa, zirveleri verimli topraklara gömülen volkanik kayalar ile taçlanmış tepecikler göze çarpar. Verimli toprakların olmadığı sahalarda, insan düzensiz iri çokgenler meydana getirecek biçimde yassı ve her yönde yarılmış kayalık bir yüzeyde yol alır; fakat yol, yamaçları dikey olan geniş ve derin çatlaklar ile sık sık kesilir; içleri köylerin kurulabilmesine imkân sağlayacak kadar geniştirler; uzaktan görünmedikleri için, yöre tamamen boş izlenimi uyandırır[134].

Vadileri su akıntılarıyla oyulmamış gibidir. Bunların erimiş hâldeki lavların akmasıyla oluşarak yine bunların dağılmasıyla yassılaştığı görülür. Hepsi yontulması kolay volkanik taşlardan yapılmış olan evlerinin temizliği ve güzelliği, dikkat çekicidir. Bunlar, hemen hemen genel olarak tepelerin yamacına dizilmiş hâldedir. Civarlarında, dağa oyulmuş mezarlar ve kiliseler çoktur. Bunların bazılarını inceleyeceğiz.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
Surp Garabed Manastırı - Dağa Oyulmuş Kiliseler

Surp Garabet, yani müjdeci St. Jean manastırı, Kayseri'nin on sekiz kilometre doğusunda ve Kızılırmak nehri havzasını, Tokma suyu havzasından ayıran sıradağların girişindedir. Kuruluş tarihi XIII. yüzyıla çıkan bu yapı, önem olarak Eçmiyazin ve Sis manastırları kadar

[134] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

önemlidir. Ruhanî lideri, Kayseri Metropoliti rütbesine sahiptir. Manastırın genel yapısı, kalın bir duvarla çevrilmiştir. İçinde kiliseler ve papazların oturdukları yerlerden başka, yılın bazı yortu günlerinde eski Ermeniliğin her tarafından gelen ziyaretçilerin kalması için birtakım binalar da vardır.

Çok büyük kutlamalarla yapılan St. Jean Yortusu gününde hazır bulunarak, (s.49) eski kilisenin bütün âdetlerini muhafaza etmiş olan ruhanî lideri ve papazların elbiselerindeki süs ve servete, şaştım kaldım. Gelenlerin kıyafetleri de bunlardan aşağı ve daha az ilginç değildi. Kadınların başları, çok çeşitli tarzdaydı. Gümüş püsküllerle örtülmüş saçları, aşağı bırakılmıştı. Gümüşten başka üzerinde paralar ve deniz kabukları vardı. Alınlarına gelen kısımda, fındık altınlarıyla süslenmiş ufak bir taç bulunuyordu. Başlarına bazen bir saksı, bazen kalpak ya da sade sarık şeklinde bir şey giymişlerdi. Bellerine, üzeri güzel kabartma işlenmiş enli gümüş kemer takmışlardı. Elbiseleri, hemen hemen tamamen parlak renklerden seçilmiş ve dantellerle işlenmiş kumaş entarilerdi.

Manastırın çevresi, çok yabanî ve çok hoş yerleri içerir. Kayaların üstünden yeşillikler içinde çağlayanlar atılır. Paşa çeşmesi adı verilen yeri, bir İsviçre vadisiyle karşılaştırabilirsiniz; fakat buranın özel önemi, içine aldığı kiliseleriyle taşlar içine oyulmuş sayısız mezarlarındandır. Hristiyanlığın ilk çıkış döneminden itibaren inzivaya çekilenler, buralara gelmişlerdi ve Surp Garabed manastırının yapılış nedeni de onların anısını sürdürmektir.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Surp Garabed Çevresinde Dağa Oyulmuş Kiliseler

Bu küçük kilise, taş kesilmiş yanardağ küllerinden meydana gelmiş tek cins, sarı renkli bir kaya içine oyulmuştur. Hiçbir tahribe uğramamış ve son derece sade yapılmıştır. Bölümleri bir bazilika (basilique) tarzı kilisenin aynısıdır. Kilise içinin ön kısmı, altı metre uzunluğunda ve üç metre genişliğindedir; iki yan duvarı, yukarısı kemerli ayak direkleriyle tutulmuştur. Fakat bütün bina, aslında tek parça oyuk bir taş olduğundan, bu çıkıntı taşla yapılmış süsü vermek için dış görüntüdür.

Bu kısmın en baş tarafındaki mihrâbı, daire şeklindedir. Bunun ortasında, kayadan bir parça (s.50) olan kürsü vardır. Kubbesi basık şekildedir. Bina çok sade olup mimarî süslemeler ve işlemelere ilişkin hiçbir iz yoktur. Sağdaki ikinci kemerin altından açılmış bir kapıdan, yaklaşık olarak aynı şekildeki diğer bir küçük kiliseye geçilir. Bunun da mihrâbında, bir kürsüsü vardır.

Ancak, kapıdan ışık alan bu kilisecikler, oldukça karanlıktır. İç kilisede ancak mum yakarak ibadet edilebilir. III. yüzyıla ait bir eser gözüyle baktığımız bu kilisenin yaşını, gerçek olarak belirlemek zordur.

Bu kiliseden yaklaşık olarak üç kilometre uzaklıkta ve yer olarak özel bir adı olmadığı için tamamen belirlenmesi imkânsız bir yerde, bu yörenin en önemli eseri olan bir kiliseler topluluğu vardır. Bunların yer olarak kendilerine ait adları yoktur. Bunlar genel bir tabirle mağara ya da kilise kelimeleriyle anılır.

Gerçek bir önemi olan bu anıt, bu konuda ileri sürülebilecek bütün ihtimalleri ortadan kaldırıyor. Çünkü kalabalık bir Hristiyan topluluğu tarafından ziyaret edildiği çok açıktır. Bu arada civarda bir köy ya da şehir alanı mevcut değildir ve oraya hangi halkın gidip geldiğini belirtecek hiçbir işaret yoktur[135].

Bu kilisenin girişinde, iki tek parça sütun üzerine tutturulmuş tam yarım daire şeklinde, üç yaydan oluşan bir kemer altı vardır. Sütun başlıkları çok harap hâlde olmakla beraber *Dor* tarzını gösterir. Kemer altının uzunluğu beş ve genişliği üç metredir. Sağında solunda, kare şeklinde birer oda vardır. Bunların ne için kullanıldıkları anlaşılamamıştır. Bu kemer altında, daha sonra bütün Bizans kiliselerinin tamamlayıcı parçası olarak kabul edilmiş Narthex dedikleri bir pabuçluk yeri göze çarpar. Hristiyanlığa yeni girecekler ve günahkâr olup tövbe edecekler, kiliseye geçici olarak girmeyerek burada dururlardı.

Kemer altının ortasına gelen dört köşeli bir kapıdan kilisenin birincisine girilir; bunun sonunda yuvarlak bir mihrâp ile yine taşa oyulmuş bir kürsü vardır. Bunun kümbeti, beşik şeklinde oyulmuş ve yanları dört ayakla süslenmiştir.

Burayı büyük kiliseden ayıran duvar halindeki taşın kalınlığı, bir metre elli beş santimetredir. Küçük kısmın sağında oyulmuş bir kapı ile iki pencere, büyük kiliseye ışık ve özel hava verir. Bu büyük kilisenin boyu yedi metre ve kubbeye kadar yüksekliği dört buçuk metredir.

Eğer bu kilise sadece birkaç münzevî dindar tarafından ziyaret ediliyor olsaydı, kapıdan aldığı hava miktarı yeterli olurdu; ancak çok sayıda ziyaretçi için uygun değildi. Dolayısıyla parlak bir havalandırma biçimi düşünüldü; fakat bu da başlı başına büyük bir iş yükü getiriyordu.

Sahanın ucunda, yaklaşık iki metre genişliğinde bir girinti

[135] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

içinde bir havalandırma kanalı fonksiyonu gören ve kayanın dış yüzüne kadar uzanan bir kuyu kazıldı. Böylece, bu mağarada oluşturulan hava akımı sayesinde içeridekilerin sınırsızca kalabilmeleri sağlandı[136].

Bu tür kiliseler, bu yörede çoktur ve hepsi de yaklaşık olarak aynı şekil ve görüntüdedir. Bunların üçüncüden IV. yüzyıla doğru olan dönemde yapıldıkları düşüncesini bize (s.51) veren sebep, Hristiyanlığın Asya'da yayılmış ve gelişmiş olmakla beraber resmen bir varlığı olmadığı ve korkunç bir şekilde izlendiklerindendir. Konstantin döneminden itibaren, bu tür binaların artık gereği yoktu. Hristiyanlar yer kovuklarında tapınaklarını gizleme zorunluluğundan uzaktılar. Bu eserlerin Hristiyanlığa ait olduğunda şüphe kalmadığından, Kapadokya'daki bütün bu taş içine oyma işlerinin Hristiyanlara ait olduğu esası ortaya çıkar. Çünkü bunların çoğunda Hristiyanlık işareti var olduğu gibi Hz. İsa'nın öğrencilerinin putperestlerin mezarları ortasında yerleşmelerine de hiçbir sebep yoktur.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Mezar Odaları ve Azizlerin Mezarları Olan Kilise

Tarif ettiğimiz eserlerin her türünden birer örnek aldık ise de, yine taşlar içine oyulmuş ikinci bir tür vardır ki bunların şekli ve bölümleri, kilise olmaya uygun düşmüyor. Bunlar, olsa olsa inzivaya çekilenlerin ya yalnız başlarına ya da birkaçının ortak mekân edindikleri yerlerdir. Bu türden olarak dünya hayatını geçirmek için gerekli olan şeylerin hepsini içine alan çok sayıda tek oda görülür.

Kapadokya ikliminin şiddeti ve kış ortasında hanımı ve çocuklarıyla beraber sürgün edilen despot Basiliscus'un, soğuktan öldüğü bilinmektedir. Bu bahtsız adam ısınmak için, aile fertlerini birbirine sarmaktan başka çare bulamamıştı[137].

İnzivaya çekilenlerden biri, uzun süre buralarda yalnız yaşayarak ve fazileti şöhret bularak öldüğü zaman, onun yaşadığı yer, Hristiyanlar için yüce bir hâtıra olarak muhafaza edilirdi. Bir türbe haline sokulan bu yerler, I. yüzyılın dinler tarihçileri tarafından *Martyrium,* yani bir azize vakfedilen kilise adı altında anılırdı. Eğer ölen azizin cesedi varsa, o odaya gömülür ya da isteyen birine türbe olurdu.

Girişe komşu odalarda konut olmaya uygun düzenlemeler göze çarpar; fakat en dipte burayı bir tapınma ve mezar yerine dönüştüren küçük bir

[136] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[137] Procope, *Bell. Vandal.,* bölüm 7, s.5. Bu olay 478 yılı civarında oldu.

kilise oluşturulmuştur. Kemer biçiminde bu girintiye en saygı değer ölünün cesedi gömülmüştür. Yukarıda ve çevrede, içlerine ceset konulmak üzere yuvalar veya koridorlar oyulmuştur. Görüşümüzü desteklemek üzere sadece, elimizde bu anıt olsaydı ona karşı durmak mümkün olabilirdi[138]. Buradan başka Kapadokya'nın diğer yerlerinde de iddiamızı ispatlayan Hristiyan eserlerine çokca rastlanır.

(s.52) YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

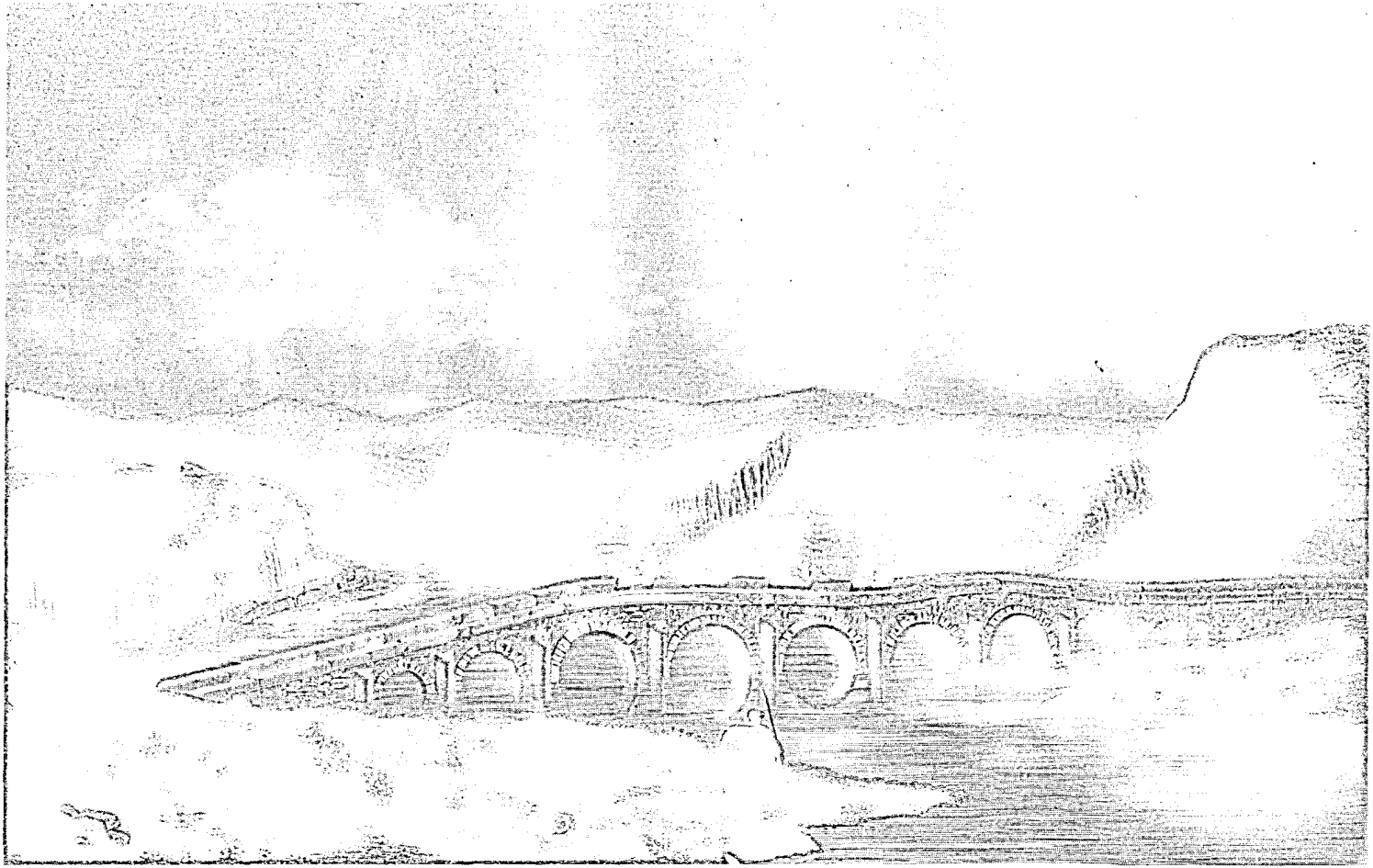
Kapadokya'nın Şehirleri ve Antik Dönemdeki Bölümleri

İran kuvvetlerinin Küçük Asya'daki tahribatı, doğu hâkimlerine ait her ne varsa onların da yok edilmesiyle tamamlandı. Mecusî rahipleri, Büyük İskender imparatorluğunun bölünmesini haber veren değişimler içinde, güçlerini ve etkilerini koruyabildikleri gibi Dârâ (Darius)'nın yönetim şekli de yeni hükümdarlar tarafından muhafaza edilmişti. Kapadokya'nın on kumandanlığa ya da valiliğe bölünmesi hakkında Archelaüs'ün selefleri tarafından verilmiş olan emirlerin bu hükümdar tarafından kabulü, büyük İran İmparatorluğunun bölümlerinin taklididir.

Strabon, bu on parçanın adlarını kaydetmiş ve karşılıklı yerlerini de göstermiştir. Bunlardan Malatya (Mélitène), Kataonya (Cataonie), Kilikya (Cilicie), Tyanitis[139] ve Garsauritis[140] adlarından[141] beşi, Toros Dağları tarafını ve Laviansene (Laviniasène)[142], Sargarausène[143], Saravene[144], Chamanène[145] ve Morimène[146] adlarındaki diğer beşi de iç kısmı oluştururdu. Bu şehirler, daha sonra Kastabala (Castabala)[147] ve Kybistra (Cybstra)[148] adlarında iki sahanın daha eklenmesiyle, on ikiye çıkarıldı. Bu iki saha, Likonya (Lycaonie)'daki Derbé'ye kadar varır ve Dağlık Kilikya (la Cilicie Trachée)'nın Éloeussa adasına kadar bir kısmını alırdı. Bu sahanın en büyüğü ve en gelişmişi, ortasında bütün Kapadokya'nın başkenti Kayseri

---

[138] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[139] Toroslar ile Hasandağ arasındaki sahanın antik dönemdeki adı (Y.N.).
[140] Aksaray çevresinde Helenistik çağa verilen ad (Y.N.).
[141] Strabon, XII. Kitap, s.534.
[142] Malatya'nın kuzey bölümüne Roma-Bizans döneminde verilen ad (Y.N.).
[143] Kayseri'nin doğu ve güneybatısına özellikle Pınarbaşı-Gürün arasındaki sahaya Roma-Bizans döneminde verilen ad (Y.N.).
[144] Henüz şüpheli olmakla beraber Yozgat-Sarıkaya ilçesi çevresine Roma-Bizans döneminde verilen adı (Y.N.).
[145] Kırşehir-Kaman çevresinin antik dönemdeki adı (Y.N.)
[146] Avanos-Gülşehir civarından Tuz gölüne uzanan sahanın Roma-Bizans dönemindeki adı (Y.N.).
[147] Kapadokya-Likonya sınır bölgesine Roma-Bizans döneminde verilen ad (Y.N.).
[148] Konya Ereğlisi'nin Heraclée adını almadan önceki adı (Y.N.).

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

KIZILIRMAK (HALYS). ÇOK GÖZ KÖPRÜSÜ

(Mazaca) şehrini içeren Kilikya idi. Homeros zamanında ve hatta milâttan dört yüzyıl önce de Kilikyalılar, bütün bu yörenin sahibiydiler ve İskitler, Medler, İranlılar arasında peşi peşine olan devrimler sonucunda Asurluların eline düştüler.

Kilikya şehri, kuzeyde Kızılırmak nehri, batıda Garsauritis şehri ve güneyde Kataonya (Cataonie) ovalarına kadar uzanırdı. Kilikya'nın başlıca özellikleri, eskilerin Küçük Asya'da en yüksek dağ saydıkları Erciyes Dağı büyük konisini asıl merkez sayan Asya ve Orta Asya'nın en yüksek yaylası olması idi; coğrafya açısından da Kilikya tamamen magma oluşumuna ait olup Erciyes merkezini (s.53) saran çok sayıda yanardağ, maden curufları ve kül yığınları vererek yüksek yerler meydana getirmiştir. Hâlbuki kuzeydeki Kızılırmak sahası, Ilgaz (Olgassus) tepelerine kadar giden bir kil-mermer oluşumuna aittir.

Kızılırmak (Halys) Nehri

Zamanımızda Kızılırmak adı verilen Halys nehri, eskilere göre yalnızca büyük olaylara şahit olmasıyla değil, kökenleri Asya olan kavimlerle Avrupa'dan gelmiş olan kavimler arasında bir sınır oluşturduğu için önemli ve meşhurdu. Herodot'un tahminine göre[149] bu nehir, kaynağını Armeniya'da bir dağdan alarak Kilikya'dan geçtikten sonra kuzeye döner ve Paflagonya ile Suriyeli Kapadokyalılar sınırını oluştururdu.

Strabon, daha doğru olarak Kızılırmak nehri kaynaklarını, Kapadokya ile Pont arasındaki Camisène[150] sahasından çıkarır. Ilgaz (Olgassus) Dağ silsilesine ait olan bu dağ, bugün Kuze Dağ adıyla bilinir. Nehir, Kayseri platolarının burunlarına kadar genel olarak güney-güneybatı yönünü izler. Rumların St. Hélène arazisi adını verdikleri memlekette, akışını batıya doğru yöneltir. Yatağının boyunu Türk kervancıları kırk saat yaya yürüyüşü olarak tahmin ederler. Kızılırmak nehri, Nevşehir kasabasına kadar batıya doğru akarak ondan sonra kuzeye döner. Sağ tarafı Ximène'e bitişik, çok verimlidir. Diacopène ve Pimolisène[151] kasabalarını sulardı. Bu saha şimdiki Yozgat'a denk geliyor. Burada madenler ve kaya tuzu vardı; Strabon'un rivayetine göre Halys[152] adını, buradan almıştı[153].

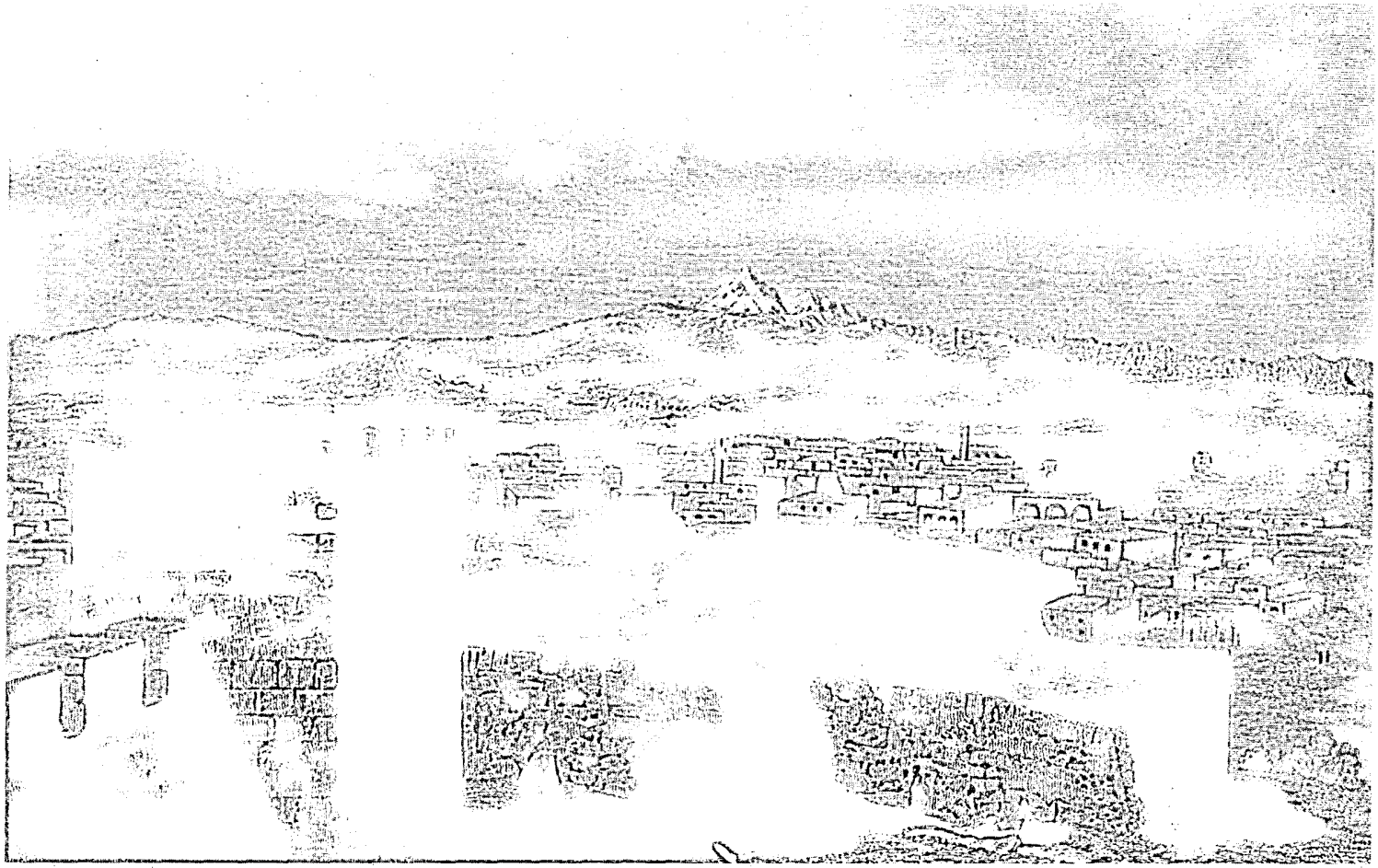
[149] Hérodote, I. Kitap, bölüm 72.

[150] Sivas'ın doğu yakınında olduğu ileri sürülen bir şehir (Y.N.).

[151] Çorum ili, Osmancık ilçesinin doğu yakınında yer aldığı ileri sürülen Pimolisa şehri yöresine verilen ad (Y.N.).

[152] Tuz.

[153] Strabon, XII. Kitap, s.561.

ERCİYES (ARGÉE) DAĞI VE KAYSERİ (CÉSARÉE) ŞEHRİ

Bu madenler, şimdi de işletilerek büyük parçalı kaya tuzları, bütün Asya köylerine gider. Bu tuzlar Yozgat'tan kırk sekiz kilometre kuzeyde Sarıkamış köyü civarında kırmızı kum taşı kayalarında bulunur. Toprağı örten kil ve kireçli kil (s.54) tabakası, kırmızımsı renktedir. Büyük yağmurların suları, Kızılırmak nehrine akarak ona kızıl bir renk vermesi nedeniyle Kızılırmak adını almıştır.

Bu nehrin başlıca kolları, sağ tarafında Delice ırmak, Haşar su ve Deli Devrent; sol tarafında Karasu, Sarımsaklı su çaylarıdır. Bu son su, Kayseri ovasını sular. Kızılırmak nehri, yatağının büyük kısmında dar bir yatakta akar; fakat Bafra yakınlarına gelince suları genişleyerek derinliğini kaybeder. Karadeniz'e dökülürken ortalama genişliği seksen metre kadar vardır.

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Kayseri (Césarée)

Eski zamanlarda birkaç defa yağma ve tahribe uğramış olan bu şehir, arkeologlara çok az bir şey sunmakla beraber dikkat çekici önemli bir özelliği varsa, o da en eski zamanlardan beri çehresinin değişmemiş olması ve öteden beri sürekli olarak dış saldırılardan kendisini koruması için surları bulunmamasıdır. Selçuklu kalesini de Türk sultanları yıktırarak paşalardan birinin bağımsızlık hevesine kapılması ihtimaliyle, bunun duvarları içinden Kapadokya'yı ümitsizliğe düşürecek olan eşkıyalığa engel olmak istemişlerdir.

Asya'da güçlerini yerleştirmiş olan eski milletler, şehirlerinin ve milletlerinin kökenlerini karanlık ve bilinmeyen bir geçmişe bağlı göstermek istedikleri gibi, Ermeniler de bu ortak kanuna bağlı olmaktan geri kalmayarak ilk adı Mazaca olan bu Kayseri şehrinin kuruluşunu kendi hükümdarlarından birine dayandırırlar[154]. Yeni yazarlar, Kapadokya'nın en büyük tanrıçasının adını, bu şehirde buldular ve şehrin de asıl kökeni birtakım kabilelerin dinî bir merkez etrafında toplanmasına sebep olup, bu merkezin de burada ilk yüzyıllardan beri kurulduğu anlaşıldı. Josèphe[155], Mésech'in kuruluşunu, Japhet'in oğluna dayandırır[156]. Philostorgus, bu şehrin adı önce Kapadokyalı Mozoch (s.55) adındaki reise dayandırılarak Maza olduğunu rivayet eder.

---

[154] Moise de Choren, I, XIII.

[155] Ant. Jud., I, Bölüm 6.

[156] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Bu olayları ve rivayetleri aydınlatmak için, elimizde bir belge yoktur. Şehrin ilk adı olan Mazaca kelimesinden, Strabon söz ediyor ve bunu Kapadokya'nın vilayet derecesine indirildiği bu eski başkentin asıl adını kaybederek Romalı bir ad takınmak üzere olduğu bir zamanda yazıyor. Şehrin yerinin ilginçliği ve çevrede birçok yanardağ olaylarının meydana gelmiş olması, Yunan yazarın dikkatini çekmiş olmalı ki adı geçen, burası hakkında özellikle jeoloji açısından önemli ayrıntılar vermiştir. Strabon bu şehrin suru, yani kale duvarı olmamasına sebep olarak, volkan olaylarının çokluğunu ve bir deprem olması hâlinde serbestçe ve hızlıca şehirden ve binalardan kaçabilmek için genel duvarlar içine kapanmanın uygun olmadığının düşünülmüş olduğunu açıklar.

İmparator Tibère, Kapadokya'yı vilayet derecesine indirdikten sonra, başkente Ogüst (Auguste)'ün anısına Césarée[157] unvanını ekledi. Erciyes'e yakın olan Eusébia adı, Tyana ile ayırt edilmesi için verilmiştir. Bu da Tanrılar dininin oraya önem verdiğini ispatlamak içindir. Tyana, aynı zamanda Jupiter tapınağıyla da ünlüdür[158]. Bizanslı Étienne'nin iddiasına göre, Kayseri'nin Yunanca adı, Édesse la Parthénienne idi; fakat Strabon'un zamanında en bilineni Mazaca adıydı ve bu şehir, siyasî olarak Kapadokya'nın merkezi ve başkentiydi[159]:

"O, bir şehir alanı olmaya az elverişli bir toprak üzerinde bulunuyor. Suyu yok, ya hükümdarların ihmali ile ya da şehrin halkı, surlara emin bir barınak olarak çok fazla güvenirler ve üzerlerinden ok atabilecekleri tepesi olan bir düzlükte elverişli konumları ile kayırılmış oldukları için, haydutluk yapmazlar korkusu ile surlarla sağlamlaştırılmamıştır."

Erciyes (Argée) yanardağının ilk çağlardaki patlamaları, Kayseri ovasını çeşitli dönemlerde birleşerek tüflerden oluşan bir zemin meydana getiren kül yığınları ile kapladı. Bu tüflerin üzerinde ancak birçok yüzyıldan sonra cılız bir bitki örtüsü kök salabildi. İşte Strabon'a: "Mazaca'yı çevreleyen topraklar ova olmalarına karşılık, verimsiz ve ekilmeye uygun değildir; altı taşlı ve kum ile kaplıdır" dedirten budur.

Gri renkli ve sünger taşı ile diğer maden parçaları içeren tüfler, yer yer duvarları dikey ve genişlikleri onlara gerçek birer vadi görüntüsü kazandırmaya varacak kadar değişen derin yarıklarla damarlı füzyon lavları ile kaplıdır.

---

[157] Eutrope VII, 2. Festus Rufus, *Breviarium*, 2.
[158] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[159] Strabon, XIV. Kitap, s. 663.

Sanırım ilk çağlarda yanar gazların oluşmasına yol açan, onlara alev almış mağaralar ve yanan ovalar adını kazandıran bu yarıklardır. Oluşumu ancak erimiş büyük kitlelerin soğuması ile meydana gelen çekilme ile açıklanabilir[160]. Bu vadiler, çeşitli yönlerde gelişir ve bazen birkaç kilometreye ulaşır; ama yukarı arazi ilk çağlarda olduğundan daha az verimsizdir ve on beş yüzyılın işçiliği ovanın en büyük kısmını, cılız ürünler üreten ince bir tabaka verimli toprakla kaplamıştır[161].

Roma yönetimi altına girmiş olan Kayseri, Asya'nın öteki şehirleri gibi imparatorların dinlerini ve Roma tanrılarını kabulde gayret etmekle kendini göstermek istedi. Çok sayıda tapınak yaptı ve Kayseri Néocore unvanını almakla övünerek bu unvanı gururla paralarının üzerine yazdı. Tarihçiler tapınaklardan başka kemer altları ve hipodrom gibi Roma âdetlerinin gereği olan yapıların da bulunduğunu ve Ariarathe döneminde, Kayseri'nin ilim adamlarının yeri olduğunu kaydediyorlar[162].

Bununla beraber Kayseri şehri, Romalılar zamanında hep önemsiz bir yerde, yerinin bereketsiz toprağıyla mücadeleye devam etti. Hristiyanlık, buraya önceden olmayan biraz siyasî hayat getirebildi. Fakat sallanmakta olan Roma İmparatorluğu, memleketinin sınırını barbar saldırılarına karşı savunacak hâlde değildi. Hedefleri Bizans olan İranlılar, bu koruması eksik sınırı korkusuzca geçerek geliyorlar ve Kapadokya şehirleri yağma ve katliamla gözüken ilk darbeleri, sürekli olarak yükleniyorlardı.

(s.56) 268 yılında Valérien'in Sapor tarafından yenilmesinden sonra, Kayseri şehri dört yüz bin nüfusa sahipti. İran Hükümdarı, Malatya'yı alarak bütün Mezopotamya ve Kilikya'yı yağma ettikten sonra, Kayseri üzerine yürümüştü.

Tarsus yerle bir edilmiş ve İran atlıları, Torosları aşarak ordunun geriye kalan kısmıyla Kayseri'yi kuşatmaya gelmişti. Démosthène, buraya Valérien tarafından vali atanmıştı. Bu cesur adamın organize ettiği bir savunma sonucunda, şehir uzun süre tahrip olmaktan korundu ve eğer bir hain bu cesur birliğe galibiyet yolunu göstermemiş olsaydı, İranlılar hiç şüphesiz püskürtülmüşlerdi[163]. Démosthène, sağ olarak yakalanması için her ne yapmak gerekiyorsa o yolda emir almış olan İranlıların ortasından, birkaç cesur arkadaşıyla geçerek kaçarken, binlerce hemşehrisi öldürülüyordu[164].

---

[160] Strabon, XII, 538.
[161] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[162] Photius, II. Kitap, s.59.
[163] Tillemont, III, 452.
[164] Zouar, XII. Kitap, s.530.

Bunların cesetleri derin vadileri dolduruyordu ve esir olarak götürülenler, yollarda kırılıyorlardı. Arkasında sadece bir çöl bırakmaya kararlı Sapor, şehirleri yakıp yıkıyor, fethedilmiş şehirlerin halkını kendi ülkesine taşıyordu[165]. Eğer bir şehrin halkını boşaltmak ve bir şehri yerle bir etmek mümkün olsaydı, kötü tasarılarını gerçekleştirmiş olurdu. Aksine, Yunanlı tarihçinin abartılı ifadesine inanmak gerekirdi[166].

İmparatorluğun ruhanî merkezlerini yeniden bölümlere ayıran Konstantin, bu şehirlerden her birine imparator hanedanı üyelerinden bir vali göndermek istemişti. Kayseri şehri de 326 yılında Annibalianus'un karargâhı olmuştu. Kapadokya, Pont ve Küçük Armeniya sahaları, bunun yeni hükümetini oluşturuyorlardı; makamıyla uygun olarak muhafızları, alayları, yardımcıları vardı.

Jülyen (Julien) İmparatorluğa gelmeden önce (milâdî 363), Gallus ile beraber St. Mammas adındaki güzel tapınağı kurdular. Papazları çok olan bu tapınak, bu iki prens tarafından keşişler ve inzivaya çekilenlerle yönetilirdi. Kapadokya'da inziva hayatını şiddetle uygulayanlar bunlardı[167]. Bundan dolayı, Kayseri'de Hristiyan çoktu. Jülyen (Julien) Hristiyanlığın gelişmesine engel olmak istediği zaman, yeni dinde gayret göstermiş olan Hristiyanlar, putperestlerin çıkıp gitmeleri için şiddetli harekâtta bulundular. Jülyen (Julien) ancak zalimce tedbirlerle bunun önüne geçebildi. İmparator, bu konuda Talih tapınağının tahrip edildiği bahanesiyle, bütün şehirde çok baskıcı uygulamalarda bulundu. Şehrin merkezi olmuş bazı semtleri listeden çıkararak (s.57) bu şehrin Tibère tarafından verilmiş Césarée adını kaldırdı. Eski Mazaca adını iade etmek istedi. Ruhanî liderleri, valinin milis askerleri arasına kaydettirdi ve diğer sakinleri, kadın ve çocuklarıyla beraber köylerde olduğu gibi bir vergi vermeye mahkûm etti. Tahrip edilen tapınağı yeniden yapmak için, Hristiyanlara emir verildi ve eğer sınırda bundan daha önemli olaylar meydana gelmeseydi, imparatorun öfkesi bir türlü geçmeyecekti[168].

Valence'in zamanında da Kayseri şehri imparatorun Aryanizm (Arianisme) doktrinlerinin, yani Arius'un Teslîs inancında "Baba" ile "Oğul"un eşitliğini kabul etmeyen teorisini Kapadokya'da yaymak için yaptığı katliamlar ve baskılarla karşı karşıya kaldı. O zaman oradaki kilisenin metropoliti Basile, Hristiyanlığı İznik Konsilinin kabul etmiş olduğu prensipleri, iyi bir şekilde muhafaza etti ve yaydı. Papazın bu inadını

---

[165] Zozime, I. Kitap, s.25.
[166] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[167] Tillemont, *Mém. ecclés.*, IX, 661.
[168] Sozomène, V. Kitap, bölüm IV.

yenmeye gücü yetmeyen imparator, herhâlde intikamını almak için bütün şehri ikiye bölerek Tyana'ya, ikinci Kapadokya metropolitliği unvanını verdi.

Kayseri'nin yeri, büyük bir ticaret noktası olması açısından, Asya'nın her tarafından birçok nüfusu topluyordu; fakat şehir, dış ticaretten ve özellikle İran'ın, Jüstinyen (Justinien)'in bütün yönetim süresince devam eden saldırılarına karşı kendilerini korumaktan yoksun olmalarıydı.

Erciyes Dağına yaslanan bir dizi tepeciğin hâkim olduğu şehir, durmadan istilacı bir ordunun oklarına hedef oluyordu[169].

Jüstinyen (Justinien), Procope'un[170] kaydettiği bir savunma sistemi kurmuştu: "Şehri kuranların saldırganların işine yaramasından korktukları için, kilit altına almayı istedikleri ve böylece güvenliği düşünürken tehlikeyi artırdıkları, birbirinden hayli uzak birçok yükseklik vardı. Kayaların, bahçelerin, otlakların etrafını çevirdiler. Bunlar, o günden sonra içlerine hiç ev yapmadıkları bu yerlerde kaldılar; böylece evler birbirlerinden uzak düştü ve birbirlerine yardım eli uzatamaz oldular. Üstelik, garnizon, alanla karşılaştırıldığında sürekli olarak yetersizdi ve halkın surların bakımını yapacak imkânları yoktu. Jüstinyen (Justinien) çevresini makul bir büyüklüğe indirgemek için bu setlerin bir bölümünü yıktırdı. Geriye kalanları iyice sağlamlaştırdı ve içine iyi bir garnizon kurdu."

Procope'un bu kaydı yörenin incelenmesinden sonra daha da netleşir: Türklerin Ali Dağı diye adlandırdıkları Saint-Basile Dağı başta olmak üzere, şehri çevreleyen tepeciklerin her biri, bir tabya ile taçlandırılmıştı. Orada hâlâ eski surların izlerine rastlanır; fakat bu birbirinden bağımsız kaleler zinciri on kilometreden daha fazla bir uzunluk meydana getiriyordu. Jüstinyen (Justinien)'in tamamen değiştirdiği işte bu savunma sistemidir[171].

Bu da şehrin etrafındaki Erciyes Dağı ayrıntıları olan tepelerde müstahkem noktalar ve bekleme kuvvetleri oluşturmasıydı. Buna ilişkin belgelere göre, Kayseri'nin şimdi var olan kalesi,Jüstinyen (Justinien)'in bu savunma sisteminden birisi olup Selçuklulara ait değildir. Bu hükümdarlar, kaleyi sadece restore ettirmişlerdir.

Eski Kayseri şehri, gerçekte bugünkünün yerinde değildi; bugünkü şehrin çeyrek mil batısında ve Erciyes Dağına daha yakındı. Burada, yerlilerin eski Kayseri adını verdikleri bazı harabeler görülür. Çok az bazı

[169] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[170] Procope, *de Aedeficiis*, V. Kitap, bölüm 4.
[171] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

izler bırakmış olan eski şehrin hipodrom gibi binaları olduğuna işaret eden şeyler vardır. Bazı mimarî süsleme parçaları, burada mermer kullanıldığını gösterir.

Yıkıntıların güneyinde, iki yüksek nokta veya daha doğru bir ifadeyle tepenin yamacında, çimenle kaplı ve yer yer dış görünümünü tamamen değiştirecek bir bitki örtüsü kabul etmeye hazırlanmış yaklaşık iki yüz metre uzunluğunda bir toprak çöküntüsü görürüz[172]. Bunların eski Kayseri sirki kalıntıları olduğu şüphe götürmez. Çevrede, bu anıtın tamamen yok olmasının nedenleri hakkında sanki bir işaret olan birkaç mermer parçası buldum. Kiliselerin yeni Hristiyanların takibi sonucunda tamamen kaybolması, yeni dinleri yüzünden daha çok eziyet çekmiş olmaları ile daha da iyi anlaşılır; fakat Kapadokyalıların ata binmeyle ilgili zevkleri açısından çok ziyaretçisi olması gereken bir anıtın yıkılmasına başka bir neden düşünmelidir. Ancak bu yapıda mermer kullanıldı ise, yıkılmış olması doğal olarak o günün insanının bu ülkede az bulunur bir maddeyi kullanması ile açıklanır. Huand camisinde, bir kulübe temeli, eski şehrin yıkıntılarından alınmış beyaz mermerden yapılmıştır. Kayseri de mermerden olan her şey ilk çağ anıtlarından gelir. İşte eskilerin bıraktıkları dikkate değer her şeyin kaybolmasının gerçek nedeni budur.[173]

Bu eski şehir harabesinde, ünlü St. Basile ya da St. Mammas kilisesinin (s.58) yerini, boş yere aradım. Kısacası Kayseri şehrinde, XII. yüzyıldan geriye ait eski eserler görülemez. Yalnız kalenin hiçbir şekli kalmamış yıkıntıları, bunun dışındadır.

Bu kiliseler, 1024 yılında[174] Kayseri'yi ele geçiren Tuğrul Beyin yeğeni Alparslan kumandasındaki Türkmenlerin tahribine uğramıştır. St. Basile kilisesinin değerli eşyaları yok edilmiş ve sanat eserleri tahrip edilmiştir. Kısacası St. Basile'e özgü inci işlemeli çekmeceden, bir şaheser olarak söz ederler. Tarihçi Mirhond, bunu tarif etmiştir[175]. Asya fatihlerinin aradığı kapı ganimeti olarak bu kilisenin iki kanatlı kapısı çıkarılarak Alparslan tarafından İran Şahına gönderilmiştir.

İnsan kendini Eski Ahid'i de tanıyan Müslümanlar da dahil olmak üzere tüm gelenekleri Asya'da yaşayan İncil'i hatırlamaktan alıkoyamıyor; görünüşe bakılırsa Samson, Gazze (Ghaza)'nin kapılarını açarak, otuz

---

[172] 1834.

[173] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[174] Kayseri'nin Alparslan tarafından fetih tarihi 1067'dir (Y.N.).

[175] Mirhond, *Wiener Zeitschrift für das Jahr 1828,* s.529.

yüzyıl[176] sonra bile kendisini taklit eden bu fatihlerin örnek kahramanı olmuştu[177].

Eski eserlere göre şehre bakılırsa, eski şehrin şimdiki yerine taşınması, Müslüman istilasından sonra olmuştu. Bütün çarşılar, hanlar, tekkeler, eski kalenin etrafına yapılmıştır. Burası, şehrin Müslüman merkezidir. Bütün binaları, hafif volkan kalıntısı taşlardan yapılmıştır. Bu yapım tarzı, şehirde tüccarların oturduğu semtlerin zerafetiyle ters düşen bir sefalet görüntüsü verir. Paşanın sarayı da daha iyi bir düzen sunmaz. Burası çeşitli çalışma odalarına ve kabul salonuna açılan revaklarla çevrili[178] büyük bir avludur[179].

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM
Dinî Eserler

Bu sarayın biraz uzağında dinî anıtlar ve mezarlıklarla kaplı geniş bir alan vardır[180]. Müslümanlar, dinî kuralları gereğince ölülerini yere gömerler. Türklerin eski mezarları ve taş içine oyulmuş mezarları taklit ettikleri görülür. Müslüman mezarının en basiti, iki ucuna birer taş dikilmiş yine taştan bir kapaktır. Dikilmiş taşın üzerinde Arapça bir kitabe vardır; fakat Kayseri'deki mezarlar yerden yüksek bir lâhit şeklinde yapılmıştır ve iki ucu da yaylı; yani yuvarlaktır. Bu tür mezarlara, Armeniya'da ve aşağı Araxe vadilerinde çok rastlanır. Bu şekli, Ermenilerden almış olsalar gerektir; fakat bu şeklin bu yöredeki Müslüman mezarlarının en eski tarzında olduğunda şüphe yoktur. (s.59) Hükümdarların, ilim adamlarının ve ünlü kişilerin yararlılıkları ve cesaretleri sebebiyle bir türbede defnedilme ayrıcalıkları vardır. Bu küçük anıtların tarzı ve nitelikleri, İslam hâkimiyetine girmiş memleketlerin hepsinde değişir. Bunlar incelemeye değerdir. Çölde bir şeyhin cesedini saklayan dört sütun üstünde bir kubbeden ibaret "marabout"lardan başlayarak, yaldızlı parmaklıklar ve İtalyan tarzında nakışlarla süslü ve mermerden yapılma, Sultan Mahmut türbesine gelinceye kadar bütün bu eserlere, sırasıyla İran, Ermeni, Bizans etkilerinin girdiği ve Arap mimarî süslemelerinin ilk şekillerinin muhafaza edilmeksizin uygulandığı görülür. Şehirden Ali Dağı adını verdikleri yere kadarki büyük

---

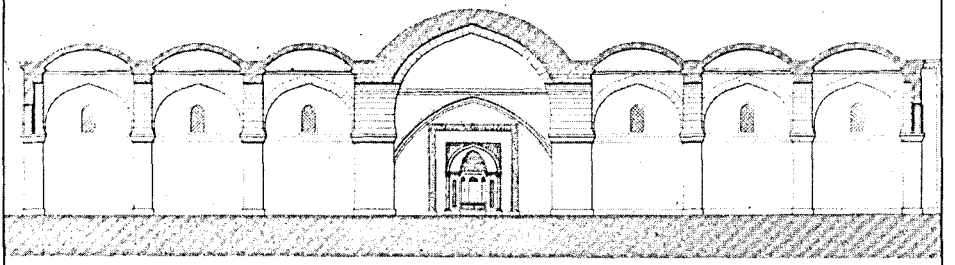
[176] VIII. yüzyılda Ankara kapıları Harûn er-Reşîd,
X. yüzyılda Sommauth'un kapıları Gazneli Mahmut,
XIII. yüzyılda Cordue Camisinin kapıları onları Mekke'ye taşıyan Moralılar,
XIV. yüzyılda Saint-Basile'in kapıları Alparslan,
XIX. yüzyılda bir Erzurum camisinin kapıları Rus general Paskowitch tarafından açıldı.

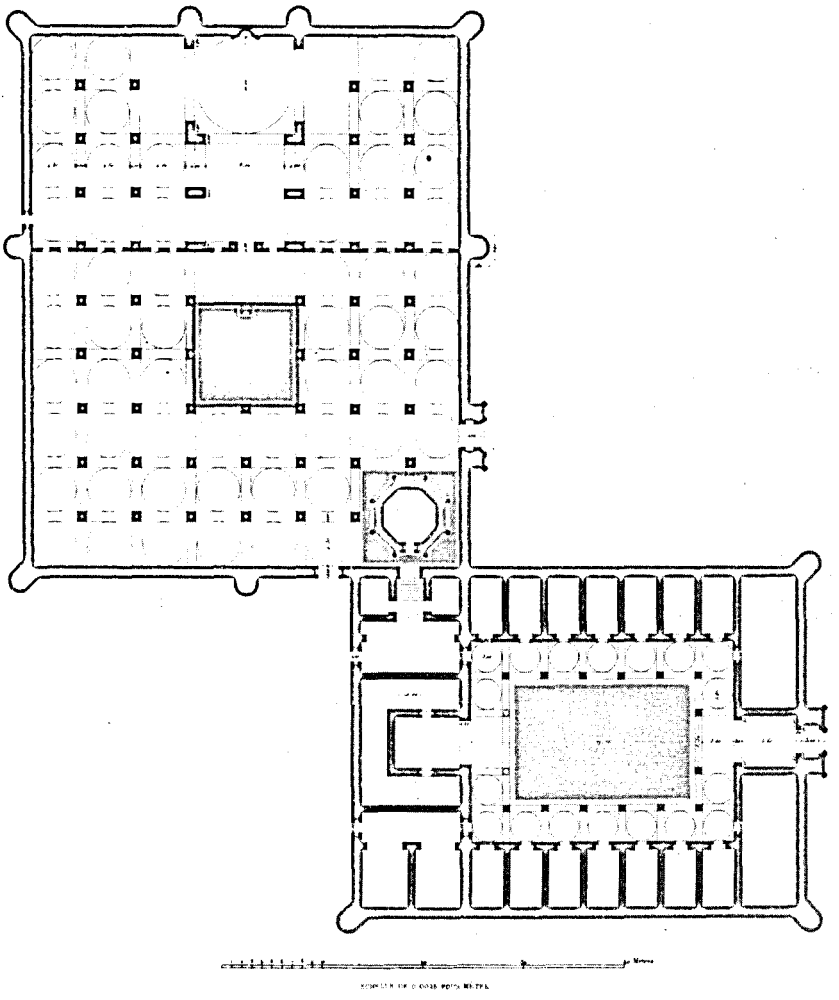
[177] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[178] Bkz.54 numaralı gravür

[179] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[180] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

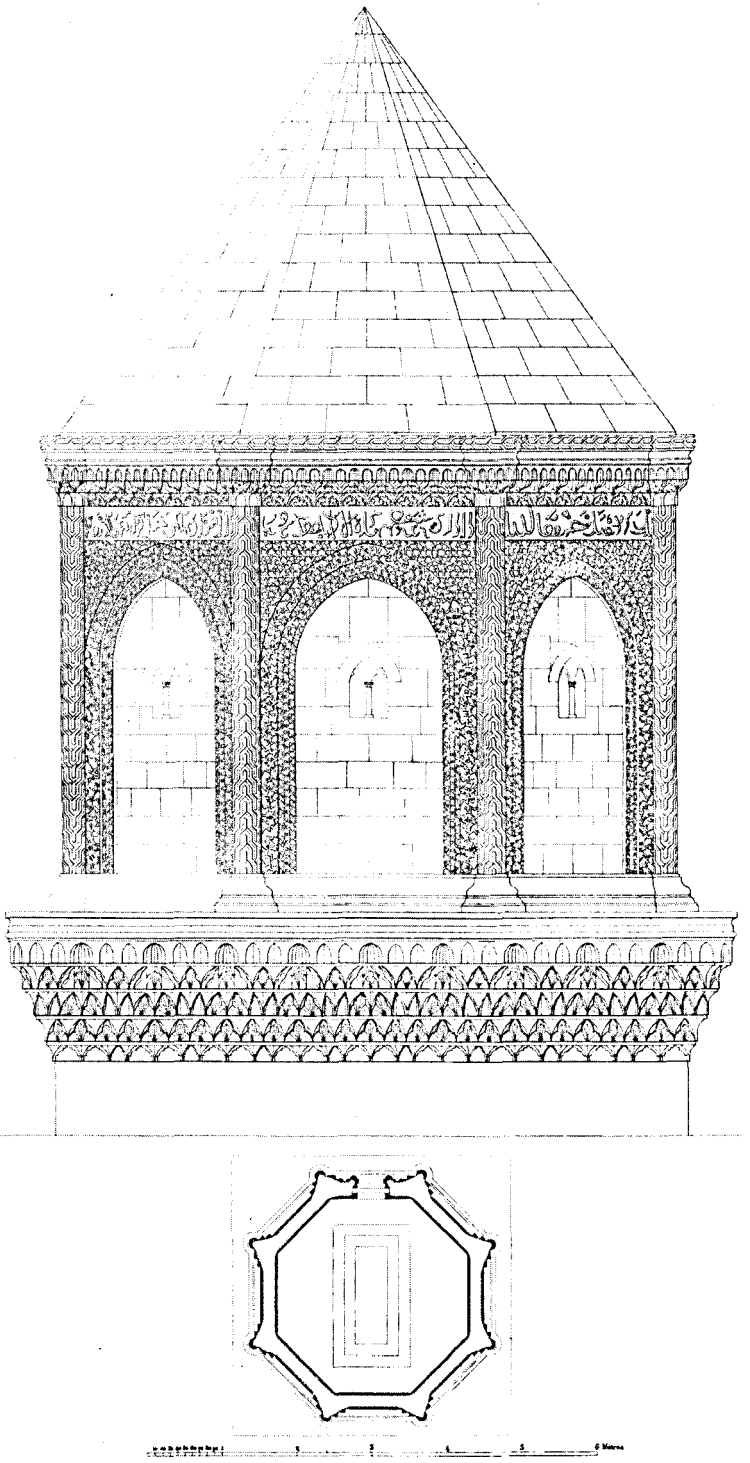

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

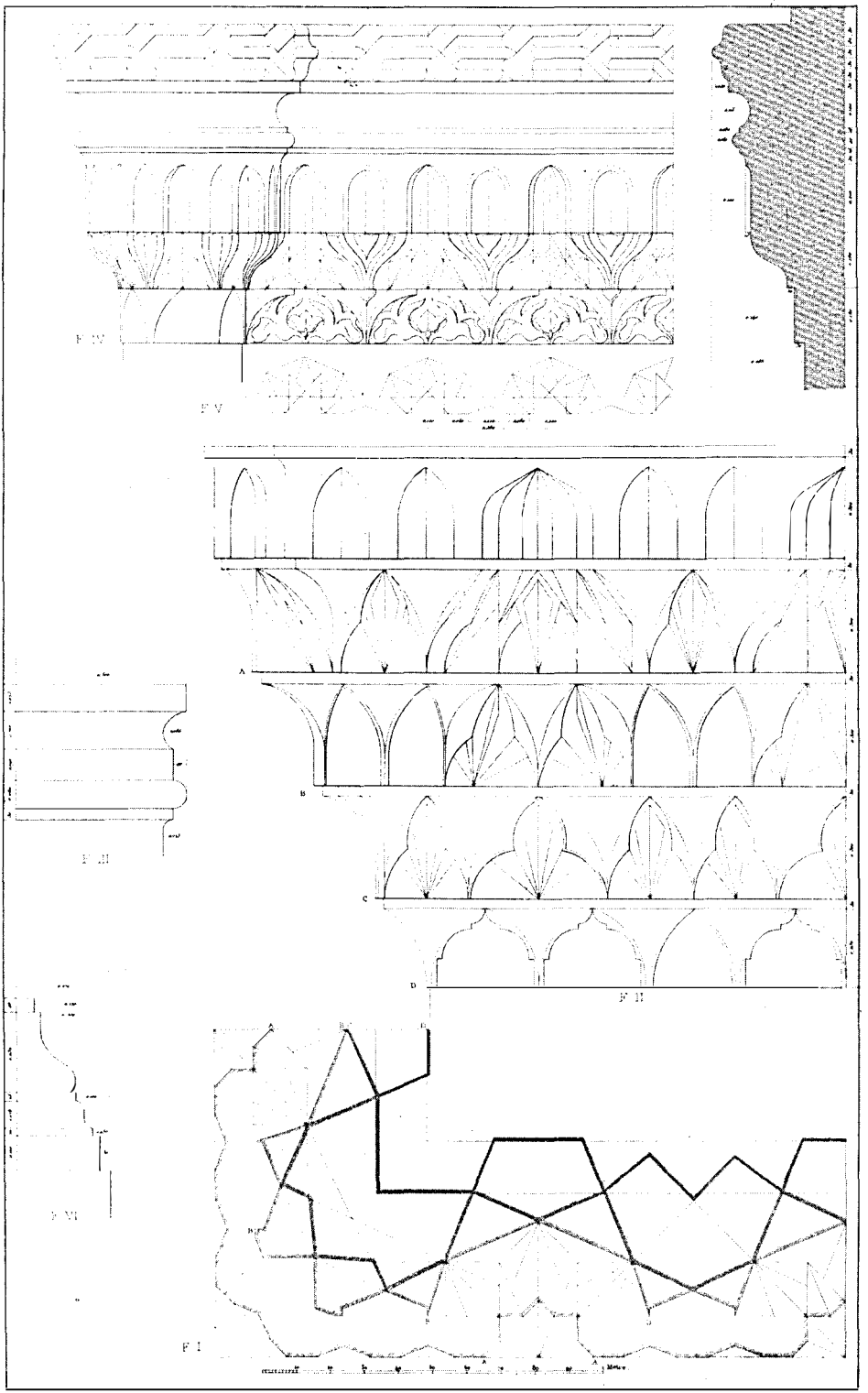
KAYSERİ. (CÉSARÉE) HUAND CAMİSİNİN PLANI

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

HUAND TÜRBESİNİN PLANI VE CEPHE ÇİZİMİ

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

KAYSERİ. (CÉSARÉE) HUAND TÜRBESİNDEN AYRINTILAR

vadide, bu tür eserlere rastlanır; şehrin içinde de yine türbeler vardır. Bunlar, hep sekiz köşeli ve her köşesi piramitle süslü binalardır. Bu tarz, aslında ne Arap, ne de Türktür. Türkler bu eserleri İran Selçuklularına nispet etmek düşüncesindedirler; çünkü Sasanîlerin anısı zihinlerden silinmiştir. Bunların Ermeni eserleriyle ilişkisi, daha muhtemeldir. Armeniya'ya yaptığım gezide Kars, Ani ve Erzurum eserlerini incelediğim zaman, Pagratide prenslerinin bir aralık yönettikleri bu Kapadokya türbelerini görünce şaşmıştım.

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM
Huand Camisi ve Türbesi

Yapım dönemi XIV. yüzyıl[181] ortalarına rastlayan Kayseri Cami-i Kebiri, Hacı Bayram Velînin arkadaşlarından tarikat kurucusu bir zat adına yapılmıştır. Caminin planını Mekke'den dönüşünde belirlediği için, Küçük Asya'daki diğer binalara benzemez. Aksine Mısır ve Arabistan'daki binalarla şekil olarak çok göze çarpan benzerlikler ortaya koyar. Binanın şekli dört köşedir; yuvarlak kuleler konulmuş kalın bir duvarla çevrilidir. Az bir zerafeti olan kapısından girilerek Türklerin harem dedikleri kısma gelinir; burası eski tapınakların ön tarafı ve Hristiyan kiliselerinin kapalı koridoru yerindedir. Bu geniş avlu, Romalıların *Atrium* dedikleri etrafı kemerli ve direkli bir duvarla çevrili, (s.60) üzeri açık meydanların aynısıdır. Avlunun kemer yayları, at nalı şeklindedir. Sanat tarihiyle meşgul olanlar, bu yay şeklini en önce İspanya'da Kurtuba halifelerinin eserlerinde buldular ve Kuzey Afrika ülkelerinden Fas ve Cezayir'de, bu tarz mimarî hâlâ kullanılmaktadır. Hâlbuki Türkler, bunu XVI. yüzyıldan beri terk ederek yerine yukarısı sivri ya da tam yarım daire şeklinde kemerleri kullanmışlardır. Bu yüzeysel gözlem at nalı kemere, Mora kemeri adı vermek için yeterli oldu. Böyle olmakla beraber, Digbur köyünde bulunan X. yüzyıldan kalma bir kilise, önyüzünde at nalı biçiminde kemerler taşır; oysa ki bu anıt Avrupa'nın güneyinde ve Afrika'da tanıdıklarımızdan eskidir. Bu durumda, yukarı Asya'da, bu dönemin öncesine ait anıtların ilk Hristyanlara bu tarz yapı fikrini verip vermediğinden emin olmak gerekir; fakat herhâlükârda o, ilk Hristiyanlar tarafından Arapların onu benimsemesinden önce kullanılmıştır.

Huand Camisi revaklı kemeri, hem yükseltilmiş kemere hem de sivri İslam tarzı kemere benzeyerek çifte özellik taşır. Cami avlusu esas tapınaktan çok sayıda penceresi olan bir ara duvar ile ayrılır[182].

---

[181] Bu caminin yapım dönemi XIII. yüzyıldır (Y.N.).

[182] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt Lemaitre direxit Duront sculpt

KAYSERİ (CÉSARÉE). ERCİYES (ARGEE) DAĞI

Caminin şekli sadedir, zengin dekorasyonun hepsi, kapı ile avlunun köşesinde defnedilmiş caminin kurucusunun türbesine yapılmıştır. Türbenin tarzında zeminden yukarı ileri kısmı, Arap mimarî tarzında birtakım çıkıntılarla süslenmiştir. Bu tarzın, mimarîmizde özel bir adı yoktur. Bu çıkıntıları, bir dizi sayısız düşümleri olan küçük ve çok çeşitli; ama hepsi oldukça basit geometrik bir kurala uyan yuvalar oluşturan çokgenler meydana getirir[183].

Türbenin üstü, piramit şeklinde bir damla örtülmüştür. Binanın şekli sekiz yüzeylidir. Caminin yanında bir de medresesi vardır; bir avlu ile etrafında öğrencilerin ikametine ait odaları içerir. Bunların genel yapısında, eski bir tarihî eser görüntüsü vardır.

Kayseri şehri halkı, Türkler ve Ermenilerden oluşur. Rum aileler çok azdır. Yeni bir vergi konulması sebebiyle, ben Kayseri'de bulunduğum zaman yapılan bir nüfus sayımı sonucunda, şu sayılar bulunmuştur:

Türk	10 000 Hane
Ermeni	1 500 Hane
Rum	400 Hane
Toplam	11.900 Hane

Hane sayısına göre şehrin 60 bin kadar nüfusu olacaktır.

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Erciyes (Argée) Dağı - Yanardağ Püskürmesi

Erciyes Dağını, eski insanlar Küçük Asya'nın en yüksek (s.61) dağı olarak tanırlardı. Bundan başka, yanardağ cinsinden olduğunu bilirlerdi. Yeni gezginlerin araştırmaları, Strabon'un bu dağ hakkındaki şu şekilde özetleyeceğimiz tariflerini tam olarak doğrulamaz: "Erciyes'in tepesi, sürekli olarak karla kaplıdır. Oraya kadar çıkabilen çok az sayıda kişinin iddiasına göre, berrak bir havada bu yükseklikten iki deniz görülebiliyormuş, bunlar da Karadeniz (Pont Euxin) ve Akdeniz (İssus)'dir."

Strabon'un anlattığı, Kayseri ovasındaki yanardağ yarık ve çukurları, bu dağın ilk milâdî asırda bile henüz magma izleri gösteren volkanik tabiatı gereğidir. Erciyes Dağı, Kayseri halkının sürekli olarak yararlandıkları ormanlarla örtülüydü. Fakat dağın zemini insan ya da hayvan ağırlığı altında bazen çökerek altı ateşli çukurlar açılma tehlikesi vardı; buna karşı yeri tanıyanlar, ihtiyatlı hareket ederlerdi.

[183] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Magma tabakasının üzerinde, şüphesiz eriyen kar sularından meydana gelme bir soğuk su tabakası vardı. Bunun varlığıyla, orada bol ve bereketli çimenler büyür ve sular batak veya sığ birikinti hâlinde toplanırdı. Gece, bu suların içinden alev çıktığı görülürdü[184].

Kayseri'deki yanardağlar, Kula'dan başlayarak, Karahisar'dan geçen ve Kayseri'de son bulan Küçük Asya'nın yüzeyinde meydana gelmiş büyük bir doğal olayın kesildiği ve bittiği sınırı oluştururlar. Buradan daha ileri doğuya, Fırat'a doğru gidilerek yine biraz magma izleri bulunursa da önceden tarif edilen önemli yer altı hareketlerine işaret eden hiçbir şey görülemez.

Erciyes Yanardağında, tamamen başka bir karakter vardı; bu dağ kesin olarak asıl lavların merkez noktasında bulunduğundan, trakit ve bazalttan küller ile kızgın sıvı maddeler çıkarır ve akıtırdı.

Yanardağların püskürme gücünün sınırsız olmadığı, bugün bilinmektedir; yani bir yanardağ, içinde toplanmış olan akıcı maddeleri püskürterek onlardan az çok yüksek (s.62) bir dağ, bir tepe meydana getirdikten sonra sakinleşiyor ve duruyor; başka bir ifadeyle, ancak genç yanardağlar lavlar meydana getirirler. Örnek olarak Etna Yanardağı çok şiddetli bir şekilde püskürmeyen lavlar çıkarır; bunda ağzın içindeki bir tür elastik hareketin etkisi de olsa gerektir. Bu hareket, açık bir yere sıvı maddelerin püskürtülmesi şeklindedir.

Yanardağın sarsmalarından, yamacında yerler yarılarak ateş hâlindeki lavlar, asıl ağzın etrafındaki bu yarıklarda, ikinci derecede birtakım yanardağlar meydana getirir. Bu olay, Erciyes Dağında açık bir şekilde görülür; asıl büyük koni düzenli bir şekilde yükselmiş ve oluşmuştur. En tepesi bazalt, trakit ve eski lav taşlarından oluşur. Dağın yamacı, her taraftan birçok düzenli tepecikle işgal edilmiştir. Bunlar, lavların asıl büyük ağızdan akması doğal bir engelle karşı karşıya kaldığı zaman, meydana gelmiş ikinci derecedeki yanardağlardır; bir tarafta Ali Dağı diğer tarafta Yılan Dağı, bu türdendir.

Yerkürenin sağlam ve tabiî hâlde kabuk kalınlığının ancak kırk beş kilometre olması ve bunun altında erimiş hâlde ateşli maddeler bulunması sebebiyle bu Erciyes Dağını meydana getiren büyük kütlenin böyle çıkışı ve toplanışı, yerkürenin o noktadaki kabuk kısmının kalınlığını, gereği gibi azaltmıştır. Gerçekte Kayseri şehri, sürekli olarak depremlerle karşı karşıya kalmış ve bazen büyük zararlar görmüş bir yerdir.

---

[184] Strabon, XII. Kitap, s.538.

Kayseri'nin son depremi, 1 Ağustos 1835 tarihinde, güneş doğmadan iki saat önce meydana gelmiştir. Yer sarsılıp bazı minareler ve çok sayıda ev yıkıldı ve çöktü; 600-700 kişi öldü; civardaki köylerde de böyle oldu.

Erciyes Dağının kütlesi, on kilometre karelik bir yüzeyi işgal eder; buna göre mesafeler Ali Dağından İncesu'ya otuz iki ve Kayseri'den Everek'e otuz altı kilometredir.

Kayseri tarafından bakıldığı zaman, Erciyes Dağı iki (s.63) tepeli gibi ve üçte ikisinden yukarı kısmı sürekli olarak karlı gözükür. Dağın tabanı, yumuşak cins lav taşlarından oluşur. Fakat yukarı doğru çıkılmaya başlanınca sel çukurlarında -yukarı kısımların öyle sonradan çıkma taşlardan oluşmadığını gösterir- bazalt ve porfir kütleleri görülür.

Kuzey taraftan Ali Dağı Erciyes'ten, geniş bir vadi ile ayrılmıştır. Yüksekliği zeminden itibaren dört yüz metreyi geçmez; porfir oluşumu o kadar sıktır ki en ufak bir bitki, ancak ilkbahar başlarında biraz tutunabilir. Erciyes'in bütün kuzey yamacı, eski zamanlarda ormanla kaplı olmakla beraber, şimdi ağaçtan yoksundur. Buna da sebep, toprak ve bitki verme gücü olmaması değil, Küçük Asya'nın her tarafında olduğu gibi halkın tahrip etmesi ve ormanların çok kötü yönetilmesidir. Bu yamacın bütün suları, toplanarak bir derecik hâlinde Kayseri ovasını sular ve Sarımsak çayına akar; daha yukarıdaki bir kol, Surp-Garabed'den geçerek gelir ve Paşa deresi adını alır. Ufak tepelerin birinci bölgesi, büyük dağın gövdesinden çok sarp ve bozuk bir şekilde ayrılmış olduğundan, çıkması çok zordur. Kayserili Rumlar ve Ermeniler bana zirveye kadar eşlik etmede alt edilmez bir isteksizlik göstermişlerdi. Bu tırmanışı denemeye kalkan Amerikalı bir misyonerin ölümü henüz çok yeni idi. Zinzidere manastırı baş rahibi ona, onu yolda terk eden deneyimsiz bir rehber vermişti; zirvenin ayağına gelince, yabancı daha ileri gidemedi ve geri dönerken, uzun süre karda yuvarlandı; daha az soğuk bir bölgeye gelince yağmura yakalandı, onca terslikten satlıcana tutulup öldü. Endurluk köyü kilisesine gömüldü; ama Rumlar onun havasızlıktan boğulup öldüğüne inanıyorlardı ve kimse bana eşlik etmeyi istemedi, yine de sağlığım girişimde bulunmama imkân verdi. Volkanın dibindeki kayaların yapısını araştırmak ve zirveden kopup sel sularına yuvarlanmış birkaç parça toplamakla yetindim. Asıl akışkan lavları oluşturan füzyon lavları, dağın aşağıdan üçte birini aşmaz; birkaç tonozun yüzeyini meydana getiren tüfler ve topraklı kaba pürüzlü kütleler ile sırayla birleşir. Tüfler daha az bir yüksekliğe varırlar ve dikey kırılmalar gösteren bölümlerde kayaların altında Roma şehrini taşlarla kaplamak için kullanılan Albano'nunki ile aynı siyah bazalt

göze çarpar. Zinzidere'den geçen Deliçay adlı dere boyunca ilerlerken yatağında görünürde trakit ve porfir gibi akıntısı olmayan katı kitleler meydana getiren kayalardan başka bir şey bulunmaz[185].

Hamilton[186], 1837 yılında Erciyes Dağına çıkmak gibi zor bir iş yaptı. Dağın batı tarafındaki dillerini izleyerek dağın güney yamacına gelen Everek köyüne Kayseri'den altı saatte gelip orada kılavuz ve yardım takımı aldı. Daha bu yükseklikte trakit kütleleri boldu ve ne kadar ileri gidilirse, taşların oluşumu da o kadar eski lavlara doğru gidiyordu. Everek'ten iki buçuk mil mesafedeki ilk yayla, bazalt tepeleri üzerindedir.

Asıl Erciyes'in gövdesi üzerinde çıkılmaya başlandığı zaman, trakitle porfirden başka hiçbir şey görülmez. Kayseri kasabası tarafından Ağustos ayında koninin tabanına kadar inen karlar, güney tarafında oldukça azdır ve dağın yamacı tamamen, sarp ve yalçındır. Dağın barometreyle ölçülmüş yüksekliği üç bin dokuz yüz altmış bir metredir. Batı tarafında, dağ çok daha dik bir eğim sunar ve İncesu'ya doğru yol almak için iç yamaçtan aşınca, yüzeyi tamamen dikey olup uzaktan erişilemez gözüken yüksek kayalar solda kalır. Erciyes Dağının kuzeybatıdan kesiti, yüksekliği ova düzeyine kadar git gide azalan bir dizi koni biçiminde görünür. Bu yakada tüfleri kaplayan çok miktarda füzyon lavı göze çarpar. Erciyes Dağının batı yakası suları, bazen zengin ve ekilmiş, bazen yabanî ve ekilmemiş küçük vadilerin ortasında akan bir dere oluşturacak biçimde birleşir. Bu vadilerde, kayalıklar sanki bir yer sarsıntısı ile kesilmiş gibi dikey yükselir ve durur[187].

Erciyes Dağına ikinci bir tırmanış , 15 Ağustos 1848 tarihinde (s.64) Tchihatcheff tarafından düzenlenmiş ve dağın ağzının kenarına gidip konmuş, hatta güneş doğduğu sırada karların erimesindeki ilginç doğal olayı, orada incelemiştir. Uçurumlara sürüklenen porfir kütleleri, büyük bir gürültü ile yuvarlanır ve bunların çığları, gözlemciler için bir tehlike oluşturur. Tchihatcheff'in tespitine göre, dağın tam tepesine ulaşmak için en uygun yol, Everek köyü üzerindendir ve Hamilton da o yolu izlemiştir.

Tchihatcheff'in barometreyle[188] yaptığı ölçüm, ona üç bin sekiz yüz kırk bir metre yükseklik gösterdi. Bu rakam, Erciyes'in sadece kendi

---

[185] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dokuz cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[186] Hamilton, *Researches,* II, 270.
[187] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[188] Barometre kelimesi Ali Suat'ın çevirisinde mîzânu'l-harâre, yani termometre olarak yer almıştır (Y.N.).

yüksekliğidir. Kayseri ovası ise deniz seviyesinden bin seksen dört metre yüksektedir[189].

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM
İncesu – Mélas

Bu sıcak yerlerin tarımı için çok önemli olan akarsular, Kayseri ovasının sağlığa zararlı olmasına rağmen, birçok köylerin kurulmasına sebep olmuştur ve bu köyler, arazilerini sulayan derelerin kenarındadır. Bunlar, çoğunlukla eriyen kar sularından yararlanmak için, Erciyes'in kuzey yamaçları üzerinde kurulmuşlardır.

Sarımsak[190] çayı, aynı addaki köyün yanından çıkarak boylu boyunca ovayı geçer ve Kızılırmak nehrine karışmadan önce, Türklerin Karasu adını verdikleri bir dereyi alır. Bu su, eskilerin aynı anlamda olarak Rumca Mélas dedikleri çaydır. Eski coğrafyacılar, bu suyu Fırat'a dökülür zannederek hata etmişlerdir.

Mélas suyu kaynağını, Kayseri'nin yedi buçuk kilometre batısında dağdan alır. Kral Ariarathe; Mélas'ın Kızılırmak'a[191] dökülmek için geçtiği dar bir boğazı tıkayarak bu su ile bütün Kayseri ovasını bir göl hâline koymayı düşünmüş ve öyle yapmıştı.

(s.65) Kral burada meydana getirdiği adacıklar üzerinde, av yaparak eğlenirdi; fakat Mélas suyu bendini yıkarak etrafı suya boğar ve Kızılırmak nehrinin de birdenbire kabarmasını sağlar. Bu da Galatların büyük zararlara uğramasına yol açar. Bundan dolayı kralı Roma'ya şikâyet ederek üç yüz talent[192] tazminat isteğini onaylattırır. Arazi yapısı, Strabon'un bu açıklamasına ve Kızılırmak boyundaki dar boğazın konumu, bu konudaki rivayete tamamen uygun düşmektedir.

Bu Karasu ya da Mélas suyu, kendine bir kol daha alarak suları dikkat çekici derecede artar ve üzerinde yedi gözlü bir köprüsü olduğuna göre, bazı mevsimlerde suyun çok arttığı anlaşılır. Bu su, çok miktarda siyah balçık taşıdığından, Karasu adını almıştır. Kızılırmak nehrine karıştığı zaman nehrin sarı rengine bir süre tamamen karışmayarak iki su, çok belli bir çizgi ile ayrı renkte bir süre akarlar[193]. Yedi gözlü köprüden sonra Mélas, dar bir yere girer ki burası şüphesiz Kral Ariarathe'ın tıkadığı yerdir. Buradan on

---

[189] Tchihatcheff, *Asie Mineure, Géographie Physique,* s.482.
[190] Sarimsak ve Sarımsak denir.
[191] Metinde yanlışlıkla Fırat (Euphrate) yazar. Strabon, XII, 538.
[192] Strabon, XII, 538.
[193] Bkz. *Bulletin de la Société de Géographie*, Mayıs 1842

altı kilometre kadar gittikten sonra Kızılırmak'a karışır. Bu karışma noktası, düz bir çizgiyle Kayseri'den tam otuz altı kilometredir. Karasu'nun yaptığı bataklık, Kayseri'den İncesu'ya giden yolu keser. Bu yol, yazın bir dereceye kadar geçmeye uygundur. Genişliği doğudan batıya sekiz ve kuzeyden güneye dört kilometredir.

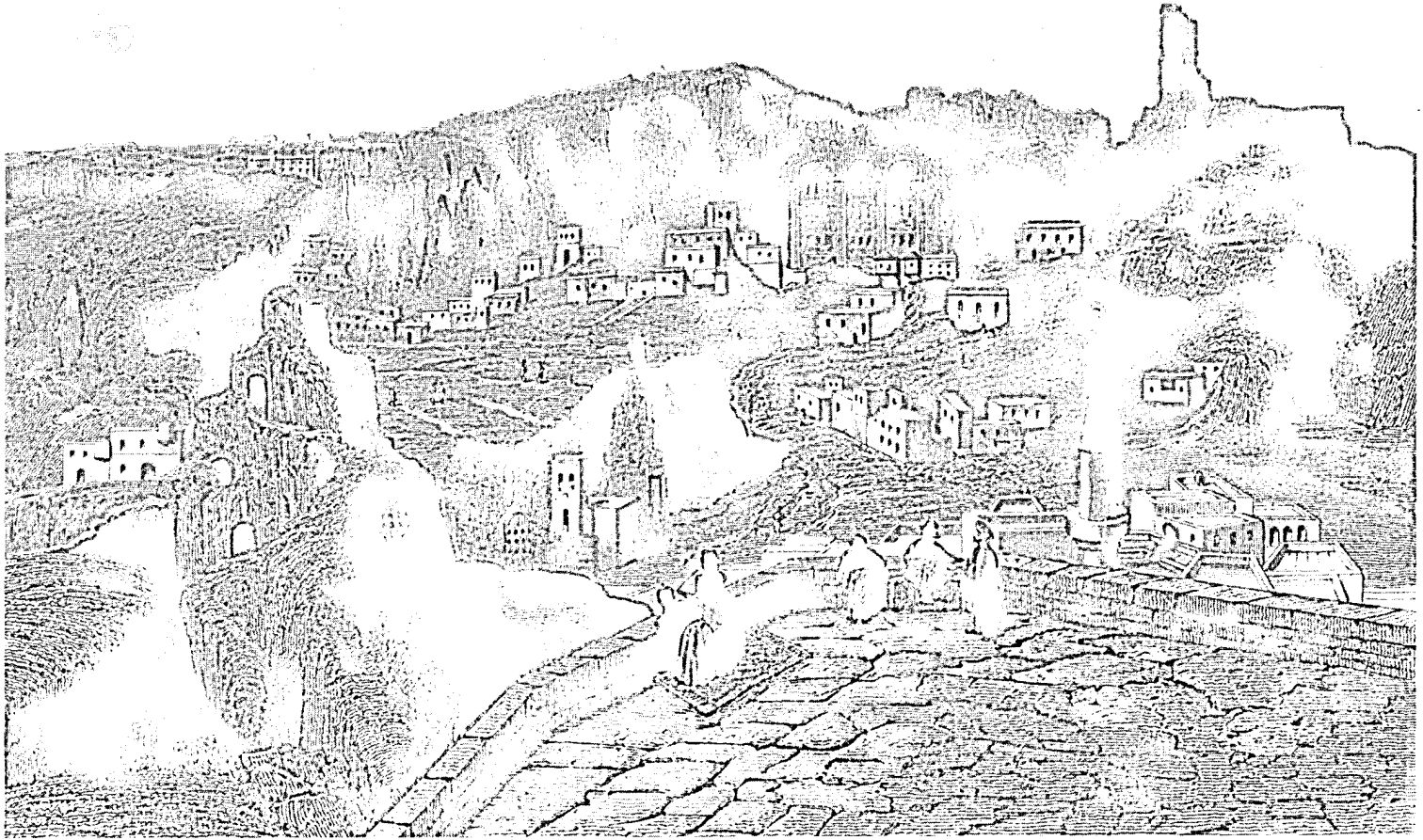
Kayseri'den İncesu'ya

Kayseri'den İncesu'ya giden yol, Erciyes Dağının yamaçlarını izler ve Kayseri'den on iki kilometre sonra iki çayın ortak yaptıkları büyük Salzik bataklığına rastlanır; yazın burada çok sayıda sürü yayılır; fakat kışın kar suları dereleri kabartınca, barınmak ve geçmek mümkün değildir. Mélas suyu, bu bataklıkta Sarımsak (s.66) çayına karışır. Bu bataklıktan çok eski bir şose geçer; bu yol Kayseri'den Konya'ya giden yoldu.

İncesu adındaki küçük şehir, Kayseri'nin otuz altı kilometre güneybatısındadır; kayalardan meydana gelmiş doğal bir surun içine kurulmuş olduğundan, dar bir vadiden yalnız iki girişi vardır. Dağın yanları, dik uçurumdur; volkanik lavların on dört metreye varan kalınlığı burada görülür. Bu tabaka, bazı yerlerde beyaz bir kalker üzerinde ise de genellikle balçık üzerine gelir. İncesu şehri bu adı, Ürgüp'e kadar bu sahaya hâkim olan vadiyi sulayan küçük bir akarsudan almıştır. Burada, Selim adında eski beylerden birinin yaptırdığı güzel bir cami vardır, bu cami son yüzyılda yapılmıştır. Rum halkı rahat durumdadır; kadınlarının gümüşten yapılma süslere özel bir merakları bulunur. Başlarında birçok gümüş paralarla süslenmiş bir tür türban vardır. Bu gümüşlerden omuzlarına da koyarlar; kollarına kalın bilezikler ve ayaklarına Türklerin halhal dedikleri gümüş halkalar takarlar. Bu halhallar, eski zamanlarda kullanılırmış ve adı *périscélide* imiş. Şair Horace, kordonu ve périscélideleri çalınmış olan bir hayat kadınının ağlamasını tasvir eder[194].

Şehrin surları içinde de Bizansın bazı eserlerine ait ufak tefek yıkıntılardan başka bir şey yoktur; fakat civardaki tepelerde bulunan çok sayıda mağara, buranın eski zamanlarda oturulduğunu gösterir. Bu mağaralar, birkaç türdür: Bazıları bir yatak ya da lâhdi içeren mezarlardır. Diğerleri birkaç odadan oluştuklarına göre, ikâmet etmek için olan evlerdir. Bazılarında, Yunan eserlerine işaret eden çok zayıf izler varsa da çoğunluğunun hangi döneme ait olduğunu anlatacak hiçbir işaret olmayan, bilinmeyen tarihî yerlerdir. Kapıları simetri gözetilmeksizin bazen yukarı, bazen aşağı açılmıştır ve hepsinin aşağısı daha geniş ve yukarısı

[194] Horace, Épit., I, 17, 56.

ÜRGÜP

gittikçe dar biçimdedir. Kapadokya'yı incelemiş olan tarihçilerin yorumlarına göre, tarihin belirlenemeyen bir döneminde, kalabalık bir kavim kayaları oyarak buraya yerleşmiştir. Kapadokyalıların ölülere ait eşyayı almak için kazdıkları ve açtıkları mezarlar, bunlar olmalıdır. Bu eserleri bırakan kavmin, ne zaman geldiğine ve kim olduğuna (s.67) işaret edecek bir kap, bir silah veya bir madalya, hiçbir şey bulunamadığı gibi, dokunulmamış bir mezar da yoktur. Yalnız Hristiyanlığa ait bazı resimlerle taşa kazınmış haç işaretlerine dayanarak, bu mağaraları Hristiyanların yapmış oldukları sonucuna vardık.

İncesu'dan Ürgüp'e giden yol, kuzeye yönelerek Salzik bataklığına akan küçük bir dereyi izler. Bu da Mélas suyunun kaynaklarından birisidir. Bu vadiyi çok sayıda meyve ağaçları dolu bahçeler şenlendirir; fakat yükseklere doğru çıkıldıkça, çorak ve boş bir bölgeye girilir. Bu şekilde Ürgüp'e kadar yirmi dört kilometre mesafe kat edilir.

OTUZUNCU BÖLÜM
Ürgüp

İstanbul'dan Eskişehir yoluyla Antakya[195] (Antioche)'ya giden büyük yol, önceden söz ettiğimiz Nyssa, Sacaena[196] ve Kayseri (Césarée) şehirlerinden geçer. O hâlde doğudan batıya doğru gidildiği zaman, bu şehirden itibaren yolun eski yoldan ayrılmayacağı kesinleşir. Gerçekte bu yolun belli noktalarında, az çok dikkat çekici eski eser yıkıntılarına rastlanır.

İncesu şehrinden çıkıldıktan sonra, bazıları oldukça yüksek tepeler oluşturan volkanik oluşumun, Erkilet (Herkilet) Dağlarıyla aynı devir olduğunu gösteren boş bir arazide gidilir.

Gerçekte, İncesu şehrinden geçen dere boyunca gidilince, sünger taşı yığınlarıyla çok açık bir yanardağ sahasında bulunulduğu anlaşılır.

Bir süre engebeli ve boş arazide büyük bir vadiye ulaşana kadar yüdürük. Derin yarıklarla çizgiler yapan bu araziye, Ürgüp adı verilir. Tabiat, bir gezgine burası kadar ilginç bir manzara sergilememiştir. Bu vadilere kendi adını vermiş olan küçük şehri bile sünger taşından büyük bir tabakanın dikine yamaçları arasına gömmüş ve orada bulunan (s.68) herhangi bir insan grubunun en gerekli ihtiyacı olan su ve yeşillikten yoksun bırakmıştır. Fakat kolay elde edilmiş her tür malzemenin varlığı, bu yoksunluğu bir açıdan azalttığındandır ki bu küçük kasaba, Kapadokya'nın

[195] Ali Suat'ın çevirisinde Antalya olarak geçer (Y.N.).

[196] Kayseri ili, İncesi ilçesi yakınlarındaki Süksün köyünün eski olabileceği öne sürülüyor (Y.N.).

diğer yerlerinin tersine, gelişmiş bir görüntü ortaya koyar. Vadinin içine ve tepelerin yamaçlarına yapılmış olan Ürgüp şehri kadar bakışlara şaşkınlık verecek bir ilginç görüntü yoktur; çünkü şehir, her tarafa uzanmış olan çok büyük bir mezarlık yerini işgal etmiştir. Kendi ihtiyaçlarına uygun evler yapmayı istemeyen halkı, eski mezarlara el atarak bunların yüzlerini, yani sokağa gelen cephelerini yıkmışlar ve yerine başka türlüsünü yaparak bu şekilde yarısı yer altında ve yarısı yerin dışarısında evler meydana getirmişlerdir. Bunların aralarında rasgele meydana gelen sokaklarda, kar gibi beyaz birçok koni şeklinde taşlar yükselir. Bunlar, şehrin kenarlarında çoğalarak âdeta gelip geçmeyi zorlaştırırlar. Bu konilerin yüksekliği, birkaç metreden başlayarak yüz metreye kadar varır. Bunlar, genellikle düzgün şekildedir; şehir içindekilerin hemen hemen hepsine el ve taşçı kalemi değmiştir. Bazıları, dört yüzeyli piramit şeklinde oyulmuşlardır. Zannedildiğine göre, buradaki hazır yerlere birkaç aile girdikten sonra, bazı binalar da yapılmış ve bir Beyin gayretiyle gittikçe gelişmiştir.

Beyin şatosunun harabesi, hâlâ şehrin üst tarafında görülür. Şehrin civarındaki ovanın çorak ve çıplak arazisi, kalın bir bitki tabakasıyla toprak örtüldüğünden, bunun verimliliği, şehrin yabanî görüntüsünü bir açıdan örtüyor. Gerçekte Ürgüp'e civar olan yaylalarda, hayvanlar için otlaklar olduğu gibi, ekincilere de iyi bir hasat sağlayacak, bahçecilere taze ve kuru meyve yetiştirmeye uygun, her tür ürün verecek arazi vardır. Ürgüp'ün kuru meyveleri, Kayseri'ye ve oradan İstanbul'a gider.

Ressamın fırçasına çeşitli tablolar sunabilecek bir yere sürpriz vergisini (harcını) ödedikten sonra, akla gelen ilk düşünce bu olayın doyurucu açıklamasını aramaktadır. Vadinin her hangi bir yerinde konilerin oluşumunu dikkatlice gözlemlerken, sabit bir kural dikkat çeker; yani, en az yüksek koniler daima sel suları yarığının yamacında bulunur. Hâlbuki ortada bulunanlar daima en yüksek olanlardır; üstelik, eğer yan kitlede ufukta eğik bir damarın neden olduğu herhangi bir renk göze çarparsa, bu damar veya yatak yakınlardaki bütün konilerin üstünde aralıksız yenilenecektir. İlke olarak, bütün bu toprak ve taş kitlesi zamanında tamamen katı idi. Bu konilerin oluşum nedenini suların erozyonunda aramak gerekir. Hepsi, özelliği suların etkisi ile koni biçimine bürünmek olan doğal bir harç ile bir araya getirilmiş tabanı süngertaşı olan bir kayadan meydana gelir[197].

Şehrin içindeki mezarlardan en önemlisi, dağa oyulmuş ve dıştan iki kat üzerine kemerler yapılmış üç kapılı bir yerdir. Sütun şeklinde ayaklar üzerine gelen çıkıntısı, tamamen Bizans tarzını gösterir.

[197] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Zemin katındaki dört sütun üstündeki katlarda da aynı yönde gider ve binanın cephesinin üst kısmı, Yunan mimarî tarzından çok Mısır tarzını andırır. Birbirine benzer kapıların sayısı üçtür. Her bir kat belli sayıda kemerden oluşur ve üst tarafında Kayseri'deki Huand (Houen) Camisinin kemerleri tarzında at nalı biçiminde bir kemer bulunur[198].

Kayalara oyulmuş diğer eserler bu mezar kadar önemli değildir; bazılarında oldukça korunmuş hâlde kalmış resim ve nakışlar vardır. Burada Rumların inzivaya çekilenlerinin yerleriyle, doğrudan doğruya (s.69) Kapadokya metropolitliğine bağlı manastır vardır. Bu vadilerin ortasında, en zor ulaşılır yerleri aradılar ve orada, yeni inananların sadakaları sayesinde, sayısız küçük kilisede, kayanın emici özelliği dolayısıyla her türlü nemden korunacak biçimde Tevrat ve İncil konulu resimler ürettiler. Bunlarda günümüzde tecrübesiz bir elin çizdiği yanlışlara karşılık, Bizans ikona sanatının tüm tarihi ilgi ile izlenebilir[199].

Buradaki eserlerde, Bizans dönemlerini takip etmek mümkündür. Bunların kilise kabul edilecek birkaç ufak tapınaklarında, Bizans resimleri hâlâ vardır. Bu açıdan önemli eserleri içeren yer, Ürgüp'ün iki fersah mesafesindeki Göreme adındaki kasabadır.

Bu koniler kuşağı gelişimini izlemek için, tam o şehrin merkezinden, Şato adı ile anılan yerin yakınlarından yola çıkmak gerekir. Birbirinin içinde birleşen ve ortak bir kök üzerinde farklı yüksekliklere doğru uzanan birçok koniye rastlanır. Yeni zamanlara ait bir anıt olup, büyük önem taşıyan, inşaatını Hristiyan halkın gayretlerine borçlu olan Yunan kilisesi yakınlarında, bazıları neredeyse çatı yüksekliğine ulaşır. Burada toprağın rengi pembeye çalar ve koniler şehirden uzaklaştıkça gitgide büyür. Her birinde bir mezar saklıdır; ama bazıları, birbirinin üzerinde dikey biçimde yerleşip kuyular ile bağlanan birçok hücre ile oyulmuştur. Görünüşe bakılırsa bu tür yapılar sadece ölülerin mezarlarına ayrılmıyor, dinî törenler, yeni başlayanlar için toplantılar da bu ilginç konutlarda düzenlenirdi[200].

İnsanların yerleşim yerlerinden uzak olan Göreme'nin küçük kiliseleri, şehirdekilerin uğradığı değişimlerle karşı karşıya kalmamıştır. Bunlardan birinin kubbesindeki Hz. İsa resmi, doğal görünümünden daha büyük yapılmıştır. Arkası lir (lyre) denilen eski çağların müzik aleti şeklinde yapılmış bir taht üzerine oturmuştur. Havada gibi duran bu tahtı, biri kırmızı

---

[198] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[199] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[200] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

ve diğeri yeşil renkte iki dev tutmaktadır. Tablonun köşelerinde İncil'i yazanların çizdikleri hayvan sembolleri vardır. Kemerlerin köşelerinde, başlarının etrafı beyaz haleli aziz resimleriyle süslenmiştir. Kemerin iç tarafına da din adamlarının resimleri yapılmıştır. Engebeli bir yerdeki bir koninin içine oyulmuş çok küçük bir kilisenin şekli, Yunan haçı resmindedir. Duvarındaki bir resim, Hz. İsa ile beraber diz üstü oturmuş Hz. Meryem'i tasvir eder; etrafında koruyucu melekler vardır. Diğer resimler, azizlerin ve din şehitlerinin ilginç kıyafetteki resimleridir. İsimleri, Bizans tarzıyla dikey olarak yazılmıştır.

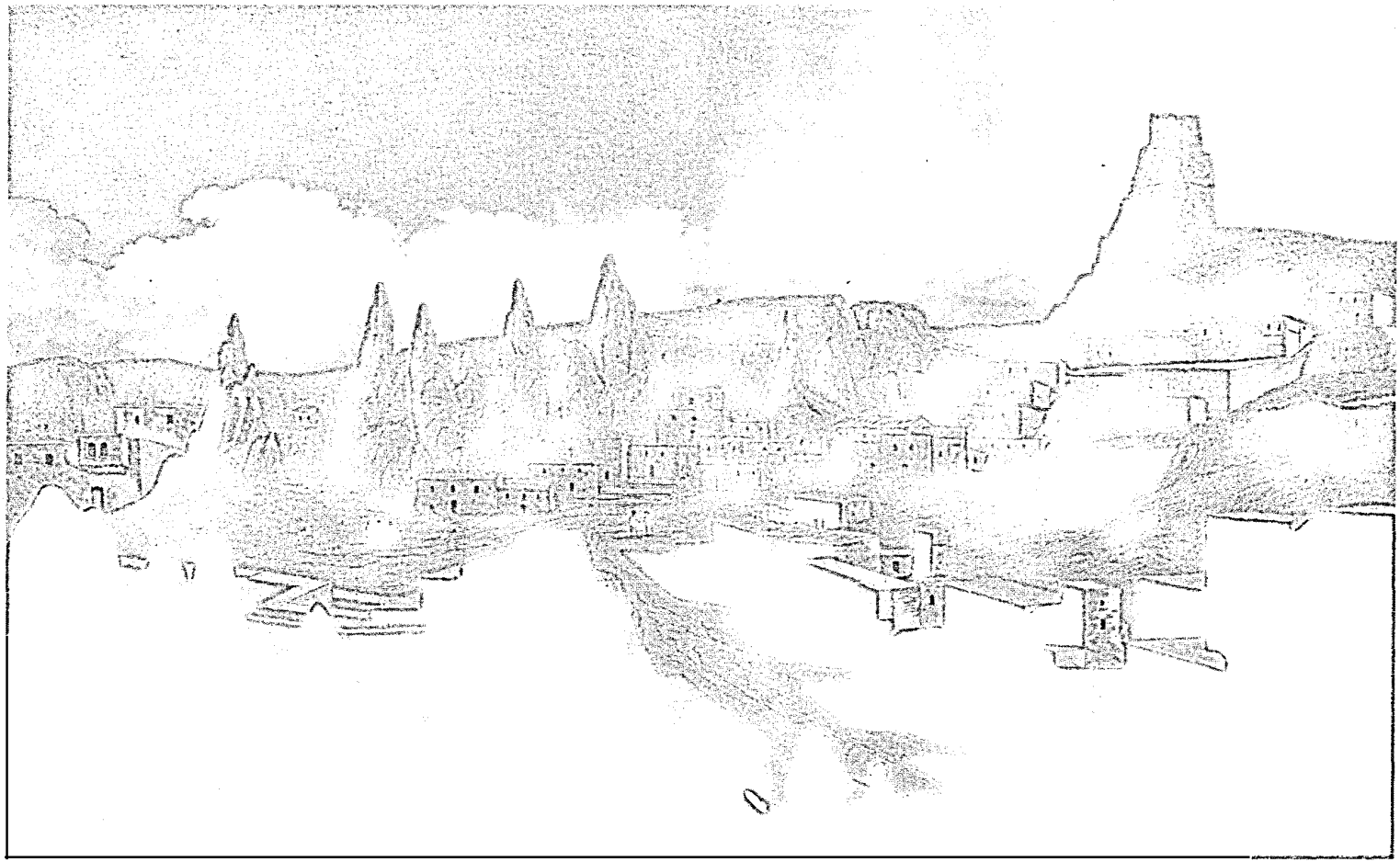
Bu vadilerin diğer koluna, Martchianne adı verilir; buradaki koni şeklindeki tepeler, daha sivri ve daha sıktır. İçerdikleri mezarların cepheleri daha zariftir. Otuz kadar evden oluşan köy, bazalt türünden altmış lav taşı üzerindedir.

Vadiden yukarı çıkılınca, uzakta bir sütun görülür; yerlilerce dikili taş adı verilen bu sütun tek parça volkanik bir kayadan yapılmıştır. *Dor* tarzındaki başlığı, oldukça iyi bir şekildedir. Bu eser de diğer Ürgüp civarı eserleri gibi ölüye ait bir şeydir ve o yöredeki mezar ve mezarların, en geniş ve en mükemmelinin yanındadır. Bu mezarın bölümlerine, Mısır mimarî tarzı hakimdir. Mezarın önünde bir alan vardır. Bu alanda sağda ve solda sütunları veya dikilitaşları desteklemek için konulduğu görülen tek parça iki kütle veya blok bulunur. Ancak üst kısmı suların etkisiyle harap olmuştur ki bu sebeple ilk bölümünü tanımak zordur[201].

Binanın ön cephesi, Mısır tarzında yapılmış iki sütunla süslüdür. Kapısı da Mısır tapınak kapıları gibidir; içinde üç lâhit vardır. Bunların her biri, birer geniş yatağa benzer yere konulmuştur. Hiçbir nakış izi yoktur. Aslında başka yerdeki resim ve nakışlar da Hristiyanlık döneminden geriye gitmiyorlar. (s.70) Dikili taşın üzerinde ufak bir mermere kazınmış bir kitabe, o kadar harap ve harfleri kırık bir hâldeydi ki hiçbir bilgi alma imkânı olamadı. Bu yer hakkında var olan eserlerden bir şey keşfedebilme imkânı yoktur. Ürgüp şehrine gelince, eski mesafe çizelgelerine ve haritalarına göre, bu yer Osiana[202] adındaki, eskiden çok da meşhur olmayan bir şehir yeriyle uygun düşmektedir.

Yüksekçe düz bir yerden yükselen çok büyük bir kayanın dibinde yapılmış olan evlerden, Tuzhisar adında bir köy meydana gelmiştir. Bu kayada birçok mezar oyulmuştur. En önemlisi, tavanı tutan *Dor* tarzında iki

[201] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[202] Nevşehir-Ovaören kasabası yakınlarında olduğu düşünülmektedir (Y.N.).

Ch. Texier delt Lemaitre direxit S. Cholet sculpt

ÜRGÜP. KENTİN BİR KESİMİNİN GÖRÜNTÜSÜ

sütunu olan geniş bir salondur. Bunun bir tapınak veya bir mezar olarak yapıldığına ilişkin hiçbir işaret yoktur. Görünüşü tamamen Romalıdır. Ne resim, ne nakış, ne de başka bir mimarî süsleme görülür.

P. Cyrille, haritasına ait bilgi kısmında, buradan bir saray harabesi olarak söz eder. P. Cyrille'in bura baş papazı tarafından bastırılan haritası, eski coğrafyanın az bulunan ve çok önemli bir eseridir. Bu harita, 1812 yılında yayınlanmıştır. Çok az ve sınırlı sayıda basıldığından, Avrupa'da da kimsede nüshası kalmamıştır. Bu harita, Kiepert ve Ritter tarafından da bilinmezken, bu kitabın yazarı, kendisine Kayseri başpapazı tarafından hediye edilen bir nüshayı adı geçenlere vermiştir[203].

1812 yılında bu harita üzerine bir ilmî makale, Rumca *Hermès* adındaki bir dil dergisinde yayınlanmıştı. Derginin 340. sayfasında, şu satırlar vardır: "Konya (İconium) büyük satraplığı ile Türkçe sancak denilen yedi stratégie'nin coğrafya haritası, önce elyazması aslından kopya edilerek Yunan ırkının dostlarının yardımıyla, önceden Konya episkoposu olan Edirne (Andrinople) metropolidi episkopos Cyrille tarafından yayınlanmış ve Viyana'da Anthyme Gazy tarafından 1812 yılında iki büyük yaprak olmak üzere basılmıştır." Makalenin yazarı, bu haritanın gösterdiği eski coğrafyaya ait yeni belgeleri, uzun uzadıya sunmuştur.

(s.71) OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM
Ürgüp Şehri

Koni şeklindeki arazilerin genel planı, tepelerin oluşturduğu köşede dağ kolunu meydana getiren büyük bir temel vadiyi oluşturur. Bu dağ kolları ikincil vadilerle bağlantı kurarlar. Bazen de bunlar su yüzünden erozyona uğrarlar. Güneybatı ucundaki büyük vadi ikiye ayrılır ve genişleyerek bir üst platoya doğru yayılır[204].

Ürgüp şehri, büyük bir vadinin batı tarafı girişinde kurulmuştur. Düzensiz bir şekilde kurulmuşsa da ortasında bazı doğru yollar ve düzeltilmiş geniş meydanlar ve şehre hâkim düz bir noktada, tek minareli ufak bir cami vardır.

Evleri zemin katının üstünde, yalnız bir kattan ibarettir; fakat hepsinde, ambar olarak kullanılan eski bir veya birkaç mağara bulunur. Burada kireç çok az olduğundan, bütün binalar beyaz sünger taşından

---

[203] Episkopos Kyrillos'un Paşalık-Konya haritası, Kiepert tarafından anılarında Küçük Asya haritası olarak 1812 yılında Viyana'da yayınlanan I nolu haritanın orijinaline göre sadeleştirilmiştir. Bu orijinal haritayı, Charles Texier'in açıklamalarına borçluyum.

[204] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

yapılmıştır ve sıvaları balçıktandır. Damları da toprak olduğu için, kış mevsiminin birkaç ayında yağmur ve kar yağan böyle bir şehir için hiç uygun olmayan bu tarzın kabulü, yakacak bulunmamasından ve o hâlde tuğla ve kiremit üretmenin mümkün olamamasından ileri gelmiştir. Binaların çatı vb. ahşap kısmı da güneyden büyük masraflarla getirilen ince ve zayıf çam kerestesindendir. Damların yağmurdan açılan yerlerini sıkıştırmak için, her damda yuvarlak ağır bir taş vardır, bunu yuvarlayarak toprağı sertleştirirler. Bazı eski eserlerin kalıntısı olan memleketlerde eski mermer sütun parçalarını, genellikle bu işte kullanırlar. O hâlde bu işi görmek için, acaba ne kadar sütun kırılmıştır bilinemez.

Ürgüp şehrindeki binalar, her türlü mimarî süslemelerden yoksundur. Evlerin içleri de dışları gibi hiçbir süse sahip değildir. Bu ova halkının hepsi, güçleri yettiği ölçüde kıyafetlerini süsledikleri hâlde, Müslüman veya Hristiyan olsun Asyalıların genel olarak çok sevdikleri bu konuda da Ürgüplüler bir istisna oluştururlar. Bu yerlerin iç karartıcı görüntüsünün bura sakinlerinin üzerinde etkili olduğu açıktır[205]. Buradan daha önemsiz köylerdeki hareketlilik de çarşılarda yoktur. Ürgüp'ün böyle tenha ve ıssız olmasını, şehirde at bulunmadığına dayandırmalıdır.

Bütün Kapadokya şehirlerinde olduğu gibi burada da halk, üç kesime ayrılır. Nüfus bakımından az olan Müslüman kesim, *Kale* denilen yüksek noktanın etrafında otururlar. Orta (s.72) çağda şehri koruyan asıl hisar ise, burası değildir; o, kuzey tarafındaki yüksek bir dağın tepesindedir ve Romalılar dönemine aittir.

Ermeniler, şehrin kuzey taraf mahallesindedirler. Bunlar, nüfus bakımından Türklerden çoktur ve onlarla ilişkileri iyidir. Kiliseleri pek gösterişli değildir. Ürgüp'e geldiğim sırada, Ermeniler Rum tarzında bir kilise kurma hazırlığı içindeydiler[206].

Ürgüp halkının hepsi çiftçidirler; buğday, meyve, biraz da tütün yetiştirirler. Sürülerinden çıkan yapağıyı, kadınları işlerler; pamuktan da kumaş dokurlar.

Nüfusun çoğunluğunu Rumlar oluştururlar; buradakilerin karakteri, İzmir ve batı Anadolu kıyısı Rumlarınınkinden büsbütün başkadır. Bunların hiçbiri Rumca bilmez; papazları bile bu dili, ancak dinî törenlerde kullanırlar. Bu halkın Ermeni ırkı ile çok karışmış olduğunu, hatta onları Yunan dinine sadık kalmış ve Eutychès bozuk inançlarıyla hiç bir

[205] Ali Suat'ın çevrisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.)
[206] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt Lemaitre direxit Cholet sculpt

ÜRGÜP. GÖREME VADİSİ

araya gelmemiş kökten Ermeni gibi düşünüyorum. Yunan dinî birliğinin gayretleri ile yapılmış kilise dikdörtgen biçiminde ve kemerleri destekleyen kemer altı sütunlarıyla çevrelenmiş bir durumdadır. Bizans ekolünün tüm geleneklerinden daha fazla uzaklaşmak mümkün değildir; fakat bu ülkelerde yapı sanatı Türklerde olsun, Hristiyanlarda olsun, işitilmemiş bir düzeye inmiştir; millî denebilecek bir sanattan en ufak bir iz kalmamıştır. Kemer altı sütunları Roma döneminin *Dor* tarzına yaklaşan sütun başları taşır. Ayaklar çok basık olup, tüm zamanların kalıplarının uğradığı zarara en iyi tahammül eden Attika (Atique) tarzını[207] taklit ederler[208].

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM
Göreme Vadisi

Gezginin, yol boyu rastladığı şehir alanlarının her biri uçsuz bucaksız bir gözlem konusu sunduğu için, içindeki anıtların hepsi ile her bir koninin bütün doğal yapı ayrıntılarını derlemek isterdim; ama böyle bir yerde, özel olarak hazırlanmış bir gezi programı yoksa, benzer bir çalışmayı insan nasıl düşünebilir? Bu çalışmayı başkalarına bırakıyorum. Kendim ise, en ilginç şehirlerin en beklenmedik manzaralarını ele almakla yetinmek durumunda kaldım[209].

Göreme vadisi, taşa oyulmuş kiliselerinin çokluğu ve vadiyi dolduran koni şeklindeki tepelerin karışıklığı ve yüksekliğiyle, halkı gözünde de çok meşhurdur ve göçebe çadırlarında tekrarlanan bu Bin Bir Kilisenin masalları, en çok anlatılan hikâyeleridir. Jeolojinin daha az ilerlemiş olduğu bir zamanda buraları gezen gezgin Paul Lucas'ı, bu birçok koni veya piramitleri insan eli yapmış zannederek vadiyi büyük bir şehrin harabesi saydığından dolayı, mazur görmelidir. Adı geçen, ikinci gezisinde şüpheye düşerek bu piramitlerin mezar ve mezarlık olduklarına kanaat getirmiş ise de hatanın kötü etkisinden kurtulamamıştır. Paul Lucas, ikinci gezisinde şöyle yazıyor:

"Konya'dan Kayseri'ye olan gezim hakkında diyecek bir şeyim yoktur. Ancak önceden söz ettiğim ve benden önce ne eski ve ne de yeni hiçbir yazarın belirtmediği piramit şeklindeki evlerin miktarı, önceki dediğimden çoktur. Uzaktan gördüğüm bir dağın öte tarafında, (s.73) bunlardan yüz binden fazla bulunduğunu kesin olarak söylediler. Burası, Kayseri'nin veya bütün bu yörenin mezarlığı mıdır? Ya da özel bir şekilde böyle kurulmuş bir

---

[207] Bkz. 55 numaralı Ürgüp şehri gravürü.
[208] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[209] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

şehir midir? Öyle ise, kâinatta bir benzerine rastlanamaz. Bunu ilim adamlarına sorarım, iyi bildiğim bir şey varsa, o da bütün Avrupa'da da bu kadar ilginç ve durumu bilinmeyen eserler bulmak imkânsızdır.

Bu keşif son yolculuğumda yayınlandığı sırada çok olağanüstü gözüktüğü için, Saray, Osmanlı Hükümeti nezdinde büyük elçi Kont Desalleurs'e bu konuda tam bilgi alması için emir verdi ve olayın ancak ifademde aktarıldığı gibi değil; ama Türklerin cami kuleleri gibi sivri oldukları için minare diye adlandırdıkları bu piramit biçimli evlerin sayısının saydığımdan çok daha fazla olup, iki yüz bini aştığı rapor edildi. İngiltere konsolosu Cherac da aynı emri aldı. Onun bilgileri Desalleurs'ünkine uygundu. Bu da olayı şaşırtıcı olduğu kadar şüphe götürmez kılıyor."

Bu Fransız gezginin Türkiye'ye ikinci gelişi idi. Karşılaşılan bütün köylüleri hırsız sanmak, o zamanlar âdetti ve uyarılmış gezginlerin gözünde onların rahat edâları dişlerine kadar silahlanmış kervanın esinlediği korkunun ancak belirgin bir işareti idi. Tournefort bu zayıflığın dışında tutulamaz; ama o dostumuz Lucas'dan daha az yalancı pehlivandır. Lucas yürekliliğine karşılık, bu inanılmaz şehri yakından incelemek amacıyla Ürgüp vadilerine yaklaşmaya çekiniyor. Derlediği öyküler hâlâ günümüzde, köylüler arasında yaygındır. Okuyucunun gözlerinin önüne gezginin anlatısını, onun tam, gerçekten, o kadar doğal ve bu ülkelere ancak bin bir güçlükle yaklaşan adama izin verilen bir abartı farkıyla doğrulayarak, koymayı yeğlerim.

Lucas Ankara (Angora)'dan geliyor; Avanos (Avaness) köyü yakınlarında, Kızılırmak (Halys)'ı aşıyor[210]. "Hacı Bektaş'tan, gecenin on birinde yola çıktık ve aynı gece üç kere hırsızların saldırısına uğradık. Güneş doğarken Kızılırmak üzerindeki Avanos köyüne girdik. Irmak yakınındaki dağlar üzerinde her yerde bir sürü mağara vardır. Orada bir saat kadar dinlendik. Sonra nehri geçit yerinden geçtik. Bu mağaraların güzelliği beni şaşırtmıştı; ama sudan çıkışta öteki yakada ilk çağ anıtlarını görünce inanılmaz bir şaşkınlığa düştüm. Şimdi bile onu hatırlayınca etkilenmeden edemiyorum. Daha önce de çok yolculuk yapmıştım; ama benzer bir şeylerin varlığından konuşulduğunu ne duymuş ne de görmüştüm. Bazıları çok, bazıları az, hepsi tek bir kayadan yapılmış birbirlerinin üzerine kurulmuş evleri olan içi oyulmuş çok sayıda piramit vardı. İçeriye girmek için güzel bir kapı, çıkmak için güzel bir merdiven ve tüm odaları aydınlatan büyük pencereler mevcuttu. Son olarak da, her piramidin tepesi bazı

[210] Lucas, 1712, I, 157.

Ch. Texier delt

Imp. chez Kaeppelin. 15. Quai Voltaire

Lith. par Freeman

ÜRGÜP. MARTCHIANNE KÖYÜ

insan başları taşıyordu.

"Bunca piramidin yapısı, en çok da onlar ile ne yapılabileceği üzerine uzun uzun düşündüm. Çünkü iki - üç yüz değil, birbirlerinden az çok uzak iki bin den fazla piramit vardı. Önceleri bunların bazı ermişlerin evi olabileceğini düşündüm ve bana bu düşünceyi veren yukarı tarafta gördüğüm ya külâhlar ya da Rum papazlarının tarzında başlıklardır. Hatta kucaklarında bebek taşıyan, bir anda Hz. Meryem'in resmi sandığım kadınlar bile vardı... Duvarlar arasında portre kalıntıları görür gibi oldum. Eskiden resim olduğunu düşündüren, ama herhangi bir şey anlamaya yetmeyecek kadar silinmiştiler."

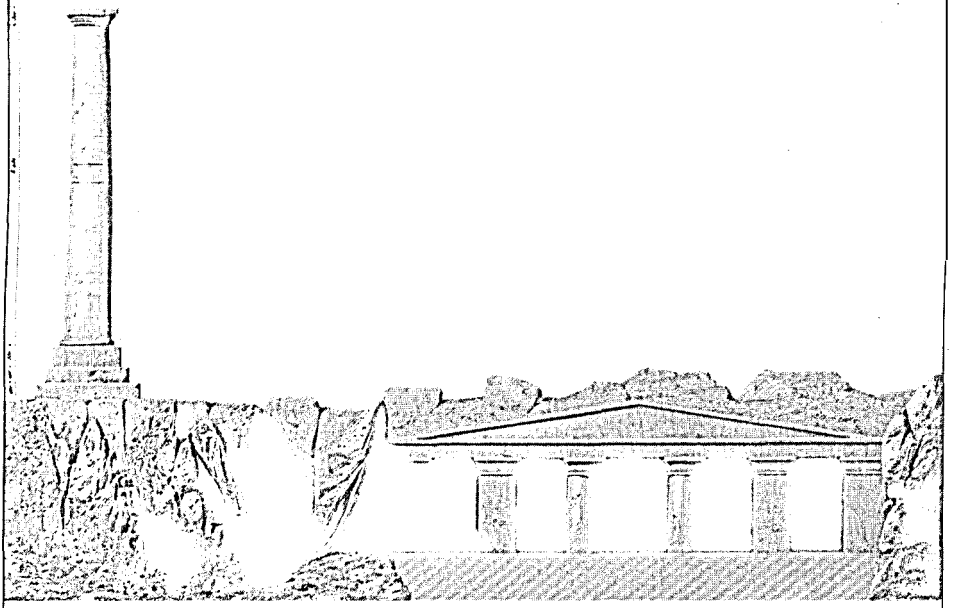
Türkmenler tarafından gelebilecek bir saldırı korkusu, yolcunun bu şekilleri özenle incelemesine engel oldu; yoksa doğal bir olay olduklarını rahatlıkla anlayabilirdi.

Karakterinde doğal olarak var olan abartı ve kitabına damgasını vuran şeylerden biri gerçek üstü şeylere olan ilgi, bu tasvirin geri kalan her tarafında kendini hissettirir[211]. Şöyle devam eder: "Bu, bir insanın gözleri ile görebileceği en harika şeydir." Bu vadilerdeki konilerin sayısını yirmi bin olarak veriyor. "Onlardan sanki istendiği kadar sıralanmış iri çomaklar gibi, göz alabildiğince vardır." Bu ifade göreme vadisi kısmının yarattığı etkiyi oldukça iyi yansıtıyor.

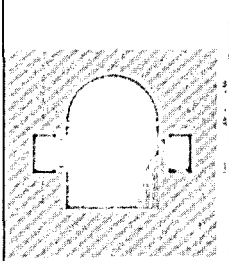
Paul Lucas'tan itibaren benim geziye çıktığım zamana kadar, Avrupalı bir yazarın Ürgüp konilerine ait herhangi bir şey yayınladığını duymadım; dolayısıyla raporunun etkisi bir buçuk yüzyıl sonra bile zayıflamadığına göre, Lucas'ın kitabının bu bölümü uydurduğu binlerce masalın bir kanıtı olarak kalmıştır. Bu keşfin haberi Fransa'da ona inanmayan birçok insana ulaştı; Lucas'a gıpta eden insanlar, Pontchartrain'in yanında ona saldırmak için bu fırsattan yararlanmışlardı ve anlattığı şeylerin doğruluğunu belirlemek için yapılan para yardımının kendilerine verilmesini istiyorlardı. Zamanın *Mercure*'ün de gezgini gereksiz bir turist gibi tasvir eden makaleler yayımlatıyorlar ve bu gezilerin onun düş gücü ürününden başka bir şey olmadığını söyleyecek kadar ileri gidiyorlardı. Nitekim başka gezginler de gönderildi; ama onların ifadeleri hiç yayınlanmadı[212].

[211] Lucas, 1712, I, 160.

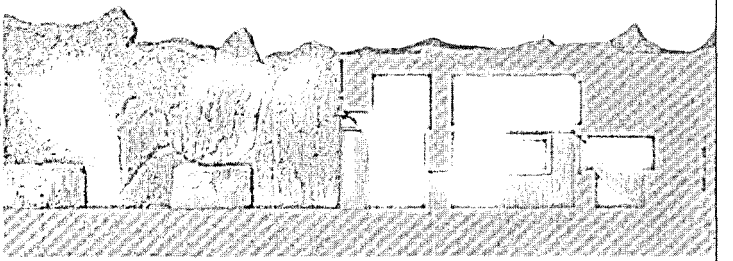
[212] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son yedi paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

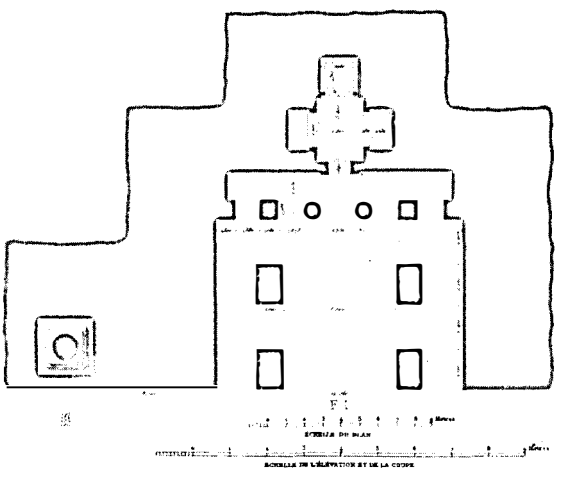
F II

F IV

F III

ch. Texierdelt

Lemaitre direxit

ÜRGÜP. DİKİLİTAŞ MEZAR ANITI

ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

ÜRGÜP. DİKİLİTAŞ VADİSİ

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Martchianne Köyü

Ortadaki vadinin oluşumundaki anlaşılması zor karışıklık, uzun devirlerden beri dikkat çeken bir yükseklikte, elementlerin hareketine dayanmış olan koni şeklindeki tepelerin bulunduğu uçlar da o kadar yoktur. Bazen iki yüz metre yüksekliğe ulaşan bu tepeler, aralarında yumuşak damarları ya da bazı çatlakları içerenleri doğal olarak yıkılıp, yağmurlar ve su akıntılarıyla yollarda yok olup gittiklerinden, tek başlarına kalıyorlar. Bunların yıkıntıları, vadide beyaz rengini sürekli olarak koruyan ince bir kum oluşturur.

Tarıma elverişli arazi kenarlarında, bazı evler görülmeye başladığından, buraya artık köy adı verme zahmetine değer. Bununla beraber Martchianne köyü, arazisinin çetinliği ve manzarasının güzelliği açısından dikkat çeken bir yerdir. Aynı zamanda burada sünger taşı ile volkanik arazinin bir yerde bağlantılı olarak görülmesi, tamamen mümkündür. Sol tarafta (s.74) erimiş yanardağ lav tepeleri, yığın hâlindeki kütlelerden oluşmuşsa da bunların birtakım çatlaklarla hepsinin birbirinden ayrı oldukları görülür.

En arkadaki siyah dağlar, sünger taşıyla püskürmenin attığı lav akıntılarından oluşur; fakat bütün Ürgüp vadisinde trakit cinsinin atomuna rastlanmadığından, bu iki şekil birbirinden tamamen ayrı şeylerdir.

Martchianne köyünün konileri, önceden diğer vadi hakkında açıklanan oluşum kurallarının dışındadır. Buradakiler, gerçekte dar bir vadide sıkışmış hâlde değildir ve aksine geniş bir sahaya yayılmış olarak, ta Tuzhisar köyüne kadar uzanır. Bu konilerden birinin içine aldığı büyük bir mezar kilisesi, şu anda hiç bozulmamış bir durumda bulunmaktadır. Tavanına bir haç kazınmıştır. Oyuk olan zemininde, yan yana biri diğerine paralel konumda altı lâhit vardır. Bunlar, taş kapaklarla örtülü olduğundan, kilise yeri yapılarak ibadet etmeye engel değillerdi. Burada hiçbir kitabeye rastlanmamıştır.

Bitişik yayladan batıya doğru çıkılınca, ta uzakta tek bir sütun görülür; bu sütun yerlilerin Dikilitaş dedikleri anıttır.

OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Dikilitaş - Anıt Mezar

Yüksek bir düzlüğe hâkim olan ve yerlilerce Dikilitaş adı verilen sütunun bu adı, oraya çıkan çukur vadi ile yanındaki eski eserleri içine alır. Son derece hüzün verici olan bu yer, büsbütün çıplak ve

tamamen ıssızdır. Çukur vadinin sağ yamacında görülen dört pencere, geniş ve çok sade bir mezara aydınlık verir. Diğer eserler de hep aynı karakterdedir ve belli hiçbir tarihî döneme işaret etmezler. Sadece üst kısımda bulunan mezar dikkat çekiyor ve oraya ulaşmak için kat edilen sonsuz sayıda kıvrımların eziyetini telafi etmeye yetiyor.

Aynı ad her ne kadar iki anıta da verilirse verilsin, birbirlerinden tamamen farklı oldukları kesindir[213]. Buradaki iki mezardan biri, diğerine benzemez ve birinin diğerinden çok uzak dönemlerde yapıldıkları görülür.

Dikili (s.75) taş sütunu, sekiz metre kırk beş santimetre yüksekliğinde ve on dört parça yuvarlak taştan oluşur. Sekizinci taşın üzerinde, sütunun dışbükeyliğine tamamen uygun bir mermer plaka vardır. Üzerindeki yazı çok bozuk olduğundan, okunması mümkün değildir. Sütunun kaidesi olan üç ayak, trakit taşındandır; *Dor* tarzındaki sütun başlığı tam şeklini korumuştur. Bu sütun, kendinden daha önemli bir anıtın bölümlerinden olmayarak aslında böyle yalnız dikilmiştir.

Şu anda hâlâ var olan bir mağaranın üzerine, bir mezar işareti olarak yapılmış olması muhtemeldir[214].

Bunun yanında taşın içine oyulmuş mezar, diğer tarif edilenlerin hepsinden daha geniştir. Mezara girilmeden önce, açık bir avluya gelinir. Burada, şekli kalmamış dört taş vardır. Bunların, tanrılara ait hayalî şekil ve çehredeki heykellerin ya da dikilitaşların tabanları olarak konuldukları görülüyor ise de üzerinde duran eserler, bugün yok olmuştur[215]. Adı geçen avludan sonra tamamen Mısır tarzında bir kemerli kısım gelir. Kemerin ortasını, başlıkları çan şeklinde ve kısa boylu iki sütun tutar. Kare biçiminde ayrı ayrı iki ayak ve bağlantılı iki başka ayak dayanaklar dizisinin sonunu oluşturur; hepsi hayli basit bir baş taban ile kaplıdır. Bunun üzerinde, ham kayada son derece alçak bir alınlık izi, var ile yok arası belirtilmiştir. Uzunluğu on dört metre otuz altı santimetre, yüksekliği sadece bir metre otuz beş santimetre, yani temelinin on ikide biridir[216].

Bunların tabanında, çapları doksan sekiz santimetre ve tepesinde doksan dört santimetre; odanın uzunluğu üç metre kırk santimetre, genişliği iki metre elli santimetredir. Odanın üç köşesinde üç mezar vardır; bunlar birer hücrenin içine oyulmuş lâhitlerdir. Üçü, altı ceset alır. Hiçbir süslemesi

---

[213] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[214] Bu sütunun 1858 yılında yerliler tarafından yıkıldığını, Barth rivayet eder.
[215] İstanbul At meydanındaki taş, Türkler tarafından Dikilitaş diye adlandırılır.
[216] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

olmayan bütün bu eserler, çok dikkat çekici bir düzenle oyulmuşlardır. Ağır duran şekli Asya tarzı bir eser olduğuna işaret eder. Hangi döneme ait olduğunu belirlemek ise imkânsızdır; hatta bazı eserlerin benzerini bulmak mümkün değildir.

(s.76) OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM
Nevşehir[217]

Ürgüp vadisinin çevirdiği platoya çıkıldığı gibi, bütün bu yörenin daha az yabanî bir görüntü sergilediği görülür. Olağanüstü olan bu görüntü bakışlara sanki bir serap etkisi yapar. Arazinin seviyesi, koni şeklindeki tepeler zincirini izler. Taşların oluşum özelliği, Rumların çukur ve uçurum anlamında olan *Pharangae* adını verdikleri bu vadilerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Tuzhisar'dan itibaren volkanik arazi devam ederse de sünger taşı cinsi, büsbütün kaybolur. Ancak dalgalı bir engebe yapan çorak tepelerin, batıya doğru uzandığı görülür. Bunlar, sert sünger taşı türünden yapı taşı ocaklarıyla ünlü Avanos köyünde, en güney noktasını bulan Kızılırmak nehrinin yatağını gösterir. Bu yolu izleyerek beş saat sonra, bu yörenin en ünlü şehri olan Nevşehir'e gelinir.

Bu küçük şehrin nüfusu, hemen hemen genellikle, bir başpapazın başkanlık ettiği Rum ailelerinden oluşur. Burası, Kapadokya'nın en önemli merkezlerinden birisidir. Kilisesi büyük ve yeni tarzdadır. Ancak Ürgüp'teki yeni kiliseyle karşılaştırılamaz.

Damat İbrahim Paşa, Nevşehir'de bir İslam merkezi temeli oluşturmak amacıyla, 1763 yılında[218] oldukça büyük ve güzel bir cami yaptırmıştır. Göçebe nüfusa yerleşik hayat zevkini esinlemek, Müslüman beylerin ve valilerin her zaman zihnini meşgul etmiştir; çünkü vergilerin düzenli bir biçimde toplanmasına ancak bu şekilde güvenilebilirdi. En becerikliler, amaçlarına ulaştılar ve varlıklarını birkaç Bey'in akıllı politikasına borçlu olan çok sayıda şehir sayabiliriz[219].

Cami kubbelidir ve bir minaresi vardır. İstanbul'daki Sultan I. Selim Camisinin modelinde yapılmıştır. İki büyük vadinin kesişme noktasını

---

[217] Buranın halkı bu şehre, Nemşehir diyorlar. Hamilton Nembşehir, Ainsworth Nevşehir, Barth Nefşehir ve Cyrille haritası Nemşehir diyor. Şehrin doğru adının da bu olduğunu düşünüyorum.

[218] Burada bir tarih yanlışlığı söz konusudur; zira Damat İbrahim Paşa 1730 yılında ölmüştür (Y.N.).

[219] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

tamamen kaplayan şehrin güney kısmında bir kalenin taçlandırdığı yüksek bir tepe, tüm çevreye yayılan evlere hâkim bir konumdadır[220].

Buraya Nevşehir adını, Türkler vermişlerdir. Ancak Rumlar, buranın antik dönemde adı olan Nyssa adını muhafaza ederler ve kendisiyle Kapadokya'nın eski coğrafyası üzerine uzun konuşmalar yaptığı Piskopos Antonin'in çizelgesinin Nyssa'sının bu noktada olduğunu düşüncede doğruladı[221].

Bu küçük şehirde, eski eser izlerine çok az rastlanır; fakat çevresi mağara türünden olan eserler ve anıtlar konusunda zengindir ve yakındaki Nar adında küçük bir köy, birçok mezarıyla bilinir. Aralarındaki mesafe, ancak iki mil olan Nevşehir ile Nar'ın hangisinin eski Nyssa şehrinin yerine denk geldiğini belirlemek zordur. Selçuklu hükümdarlarının bu (s.77) yöreye biraz rahat sağladığı zamanlarda, yani XII. yüzyılın sonlarına doğru Nyssa'nın sakinleri olan Rumlar bu yeni Nevşehir'e taşınmış olmalıdır.

Piskopos beni 24 Ağustos 1834 tarihinde yapılacak olan bir törende hazır bulunmaya davet etti. Çok sayıda Hristiyan Kudas ayininden geçecekti ve Kayseri başpiskoposu, piskoposa yardım etmek için orada bulunuyordu[222]. Kilisede yapılan ayin ve dinî tören, papazların Bizans tarzı süslü elbiseleri ve Rum tarzı ayinin görkemi açısından parlak oluyor. Bunun hele Türk halkı içinde ve ortasında yapılması, hükümetin büyük hoşgörüsüne işaret etmekle beraber, bunun dayandığı ve hatta sultanların bile boyun eğdiği gizli bir gücün varlığı da inkâr edilemez[223]. Başpapazın harap Nazianze şehri ile civarı hakkında verdiği bilgilere göre, Türklerin Mimi Su adını verdikleri ve gerçekte Nazianze ile Archelais arasında ve birinciye daha yakın noktada, Momoasson[224] adında bir küçük şehir vardır.

Nevşehir'e yakın küçük bir göle, volkanik kayalıklardan çıkıp gelen bir dere akar. Yakındaki dağlarda, manzarası güzel olduğu için, mimarî süslemelerle bazı ufak ev eşyası olarak kullanılan bir taş çıkar. Türkler de buna Rumlar gibi *Balgami* adını verirler. Görüntüsü Çin Yeşimi ise de onun kadar sert değildir. Bundan hançer sapı, kupa ve kemer tokası yaparlar. Yozgat Camisi mihrabının bir metre altmış beş santimetre boyundaki iki

---

[220] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

[221] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragrafın ve bağlacından sonraki kısmı, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

[222] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

[223] Yazar burada Müslümanlığın Zımmîlere verdiği şahsî ve dinî özgürlükleri bilmeden başka gizli bir güç düşünmüştür (Ç.N.).

[224] Aksaray-Mamasın barajı altında kalmış küçük bir antik şehir (Y.N.).

sütunu, bu taştan yapılmıştır. Bu taş, bazen süt beyaz ve bazen biraz damarlı çıkar. İstanbul'da, bundan sigara ağızlıkları (takım) yaparlar; kehribardan daha ucuzdur. Bu taş, Strabon'un Kapadokya'da varlığından söz ettiği taş olacaktır[225].

Bu balgami taşın sertliği, düşüncemize göre içerdiği silisyum oranına göre değişir. Bunun rengi yeşilimsi olanı; tamamen Çin Yeşimi gibidir. Rahip Cyrille, bu taşın Nevşehir civarlarında ve Sinason'da, farklı renklerde çıktığını söyler. Bu eski Sinason köyünde, Bizans tarzında bazı harabelerle dağa oyulmuş mağaralar vardır.

Ülke güneye doğru ilerledikçe gitgide daha çorak ve çıplak görünüyor. Toprağın yüzü akarsu oluşmasına izin vermeyecek biçimde düzensiz dalgalarla kaplıdır. Sular yayılıyor ve binlerce küçük derede kaybolup gidiyor. Bunlarının da zaten oluşmasıyla kuruması bir oluyor. Gübre (nitrat)ye doymuş toprak büyükbaş hayvanların hoşuna giden sadece yağlı ve dikenli bitkilerin yetişmesine elverişli; ama ağaçlar ancak sulanan yerlerde yetişiyor.

Ülkenin sanayi kollarından biri topraktan yıkama yöntemi ile gübre çıkarmaktır. Toprak küçük delikleri olan büyük hunilere konur. Ana sular birkaç defa yeni toprakların üzerinden dökülür sonrada kazanlarda deve dışkısı ile ısıtılarak buharlaştırılır. Gübre işletmesi tekele verilmiştir. Ürünlerin tamamı onu hükümete gönderen paşaya teslim edilmelidir. Mülklerinde yıkanmaya en uygun toprakları olanlar, onların alınmasına izin vermek durumundadırlar[226].

Derinkuyu (Méléhubi) köyü, Nevşehir'in altı mil güneyindedir. Burada biri harap (s. 78) ve diğerleri bazı ruhbanlar tarafından yerleşilmiş, çok sayıda Bizans kilisesi vardır. Bura Rumları, özellikle St. Macrine'e bağlıdırlar. Bu kişinin mezarı Méléhubi'ye çok yakın olan ve Türklerce Kassa köyü adı verilen köydedir. Bu ad, İstanbul'da bir mahalleye de verilmiştir; sebebi bura Rumlarının Constantin Copronyme zamanında oraya taşınmış olmalarıdır[227].

OTUZ ALTINCI BÖLÜM
Tuz (Tatta) Gölü

Kapadokya'nın ortasında çökmüş ve suların işgaliyle bataklık olmuş, geniş bir arazi vardır ki eskiler buna Tataea Palus adını verirlerdi. Bu

[225] Strabon, XII, 539.
[226] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[227] P. Cyrille'ye göre, kiliseler 970 yılında Jean Zimiscès tarafından yapılmıştır.

bataklığın suyu o kadar tuzludur ki içine batırılan her şeyin üzerinde, derhal bir tuz tabakası oluşur. Jeoloji açısından bu geniş su yüzeyleri, İran'da ve kuzey Afrika'da Schott ve Sebka adı verilen çok sayıda göllerin aynısıdır. Bunlar sıcak mevsimlerde hemen hemen tamamen kuruyarak yüzünde beyaz bir tabaka bırakırlar ki bu, tuzdan başka bir şey değildir[228].

Bu Sebkalara, İran'ın kuzey taraflarında ve Şiraz civarlarında rastlanır. Bu Tatta Palus gölü, Küçük Asya'daki diğer göllerden temel olarak çok farklıdır. Derinliği bir buçuk metreyi geçmez ve yazın sıcaklarından sonra, bu derinlik hissedilecek ölçüde azalır. Buna Türkler, Tuz gölü adını verirler. Çıkarılan tuz saf sodyum klorür olup, hiçbir katkı maddesine ihtiyaç kalmaksızın satışa sunulur. Bu bataklıktan hiçbir dere akmaz; aksine çok sayıda küçük sular buraya akar. Zaten Atlas Okyanusu ile hiç bağlantısı olmayan bütün içeri göller tuzlu birer deniz olup, (s.79) kendinden dışarıya dereler çıkan diğer bütün göllerin suları tatlıdır. Tuzlu olan ve denizle hiç bağlantısı olmayan Van ve Urumiye gölleri, aynı özelliklere sahiptir.

Derinkuyu (Méléhubi)'dan Tuz gölü yoluyla Aksaray'a gitmek için, çorak ve ıssız bir ovayı izleyerek otuz beş kilometre mesafe kat edilir. Aksaray kasabası, eski Archelais'in yerini işgal etmiştir. XVI. yüzyılda, bu yörenin nüfusu çok iken, bu şehir de gelişmişti. Hâlâ Selçuklulara ait bazı binaların harabeleriyle bir cami, bir medrese ve bir hamamı vardır.

Beyazsu adında küçük bir çay, şehrin güneybatısından geçerek otuz kilometrelik bir mesafeyi, aynı Méléhubi ovası gibi çıplak bir ovada kestikten sonra göle dökülür. Bu su, kışın kervanlar için tehlikeli olacak kadar taşar.

Koçhisar; gölün dört kilometre doğu tarafında ve Aksaray'dan altmış kilometre mesafede, küçük bir kasabadır. Bütün bu yöre, içmeye elverişli sudan yoksundur. Türkmen aşiretleri, sularını çok derin kuyulardan sağlarlar. Bu durum Müslümanlığın insanî yönünü ortaya koyar. Buralarda üzeri çalı çırpı ile örtülmüş kulübelerde su dolu testiler bulunur. Müslümanlara göre bu alışkanlığın, Mekke'ye gitmiş olmak kadar sevabı vardır.

Gölün kenarı, bir saat kadar mesafede, hep bataklıktır. Koçhisar ise, ovaya ve göle hâkim yüksek bir yerdedir. Hamilton, kıyıya varmak için doğu batı yönünde bir yandan öbür yana gölün ötesine geçen şoseye kadar on

[228] Aşağı Mısır'ın alçak arazisi içinde tuzlu yerlere oranın ağzıyla "sebalı" derler. Arabistan'ın Ahsâ bölgesinde ve Hofûf ile kıyı arasında geniş bir "sebha", yazın karla örtülmüş gibi bir görüntü sergiler (Ç.N.).

kilometre daha yaptı; bu da şüphesiz Eskişehir (Dorylée)'den Konya (İconium)'ya giden ve Antonin'in çizelgesinde belirtilen büyük yolun bir parçasıdır. Yöre sakinleri onun yapılışını Sultan I. Selim'e mal ediyorlar. Hiç bakım görmemiş olup, sular yükseldiği zaman tamamen kullanılamaz oluyor[229].. Gölün suyu, burada yarım metreyi geçmez. Suyun yüzeyinden yukarıda görülen taşların üzerinde, tuzdan bir kabuk vardır; fakat kenarlarda çıkarılan tuza balçık karışmıştır ve rengi kiremide benzer kızıldır.

Gölün şekli çok düzensizdir ve mevsime göre değişir. Büyük çapı kuzeydoğudan güneydoğuya doğru ve on altı kilometre uzunluğundadır. En çok geniş yeri beş kilometreyi geçmez.

Tuz çıkarma metodu, birkaç yıl içinde çok değişmiştir; başlangıçta özel kişilere verilerek gelirin onda biri alınırdı. Sonraları yıllık on dört bin guruş bedel karşılığında Konya Paşasına verildi. Ankara Paşası da birkaç yıl buradan yararlandı; fakat bu değişimler, tuz fiyatına etki etmeyerek okkası, pazarlarda yine on paraya satılır. Yerinde, tartılmaz bile, yük başına satılır; iki tasmalı arabası bir kuruş, bir at yükü on para ve bir eşek yükü altı para[230]; dolayısıyla halk doğal tuzu çok kullanır. Hayvanlarına ondan önemli miktarlar dağıtırlar[231].

Tuz (Tatta) gölünün oluşumu, Cezayir'deki sebkalar gibidir ve bunlarda alçı karışıktır. Biskra sebkalarının yakınlarında büyük alçı taşı yatakları bulunur: aynı yapıda kayaya, Koçhisar ovasında da rastlanır; bu kaya, bin kilometreden daha fazla bir uzunlukta batı-kuzeybatıdan doğu-güneydoğuya yönlendirilen bir hat doğrultusunda daima tuz yatakları ile bağlantılı olarak tekrar ortaya çıkar[232]. Fırat kenarında Kuruçay ve Gherdjanis köylerinde de vardır. Mezopotamya'da, Musul'un alçılı tortularında ve İran'da bulunan Pirazon Dağının alçı taşlarında da aynı durum söz konusudur.

Yanardağ oluşum çizgisine paralel olarak İzmir'den başlayıp Katakekomene (Catacécaumène)'den Karahisar'a çıkan ve Erciyes Dağında son bulan bu tuz oluşumu, jeolojik olarak belirlenmiş bir konudur. Jeologlar, bu iki oluşumu, böylece çok sayıda yerde görmüşler ve bu şartları, özellikle batı Asya'da tespit etmişlerdir.

---

[229] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[230] 0,25 sent, 0,05 sent, 0,03 sent.
[231] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[232] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu ilk cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM
Garsauritis Sahası – Savatra (Soatra) - Soandus

Sahada çok az su bulunması, halkı çok derin kuyularla ihtiyaçlarını karşılamak zorunda bırakmıştır[233]. Bu durumu Strabon, Likonya (Lycaonie) ve Garsauritis'e de yayıyor. Buna dayanarak Kilikya sahasının batı sınırını, Nevşehir ile Derinkuyu (Méléhubi) arasında sayma sonucu ortaya çıkar.

Derinkuyu (Méléhubi) köyündeki kuyu, çok eski bir döneme ait olması bakımından dikkat çekicidir; çünkü bu şimdiki fakir halkın yapabileceği bir iş değildir. Bu kuyunun şekli, dört köşe ve her köşesinin boyu üç metre, derinliği ise altmış altı metredir. Bakır veya ağaçtan yapılma su kaplarını, bir dolap ile indirirler, dolabın ipi hayvan derisinden, yani sırımdan yapılmıştır. Kuyunun etrafına, taştan oyulmuş tekne veya yalaklar konmuştur. Bunların, oluk gibi su akacak yeri vardır. Her ailenin böyle bir yalağı bulunur. Fakirler, genel yalaktan alırlar. Bu kuyunun aslını keşfetmek, mümkün olamadı; üzerinde hiçbir kitabe yoktur. İçerisi görülebilir oranda, kesme taştan kusursuz bir biçimde yapılmıştır. Derinliğini, ipin üzerine dolandığı kare çıkrığın bir yanını ölçerek zahmetsizce öğrendim[234].

Strabon'un küçük Savatra (Soatra)[235] şehri hakkındaki tarifiyle bu köyün şu andaki durumu arasında, uyum ve tam bir benzerlik söz konusudur. Garsauritis'deki (s.81) bu şehirde, Derinkuyu (Méléhubi)'da olduğu gibi, suyu o zamanlar para ile satarlarmış. Kuyu kullanımı, şehrin her tarafında olup, derinlikleri güneye doğru gittikçe azalır. Bu nedenle Kapadokya'nın genel eğimi üzerine bir sonuç çıkarılamaz; çünkü sahanın altından geçen su birikintisinin yatay olduğu kanıtlanmamıştır; ama büyük bir genişliğe sahiptir. Kayseri depremi sırasında, bu olayın etkisi bu sahadaki kuyuların büyük çoğunluğunda kendisini hissettirmiştir; bazıları tamamen kurumuş, bazılarının da suları aksine her zamanki düzeyin üstüne çıkmıştır. Bu olaylar bana çeşitli kişilerce doğrulanmıştır ve onlar gerçekten de toprak katmanlarının toprak altı etkinliği ile uyum gösterir[236].

Scori ile taşlaşmış külden oluşan volkanik taşların yumuşakça olması, bu şehrin her tarafında sondajla artezyen kuyusu açmaya ve bu şekilde toprağın değerini artırmaya uygun olacaktır. Yalnız, suların yeraltındaki çekilme hattını belirlemek gerekir. Onu herhâlde Torosların kuzey

---

[233] Strabon, XII, 568.
[234] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[235] Aksaray çevresinde olduğu düşünülen küçük bir antik şehir (Y.N.).
[236] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

yamaçlarında ve şüphesiz, ovanın volkan tüfleri altına gömülüp giden aşağı tepelerinin kireçli katmanlarında aramak gerekir[237].

Derinkuyu (Méléhubi)'ya yakın bir noktada, Su Vermez köyü vardır; bu ad buradaki su yokluğunun özel bir işaretidir. Gerçekte Kapadokya'yı gezecek olanlara, bu kurak çöllerde Ağustos ayından Eylül ayına sarnıçlara yağmur suyu gelinceye kadarki süre içinde seyahat etmemelerini tavsiye etmek gerekir. Soğanlı vadisi, Derinkuyu (Méléhubi)'dan güneydoğuya doğru, on iki kilometre mesafededir. Burada arazi, yaklaşık olarak engebesi olmayan yüksek bir ova oluşturur ve Erciyes eteklerine kadar, böylece devam eder. Ancak Ürgüp vadisine benzeyen vadiler, ovanın alt taraflarında bulunur ve ancak çok yakınlarına varılınca fark edilirler. Bu topografik özellikleri Avrupa'da değil Asya ülkelerinde sık sık gözlemledim[238].

Sonbahar mevsimi gelince göçebeler, otlakları kurumuş ve yanmış olan bu ovaları terk ederek Toros taraflarına çekilirler. Akşamleyin, deve sürülerinin nöbetçileri ufukta belirir ve Kayseri veya Karahisar'a nadiren giden Ermeni veya Rum kervanlar, manzarayı öyle veya böyle hareketlendirir. Grimsi tüfler yeniden gözükmeye başlar ve hemen hemen her zaman trakit, füzyon lavı ve obsidyen (obsidienne) yığını ile kaplıdır. Toprak, çöküntüleri kışın karların erimesiyle oluşan sellere yatak vazifesi görür. Akışları doğuya yöneliyormuş gibi gelir; ama yazın tamamen kururlar[239].

Soğanlıdere (Soandus)

Suların akışından meydana gelmiş, Ürgüp'teki gibi çorak bir vadiye girilir. Yalnız burada, oluşumu daha kumlu ve koni şeklindeki tepeler, göze çarpacak kadar değildir ve şekilleri Ürgüp'ünkine oranla düzensizdir. İlginç engebelerle kesilmiş vadi her yönden yüksek bir duvar gibi yükselir ve planların her biri özel bir araştırma hak eden çok sayıda küçük kilise, oda, mahzenle bezenmiştir[240].

İki yıl sonra, Hamilton, bu vadiyi ayrıntılı olarak inceleyerek Türkçeleştirilmekte çok az bir değişikliğe uğramış olan eski Soandus'u bulmuştur[241]. Eski mezarlık, iki vadinin ufak bir dere ile sulanan bağlantı noktasındadır. Birçok taraça üzerinde, büyük taşlardan bina yıkıntılarıyla

---

[237] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[238] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[239] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[240] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[241] *Asia Minor,* II, 228.

henüz iyi hâlde sağlam duvarlar görülür. Soğanlı vadinin girişi olan dağda, belki bin mezar vardı ve onun her iki tarafında, dağın yamacına altmış metre yüksekliğine kadar çok sayıda hücre oyulmuştur; fakat birçoğuna, dışardan çıkmak mümkün değildir. (s.82) Diğer bir kayaya oyulmuş bir kemerin altındaki geçitten sonra, mezarlar vadisine girilir. Buranın manzarası, beklenmedik şekilde etkileyen bir tablo sergiler.

Dik iki yüksek kaya, ta tepeye kadar oyuklarla, kalbur hâlini almıştır. Bu mağaralardan bazılarının cephesi, kabartma sütun ve saçak pervazıyla süslenmiş olduğu gibi, kenarı pervazlı ve üzeri kemerli kapıları da vardır. Bu mimarî tarzı, belirli bir döneme bağlamak güçtür. Denilebilir ki aynı soydan gelen insanlar, bu büyük eserleri asırlarca oyup kabartmışlardır; çünkü Bizans kilisesinden başlayarak Yunanlı ve İranlı savaşçılarını yatırdıkları mezara kadar, burada bütün her tür eserleri, mezarlar birleşmiştir. Bazı mezarlar, ancak bir çocuğun küllerini alabilecek kadar küçüktür. Sonra dağın yukarı kısmında, Romalıların ölüleri yakarak külünü sakladıkları *columbaria*'ları gelir. Bunların yükseğe yapılması, tanrılar için döktükleri şarabın, ölülerin bu küllerini güya sulayabilmesi içindir; kül kaplarını koymaya ait raflar vardır. Vadinin diğer bir kolunda, çok eski Bizans tarzında bir kilise yükselir. Buna hâkim bir tepe her şekilden birçok mağaralarla delik deşiktir. Bunların bazılarında, boya ve nakış izleri ve iç mimarî süslemelerin enkazı görülür. Kudüs ve İskenderiye yakınlarındaki mezarlarda olduğu gibi, cesetleri içine kaydırmak için, kayaya yatay durumda giren hücrelerin kitabeleri çok az veya hiç yoktur. Ufalanır kayanın sanat tarihçinin bakışlarına sunduğu tek parçalar Rumca harfler ve anlamsız birkaç sözcüktür[242].

Kapadokya'yı kaplayan bütün bu anıtların arasında ortak bir özellik oluşturan şey, aralarında kuyular ve iç yollar ile bağlantı kurmalarıdır. Eğer mezar ve ibadet biçimi çok açık seçik anlaşılır değilse de, bu mağaralarının bazılarının dükkan veya silo olarak kullanıldığı fikrini beslemek cesaretini göstereceğim.

Vadinin yeni bir sapağı, üzerinde çok eski tarzda bir Bizans kilisesi yükselen başka bir kayayı oluşturur. Bu kiliseye çeşitli biçimlerde mağazalar zinciri ile delinmiş bir kaya hâkimdir; bazılarında resim izleri kalmıştır, bazıları ise iç dekor kırıntıları içerir. Bu noktada, bazıları oldukça yakın tarihlerde genişletilmiş izlenimi uyandıran dar geçitler ile bağlantı kuran çok geniş dükkanlar vardır[243].

[242] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[243] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

İNÖNÜ HALKININ KIYAFETLERİ

Kayseri ve Ürgüp'te, ufak ölçüde kare ya da dikdörtgen çizgiler gösteren oyuk yerler, bu Soğanlıdere'de de aynı nitelikleri gösterirler. Bunların birçoğu, şimdi yabanî güvercinlere yuva olmuştur. Bu oda veya hücrelerin birinden diğerine, içten geçilir; aydınlık için, orta büyüklükte pencereleri vardır.

Su kemerleri harabesiyle dağa oyulmuş ikinci bir Bizans kilisesi kalıntıları, bu vadinin zamanında kalabalık ve çok nüfus beslediğini anlatır. Arazinin doğal oluşumu, saldıran bir orduya karşı iyi savunma yapılacak konumdadır. Antakya'nın stratejik konumu[244] zaferi daha kolay sağlayacak durumdadır[245]. Eski tarihî çizelgelerde, biri Soandus, diğeri Soanda adında iki yer adından söz edilir. Bunların yeri bilinmeyenlerinden biri, Tavium ile Kayseri arasındadır ve diğeri, Hamilton'un doğru olan görüşü gereğince, tamamen Soğanlıdere'nin yerine uygun düşer. Bu ikincisi, Laodicée[246] ile Kayseri[247] arasındaki doğru yolun üzerinde demektir.

(s.83) OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM
İnönü - Kadınların İlginç Kıyafetleri

İnönü'ye gelinceye kadar Kapadokya kadınlarının kıyafetlerinde, Türk ve Rumlara özgü özel süslemelerin bazı ayrıntılarından başka elbise olarak çok az fark görmüştüm. Ancak burada, sabahleyin harman savurmaya özgü yabalarla silahlı birtakım boynuzlu yaratıkları görünce şaşırdım. Bunlar türkü söyleyerek tarlaya gidiyorlardı. Gözümün önündekilerin erkek ya da kadın olduklarından veya putperest bir grubun özel ayinlerinde bulunduğumdan şüphe ediyordum; fakat sonra Papaz efendinin açıklamasıyla, bu İnönü sakinlerinin Hristiyan ve Rum kilisesine bağlı olduklarını öğrendim.

Bu çok ilginç kıyafetin ve bu farklı saç modellerinin kökenini, hiç kimse bilemez. Bunu güney denizleri yabanîlerinin hayalleri bile icat edemez. İnönü Rum kadınlarının bu baş kıyafeti, iki yanında iki büyük boynuzlu bir tür bonedir. Boynuzlar, birinden diğerinin ucuna bir hilal şekli gösterir. Bonenin kenarında ve boynuzların üzerinde, ince sarı tenekeden tuğlarla, renkli boncuklar asılmıştır. Siyah tülbentten bir örtü, arkasından belinin aşağısına sarkmak üzere boneye bağlanmıştır. Bunun da üzerinde, nakışlar ve rengarenk bir çok küçük nokta vardır. Diğer bir boyun bağı da

[244] Bkz. Yedinci kitap, dördüncü bölüm.
[245] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[246] Yozgat-Çekerek Kadışehri bucağına bağlı, şimdiki adı Gümüşsu olan eski Ladik köyü (Y.N.).
[247] Strabon, XIV, 663.

çenenin altından dolaşarak belindeki kemere geçmiştir. Kemerin tokası, sıradan iki gümüş parçadandır. Önünde sarkan örtü, değişik renklerle işlenmiştir. Gömleğin üzeri mavi ipekle süslenmiş kırmızı çuhadandır. Beyaz bir şalvarla sarı pabuçlar, bu kıyafeti tamamlar[248]. Zengin kadınlar, daha süslüdür ve boynuzları çok aşırı büyüktür. Fakirlerinki çok ufak ve üzerleri boncuksuzdur. İhtiyarlar da bu süsü yaparlar. Genç kızlar, evleninceye kadar başlarına bir sargı dolar ve saçlarını paralar ile ustaca karıştırılmış ipeklerle ince ince örerek arkalarına bırakırlar. Erkeklerinin kıyafeti, hep Asya köylüsü gibi ve onlar kadar sadedir.

(s.84) Buranın papazları o kadar cahildi ki her ne sordumsa "Allah bilir"den başka bir cevap alamadım.

Tanrı Pharnace'a uzun süre ibadet edilmiş olan böyle bir memleketin ortasında, herhâlde kadınların kendi özenmesinden ibaret olmayan bu giyim tarzının nereden geldiğini takip edebilmeye; tarif, anane, eserler gibi delillerin büsbütün yokluğu engel idi[249]. Belki de Hristiyanlığın çabalarına rağmen, ayrıntılarını bu kadar az bildiğimiz bu dinin bazı ayin usulleri ülkede süre geldi ve tanrı simgesi, her ne kadar, kiliseleri yıkılıp unutulmuş bile olsa, kadın başlarının bir süsü olarak devam etti[250].

1834 yılında buradan geçişimden beri hiçbir yolcunun bura halkıyla temas edip, belki de benim dikkatimden kaçacak bazı belgeleri nakletmediği için üzgünüm.

Garsauritis kazası tabiatın en verimsiz olduğu yerdir. Yeni Hristiyan topluluklarını burada alıkoyup, tapınaklarla kaplamalarına yol açan dünya nimetlerine hiç önem vermeme duygusu olabilir. Ancak münzevîler kaya oyuklarında kendilerini insanlardan tamamen tecrid eden birer barınak buluyorlardı; ama görünürde bu nedenler söz konusu olamaz. Bu yöre tamamen ıssızdır[251] .

OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM
Viranşehir - Aksaray

Sahanın iki önemli şehri, adına göre biri Kapadokya kralı tarafından kurulduğu anlaşılan Archelais ile ancak Bizans İmparatorluğu zamanında meşhur olan Nazianze şehirleridir. Bununla beraber Halvardere vadisinde, Hisar Dağ eteğinde ve eski Nazianze olarak kabul edilen harabeler

[248] Bkz. İnönü kıyafetleri gravürsı.
[249] Strabon, XII, 556.
[250] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[251] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.)

yakınında, Bizans tarzında bir kilise ile ufak tapınak ve mezarlardan oluşan ve büsbütün ilkel niteliklere sahip diğer Hristiyan harabeleri görülür. Bu yere Türkler, Viranşehir adını verirler. Bu, kökleri hakkında hiçbir bilgi vermeyen birçok antik şehrin ortak adıdır. Nasıl Nazianze adı Hristiyanlığın kuruluşundan önce yer alan olayların anlatısı ile karışmıyorsa, onun tamamen silinmiş bir şehrin yerini doldurduğu ihtimali daha kuvvetlidir. Gerçektende Nazianze eski coğrafya bilginleri tarafından çok küçük bir şehir olarak anılır ünlü olmasını ve büyümesini ilk piskoposu ünlü Grégoire'a borçludur[252].

Halvar dere vadisinin, iki yüksek kaya arasındaki dar geçidinden gidilerek duvar yıkıntıları ve çok büyük taşlardan yapılmış ilkel kemer izleriyle kaplı bir düzlüğe gelinir. Şehir, aynı şekilde yapılan hisarla çevrilidir; şimdi bu hisarın yüksekliği, yedi metreye ulaşmaktadır. Bu harabede, sokak izleriyle birçok mezar ve ev izleri görülür. Hamilton, sağa sola devrilmiş olan bu duvarların yapısını ve yapımında kullanılan malzemeleri inceledi. Kayanın temeli yaklaşık bir metre uzunluğunda prizma biçiminde yarılmağa yatkın kahverengi bir trakit olduğu için, bu malzeme ile yapılan duvarlar belli bir düzene yönelir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki duvarlarını bir yandan öbür yana, mühendislikte iki yüzlü bal taşı diye adlandırılan taşlarla bağlamaya dikkat etmek, Rumlar ve bütün ilk çağ yapılarında mutlak bir gelenektir.

Dolayısıyla Viranşehir inşaatçılarının dağın onlara sağladığı trakit prizmalarını kullanmakta çifte kazançları vardı[253]. Hisarın batısında, şehir kapısının kalıntısı görülür; bunun kemer taşı tek parçadır. İki tarafında birer kulesi vardır. Hisarın bulunduğu bu tepeye yakın diğer bir tepe de çok yüksek binalarla işgal edilmiştir. Birçok kapı ve pencereler, eski hâlleriyle hep yerlerindedir. Biraz batı tarafta, yer altında görülen yerlerin, Yunan dönemine ait mezarlar olması muhtemeldir.

Kudüs (Jérusalem) mesafe çizelgesinde, Archelais şehri Nazianze'den yirmi dört ve Andabalis (Andabilis)[254] şehri Nazianze'den kırk mil gösterilmiştir. Bu mesafeler şu sözü edilen üç şehrin karşılıklı yerlerine tamamen uygun düşüyor. XVI. yüzyılın (s.85) başlarında boşalan Aksaray kasabası, daha sonra yeni sakinler kazanmıştır. İçinde bugün birçok Müslüman eserlerinin harabeleri görüldüğüne göre, zamanında İslam dini,

[252] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[253] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[254] Niğdeye bağlı, eski adı Andaval olan Aktaş köyü (Y.N.).

Kapadokya'nın küçük şehirlerinin en önemli dinlerindendi. Buradaki binalarla Ayaslug'un harap camisi arasında, tam bir benzerlik vardır.

Önemli binaların çoğu, kasabaya hâkim yüksek bir tepededir. Arap mimarî süslemeleriyle dekore edilmiş camiler, bir medrese, çok sayıda mezar ve türbeyle hamamlar, sanat meraklılarının dikkatlerini çekmeye değerdir.

Buranın halkı, yılın dörtte üçünü bahçelerinde geçirirler ve ancak kış mevsimimin şiddeti başladığı zaman evlerine girerler. Bu yörede göçebelik içgüdüsü, sürekli olarak hâkimdir. Yerleşmiş olduğu kasabayı bir süre büsbütün terk ederek çadır altında yaşama âdeti, şehirler için zararlıdır ve düzeni bozar. Bundan dolayı, şehrin aldığı giriş vb. gibi belediye harçları azalır. Eğer dengeyi kurmak için, çoğu zaman yasal olmayan yollar icat etmeseydi valinin hazinesi çok küçülmüş olurdu. Vali, Mütesellim olsun Paşa olsun, kazancını ancak kendisine sağladığı gelirler üzerinden çıkarır. Bu topladığı gelirlerden hükümete kamu vergilerinden pay miktarı her yıl bayramda belirlenen bir aidat öder. Yarı göçebe şehirlerde vergi, kervan ile ithal edilen bütün mallardan, ekinlerin ürünlerinden alınır. Ekilmeyen toprak hiçbir şey ödemez; son olarak da kahya tarafından kaydedilen hayvanlardan hayvan başına, yarım guruşu geçmeyen belirlenmiş bir miktar öder. Yün, keçi ve sığır derisi satışı da belli bir tarifeye göre yapılır. Tüm yörede işlenen güherçile hükümet tekelindedir; ama tuz, tutkal veya tuz gölünden çıkarılan tuz, yönetime onda bir oranında mal olarak, deniz kıyısındaki tuzlalar gibi verilir. Kullanımı yaygın olan tütün, kilogramı yarım guruşu geçmeyen makul bir vergi öder[255].

Bu şehirlerde, dinî kurumların benzeri gibi vakıfları vardır. Vakfedilen malların ve arazinin geliri, guruşla hesap edilir. Bir guruşun, altı Frank değeri vardı; eski zamanlarda öğrencilerden birinin bir yevmiyesi, en fazla yarım guruş ya da on para ile birkaç akçe olduğu hâlde, paranın değeri düşerek bir guruş yirmi santime ve bir para yarım santime inince, akçenin kullanımı ve harcanması hiç kalmadı.

Camilerin vakıfları, yeterli ölçüde gelir getirmediği ve bunlara bakılmadığı için, buralardaki camilerin imamları, hatipleri ve hademeleri, çok fakirdirler. Bu bakımsızlığa da sebep, yine bütün halkın yarıdan fazla ömrünü çadır altında geçirmesidir.

Türk din adamları devletten hiç maaş almadıkları için, inşa edilecek camiler için bir fermanın bölge din görevlilerinin hesap

[255] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son yedi cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

durumunu tespit etmeleri gerekirdi. İlim adamları (ulemâ)nın bir kararı gereğince hiçbir köy personel harcamalarını karşılamak üzere, önceden, taşınmaz mallar üzerinden bir gelir göstermediği takdirde ne mescit ne cami inşa edebilir.

Derinkuyu (Méléhubi) ovasının güneyinde bazı toprak engebeleri Garsauritis ve Tyane şehirleri arasındaki sınırın tek işaretleridir. Eski toplumlarda sürekli olarak keyfî olan bir sınır çizgisini daha kesin belirtmenin güç olacağı kolayca anlaşılır[256].

KIRKINCI BÖLÜM
Tyanitis[257] Sahası

Yüksek platoların arkasında olan bu yerlerin genel yapısı gösteriyor ki burada arazi; (s.86) deniz seviyesinden bin metre yukarı kaldıran olaylardan dolayı oluşmayıp, ancak yağmur sularının ve eriyen karların akışı sonucu meydana gelmiştir. Bu geçici birikintiler, yılın birkısmında bazen kuruyan ve genellikle suyu azalan orta çaplı göller oluşmuş birçok özel havuzlara dağılarak kaybolurlar. Bunlardan Tyane adındaki göl, bir doğal nedenden dolayı bu genel kurala bağlı olmamıştır. Burası eski kavimlere göre ayrıcalıklı bir yer olmuş ve tanrı Jüpiter'e dayandırılmıştır.

Normal şartlarda, yani kış mevsiminde büyük karların dağlara yığılmadığı yıllarda, ufak dereler henüz Ağustos ayında iken kururlar. O zaman bütün halkın su ihtiyacını sarnıçlar ve kuyular giderir.

Güney dağlarına yaklaştıkça, yer altı su birikintisini kaplayan toprak tabakasının kalınlığının azaldığı görülür. Derinkuyu (Mélehubi) kuyularının altmış altı metresi, Niğde yakınlarında üç veya dört metreye düşer; böylece bütün bu sahada kuyu suyu çekmek için kullanılan sistem, Fransa ve İtalya tarlalarında kullanılanın aynısıdır. Bir direğe kaldıraç oluşturacak biçimde bağlanmış bir sırık; ipin yerini uzun bir bağ çubuğu almıştır. Bu yer kabuğunun incelmesi, su çıkarılmasının, yani toprağın su geçirir katmanlarının toprak yüzeyine çıkması, Torosların temelinde bulunur ve eğer bu incelme arazilerin tahmin edilen oluşumunu izliyorsa, su birikintisi volkanik tabakanın, belki de Kızılırmak (Halys) yatağının altından geçer ve Pont krallığında kalkerli arazilerinin sınırına kadar uzanır.

Pont krallığında Kızılırmak'a doğru yol alacak olan birçok küçük dere bu su tabakasından doğar. Toprak altı akıntısı olan göl, emme kuyusu olan

---

[256] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[257] Toroslar ile Hasandağ arasındaki sahanın antik dönemdeki adı (Y.N.).

bir huni rolü oynar. Bu Kapadokya suları sistemi bana öyle net gözüküyor ki bütün bu sahadaki artezyen kuyuları kazılarındaki başarıdan şüphe duymam.

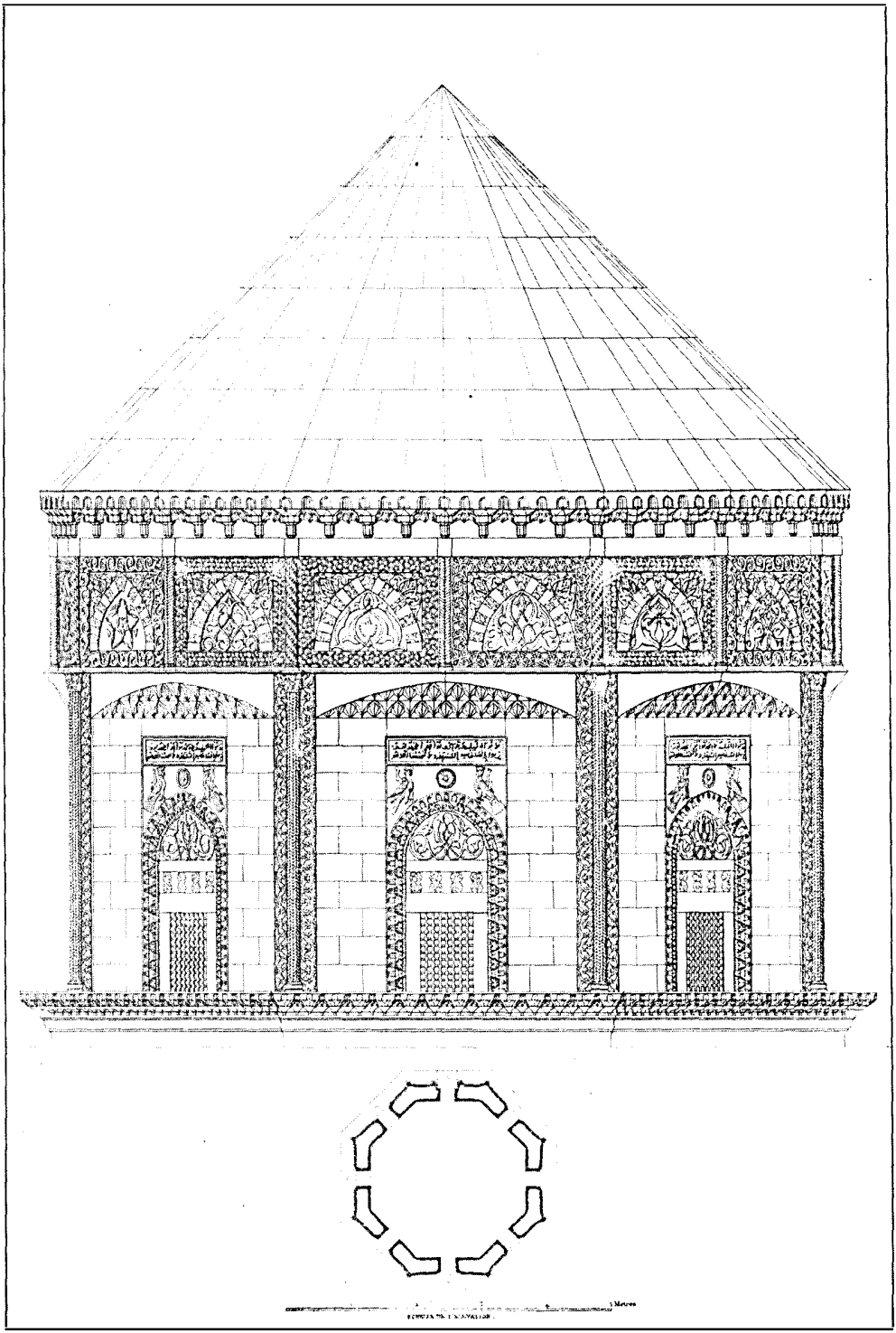
Kuzeyde Yozgat'tan Sungurlu'nun ötesine kadar, toprak üstüne çıkışlar meydana getiren killi arazi, toprağın altında, plato genişliğinde uzanmaz. Volkan tabakalarının bazen tüflü araziler, bazen füzyon lavları olmak üzere ne kadar düzenli bir biçimde birlik oluşturduklarını gördük. Su geçirmez bir kil tabakasının bulunmaması durumunda, toprak altı sular bu volkanik tabakalar arasında bir akıntı meydana getirmek için hiçbir engelle karşılaşmazlar. Fakat onca engel bu kadar basit çalışmaların gerçekleşmesine karşı koyar ki, Kapadokyalılar daha uzun zaman sarnıçlarındaki sulara muhtaç yaşayacaklardır[258].

Kapadokya'nın bu kısmı, ilk zamanlarda Kataonya (Cataonie)'ya bağlıydı. Saha kısımlara ayrıldığı zaman, bu kısım da Tyanitis adıyla gruptan ayrıldı. Başlıca şehri ve daha doğrusu bu ada layık tek şehri, güney tarafında Toros dağlarının kuzey kolları üzerini işgal ederdi. Strabon, Tyane ile beraber Kastabala (Castabala) ve yeri şimdiki Ereğli'ye denk düşen Kybistra (Cybistra)[259] şehri adıyla üç şehirden söz etmiştir. Kataonya (Cataonie)'nın bu parçası, eski zamanlarda arazisinin verimliliğiyle meşhurdu. Şimdi ise arpadan ve ottan başka bir şey yetiştirmez oldu. Aslında çok da geniş olmayan sulanmaya uygun yerler, bol meyve veren bahçeler hâlinde ekilmiştir. Ülkenin geri kalan kısmında verimli topraklardan yoksun kireçli dağlar, sadece, yolcuya devamlı olarak gösterdiği sert ifadesi ile bu ünlü Likonya sahasının civarlarına işaret eder[260].

Ara sıra rastlanan kare şeklinde ve yarısı yere gömülmüş kulübe takımları, buraların köylerini oluşturur. Bunlar, yalnızca kışın oturmak içindir. Bazıları çok yeni tarzda olup, bazıları da hâlâ Bizans dönemi özelliklerini korumuştur. Bu eski tarzdakiler, içinde türbeler olan küçük tapınaklardır. Bu kazalarda hayli kalabalık olan Hristiyan halkın saygılarını St. Macrine ile paylaşmak üzere St. Pacôme ile St. Konstantin'in adları geçer; şu da bir gerçek ki yaz mevsiminde Türkler yaylaya çıkar, Rumlar evde kalır[261].

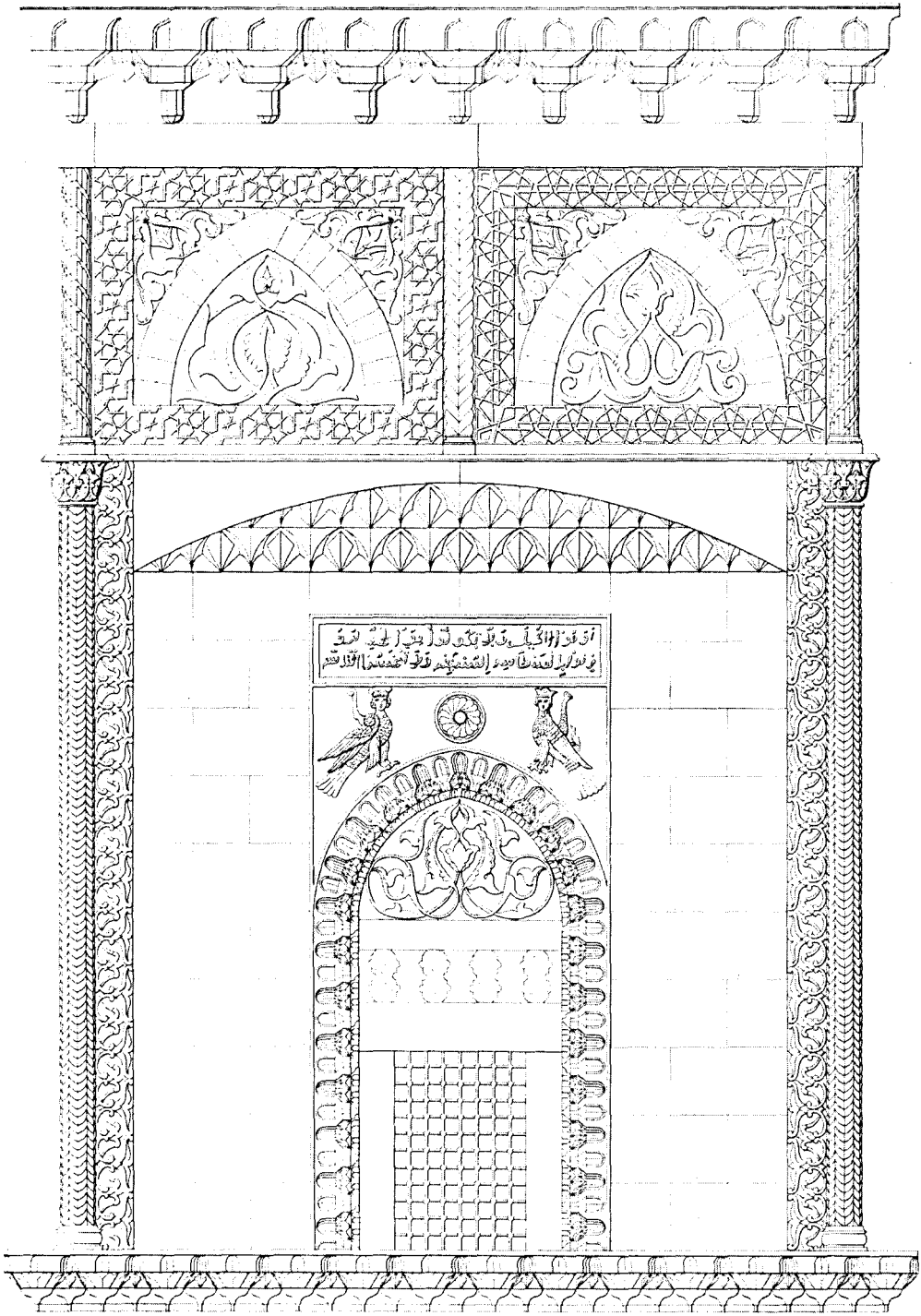
[258] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[259] Strabon, XII, 537.
[260] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[261] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

ch. Texier delt

Lemaitre direxit

NİĞDE. FATMA HATUN (HÜDA VEND HATUN) KÜMBETİ

ch. Texierdelt

Lemaitredirexit

NİĞDE. FATMA HATUN (HÜDAVEND HATUN) KÜMBETİNDEN AYRINTI ÇİZİMİ

Misthi[262] adındaki köy, bu grubun dikkat çekici olanlarındandır. Buranın sakinleri, Kurşun Madeni adındaki bir yerde bulunan kurşunu üretmekle yükümlüdürler. Bu maden, kükürtlü ve belki de bazı gümüş parçaları olan kurşundur. Buradan birkaç fersah ötede işletilmekte olan bir de gümüş madeni vardır. Kurşun madeni, bu Misthi köyünün on fersah batı tarafındadır. Hükümet tarafından yetmiş beş bin okkaya (doksan üç bin kilo) mültezime verilmiştir. Yakacağın olmaması, ara sıra bu madenin faaliyetinin durmasına neden olmaktadır. Gümüş (s.87) madeni üç yüz okkaya (dört yüz elli kilo) verilmiştir; fakat masrafını korumadığından, mültezim tarafından terk edilmiş (1834) ve hükümet onların borçlarını affetmiştir.

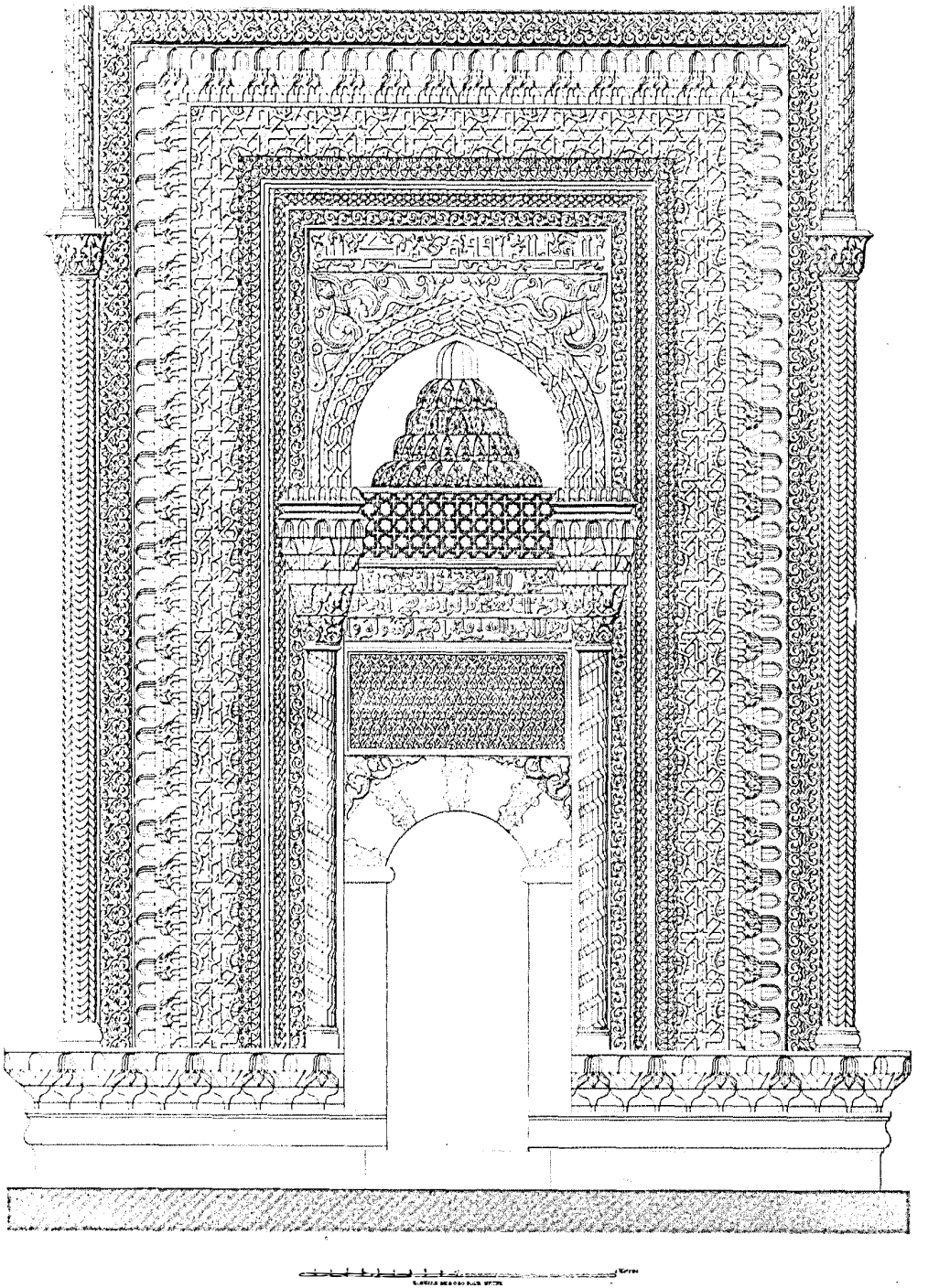
Semandere (Sementra)[263] adındaki küçük bir köyün de maden üretimi vardır. Sahanın batı tarafını sınırlayan ve Nevşehir ile Niğde arasındaki yola kadar giden tepelerde, madenler vardır. Pınarbaşı adındaki bir köy, Niğde'ye giden bir derenin üzerindedir. Yine civarda Ulu Ağaç köyü ile eski adını korumuş olan Andaval köyü vardır. Bu köy eski coğrafya için değerli bir belgedir; çünkü Antonin'in mesafe çizelgesinde kayıtlı olduğundan, etraftaki şehirlerin yerlerini belirlemeye yarar. Antonin'in ek kaydına göre at yetiştirici ünlü Pampalus'un yazlığı, burada imiş. Gerçekte en güzel atlar, Kapadokya'nın bu kısmında çıkardı. Şimdi koyun ve sığır varsa da at yetiştirmeye özen gösterilmemektedir.

Tek bir akarsuda birleşen tüm kaynakların suları sancak başkenti veya aynı adla anılan kaza olan Niğde'den geçen dereyi oluşturur[264].

KIRK BİRİNCİ BÖLÜM
Niğde

Niğde şehri, eski Tyane'nin yerine kurulmuş olarak bilinmektedir. Bu iki şehir arasındaki mesafe, ancak on iki kilometredir. Eski haritalarda, Andabalis (Andavilis) ile Tyane arası, on altı mil olarak hesap edilmiştir. Niğde kasabası ise Andabalis'in üç mil güneybatısındadır. Niğde'de, eski eser kalıntılarından hiçbir iz yoktur. Hâlbuki Müslüman eserleri çok olduğu gibi, süre olarak da XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadarki döneme aittirler. Bugün harap halde bulunan müstahkem bir bina, tepede ve kasaba bunun etrafındadır. Binaların tamamı, dere kenarında ve bahçe içindedir. Ayrı köy gibi çok sayıda mahalleler civar tepeleri işgal eder. Bunlardan Kayabaşı adındaki köyde, Selçuklara ait ve Arap-Ermeni mimarîsini temsil eden

[262] Misthi, Likonya şehirleri arasında yer alır.
[263] Kayseri-Niğde yolu üzerindeki Ovacık'ın antik dönemdeki adı (Y.N.)
[264] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

ch. Texierdelt

Lemaitre direxit

NİĞDE. FATMA HATUN (HÜDAVEND HATUN) KÜMBETİNİN TAÇKAPISI

mezarlar vardır. Kasaba içinde XV. yüzyıla ait harap bir cami ve tasvire değer bir medrese mevcuttur. Ancak mevsim ilerliyordu. Aralarında, yorgunluk ve sekiz aydır çektiğim mahrumiyet olan bir durum beni daha uygun memleketlere yaklaşmayı düşünmeye zorluyordu[265].

Medrese, benzeri gibi (s.88) aynı plan üzerine bina edilmiştir. Dikkat çekici olan durumu, cephesinin birinci katta beyaz mermerden yapılmış ve Arap tarzı başlıklı sütunları ile Magrib tarzında kemerleri olmasıdır. Kayseri camisindeki gibi kapı yerleştirilmiştir. Kapının üzerindeki duvar oyukları horoz desenleriyle süslenmiştir. İçerisi de kare şeklindeki bir avluyla ayrılmıştır. Bu avlunun her iki tarafında üç kemerli bir saçak altı vardır. Bunlar da medrese öğrencilerinin odalarıyla bağlantılıdır. Huand camisinin mezar süslemesi gibi iç dekorasyonu da küçük direklerden oluşur[266]. Zemin katının ve birinci katın saçak altı kenarı çok zariftir.

Niğde kasabası da bu sahanın çoğu küçük şehirleri gibi beylerin başkenti olarak, bazen asi ve bağımsız ve bazen Türk Selçuklarına bağlı ve itaatkâr bir tarih geçirmiştir. Sultan II. Mehmet zamanında, 1460 yılında, Karaman valisi olan İshak Paşa, şehrin surlarını yaptırarak burada bağımsız bir hükümet kurmaya kalkıştı. Padişahın projeleri, hep Rumeli tarafına yönelikti. Birkaç yıldan beri İstanbul eline geçmişti; kendisine bağlı böyle bir kişinin isyanına önem vermedi. Onu bir hamlede devirebilirdi. İshak Paşa uzun yıllar yönetimi elinde bulundurdu ve bu hâl, padişaha bir vergi vermekle sonuçlandı.

İmparatorluğun en uzak noktalarında oturan paşaların ayaklanmaları, asla açık bir düşmanlığın sonuçları biçiminde değerlendirilmez. Önce kendilerine Osmanlı yönetimini delegeleri arasında etraflarında iş yapan, vergilerin bir bölümüne daha kaçınılmaz işlere kullanma bahanesi ile el koyan taraftarlar yaratmaya çalışırlar ve yavaş yavaş gruplar oluştururlar, silahlar hazırlarlar. İşte ancak o zaman yönetim ayaklanma fikrinden şüphe etmeye başlar. Memurlar, askerî ve sivil bir yetki sahibi olan paşaya doğrudan bağlı oldukları için, ne türlü olursa olsun, Osmanlı Hükümetini yönetmek imkân dışıydı. Boyun eğmeme durumunda Hükümet delegeler göndermeye mecbur kalır, onlar da haklı olarak, nadiren gelir veya sonunda paşanın saflarına katılır. Prens savaşlarının, vergiye itirazdan başka bir nedeni yoktu; dolayısıyla Osmanlı tarihinde, yıllar boyunca isyan etmiş çok sayıda paşanın daha sonra Hükümete boyun eğdiklerini ve sonra da ya kendi yönetimlerinde, ya da İstanbul'da mevki sahibi insanlar olarak rahat

[265] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[266] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son altı cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

bir hayat sürdürdüklerini görüyoruz. 1825 yılında Bağdat paşası Davut'un 1840 yılında Musul Paşası Muhammed'in ayaklanmaları en barışçıl biçimlerde sonuçlandı. Davut bu arada, sultanların en gıpta ettikleri haklardan birisi olan para basma hakkına el koymuştu. Selçuklu prenslerinde, Memluk ve Türk sultanlarında bu hak hükümdarlıklarının zaman aşımına uğramayan simgesidir. Bu hak, onda, mirasla geçen bir hak gibi yararlanan birkaç Karamanlı prens tarafından kullanıldı[267].

Sultan Bâyezid'in Timur'a yenilmesi, Selçuklu Hükümetinin bölünmesinden doğmuş birtakım küçük prenslere özgürlük vermişti. Niğde, hep büyük şehirlerden uzak bir yerde, bu yörenin başkenti kalarak İslamî eserleri içine aldığı gibi, ilim merkezi de olmuştu. Çünkü medreseler; İslam dininin o parlak döneminde, daha sonra büyüklerin mezarlarında okumak üzere Kurân'ı ezberleyen günde yirmi guruş (on iki buçuk santim) alan öğrencilerin yoksul kurumları değildi. Aslında softaların büyük çoğunluğunun bugün elinden başka da bir şey gelmemektedir. Bilginlerin arasında en bilgili olanları Müslüman memleketlerin en uzak noktalarına çağrılırlardı. Buhara, Kaşan, Bağdat doğu şehirlerine, ateşli ifade yetenekleri zaferi müjdelemeyi bilen alimleri yasayı açıklamaya gönderirdi. Bugün, bütün Osmanlı İmparatorluğunda, bilimin en küçük yetkiyi verdiği tek bir insan adı söylenemez. Sultan Mahmut tarafından zayıflatılan ilim adamları topluluğu, yalnızca bütün çöküntüleri destekleyen bu cansızlık gücü ile ayakta duruyor. Ancak tamamen yıkılması Doğuya yeni bir yol açabilir. Bu da, Avrupalı milletlerle daha yakın ilişkiler sayesinde, örneğin ancak Avrupalının Türkiye'de taşınmaz mal sahibi olabileceği gün kurulabilir. Vakıflar aracılığı ile ekilebilir toprakların tümünü elde etmeyi kıskanan ilim adamları, bu yeniliğin sürekli olarak en büyük engeli olmuşlardır[268].

Sonra Niğde, basit bir mütesellimlik olarak Kayseri paşalığına bağlandı. Bu iki şehir arasındaki mesafe, kervan yürüyüşüyle elli dört saat, yani üç yüz yirmi dört kilometredir. Kayabaşı köyündeki eserlerin birinde, yerlilerin aktardığına göre Sultan I. Ahmet'in bir kızının mezarı varmış. Bu hanım sultan, Hac için Suriye üzerinden deniz yoluyla Mekke'ye gitmek üzere Silifke'ye giderken, 1610 yılında bu şehirde ölmüştür. Bu prenses, hurafelere inanan evhamlı bir kişiymiş. İmparatorluk Kütüphanesinde *Saint Germain des Prés*'in Arap eserleri kısmında, cinlere ve avuç falına ait boyalı resimleri olan elyazması bir kitap, bu hanım sultanın kütüphanesindedir.

---

[267] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[268] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dokuz cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

KIRK İKİNCİ BÖLÜM
Tyane

Önemli bir sancağın başkenti unvanını sahip olmasına rağmen bu Tyane şehri, antik dönemde ancak (s.89) ikinci derecede müstahkem yerlerden biri olmak ve Jüpiter Asmabéen dinini benimsemekle kayıtlıdır. Bu şehrin yerinin belirlenmesiyle, birtakım coğrafî problemler ve tartışmalar çıkmış ve Ksenofon (Xénophon)'un tarifi gibi Konya (İconium)'dan dört gün yürüyüş uzaklığında Toros silsilesine civar Dana[269] şehrinin, bu olduğu bugün kesinleşmiştir. Arrien'in dediğine göre[270] Dana adı, bu şehre İskitler Kralı Thoas tarafından Thoana olmak üzere verilmiştir.

Albay Leake, *Voyage en Asie* adlı eserinde, Tyane şehrinin yerinin, Niğde'nin üç mil güneyinde ve Göç Hisar adındaki köyün yakınında olarak tespit eder. Rahip Cyrille'in yerleri belirlemek açısından kesin olmaktan uzak olan haritası, bu noktada yanılmamıştır; birinin adı Kilise Hisar olan iki köy arazisinin işgal ettiği bu yer; ruhanî bir tarihî merkezi gösterir. Bu Kilise Hisar da büyük ihtimal Albay Leake'in Göç Hisar dediğidir[271]. Aynı harabenin ortasında bulunan İfyankas (Iphtyankas)[272] adındaki ikinci köyde Tyane adı bulunmuştur. Burada şehrin surlarıyla hisarından, çok zayıf bir eser kalmıştır. Lakin büyük boylarda kalker taşından yapılmış görkemli bir kemer hattı, dere kenarındaki kavak ağaçlarının üzerinde ufka doğru yükselir. Bu kemerler, iki mil mesafedeki büyük bir kaynağın sularını, Tyane şehrine akıtmak için yapılmıştır. Kemerlerin elli kadarı, hâlâ ayakta durmaktadır ve kanallar çizgisi kesintisiz eski kaynağa kadar izlenir. Komşu kemerler, kemer ayağı tablası yüksekliğine kadar yedi veya sekiz metre boyunda olan duvar ayakları ile desteklenir. Kemer açıklığı üç metre elli santimetre, sütunların genişliği bir metre yirmi santimetredir. Kalınlığı altmış santimetre olan archivolte silme taşımaz ve dokuz kemer taşından oluşur. Elli santimetre kalınlığına ayarlı bir temel inşaatı, tanınmış diğer su kemerlerinden hiç farklı olmayan oluğu destekler. En yüksek ve en iyi korunmuş kemerler şehrin hemen yakınlarındadır; bazılarına yeni evler yaslandırılmıştır. Çevrede hüküm süren dağınıklık, çeşitli yapılara ait taş bloklar, art arda yıkılmış ve üst üste yığılmış her döneme ait binalar, sarnıcı veya su deposunu bulmaya çalışan arkeologun araştırmalarını biraz da olsa şaşırtır. Eski çağda sarnıç olarak kullanılan su deposu kemerlerin

---

[269] Kemerhisar/Tyane/Dana/Tuvana, Niğde-Bor Kemerhisar'ın eski adıdır (Y.N.).
[270] Péripl. Eux., s.6.
[271] Türkiye'de içinde kilise binası bulunan bütün köyler Kilise Köy, Kilise Hisar ve Üç Kilise vb. adını alır.
[272] Tyane'nin beş kilometre kuzeydoğusundaki köyün adı.

yüksekliğine bakılacak olunursa, şehrin bütün semtlerinin su dağıtımından eşit olarak yararlanılabilmesi için, tepenin yukarı bölümünde yer almalı idi[273]. Bu koca harabelerin yanından, derenin suları serbestçe tanrı Junon'a vakfedilen *agnus castus*, yani Kındıra otu kümeleri arasından akar gider.

Su kemerini, su alma yönü olan kuzeydoğu yönünde izleyerek, ayakların yüksekliği süratle azalır ve az sonra sadece kanal, kayalık tepenin yamacında kıvrıla kıvrıla ilerler. Zaman zaman gözden kaybolur; ama izlediği yol o kadar iyi bellidir ki haritası en ufak bir hata yapmadan çizilebilir. Su, bu çorak bölgelerde kıymetli olan, kaba kireçten çıkan bir kaynaktan elde edilir ve kırk-elli metre uzunluğunda bir havuz oluşturur. Bu su hiç kurumaz. Havuz yakınlarında birkaç yontulmuş parça görülür. Sütunlu, kabartmalı, saksılı bir havuza ait olduğu düşünülen bu parçalar bugün suların düzeyini yükseltmek için bent oluşturmaya yarar[274].

Bor yolu üzerinde kaynaktan biraz ileride, mezarlar da vardır. Bunlar da Kapadokya'nın diğer mağaraları gibi volkanik dağ ve kayalar içine oyulmuşlardır. Onları daha sonra gezen Hamilton, bu konuda suskunluğunu koruyor. Bütün Kapadokya'dakiler gibi, Tyane'a komşu mağaralarında volkan tüfleri içinde oyulduklarını düşünmemi haklı çıkaran nedenler var ve bu halkın bu kadar eski bir yöntemden hiç sapacağını düşünmüyorum. Karşılık olarak, Amasya ve Likya sahaları gibi kireçli kayaların mezarlık olarak kullanılmaya ayrıldığı ülkelerde, farklı yapıdaki bütün kayalar daima kullanılmadan kalmıştır. Şu da bir gerçektir ki, Toroslar'da ve Ilgaz (Olgassus)'da, kirecin yanında, sadece yılantaşı ve çalışılması az çok zor olan şist bulunur.

Eski şehrin toprağını örten anıt kalıntıları arasında, hiçbir volkan kayası parçasına rastlanmıyor; ama kireç türleri çok çeşitlidir. Şunları gözlemledim: 1. Rum haritasına göre, şehrin kuzeydoğusunda yer alan kristalimsi ve ortalama nitelikte beyaz mermer ocakları; 2. Şehrin civarından çıkarılmış sıkı, beyaz, fosilsiz kireç; 3. Binaların büyük çoğunluğunun temelleri için kullanılmış traverten yapısında bir kaya. Taş ocak, şehrin adeta çepeçevre sarıldığı derelerin suladığı vadilerde bulunmalı; belki de, ovanın suları ile birleşince, küçük Kilidcesu nehrini oluşturan Basmacı nehri vadisinde Asya'daki kaynakların büyük çoğunluğunun Avrupa'dakinden daha yüksek derecede taşlama özelliği var; suların meydana getirdiği büyük sel birikintilerinin kullanım dışı bırakmadığı hiçbir su kemeri yoktur. Birkaç sarımtırak ağaçsız alandan elde edilen sütun ahşabı Toroslar'ın

[273] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son altı cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[274] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

kuzey yamacından elde edilir. İzlediğim bütün yolda, dağ kıyısında ilerlerken, Türk mezarlarında renkli, çeşitli işlenmemiş kalıp mermerler buldum. Bunların arasında, güzel bir kalitede sarı damarlı siyah mermer ve siyah fonlu başka mermerler dikkat çeker. İçinde bulundukları harap durum bana sadece insan zararı gibi gözükmüyor; bütün bu çimentosuz inşa edilen yapılar bir deprem sarsıntısına karşı koyamazdı. Tek bir sütun bugün ayakta kalmıştır; *Dor* tarzında, yedi metre on beş santimetre yüksekliğinde, Yunan tarzında oluklu, yani olukları az derin ve çok dar iplerle ayrılmıştır. Akıntı birikintisi dört bloktan oluşur ve sütunun bir temeli vardır; kesintisiz bir ana temel duvarı sütunları destekler. Bunların birçok parçasına çevredeki evlerde rastlanır, bu da bina planının en küçük bölümünü tanımayı engeller.

Yine de, halk arasında bu taşların hastalık ateşini iyileştirdiği inancı süregelmektedir[275].

Diğer yapılar enkaz yığınlarından başka bir şey sunmamaktadır; ama az sayıdaki yontulmuş parçalar, yapıların süslenmesi, Yunan tarzını hatırlatan katı kurallara tabi idi. Gerçekten de Philostrate'dan öğreniyoruz ki Tyane halkı Rumlardan oluşuyordu. Bu şehrin tarihi hakkında az şey biliyoruz; o da Kapadokya'nın diğer taraflarının kaderini izledi[276].

Yakınındaki küçük bir gölün adına izafeten Amasbéen unvanı verilmiş olan Jüpiter tapınağı, oldukça yaygın bir dinin merkezi olduğundan meşhur olmuştur. Ama şöhretinin en yüksek noktasını Hadrian'ın hükümdarlığı sırasında usta akrobat Apollonius'un doğumu sayesinde elde etti. Onun keskin zekası bu şahane şeylere olan tutkudan ne yarar elde edilebileceğini anlamıştı. Bu da Asya karakterinin sivri tarafını simgeler. Bu topraklarda nice insanlar daha az olağanüstü olmayan güçler elde etti ve buna eşdeğer şöhretten yararlanmaları için Philostrate gibi bir tarihçi gerekli idi[277]!

Tyane bir aralık Kraliçe Zénobie'nin eline geçmiş, bir süre sonra Aurélien tarafından ele geçirirlerek yağma edilmişse de Roma sömürgesi unvanını ve Taurus'un Eusebia'sı adını korumuştur. Bu ikinci ad, Jüpiter dininden dolayıdır.

(s.90) Tyane şehri, çok sayıda yolların buluşma noktasında bulunduğu ve bu sebeple daha az bilinen diğer eski beldelerin mevkilerini belirlemeye yardım ettiği için, şimdiki coğrafyacılara göre önemlidir. Strabon, bu şehri Toros'un eteğine koymuş, bununla beraber Kastabala (Castabala) ve

[275] Bkz. Dördüncü kitap, otuzbeşinci bölüm.
[276] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[277] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Kybistra (Cybistra) şehirlerinin, Kilikya kapıları yolu üzerinde, dağa daha yakın olduğunu söylemiştir.

Tyane ile Cybistra arası, üç yüz stade yani yedi buçuk mildir. Peutinger'in haritası Kayseri (Mazaca)'den Tyane'ye çok daha az mesafe belirtiyor; dolayısıyla, 1812 yılına kadar coğrafya bilginleri Karahisar, Niğde ve daha az önemli noktalar arasında tereddüt ettiler. Kapadokya haritası her türlü tereddüdü sildi[278].

Buraları, Kapadokya'nın daha sonra karşı karşıya kaldığı çöküşü gösteriyor. Zaten Haçlıların ve sonra emirler, yani küçük hükümet beylerinin savaşları sırasında, varlığına ilişkin bilgi yoktur. Buradan uzak sayılmayan Niğde şehri, önemli miktarda nüfus toplamıştı. Tyane, Bizans döneminde, antik döneme oranla daha önemli bir yer tutmuştu ve bir ruhanî liderlik merkeziydi[279]. Antonin'in mesafe çizelgesine göre Tyane şehri Aksaray (Archelais)'ten yetmiş beş mil mesafedeydi. Bu mesafe, bugün Karahisar'dan Iphtyankas'a denk düşmektedir.

Kybistra (Cybistra)'nın konumu, bir Alman gezgininin gösterdiğine göre, Kayseri'nin Gülek boğazı üzerinde, Paşmakçı adındaki köyün yerine denk düşüyor. Bu şehrin adı, Çiçeron (Cicéron)'un mektuplarında birkaç defa geçer. Parklara (Parhes) yardım etmek için ayaklanan Ermenilere karşı Kapadokya'yı koruması sırasında Çiçeron (Cicéron), genel karargâhını bu şehre kurmuştu. Çiçeron (Cicéron), bu Cybistra'da on beş gün kaldı ve Amanus Dağına doğru düşmanı kovdu ve o yöreyi hırsızlardan temizledi[280].

Tyane şehri civarında birinin suyu acı ve diğerinin tatlı olmak üzere, iki küçük göl vardır. Bunlar Jüpiter Amasbéen tapınağının arazisinde oldukları için, efsaneye karışmışlardır. Tarihçi Philostrate[281] ve Ammien Marcellin[282], bunun için Jüpiter Amasbéen tapınağının yanında, suları ne kadar kabarsa, yine kendi kendine çekilerek kenarlarından hiçbir zaman taşmayan küçük bir göl vardır derler. Strabon, aynı niteliklere sahip bir gölden söz ederse de Tyane şehrini belirtmez ve yalnız orada ibadet edilen Jüpiter'in, Dacius adını aldığını kaydeder.

---

[278] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[279] Grég. Naz., Ep. 33, Oral. XX, s.355.
[280] Ep. ad. Fam., XV, 2, 4; ad Att., V, 2.
[281] Philostrate, *Vie d'Apollonius,* I. Kitab, bölüm 6.
[282] Ammien Marcellin, XXIII. Kitap, bölüm 6.

(s.91) KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tyane'nin Şimdiki Durumu

Tyane şehrinin şimdiki halkı, yakın zamanlarda bir Arap ağanın yönetimi altına toplanmış, tamamen Türk ve Türkmenlerden ibarettir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın aşırı düşmanı olan bu ağanın, Toros'tan topladığı dağlılarla beraber sabit köylü olmak üzere buraya yerleştirilmesi, hükümet tarafından istenmiştir; fakat yerleşecekleri şüphelidir. Göçebelere köyler kurmalarını emreden bu imparatorluk emirlerinin yenilendiğini daha sonraları gördüm. Sanki bir sultan sözü her şeye yetecekti. Osmanlı hükümeti danışmanları, her türlü siyasî, ekonomik cahilliklerine, daha da açıklanamaz olan, yönetmekle yükümlü oldukları halkların karakterlerini tanımamayı eklerler. Ertuğrul Gazinin[283] maiyetindeki göçebelerden, evlerde yaşamaya alışmak için dört yüz yıl geçiren insanların, varlık olarak hayvan sürülerinden başka bir şeyi olmayan gezgin kabilelerin, hiçbir yardım almadan, sevdikleri bir yaşamdan vazgeçeceklerini düşünmelerine ne kadar hayret edilse azdır. Çünkü sürülerini beslemeyi bir tek başıboş yaşam sağlar[284].

Bu sahadan itibaren, Müslüman ırklarında bazı farklar görülmeye başlar. Güneye doğru ne kadar gidilirse Arap kanının, ırkî karakterler üzerine o kadar etkisi görülür. Toros Dağlarının yamaçlarında oturan Hristiyanlar her ne kadar Ermeni ve Rum diye iki topluluğa ayrılıyor olsalar da, hepsi Ermeni ırkındandır. İyonya ve batı vilayetleri Yunanlı tipi bu yörelere gelmeden çok önce silinir. Bu karakterleri orada yaşayanların yüz çizgilerinde okumak gerekir; zira onların hiçbirinde en ufak bir soy izine rastlamayı beklememek gerekir. Gerçekten de, geçmiş bu zavallı insanlar için o kadar acıdır ki teselliyi onu unutmakta bulmaya ve gelecek için, Avrupa'nın bugününün daha epey zaman uzak kalacağı ümitler kurmaya çalışırlar[285].

Mısırlı Mehmet Ali Paşa, bütün Kilikya'yı ve Toros'un kuzey yamaçlarını işgal ediyordu (Eylül 1834). Bu yörenin göçebelerinin hepsi orduya girip Kilikya ile Kapadokya arasındaki Toros geçidini sağlamlaştırmakla meşgul idiler.

Orta Asya da haçlıların bütün yürüyüşleri burada biterdi. Onlardan önce, genç Keyhüsrev (Cyrus)'in seferi, İskender'in seferi gibi Doğuda

---

[283] Ertuğrul Gazi, asıl metinde Tuğrul Bey diye yer alır (Y.N.).
[284] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[285] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

savaşan bütün ordular, eskilerin Kilikya Kapıları diye adlandırdıkları bu boğazları aşmışlardı. Bu geçide hâkim her ordu, her iki ülkeye de egemen olur; dolayısıyla Mısır'ın Kral yardımcısının bütün politikası, onu ele geçirmeye yönelikti. Eskilerin civarda inşa ettikleri surların yıkıntılarının yerine yenilerini kurmak için Avrupalı mühendisler tarafından keşifler yapılmıştı.

Toros Dağlarının yüksek tepelerinde duruyoruz. Ötedeki bütün yöre Kilikya topraklarına dahildir.

Kemerhisar (Tyane)'dan sahanın bugünkü başkenti Karaman'a giden yol, ekilmemiş ve çorak yerlerden geçer. Oraya geçici bir süre yerleşmiş halkın bütün endüstriyel uğraşısı topraklarda bolca bulunan potasyum nitratı çıkarmaktır[286].

KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Ereğli

Ereğli kasabası, tarıma elverişli arazinin kenarındadır. Burada akan çok sayıda dereler, memleketin manzarasını derhal değiştirir. Burası, Cedrenus'un söz ettiği Herculis Vicus şehrinin olduğu yerdir. Bunda bütün coğrafyacılar görüş birliğine varmışlardır. Fakat şimdi hiçbir eski eser kalıntısı kalmamış ve Arap medresesi de harap olmuş durumdadır. Sulak bahçeleri, şehirden bir mil mesafeye kadar gider. Sulama ekili araziyi beslediği sürece, toprak son derece verimlidir ve halk toprağın tuzlu yapısının üretime zarar vereceğine, aksine, ona yararlı olacağını zanneder[287].

Şehri çevreleyen suların hepsinin, yazın suları azalarak, Akgöl adındaki bir gölde toplanır; fakat ilkbaharda karların erimesinden meydana gelen sular, sele dönüşerek (s.92) Konya'nın kuzeyindeki Elmadağ'a kadar dayanır. Bazı gezginlerin rivayetine göre, yıl olur ki bu sel bir deniz görüntüsü verir ve ortasında kalan köylerin arasında iletişim kesilir. Sular çekildiği zaman toprağın yüzünde beyaz bir tuz bırakır[288]. Bu durum Batı Asya'nın her yerinde vardır ve doğuya gidildikçe artar.

Ereğli ile güneydeki şehirler arasındaki iletişim, yaz mevsimi sonlarında çok zorlaşır; çünkü yolda rastlanan seyrek köylerin halkı, genel olarak Toros yaylalarına çekilmişlerdir. Dereler çekilerek bazen rastgelinen az su akıntıları, acı ve hoş olmayan bir tat verir.

---

[286] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[287] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[288] Bkz. Leake, *Asia Minor ve harita.*

Kemerhisar (Tyane) şehrini, İsaurya (İsaurie) ve Likonya (Lycaonie) şehirlerinden ayıran sınırın, coğrafya açısından belirlenmesi mümkün değildir; çünkü bunlar, Romalılar döneminde genişletilmiş ve çok değişmiştir. Bizanslılar zamanında yeniden büyümüş ve önemli şehirler adını alarak örnek olarak Homonada diye adlandırılmıştır. Bazı haritalar, İsaurie memleketini ta denize kadar götürürler; gerçekte bu memleket, hiçbir zaman Karaman ve Tyane çöllerini ayıran sınırdan öteye gitmemiştir ve Tyane şehri, sürekli olarak Kapadokya'dan sayılmıştır. Ereğli'nin güneyi, dağlara kadar hep çıplaktır. İki saha arasında sınırı, bu oluşturur.

KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM

Değişik Dönemlerde Kapadokya Sahasının ve Şehirlerinin Çizelgesi

Archélaüs döneminde Kapadokya sahası, on hükümete ayrılmıştı. Toros'un yakınında olan beşi şunlardır:

Malatya (Mélitène)

Kataonya (Cataonie)

Kilikya (Cilicie)

Tyanitis

İsaurya (İsaurique)

İçte olan diğer beşi şunlardır:

Liviniasène

Sargarausène

Chamanène

Saravène

Morimène

Ptolémée, tarifinde Kapadokya'yı Pont Krallığı ile birleştirir ve sınır olarak Galatya ile Pamfilya'nın bir kısmını gösterir. Kilikya, güneyde Toros Dağından Amanos'a ve Amanos Dağından da Fırat nehrine kadar gider. Kuzeydoğuda Fırat'ın dirseğinden, doğuya doğru Büyük Armeniya gelir.

Vilayetlerin ayrılması, aşağıdaki gibidir:

Pont hükümeti üç vilayettir; onlar da şunlardır:

Galatya (Galatique) Pontu

Polemonyaḳ (Polémoniaquo) Pontu

Kapadokya (Cappadocien) Pontu

Asıl Kapadokya altı vilayettir:

Chamanène

Sagarausène

Garsauritis

Kilikya (Cilicie)

Likonya (Lycaonie)

Antiochiane.

Roma İmparatorluğu döneminde Pont ile Galatya, ayrı hükümet olduğundan, Kapadokya iki vilayete indirilmiştir: Bunlar da Büyük Kapadokya ve Küçük Kapadokya idiler. Birinci ve İkinci Kapadokya da derlerdi.

Hiéroclès, önemli vilayetleri aşağıda yazıldığı gibi sınıflandırır:

Birinci Kapadokya'nın bir Konsüler dönemindeki dört vilayeti

Césarée [Kayseri]

Nyssa [Nevşehir]

(s.94) Therma [Bilinmiyor] [289]

Regepodandus [Bilinmiyor] [290]

İkinci Kapadokya'nın yine o dönemdeki sekiz vilayeti:

Tyane [Kemerhisar]

Faustinopolis [Bilinmiyor][291]

Cybistra [Paşmakçı]

Nazianze [Viranşehir]

Sasime[292] [Sinasos][293]

---

[289] Bugün Kırşehir'in eski adlarından birisi olduğu belirlenmiştir (Y.N.).

[290] Bugün Pozantı olduğu belirlenmiştir (Y.N.).

[291] Pozantı-Bor arasında Başmakçı köyünün doğusunda antik Alala şehrinin Marc-Aurèl döneminde aldığı ad (Y.N.).

[292] Nevşehir ili, Derinkuyu ilçesinin güneyinde bir Bizans yerleşimi olduğu düşünülmektedir (Y.N.).

Parnasos [Bilinmiyor][294]

Regedöara [Bilinmiyor][295]

Regecucusus [Göksun]

Trajan döneminde, İkinci Armeniya Kapadokya'ya katıldı. Bunun altı kasabası vardı; onlar da şunlardır:

Mélitène [Malatya]

Arca [Arca][296]

Arabisos[297] [Gürün]

Boucousos [Göksun]

Comana [Şert Kalesi]

Ariarathia [Bilinmiyor][298]

Konstantin döneminde Kapadokya, Doğu kilisesinin bir kısmıydı ve Konstantin Porfirogenet (Constantin Porphyrogénète) alaylarını yerleştirmek için Asya'yı eyaletlere ayırdığı zaman, Kapadokya'da yukarıda sıralanan vilayetlerin sınırları ve Armeniya ile ikinci daire oldu.

İmparatorluk, beş patrikliğe ayrıldığı zaman, Asya ruhanî liderlikleri İstanbul'dan seçilirlerdi. Kapadokya'da şu metropilitlikler vardı:

Birinci Kapadokya'da:

Kayseri (Césarée)

Kırşehir (Thermae)[299]

(s.95) Nyssa

Kamuliana[300] (Camuliana)[301]

---

[293] Ürgüp-Mustafapaşa kasabası (Y.N.).

[294] Koçhisar'ın kuzeyinde Parlasan köyünün Roma-Bizans dönemindeki adı (Y.N.)

[295] Derinkuyu yakınlarında Roma-Bizans döneminde küçük bir şehir (Y.N.).

[296] Malatya-Arga/Akçadağ (Y.N.).

[297] Afşin (Y.N.).

[298] Kayseri-Pınarbaşı (Y.N.).

[299] Thermae, Antonin'in mesafe çizelgesinde, Tavium-Kayseri yolu üzerinde, Tavium'dan on dokuz mil ötededir. Haçlılar batıdan geldikleri için, haçlı seferleri tarihinde sözü edilenin bu olma ihtimali yoktur.

[300] Kayseri-Tabya arasındaki Kemer (Y.N.).

[301] V. Genel Konsil notunda, Basilius Justinianopolitanus Comalianorura praesul, Camuliana'nın Justiniapolis ile aynı şehir olduğunu düşünmek bazı eleştirilere yol açtı. Bu

Kiskissa (Ciscissa)[302]

Théodosiopolis

Kemerhisar (Tyana)

İkinci Kapadokya'da:

Doara[303]

Ereğli (Cybistra)

Faustinopolis

Sasimi

Kırşehir (Jüstinopolis)

Sinassus (Asuna)[304]

Mocissus[305]

Üçüncü Kapadokya'da:

Naziazum

Aksaray (Colonia /Archelais)

Parnassus[306]

Doara

Sivas (Sebasta)[307]

İkinci Armeniya'nın Metropolitlikleri:

Arca

şehrin adının ikinci Kapadokya'nın büyük şehirleri arasında anılması bir itiraz olamazdı; çünkü Doara aynı zamanda iki bölgede de geçer. Bu şehirlerin ne biri, ne ötekisi bugün tanınmaktadır.

[302] Develi-Yaylacık köyü, eski adı Kişge'dir (Y.N.).

[303] Doara Nazianzeli Grégoire tarafından da anılır. Piskopos Ancbrius İmparator Léon'a gönderilen mektuba onay verir. Aziz Bazile'in onuncu mektubunda, bu kentin Piskoposu George'dan söz edilir.

[304] Ürgüp-Mustafapaşa (Y.N.).

[305] Mocissus, Procope tarafından, Kayseri yakınlarında tanrının kırında kurulmuş bir kale olarak anılır. Tamamen yıkıldıktan sonra, komşu tepede bir kale kuran Jüstiniyen tarafından yeniden inşa edildi. Bkz. *de Aedif*, V. Kitap, bölüm 4.

[306] Antonin'in mesafe çizelgesinde Parnassus, Ankara'dan Kayseri'ye giden yol üzerinde Nyasa'nın hemen batısında yer alır.

[307] Bugün Sivas olan Sebasta, Armeniya krallığı topraklarında yer alır.

Comana

Arabissus

Cocusum (Bu şehirler bugün tanınmışlardır)

Ariarathia[308]

Amasa

Zelona

Sophène[309]

Drosponthium (Bugün Bilinmiyor)

Malatya (Mélitène) Vilayeti Birinci Armeniya'nın içindedir.

[308]Bu şehir Antonin'in mesafe çizelgesinde ve Bizanslı Étienne'de geçer. Konstantin Porfirogenet barbarların tuz elde ettikleri aynı adı taşıyan bir gölden söz eder. Bu şehrin İkinci Armeniya'ya ait olduğu düşünülür.

[309] Fırat'ın doğusunda olduğu düşünülen küçük bir antik şehir (Y.N.).

SEKİZİNCİ KİTAP

ARMENİYA (ARMÉNIE) - PONT - PAFLAGONYA (PAPHLAGONIE)

(s.96) BİRİNCİ BÖLÜM

Armeniya (Arménie)

Küçük Asya'nın doğal sınırını oluşturan Fırat nehri yatağı, Armeniya'yı birbirine eşit olmayan iki bölgeye ayırır. Doğu bölgesi olan Büyük Armeniya, nehrin batı yakasıyla Kapadokya[310] ve Pont[311] Devleti arasındaki toprakları içine alırdı. Güneyde sınırı Toros Dağına kadar gelir. Bundan dolayı kendisi, Küçük Asya yarımadasına ait bulunuyordu.

Rum tarihlerine göre Ermeni kelimesi, Argonotlar (Argonautes)ın seferi zamanına kadar çıkar. Jason'un dostları arasında, Arménium şehrinden Arménus adında bir Teselyalı vardı. Bu adam, diğer göçmenlerle Akilisene (Acilicène) ve Adiabène sahalarında yerleşerek adını Armeniya memleketine verdi. Ermeniler, kendi tarihlerinde kökeni safkan Rum olan bu geleneğe kesinlikle itibar etmezler. Milletlerine, bu memleketi pek eski bir dönemde işgal etmiş gözüyle bakarlar. Ermenilerin âdetleri, komşuları olan Medlerinkinden biraz farklıydı[312]. Hatta Medler, âdetlerini Ermenilere yaymış sayılırdı. Kıyafetler, her iki millette de aynı gibiydi. Bunlar hemen hemen yere sürünen uzun bir elbise ile başlarına ya düz ya da şapka biçiminde bir külah giyerlerdi.

Dinleri aynıydı; bunların her ikisi de İranlılardan tanrıça Anaïtis ayinini almışlardı. Bu dinin, birçok vilayette ve özellikle Acilicène'de ünlü tapınakları vardı. Buralarda seçkin ailelerin tanrıçanın hizmetine verilmiş kızları, yabancıları (s.97) güzellikleriyle çekmeyi becerir ve bunu onurlarına zarar vermeyecek şekilde yaparlardı. Rumlar için sürekli olarak bir şaşırma nedeni olan bu ilginç âdetler, Kızılırmak (Halys) nehrinin iki tarafında yerleşmiş olan ırkların arasındaki farkın, ne derece büyük olduğunu çok iyi gösterir. Bu diyarda, Yunan sanatlarından hiçbir iz yoktur. Tarihçilerin bildiği üzere İskender'in halefleri ve onlardan sonra Romalılar, bu memleketlere hâkim oldukları zaman, bu milletlerin kendilerinden önce hükmedenlere benzemeleri için, mümkün olan her şeyi yapmışlardır; fakat bu gayretler başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu memleketler, sürekli olarak cahil ve barbar kalmıştır.

Ermeniler uzun süre Medlerin tebası olarak yaşamışlardır; Medler, Asur İmparatorluğunu yok ettikten sonra, milâttan önce sekizinci yüzyılda Astyage'ın[313] yönetim dönemine kadar, bütün Küçük Asya'ya hâkim

---

[310] Strabon, XII, 527.
[311] Strabon, XII, 532.
[312] Strabon, XII, 525.
[313] Strabon, XI, 524.

olmuşlardır. O hâde Fırat'ın batı ve Kızılırmak nehrinin doğu tarafındaki topraklarda Med eserlerinden saraylar, tapınaklar ve kaleler gibi egemenlik dönemlerine ait eserler görmek şaşırtıcı değildir.

Armeniya doğu tarafında Médie Atropatène ve batıda Kapadokya ile aynı sınırdaydı. Bu parça, bütün Küçük Asya'nın at yetiştirmekte en bol olan yeriydi. Nisaei cinsi, gerek boyu ve gerekse kuvveti ile ayırt edilir. Rumlar bunu Part hayvanları; yani İran'ın en büyük cinsi olan şimdiki Horasan ırkıyla karşılaştırırlardı. İran hükümdarları Armeniya'dan yıllık yirmi bin Nisaei tayı vergi alırlardı ve Marc-Antoine Medya'ya saldırısında, diğer süvari kuvvetlerinden başka yalnız Artavasde'de altı bin zırhlı at çıkmıştı[314].

Küçük Armeniya adı ise, ancak Antiochus zamanında duyulmaya başlamıştır. Bu zamandan önce, Yunanlılar sahaya hâkim olmuşlardı. Bu memleket, Fırat üzerindeki bütün memleketleri içine alırdı. Kuzeyde Tibarenler, Kaldeliler (Chaldei) ve Khalibler (Chalybes) memleketine, yani Trabzon arazisini işgal ederek, Giresun (Pharnacie)'a kadar uzanırdı[315]. Armeniya, önce İranlıların toprakları içindeydi, sonra Makedonya hükümdarlarının oldu. Daha sonra Antiochus'un generalleri Artaxias ile Zadriaris arasında paylaştırıldı. Bunlar, Antiochus'un (s.98) hâkimiyeti altında yönetimlerini sürdürürlerdi; fakat bu hükümdarın tahttan inişinden sonra, Romalılar tarafından her ikisi de kral ilan edildiler. Armeniya hâkimiyetine gelen Tigrane, her iki vilayeti de yönetimi altında topladı ise de kurduğu Tigranakert (Tigranocerte) şehrine yerleşmek için Romalıların müttefiki olan çok sayıda Rum şehirlerini yıkması üzerine, Romalıların kin ve düşmanlıklarını çektiğinden, Lucullus tarafından kovuldu ve memleketi ele geçirildi.

Tigrane'den sonra Artavasde yönetime geldi ve Roma ile müttefik kaldığı sürece yerini korudu; fakat Marc-Antoine tarafından ihanetle yargılanması üzerine, hükümetinden mahrum edilip İskenderiye'de idam edildi. Güçlü olan Mithridate Eupator Küçük Armeniya'yı Antipater Sisis'e terk ettirerek, yetmiş beş kale yaptırdı ve bunlara hazinelerini sakladı. Bu müstahkem kalelerin çoğu, uçurum ve yarlarla kesilmiş, ormanlarla örtülmüş olan Paryadrès[316] Dağlarında idi. Pompée tarafından takip edildiği zaman, Akilisene (Acilicène) içlerinde Fırat'a yakın olan ve Akilisene'yi Küçük Armeniya'dan ayıran bir dağa çekildi. Buradan Roma generali tarafından kovulunca, Pont Hükümdarı Kolhis (Colchide)'e kaçtı; general de

[314] Strabon, XI, 525, 529.
[315] Strabon, XII, 555.
[316] Kaçkar Dağlarının doğu kesimine Roma-Bizans döneminde verilen ad (Y.N.).

Küçük Armeniya olan burada, Nicopolis[317] şehrini kurdu. Bu şehir, Strabon'un zamanında vardı ve nüfusu kalabalıktı.

Mithridate'in yenilgisinden sonra Pompée, Küçük Armeniya'yı Galatya hâkimi Déjotare'e verdi; ondan sonra bu şehir, Polémon'un yönetimi altına girdi. Polémon ölürken, burasını Kral Pythodore de Tralles'in kızı olan hanımı Pythodoris'e bıraktı. Bu kraliçenin iki oğlundan biri, hükümeti annesiyle beraber yönetirdi; ikincisi ise Büyük Armeniya'ya kral atandı. Kraliçe ikinci evlilik olarak Archelaüs ile evlendi[318] ve ondan sonra da yaşadı.

Daha sonra Tibère tarafından krallık şekline konulan Armeniya'da, önce Cotys ve daha sonra Néron tarafından büyük Hérode'un torunu Aristobule'e verilerek bu ikisi de yönetmişlerdir. Trajan'ın fetihlerinden sonra, İkinci Armeniya arazi olarak yeniden genişleyerek sınırı Dicle nehri[319] kıyılarına kadar götürüldü ve Jüstinyen (Justinien) zamanına kadar bu memleket, dükler tarafından yönetildi. İkinci Armeniya'da, (s.99) başlıca yedi şehir sayılırdı. Bunlar da: Malatya (Mélitène) başşehir, Arca, Arabissus, Ariarathia, Komana (Comana), Göksun (Cucusus) ve Petraea şehirleri idi; fakat tarihi çizelgelerde, daha başka adlar vardır. Jüstinyen İran saldırılarını püskürterek memlekete biraz sakinlik ve güvenlik verdiğinde Armeniya'yı dört vilayete ayırdı. Birincisi, doğuda olup yedi şehri vardı ve Fırat nehrine kadar uzanırdı. İkincisi, beş kasabalı olup önceden Pont Krallığına ait olan şehirleri içine alıyordu. Sivas (Sébaste) ve Zile (Zéla), bunların içinde bulunuyorlardı. Üçüncüsü, o zamana kadar İkinci Armeniya adı verilen memleket olup altı kasabalı idi; Malatya (Mélitène)'yi başkent kabul etmişti. Diğer şehirleri Afşin (Arabissus), Akçadağ (Arca), Pınarbaşı (Ariarathea), Comana[320] ve Göksun (Cucusus) idiler. Bu memleketin mülkî ve askerî yönetimi, bir Kont'a verilmişti. Jüstinyen, bu hükümeti imparatorluk sarayının *questeur*'ü olan konsüllerden Thomas'a bıraktı. Dördüncü Armeniya, Fırat nehrinin doğusundaki farklı milletlere ait vilayetlerinden oluşturulmuştu ve bir Praesès tarafından yönetilirdi.

İKİNCİ BÖLÜM

Paul Taraftarları (Pauliciens)

Jüstinyen (Justinien)'in İsauryalılar (İsauries) üzerinde kazandığı zaferler, Doğu Asya'sında sakinliği ve rahatı birkaç yıl sağlamışsa da bu

[317] Suşehrinin beş kilometre güneydoğusunda önceki adı Pürk olan Eskihisar köyü (Y.N.)
[318] Strabon, XII, 555.
[319] Notitia imp. Orient, s.192.
[320] Tokat-Almus, Gümenek köyü (Y.N.).

barış, ancak siyaset alanına ait olup ahlâkî alanda yine savaş vardı. Hristiyanlık inançlarını koruyarak kabul etmiş olan Kapadokya, dinî tartışma ve mücadelelerin en azgın bir merkezi olmuştu. Bütün mezhep ve meslekler, burasını buluşma yeri olarak kabul etmişler ve bir kötü rastlantı olmak üzere, Bizans mahkemesi tarafından cezalandırılan papazların sürgün yeri de Küçük Armeniya idi. Bu papazların en meşhuru olan Chrysostome, 415 yılında Fırat nehri kıyısında, Küçük Armeniya'nın bir şehri olan Göksun (Cucusus)'a gönderilmişti. (s.100) Arcadius'un zamanından Müslümanların akınına kadar her yıl böyle dinî grupların çıkardığı karışıklıklar olurdu. Bu türden olarak ruhanî lider Silvanus'un başında bulunduğu Paul taraftarları (Pauliciens) denilen bir cemaat, Aziz Paul'un öğrettiği prensiplerin takip edilmesini istiyordu. Küçük Armeniya'nın Maniheistler (Manichéens)i bu mezhebin görüşüne uyarak döndüler.

Bu mezhep, Pont ve Kapadokya'da başarıyla yayıldı ve Fırat'ın doğusundaki sahaları da de kapsadı. Pont'taki Şebinkarahisar (Colonia) şehri, zamanında St. Paul'ün mektuplar gönderdiği altı kasabanın adlarını taşıyan altı kolun merkezi oldu. Bunların doktrinleri, Ortodoksların affına uygun ve Maniheistlerinkine pek yakındı. II. Jüstinyen (Justinien) ise bütün bu fanatik grubu takip etmek için silahlı ayaklanma yapmıştı. I. Michael ile Ermeni Léon, Ortodoks zihniyetiyle günden güne büyüyen bir kolu takip ediyorlardı.

Dokuzuncu asırda, bütün şehirlerden kovulmuş olan Paul taraftarları, Armeniya'ya ve Kapadokya'nın en sarp dağlarına kaçtılar. Erciyes Dağına ve civar mağaralara gizlenmiş olan bunlar, intikam projeleri yapıyorlardı. Praesès muhafızları kumandanı Corbeas, beş bin Paul taraftarı toplayarak Müslümanların Emiri ile antlaşma yaptı ve şimdi Sivas'ın doğusunda, Fırat'ın bir kolu üzerindeki Divriği şehri olan Téphrice'yi ele geçirdi.

Paul taraftarları, civardaki dağları tutup Müslüman ordularına dayanarak yıllarca karşı koydular. Makedonyalı Basile, bunların üzerine bizzat geldiyse de saldırmaya bir türlü cesaret edemeyerek yine olduğu gibi İstanbul'a döndü.

Malatya (Mélitène) ve Téodosopolis[321] şehirlerini işgal etmiş olan bu Paul taraftarlarının üzerine, VIII. yüzyıl ortasında, Konstantin Kopronyme son bir seferde bulundu ve bunlarla bir antlaşma yaptı. Bunun gereğince, birçok aileler İstanbul ve Trakya'ya giderek yerleştiler. XIII. yüzyılda, oralarda rahatlığa kavuştular.

[321] Kemah veya Erzurum (Y.N.).

(s.101) Jüstinyen (Justinien)'in sınırını sağlamlaştırması, cesur Müslümanların Alparslan yönetimindeki birliklerini bir an durduramadıklarından, bunlar kuşatmaya gerek görmeksizin bütün Armeniya şehirlerini istila ettiler.

İyi savunulmayan Kayseri de bunların ellerine düşerek yağmayla karşı karşıya kaldı. Sultan, Armeniya ve Gürcistan'ın fethini tamamladı. Türklerin bu parlak fetihleri, İmparator Romanus Diogène'in yenilgisiyle son buldu. Fakat Yukarı Armeniya prensleri, atalarından kalmış saydıkları bir yeri kavgasız bırakmadılar. Ermeni prensleri tarafından çağırılan Hristiyan liderler, Armeniya'nın güney tarafına yerleştiler ve Maraş, Tarsus (Tarse), Malmistra'yı[322] işgal ettiler. Bu sırada, bir Ermeni prensine yardım etmek için Fırat nehrini geçen Beaudoin de Urfa (Edesse) şehrini ele geçirerek orada ilk defa Frankların bir prensliğini kurmuştu. Bu yönetim, yarım asır kadar devam etti.

Bütün bu karışıklık döneminin devamı içinde Ermeniler, ufak yerlere hâkim olarak kabul ettikleri tarafsızlık sayesinde tutunabiliyorlardı. Fakat Türk Devleti, bu sahalara sağlam bir şekilde yerleşince, Ermeniler ellerindekini koruyabilmek için reaya şartlarını kabul etmek zorunda kaldılar. Bunları bugün yalnız manastırlarının içinde bağımsız araziye sahip durumda buluyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Armeniya'nın Mesafe Çizelgesi

Bu süre içinde, Küçük Armeniya'nın sınırı sabit kalmadı. Marc-Antoine'ın bu vilayeti vermiş olduğu Archelaüs'ün zamanında, sınırı denize kadar getirerek 'ın doğusundaki Doğu Kilikya'yı da bunun içine almışlardı.

1835 yılı Haziran ayında, Toros'tan hareketle Fırat nehri yatağını (s.102) izleyerek Küçük Asya'yı boylu boyuna geçmek istedik. O sırada memleketin bir kısmını Mehmet Ali Paşanın birlikleri işgal etmiş, diğer tarafta Kürtler, Toros vadilerinde akınlarını yaptıklarından, padişahın mülkü saldırılar altındaydı. Bu durum seyahate uygun olmamakla beraber, yine dolaşılarak her yerde ya bir göçebenin çadırına ya da asi bir beyin kalesine inilmiş ve bunların her ikisinde de misafirperverlik görülmüştür. Her ne zaman eşyamızı emanet olarak bırakarak Toros Dağlarında inceleme yapmak için ayrıldıksa, bu dağlılar güvenilir bir şekilde eşyamızı belirlediğimiz buluşma yerine getirdiler. Bunların bu özellikleri inkâr edilemez. Avrupalı bazı gezginlere şayet bunun tersi bir

[322] Adana-Misis/Yakapınar (Y.N.).

davranışta bulundularsa, bunun sebebi belki de o gezginlerin bu özgür dağlıların âdetlerini ve hislerini kasıtsız ve bilmeyerek rencide etmiş olmalarından kaynaklanan bir gücenme sonucu olsa gerektir. Toros'tan Trabzon'a seyahat yolumuzun konakları, her saat için altı kilometre olarak hesap edilemez; çünkü sürekli olarak giden bir binek sağlamak çok zordur. Biz aşağıdaki çizelgeyi, kendi yürüyüşümüze göre yaptık. Buna, bir de bu geçtiğimiz yerlerde posta idaresi bulunmadığını ekleriz.

Küçük Armeniya Yoluyla Tarsus'tan Trabzon'a Mesafeler

Deniz kenarında Kazanlı iskelesinden itibaren:

Tarsus	3	Saat
Adana	9	"
Sis	18	"
Samur Bey Yaylası	16	"
Haçin	6	"
(s.103)Dalar	6	"
Göksun	10	"
Geben	10	"
Maraş	10	"
Neccar	10	"
Belveren	10	"
Pavrelü	8	"
Herkenet	8	"
Sürcü	4	"
Gözene	8	"
Harpuz	8	"
Malatya	2	"
Dere Köy	8	"
Arapkir	8	"
Eğin (Éguine)	8	"
Pinia	5	"
Kuruçay	8	"
Gercanis	7	"
Şayram	14	"
Gümüşhane	20	"
Trabzon	18	"
Toplam :	242	

Harita üzerinde hesap edilirse, bu mesafe yaklaşık olarak iki

yüz altmış mildir ki saatte iki kilometreden fazla düşmez. Şöyle ki çoğunlukla dağlarda olan sayısız dolambaçları da hesaba katmak gerekir.

(s.104) DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Anazarba

Bu şehrin adı, doğulu bir köke dayanır. Eski yazarlar, şehrin kuruluşuna ilişkin hiçbir bilgi vermemişlerdir. Ptolémée ve Pline yalnız adından söz etmekle yetinirler. Bizanslı Étienne, şehrin bu adı, civarındaki dağdan ya da kurucusundan aldığını var sayar. Oryantalistler, bu adın Sâmî kökenli iki kelimeden oluştuğu ve Sarı Pınar manasına, "Ayn Zorba" dan bozma olduğu görüşündedirler[323]. Şehir, Dioscoride'in ve şair Appen'in doğduğu memlekettir. Şairin av hakkında yazdığı bir şiir, imparatorun çok hoşuna giderek her mısrası için bir altın verdi. Appien, milâdî II. yüzyılda yaşamıştır.

Mermer cinsinden büyük bir dağın eteğinde bulunan Anavarza (Anazarba) şehri, Ceyhan (Pyramus) ovasının ortasına çekilmiş bir yerdir. Bu şehrin konumu, tamamen Van şehrine benzer. Anazarba'nın büyük kayasının içinde, hisar duvarlarını tutturmak için taşçı kalemiyle açılmış ve delinmiş oyukların aynını gördük. Bu şehirlerin ikisi de Asurlu eseri özelliğini gösterirler.

Burada, Sémiramis tarafından çok sayıda kalenin ve özellikle Chamihram kalesi adını taşıyan hisarın yaptırıldığı tarihî rivayeti vardır. Strabon, Van şehrini kuran bu kraliçenin, Kataonya (Cataonie)'da[324] çok sayıda eserleri olduğunu söyler.

Asurlu egemenliğinin anıları, sahanın her yerinde vardır. Fırat'ın sol kıyısında İzoğlu adındaki köyde, iki metre boyunda ve bir metre eninde bir levha üzerine çivi yazısı ile kazınmış kırk satırlık bir kitabeyi, Baron Moltke incelemiştir.

Anazarba, çok defalar deprem tahribatına uğramış olduğundan, eski anıtlardan hiçbir kalıntı görülemez; bu şehir dört defa tamamen yıkılmıştır. En son deprem (s.105) Jüstin zamanında olmuştur. İmparator, şehri birçok masraflarla tamir ettirerek yeni kurucusu olma sıfatıyla ona Jüstinopolis adını vermiştir. Fakat yerliler, buraya bazen Aynvarza ve bazen Anavarza adını verirler. Peutinger'in çizelgesi, Mopsuestia[325]'dan on bir mil mesafede

---

[323] Sâmî dillerinden olan Arapçada peltek (ze) ve keskin (ze) harfleriyle başlayan sarı anlamına gelen bir kelime yoktur (Ç.N.).

[324] Strabon, XII, 537.

[325] Adana-Misis'in eski adıdır. Misis, şimdiki Yakapınar'dır (Y.N.).

Kayseri'den Suriye'ye giden ve Göksun (Cucusus) ile Kadirli (Flaviopolis)'den geçen büyük yol üzerinde, Anazarba adıyla göstermiştir; bu yer, bugün yeni Kazan (Sis) şehrine denk düşer[326].

Anazarba, şimdi büsbütün boş bir harabedir. Uzaktan görünüşü, gelişmiş bir kasaba imiş gibi gözü aldatır.

Şehrin dört kapısı vardır. Batı tarafındaki, büyük bir anıt görüntüsüne sahiptir. Üç kapılı bir zafer takı şeklindeki bu girişin genişliği, yirmi iki metre ve altmış santimetre, kalınlığı beş metre elli sekiz santimetredir. Ortadaki büyük yayın genişliği, üç metre yetmiş beş santimetredir; yandaki yaylarınki üçer buçuk metredir. Yapının içinde enlemesine bir geçit bulunur, genişliği iki metre on santimetredir. Kapılar arasındaki son duvarlar, yapının etrafını çevreleyen bina eteği üzerine oturmuş granit ile *Korint* tarzında birleştirilmiş sütunlar ile bezenmiştir. Ordre'un yüksekliği altı metre kırk sekiz santimetredir. Tepe pervazı bir yaprak burma dallı ve pervaz destekleri ile süslenmiş bir frizden oluşur. Bütün tepe pervazı büyük kemerin etrafında belirginleşir ve archivolte'u meydana getirir; bu örnek eski çağ anıtlarında tektir. Ordre'un üzerinde marangozluk işçiliği olan bir son duvar kaybolmuş bir çatı katını oluşturur. Bu mimarî tarz M.S. II. yüzyıla aittir. Hiçbir yazı kurucunun adını belirtmez. Oluklu *Korint* tarzı ayaklar ile süslü dirsek biçiminde iki duvar, şehrin bu anıtsal girişine yüce bir hava veriyordu[327].

Bu zafer tâkının sağında dağa dayanmış olan yerler, tiyatro ile stadyumdur. Bu stadyum kayalıkların oluşturduğu büyük bir set boyunca ilerliyor ve belli bir yükseklikte, bir kapı başlığı kirişleri gömülü delikler göze çarpıyor.

Stadyumun çemberli kısmı kaya içinde yontulmuştu; belkemiği tüm pist boyunca görülebilir durumdadır. Yer altı mezarlığı stadyuma ve tiyatroya hâkimdir; büyük çoğunluğu kayalara oyulmuş çok sayıda mezarlardan oluşur, bazılarının başucunda küçük yuvarlak bir taş sehpa bulunur[328].

Şehrin doğu tarafında, taşa oyulmuş birkaç mezar ile kabartmalar vardır. Bunlardan biri, üç kişiden oluşan bir cenaze matemi odasını ortaya

---

[326] Sis şehrinin altı saat kadar güney batısında, bugün Anavarza kalesi vardır. O hâlde bu harabe kale, Sis şehrine denk gelmez (Ç.N.).

[327] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dokuz cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[328] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

koyar. Bir başkası üç Parque tanrıçasını simgeler; biri elinde iğ taşır. Bu figürlerin geniş giysileri ve dağınık saçları vardır[329].

Anazarba kalesi, şehri güney tarafından koruyan kayanın üzerindedir. Bu nokta, hemen hemen üç taraftan çıkılamaz bir konumdadır. İki katlı sur ile çevrili kalenin bir yerinde, ufak bir kilise vardır. Buradaki Ermenice yazılmış uzun bir kitabe, bunun 1075 yılında Prens Theurench ya da Thoras tarafından yapıldığını kaydeder. Bu Prens, Ani Pagratideleri sülâlesindenmiş.

Anazarba şehri ile Ceyhan (Pyramus), birbirine yakın idiler. Fakat içilebilir suları yoktu. Şehrin ileri gelenleri bu açığı, birincisi suları Sis yolunun ortasında suyu bol bir kaynaktan alan iki sıra su kemeri inşaatı ile kapattılar. İkincisi suyunu otuz kilometre ötede Toros Dağlarının yamaçlarından getiriyordu. Bu iki su kemerinin hemen hemen tamamı korunabilmiştir; inşaatın türüne göre Romalıların elinden çıktığı açık bir biçimde görülür. Yapılışları V. yüzyıldan öncesine aittir; ayaklar ve sıra kemerler düzgün kesilmiş taştan, dolgular moloz taşındandır. Ne bir evin ne de bir çadırın insan varlığına işaret etmediği bir çölde masa gibi dümdüz bir ovayı boydan boya aşan bu yapıların etkileyici görünümünü gözümüzde canlandırabiliriz[330].

Anazarba şehrinin kalesi, bugün Ceyhan nehrinin aktığı Ceyhan (Pyramus) ovasına hâkimdi ve Ziraî Kilikya (Cilicie champêtre)'nın girişini korurdu. Burası, XII. yüzyılın sonlarında Müslümanların eline geçti. Fakat burada (s.106) cami, hamam gibi Müslüman eserlerine hiç rastlanmaz. Müslümanların, burayı ne zaman terk ettikleri bilinmemektedir. Şöyle ki su kemerlerinin halkın dağılmasını gerektireceği gibi iklimin bozuk olması da buna başlıca sebeptir.

Sis - Flaviopolis

Sis şehri, kayalık bir dağın kuzey yüzünde ve Anazarba gibi ovada yalnız bir kayalıktadır. Burası, önceden bir Ermeni kasabasıydı. Anazarba'dan uzaklığı, kuzeyden otuz altı kilometredir. Romalılara ait eser harabelerine göre, burada Roma İmparatorluğu zamanında bir şehrin var olduğu kesindir. O eski Roma şehrinin, Flaviopolis olması gerekir.

Sis kelimesinin aslı, tamamen bilinmemektedir; fakat XII. yüzyılda, burası Pagratideler ırkından Rupenliler prenslerinin merkeziydi.

---

[329] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[330] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Sis adı ilk defa olarak XII. yüzyılın sonlarındaki tarihlerde görülmüş ve Türklerin eline geçerek, Rupenliler adındaki zayıf ailenin ortadan kaybolmasıyla son bulmuştur. Bununla beraber Ermeniler, Sis'te dinî kuruluşlarını koruyarak prensler sarayına büyük bir manastır yapmışlardır. Burada, Kayseri ruhanî liderine denk ve Catholicos unvanıyla büyük bir papaz bulunmaktadır. Bu manastırın içinde kiliseler, kütüphane ve ziyaretçiler için misafirhaneler yapılmıştır. Bütün bu binalar, son yüzyıla ait yeni tarzda şeylerdir.

Sis şehrinin nüfusu, üç binden çok değildir. Tepedeki hisarı hâlâ vardır. Dağın cinsi kalkerdir. Evler taştandır, düz dam ile örtülüdür. Eski şehir kalıntılarında güzel yapılmış bir kale ve eskiden büyük bir yapıya ait olan kabartmalı kuleler hâlâ ayaktadır. Evler üç taraftan da geçit vermeyen bir dağın yamacında amfitiyatro biçiminde yükselir. Bu dağ deniz kirecindendir ve tamamen dikey katmanlardan oluşur; onu bağımsız Armeniya döneminden kalan yıkılmış bir kale taçlandırır. Bu yüksek nokta, üzerinde Ceyhun nehri kollarının denize aktığı ve kuzey ufukta son bulan Toros sıradağlarının uzadığı civar ovalara doyumsuz bir manzaradan başka bir şey sunmaz[331].

BEŞİNCİ BÖLÜM
Sis'den Maraş - Antiochia ad Taurum

Sis ovasından geçen Ceyhan (Pyramus) nehri, Toros Dağının kuzeyden güneye (s.107) gelen büyük bir vadisinden iner. Dağda yapılmış hiçbir yol yoktur; kervanlar vadilerin yamaçlarındaki keçi yollarından giderler; posta idaresi yoktur. Köylülerden, saati iki guruş ücretle hayvan kiralanır. Bu hayvan temin etmek için alınan seyahat fermanı, köylülerin canını sıkar; yol, Türkmenlerin lideri Samur Beyin karargâhı olan yere yakın Pyramus suyu kaynağına kadar vadiyi izler. Buraya önceden Kozanoğlu hükmederken Mısırlı İbrahim Paşanın kuvvetlerine karşı memleketi savunma görevini de yapıyordu. Bu Kozanoğlu'nun akrabasından olan Samur Bey, büyük bir ödül karşılığında Kozanoğlu'nu İbrahim Paşaya teslim edip dağların hâkimiyetini de kendi için sağladı. Bu tarafa giderken Adana Paşası, bize Giritli düzensiz kuvvetlerden altı kişilik bir birlik verdi; bunlar, yolları tüfek atarak şenlendiriyorlardı. Sis ile Haçin arasındaki dağlar, çok görkemli bir tablo sergiler. Henüz bir dere hâlinde bulunan Pyramus suyu, kayaların üzerinden çağlayanlar yaparak atılır. Dağlar çam vb. ormanlarla kaplıdır; yazın sıcak günlerinde, buraları göçebelere hoş bir sığınaktır. Samur Beyin yaylası, nehir kaynağının hemen üstündeki

[331] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

yüksek bir tepededir; ağaç kütüklerinden yapılmış kulübeler köyü oluşturur. Beyin ikametgâhı da diğerlerinden farklı bir şey değildir; fakat otlakta çok sayıda koyun, sığır ve at sürüleri vardır. Bunlar, dağlıların tek servetidir. Samur Bey, pek şişman ve yumuşak tavırlı bir adamdı. Dış görünüşünde hiçbir hilekârlık gözükmüyordu. Bize kervanımızın yiyeceğini ve yemini verdi ve kılavuzlarımızı değiştirdi.

Samur Beyin yaylası Sarus, yani Seyhan nehri ile Pyramus, Ceyhan nehrinin su bölümü çizgisi üzerindedir. Haçin yolu ise, bu iki havzayı ayıran belden çıkıyordu. Dağlar sık ormanlık ve Türkmen doluydu. Belin öbür yüzünden inilince, Adana'nın alt tarafından, denize dökülen Seyhan nehrinin hızlıca akan yatağı görülür. Vadi, doğudan batıya doğru gider ve nehir batı yönünü izler.

Bu nehir ağaç gövdelerinden yapılmış bir köprü ile geçilir; atlar sığ yerden geçer; bu vadi doğu ve batıda uzanır, nehir batı yönünde ilerler. Güzel çınarlar burada yapraktan kalın bir perde oluşturur; dağın yamacı çam ağaçları ile kaplıdır[332].

Haçin kasabası, vadinin başlangıcında ve dağın yamacındadır. Kasabanın karşısındaki yamaçta, eski bir manastır vardır. Bu manastır, Sis ruhanî liderliğine bağlıdır. Müstahkem bir hâlde savunmalı olan bu manastırın papazları, Müslümanlardan hiçbir kötü davranış (s.108) görmediklerini söylediler. Bunların lideri, başpapaz unvanına sahiptir. Bina iyi ise de dikkat çekici bir olağanüstülük yoktur.

Haçin kasabasında da genel binalar yoktur. Bütün evler çok basit tarzda yapılmıştır ve hepsinin üzerinde terası vardır. Dağların yamaçları, bağlar ve meyve ağaçlarıyla kaplıdır. Zanaatkar olan demircileri, büyük şehirlerde çalışmaya giderler. Buradaki Ermeniler, İstanbul'dakilere benzemezler. Buradakiler, kendilerine hâkimiyeti kabul ettirmek isteyen Kürtlere yatağanlarını göstermek cesaretine sahiptirler. Görünüşlerinden bura Türkmenlerinden farkları, ancak göçebe hayatına rağbet etmemelerinden ibarettir. Haçin'e hâkim yayladan, Demirci suyuna karışan Mağara suyu adında bir dere çıkar. Bunlar da Seyhan'ın kollarıdır. Bu vadiden, Dalar Türkmenlerinin yaylasına gidilir. Ağanın yayladan otuz kilometre kuzeybatıda bize tarif ettiği Şert kalesi adındaki harabe, Mağara suyunun kenarındadır. Çok sayıda kale, kilise ve saray harabeleri olan bu

[332] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

yer, Kapadokya'nın Comana şehridir. Orayı ziyaret etme imkânı bulamadık. Comana şehri[333] hâlâ bilinmemektedir[334].

Bu şehir pek erken terk edildiğinden, birçok mimarî eserleri muhafaza ettiği muhtemeldir[335]. Fakat şu ana kadar, buraya herhangi bir gezgin ve özellikle bu sahayı dolaşarak eski eserlerin planlarını çıkaracak bir araştırmacı gelmemiştir[336]. Dalar köyünün evleri, yalnız kapılarından aydınlık alır. Halkı, burayı ancak kar yağdığı zaman terk ederler. Buralar, büsbütün doğal durumundadır ve hiçbir yol yapılmamıştır. Dalar yaylasından Göksun, altı saattir; adından da anlaşılacağı üzere bu kasaba eski Kukusus (Cucusus)'tur. Bu şehir, ancak Bizanslılar zamanında tanınmıştır; özellikle üç yıl burada kalan (404-407) Jean Chrysostome'un sürgün yeri olarak meşhurdur. Chrysostome, sürgün süresini İzmit (Nicomédie)'te geçirmek istediği hâlde, Eudoxie onu yaz sıcaklarında yetmiş gün yürütmek şartıyla bu Göksun'a gönderdi. Yalnızca bugün Arapkir olan Afşin (Arabissus)'e gidecek kadar gücü vardı. Yokluğu başkentte papaza duyulan büyük saygınlığı arttırdı ve bu yerlerde dolaşırken insanın aklı pederlerinin en iğrenç eziyetlere karşın yüce görevlerini yerine getirdikleri büyük döneme gidiyor. Eğer imparatoriçe Eudoxie'nin kötü üğü hakkında bir fikir edinmek istenirse, bu Cucusus kasabasının ne olduğunu anlamak gerekir: yeşillikten tamamen yoksun killi dağlar ile çevrili alçak bir ova, herhangi bir otun bitemeyeceği killi bir tepe üzerine oturmuş küçük bir kasabadır. Tabloyu tamamlamak için yolculuk günlüğümüzden bir sayfayı buraya ayırıyoruz[337].

Göksun'daki günlerimiz çok acı geçti. Ağaç gövdelerinden yapılmış kulübelerde, bataklıklarla çevrilmiş, toprağı yüzyıllardan beri birikmiş bir pislikler yığınıdır. Çevre bataklıklar kadar cıvık olan köyün çevresi dışına bir adım atamıyorduk. Gece vardık (28 Haziran 1835) ve bir ağacın içinde ölmek üzere olan bir adamın yattığı bir kulübeden başka bize vereceği yoktu. Kulübenin bir köşesine adamın üzerinde yattığı döşek çekildi, etrafına ayrı bir daire oluşturacak biçimde hasırlar çevrelendi. Diğer köşede de bize yatak gibi bir şey serildi. Ama hastanın inlemelerinden gözümüze uyku girmiyordu; gece vakti, gidip ağayı uyandırması ve bize başka bir barınak bulması söylendi. Zavallı adam, arkasında çavuşu, bütün evleri yoklamaya başladı; fakat odaya üşüşmüş hiçbir ailenin bize verebileceği bir

[333] Carl Ritter, *Erdkunde*, IX, 152.
[334] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[335] Strabon, XI, 521.
[336] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[337] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

köşesi yoktu. Sonunda ağanın aklına sevindirecek bir fikir geldi. Sultan adına, bir kümesten kümes hayvanlarını ve koyunları çıkarttı ve kümesi bize bıraktı. Bu sırada, ailenin ocağında oturuyorduk; hemen hemen hepsi boğmacaya tutulmuş altı çocuğun üst üste yığıldığı tek bir göz vardı. Kızların en büyüğü, en genci kollarında sallıyordu; zeka geriliği olan nine neredeyse çırılçıplak, bir halıya oturmuş, evine yabancıların yerleştiğini gördüğünü mırıldanıyordu. Sonunda kümesimizi teslim aldık. Yol arkadaşım çok yorgun olduğu ve atımız da olmadığı için Göksun'da kaldığımız iki günü yatakta geçirdi. İşte Aziz Crisostome'un ölümsüz dinî sohbetlerini yazdığı yer. Onun Türkmen ailelerden daha iyi bir durumda yaşamadığından emin olunabilir.

Bu yörelerde gezgin yolcularının karşılaştıkları en büyük güçlük at bulmaktır. Atları olan aileler onları kolay kolay ödünç vermezler ve yayla değiştirirken yük hayvanı olarak öküz ve inek kullanırlar. Onların ayrıca, öküzlerin çektiği birkaç tane arabası vardır. Yükler için kullanabilecekleri başka bir taşıma imkânı yoktur. İlerlerken ne kayalıklardan ne de yarıklardan çekinen bu arabaların hangi güç yolları aşabileceklerini görmek ilginçtir[338].

Göksun köyü, ağaç kütüklerinden yapılmış kulübelerden oluşan, her tarafı bataklık, hüzünlü bir yerdir. Göksun'dan Maraş'a giden yol, bugün ıssız olan; fakat orta çağda, çok sayıda kaleleriyle gelişmiş olan hayran olunacak bir memleketten geçer. Bu kalelerin çoğu, Ermeni liderleri tarafından yaptırılmıştır. Bunlardan Çinçin Kale adında Toros'un doğu yamaçına yapılmış olanı, dikkat çekicidir. Burada, Bohémond'un yönettiği Haçlı kuvvetleriyle Fransızların müttefiki Rupenliler prenslerinin anıları vardır[339].

Geben köyü, Toros boğazının girişindedir. Kiepert'in incelemesine (s.109) göre, bu ad Ermenice "boğaz" anlamında olan "gaban" kelimesinden alınmıştır. Bu köy biri Türk, diğeri Ermeni olmak üzere iki parçadır. Buradan Maraş'a giden yol, çok sayıda bel ve vadiden geçer. Etraf ormanlıktır ve manzara hoştur.

Maraş

Coğrafyacıların kararına göre, Maraş şehri eski Antiochia ad Taurum şehrinin bulunduğu yerdedir. Bu şehir, Bizanslı Etienne'nin aynı adla söz

[338] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).
[339] Daha ayrıntılı bilgi için Karl Ritter'in *Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Assiens* adlı kitabının Cilt IV, bölüm II, s.140, 152'deki *in extenso*'ya bakınız. *Rwvue Française*, VI, s.327, 336.

ettiği altı şehirden, Ceyhan üzerinde Kilikya Antiochesi unvanıyla kaydettiği yerdir. Fakat eski eserlerden, burada hiçbir iz görülmez. Maraş, öteden beri birçok hareketli halkın merkezi olduğundan, eski eserler hep yıkılmıştır.

İmparator Alexis zamanında Maraş, yönetim sınırları Antakya ve Urfa (Édesse)'ya kadar uzanan bir patriklik merkeziydi. XII. yüzyılın sonlarında, Üçüncü Armeniya'nın bir kısmını oluşturuyordu. Godefroid de Bouillon'un yönettiği Haçlı kuvvetleri, Ereğli yoluyla Konya'dan gelirken, Toros'un yukarı vadilerinde yollarını şaşırarak Maraş'a geldiler. Selçuklular bu şehri 1147 yılında [340]ele geçirdiler ve Osmanlı egemenliği de o zamandan beri buraya yerleşti.

Maraş şehri, Aşir Dağı adında Anti-Toros silsilesinin bir kolu üzerine ve bunun güney yamacına kurulmuştur. Ceyhan (Pyramus) nehrinin kolları olan çok sayıda derelerle sulanır. Nüfusun, üçte biri Ermeni olmak üzere altı bin kadardır. Maraş'ta dokuma sanatı çok yaygın ve faaliyettedir; abalar ve sırma ya da ipekle dokunmuş yünden harmanî ve yelekler yaparlar, Türkmen kadınlarının kullandıkları boyalı pamuk bezler de geniş bir ticarettir. Hoş gölgelikler altından akarsuları geçer; çağlayanları değirmenler çevirir fakat mimarî olarak hiçbir esere sahip değildir. Camileriyle Eski Saray dedikleri bina, sanat açısından zayıf ve önemsiz şeylerdir; evleri sıcak bir memlekete uygun tarzda yapılmıştır. Avlu veya bahçelerinin ortasında bir havuz veya çeşmeleri vardır, oda kapıları buraya açılır.

(s.110) ALTINCI BÖLÜM

Fırat Havzası - Malatya (Mélitène)

Ceyhan nehri havzası, Fırat havzasından doğudan batıya doğru giden ve Malatya vilayetinin sınırını oluşturan sıradağlarla ayrılmıştır.

On saat gidildikten sonra bir vadinin içinde, Nacar adındaki köyde durulur. Yine böyle kötü bir yoldan on saat daha gidilince, Türk ve Ermenilerin oturdukları Belviran (Pelvereh) adındaki köye gelinir. Rennel ve Ainsworth, bu küçücük kasabanın Küçük Armeniya'dan geçen Kapadokya'dan Mezopotamya'ya giden yolun üzerindeki Perré[341] eski şehri olduğunu kabul etmişlerdir. Zamanında burası, bir episkoposluk merkeziydi. Eski eserlerden, bugün hiçbir kalıntıya sahip değildir.

Peutinger'in haritası, Malatya-Samsat (Samosate) yolunu, detaylı olarak gösterir. Bizim izlediğimiz yol budur. Buradan Pavrelü köyüne ve

[340] 1147 tarihi, Ali Suat'ın çevirisinde 1447 olarak yer almıştır (Y.N.).

[341] Adıyaman'ın beş kilometre kuzeydoğusundaki Pirun veya Piran denen kalıntılar alanının eski adı (Y.N.).

Göksu vadisini çıkarak, Herkenet boğazına gelinir. Burada Sürcü, Büyük Balanya ve Malatya yolu üzerinde bulunan Gözene ve Balanya köylerinden söz edebiliriz. Bütün bu sahalar, çok az bilinmektedir. Biz, Ritter'in Asya haritasına ekleme yapmak için, bizim izlediğimiz yolları onun üzerinde bir araya topluyoruz[342].

Malatya (Mélitène)

Mélitène şehri, Kapadokya ile Fırat nehrinin sağ yakası arasındadır. Güneyde Commagène prensliği ve güneybatısında Kataonya (Cataonie) ile sınırlıdır. Eskiler bu ülkenin sıcaklığının Kapadokyanınkinden ne kadar değişik olduğunu fark etmişlerdi; çünkü gerçekten de Kapadokya çok yüksek bir plato oluşturur. Hâlbuki büyük Fırat vadisi bu yörede deniz yüzeyinden bin üç yüz metrenin ötesine geçmez[343]. Mélitène paşalığı, bugün Mélitène'nin eski arazisinin hepsini içine alır. Ptolémee, bu memleketi İkinci Armeniya'dan sayar.

Zamanımızda Malatya adı verilen Mélitène eski şehri, bu sahanın başkentidir. Pline, bu adı Mélita diye yazar ve Fırat'tan az bir mesafede, Sémiramis tarafından kurulduğunu kaydeder[344]. Trajan zamanına kadar, Malatya bu sahanın tek şehriydi. İmparator, burasını bir alay merkezi yaparak alaya da Malatya adını verdi. Görev uğruna canlarını veren kırk asker, bu alaydan çıkmışlardır. Bunların şehir civarındaki ufak bir Rum kilisesinde olan mezarlarına, hâlâ saygı gösterilir. Marc-Auréle'in krallığı sırasında, tamamen Hristiyanlardan oluşan bu aynı lejyon, bir tanrı lütfu sayesinde düşmanlara şimşek çarpmasından dolayı[345], Fulminatrix takma adını aldı[346].

(s.111) İranlıların, saldırılarına karşı sınırlarını takviye için, en büyük gayreti harcamış olan İmparator Jüstinyen, şehrin görüntüsünü tamamen değiştirerek Procope'un tanımladığı gibi, onu o yörenin koruyucusu ve en süslü bir caddesi hâline getirdi. Fakat o eserlerden, bugün hiçbir şey kalmamıştır. Yalnız Selçuklulardan kalma ve tamamen harap bazı şeyler görülür. Malatya, Küçük Armeniya'nın yönetim merkezi olarak uzun süre Rum hükümdarlarına, bazen bağlı ve bazen onlarla müttefik şekillerde kaldı; fakat eserler bakımından Ermeni eserlerinden de burada hiçbir şey görülmez. Malatya, Halife Harun er-Reşîd zamanında, Pont

[342] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[343] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[344] Pline, VI. Kitap, bölüm 3.
[345] Eusébe, *Hist. Ceel.*, V. Kitap, bölüm 5.
[346] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

İmparatorluğunu istila ettikleri zaman, Araplar tarafından ele geçirildi. İmparator Konstantin Kopronyme'un burayı geri alması üzerine tamamen tahrip edildiğinden, Bizans eserleri de o sırada imhaya uğradı. O zaman, bütün Rum ve Ermeni halkı başkente yerleşmek için İstanbul'a gönderildiler. Hicretin 140. yılında Halife Mansûr, yeğeni ve İmam İbrahim'in oğlu Abdurrahmân'ı, yetmiş bin kişi ile Malatya'yı geri almaya gönderdi. Bu şehir, Rumların elinde yine bir süre kaldıktan sonra Konya sultanı tarafından ele geçirilerek kaderine son verildi. Doğu hükümdarlarının, burada bir başkent kurması için harcadıkları emek, hiçbir zaman başarıyla sonuçlanmadı.

1235 yılında, Malatya Selçukluların da harap olmalarına sebep olan Moğolların eline geçti. Bir piskoposun denetimi altında, kilise başı Antakya (Antioche)'nın yargılama alanı içindeki birçok kilise soygunculara teslim edildi[347]. Birçoğu ya yıkıldı, ya yakıldı[348].

Karaman beylerini yenen Sultan Bâyezid, 1396 yılında Malatya'yı ele geçirmişti. Daha sonra 1401 yılında şehir Timur'un eline düştü. Bu defa da yine tahribe uğradı. Sultan I. Selim, Küçük Asya yarımadasını Osmanlı yönetimi altında birleştirdiği zaman, Malatya'da enkaz yığınlarından başka bir şey bulamadı ve kasaba, ondan sonra da bir şehir derecesine çıkamadı. Ticaret açısından yerinin bir ambar olma özelliğine ve sularının çokluğuyla toprağının olağanüstü iyiliğine rağmen, Malatya şehri gelişme gösterememiş ve buna da hükümeti bazen tanımayan Kürtlerin komşuluğu sebep olmuştur. Şehri canlandıran çay, Tokma suyunun bir kolu olan Sultan suyudur. Bununla meyve ve sebze bahçeleri, becerikli bir dağıtımla sulanır. Üzüm salkımlarının büyüklüğü, hayranlık vericidir. Strabon'un söz ettiği Monarite şarabı, belki de bu üzümlerden yapılıyordu. Denizden yüksekliği sebebiyle, burada zeytin ağacı (s.112) yetişmez.

Armeniya kökenli olan kayısı ağacı buraları, kendi yurduymuş gibi sever; ama iklimin yumuşaklığına karşın, zeytin ağacı orada hiç yetişmez; eğer eskiler bu Semiramis'in topraklarını güzelleştiren meyve ağaçları arasında zeytini saymasalardı, ülkenin deniz seviyesinden yüksekliğinin bu ağacın yetişmesine engel olduğu düşünülebilirdi. Günümüzde insanlar konutlarını bu meyve bahçelerinin ortasına taşıdılar. Belli bir zarafetle inşa edilmiş ahşaptan ve kerpiçten evler, asırlık ağaçların gölgesinde köy camileri, bu kır şehrine benzersiz bir görünüm kazandırır. Paşanın konağı, bir meydanın ortasında yükselir; zanaatkârların kendilerine ayrılmış

[347] Abulfaradj, *Hist. Dynasyiarum,* s.318, 333.

[348] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

bir semtleri vardır; eski şehir yılın dörtte üçü tamamen terk edilmiş durumdadır. Doğuya özgü şehirlerin eski geleneğine göre güneşte kurutulmuş tuğladan yapılmış duvarlar sadece tümsek biçimde üzerlerinde cılız çimenler biten kuşatma siperleri çizgileri taşır. Birkaç mollanın gözetimine teslim edilmiş camiler, Türk sultanın tahta çıkmasından beri tamirat yüzü görmemiştir. Terk edilmiş kervansaray, boş çarşılar ve yarı yıkılmış evler, havası yüzyılların yığdığı çöpler ile kirlenmiş bu alanın sağlıksızlığına dayanamamaktadırlar. Şehirleri sadece anıt görünümleri açısından ele alan değil, tüm büyüme ve kalkınma nedenlerini de araştırmaya çalışan kimse için bu ilgisiz kalınamayacak bir tablodur.

Hâlâ ayakta kalan az sayıda viranenin karakışta birkaç oturanı çıkar; ama Malatya'nın kısa bir süre sonra şehir olarak ayakta kalmayacağını ve Rey, Sultaniye, Ctésiphon ve diğerleri gibi modern insanların terk ettiği onca yerin kaderine uğrayacağını öngörebiliriz. Bahçeler her birinin ayrı bir adı olan birçok konut öbeğini bir araya getirir. Bu yer Harput genel adını taşır.

Bu kadar dağınık bir halk kitlesinin sayısını belirtmek hayli güçtür. Ben oradayken bu sayı, birçok Nizam alayı ve topçu sınıfına, kadınların, çocukların ve Türk ordularına takılan sayısız boş gezenin eklenmesi ile belirsizce artmıştı. Dolayısı ile otuz bin sayısını abartılı bulmuyorum.

Hristiyanlar, toplam nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturur; genellikle Ermeni topluluğundandırlar; Kayseri Ermeni patriğinin yönetimi altında bin-bin iki yüz aile gibi bir sayı verilebilir. Rum aileler, özellikle, şehrin çeyrek fersah ötesinde Hordeux köyünde otururlar. Orada, kırk şehidin ardında kalan eşyaların saklandığı söylenen, ülkede saygı gören bir kilise gösterilir. Ama kapının üzerinde okuduğum kitabe bu geleneği doğrulamıyor. Sözü edilen Aziz Eudoxe bu ünlü lejyona ait olmadı.

Yıl 6475[349], ilk işaret, Mayıs ayında, Aziz Eudoxe'un eşyaları bulundu; kilisesi piskopos Solomon'un aracılığı ile yenilendi.

Melitène inancı yüzünden şehit olmuş Aziz Romulus ile birlikte şehitlik mertebesine erişen bu Eudoxe, imparator Trajan Dèce döneminde bir lejyon komutanı idi. Galya'ya gönderildi; putlara uyması buyruğuna Hristiyan olan bütün askeriyle itiraz etti. Melitène'e kışlamaya gönderilince, imparatorun mabeyncisi olup onu ilk ele veren Romulus'a din değiştirtmeye başarılı oldu. Maximien imparator ilan edilince bütün valilere putlara tapmaya karşı gelen Hristiyanları öldürme emri verdi. İnancına sadık

[349] M. S. 966.

kalmakta direndiği için Eudoxe, işkence edildikten sonra kafası uçurularak can verdi. Yaşamının son bulduğu tarihin M.S. 6 Eylül 252 olduğu sanılıyor.

Türkçede hiçbir anlamı olmayan barbar Hordeuz adı, Antonin'in mesafe çizelgesinde, Ad-Aras adı altında belirtilen durağı saklıyordur şüphesiz; esasen bu durak Malatya (Mélitène)'dan az uzaktır. *Fulminatrix* lejyonundakilerden başka, Malatya çok sayıda azizi şehit verdi. Armeniya'nın ilk şehidi olarak anılan Aziz Polyeucte orada 257 yılında öldürüldü. IV. yüzyılda Antakya (Antioche) piskoposu, diğer bir adla Aziz Melèce'in ve Filistin'de manastır başrahibi Aziz Euthyme'in doğum yeridir. Şehrin bütün manastırlarının ve Malatya piskoposluğunun yönetimi onda idi. Acace ve Şuhut (Synade) piskoposları onun ustaları idi. Manastırlar ve kiliseler çok büyük bir sadelikle inşa edilmişlerdi. Bu anıtların büyük çoğunluğu yıkılmış durumdadır.

Şehirden nehre kadar, toprak sürekli bir eğimle alçalır ve ortasında Tokma suyunun sularının ağır ağır, kıvrıla kıvrıla aktığı çok geniş ve derinliği az bir vadi oluşturur. Yukarı vadilerden kopup gelen ve Fırat'ın hızlı akışı ile kavşakta durdurulan sular, bu ovada birikir ve şehrin sağlıksızlığına katılan bataklıklar oluşturur. Tokma suyu, kırkgöz adlı taş bir köprü ile geçilir. Bu ad Asya'da belli sayıda kemeri olan bütün köprülere verilen addır. Çok kötü durumda taştan bir şose, köprünün başı ile seller nedeniyle ulaşılamayan toprak arasında kurulmuştur. Kuzey-Güney yönünü izleyen bu yol Malatya'yı aşar ve Armeniya'dan geçerek, Pont krallığına çıkar.

Malatya ovasını aştıktan sonra, Tokma su daha iki fersahlık bir yol alır ve Fırat ile birleşir. Koni biçiminde ve yeşillikten yoksun bir dağ, Fırat ötesinde birleşme noktasına işaret eder[350].

Malatya vilayetinin kuzey sınırını belirlemek zordur. Bu taraftan doğal sınırı bulmak için, Arapkir'den gelen Gozduk suyuna kadar gitmek gerekir. O yörenin en önemli yerleşim yerlerinden biri olan bu Arapkir kasabası da Malatya gibi, geniş bir vadinin sulak bahçeleri ortasına yapılmış evlerden oluşur. Halkı, sayı olarak birbirine hemen hemen eşit olan Türk ve Ermeni'den meydana gelir. Hristiyanlar kervancılıkla geçinirler ve çoğunlukla İstanbul'a giderler; diğer bir kısmı da boyacılık ve pamuk kumaş üretimiyle uğraşırlar.

Hemen hemen genellikle mermer türü taşlık olan bura

[350] Ali Suat'ın çevirisinde özet bir şekilde yer alan son dokuz paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

arazisinin ortasında ve denizden bin sekiz yüz metreden daha yüksek bir yerde, yanardağ izlerinin ve pek eski olmayan lavların görülmesi dikkat çekicidir. Bu arazi, son derecede verimli ve sulaktır.

Antonin'in mesafe çizelgesine göre Arapkir şehri, eski Dascusa[351] şehrinin[352] yerine denk düşüyor. Ancak şunu itiraf etmeli ki bu mesafe çizelgesinde[353] anılan Sebasta şehri dışındaki ara yerlerin, hemen hemen hepsi tanınmayan yerlerdir. Arapkir'de tarihi eser aramak boşuna olur; bu yerin sabit nüfusu on beş yıldan fazladır yerleşik olmadığı için bir cami bile yoktur; ayrıca Kapadokya'da kayalara oyulmuş başka eski eser de yoktur[354].

Adını küçük bir köyden alan Gozduk suyu, çok dar ve iki yanı hemen hemen dik olan bir vadiden akar. Fırat nehrine karışmadan önce, Miram çayı adındaki bir dereyi alır. Fırat, burada güneye doğru geniş bir yay çizerek Tokma suyuna varıncaya kadar başka bir su almaz.

(s.113) YEDİNCİ BÖLÜM

Eğin (Éguine) - Fırat Vadisi

Arapkir'den Eğin'e giden yol, dağlık ve ormanlıklardan geçer; Fırat'a dökülür. Gozduk suyu geçilerek biraz sonra Miram çayının geçtiği Çipik köyü gelir. Bir saat ötede çorak, dağlık ve çıplak Fırat vadisi, kuzeydoğuya doğru uzanır. Yol, çok taşlı ve engebeli ise de küçük Eğin şehrinin civarı, ıssız değildir. Dağlar yeşil, bahçeler sulak, halk çalışkan ve zekidir.

Eğin'in yeri, Fırat yatağına hâkim bir plato üzerindedir. Uzaklarda, Anti-Toros silsilesine ait Munzur (Musur) Dağının tepeleri görülür. Manzara çok güzeldir, şemsiye şekilli çamlar ve Halep çamları, gölgelikler oluşturur. Eğin adı, Ermeniceden alınmadır ve Ağn kelimesinden gelir; kaynak anlamındadır. Eğin, Sivas paşalığına bağlıdır. Arapkir ve Sivas'tan eşit olarak yüz altmış beş kilometre mesafededir. XI. yüzyılda kurulmuştur.

Halkından iki bin hanesi Müslüman ve yedi yüz hanesi Ermeni'dir. Eğin'in sanayisi, genel olarak Ermenilerin elindedir. Hamamda kullanılmak için mavi renkte pamuk bez dokurlar. Bu havlu ya da peşkirleri, kadınlar örtü olarak da kullanırlar.

Yol, Eğin'den Pina adındaki büyük köye kadar, Fırat vadisini izler; bu köy, tam Fırat üzerindedir. Pina'ya gelmeden önce, Divriği'den gelen Çalta

---

[351] Malatya'nın kuzeyinde olduğu düşünülen bir Roma-Bizans yerleşimi (Y.N.).
[352] *Iter a Nicopoli Arabisso*, M. P. XX. Wesseling. I.
[353] Marquis de Fortia d'Urban'ın eski mesafe çizelgesindeki *Dascusa* kelimesine bakınız.
[354] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

çayı geçilir. Divriği, beş kilometre genişliğinde geniş bir vadidedir; üzerine bir dağ hâkimdir. Burada Pompée; Mithridate'i yenerek bir zafer anısı olarak Nicopolis şehrini kurdu. Buranın dağları, Mithridate'ın hazinelerini saklamak için yetmiş beş kale kurdurduğu Kaçkar (Paryadrès) Dağından kol olarak ayrılır[355]. Strabon, bu dağı uçurumlar ve akarsu yarıkları ile kesilmiş ve ormanlarla kaplı olarak anlatır. Bu tablo yukarı Fırat havzasına tamamen uyar[356]. İmparatorluk zamanında Nicopolis olan Ermenilerin Divriği kasabası, Bizanslılarda Théphrice adını korumuştur. Jüstinyen (Justinien), bu şehri tamir ve Sébastie ile beraber hisarlarını sağlamlaştırdı.

(s.114) Eğin'den Trabzon'a giden iki yol vardır: Birincisi doğuya doğru Fırat ya da Karasu yatağını izleyerek Erzincan'a kadar gider; orada batıdan gelen yolla birleşir. Bu şehirde, eski eserlerden bir şey görülmez. Bununla beraber Pont Comana'sı şehrinin yeri denilmektedir. Burayı, kız kardeşi İphigénie ile beraber Taurid'i terk eden Oreste kurdurmuştur.

Procope'un anlattığına göre, Orest Taurid'den kaçtığı zaman, Diyana (Diane)'nın resmini beraberinde buralara getirmiş ve gaipten gelen emirle tanrıçaya bir tapınak yaptırarak kendi saçlarını buraya kurban etmiştir. Bunun hatırası olmak üzere tapınağın etrafında meydana gelen şehre, Comana adı verildi. Fakat tanrıça yine memnun görülmediğinden, Oreste yine yola çıkarak Kapadokya'ya gitti ve orada Toros (Taurique)'e benzer bir dağ buldu. Procope der ki: "Ben bu dağa çok defa şaşkınlıkla baktım ve kendimi Taurid'deyim sandım. Burada, tıpkı Toros'a benzer bir dağ ile Fırat'a benzer Seyhan (Sarus) adında bir nehir vardı." Burası Seyhan üzerinde Şert Kalesi dediğimiz harabenin aslı, Kapadokya'nın Comana'sı olsa gerektir.

Oreste, Pont Comanası'nda güzel bir şehir kurdu ve biri Diyana (Diane) Tanrıçası onuruna, diğeri kız kardeşi İphigénie'nin anısına, iki tapınak yaptırdı. Bunlar, Jüstinyen zamanında kiliseye çevrildiler.

Procope bu yörelerdeki Fırat suyunu tasvir eder; ırmak çok dar boğazlardan geçer ve bazı yerlerde kamış yığınları atlıların ve yayaların geçebileceği bir tür köprü meydana getirir; bu saha Akilisene (Acilicène) adını taşır.

Fırat nehri Armeniya'nın bu bölümünü sular, belli başlılarını saydığımız ve hepsi de sağ kıyısında bulunan kolları kendine katar. Bugün,

---

[355] Strabon, XII, 555.

[356] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

orta Armeniya diye adlandırılan ve başkenti Malatya (Mélitene) olan Leucosyrie'den geçer. Samsat (Samosate)'a, Hiérapolis'e ve Suriye'ye kadar ulaşır ve orada Dicle (Tigre) nehriyle birleşir[357].

Sözünü ettiğimiz ikinci yol batınınkidir. O da Kuruçay'dan geçer; bu vadi, söz ettiğimiz tuz içeren topraklar ile uyumlu alçı taşlı oluşumlarıyla dikkat çeker. Orta nitelikte ürünler veren hükümet tekeline girmiş gümüşlü kurşun madenleri olan küçük bir şehir Gümüşhane'de durur. Kuruçay'dan ıssız denebilecek topraklardan geçerek yedi saatlik bir yoldan Refahiye (Gherdjanis)'ye varılır; bu şehirden Chairam'a göre daha az engebeli, köyler daha sık aralıklıdır.

Yol Gümüşhane'ye kadar şöyledir:

Termai	2 saat 45 dakika
Edima	5 saat 10 dakika
Zimo	2 saat 50 dakika
Gümüşhane	5 saat
Caravansérai	4 saat 15 dakika
Trabzon	18 saat

Bu yolun tamamı pusulanın kuzeyindedir.

Gümüşhane'den Trabzon'a doğru yürüyen On Binler Ordusunun kat ettiği yola çıkılır. Karakapı, Ksenofon (Xénophon) ordusunun tepesinden denizi görüp kendini koşarak kıyıya attığı ve orada Trabzonlular tarafından karşılandığı Thechès dağıdır[358].

(s.115) SEKİZİNCİ BÖLÜM
Pont Krallığı

Küçük Armeniya'yı Pont'tan ayıran ve pek sarp dağ manasına gelen Scydissès[359] kelimesini, antik dönemde ad olarak taşıyan dağlara, Heptacomètes adında yırtıcı bir millet yerleşmişti. Bunların evleri ormanların ağaçları ya da kütüklerden yapılmış kümeler idi. Bunların üzerinden, gelen geçene saldırırlardı. Rumlar, bunlara Mosynaikler (Mosynoeci) adını verirlerdi. Homeros'un Halizones adını verdiği

[357] Procope, *Guerre des Perses,* I. Kitap, bölüm 17.
[358] Ali Suat'ın çevirisinde özet bir şekilde yer alan son altı paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[359] Strabon, XII, 548.

Chalybeler, bu Mosynaiklerin üst tarafındaki memleketi işgal ederlerdi: "Odius ve Epistrophius, Alybé Halizonelarını, bu uzak memleketten gümüşün çıktığı yere sevk ediyorlardı. Bundan anlaşıldığına göre Gümüşhane'de simli kurşun madeni, yerin üzerindeydi ve antik dönemden beri işletiliyordu. Bugün Kürt adı verilenler, Taoques ve Carduques'dir. Romalıların Pont hükümeti adı altında tanımış oldukları çölde, ilk zamanlarda Kapadokya'ya ve bu krallığın kuruluşundan önce de burada sakin olan Leucosyri, yani Beyaz Suriyeliler idi. Bunlar hiç şüphesiz Sésostris'in ordularından çıkıp gelerek burada yerleşmiş Suriye kıyısı halkından, Samî ırkına mensup bir topluluk idiler. Eski tarihçilerin bu topluluk, Suriyeli sıfatını vermekteki ısrarları, bunların Suriye'deki kavim ile aynı ırktan olduklarında şüphe bırakmaz. Bundan başka Karadeniz (Pont-Euxin) kıyıları, çoğunlukla Asurlulardan bir kısım gibi sayılmıştı ve ona Kapadokya adını verenler, Medlerdir. Herodot'un rivayetine göre Beyaz Suriyeliler (Leuco-Syriens), sünnet yaptırırlardı ve bunu Mısırlılardan almışlardı. Bütün bu ilişkiler, bu kıyı halkıyla Suriye ve Fenike kıyılarındaki kavimler arasında, bir yakınlık olduğunu doğrular.

Sésostris, Küçük Asya'yı Karadeniz'e kadar yönetimi altına alarak buralardaki kavimleri, Mısır'a ödenmek üzere vergiye bağladı. Sésostris'in bu kararını, (s.116) söz konusu kavimlere aynı şeyi bin beş yüzyıl ödettirmiş olan İskitlerin ilk istilası ortadan kaldırılarak onun yerine geçti. Bu göçebe kavimler, böyle pek uzun süre içinde yerleştikleri bu memlekette hiçbir şehir kuramadılarsa da melez bir cinse, yani anaları tarafından Samî ırkına ve babalarıyla da Kafkas ırkına, yani beyaz ırka mensup bir unsur bıraktılar.

Ninus, Asya'dan İskitler'i kovarak halkı bu vergiden kurtardı ise de onu kendi hükümetinde uygulayamadı. Asurlu hükümdarlarının egemenliği, Karadeniz kıyısına kadar genişleyerek buralardaki şehirler hakkında yapılan incelemelerin hepsi, bu şehirlerin Asurlular tarafından kurulduğu ve Rum gemileri daha bu denizlerde görünmeden önce, Fenikelilerle ticaret yaptıkları sonucuna vardı. Asurluların hâkimiyetini Medler devralarak Praorte zamanında, Leuco-Syrie'i ele geçirdiler. Leuco-Syrielilerde, sömürge zihniyeti ve büyük binalar yapma zevki vardı. Bunlar, genel olarak Sinop'un güneyinde bulunan Ptérie'ye yerleştiler; ikâmetlerinin oralarda bıraktığı görkemli eserlerinin izleri hâlâ görülür. Buna dayanarak bu yörede, Mısırlılar ve Asurlularla İranlıların eserleri ve anıtlarını hatırlatan binaların varlığına şaşmamalıdır.

Medlerin hükümran olduğu sırada, İskitler Küçük Asya'ya tekrar geldiler. Yirmi sekiz yıl kaldıktan sonra Kyaksar

TRABZON (TRÉBIZONDE) ŞEHRİ

(Cyaxare)[360] tarafından kovulmuş ve kötü davranışları Kyaksar ile Lidyalılar[361] arasında ilk savaşın çıkmasına sebep olmuştur.

Kapadokya bir krallık hâline gelince, Leuco-Syrie'nin çoğu, prenslerinin her biri bir şehrin hâkimliğini ele geçirdiler. Ksenofon (Xénophon), On Binler ordusu ile geldiği zaman, bu yerleri bu durumda buldu. Diğer milletler, biri diğerine karşı bağımsız; fakat hepsi İran İmparatorluğuna bağlı bir şekildeydiler.

Tarihte ilk defa Pont Kralı unvanını alan hükümdar, Sahte Smerdis'i imha eden Yedi Fars'ın torunlarından birisidir. Bunun adı, Mithridate idi ve bir krallığın kurucusu sıfatıyla Ctistès unvanını aldı. Antiochus ile yaptığı (s.117) savaş sonucunda Eumène'in tarafını tutarak bunun ölümüyle meydana çıkan düşmanlıklara sebep oldu. Bundan dolayı, yerini terk etmek zorunda kalarak Paflagonya'da Cimiata[362] kalesine çekildi; buradan Pont'u istila etme girişiminde bulundu. Bu müstahkem Cimiata, Ilgaz (Olgassus) Dağı geçidinde ve Kızılırmak nehrinin batısında Sinop (Sinopide) sınırındadır[363]. Paflagonyalılar, Kserkses (Xérxès) ile anlaşarak ordularına askerî yardımda bulundular; fakat İran'a olan bağlılıkları geçici oldu. Yeni bir sülâleye bağlandılar. Bu sülâle, bazı eski yazarlarca, eski Suriye ırkına mensup sayılmıştır. Bunlar, İranlıların yalnız boyunduruğuna girmek değil, Leuco-Syrielilerle de karıştılar ve onların yönetimini kabul ettiler. Mithridate Ctistès, bütün bu milletleri egemenliği altına aldı. Fetihlerini Kızılırmak nehrinin doğusuna kadar götürdü; otuz altı yıl hükümdarlık ettikten sonra seksen sekiz yaşında öldü. Antigone'nin emriyle Gemlik (Cius)'e öldürüldü. Mithridate'ın milleti, birçok nesil Pont'a hâkim oldular. O zamanlarda Pont Devleti, Kızılırmak nehrinden Armeniya'ya kadar genişlemesi dışında, bu nehirden de Amastris'e kadar olan memleketleri içine alıyordu. Pompée, bu sahayı on bir hükümete ayırarak Bitinya ile birleştirdi. Paflagonya'dan birkaç şehri Pylaemène'in torunlarından olan krallara verdi; fakat imparatorlar döneminde, başka bir taksim yapılarak bu milletler, bazı prens ve kralların yönetimi altına girdiler. Bir kısmı da bağımsız kaldılar.

Marc-Antoine, yeni ayrımı düzenleyerek Pont'u Pharnace'ın oğlu Dârâ (Darius)'ya bıraktı[364]. Bu krallık, daha sonra Pythodoris'in kocası

---

[360] Hérodote, I, 102, 103.
[361] Hérodote, I, 37.
[362] Ilgaz civarında olduğu ileri sürülüyor (Y.N.).
[363] Strabon, XII, 562.
[364] Appien, *Bel. civ.*, V.

Polémon'a geçti. Bu prenses, Strabon'un zamanında yönetimde bulunuyordu. O Trabzon (Trébizonde)'un yukarısındaki bütün toprakların, Giresun (Pharnacie) topraklarının, Çarşamba (Thémiscyre) ovasının ve Pont'un en iyi şehrilerinden biri kabul edilen Phanaraea[365] vadisinin sahibi idi. Phanarée Armeniya'dan gelen Kelkit çayı (Lycus) ve Amasya boğazlarından çıkan Yeşilırmak (İris) tarafından sulanır. Pythodoris ayrıca bütün Zélitide[366] ve Mégalopis ülkelerinin sahibidir. Kabeira (Cabira)[367] yüz elli stade daha güneyde Paryadrès'in ayağındadır. Bu şehirde bir su değirmeni ve Mithridate'ın sarayı ve yakınlarda park ve madenler görünüyordu. Pompée Cabira adını Diopolis'e çevirmişti. Pythodoris onu büyüttü ve Sebastée adını verdi. Büyük Améria[368] kasabasında Men tapınağına da sahipti. Bu tapınak Men Pharnace tanrısına veya Lunus'a ithaf edilmişti; Papazlık hizmetleri çok sayıda kutsal esir veya hizmetçi tarafından görülürdü[369].

Caligula, bu krallığı, bu prensesin oğlu Polémon'a bıraktı[370]; bu krallık, sürekli olarak Pont Polémoniaque adını korudu. Burası, kıyıda Terme çayı (Thermodon)nın ağzını, Bolaman (Polémonium) ve Ordu (Cotyore) ve içte Niksar (Néo-césarée), Zile (Zéla) ve Sivas (Sébaste) ile Megalassus[371]'u içine alıyordu.

Galya Pont'u (Pont Galatique) ise, Çarşamba (Thémiscyre) şehrini ve içte Sébastopolis[372], Amasya (Amasia) ve Gümenek (Comana Pontica) şehirlerini içine alıyordu.

(s.118) Kapadokya Pont'u (Pont Cappadocien), kıyıda Giresun (Pharnacie Cérasus), Trabzon (Trapezus) ve bilinmeyen diğer yerlere sahipti.

Nicomède, Mithridate'ın topraklarından bir kısmını ele geçirmişti; fakat bunun ölümüyle, bu krallıkların hepsi Pont şehri adı altında, Romalılara geçti. Auguste'ün son kralı olan Dejotare, Philadelphe'in halefsiz ölümü üzerine şehre Paflagonya'yı da ekledi.

---

[365] Niksar vadisi olduğu düşünülüyor (Y.N.).
[366] Zile çevresine verilen ad (Y.N.).
[367] Niksar'ın en eski adı (Y.N.).
[368] Niksar yakınında bir yerleşim olduğu düşünülüyor (Y.N.).
[369] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dokuz cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[370] Suétone, Néron, bölüm 18.
[371] Şarkışla yakınında olduğu düşünülen Roma-Bizans şehri (Y.N.).
[372] Tokat-Artova, Sulusaray (Y.N.).

Kiliseye ait kayıtlar Pont'un sadece iki sahasını tanıyor; Pont sahası veya Bitinya ve Polemonyak Pont'u. Bu son saha sadece beş şehir içerir: Niksar (Néo-césarée), Gümenek (Comana), Bolaman (Polémonium), Giresun (Césarus) ve Trabzon (Trapezus)[373].

DOKUZUNCU BÖLÜM
Trabzon (Trébizonde/Trapezus)

Trabzon'dan söz eden bütün yazarların tekrar ettikleri üzere, bu şehrin, masa manasına gelen Trapezus adını almasına sebep, sur duvarlarının genel yapısının, dört köşe bir şekilde olmasıdır. Fakat antik dönemden ta Bizans İmparatorluğunun sonlarına kadar, bu kale duvarları büyük ölçüde tadilata uğramıştır; çünkü Trabzon şehrinin şimdiki şekli ile birçok eski şehrin yapısı arasında çok fark vardır. Gerçekte şehrin alçak kısmı surları, dört köşeli düzenli bir şekildedir; fakat en yüksek olan güney kısmında ve sarayların bulunduğu tarafta, büyük bir mahalle meydana gelmiştir. Şehrin bu parçasındaki surlar, kayaların iniş çıkışlarını izler ve kalesi, en yüksek noktayı işgal eder. Şimdiki surlar, en eski temellerin üzerine yapılmış olmakla beraber, genel olarak Bizans tarzını gösterir.

Trapezus ya da Trapézunte, zamanında Sinop'un bir sömürgesiydi; Arcadie'de Megalopolis şehri kurulduktan sonra, bu şehirlerin halkı yeni başkente yerleştirildiler. O sırada, buraya yeni göçebeler geldi ve yalnız Trabzonlular yerlerinde kalarak Péloponnèse'i terk edip vatandaşlarını bulabileceklerini Asya Trapézunte'sinde (s.119) yerleşmeyi daha uygun buldular[374]. Ksenofon (Xénophon), On Binlerin kalıntısı olan sekiz bin altı yüz kahramanın başında bu şehre girdiği zaman, şanına layık bir kabulle karşılandı. Bu sebeple Jüpiter ve Herkül (Hercule) için kurbanlar kesilerek herkese açık halk oyunları düzenlendi. Théchès adı, ilk defa bu olayla tarihe geçmiştir. Geriye dönüşlerin zafer anısı olmak üzere, On Binlerin Tekes tepesinde meydana getirdikleri anıt, çok zaman önce yok olmuşsa da Ksenofon (Xénophon)'un yazıları, yüzyılların geçmesine rağmen hâlâ vardır. Lidya'daki Miletlilerin de ticarî kuruluşlar açmalarının sebep ve hikmeti, Orta Asya büyük ticaretinin Rumlar elinde bulunduğunu gösterir. Sinop şehri de Karadeniz boğazındaki Kimmerler[375] ile ticarî ilişkide bulunurdu. Trabzon şehri iskelesi, kuzey Armeniya, Medya ve İran şehirlerinin ticaretinin giriş yeriydi.

---

[373] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[374] Pausanias, VIII. Kitap, bölüm 27.
[375] Milâttan yedi yüzyıl önce Lidya'yı istila eden Karadeniz (Pont-Euxin) eski halkı.

Şimdi ise Trabzon, yine İran'ın transit ticaretine geçittir ve Sinop ise ancak Karadeniz gemilerine güzel bir liman olarak ticaret açısından önemsiz bir yer derecesine inmiştir.

İskender'in halefleri arasındaki kavgalar, Trabzon'un ticarî önemine zarar verememiştir. İskender Pont Krallığı içine girmeyip düşmanını kalbinden vurmak isteyerek İran İmparatorluğunu yıkınca, kuzeydeki bütün şehirler, kendiliklerinden düşmüşlerdir. Romalıların Asya'da yerleşmeleri sırasında Pont Krallığı, Mithridate Eupator'un toprakları arasındaydı. Trabzon bu büyük kavgada pek önemsiz bir yer aldığından, Romalıların kin ve intikamını üzerine çekmedi; Romalılar buna, bağımsız şehir unvanını verdiler. Sezar (César) ise Asya'da hiçbir şey kurmayarak yalnız Pharnace Devletini yok etmekle yetinmişti. Hâlbuki Lucullus ile Pompée, eski Yunan müstemlekelerini kendi hürriyetlerine bırakmışlardı[376]. Buraları, Romalılar için birer konak yerleriydi. İmparator Hadrian, Trabzon'un güzelleştirilmesine özel bir şekilde önem verdi; burada saraylar, kemerler, tapınaklar yaptırdı. Gemilerin yanaşmasını tehlikeli gördüğünden, bugün Karantina'nın bulunduğu Güzel Saray kayalarının altında, denize doğru uzanan (s.120) taşlığın yanındaki yapay limanı oydurdu. Bu liman, şimdi hep kum dolduğundan, işe yaramaz durumdadır.

Şehir kalabalıktı; iki katlı bir kale duvarıyla savunulmuştu. Bununla beraber Valérien'in yönetimi döneminde, Trabzon şehri Gotlar tarafından ele geçirildi. Muhafız kuvveti on bin kişi ile desteklendiği hâlde, bunlar düşmanın yaklaştığını görünce titrediler. Gotlar, sur hendeklerini çalılarla doldurarak duvarlara tırmandıkları sırada, muhafızlar da arka kapıdan savuşuyorlardı. Şehir düşman tarafından yağma edilerek büyük miktarda ganimet, gemilere taşındı. Esir olarak götürülemeyen halk öldürüldü. Geriye kalanları, gemilerle İstanbul boğazına götürülerek köylerde esir olarak satıldılar.

Jüstinyen (Jüstinien) de Trabzon'da savunma ve halkın yararına olan kurumları oluşturdu. Şehrin susuzluğunu gidermek için, su kemerleri yaptırdı ve buna, Saint Eugène adını verdi. Procope, bu eserden söz etmekle yetinir[377]. Kalenin kapısındaki büyük bir kitabenin içeriğine göre bu imparator, başka kurumlar da kurmuştur. Bu kitabede Jüstinyen'in[378] yendiği bütün milletlerin adlarından söz edilmiştir. Konstantin Porfirogenet (Porphyrogénète) döneminde Trabzon, Kalde (Chaldée) adı verilen yedinci

[376] Pline, VI. Kitap, s.4.
[377] Procope, *de Aedif.*, II. Kitap, bölüm 7.
[378] Bkz. Tournefort, II, Trébizonde.

dairenin yönetim merkeziydi. Bu unvan, daha sonra Niksar (Néocésarée) şehrine verilmek için Jüstinyen tarafından kaldırıldı ve alındı.

ONUNCU BÖLÜM
Trabzon Krallığı

Despot Andronic'in oğlu ve torunu David ile Alexis Comnène, Trabzon Devletinin kurucularıdır. İstanbul'dan savuşan bu hükümdarlar, Galatya ile Pont'u ele geçirdilerse de bu devirde, ancak Dük unvanını alabildiler. Baudoin, bunlarla (s.121) antlaşma yaptı. İmparator lakabını, ancak 1204 yılında İznik prensleriyle beraber aldılar. "Büyük" unvanını sahip Alexis Comnène, Pont'u, Kapadokya'yı Ereğli kıyılarıyla beraber ele geçirdi.

Dufresne, "imparator" lakabını ancak Jean Comnène'e veriyor ve bu hükümdarların sülâlesini şu şekilde kutsuyor:

Alexis Comnène – Dük

Jean Comnène – İmparator

II. Alexis –1282 yılında doğdu

I. Basile – Birincinin oğlu (Alexis Comnène'in)

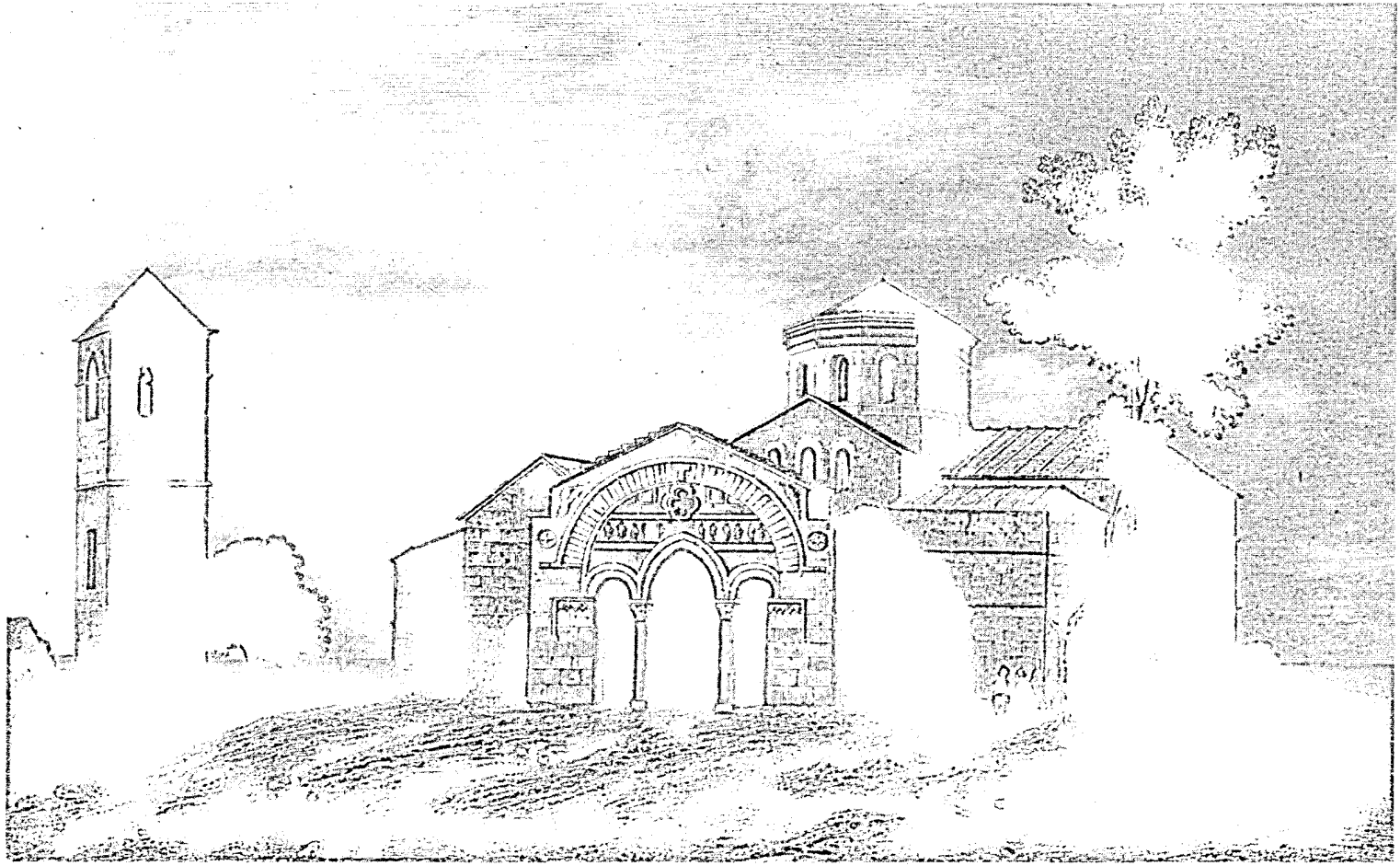
II. Basile- eşi İrène Paléologine ölümü 1339

III. Alexis ve Eudoxie Comnène- kardeştiler.

Calojean adı verilen II. Jean

Jean'ın üçüncü oğlu olan David Comnène, yönetimi zorla ele geçirdi. Uzun Hasan'a yardımda bulundu. Sultan II. Mehmet Trabzon'u kuşattı. Bu kuşatma bir aydan çok devam etmiştir. David, gafil avlanarak önce İstanbul'a ve oradan Edirne'ye gönderilip, bütün ailesiyle beraber öldürüldü. 1204 yılında kurulan Trabzon İmparatorluğu, 1462 yılında son buldu.

Trabzon, şimdi mareşal unvanına sahip üç tuğlu bir paşanın yönetim merkezidir. Bu paşa, doğuda Gümüşhane'ye ve batıda Giresun'a kadar hükmeder. Şehir, tamamen denizin kenarındadır. Bu tarafta ne sığlık, ne de liman vardır. Hemen hemen sürekli olarak su altında bulunan dar bir kum şeridi, surlar boyunca devam eder. Trabzon kayıkçıları, gemilerini burada karaya çekerler. Şehrin kuzey köşesinde, volkanik kayalardan meydana gelmiş bir burun vardır; bu kayalarla kıyı arasındaki girinti, eski liman idi, burası şimdi kum dolmuştur. Bu burnun tepesinde, 1836 yılına kadar ayakta kalmış kalenin yanmış harabesi görünüyordu. Buna, Güzel

TRABZON (TRÉBIZONDE) KİLİSESİ

TRABZON(TRÉBIZONDE)'DA BİZANS RESİMLERİ

Saray adını verirlerdi; bunu yaptıran Ahmet oğlu adındaki Paşa, gözden düşerek gönderilen bir kapıcıbaşı aracılığıyla başı kesilmiş ve bina da ateşe verilmiştir. Bu olay, 1740 yılında Sultan I. Mahmut zamanında olmuştu. O zamandan beri (s.122) hiç kimse, bu uğursuz kalenin duvarları içinde ev yapmadı. Kum dolmuş limanın "kule" denilen yeri, tersanedir. Bunun üst tarafında iki kubbeli küçük bina, David'in mezarıdır, solunda Fransız Konsolosluğu vardır. Şehrin aşağı kısmında Türkler oturur. Hristiyanlar, kuzeydoğudaki mahalleye yerleşmişlerdir. Şehrin etrafı, bir saatte dolaşılır. Yukarı kısmı kalenin hendeği işgal eder. Orta yerinde Ortahisar adı verilen dört kapılı istihkâmı, biri hamam, diğeri paşanın sarayı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Aşağıhisar adındaki kale kısmı da dört kapılıdır ve iç hisardan iki demir kapı ile ayırt edilmiştir. Bunun içi, Türk ileri gelenlerinin yeridir. İki metre kalınlığındaki duvarlar, cesim taşlardan yapılmıştır. Bu iki kaleyi, derin hendekler çevreler.

Civardaki vadide, Gorgora ve İse dereleri akar. Bütün şehri, kale adı verilen duvar sarmıştır. Dış mahallede Hristiyanlar işçi ve esnaf takımı ikâmet eder. Burası Trabzon'un en hoş kısmıdır; zira çok bahçeleri vardır. Şehir, sekiz bin hane kadar tahmin edilir; bunların beş yüzü Ermeni, bin beş yüz kadarı Rum ve altı bini Türk'tür. Hristiyanlar sekiz ve Türkler yirmi sekiz mahalle oluştururlar. Halkın anlattığına göre, Sultan Ahmet döneminde, Trabzon'da on sekiz bin hane vardı.

Ermenilerin dört, Rumların yedisinde ibadet edilen yirmi dört kiliseleri vardır. Kaledışı mahallesinde altı cami olup, bunlardan İmaret Cami, Sultan I. Selim'in annesinin türbesinde yapılmıştır. İmaret kurumuna, bir medrese ile bir de han ilave etmişlerdir.

Şehrin ortasındaki Ortahisar Camisi, Komnenler (Comnènes) zamanından kalmış bir Bizans kilisesidir. Bu binanın asıl şeklinde, hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Dışındaki direkli sütunları dahil olduğu hâlde bu tapınağın boyu otuz beş metredir. Şehirden üç kilometre mesafede ve denize hâkim bir tepe üzerinde, Ayasofya (Saint-Sophie) kilisesi yükselir. Bu, kiliseyken Türkler tarafından camiye çevrilmiştir. İlginç ve ciddî bir tarzda olan bu bina, çok güzel muhafaza edilmiştir. Bunun planı da tıpkı Ortahisar Camisi gibi ise de, ondan daha küçüktür. Yapının genişliği otuz metredir. Avlunun uzunluğu on dokuz metre yirmi yedi santimetredir. İç ve dış avlu toplam on metre altmış beş santimetre uzunluğundadır[379].

Orta kubbesi, granit taşından dört sütun üzerine

[379] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

tutturulmuştur. Döşeme taşları, Bizans (s.123) taşçılık sanatının en güzel örneğidir. Kilisenin içi azizleri ve Bizans hükümdarlarını temsil eden resimler ile süslenmişti; fakat bunlar Türkler tarafından kısmen silinmişlerdi. Döşeme, hiç şüphe yok ki Bizans kakmalarının bilinen en güzel örneğidir[380]. Çeşitli renkte mermer levhalarla, mozaik tarzında çok düzgün madalyon sıraları gibi yapılmıştır. Kilisenin sağında ve solunda, alınlık tavlasında Tevrat konulu üçlü sıra kemerler oluşturan iki dış sütunlu giriş bulunur; büyük kemerin tepesine tek başlı bir Bizans kartalı kazınmıştır. Eksiksiz olması için planlara ihtiyacı olan bu kilisenin tasvirini burada bırakmalıyız[381]. Son cemaat yerinin biraz ilerisindeki dört köşe çan kulesinin içinde bulunan sıva üzerine yapılmış dinî konulara ait resimler, pek iyi muhafaza edilmişlerdir.

Bu binanın hangi hükümdar tarafından yaptırıldığına ilişkin hiçbir kitabe yoktur; fakat şehrin güneyindeki dağın içinde bulunan eski bir manastırla karşılaştırılmasından, Ayasofya kilisenin III. Alexis'in eseri olduğu kesinleşir. Kulenin resimleri, XV. yüzyılın ilk çeyreğine aittir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Kızlar Manastırı

Panaghia Théotocos, yani "Ana Tanrıçanın Manastırı", Trabzon'dan yaklaşık olarak dört kilometre uzaktadır; Boztepe adındaki dağın vadisinin içine bina edilmiştir. Dışarıdan bir kale gibi görünen bu binanın ilk avlusu, içine asıl tapınağın oyulduğu, bir kayanın seviyesindedir. Kayaya oyulmuş bir de açık kemerli avlusu vardır. Küçük kilisenin önündeki sundurmanın üstü açıktır ve o da kaya içine oyulmuştur. Kayanın tüm yüzeyi yalancı mermerle kaplıdır. Üzerindeki fresklerdeki çeşitli dinî konular Piza'daki Campo Santo'yu hatırlatır[382].

Soldaki duvarın üzerine, İncil'den sahneler çizilmiştir. Kemere kadar yükselip çıkan bu tablonun altında, ayakta ve hepsinin adları ve nitelikleri yazılmış azizlerin resimleri vardır. Bütün yüzlerin çevresine, madalyon gibi bir çizgi çizilmiştir[383].

Asıl kilisenin ön tarafındaki kemerli duvarın yüzü, ayakta duran altı insan tasvirini içerir. Bunların üçü Hz. Meryem, Hz. İsa ve St. Jean'ı gösterir. Diğer üçü de kitabeleriyle dikkat çeken III. Alexis Comnène ile hanımı Théodora ve annesi İrène'nin resimleridir. Bunlar, kandillerin ve

[380] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[381] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[382] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[383] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

mumların isleriyle her ne kadar siyahlaşmış iseler de iyi bakılırsa Trabzon hükümdarlarının parlak ve süslü elbiseleri görülür.

Ortadaki figürde imparator Alexis'in başında taç vardır, elinde de krallık asası taşır[384].

Duvardaki kitabe, bunların adlarını açık bir şekilde Rumca karakterlerle kaydeder: "Hz. İsa'ya inanan, bütün Anadolu'nun kral ve imparatoru büyük Comnène."

Sağında (s.124), *kacochnik* tabir edilen ve Rus prensleri arasında günümüzde de kullanılan taç giymiş bir prens figürü vardır. Elinde manastırın gerçek kurucusu olduğuna işaret eden bir eser taşıyor. Giysisi son derece süslü; yan tarafta şu yazı okunuyor: İrène, tanrı yardımı ile çok dindar kral ve büyük bey Alexis Comnéne'in annesi.

Prensin solunda bir elinde âsâ bir elinde disk taşıyan bir başka kadın portresi bulunuyor. Saç biçimi ve giysisi İrène'inkinden daha az gösterişli değil. Figürün yanındaki kitabe şöyle diyor: Théodora, tanrının lütfu ile bütün Anadolu'nun çok dindar sahibesi ve imparatoriçesi.

Bu unvanlar, bu imparatorluğun nasıl bir alanla yetindiği bilinince biraz iddialı kaçabilir ama bu tablolar, doğu imparatorluğunun bu en uç sınırında, o dönemde, sanatların gözde olduğunu kanıtlıyor[385].

ON İKİNCİ BÖLÜM

Pont Krallığında Anaïtis'in Büyük Kutsal Yerleri – Kómana (Comana) - Zile (Zéla) – Boğazköy (Pterium)

Komana adı, Oreste'nin[386] KüçükAsya'daki ikâmetini akla getiren bir addır. Bu mitoloji kahramanı, Diyana (Diane)'ya bir tapınak adayarak saçlarını (coma) ona vakfetti ve şehrin adı Komana oldu. Bu Yunan masalı, bütün Yunan tarihçilerinin Asya halkkındaki asılsız tarihlerine dayanır. Zira Tanrıça Anaïtis'in dinini tutmuş olan Pont ve Kapadokya krallıklarının dinî merkezleri, Küçük Asya'da, henüz bir tek Yunanlının görünmediği bir zamanda bile vardı. Bu şehirlerin, ta Asurlular zamanında adlarının ne olduğunu bilemiyoruz.

---

[384] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[385] Ali Suat'ın çevirisinde özet bir şekilde yer alan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[386] Oreste eski Yunan masalında Jüpiter'in oğludur.

Pont'un Comana şehri Yeşilırmak (İris) kenarında, Roma tarihlerine inanmak gerekirse, Kapadokya'nın Komana'sı[387] tarafından kurulmuştu. Asya'nın bu iki şehrini ziyaret etmiş olan Procope, ikisi arasındaki benzerliğe hayret eder. Bu iki Komana birer dağa dayanmış oldukları hâlde biri Seyhan (Sarus), diğeri Yeşilırmak (İris) nehirlerinin kenarındaymış. Aynı Tanrıya Venüs-Uranie veya Anaïtis'e, her iki tapınakta da tapılıyordu ve kurbanlarla ilgili her şey, tanrı ilhamlarının veriliş biçimi her iki ülkede de aynı idi[388].

Tarihçi Strabon'un zamanında Pont'un Komana şehri, oldukça kalabalık olup, (s.125) Armeniya'nın çok önemli bir ticaret merkeziydi. Burada *tanrıçanın çıkışları* diye nutuklar atılır ve tanrıçaya adaklar sunmak için her zaman gelenlerden başka, bu panayır zamanında, erkek ve kadın sayısız ziyaretçi gelirdi. Hademe unvanını taşıyan tapınak papazları, şehirde ikâmet ederlerdi; bunların konumları kutsal hizmetçi ve köleydi.

Ruhanî lider, mutlak güce sahipti; fakat bu köleleri satmaya yetkisi yoktu. Bunların sayısı, altı bin kişi idi. Pompée, papazlık rütbesini Archélaüs'e vermişti, bunun oğluyla aynı lakabı aldı. Pont kralları, Komana yöresinin hâkimiydiler; fakat ruhanî liderin derecesi de bunlarla eşdeğerdi ve lider halkın karşısına çıktığı zaman, başında tacı bulunurdu. Mithridate bu fanatik halkın hepsini Romalıların aleyhine harekete geçirdi. Tarihçi Strabon'un akrabasından Philaetère'in oğlu Dorylaus'u, Komana tapınağının başpapazı olarak atadı. Bu adam, Pont krallığını Roma hâkimiyetine geçirme girişiminde bulunduysa da bu deneyim felaketi oldu. Strabon, dedesi kralın Lucullus ile olan savaşının kötü gittiğini görünce, Mithridate'ın Lucullus ile beraber yok ettiği akrabasının intikamını almak istedi; fakat Pompéé, hiçbir Asyalının bu kumandan ile yaptığı antlaşmaları tanımadığından, Strabon'un dedesi, ihanetinin sonucundan kurtulmuş oldu[389].

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Anaïtis Dini

Kaldeliler (Chaldéens) tarihinin üçüncü kitabında, Bérose der ki: İranlılar bir dönemde insan şeklinde putlara tapmaya başlamışlardı ve Dârâ

[387] Procope, *bell. Pers.*, I, 17.
[388] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[389] Strabon, XII, 558.

(Darius)'nın oğlu Ochus'un kardeşi Erdeşir (Artaxerxe)[390], ilk defa Aphrodite Anaïtis'in heykelini Babil (Babylone), (s.126) Sus (Suse), Hemedan (Ecbatane), Şam (Damas) ve Sardes'e sokarak İranlılar ve Baktiriyalılara, buna ibadet etmeyi öğretmişti. Polybe, iki yerde İranlıların buna ait kutsal yerlerinden söz ederek Élymaïs'te bir Artémis tapınağı olduğunu söyler[391].

Romalılar'a savaş tazminatı vermek zorunda olan Antiochus, bir aralık Élymais tapınağını yağmalamaya niyet etmişti; fakat buranın halkı bu ihaneti kabul etmediklerinden, Antiochus İran'a dönmüş ve delirerek ölmüştü. Onun bu kötü sonunun, yaptığı zulümlerinden ileri geldiğine oralılar inanmaktadırlar[392].

Antiochus geldiği zaman, Ainé tapınağında altın yaldızlı sütunlar vardı; kiremitler gümüştendi. Antiochus, bunların hepsini kaldırtarak krallık hazinesine koydurdu. Bunların değeri, hiç değilse dört bin talent idi.

İsidore de Charax, Medya başkentinde hazineli bir Anaïtis tapınağı bulunduğundan söz eder. Aynı coğrafya bilgini, Hemedan yakınında Medya şehirlerinden Concobar ya da Kanguevar'da bir Anaïtis tapınağı olduğunu belirtir. Strabon da Medya-İran tabiriyle farklı bir Anaïtis ilahî dininin ta batı Anadolu, Armeniya ve Kapadokya'da yaygın olduğunu doğrular.

Orta Asya'nın İskitler (Saces) kavmi[393], İran'a akın ederek İranlılar tarafından püskürtülünce, bu zaferin anısı olmak üzere İranlılar bir kayanın etrafına toprak yığarak bir tepe hâline getirdikten sonra, onu bir duvarla da çevirmişlerdi. Burada iki tapınak yaparak birini Tanrıça Anaïtis'e ve diğerini İran tanrıları olan Omanus ve Anandate'e armağan etmişlerdir.

Zileliler Strabon'un zamanında, Anaïtis'in bütün kutsal yerlerinde ayin yapıyorlardı. Zile kasabası ise, o zaman hemen hemen bütün halkı tapınağın hizmetçileri ve köleleri olan bir küçük şehirdi.

Bu tarihî geleneklerden anlaşıldığına göre Anaïtis dini, Keyhüsrev (Cyrus)'den (s.127) önce millî bir tarzdaydı ve bu hükümdar buna yeni tören eklemekten başka bir şey yapmadı.

---

[390] Yazarın buradaki Erdeşir'den kastı, Sasanîler sülâlesinin ikinci hükümdarı olan II. Erdeşir'dir. Aslında İran tarihinin buraları karışık ve karanlıktır. Dârâ'nın oğlu Ochus ise III. Erdeşir diye bilinir (Ç.N.).

[391] Polybe, XXXI, 2.

[392] Josephe, *Ant. jud.*, 51, XII, 9-10.

[393] Strabon, XII, 2.

Bizanslı Étienne, buna ilişkin Zéla kelimesi konusunda şöyle diyor: "Burası Anaïtis'in onuruna İskitler (Sacées)'in tapınak kabul ettikleri yerdir. Pont krallığında ikinci bir Zile daha vardır." Bu şehir, hiç şüphesiz aynı kasabadır. Diğer yazarlar, yalnız ikinciyi zikrediyorlar. Comana'daki Bellone tapınağının adı da Ma idi; bu tanrıçanın dini Diyana (Diane) Tauropole'unkine benzerdi. Anaïtis tapınaklarında yapılan ayin ve ibadetler Pyraethée adı verilen özel yerlerde, ateş yakılma şeklinde yapılırdı. Bu yerlerde, papazlar hiç sönmez bir ateş yakarlardı. Pausanias[394], bir rahibin sunak üzerinde küçücük dalları görünürde ateşten yardım almadan nasıl yaktığını anlatır[395]. Bu papazlar, kulaklarından iki tarafa inerek dudaklarına kadar örten bir keçe külah giyerlerdi.

Büyük ayinler, Anaïtis ve Omanus tanrılarının heykelleri gezdirilerek yapılırdı. Strabon[396], bu heykelleri belirlemek için, "ağaçtan yüz" anlamı gelen *Xoanon* kelimesini kullanırdı. Pergeli Arthemis'in büyük bir tapınağı olan Pamfilya'daki Perge sikkeleri, altı sütunlu bir kilisede tanrıça figürünü bir koni biçiminde, yani Paphos'lu Venüs biçimi ile aynen temsil ederler. Bütün bu tanrılar tutucu törelerin ve mutlak papazların düzenbazlıklarının eline düşmüş halkın gözünde birbirlerinin kimliği ile gözükürlerdi[397].

Toros Dağları eteğinde, Kapadokya'nın Comana'sına yakın Kastabala (Castabala) ve Kybistra (Cybistra) şehirlerinden birincisinde Artemis Perasin, yani uzaktan getirilmiş Artemis'in tapınağı vardı. Bu tapınak, Ermenilerin Anaïtis'inden başka bir şey değildi. Bunu Küçük Asya'ya, Oreste getirmişti. Bu din, daha sonra Lidya ve Kapadokya'ya yayıldı; yani Anaïtis, Venüs-Uranie, Mylitta, Bellone, Diane, Ma hepsi bir ibadet hâline gelerek ad ve nitelikleri bunları kabul eden milletlerin zekâlarına ya da fanatiklik derecelerine göre farklı oluyordu.

Anaïtis'in Diyana (Diane)'ya dönüştürülen yüzü, insan şeklinde somutlaştırıldı. Pline'in görüşüne göre[398] bu heykel, bilinen heykellerin en eskisiydi. Bu heykel, milâttan önce 35-31 arası yıllardan birinde kırıldı. Bunu Erdeşir (Artaxerxe) Memnon hediye etmişti; yaşı üç yüzyıldı.

Plutarque'ın *Lucullus'un Hayatı* eserinde dediğine göre, bazı Diane tapınaklarının kutsal inek sürüleri vardı. Bu ineklerin omuzlarında bir parlaklık, bir nuranî görüntü (s.128) vardı. Bu bilgiye göre Anaïtis dinine ait

---

[394] Pausanias, V. Kitap, bölüm 37.
[395] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[396] Strabon, XV, 733.
[397] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[398] Pline, XXXIII, 24.

kabartmalarda inek başlıkları resminin bulunması, şaşırtıcı bir şey değildir. Pausanias[399] Arthemis, Diane Taurique veya Anaïtis'den söz ediyor. Kapadokyalılar ve Pont halkları orijinal heykele sahip olmanın onurunu kapmak için çekişirlerdi[400].

Atinalıların iddiasına göre Medler, bunları Braura'dan Susa (Suse)'a getirmişler ve sonra Suriye'nin Laodicée halkı, bunu kral Seleucus'un huzurunda kabul etmişlerdi. Bu ganimet, hiç şüphesiz İran'a taşınarak Erdeşir'e, ilk defa Anaïtis tanrıçası için koni şeklinde bir heykel yapmak fikrini vermiştir.

Kısacası, bu din Asya'da, tarihin en eski zamanlarından başlayarak ta Jüstinyen'in Comana tapınaklarını kiliseye çevirmesine kadar devam etmiştir.

İlk heykelin tarihi ancak Yunanlılar dönemine uzanıyor. Erdeşir bir yenilik getirmedi. Aşağı Asya'nın tüm tanrıları Yunanlılarca değiştirilmişti. Belus, Zeus; Sandane, Herkül; Anaïtis ise Afrodit (Aphrodite) veya Artemis (Arthemis) oldu.

Bu son tanrı özellikle Medler tarafından onurlandırıldı; bundan dolayı yönetimleri altında olan yerlerde en kalabalık ve ünlü tapınakları gruplandırdılar. Batı Asya başkentleri Boğazköy (Pterium) şehri, geniş bir dinî yapının önemli kalıntılarını gözler önüne serer. Antik döneme ait kabartmalar eski mitolojilerle belli ilişkileri olan dinî sahneler ve amblemler çizer[401].

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Polemonyak Pontu (Pont Polémoniaque) Sahasının Şehirleri - Tokat - Gümenek - Komana (Comana)

Şimdiki Tokat şehrinin eski Comana Pontica'nın yerinde olduğunu söyleyen coğrafyacılar, bizce hata etmiş olmazlar; çünkü mesafe çizelgelerine dayanarak belirlenen bu yer, Tokat'ın yaklaşık olarak altı kilometre doğusundaki Gümenek köyündedir. Hatta burada, Komana eski şehrinin eserlerine rastlanır. Bu şehir, bugün Tokat suyu ya da genel yatağı olarak Yeşilırmak adındaki nehrin içindedir. Bu suyun eski tarihi adı İris'tir[402].

---

[399] Pausanias, III, 16.

[400] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[401] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[402] Kerporte, *Travels,* 211, 701; Pococke, *Voyages.*

Suyun kenarında mimarî eserlerin saçakları, eski kenar süsleme parçaları, evlerin duvarları içinde mermer taşlarla harabelerin üzerinden yükselen harçla yapılmış tuğladan önemli binalar ve kemerler görülür. Bu eserler, daha yeni tarihî binalardır. Tepenin eteğindeki Roma eseri köprünün bozuk yerleri onarılmış hâli, bütün bu ünlü Komana tarihî şehrinin başlıca kalıntılarını gösterir. Strabon tarafından gösterilen yer, bolluk ve bereketiyle ünlü İris nehriyle sulanan yerlerdir.

Gümenek'in bir buçuk kilometre batısında, bitişikteki dağdan çifte mezar yapılmak için ayrılmış görünen yaklaşık iki metre büyüklüğünde kocaman bir mermer blok bulunmaktadır. Cephesi bir tapınağı kabaca resmetmektedir. Tavernier ondan kısaca, Hamilton[403] ise ayrıntılı bir biçimde söz etmişti; sadece bir resim onun hangi döneme ait olduğunu bildirebilirdi. Ülkenin Hristiyanları onu Aziz Chrysostome'a barınak görevi yaptığını söylüyorlar. Komşu tepeler bütün merkezî silsile gibi kireç taşındandır[404].

(s.129) Yeşilırmak (İris) suyundan ve sonra bir boğazdan geçilerek Tokat şehrinin bulunduğu vadiye gelinir.

Pococke, ilk defa Tokat şehrini gördüğü zaman "bundan daha ilginç bir yer görmedim" demiştir. Buna sebep, bütün evlerin damlarının kiremitle örtülmüş olması ve önlerinde terasları bulunması sebebiyle genel yapısının bir Avrupa şehri manzarası göstermesidir.

Tepelerinde eski kaleler bulunan iki yüksek dağ, buranın manzarasına bir ilginçlik verir. Taşların üzerine kurulmuş olan şehir, çiğ kerpiçtendir. Sokakları dar ve kirlidir; dikkati çeken binaları, minareli birkaç camiden ibarettir. İki tepeyi işgal eden iki kale, orta çağa ait ve tamamen terk edilmiştir.

Tokat kasabasının kuruluş tarihi, orta çağdan ileriye gitmez; Ermeniler buraya Jevtogia ya da Eudoxia adını verirlerdi.

Hristiyanlar, tabiatlarına ters ve çirkin gelen bir dinden dolayı ünlü Comana şehrini terk etmişlerdi; putperestlik dinlerinin Hristiyanlara en kötü görüneni, törenleri açısından Venüs diniydi.

Hristiyanların, bundan dolayı bu lanetli şehri terk ederek putperestliğin girmediği bakir bir yere gitmeleri, şaşılacak bir durum değildir. Önceden dediğimiz gibi Tokat kasabası, Komana'ya yakın bir mesafededir

---

[403] Hamilton, I, 350.

[404] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

ve eski şehrin taşlarının yeni kasabanın kurulmasında kullanılmış olması muhtemeldir. Bizans İmparatorluğunun ilk dönemlerinde, şehrin eski adını koruduğu, Komana'nın bir ruhanî liderlik merkezi olarak söz edilmesinden anlaşılıyor.

Tokat şehri, Keban Maden bakırlarının büyük bir ambarıdır. Bu maden, tasfiye edilmek için ham olarak Tokat kasabasına getirilir. Kasabanın halkı bu bakırdan kazan, mangal ve mutfak ile kervanlara yarayacak kaplar yaparlar; bu eşya İstanbul'a kadar ihraç edilir.

Yeşilırmak nehri üzerinde beş gözlü bir köprüsü vardır, fakat nehir kış mevsimindeki yağmurlar hariç hemen hemen sürekli olarak geçilebilir olduğundan, köprüyü az kullanırlar. Arazisi çok verimlidir. Kayısı, şeftali, ve özellikle armut ağaçlarıyla dolu bahçeleri, şehri pek hoş bir manzara ile çevreler. Budama üzümleri bereketli olur; ama şarap yapımı istenilen düzeyden hayli uzaktır. Eski Komana'nın zevk düşkünü halkının damaklarını tatmin ettiği şüphe götürür[405].

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Turhal - Kazova - Zile (Zéla)

Kaynağını Pont Dağlarından alarak Comana şehrinden ve doğudan batıya doğru verimli Kazova (Daximonitis) ovasından geçen Yeşilırmak, eski zamanda kralların ikametgâhı olan ve şimdi terk edilmiş olan eski Kazova şehrinden kuzeye dönerek bir kere daha doğuya doğru bir yay çizdikten sonra Çekerek suyu (Scylax) ve Çöterlek suyu derelerini alır ve Amasya şehri duvarları altından geçerek Phanaroea'ya karışır. Orada Kelkit (Lycus) suyuyla birleşerek Karadeniz (Pont-Euxin)'e[406] dökülmek için Çarşamba (Thémiscyre) ovasını dolaşır. Strabon'a ait olan bu tarif, oranın bugünkü topografyasına tamamen uygun düştüğünden, bununla İris nehrinin dirseğinde ve tepesi kaleli yalnız ve taşlık bir yüksek dağın eteğinde bulunan Kazova şehri ve Turhal köyünün yerlerini doğru bir şekilde belirlemek mümkün olmuştur.

Turhal, Tokat'ın kırk sekiz kilometre batısında, Kazovası adı verilen ovada, bahçelerle çevrilmiş iki-üç yüz haneli bir köydür. Yanındaki dağ çok bozuk ve uçurumlu, yüz elli metrelik tek başına bir tepe oluşturur.

Kale binasının çoğu kısmı, orta çağa aittir. Bazı yerlerinde, pek eski zamanın işaretleri vardır. Kapıların üstü, saçak altı ve direk arası gibi yerler, tek parça büyük taştan yapılmıştır. Binanın yeraltında da bir kısmı

[405] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[406] Strabon, XII, 547.

vardır. Dağın içine inen bu yeraltının dikçe yokuş hâlindeki yolu, başlangıçta iyice idiyse de sonradan çok taşlı ve çakıllı hâle geldiğinden, gidilmesi hemen hemen imkânsızdır; ancak elli adım kadar gidilir[407]. Burası Mithridate'ın (s.131) büyük ihtimal hazinelerini saklamak için Küçük Armeniya ve Pont'un yetmiş beş yerinde yaptırdığı kalelerden birinin yer altı mahzenidir. Kazova, Pont krallarının eski bir ikametgâhıydı. Bütün kaleleri Pompée tarafından yıktırılarak enkazı başka kasabaların kuruluşunda kullanılmış ve daha Strabon'un zamanında, bu Kazova kalesi bir harabe hâline gelmişti.

Amasya'nın altı kilometre doğusundaki Kale köyü, birkaç mezar mağarasıyla dikkat çekicidir. Bu mezarlar, uzman gezginler tarafından ziyaret edilmişler; fakat yeterince incelenmemiştir. Barth[408], bunun için merdivenlere ve iplere ihtiyaç olduğunu görmüştür. Mağaraların yolunu, köylüler de bilmiyorlarmış. Çıkmak için sürekli olarak taşlara tırmanmak ve çalıları tutarak emeklemek gerekir. Eserlerin bulunduğu yer, ovadan yüz metre kadar yüksekliktedir. Fakat yolun üçte ikisi geçildikten sonra, yolun önüne çıkan düz ve parlak kayalarda yürümek imkânsızlığından, yola devam edilemez. Bu mezarlar üç tanedir, hiçbir mimarî süsleme görülmez. Sadelikleri açısından Amasya'nın Krallar Mezarı adı verilen mezarına benzer.

Zile (Zéla) kasabası, Turhal'ın yirmi dört kilometre batı tarafındadır.

Yeşilırmak (İris) bir tahta köprü ile geçilir ve Zile ovasında yüksek olmayan bir boğaz ile ayrılan Daximonitis ovası aşılır[409]. Şimdiki Zile, koni şeklinde bir tepenin eteğindedir. İki bin hane Türk ve yüz elli hane kadar Ermeni nüfusa sahiptir. Binalar Tokat'ınki gibi kiremitle örtülmüştür. Önündeki geniş ovalarda halkı pamuk ekerler. Yerli bez dokuyan tezgahları da vardır. Yılda bir defa, çok büyük bir panayırı vardır. Ainsworth'un rivayetine göre, buraya her yıl kırk-elli bin kişi gelirmiş. Bu panayır, Anaïtis tapınaklarının çevresinde yapılan dinî panayırları hatırlatır.

Şehrin merkezinde kalenin süslediği ve çevre vadilere hâkim olan dağ yükselir. Duvarları modern tarzdadır. Sadece birkaç sütun başlığı ve korniş kalıntısı göze çarpar; fakat görünürde çok eski çağların damgasını taşıyan hiçbir şey yoktur[410]. Kasabanın ortasında, tepesinde kalesi olan bir dağ vardır. Yine ortada, suları büyük bir havuza dökülen bir çeşme vardır.

---

[407] Hamilton, *Researches,* I, 359.
[408] Reise, s.28.
[409] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[410] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Bunun kaynağının nerede olduğunu, yerliler de bilmezler. Kalenin içinde, bir yeraltı kısmı olduğunu ve su kaynağına kadar devam ettiğini söylerler. Hamilton onun şehrin yakınlarında akan ve kumlu bir alanda süzülmüş suları tepenin ayağında yüzeye çıkan bir dere tarafından beslendiğini düşünür[411].

Eski adı Zéla olan bu Zile kasabası, zamanında tanrı Anaïtis dininin en ünlü merkeziydi. Strabon'un rivayetine göre bu kasaba, Sémiramis tarafından yükseltilen bir toprak üzerine kurulmuştur[412].

(s.132) Strabon'dan çok zaman önce bu Zéla'dan söz etmiş olan Hirtius[413], bu görüşte değildir. Zéla, Romalıların yenildikleri ve yendikleri iki savaş ile meşhurdur. Birincisi Mithridate ile Eupator ve Lucullus'un kumandanı Triarius arasında olmuştur; ikincisi Pharnace fatihi ve şu sözlerin sahibi Sezar'ın savaşıdır: "Geldim, gördüm, yendim." Hirtius'un[414] o denli iyi tasvir ettiği bu anılardan silinmeyen olayın geçtiği savaş alanı, Zile'nin sekiz kilometre kuzeybatısında küçük bir vadide bulunur. İstanbul boğazı (Bosphore) kralının kamp kurduğu tepe kolaylıkla tanınır; bin beş yüz metrelik bir vadi ile ayrılan daha yüksek tepe Sezar'ın kampını kurduğu tepedir. Pharnace'ın ordusu, Sezar'a saldırmak isterken, bulunduğu tümsekten, vadiyi aşmaya ve Sezar'ın birliklerinin siperlerini kazmakla meşgul oldukları tepeye tırmanmaya mecbur oldu. Sadece yörenin denetimi bile Roma'lı birliklerin konumunun tüm elverişliliğini açığa vurur[415].

Bu olay şehir dışında geçtiği için, tarihçiye ünlü anıtlar üzerine birkaç ayrıntıya girme fırsatını hiç vermedi, bugün Anaïtis tapınağının nerede olduğunu bilmiyoruz; herhâlde aynı türdeki bütün yapıların ortak kaderini paylaştı. Hristiyanlar tarafından tamamen yağmalandı. Bu tapınağın yönetimi Comana'nınkinden farklı değildi. Baş piskoposun sonsuz bir gücü vardı ve Zile krallara bağımlı bir şehir gibi değil, İran tanrılarına adanmış ve piskopos tarafından bizzat yönetilen bir tapınak gibi kabul ediliyordu[416].

Zile şehri, Zélitide sahasının yönetim merkeziydi. Pompée buraya şehir unvanını vermiş ve birtakım kasabayı da eklemiştir. Buraları, daha sonra kraliçe Pythodoris'in özel arazisi olmuştur.

---

[411] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[412] Strabon, XII, 559.
[413] Hirtius, *Bell. Alex in fine.*
[414] *a. e.*
[415] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[416] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

ON ALTINCI BÖLÜM
Amasya (Amasie)

Amasya, Pont krallığının en eski şehirlerinden birisidir. Burası, önce Kapadokya'ya bağlı ve Darius Hystaspe zamanında üçüncü satraplık içindeydi. Eski yazarlar, bu şehrin kökeni hakkında herhangi bir ayrıntı vermiyorlarsa da İran İmparatorluğunun yıkılışı döneminde, bir krallığın başkenti olduğu rivayet edilir.

Mithridate Ctistès sülâlesinin hükümdarları, bu şehri merkez edinmişlerdi. Romalıların Mithridate Eupator'a ilan ettikleri savaşlardan dolayı bu yöre şehirlerinin uğradıkları sona, Amasya da sahne olmuştur. Bütün kale duvarlarıyla müstahkem noktaları, Pompée tarafından yerle bir edilmiştir.

Pont krallığı, şehir derecesine indirildiği zaman, Amasya yine başkent unvanını kaybetmedi. Paralarında, başkent unvanını korudu. Ticaret geçidi olması ve arazisinin verimliliği sayesinde gelişmişliğini kaybetmemişken, diğer bütün şehirler terk edilmiş hâle gelerek adları bile unutuldu.

Trabzon Comnèneleri döneminde Amasya, bu yörenin en önemli şehirlerinden birisi oldu (s.133) ve Müslüman emirlerinin ilk saldırısına, burası uğradı. Rumlardan önce Danişment sülâlesi hükümdarları tarafından alınarak daha sonra Selçuklulara verildi. Buraya XIII. yüzyılda hâkim olan Alâeddin Keykubat'ın camisi ve medreseleri, hâlâ şehrin süslerini oluştururlar. Selçukluların yıkılışıyla, Amasya Osmanlıların eline geçti. Sultan Bâyezid zamanında Timur'un saldırısına uğrayan Amasya'nın kalesi, tam yedi ay devam eden kuşatmaya karşı geldiyse de şehrin geriye kalan kısmı, yağma edildi ve halkı öldürüldü. Bundan sonra, İran şahı Uzun Hasan 1472 yılında Tokat'ı ele geçirerek, Amasya üzerine ileri harekâtı yaparken Sultan II. Mehmet'in oğlu Mustafa da ordusuyla İranlıların önünü keserek, Kapadokya ovalarında onları yendi. Sultan I. Selim, Amasya'da doğdu ve bu arada epeyce ilim adamı yetiştirmiş olan medrese ve mektepler kurdu. Şimdi de İran ile Karadeniz limanları arasında geçit ticareti noktası olan bu şehir, gelişmişliğini ve önemini korumaktadır. İklimi çok sağlamdır ve havası bu yörenin en hoşudur.

Amasya hakkındaki tarihî bilgilerin tam ve anlaşılır olanı, Strabon'unkidir. Mevcut harabeleri incelemeye değerse de yapım tarzındaki sadeliği, hiçbir döneme ait özellik ortaya koymadığından, arkeolojik hiçbir şey söylemez. Strabon'un bu eserler hakkında dediği, "Bunlar kral mezarlarıdır" sözünü tekrardan başka bir şey söylenemez. Fakat

hangi krallar denilirse, bunların M.Ö. 306 yılından 64 yılına kadar olan Pont kralları olması akla gelse bile, en eskisi hangisidir? Hangi hükümdarın yeridir? Bu yönden yine belirlenemez. Bunların, krallara bile üstün gelen büyük bir ruhanî liderin mezarı olması da mümkündür.

Amasya anıtlarının kronolojik sıralamasını yapma imkânsızlığı içinde, onun fizikî tasviri ile yetineceğiz. Günümüzde bu anıtların İskender (Alexandre) döneminin öncesine mi sonrasına mı ait olduğunu bilemediğimizi itiraf etmeliyiz.

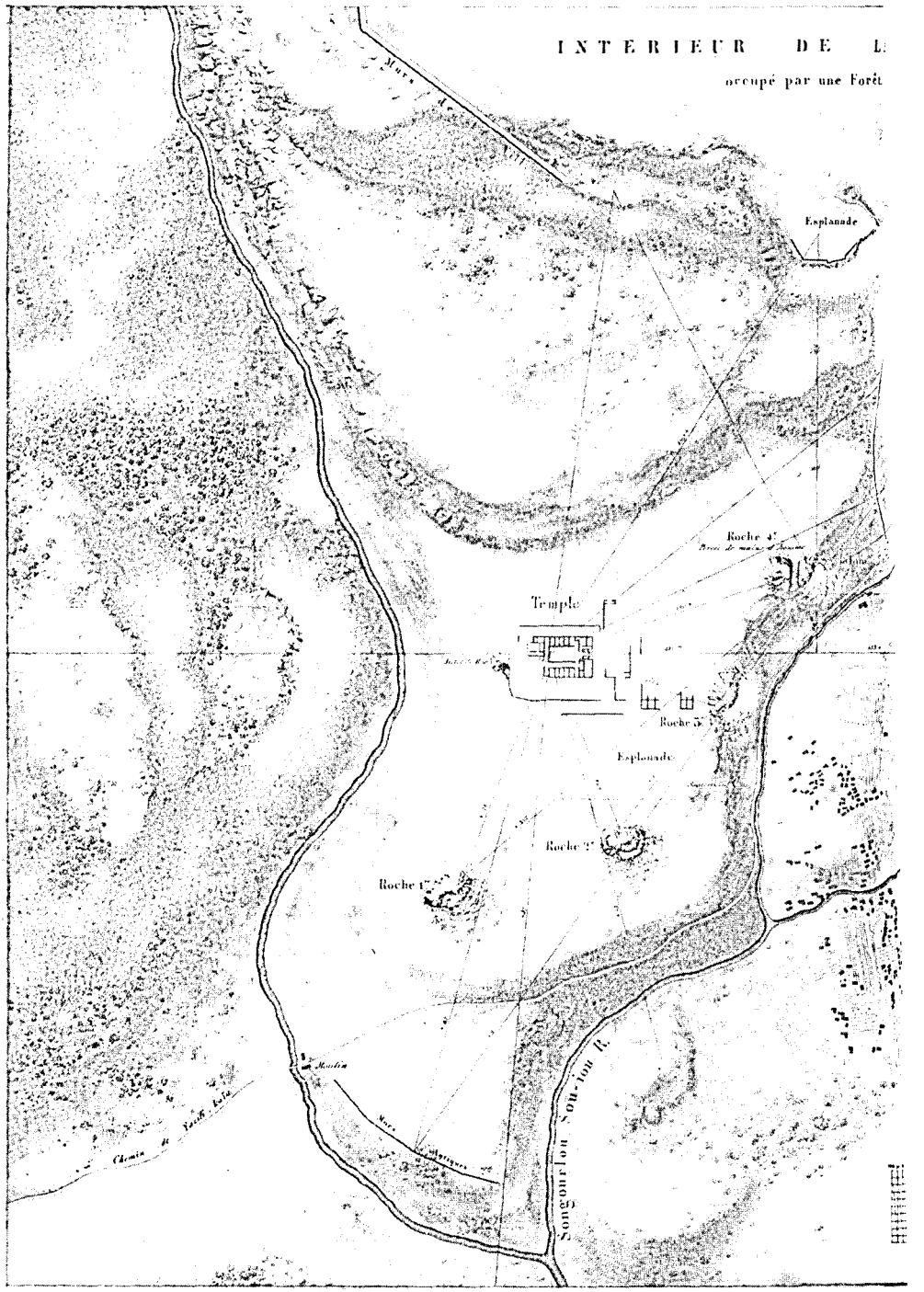
Amasya, içinden Yeşilırmak (İris)'ın geçtiği uzun ve derin bir vadide bulunur. Akarsuya hâkim iki tepeli bir dağı, sur duvarlarının bağlandığı bir kale taçlandırır; bu duvarlar vadiye iner, Yeşilırmak nehrinin akış yönünü izler ve ikinci tepede buluşmak üzere dağın yamacına tırmanır; kuleler, uzaktan uzağa onları savunur. Şehrin surları, sarayları ve kral mezarlarını içine alır. Strabon, iki tepenin de her iki yanında ırmağın kıyıları ve şehrin, kasabalar yönünden gelirken tırmanılan bin yüz-bin üç yüz metre yüksekliğinde çok dar birer boğazın olduğunu söyler. Bu boğazdan doruğa tırmanılacak daha yüz seksen beş metre vardır. Yol, hiçbir gücün onu aşamayacağı kadar diktir.

Şehre su, kayalara oyulmuş iki oluktan taşınır. Birincisi ırmak boyunca, ikincisi boğazdadır. Irmak iki köprü ile geçilir, biri şehirden kasabaya, diğeri kasabadan kırlara geçit verir. Roche'un[417] ötesinde yer alan dağ işte bu noktada biter[418].

Şimdiki Amasya Şehri

Turhal ovasını ayıran taşlık bir dağ silsilesi, Galatya Pont'u ile Kapadokya Pont'u sınırlarını oluşturur. Burada, iki kayanın hâkim bulunduğu bir boğazdan geçilir ki genişliği yirmi metreyi bulmaz. Bu boğaz ya da derbent, belki de insan eliyle genişletilmiştir. İkinci bir boğaz ya da yarıktan sonra, yola çıkılır. Dağ yamaçları birbirine pek yakın (s.134) olduğundan, yukarı bakılınca gökyüzü ancak biraz görülür. Çağlayarak akan bir dere, Yeşilırmak (İris)'a gider. Bu boğazdan çıkılınca, Amasya'nın güzel ovasına girilir. Şehre hâkim olan kaleli tepeler, sayısız bahçeler ortasında kalmıştır. Boğazdan inen derenin birçok yerlere ayrılması sebebiyle, çok verimli olan bu bahçeler meydana gelmiştir. Birkaç kilometre boyundaki su kemerleri harabesine bakılırsa, eskiden bu derenin suyu ta şehrin içine getiriliyordu. Yerlilerin bir masalına göre bu kemerler, Amasya

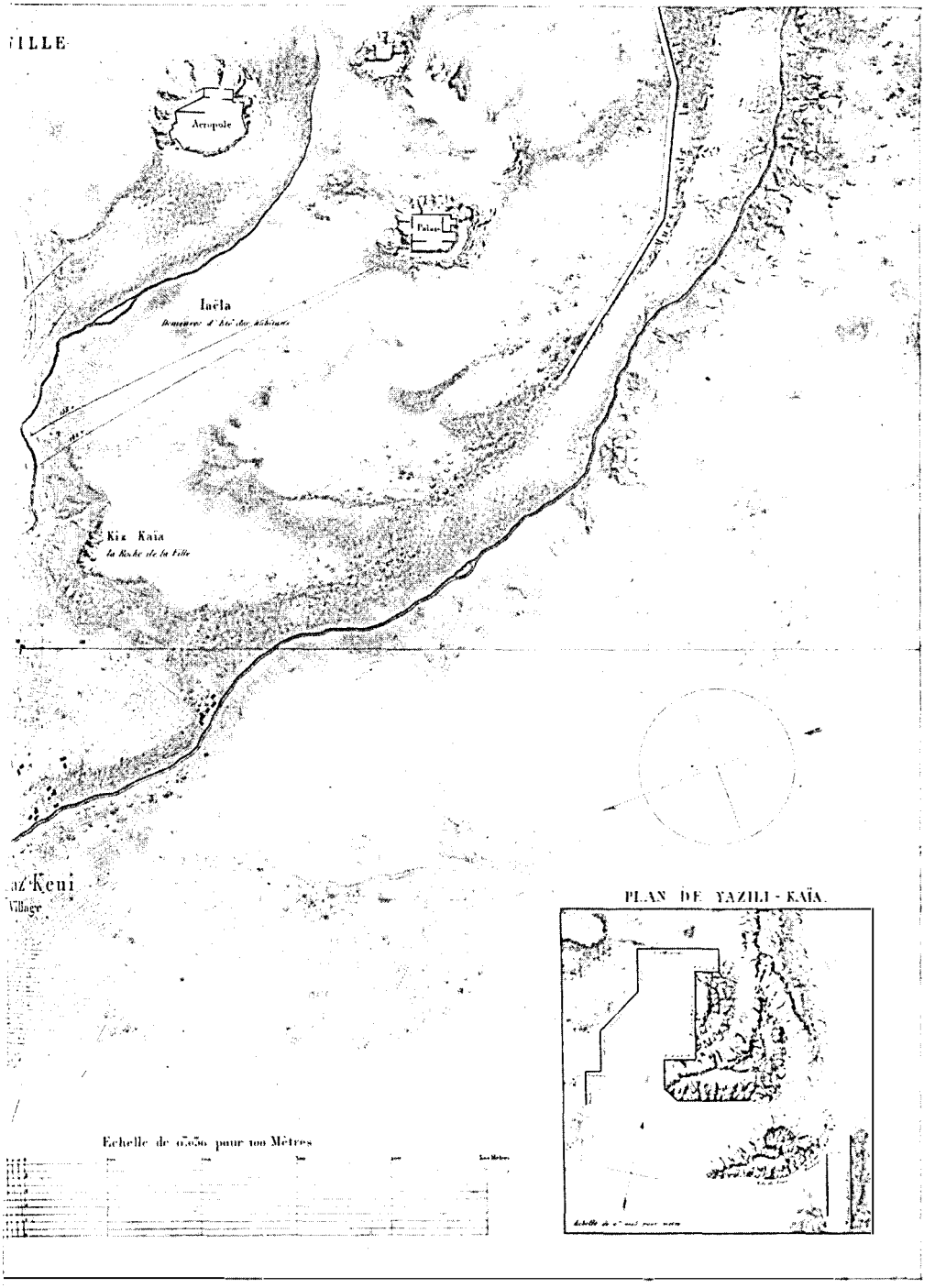
[417] Strabon, XII, 561.
[418] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

Imp. chez Kaeppelin

BOĞAZKÖY (PTERİUM). SACÆESI

nVoltaire, No15

KAYAYA OYULMUŞ KABARTMALAR

padişahının kızına aşık olan birisi tarafından yaptırılmıştır. O zamandan beri kalenin bulunduğu dağa Ferhat Dağı adını vermişler. Şehir, vadinin en dar yerine yapılmıştır, vadinin şen ve latif manzarasıyla dağın kuruluğu ve çıplaklığı, tam bir çelişki oluşturur.

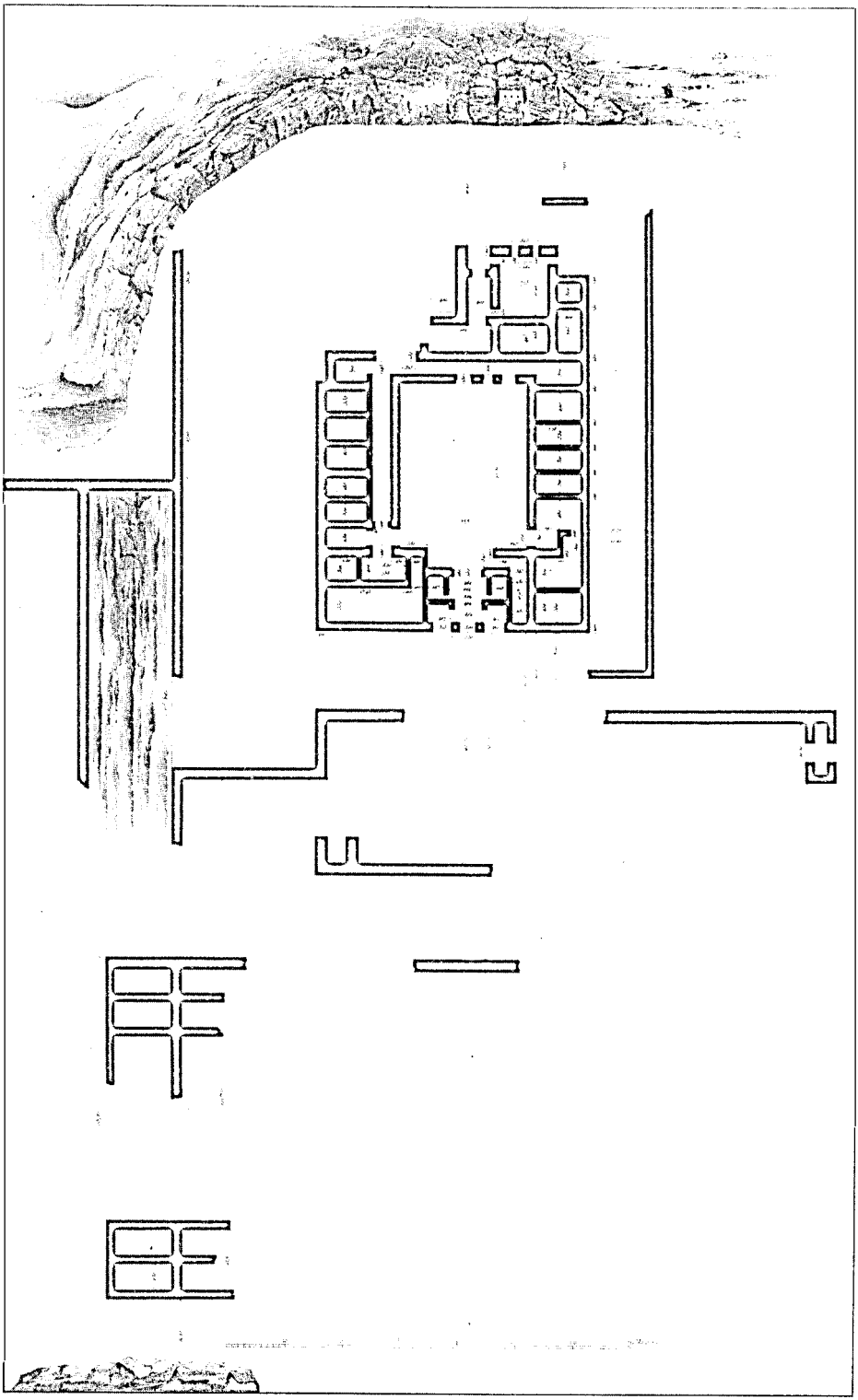
Amasya şehri, yalnız eski eserleriyle ünlü olmayıp sürekli olarak bir hükümdarlık merkezi olma önemine sahiptir: Arap mimarî tarzındaki eserlere göre, orta çağda da gelişmiş bir yer şöhreti olduğu görülür. Bununla beraber şimdiki şehir, eski parlaklığa yakın derecede bir gelişmişlik sergilemez. Sokakları dar ve kaldırımları eksiktir. Halkı şehirden çok, yazlıklarında ve civar tepelerin etrafındaki bahçelerinde ikâmet ederler.

ON YEDİNCİ BÖLÜM
Kale ve Kral Mezarları

Şimdiki şehir, tamamen eski Amasya'nın yerini işgal etmiştir. Kuzey tarafından tamamen kalenin bulunduğu dağ ile çevrilmiş ve bu dağın yamacında şehrin her mahallesinden görünen hemen ve tıpkı Persépolis'teki sarayın üstündeki gibi bir konumda dağa oyulmuş kral mezarları vardır. Kaleye çıkan yol, Yeşilırmak (İris) suyunun üzerindeki eski ve Strabon tarafından sözü edilen bir taş köprüden geçer; burada suyun genişliği yaklaşık olarak elli metredir. Kenarlarında, eski eser parçaları görülür. Su duvarlarından birincisi hemen yerle beraber kaldırılmıştır; bununla beraber hizası görülür ve kule yerleri ayırt edilir.

(s.135) Üç mezar, dağın kuzey yamacının ortasına oyulmuştur. İki adet de güney yamacında vardır. Dağa çıkıldığı sırada boyu altı ile sekiz metre arasında oyulmuş bir geçitten geçilir. Bu karanlık yer bitince dar bir düzlüğe gelinir; burası da taşın üzerine oyulmuştur. Kayaların uçurum tarafında, yandan merdiven ayakları gibi yontulmuş parçaları vardır. İlk mezar, bu birinci aşamanın yaklaşık olarak yirmi metre yakınındadır. Bunun derinliği beş-altı metre ve yüksekliği beş metre kadardır. İçerisi kemerli ve çok sadedir; lâhit koymaya ait bir yeri vardır. Kapının önündeki kayanın üzerinde görülen delik ve oyuklara göre, burada bir parmaklık vardı.

İkinci bir mezar, bu birinciden yirmi metre ötededir; bu da süslemeden yoksundur. Bunların hepsi çok fazla tahrip olduğundan, süsleme var idiyse bile ayırt edilemeyecek hâle gelmiştir. Kuzeyin mezarlarında aynı sadeliği buluruz. Bu anıtlara, kalıntıları ayakta kalmış geniş bir merdiven ile varılırdı. En sağda bulunan, temel duvarı olan tek mezardır; cephe daha özenli kazılmıştır ve diğerlerine kıyasla daha iyi koşullarda korunmuştur; iç oda daha geniştir. Ama bütün bu anıtlar öyle bakımsızdır ki onların ilk süslerinin ne olduğunu anlamak

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

BOĞAZKÖY (PTERİUM). BÜYÜK TAPINAĞIN PLANI

Ch. Texier delt

Cholet et Lemaitre sculpt

BOĞAZKÖY (PTERİUM). TAPINAK ÖRENLERİNİN GÖRÜNÜŞÜ

olanaksızdır[419]. Ker Porter[420], Amasya'nın bu mezarlarını İran'dan dönüşünde ziyaret ettiği zaman, bunların İran'dakilere çok benzediği dikkatini çekmiştir. Başlarda cepheyi büyük bir kapının süslediği şu akla yatkın görüşü ileri sürer; o zamanlar, molozları mezarlar civarında saçılmış frizlerin ve sütunların araştırması da bu görüşü destekler[421].

Dağın nehir üzerine rastlayan sivri bir tepesinde de iki mezar vardır. Bunların birinde biraz mimarî süsleme izleri görülür; biraz aşağısındaki diğer iki mezar ile beraber, tamamı sekize ulaşır. Ker Porter, onların yapım tarihlerinin ancak tahmin edilebileceğini ekliyor; ama planlarının kıyaslaması ile Hristiyanlıktan çok öncelere uzandığı sonucuna varılabilir. İranlıların ilk çağlarında kullanılan mezar tarzlarına uygundurlar[422].

Barth Amasya mezarlarını, her takımı üç mezarı içine almak üzere üç gruba ayırır. İlk ikisi yan yana kazılmış ve kayadan yeraltı mezarlığının etrafını dolaşan koridor ile ayrılmıştır. Bu ayrımın nedeni, mezar odalarını her türlü nemden ve sızıntıdan korumaktır. İkinci grup mezarlardan biri, ön yüzünde açık bir biçimde, mermer veya metal levhalar taşımaya ayrılmış kare şeklinde birçok delik dizisi taşır[423].

Şehirden uzakta ve Yeşilırmak nehrinin sol kıyısındaki Amasya mezarları, en önemli ve en çok korunmuş eserlerdir. Bunlar, kayaya oyulmuş kemerli bir mihrap veya çıkık bir direk gibi eserlerdir. Taşa verilen parlaklık, şimdiye kadar öylece kalmıştır; bundan dolayıdır ki yerliler buraya "Ayna Mağarası" adını verirler. Karşıya gelen iç duvarın üzerindeki büyük harflerle Rumca yazılmış yazı, Kibele'nin büyük papazı anlamındadır; bunun altındaki harflerin çözülmesi mümkün olamamıştır.

Bu değişik anıt gruplarına hâkim olan hisar, eski çağ yapılarının sadece cılız kalıntılarını taşır. Yine de, dağın en yüksek kısmında birkaç duvar eteği ile mükemmel işçilikli kabartmalı Yunan tarzında örülmüş bir kulenin ana temel duvarı günümüze kadar gelmiştir[424].

Hamilton bu Amasya kalesinde, Strabon tarafından söz edilen Teb'deki yeraltı Firavun mezarlarının dar geçitleriyle karşılaştırılan bir yeraltı yolu görmüştür. Aslında (s.136) bütün bu hisar ve kalelerin, gizli bir yerden dışarıyla bağlantısı vardı. "Pişmiş Kalesi", Tokat, Turhal, hatta

---

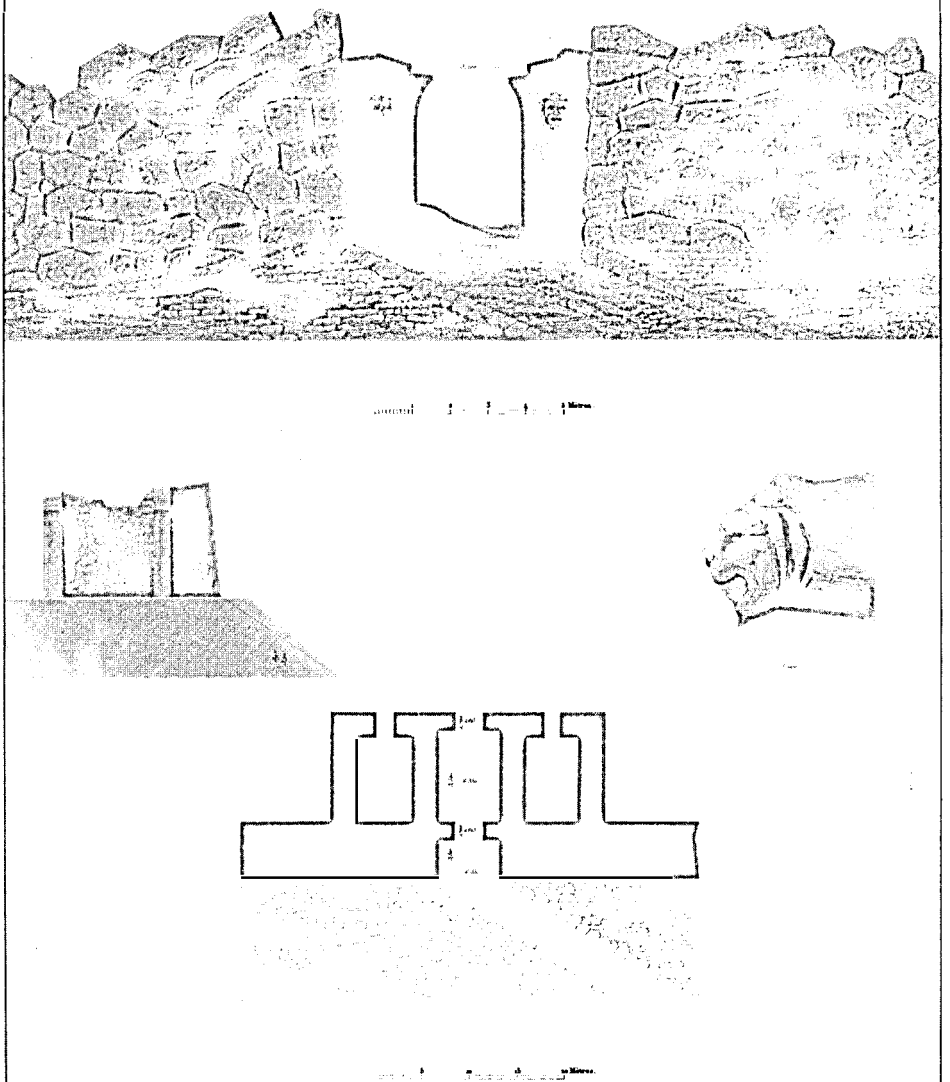
[419] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[420] S. R. Ker Porter, *Travels,* II, 710
[421] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[422] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[423] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[424] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

Lemaitre sc.t

BOĞAZKÖY (PTERİUM). SACÆESLER. KAYAYA OYULMUŞ KABARTMALAR

Ch. Texier delt Chardon aine Aze Imp.t Lemaitre sc.t

BOĞAZKÖY (PTERİUM). ŞEHİR KAPISI

Kars'taki pek eski dönemlere kadar çıkamayan bu tür eserlerde de ta aşağısındaki suya kadar inen böyle gizli yollar keşfedilmiştir. Amasya kalesinde, iki yeraltı vardır. Birinin içerisinde Hamilton, bir de su kaynağı keşfetmiştir. Sarnıç havuzları, kemerler ve harçlı duvarlarla yapılmıştır.

Amasya'dan çıkılınca, Yeşilırmak vadisi genişleyerek, Suluova (Chiliocomon) ovasını oluşturur. Diacopène ve Pimolisène kasabaları, ta Kızılırmak'a kadar gider. Amasya'nın beş yüz stade ya da doksan iki kilometre boyu olan kuzey kısmı ve kuzeyden güneye doğru genişliği, Zile ve Büyük Kapadokya'dan Trocmienler, yani Galatya konusunda söz ettiğimiz eski Ptérie arazisine kadar devam eder.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Galatya Pontu'nun Şehirleri - Ptérium - Boğazköy - Höyük

Medlerin kralı Kyaksar[425] (Cyaxare), İskitleri Asya'dan kovduktan sonra topraklarını Kızılırmak (Halys)'a kadar genişletmişti. Bu şekilde sınırı, Leuco-Syrienlerin bulunduğu Sinop'a kadar vardı. Bu sahada birtakım şehirler vardı ve başkent olan Boğazköy (Ptérium) şehri, Kızılırmak nehrinin doğusundaki dağlarda idi. Bu yer, tabiatın korumasına ek olarak yapay tahkimatla da takviye edilmişti. Lidya kralı Krezüs (Crésus) burayı alarak tahrip etti ve halkını esir ederek başka yerlere götürdü.

Yalnız tarihçi Herodot, Krezüs (Crésus) ile Keyhüsrev (Cyrus)'in savaşlarına şahit olarak buranın anılarını aktarabilmiştir. Ptérie adından ve Pterieliler (Ptériens)in başkentinden söz eden, yalnız bu tarihçidir. Kapadokya piskoposluk tarihi üzerinde uzun uzun duran diğer tarihçiler, Strabon bile, bir kere olsun Ptérie adını anmazlar[426]. Étienne de Byzance[427] bu açığı, belgelerini hangi kaynaktan aldığını söylemeden giderir: "Medlerin şehri Ptérium'a, bazı kimseler isim olarak Ptéra derler. Babîl kalesi, ayrıca Sinop yöresi Ptéria şehri de vardır; Medlerin kavmi Ptérienus'dur, Sinop'unki Pterius'dur[428]".

(s.137) Ptérium şehrinin yeri, Herodot tarafından Kızılırmak nehri civarındaki dağlarda olmak üzere belirlenmiştir: "Krezüs, Kızılırmak nehrini geçtikten sonra, Kapadokya'nın Ptérie adı verilen bir kısmına geldi; burası, Sinop'a kadar engebeli hâlde devam eden bir yerdir. Krezüs buraya yerleşerek Suriyelilerin, yani Pont Kapadokyası halkının topraklarını tahrip etti ve başkent olan Ptérie'yi ele geçirerek halkını esir etti."

---

[425] Ya da Key Aşâr (Ç.N.).

[426] Bkz. Dördüncü kitap, on iki ve on üçüncü bölüm; yedinci kitap, ikinci bölüm.

[427] Étienne de Byzance, *Pterium.*

[428] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ptérium hakkındaki tarihî bilgiler, hep bundan ibarettir. Günümüze daha yakın dönem yazarların artık var olmayan bir ülkenin adını anmamaları şaşırtıcı değildir[429]. Bu şehir, Krezüs (Crésus) tarafından tamamen tahrip edildikten sonra, bir daha kurulmamıştır. O hâlde bu şehrin harabelerinde ne eski Yunan ve ne de Romalılara ait eserler bulmak mümkündür. Olanlar ise Medlere ya da eski dönemlere ait şeylerdir. Bu şartları izleyerek Boğazköy'ün kayda değer harabelerini, 28 Temmuz 1834 tarihinde keşfettik. Boğazköy bu şekilde şöhret bularak çok sayıda gezgin tarafından ziyaret edilmiş, birçok uzman tarafından ziyaret edilerek şaşılacak derecede nice asırlardan beri korunmuş hâlde kalmış olan kabartmaların konuları, uzun araştırmaların yapılmasına yol açmıştır. Burada önce Ptérium adı tartışılmıştır; çünkü bu yerin Trocmienlere ait eski Tavium şehri olduğu iddia edilmiştir. Bugün bu sorunun tartışılmayacağını bile düşünüyoruz ve Med şehir adı genel olarak kabul görmektedir[430].

Sadece bu şehrin kalıntılarının durumunu gözlemlediğimiz gibi, kıymetli bilgilerle dolu olduğunu kabul ettiğimiz; ama bizimkilerine uymayan görüşleri tartışmadan sunacağız. Ne var ki bilim dünyasına çıkar çıkmaz bu kadar yoğun bir ilgi uyandıran bu anıtlar üzerine yazılmış her şeyi bir araya getirmeye tek bir cilt yeterli gelmeyecektir.

Onların varoluşu henüz keşfedilmemiş bir Asya'yı su üstüne çıkarıyor, doğu bilimlerinde yeni bir dönem başlatıyordu. Bu, bir akademisyenin ifadesine göre "nereye varacağını kimsenin bilemeyeceği bir keşifler kaynağı" idi. Nitekim bu son zamanlarda yapılanlar, çok başka bir önem taşıyan keşiflerin sadece başlangıcı idi.[431]

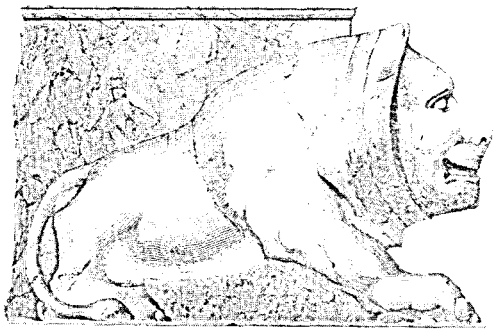
Boğazköy, doğudan batıya doğru uzanan ve suları da aynı istikamete giden iki dereyi içine alan bir vadidedir. Dereleri ayıran plato çok eski bir dönemin tarihî niteliklerine sahip harabelerle doludur. Bu platoya, tepesi birkaç mil boyunda ve çok kalın sur daireleriyle çevrilmiş bir dağ hâkimdir. Ötede berideki sivri dağ çıkıntıları, müstahkemdir. Aşağı plato kısmında da kaya tepelerinde, insan eli işlediğini gösterir izler vardır. Ortada harabeleri görülen büyük tapınağın biçimi, Yunan ya da Roma tarzlarından hiçbirine uymaz. Bu değişik eserlerin yapım tarzları, genellikle yontulmamış taştan ise de bazılarında taşların bitişme yerleri işlenmiş ve üzeri ham bırakılmış, bazılarında taşlar, ocaktan nasıl çıktıysa öylece kullanılmıştır.

---

[429] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[430] Bkz. Carl Ritter, *Erdkunde,* IX, 377, 395, 1019; Barth, *Reise,* s.44; Hamilton, *Researches,* I, 394.

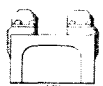
[431] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

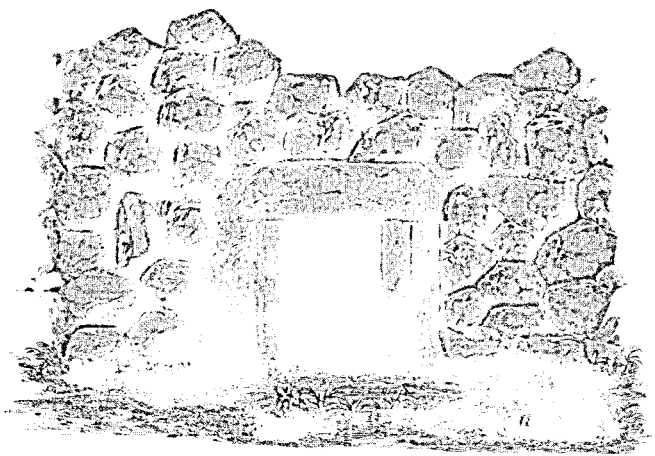
F. II.

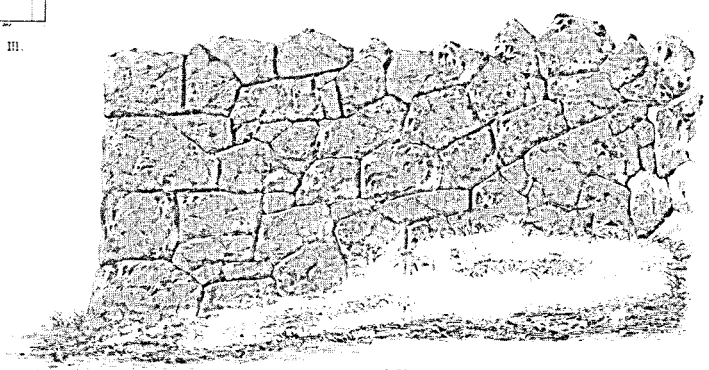
F. I.

F. III.

F. IV.

F. V.

Ch. Texier delt

Lemaitre sc.t

BOĞAZKÖY (PTERİUM). MERMER TAHT VE DUVARLAR

(s.138) Tapınak harabelerinin bulunduğu yer kuzeyde kalker cinsi bir dağ ile sınırlanmıştır. Güneydeki ekili yerlerde, önemsiz bazı engebeli arazi görülür.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Tapınak

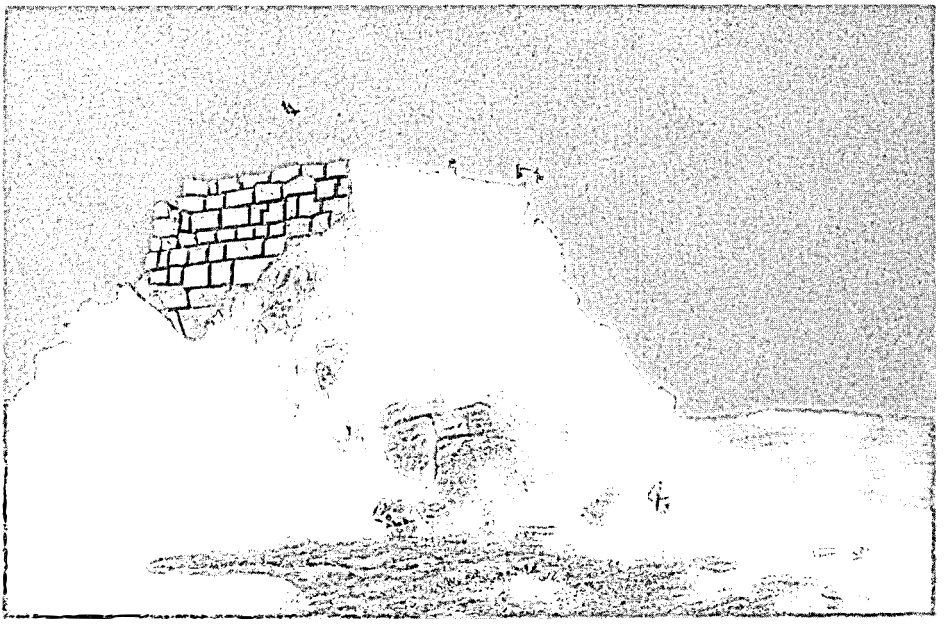
Aşağıdaki tepenin sırtında, biri diğerinin beş metre yükseğinde ve ona bir merdivenle bitişen iki meydan yapılmıştır. Aşağı meydanın uzunluğu yüz kırk metre ve genişliği yüz on metredir. Bunun etrafı, altı buçuk metre yüksekliğinde büyük taşlarla yapılmış bir duvarla tutulmuştur. Meydanın zemini, ince ve tekdüze bir çimenle örtülüdür.

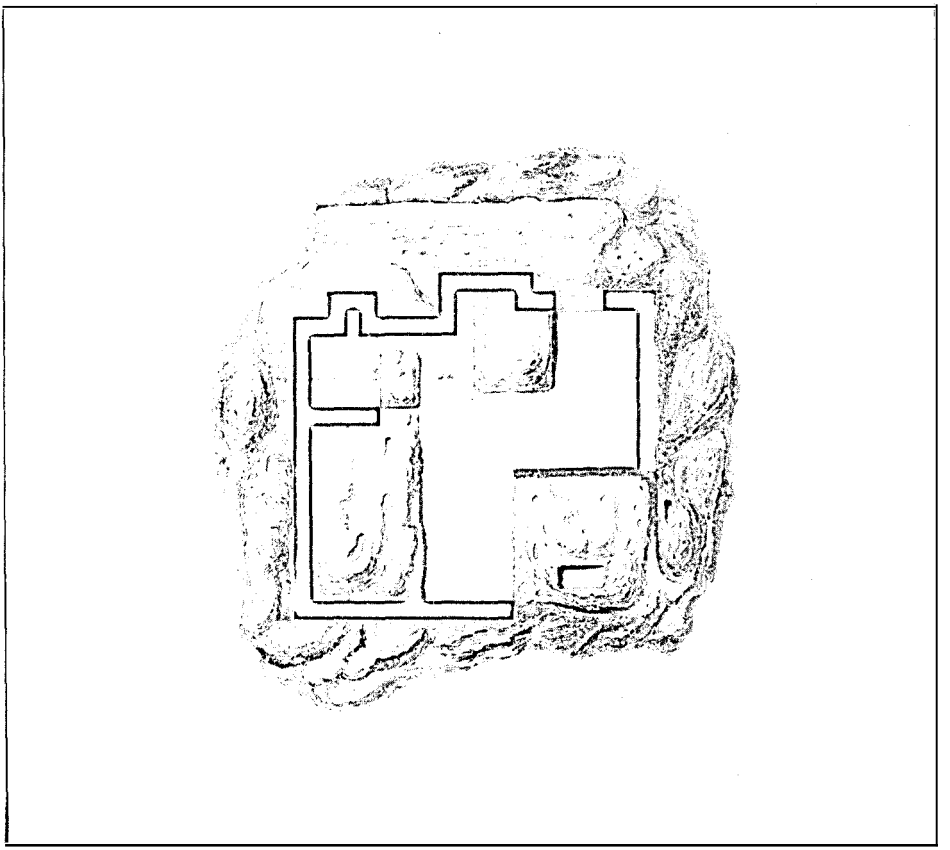
Biraz solda ve yukarıdaki meydana çıkılırken, şimdi sadece temelleri kalmış birtakım oda veya hücre izleri görülür.Bu binaların işgal ettiği alan, elli sekiz metre seksen santimetre boyundadır. Odaların boyu on iki metre, genişliği dört metre otuz santimetre gelir; duvarlarının kalınlığı iki metredir. Tapınağın duvarları, büyük boylarda, çok dikkatli yontulmuş taşlardandır. Yapının gövdesi; yaklaşık kırk beş metre genişliğinde, altmış beş metre uzunluğunda bir yıkıntı yığını oluşturuyor; tapınak çok büyük bir özenle yontulup örülmüş taşlarla yapılmıştır[432]. Bu geniş binadan, bugün birkaç sıra taş kalmış olmakla beraber, bu bile eski mimarî tarzlarından hemen ayrılan ve başlangıç planının ne olduğuna ilişkin hiçbir varsayıma izin vermeyen bir özellik gösterir[433].

Binaya üç kapıdan girilirdi, bundan sonra bir tür çıkmanın altındaki dört metre altmış dört santimetre genişliğindeki büyük kapı bulunur. Daha sonra dört köşe bir sur içine girilir; bunun boyu yirmi yedi metre üç santimetre ve eni yirmi iki metre doksan yedi santimetredir. Tapınağın bütün çevresi, kalker cinsinden her biri iki metre eninde, bir metre yüksekliğinde ve beş-altı metre boyunda büyük taşlardan yapılmıştır. Bütün eski eserler içinde bu derecede büyük taş, ancak Mısır'ın Giza (el-Cîze) piramitlerinde görülmüştür. Girişin sağında ve solunda iki kapı vardır; bunlardan, tapınağın iki tarafına girilir. Soldaki kapıdan uzunluğuna devam eden salona bakan sekiz oda ya da hücre vardır. Bunların genişliği iki-üç metre (s.139) ve uzunluğu yedi metredir. Büyük duvarın öte tarafında da aynı şekil ve aynı boyutlarda beş oda vardır. Bunların arasındaki bölme duvarları, her biri yedi metre boyunda tek parça taşlardan yapılmıştır.

---

[432] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[433] Bkz. Boğazkale (Ptérium)'deki Anaïtis tapınağı gravürü.

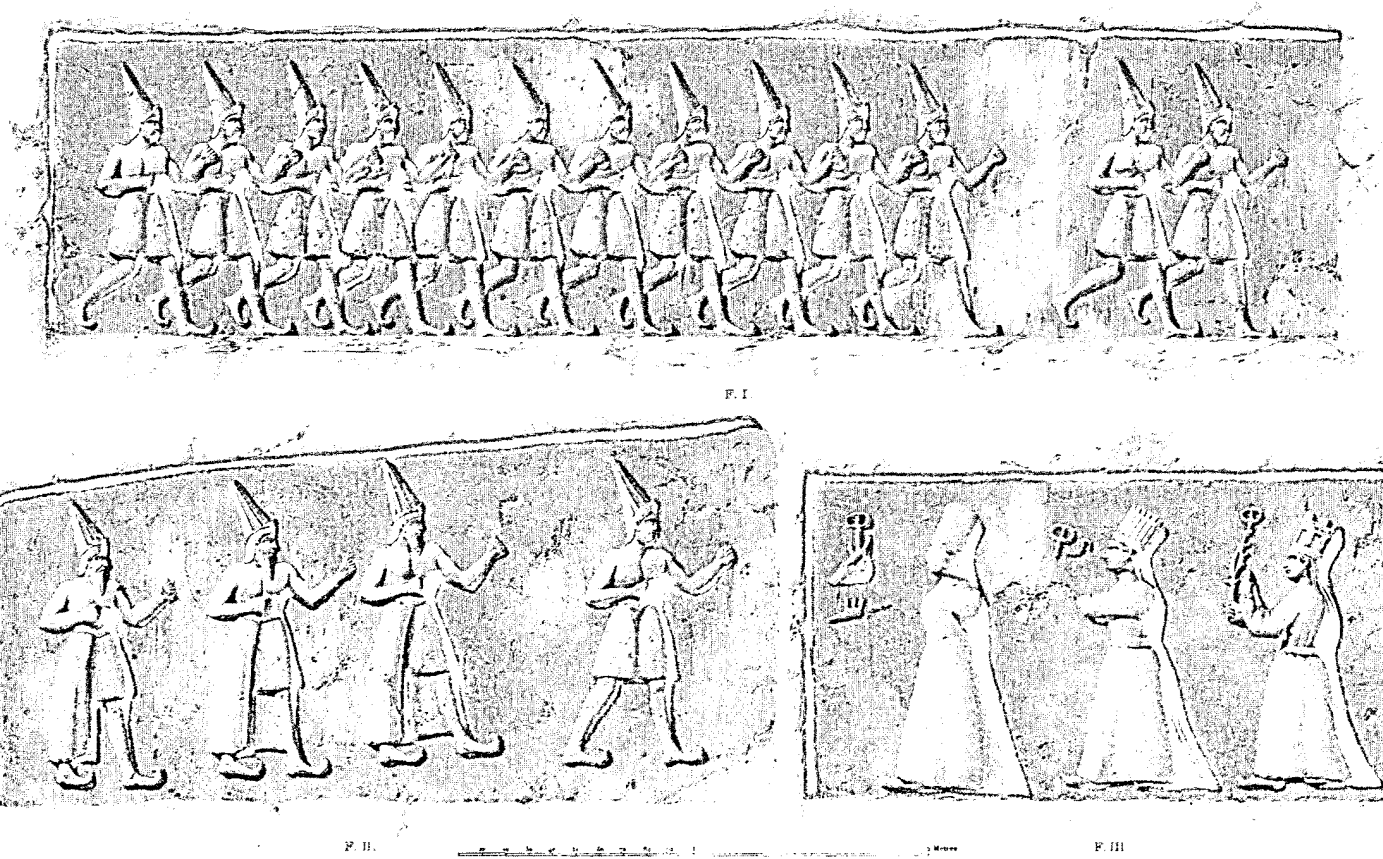

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

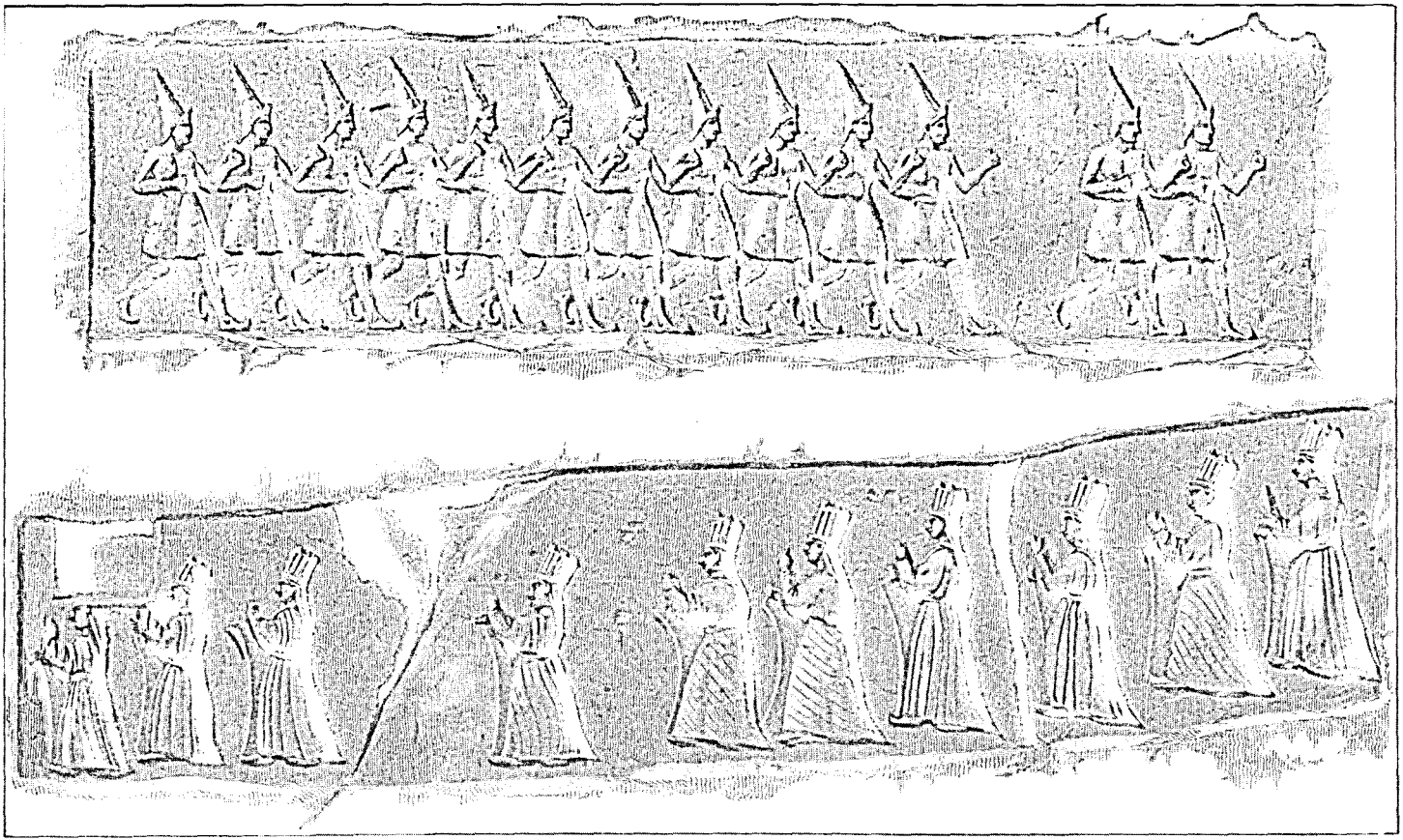
BOĞAZKÖY (PTERİUM). AKROPOLİS'İN PLANI VE GÖRÜNTÜSÜ

Ch. Texier delt

Lemaître direxit

BOĞAZKÖY (PTERİUM). KAYAYA OYULMUŞ KABARTMALAR. SACELERİN DANSI

BOĞAZKÖY (PTERIUM)'DEKİ KABARTMA RESİMLER

Binanın dış duvarları, genel olarak bu büyüklükte taşlardan yapılmış ve bu kütleler birbirine harç ya da diğer bir şeyle yapıştırılmayarak yalnız ağaç parçaları gibi biri diğerinin üzerine koymakla yetinilmiştir. Bu da İran mimarî karakterlerinden birisidir.

Temelin yukarı planı, yer yer, hiç şüphe yok ki taşları, metal kancalarla birbirine bağlamaya yarayan tam daire biçiminde deliklerle delinmiştir. Tapınağın bütün bu bölümü kireçli taştandır; ama yapının ucuna bitişik yapılar çok sert, rengi yeşilimsi yılantaşı türünden dayanıklı bir taştan yapılmıştır. Ana odanın alanı yedi metre yetmiş sekiz santimetreye on metre yirmi santimetredir. Aralarında, kayaya oyulmuş toprak düzeyinde iki metre seksen santimetre uzunluğunda bir tür teknenin bulunduğu iki pencere ile aydınlanır[434]. Bu tapınağın hiçbir tarzında, Roma ya da eski Yunan ile ilgili olan bir şey yoktur; yalnız bunun planıyla Kudüs'deki tapınak arasında, tam bir benzerlik olduğu görülür. Bir farkı varsa, Kudüs tapınağının boyutlarının bundan biraz küçük olmasıdır.

Kudüs tapınağı içeriden yirmi üç metre yirmi dört santimetre uzunluğunda ve on bir metre sekiz santimetre genişliğindedir; tapınağın dip tarafında, batıda on bir metre sekiz santimetre uzunluğunda ve aynı genişlikte çok kutsal yer bulunurdu.

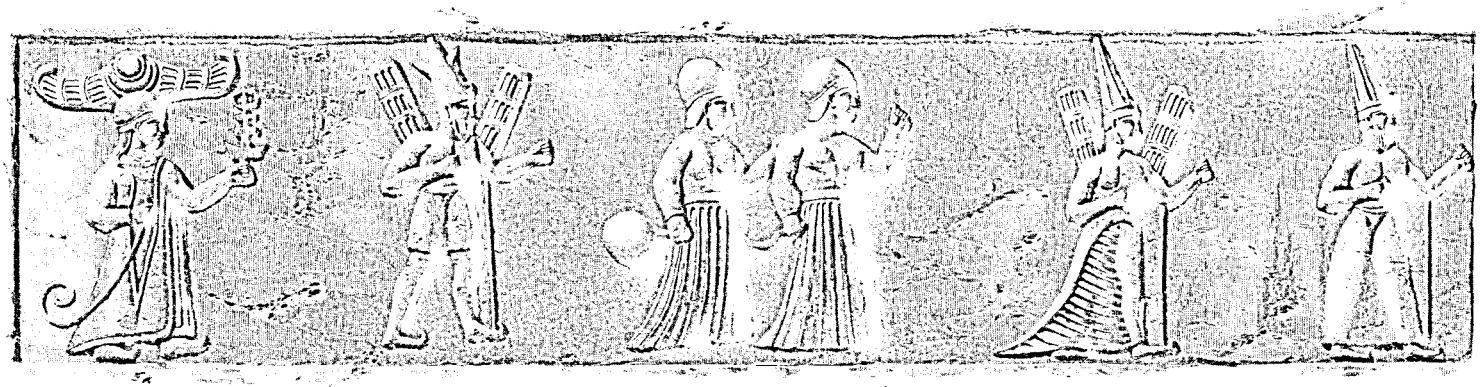
Sella (Cella)[435] ve Secos, güneyde, batıda ve kuzeyde olmak üzere üç taraftan bir koridor ve tapınağın içine dayanan üç katlı hücreler ile çevrilmiştir[436]. İki yapının karşılaştırmasını daha ileriye götüremeyiz; ama Ptérium tapınağının büyük taşlarının nasıl bir özenle örüldüğü görülünce, insan Kudüs tapınağının yapısını düşünmeden edemiyor. Şunu da ekleyebiliriz ki, bu iki yapı çağdaş kabul edilebilir[437].

YİRMİNCİ BÖLÜM
Kale - Saray

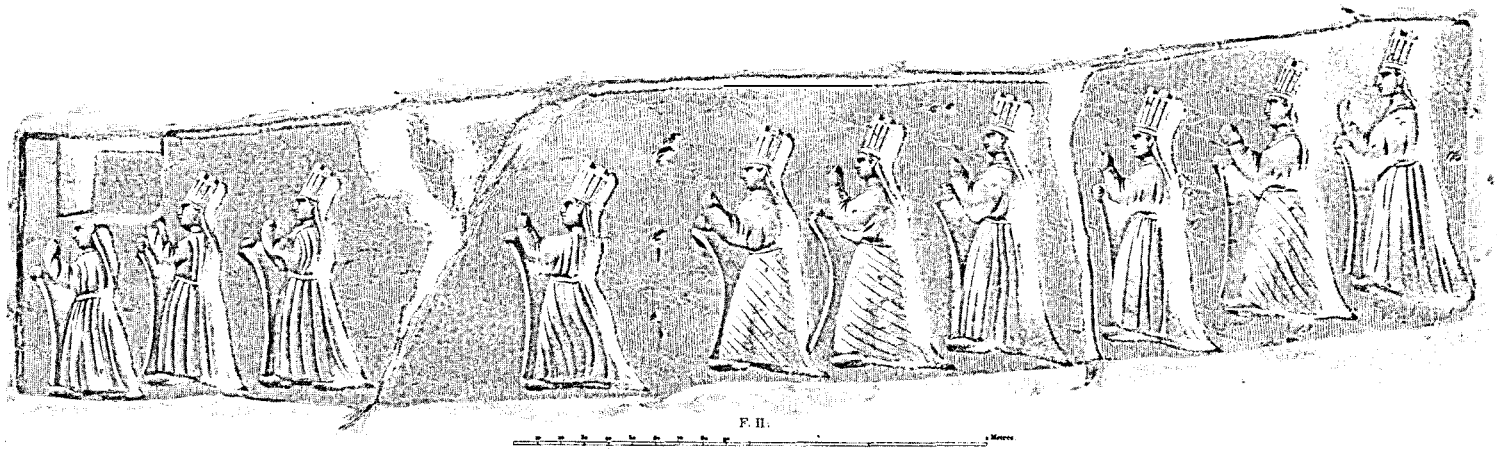
Bu yerleri araştırmaya devam ederken, köyün sakinlerinin rehberliğinde dikkatimi tapınağı çevreleyen kayalıklara yoğunlaştırdım ve hepsinin insanoğlunun emek izini az veya çok taşıdığını gördüm. En batıda olan, iç duvarları iyice yassılaşmış ve dikey bir geçit meydana getirecek biçimde yer yer yarılmıştı[438]. Yakınındaki ufak derenin yatağına birkaç adım

---

[434] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[435] Yunan tapınağında kutsal ya da esas oda (Y.N.).
[436] J. P. Ramée, *Manuel de l'Architecture*, s.276.
[437] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[438] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

F. I.

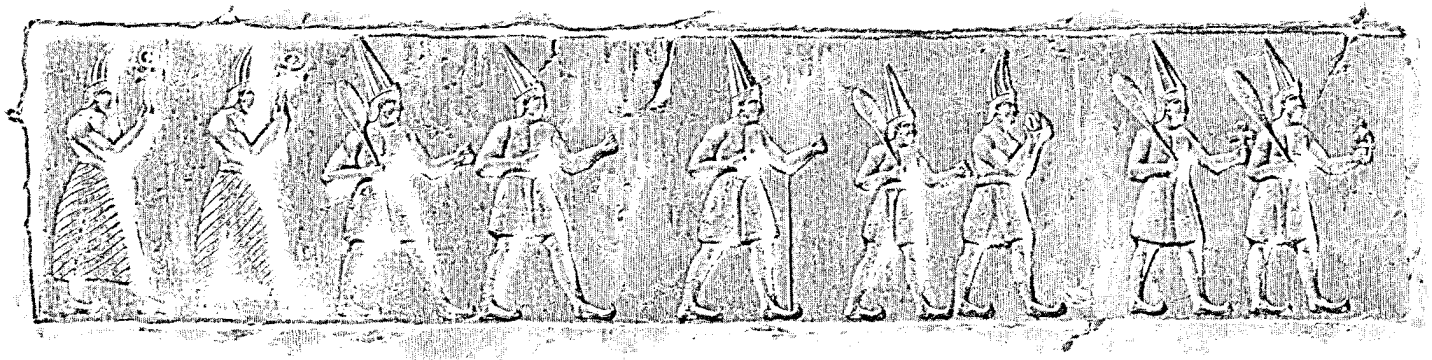

F. II.

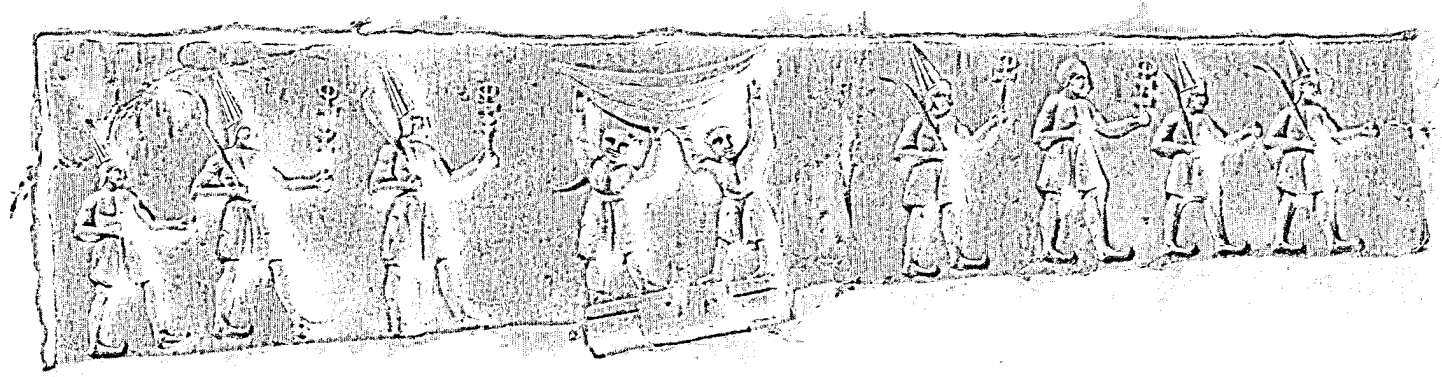
Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

BOĞAZKÖY (PTERİUM). KAYAYA OYULMUŞ KABARTMALAR

F. I

F. II

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

BOĞAZKÖY (PTERİUM). KAYAYA OYULMUŞ KABARTMALAR

inilince, bir yeraltı yolu girişine rastlanır. Yarısı yağmurların getirdiği sel çamurlarıyla tıkanmış olan bu tünelde, hemen hemen yüz metre kadar giderek sonunda tapınağın meydanına çıkmak mümkündür. Bu yolun yapım tarzı, çok eski bir dönemi gösterir; işlenmemiş taştan yapılmış olan bu yeraltı geçidinin yayımsı kemeri, çok yayvanlaştırılmış yumurta şeklindedir.

Tapınağın bulunduğu sırtta, başka birtakım bina izleri ve özellikle yer altında kalmış, tarihin en eski zamanlarına ait değişik şekilde *Pelasg* tarzında eserler vardır.Güneydoğuya doğru dönülünce, yalnız bir tepe üzerinde, hiç harap olmamış hâlde bir bina gözükür. Yirmi yedi metre seksen santimetre uzunluğunda dört köşe şeklindeki bu sur, pek kalın duvarlarla yapılmıştır.

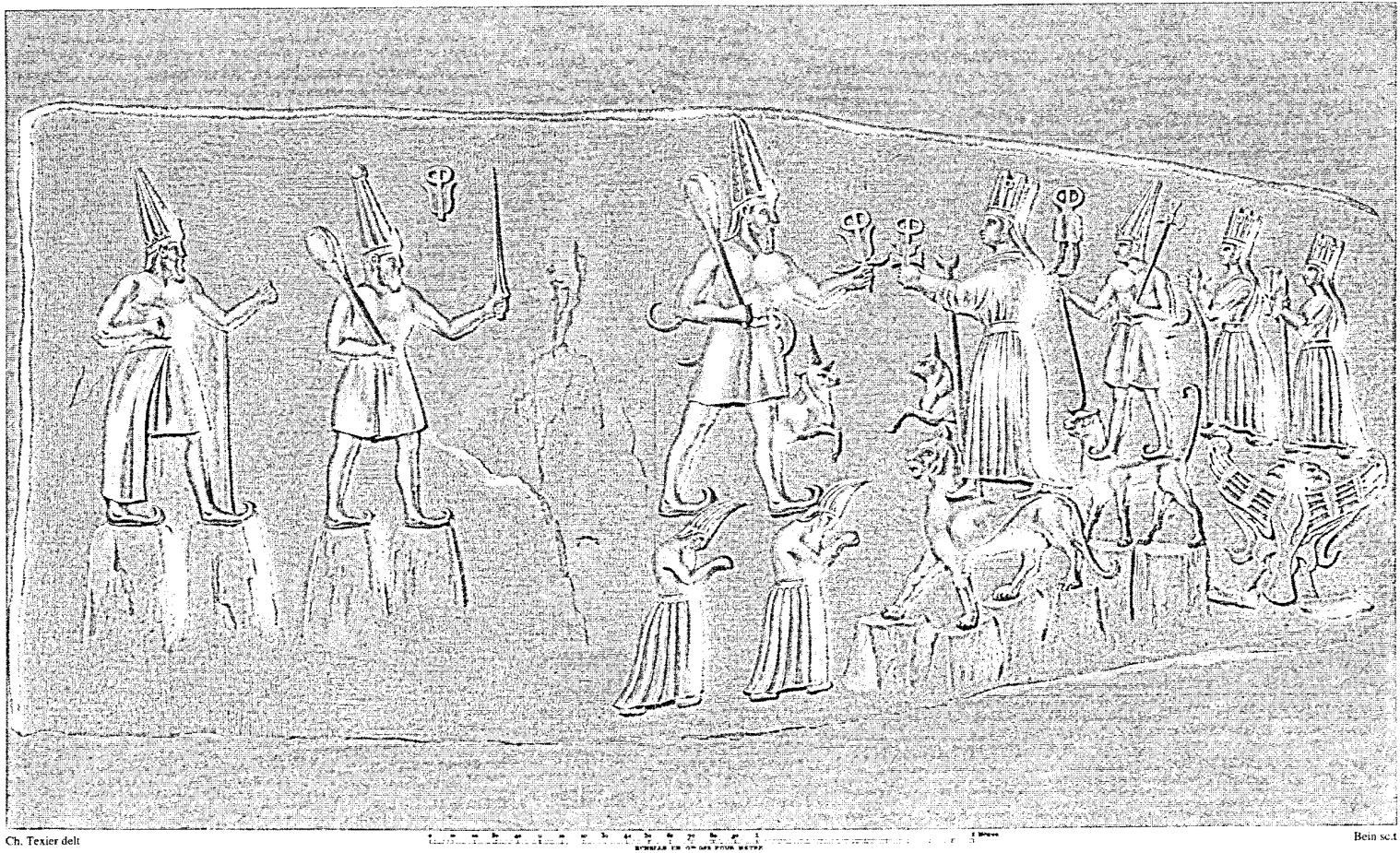
Kayalar üzerinde yontularak açılmış bir yoldan, ta tepeye kadar çıkılır. Duvarın dibindeki (s.140) binalar, birtakım inler ve dağa oyulmuş yerlerle bir sarnıçtır. Bunların bir kale veya saraya ait olmaları muhtemeldir; ne kabartma ne de süsleme izi vardır.

Diğer ikinci bir kayanın tepesini işgal eden kalenin yeri, Kız Kaya'ya hâkimdir. Her tarafı yıkık olan bu yerin içi, altüst bir hâldedir. Bu müstahkem yerin, düşman saldırılarında özellikle tahribe uğradığı görülür. Daha yukarı çıkıldıkça, daha geniş ve büyük ihtimalle kale içi olan bir meydana gelinir ki bunun üç tarafı girilmez ve aşılmaz şekilde kayadır. Yapısı, işlenmemiş ham taşlardandır. Buna göre, yukarı kısım büyük savunma sistemini içeriyor ve aşağıda, tapınağın çok sayıdaki hizmetçisinin meskenleri bulunuyordu. Birbiri ile bağdaşmayan bu yapılar şüphesiz şehrin alt bölümlerinin savunması için inşa edilmiştir. Yine de, tapınağın alt bölümlerinde iki büyük kayaya eklenmek üzere yapılmış sur izleri göze çarpar; dolayısıyla hepsi yukarı şehir, aşağı şehir olarak ikiye bölünmüş gözüküyordu. Üst şehirde evler ve savunma sistemi, aşağı şehirde tapınak ve birçok bölge papazının evi bulunuyordu[439].

Surlar

Şimdi de esas surlara ve geniş bir toprak parçasını çevreleyen sürekli surlar sistemine geçiyoruz[440]. Geniş bir yeri saran asıl hisarın duvarları, genellikle beş-altı metre kalınlığındadır. Kasabayı, tam bir duvarla bu surun üzerinden atla dolaşmak mümkündür. Duvarın bu gezilecek kısmının üzeri, sert bir taşla döşenmiş ve araları küçük taşlar ve harçla doldurulmuştur. En önemli olduğu anlaşılan en korunmuş kapısı, şehrin güneyindekidir.

[439] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[440] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

Bein sc.t

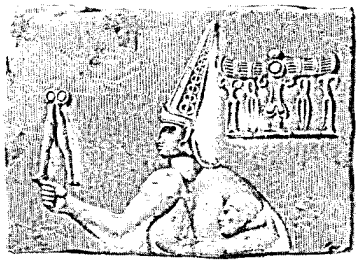
BOĞAZKÖY (PTERİUM). KAYAYA OYULMUŞ KABARTMALAR. ADAK

F. I.

F. II.

F. III.

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

BOĞAZKÖY (PTERİUM). KAYAYA OYULMUŞ KABARTMALAR

Bütün bu surun, *Pelasg* tarzında düzgün yapılmış otuz dokuz derece eğimli ve yirmi metre genişliğinde bayırı vardır. Bu bayırın içinde, surlara eğimli olarak gelen bir yol yapılmıştır.

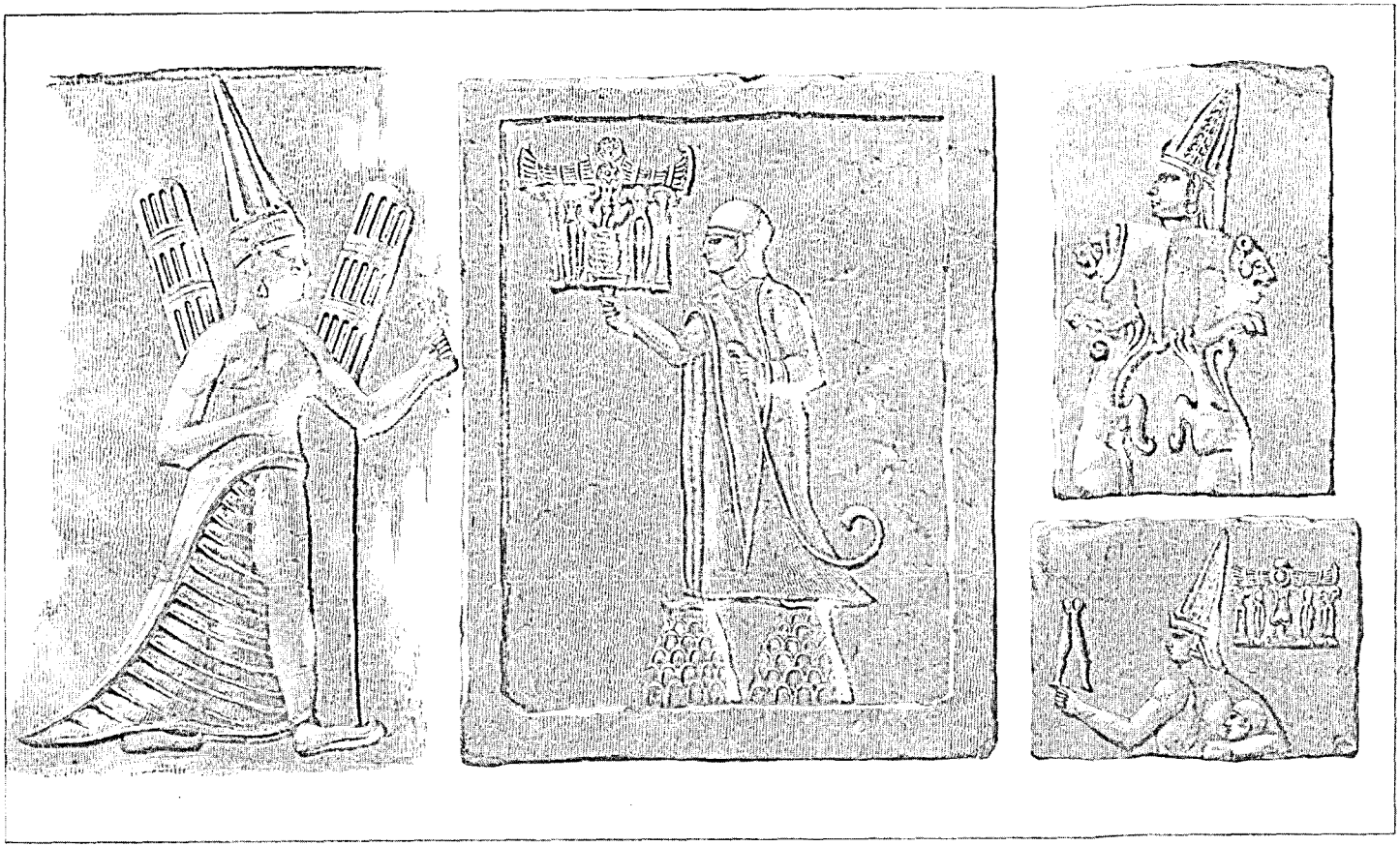
Bu bayır onu tam anlamı ile aşılmaz kılan kuru taşlarla yapılmış bir set duvarı ile kaplıdır. Bayırda surlara eğik bir yol çizilmiştir. Öyle ki kim kapıya kadar çıkmak isterse, sürekli olarak oklara hedef olur. Sur, bu noktada, üç metre derinliğinde bir girinti oluşturur. Buranın dibinde tamamı korunamamış kapı bulunur; ayrıca ortalarından doksan santimetrelik bir çıkıntı yapan iki aslan başının çıktığı çok büyük boyutlu mermerden iki yan dikme görünür. Böyle bir süslemeye Romalılar ve Yunanlılar üzerine bilinenlerde hiç rastlanmaz. Bu kapının üst bölümü yarım daire biçiminde kemer oluştursun diye oyulmuş dik bir kiriş ile kaplı idi.

Yaklaşık otuz metre ötede, kapının sağında, tapınağın yakınındakine tıpa tıp benzeyen türde bir yeraltı geçidi ile bağlantılı gizli bir kapı vardır; tavan sivri tonoz biçimindedir ve taşlar işlenmeden kullanılmıştır. Yüz elli metrelik bir alan dolaşılabilir. Yerde pusulada seçilen yönü izlerken, aralarında yer yer inşaat izlerine rastlanan sıkı çalılar ile dolu ormana çıktım[441].

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
Yazılı Kaya

Şehirden iki mil kadar uzaklıkta bulunan taşa oyulmuş bir duvarın üzerindeki kabartmalar, (s.141) bu milletlerin önemli tarihî olaylarından, bize meçhul kalmış konuları içerir. Bu eserin civar ve etrafında, binadan hiçbir iz yoktur. Bu yerin, o zamanlar ev olmadığı görülür ve oralarda, bundan daha önemli ve dikkat çekici hiçbir eski esere rastlanmaz. Oraları, bugün de bomboş ve köylüler gece olunca bu yerlerde bulunmaya çekinirler. Civarda hiçbir şey bu önemde bir anıtın varlığını belirtecek durumda değildir[442]. Yerlilerin Yazılı Kaya adını verdikleri bu eser, tamamen korunmuş hâlde kalmıştır. Yapı olarak düz duvar şeklindeki bir kayanın yüzünü daha büyültüp düzelterek birtakım tarihî olayları kaydetmek için hazırlamışlardır. Buraya girilince soldaki birinci tablo, hepsi aynı pozisyonda ve aynı kıyafette on bir şahıs tasvir eder. Bunların başlarında koni şeklinde külahlar, sırtlarında ince bir elbise ve ayaklarında Asurluların uçları kalkık kunduraları vardır[443]. Bunların ilerisinde, gider vaziyetteki iki

[441] Ali Suat'ın çevirisinde özet bir şekilde yer alan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[442] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[443] Cf. Hérodote, I. Kitap, s.101.

BOĞAZKÖY (PTERIUM) DAĞINA OYULMUŞ KABARTMA RESİMLER

şahsın kolları, ok atar pozisyondadır. Silahsız olan bu adamların hızlı ve ritimli bir yürüyüşte oldukları görülür. Bu kabartmalar, çok sert bir kalker üzerine işlenmiştir. Yerden bir metre yukarıda bulunan bu eserlerin üzerindeki kalın yosun kabuğu, bunları insanoğlunun uzun süre unuttuğuna işaret etmektedir. Bunlara, bu yöre halkından hiç kimsenin eli, kötü amaçla dokunmamıştır.

İkinci kabartma, sakallı ve öncekiler gibi ince elbiseli ve aynı külahlı, palto ya da mantoları vücutlarını hemen hemen tamamen örtmüş üç şahsı tasvir eder. Bunlar, Medlerin *sisyrnos* kıyafetleridir. Önde yürüyen kişi, ilk tablodaki figürlerin kıyafetinin aynısını taşıyor, poza gelince, o bütün gruplarda aynıdır[444].

Bunları takip eden diğer iki tablo, ellerinde özel amblemler ya da hediyeler taşıyan silahlı adamlardan oluşan dinî bir tören resmi sergiler. Öndeki ilk iki sakallı resim, Asurlu külahlı[445], öne doğru biraz eğilmiş, çizgili elbiseli ve beli kuşaklıdırlar. Diğer bir kaya üzerine kazınmış olan görüntü, Dorophorelerin alayını hatırlatır. Bu sahnenin çoğu aktörleri silahlı olup, sadece birinde topuz vardır. Diğer birinde tırpan ve üçünde yarım kılıç görülür. Bu silah doğuluların kullandığı ve şimşir[446] adını verdikleri şeydir. Resmin ortası, açıklaması oldukça zor bir konudur; fakat şahısların tavrına göre, sembolik bir şeydir. Çünkü cepheden görünüşünde, bir kürsüye çıkmış iki hayalî kişi vardır; bunların (s.142) başlarının üstüne kayık gibi bir şey konmuştur. Bu resimlerin hepsi aynı yöne, yani içeriye doğru yürür hâldedir.

Beşinci tablonun öncekilerden daha önemli ve büyük kişileri tasvir edeni, ortadadır. Sakallı ve Medlerin elbisesini giymiş bu adamın arkasında, omuzlarında fazla bir şey ve hiç şüphesiz kaba yapılmış birer kanat olan elbiseli bir kadın vardır. Bunları takip edenlerin kadın ya da erkek oldukları tamamen ayırt edilememekle beraber, bunların rahip ve rahibeler oldukları yeterince gözükür. Ellerinde bir orak ve bir patère[447] taşırlar. Başlarına Rumlarınkine benzeyen bir başlık takarlar. Onları, kafasında koni şeklinde bir başlık olan sakallı ve kanatlı bir adam takip eder. Kadınların arkasından onlara özel bir şekil veren iki kuyruk[448] asılır[449]. Duvarın solundaki bu

---

[444] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[445] Hérodote, VII. Kitap, s.63.
[446] Aslan pençesi.
[447] Eski Romalılarda kurban ayinlerinde kullanılan madeni kab (Y.N.).
[448] Bkz. 3 ve 4 numaralı gravürler.
[449] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

resim, en önde hükümdar, sonra Dorophoreler, daha sonra silahsız halk sınıfı gelir, sonrakiler dans edecek bir pozisyondadırlar.

Duvarın sağ tarafı, önceki konuyla ilgili olan iki tablo içerir. Bunların birincisi, aynı kıyafette on kadın tasvir eder; bunların saçları uzun, elbiselerinin geniş kolları kuşaklarına sokulmuş ve buruşmuştur. Önlerine takılı eşya giysilerinin bir parçası mı, yoksa yanlarında taşıdıkları bir eşya mı, söylemesi kolay değildir[450].

Taşın ufak bir bükümtüsünde, üç şahsın aynı kıyafetle on kadını sevk ettikleri fark edilir. Burada on üç erkeğe karşılık on üç kadın vardır ki hepsi duvarın içine doğru yönelmişlerdir. Girişteki tüm erkekler grubu kişilerin sayısının on üç olduğuna dikkat çekelim. Sağa yerleşmiş çevredeki tüm yontulmuş kişilerin dikkatini çeker görünen ana sahnenin temsil edildiği surun dibine doğru yürüyen kadınların sayısı da aynıdır[451].

Bir büyük sahne, sağ ve solundaki dinî törenin devamını hissettirir. Doğal yapıdan daha büyük, koni şeklinde bir külah giymiş, uzun sakallı bir adamın, silindir külahlı ve önceki resimdeki kadınlar gibi giyinmiş bir kadınla bir şey alıp verdiği tasvir olunmuştur. Bunların her ikisi de nilüfer çiçeği içinde kulplu bir haç taşımaktadırlar. Sakallı adamın silahı bir topuz, kemerinde de bir sagare taşıyor; tünik ceketi kısa ve ayakkabısının burnu son derece kıvrık, dirseği yakınında, başının arkasında geliyor gözüken kıvrık bir kuyruğu özellikle fark ettim. Çünkü bu aynı eke kayıklı figürlerde ve kadınlar arasındaki erkekte de rastlanıyor. Her ne kadar kıyafetinde hiçbir kraliyet simgesi görünmüyorsa da, bu kişinin yüksek düzeyi konusunda yanılgıya düşülemez; o, ayakta, başında kıvrık şapka (cyrbazie) taşıyan ve uzun kuyruklu bir kaftan giymiş iki kişi tarafından taşınıyor[452].

Bu iki tasvirin her birinin arkasında, tek boynuzlu birer boğa resmedilmiştir. Bu boğa, dinî bir semboldür. Bu tablonun solunda, aynı kıyafette iki kişi daha vardır. Bunların biri silahsız ve diğeri bir topuzla bir kılıç taşıdığı hâlde, dağlarda yürür bir pozisyonda tasvir edilmiştir.

Kabartmaların sağ tarafı, daha önemli bir grupla işgal edilmiştir: Kraliçe ya da tanrıça olan büyük bir kadın tasviri, bir aslana binmiş olduğu hâlde dağların başından gururlu bir tavırla iner; sarkan saçları kemerine sokulmuştur. İyice ayıt edilemeyen, arkasındaki ufak resmin, sadece insan gibi iki bacağı fark edilir. Bu kadının arkasındaki adamın elinde (s.143)

---

[450] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[451] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[452] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Sakalara[453] ait bir balta vardır, diğeri bir sopa taşır. Bunlar, öndekinden daha küçük bir aslana binmiş kadınlarla beraber yürürler. Bunun arkasında nilüfer çiçeği tutan iki külâhlı kadın vardır. Onun üzerinde iki başlı, kanatları açık ve keçi ayaklı bir kartal resmedilmiştir.

Bütün bu kabartmalar, büyük bir siyasî veya dinî olay türünden, bu kavmin tarihine ait aynı konuyu anlatır; fakat diğer taş duvarlardaki kabartmaların hissettirdiği anlam, bu konuyla hiç ilgili değildir.

Kadınlar tören alayı, ancak sağa iç bölmenin ikinci yarısına doğru başlıyor. Bu noktadan girişe kadar, kayalık içlerine alçak kabartmalar yerleştirebilecek biçimde birçok girinti oluşturur. Büyük sahneye yüzünü dönmüş dikey bir çıkıntı üzerinde, muhtemelen alaydaki yontulmuş aynı kraliyet mensubunu temsil eden bir figür görülüyor. Üzerinde büyük bir Yunan mantosu, başında toparlak bir şapka taşıyor, sol elinde bir aedicule taşıyor. Bunun ortasında, kabartmadaki gibi bir aslanın üzerine yürüyen değil, hareketsiz ve bir sütun ayağı üzerine yerleşmiş bir tanrı tasviri bulunuyor. Bu tapınağı destekleyen kişi bir dağlar ülkesinde krallık yaptığına işaret eder gibi iki koni üzerinde yürüyor. Heykel, her ne kadar kusurlu olursa olsun, çok büyük bir ustalıkla yapılmış ve kaya, nitelikli bir cila görmüştür[454].

Aynı duvarda, taşın pek sağlam olmamasından dolayı zamanın etkisiyle silinmiş ve bozulmuş iki ufak kabartma daha vardır. Bunların biri karşı karşıya oturmuş ve Mısır tanrıları gibi taç giymiş iki yüzdür. Diğeri kollarını uzatmış elbiseli hayalî bir tasvirdir. Bunun vücudu insan ve başı aslan şeklini gösterir. Bu resim, içinde aynı karakterde iki kabartma resmi içerir. Bu resimdeki kişi, açık hava galerisini andıran doğal ve dar bir geçidin ağzındaki bekçi konumundadır. Bu galeriyi andıran yerin genişliği iki metre altmış santimetredir, iki yanı özenle düzeltilmiş ve tablolar, yerle beraber kabartılmıştır.

Bu resimlerden birincisi, çok büyük başlı ve taçlı bir erkektir. Burnu yay şeklindedir; gözü doğunun bütün eski tarihi resimleri gibi şakağındadır. Yan görünüşü, tamamen Hint putlarını andırır. Kocaman kulağında, ortası yıldız şekilli bir küpe asılıdır.

Göğsünde bir tür zırh vardır. Kollarının yerinde kaba yapılmış iki aslanın baş tarafı çıkmıştır. Bunun yalnız belden yukarı kısmı olan bu ilginç yaratık, iki hayalî hayvan üzerine konulmuş şekildedir. Yarı insan,

[453] Hérodote, VII. Kitap, s.63; Strabon, XI, 513.
[454] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

yarı hayvandan yapılma bu yabanî şekil, herhâlde bir tanrı sembolüdür. Fakat bu milletlerin tanrısına bir ad vermek de tereddüt edilir. Bu, acaba Anaïtis'in tapınaklarına ortak olan Omanus tanrısı mıdır? Bu eserlerin İran ilahî dinine ait olduğu kesinleşirse, o zaman bu sözü edilen tanrılara nispeti de doğru olur. Birinciye yakın diğer bir kabartma resmin aşağı tarafları, toprak altında kalmış hâldedir; yalnız yüzü görülür. Bir kadın olan bu resim, sol kolunun altında küçük bir çocuk tutar. Başının arkasında, tıpkı ruhanî ve hükümdar kralın eli üzerindeki gibi bir arma vardır.

(s.144) Buralarda zamanla yığılmış ve yükselmiş olan toprağın örttüğü daha başka kabartmaların bulunduğu, bazı yerlerde ta toprağın bittiği seviyeden, ancak tepesi seçilen birtakım ufak kabartmaların görülmesiyle ispatlanır. Bu eserlerin genel yapısının incelenmesinden anlaşıldığına göre, hiçbiri Batı Asya milletlerinin işi olmayıp aslana binmiş kişinin ve Babil tarzı kabartmaların işaret ettiği gibi, bu eserler Medlere ya da Asurlulara aittir.

Kapadokya'nın bu kısmında, genellikle yaygın ve ünlü olan Anaïtis dininin törenleri, sürekli olarak çok görkemli bir şekilde yapılırdı.. Bu tanrı kadar tapınakları büyük ve süslü hiçbiri yoktu. İbadet töreni ise, çok kalabalık hizmetçiler ve esirlerle yapılırdı. Comana tapınağı hakkında bilinen, Concobar ve Hypoepa tapınaklarına uygulanabilir. Medo-Pers tarihinin en önemli olayları, tüm halkların tanrılarının en ünlüleri için gösterdikleri dini saygı ile ilişkilidir[455]. Aslı Doğu Asya'dan olan bu din, Babil'den sonra daha eski dönemlerde Medlere ve Ermenilere geldi[456]. Fondaki büyük sahne, bir aslana binmiş doğudan gelen ona armağanlar getiren Kapadokya'lılarca karşılanan tanrıçaya tapınma ile ilgili değil midir[457]?

Yalnız bu kabartmalarda kesin bir şey varsa, o da erkek resimlerinin Sakalar (İskitler)ın kıyafetini giyinmiş olmalarıdır. Gerçekte Herodot'un Kserkses (Xérxès)[458] ordusu hakkında şu tanımı da bunu doğrular: "Sakalar, İskit milleti[459] başlarında *cyrbazie* adını verdikleri bir külah taşırlar; bunun ucu çok sivridir ve başta dik durur. Memleketlerinin âdeti ok, yay ve hançerden başka bir de *sagare* diye adlandırdıkları bir tür baltaları vardı." Bu tarifle o kabartmalar arasında hiç fark yoktur. Asurlular ise az bükülmüş

---

[455] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[456] Strabon, XI, 532.
[457] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[458] Hérodote, VII. Kitap, s.64.
[459] Orta Asya'lıdırlar.

bir silah ile üzeri çivilerle işlenmiş ağaçtan bir topuz taşırlardı. Bu silah da resimlerin çoğunda görülür.

İskitler hiçbir zaman sanata eğilmeyip aksine erişebildikleri milletlerin eserlerine saldırdıklarından, bu yerdeki eserleri ve anıtları bunlara nispet etmek doğru olmaz[460]; fakat bu eserlerin, bu milletin tarihiyle kesin ilişkisi vardır. Herodot ve Strabon, bu konuda bizi biraz aydınlatırlar. Sakaların[461] tahribatını söyledikten sonra Herodot der ki: "Fakat Kyaksar (Cyaxare) ve Medler, onları bir ziyafete çağırıp sarhoş ettikten sonra, birçoğunu öldürdüler. Bu şekilde Medler tekrar yönetime gelerek Asya'da egemen oldular[462]."

Strabon'un kaydı daha açıktır: Medler bir ziyafet sonunda Sakaları (s.145) yok ettiler diyor. İkinci bir kaydında da bunlara verilen ziyafetin, imparatorluğun her tarafında olduğunu söylüyor: "Sakalar Armeniya'nın bir kısmını ele geçirerek buraya Sacacène adını verdiler. Ta Kapadokyalıların memleketine kadar girerek özellikle buna komşu olan ve bugün Pontici adıyla ayırt edilen parçasını işgal ettiler. Fakat bunlar savaş ganimetlerini paylaştıkları sırada, İran kumandanı üzerlerine gece baskını yaparak onları kovmuştur. Bu zafer üzerine İranlılar büyük bir toprak yığını tepesi yaparak etrafını duvarla çevirdiler. Buraya biri Anaïtis tanrıçası ve diğeri İran tanrıları Omanus ve Anandate için iki tapınak yaptılar ve yıllık *Sacaea* Yortusunu düzenlediler. Bu bayramın, Keyhüsrev (Cyrus) zamanına ait olduğunu, bazı yazarlar iddia ederler. Güya bu hükümdar, burada bir savaş kaybederek durumunu Sakalara belli etmeden çekilmek için, bir yerde birçok çadırı yiyecek dolu olarak bırakmış ve izleyen düşmanı bunu görünce, yemek ve içmeye dalmışlar. Keyhüsrev de geri dönerek kendine sahip olamayacak derece sarhoş bulduğu bu birlikleri, tamamen yok etmiştir. Yenen hükümdar, tanrının lûtfettiği bu zafere teşekkür etmek için yortuyu düzenlemiştir. "Bu bayramda kadınlar ve erkekler İskit elbisesi giyerek birleşirler ve yirmi dört saat süre içki içmek ve gülüp oynamakla zaman geçirirler."

Bu kabartmalarda, yukarıda söz edilen olayların hepsi gözükür. Dip yüzeyin konusu bu topraklara geçmiş Anaïtis dinini simgelediği için, girişteki tablo Saka tarzında giyinmiş ve Anaïtis'in tapınağı bulunan her

---

[460] Hérodote, VII, Kitap, s.106.

[461] Sakalar, Amyrgieli İskitlerdir. Ancak İranlılar, fark gözetmeksizin bütün İskitlere Sakalar adını verirlerdi.

[462] Hérodote, VII. Kitap, s.104.

yerde anılan bu olayı kutlamak için dans eden insanlardan başka bir şey olamaz.

Sakaların şenlikleri Medya (Médie)'nin sadece bu bölümünde değil, Babil'de de kutlanıyordu. Berose'a göre, Athénée'nin onun hakkındaki tanımlaması Strabon'un bize aktardığına benzemiyor; ama ad aynıdır. Gelenekselleştiği ülkelerden uzaklaştıkça, bu şenliklerin değişime uğramış olmaları mümkündür. İşte Athénée'nin metni: Berose Babil öyküleri kitabının birinci cildinde her yıl Loüs ayının 16'sında, Sacée adlandırılan beş tam gün süren bir bayram yapılır. O zaman geleneğe göre esirler efendilerine emir verirler, evden kralınkine benzer giyinmiş bir esir çıkar. Ona Zogane denir. Ctésias *Persiques* adlı kitabının ikinci cildinde bu şenlikten söz eder.

Bu, söz konusu şenliklerin Keyhüsrev (Cyrus) döneminden önce yerleştiğini kanıtlar ve halkın bu kutlamalara verdiği çok büyük öneme bakılınca, anısının bir yapı ile yaşatılmaya çalışılmasına şaşmamalıdır[463].

Bu Ptérium kabartmalarının zemin olduğu tarihî olaylar, bizce çok az bilinmiş olduğundan, bu konuda bilgi edinmek gerekir. Kiepert, kabartmalarda sadece Asurlu olmak üzere bunların tanrılarının dinine ait konular görür[464]. Barth, bunun Kyaksar ile Alyatte arasında, Doktor Zech'in milâttan önce 28 Mayıs 584 tarihinde meydana geldiğini belirlediği ünlü güneş tutulması olayından sonra yapılan antlaşma zanneder[465]. Ona göre, başında koni şeklinde külahı olan, Astyage ve nişanlısıdırlar.

Bu konunun coğrafya açısından çözümüne gelince: Bu Ptérium ile Tavium (s.146) şehirlerinin yeri problemi, bugün çözülerek Ptérium'un Boğazköy ve Tavium'un Nefes köyü oldukları ortaya çıkmıştır.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Alacahöyük (Öyük) - Med Sarayı

Medlerin Küçük Asya'da yaşadıklarının hatırası, sadece Pterieliler (Ptériens)in asırlarca unutulmuş olan başkentinden ibaret değildir. Bundan başka, Hamilton'un keşfettiği Öyük köyündeki bazı kabartmalar, Boğazköy (Ptérium)'e ait eserlerin sanat tarihi açısından değerli parçalarıdır. Bu köy, Ptérium yakınındadır.

Boğazköy'ün yirmi kilometre kuzeyindeki bu köy, Yeşilırmak'a dökülen Çöterlek suyu ya da eski adıyla Scylax çayı havzasındadır. Bir tepe

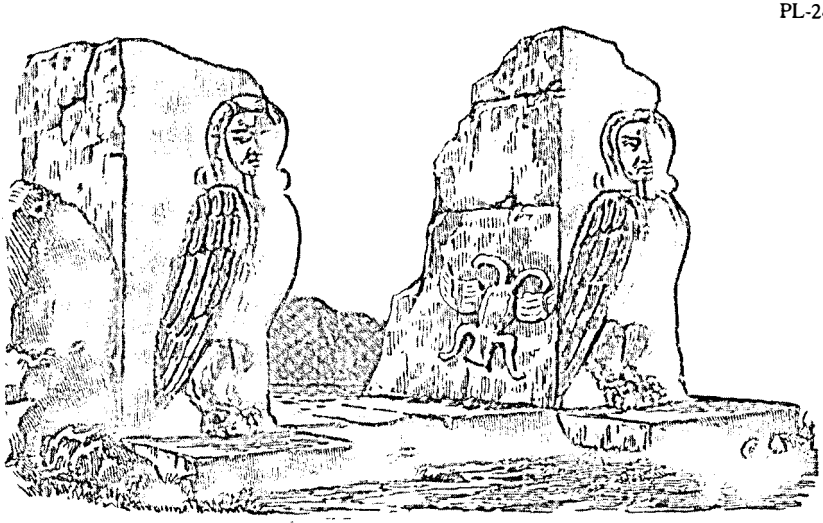
[463] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[464] Bkz. Karl Ritter, *Erdkunde,* IX, 1019; Erklärung der Kupfertafeln.
[465] Barth, *Reise*, s.45.

üzerine kurulmuş bu köy, girişi sırtlarını duvar ayağına dayamış ve anıt girişine iki dev heykelin işaret ettiği, bir eski çağ yapısı alanını kaplar[466].

Köyün içinde olan eserler, içinde dört köşe bir set oluşturan duvarları çok büyük taş kütlelerinden meydana gelmiştir. Bu yapının üzerine hiçbir plan yayımlanmadı; ama hakkında verilen betimlemeler, bu anıtın Persépolis'inki ile kıyaslanabilir geniş bir saraydan başka bir şey olmadığını tanımaya yetiyor[467].

Ovada yine dört köşe büyük bir teras görülür. Zeminden yukarıdaki temelleri üzerinde çalgı çalanlar, uzun elbise giymiş papazlar, kurban edilmeye götürülen koçlarla bir boğa, yani Persépolis harabesindeki büyük dinî tören tablosu kazınmıştır. Kapının iki yan direği, tamamen Mısır işi kabartma iki sfenksle süslenmiştir. Direğin bir yüzünde, iki başlı bir kartal resmi kabartması vardır ki, bu sitil ve dönem açısından Ptérium kabartmalarıyla ilişkilidir. Başka bir ifade ile bu saray büyük bir olasılıkla, Ksenofon (Xénophon), Herodot ve diğer yazarlarca sık sık tasvir edilen doğulu prenslerin bu parklar ve cennetlerde inşa ettirdikleri gibi bir kraliyet konutudur[468].

PL-243

Alyacahöyük Civarında Bulunan İnsan Başlı Aslan Penceli Kartal Kabartması

[466] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[467] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[468] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Bu Öyük sarayının hangi millete ait olduğu problemine gelince; önce Ptérie'nin Med İmparatorluğunun bir şehri olduğu düşünülünce Ecbatane[469] hükümdarlarının sınırı, şehirlerindeki temsilcilerine, böyle saraylar yaptırdıklarına ihtimal verilir. Özellikle bu eser, Ptérium gibi bir başkentin çok yakınındadır. (s.147) Burada, Mısır'a ait eserlerin bulunması da şaşılacak bir şey değildir; çünkü Sésostris'in fetihleri, bu sahalarda Mısır âdetlerini getirdiği gibi, milâttan 25 yüzyıl önce Mısırlılar, Karadeniz (Pont-Euxin)'e göçmen de göndermişlerdi. Colcheler (Colches) de bu alışkanlığı, Terme çayı (Thermodon) ve Bartın çayı (Parthénius) kıyılarında oturan Suriyelilere de geçiren Mısırlılardan[470] almışlardı[471].

Kapadokya ve Pont sahalarında, milâdî VIII. ve X. yüzyıl öncesine kadar, Mısır'a ait birçok eser vardı. Med krallığı, milâttan 710 yıl önce başlamıştır[472]. Karadeniz ile güney milletleri arasında, sürekli olarak bir ticarî ilişki vardı. Bundan dolayı, aynı fikirlerin her iki bölgede yayılması için bu yeterlidir.

Mısır tarzında olan eserler içinde, önceden dikilitaş denilen bir mezarın Ürgüp civarında bulunduğundan söz etmiştik. Aynı şekilde bir eser de Hamilton tarafından Öyük'ün güneydoğusunda Alaca yakınında ve Yozgat'tan sekiz saat mesafede görülmüştür. Kısa, tek parça ve *Dor* tarzı üç sütun üstündeki bir kemer ve dağa oyulmuş bir odayı içine alan bu eser de Yunan'dan çok Mısır tarzını gösterir.

Galatya Şehirleri

Eski adı Gangra olan Kiangari (Çankırı) şehri, Ilgaz (Olgassus) Dağı eteğindedir. Bu şehir, önceden Paflagonya'ya, sonra Pont devletine, daha sonra Galatya'ya bağlıydı. Kral Dejotare'in ikamet yeri olmuştu. Bizanslı Étienne'e göre Paflagonya dilinde keçi anlamına gelen Gangra adı, buraya keçi sürülerinin çokluğundan dolayı verilmiştir.

Şimdiki Çankırı, genel olarak Türkler tarafından yerleşilmiş bir yerdir; on altı bin nüfus Türk arasında, sadece kırk kadar Rum ailesi vardır.

Gangra şehri, Komnenlerin (Comnènes) memleketi olan Kastamonu'yu İranlılardan geriye alarak fetheden Jean Comnène tarafından kuşatılmış ve ele geçirilmiştir.

---

[469] Medya krallarının başkenti olan Ecbatane ya da Ekbatane, şimdiki Hemedan'ın eski adıdır (Ç.N.).
[470] Hérodote, II, 104.
[471] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[472] Freret, *Mémoires.*

Kastamonu şehri Karasu vadisindedir. Bu su, Kızılırmak nehrinin bir koludur. Adı herhangi bir eski yazar tarafından belirtilmemiştir. Şehre hâkim bir tepedeki Bizans tarzı bir kalenin, Komnenlere ait olduğu rivayet edilir. Kastamonu'nun Selçuklu dönemine ait hafif ve güzel bir mimarî tarzda (s.148) çok sayıda camisi vardır. Emir Danişment'in Türkmen kuvvetleri zamanında, bu kaleyi elde ederek burada kaldılar. Şehir, daha sonra Bâyezid'in eline geçerek şu ana kadar Türk topraklarından sayıldı. Kastamonu halkı biri bez dokumak, diğeri oldukça ustaca bakır işi yapmak üzere, iki çeşit sanat sahibidirler. Kazanlar, sefer tasları, mutfak malzemeleri ve Avrupa'da doğu kahve ibriği dedikleri cezveleri üretirler ve İstanbul'a ihraç ederler.

Galat hükümdarlarının diğer bir ikamet yeri olan Bloucium şehrini Ainsworth, Kızılırmak nehrinin sol tarafında bulunan İskilip köyünde keşfetmiştir. Kalenin tepesinin ayağında bulunan bahçelerde hâlâ başlıkları ile birkaç sütun ve birkaç kabartma görünür; fakat hepsi de çok harap olmuştur. Castor'un oğlu, Déjotare da konutunu Bloucium'da kuruyordu[473].

Bugün Niksar adı verilen Néo-cesarée şehri, Polemonyak Pontu (Pont Polémoniaque) sahasına bağlı ve Lycus suyu üzerindeydi. Bu şehrin Strabon tarafından sözü edilmeyip Pline tarafından belirtildiğine göre kuruluş tarihi, bu iki tarihçi arasındaki Tibère dönemine rastlar. Gerçekte bu Néocésarée adı çıktığı sırada aynı yerde bulunan Arméria adı kalmaz. Bu yoruma göre, belki de Néocésarée bu şehrin yerine geçmiştir.

Hamilton'a göre, Niksar (Néo-césarée) şehri, Mithridate'ın bir sarayının olduğu eski Cabira şehridir.

Niksar kasabası, tepesinde bir orta çağ kalesi bulunan bir tepenin eteğindedir. Birçok Roma eseri yıkıntıları görülür. Selçuklu tarzında yapılmış çok sayıda cami, incelemeye değerdir.

Néo-césarée ile Karadeniz (Pont-Euxin) kıyısı arasında, bugün Taşovası adı verilen, Strabon'un[474] kaydettiği Phanaroea ovası, Pont'un en güzel bir parçası olmak üzere devam eder. Burası, zamanında zeytinyağı, şarap ve tahıl üretirdi; iki dağ silsilesi arasında, Lycus ve Yeşilırmak (İris) sularının birleştiği geniş vadi vardı. Eupatoria şehri, Mithridate Eupator tarafından bu iki suyun birleştiği noktada kurulmuştur.

Pompei, bu şehri ele geçirerek Magnopolis adını vermiştir. Yüz elli

[473] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[474] Strabon, XII, 556.

stade, yani on altı kilometre daha güneyde, Mithridate'ın sarayının bulunduğu Cabira (s.149) şehrinde, bir de geniş bahçe ile su değirmeni vardı. Bu şehirden otuz yedi kilometre mesafede, yine Mithridate'ın kalesi olan Coenochorion kasabası vardır. Bu memleketler pek az tanınmış olup Romalılar zamanında olduğu gibi, şehrin yine en ıssız kısmıdır. Kalenin çevresi sağlam bir sur ve kayanın dibinde akan bir nehir ile korunuyordu.

Bu ülke henüz az tanınıyor. Hiçbir Avrupalı oraya gitmemiştir; burası sahanın Romalılar zamanındaki gibi en vahşî kısmıdır[475].

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Karadeniz (Pont - Euxin) Kıyısını Dolaşma

Eğer Karadeniz'in tüm Asya tarafı gemiler için tehlikeli ve barınılmaz ise, kıyı boyunu oluşturan topraklar bir Avrupalıya doğduğu ülkenin en şanslı bölgelerini hatırlatan görünümler sunar; bereketli ve zengin bir bitki örtüsü, sayısız akarsu ve akarsu ağızlarında bolca balık vardır. Bütün bu üstünlükler ülkeyi kâşiflerin ilgisine cazip hâle getirir; ama Asya'nın hiçbir bölgesi eski anıt açısından daha yoksul değildir. Yine de onca Yunan sömürgesi, Milet'in ve Sinop'un kızları bu kıyılarda yaşadıklarına göre, bu kalabalık şehirlerden bir şeyler kalmalıydı diye düşünülür. Ama bu toprakların Yunan sömürgeleri güzel sanatlardan çok ticarete önem veriyorlardı. Kaba yerli halk sirk veya sahne oyunlarına az ilgi duyuyordu ve İskender'in krallık dönemini ülkenin Roma güçlerine tam teslimiyetine kadar olan dönemde, Asya'nın hiçbir bölgesi daha feci savaşlara sahne olmadı. Samsun (Amisus), Lucullus tarafından yakıldı, Trabzon ve Sinop, Gotların ve Türklerin istilası sonucu yerle bir oldu. Dolayısıyla bu şehirlerin durumu üzerine yapacağımız özlü açıklamada, çok az anıt ilgimizi çekecek; belli başlı yerlerin tarihini kısaca hatırlatacağız, şahane ilk çağın anılarının kendini en muhteşem biçimde gösterdiği güney eyaletlerine dönmek için acele edeceğiz[476].

Bu kıyı gezisini yaparken şehirlerin tarihleri konusunda en sadık kılavuzlarımız, Strabon ile Pline'dirler.

Strabon'un[477] da sözünü ettiği Hermonassa'nın yerini, Arrien Trabzon (Trapezus) civarında gösterdiğinden, bu noktayı, kıyının en uygun iskelesi olan Akçaabat (Palatana) yakınlarında aramak doğru olur.

---

[475] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[476] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[477] Strabon, XII, 448.

Ksenofon (Xénophon)'un Giresun (Kerasoun) vadisinde bulunan eski Cérasus şehri ve Kereli kalesi, Görele (Coralla) şehrinin yerini işgal ederler. Bütün buralara hep Chalybeler tarafından yerleşilmişti. Bugün Tripolis adındaki Tirebolu şehri, aynı addaki Tirebolu suyunun beş kilometre batısındadır. Bu kasabanın üç küçük körfezi vardır; fakat su altında kayaları olduğundan, yanaşması tehlikelidir[478]. Orta çağa ait kalesi harap ve civarındaki tepede bulunan kale terk edilmiş hâldedir. Başlıca eski eserleri, iki Bizans kilisesinden ibarettir. Tirebolu'nun nüfusu, dört yüz hane Türk ve yüz hane Rum'dan oluşur[479].

Tirebolu nehri, kaynağını gümüş madenlerinin bulunduğu Gümüşhane şehri yakınlarında Armeniya dağlarından alır; bu nehir havzasını oluşturan bütün bu yöre gümüşlü kurşun madenince zengindir[480]. Şehrin dört kilometre doğusunda, Arrien'e yirmi stade uzaklıkta eskiden bilinen bir gümüş madeni vardır; burası eski Argyria'dır.

Tirebolu'nun on altı kilometre batısındaki Zefre (Zeffreh) burnu, eskiden Zephyrium adı verilen burun ile kasabayı gösterir. Bu memleket, Kapadokya Pont (Pont Cappadocien)'una aitti[481]; bugün Giresun adası denilen Arétias adası, Pharnacie'den otuz stade mesafededir; burası antik dönemde Mars tanrısına bir tapınak yapmış olan Otrére (s.150) ve Antiope adlarındaki iki Amazon kraliçesinin tarihî anılarıyla meşhurdur. Bu ada, bugün çalılarla kaplıdır ve hiçbir eski eser yoktur. Bu Arétias adasından sonra, tarihçi Arrien'in defteri, eskiden Cérasus adı verilen Pharnacie'yi gösterir.

Bu Cérasus kasabası, Mithridate'ın dedesi Pharnace tarafından kurulmuştur. Cérasus şehri, daha sonraki yüzyıllarda az bir değişiklikle söylenen Kerasunt (Giresun)'un yerinde bulunmuştur. Herkesin bildiği gibi, bu memleketin ünlü olan kiraz ağacını, ilk defa İtalya'ya götüren adam Lucullus'tur. Bu şehir, ilk adının şöhretini korumuş ve ikinci adı olan Pharnace unutulmuştur. Buradaki eski kale ve surların çoğu, yeri korunmuş olarak kalmıştır. Bazı Bizans eseri kiliseler de vardır; fakat bütün şehirde ayakta kalmış bir sütun bile görülmez.

Şimdi bile Trabzon'un civar dağları ormanlarında kuş kirazı ve adi kiraz ağaçları vardır. Bu meyve, Giresun (Kerasunt) etrafında daha çoktur. Pek tatlı değilse de kokusu güzeldir. Halk, bundan bir tür şarap yapar.

---

[478] Pline, VI. Kitap, bölüm 4.
[479] Hamilton, I, 257.
[480] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[481] Ptolemée, V. Kitap, bölüm 6.

Sinop sömürgesinin Ordu (Cotyore) Rum şehri, Ksenofon (Xénophon)'un zamanında oldukça önemli bir iskele idi. On Binler Ordusu, gemilere buradan binerek Ereğli'ye gittiler. Buranın halkı, Pharnacie'ye yerleşmeleri için götürüldüklerinden kasaba bir daha kendine gelemeyerek köy hâlinde kaldı. Gerek Ordu'da ve gerek bir Bizans eseri olan Bozuk Kale'de olması gereken bu eski kasabada, bugün hiçbir eser kalmamıştır.

Balama ya da Pulemon çayı, eskiden adını bu şehre vermiş olan Polémon şehrini gösterir. Bolamon (Pulémon) adındaki küçük kalede, şu anda sekiz köşeli bir kilise harabesiyle bazı kalın duvarlar vardır. Phatisane kalesi, Pulémon'un biraz batısındaydı; burası bugün Fatsa adı verilen iskeledir.

Eski Oenoe, yani şimdiki Ünye kasabası Fatsa'nın otuz sekiz kilometre batısındadır. Buraya gelmeden önce geçilen Ceviz Dere suyu, eskiden Phigamus adı verilen bir sudur.

Chalybelerin memleketi olan bu mevki, şimdi de demir madenleriyle meşhurdur ve halkı (s.151) demircilikle hâlâ meşgul olurlar. Ünye'nin sekiz kilometre güneyindeki Kale köyünde yüksek ve hemen çıkılmaz bir tepede, eski bir kale vardır. Tapınak şeklindeki bir mezar, uçurum bir kayanın tepesine oyulmuştur. Buraya çıkmak mümkün olmadığından, yapan ustaların işlerini bitirdikten sonra tepeden iplerle indirildikleri muhtemeldir. Eskiler böyle işlerde çalışanları, yukarıdan iplerle indirirlerdi. Altın üretiminden söz ederken Pline bu ustaları iyi tarif eder: "Bu taşları yontanlar iplerle asılmışlardır; uzaktan bu ilginç manzarayı görenler, yeni bir şekilde kuşlar var zannederler[482]."

Çarşamba (Thémiscyre) arazisi hakkında Strabon'un tasviri, bugün de hâlâ doğru olarak görülür: Bu yörenin –cinsi başka yerlerinkinden daha güzel olan- sayısız hayvan sürülerinin dolaştığı bu ovaların zenginliği ve otlaklarının güzelliği, hiçbir yerde görülmez. Thémiscyre şehri Samsun (Amisus)'tan altmış stade mesafedeydi. Thermodon'un sol kıyısında bulunan Terme küçük şehri, birkaç ev ile bir cami ve bir çarşıdan ibarettir. Burası bugün Canik Sancağına bağlıdır. İngiliz gezginleri, burasını çoğunlukla İngiltere'nin en güzel yerleriyle karşılaştırırlar. Thermodon, zamanında Gadilon ve Sidène şehirlerini ayırırdı. Bundan sonra balığının çokluğuyla ünlü İris ya da yeni adıyla Yeşilırmak suyu gelir. Çarşamba küçük kasabası, bu suyun on sekiz kilometre ötesindedir. Bütün bu yöre,

[482] Pline, XXXIII, bölüm 4.

Avrupa'da yetişen meyvelerin hepsini bolca yetiştiren bahçelerle doludur.

Samsun şehri, tamamen eski Amisus'un yerini işgal etmez; bazı izleri kalmış olan bu eski Yunan şehri, şimdiki Samsun'un üç kilometre kadar kuzeybatısındaki bir burun üzerindeydi. Eski liman, bugün dolmuş hâldedir, eski iskelenin yeri çok zor bulunur. Amisus şehri, Mithridate'ın savaşlarında en çok sıkıntı çeken şehirlerden birisidir. Bu hükümdar, burayı süslemiş ve tapınak yapmıştır; fakat Lucullus'un kuşatması sırasında şehri savunan Callimaque, her türlü karşı koymanın faydasız olduğunu anlayınca, şehre ateş vererek önemli binaları yakmıştır. Duruma hâkim olan Lucullus, yangını söndürtmek için boşuna uğraşmıştır. Yağmaya koyulan askerler, haneleri kasıtlı olarak ateşlemişlerdi.

(s.152) Amisus'un tahribine ilişkin Plutarque'ın tasvirine göre, bu şehirde eski Yunandan kalma bir eser kalıntısına rastlamak mümkün değildir. Bu şehir, Miletliler tarafından Kapadokya'yı işgalleri zamanında kurulmuştu. Sonra Atinalılar, buraya Athéclés'in komutası altında göçmen gönderdiler; daha sonra Pont krallığına katıldı. Amisus şehri, Jüstinyen tarafından Polemonyak Pontu (Pont Polémoniaque)'ndan ayrılan Hélénopont şehrinin bir piskopos merkeziydi. Selçuklu Devleti zamanında bu şehir, Samsun adıyla şöhret buldu. Daha sonra Yıldırım Bâyezid tarafından kuşatılarak feth edildi ve Osmanlı topraklarına katıldı. Koy bugün, Karadeniz işletmeciliği yapan gemilere zayıf bir demir atma olanağı sunuyor. Bunun için İstanbul boğazı gemileri orada sadece mallarını ve yolcularını indirmek için duruyorlar[483].

Doktor Schmidt, bu Amisus harabelerini iyice incelemiştir. Kalenin bulunduğu tepede, yarım daire şeklinde kulelerin kalıntısıyla birtakım beyaz mermerden ve tuğladan binalar ve mimarî süsleme parçaları bulmuş ve kıyıdan yarım mil mesafede de sütunlu bir tapınak harabesine ve kabartmalara rastlanmıştır[484].

Tarihçi Arrien, bu Amisus şehriyle Kızılırmak nehri arasında Euséne[485], Conopéium[486] ve Naustathmus istasyonlarına işaret eder. Bunlardan birincisi, hâlâ bilinmeyen şehirlerdendir. Conopéium ise, Kumburgaz adıyla bugün bir bataklıktır. Burası Bafra'nın bir iskelesi yerindedir; memleket genellikle ağaçlı ve arada bir otlaktır. Pont ile Paflagonya sahaları arasındaki ayrım çizgisini gösteren ve Kızılırmak

[483] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[484] Ritter, *Erdkunde,* IX, 805.
[485] Samsun'un ile Kızılırmak nehrinin denize döküldüğü yer arasındaki Ezene (Y.N.).
[486] Kızılırmak'ın ağzında Bafra'nın bir iskelesi (Y.N.).

nehrinden doksan stade mesafede bulunan Naustathmus, bugün denizle bağlantısı olan tuzlu bir bataklık işgal etmektedir.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Paflagonya (Paphlagonie)

Paflagonya sahası, doğuda Kızılırmak (Halys) ve batıda Bartın çayı (Parthénius) ve güneyde Frigya ve Galatya sahalarıyla sınırlıdır[487].

(s.153) Paflagonyalıların kökeni hakkında, eski yazarlar görüş birliğine varamamışlardır. Bunlar daha Truva savaşında buraya yerleşmişler ve Kapadokya dilini konuşmuşlardır. Bunlar Amasra (Amastris) civarlarında sakin olan Hénètes kavmiyle akrabalık ilişkileri olan İskit kökenli milletlerden sayılır[488]. İskitler, Truva'nın düşmesinden sonra Adriyatik körfezi kıyılarına gittiler ve orada Venetilerin köklerini oluşturdular. Bununla beraber, bu milletin Samî soyundan geldiğini, hiç kimse söylememiştir.

Bunlardan anlaşıldığına göre Paflagonyalılar da Kızılırmak nehrinin batı tarafında sakin olan bütün milletler gibi, Trakya kökenlidirler. Bunlardan önce Cauconeler ve Maryandinyalılardan söz etmiştik[489]. Bunlar, sırasıyla Bitinya ve Pont krallıklarına katılmışlardır. Karadeniz kıyısının batı tarafını işgal eden milletler hep böyleydi.

Paflagonya, çok dar sınırlar içinde kapalı olması bakımından, tarihinde önemli bir yeri yoktur. Başlangıçta, büyük devletlere müttefik ve dost gözükerek içeride nüfuzlarını yürüten yerli yöneticiler tarafından idare edildi. Bunlar, Priam'ın yardımına da bu şekilde gelmiştiler.

Kıyıya kadar bu sahanın hâkimi olan Asur kralları, daha sonra Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olan çok sayıda kıyı şehirleri, yani iskeleler kurmuşlar.

Pylaemène'in torunları, Lidya krallığının kuruluşuna kadar bağımsız güçlerini korudular. O zaman Paflagonya, Krezüs (Crésus) hükümetlerinin doğu sınırını oluşturuyordu. Dârâ (Darius) zamanında, üçüncü satraplığın bir kısmı idi. Pont krallığının kurucusu Mithridate, topraklarını Kızılırmak nehrine kadar genişletmişti; bu şekilde bütün kıyıyı Ereğli'ye kadar ele geçirmiş ve sülâlesinin ortadan kalkmasından sonra, bu krallık özel prensler tarafından idare edilmiştir.

---

[487] Strabon, XII, 544.
[488] Strabon, XII, 543.
[489] Bkz. İkinci kitap, birinci bölüm.

İmparator Dioclétien ve Konstantin zamanlarında, Paflagonya sınırları yeni bir düzenlemeye tabi tutuldu; sahanın batı kısmı Bitinya'ya katılarak geriye kalan kısmıyla başkenti Amasya olan Hélénopont vilayeti oluşturuldu. Paflagonya sahası, verimlilik bakımından Kızılırmak nehrinin doğusundaki yerlerden aşağı değildir. Özellikle, zamanında (s.154) Romalıların donanmalarına varlık kazandıran sonsuz ormanlarıyla büyük öneme sahiptir. Bu ormanlar, Bitinya ile bitişerek ta Uludağ (Olympus)'a kadar uzanan ve ağaç denizi tabir edilen sahayı oluşturur.

Kızılırmak nehri geçilince, kıyı boyunca kolay bir yol gider. Alaçam (Zalecus) ya da Zaliscus köyü, Kızılırmak nehrinden iki yüz on stade mesafedeydi. Deniz kenarındaki Alaçam köyü civarında orman ve çalılıklar içine gömülmüş hâlde bir Bizans kalesi harabesi görülür. Burası hiç şüphesiz Zalecus'un yeridir. Bu küçük şehirle Sinop arasında, tarihçi Arrien iki yerden söz eder. Bunların biri Kızılırmak ile Sinop'un tam yarı yolunda olan Zagora ile yeri daha belirlenememiş olan Carussa[490]'dır.

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Sinop (Sinope) - Amasra (Amastris) - Karadeniz Ereğlisi (Héraclée)

Limanı olmayan bir kıyıda, Sinop yarımadasının konumu gemicilerin dikkatlerini çekmişti. Yunanlılar, daha Karadeniz (Pont-Euxin)'e gelmeden çok önce, Fenikeliler bu kıyıya gelerek Asurlularla alış-veriş yapıyorlardı[491].

Yunanlılar, Sinop şehrinin kuruluşunu Argonaute Autolycus'a dayandırırlar. Sonra Miletliler, yerinin güzelliğini ve içindekilerin zayıflığını görerek şehre hâkim oldular ve dışardan göçmenler getirdiler. Hérodote Kimmerleri (Cimmériens) bu yörelere belli sayıda insan sağlayan halklar arasında sayar[492]: "Kimmerler Asya'da İskitlerin istilasından kaçarken, halen Sinop şehrinin bulunduğu yarımadaya sömürgeler gönderdi. Yunan şehri birkaç yıl içinde, hatırı sayılır bir gelişme gösterdi. Civar ormanlar kendisine azımsanmayacak bir donanma kurma imkânı sağladı, o da bundan yararlanarak aynı kıyıda özellikle Trabzon (Trapezus) ve Giresun (Cerasunte) gibi başka sömürgeler kurdu[493].

Sinop şehri, Pharnace tarafından işgal edildi ve topraklarına katıldı; bu şehir Mithridate'ın tahttan inişine kadar Pont'un bir bölümü durumunda

---

[490] Sinop-Gerze olduğu düşünülüyor (Y.N.).
[491] Th. Streuber, Basel 1855, s.15.
[492] Hérodote, IV, 12.
[493] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

kaldı. Bu prens, vatanına önem vererek süslü binalar yaptırdı, tapınaklar, kemer altları, tersaneler meydana getirdi; fakat şimdi bunlardan bir eser kalmamıştır. Yeni Sinop şehri, eskinin yıkıntılarıyla yapılmıştır; böylece sanat açısından bir önemi yoktur. Burada ne Bizanslılar ve ne de Türkler, dikkat çekici eserler meydana getirmişlerdir.

Sinop günümüzde Karadeniz seferlerini yapan buharlı gemilerin başlıca istasyonudur. Çevresi eskisi gibi ağaçlık ve verimlidir, tek kelimeyle topraklar tüccar bir topluluğa gerekli tüm öğeleri taşır, yine de neredeyse bir kasaba boyutlarına düşmüştür. Limanı koruyan yarımada ilginç dokulu; deniz kabuklu kaya katmanları ile çevrelenmiştir. Strabon'a göre bu kayalar çıkarmaları engelleyerek, limanın güvenliğinde pay sahibi oluyorlardı. Eski Sinop zenginliklerinden biri olan palamut avından geriye bugün pek bir şey kalmamıştır; yoğunluk neredeyse tamamen İstanbul boğazına kaymıştır[494].

(s.155) Harmène adındaki küçük kasaba, Sinop'un batısından elli stade mesafedeydi. Sürekli olarak az gemi uğrayan bu önemsiz şehrin yeri bugün bilinmemektedir.

Daha batıdaki İnebolu (Aboni Teichos), bundan daha işlek olup halkını muhafaza etmiştir. Burası, daha önce de sözünü ettiğimiz[495], Asklepius (Esculape) rolünü oynayan şu sahtekâr İskender'in doğum yeri idi; o, İmparatordan Aboni Teichos adının Jonopolis olarak değişmesi iznini istemiş ve almıştı. Onu az bir değişiklik ile modern şehir İnebolu'da da buluruz[496].

Kıyının bu kısmında, bugün Kerempe adı verilen Carambis burnunu görürüz. Amasra (Sesame), Cide (Cytorus) ve Cromna[497] adındaki küçük şehirler, hep bu Sesame arazisi üzerine kurulan Amastris şehrini kalabalıklaştırmaya çalıştılar. Burası, eski coğrafyacılara göre Milet'in sümürgesidir. Bu arazi, önceden Dynastelerin yönetimi altındaki gelişmiş ve önemli Karadeniz Ereğlisi (Héraclée) şehrine aitmiş. Dârâ (Darius)'nın soyundan Prens Amastris, Karadeniz Ereğlisinin despot yöneticisi Denys ile evlenerek Sesame, Cytorus, Cromna ve Filyos (Teium) şehirlerinin halkını bir şehre topladı ve bu yeni yere Amastris adını verdi. Bu şehir sonra Lysimaque'in karısı Arsinoe'nin ve daha sonra Mithridate'ın oğlu Ariobarzane'ın yönetimine geçti. Daha sonra Romalıların eline geçerek, Bizans İmparatorluğunun yıkılışıyla Venedik Cumhuriyetinin bir ticaret

[494] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[495] Bkz. İkinci kitap, altıncı bölüm.
[496] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[497] Kurucaşile yakınında denize uzanan dil üzerinde bir yerleşim yeri (Y.N.).

kurumu oldu ve 1460 yılında Sultan II. Mehmet tarafından alındı. Burada Cenevizliler, malları için ambarlar kurdular ise de bu şehir, iki asırdan beri önemini kaybetmiş ve önceki hâlinden çok daha kötü olmuştur.

Amasra hemen hemen Sinop gibi iki liman arasında bir dil üzerine kurulmuştur. Burada hâlâ bazı eserlere rastlanır. Büyük boylarda taşlarla yapılmış kale duvarlarıyla bir sur kemeri ve Amastris'e nispet edilen bir saray harabesi vardır. Amasra bugün, ancak iki yüz haneli bir iskeleden ibarettir.

Bunlardan sonra, zamanımızda Bartın çayı adı verilen Parthénius gelir.

Buralardaki şehirlerin eski adları, güneye oranla daha fazla unutulmamış hâlde kalmış ve buna karşılık kendileri tamamen tahribe uğramıştır. Bu kıyı şehirlerinin sade olmaktan çok askerî bir şekilde bulunmaları, hep kuzeyin akınlarına karşı koymak içindir. Gerçekte bunlar, kuzeyin saldırıları sonucu tamamen yok olmuşlardı.

Megaralılar (Mégares)ın sömürgesi olan Karadeniz Ereğlisi şehri, Mariandyienlere ait (s.156) Lycus nehrinden iki buçuk mil mesafede kurulmuştu. Bu civarda gösterilen bir mağara, sözde Herkül (Hercule)'ün Kerberos (Cerbère) adındaki köpeği çıkarmak için cehennemden indiği yermiş! Buranın halkı, şehirlerinin bir tanrının emriyle kurulmuş olduğunu bilirler ve özellikle Herkül'ün bir eseri sayarlardı. Cotta burayı ele geçirdiği zaman, halk meydanı (agora)nda özel işaretleri hep altından yapılmış bir Herkül heykeli bulmuştu.

Karadeniz Ereğlisi, bir süre kendi özel kanunlarıyla yönetildi; arazisinin paylaştırılması meselesinden dolayı çıkan bir anlaşmazlık sırasında, şehir Cléarque adındaki bir vatandaşı çağırarak işi ona bırakmış ve o da Karadeniz Ereğlisinin despot yöneticisi olduğunu ilan etmişti. Bu şekilde on iki yıl yönetimde bulundu. Burada despot yönetim, tam altmış yıl devam etti. Bu diktatörler içinde, kraliçe Amastris ile evlenen Denys vardır; kraliçenin Lysimaquelarla olan akrabalığı, İskender'in haleflerine bu eski cumhuriyetin işlerine karışma fırsatını verdi. Halk bu entrikalardan kurtulmak için, Mithridate ile Bizans ve Kalkedon cumhuriyetleriyle antlaşma yaptılar. Antlaşmanın bir kopyesi, Jüpiter Capitolin tapınağına konuldu. Bununla beraber Mithridate aleyhine olan savaşta tarafsız kalması, hakkında kötü oldu. Çünkü bu prense gemiler vermişti; yenilgiden sonra Lucullus, kumandanı Cotta'ya bu şehrin kuşatılmasını emretti. Ele geçirildikten sonra memleket yakılarak kül hâline getirildi. Şehrin Romalılara geçmesiyle surları tamir edildi ve arazisine birtakım

göçmenler getirildi.

Antoine, bu şehri Galat hâkimi Adiatorix'e vermiş ise de onda uzun süre kalamayarak Pont şehrine katıldı. Boré, kuzeye doğru bahçeler içinde Acherusia mağarasını bulmuştu. Burada, su kemeri izleriyle sonradan (s.157) kiliseye dönüştürülmüş bir mezar vardır. Eskilerin rivayet ya da iddiasına göre Acherusia mağarasının derinliği, iki yüz elli adımdı[498].

Şimdiki Ereğli kasabası, eski Héraclée'nin yerini işgal eder. Sokaklarında eski mimarî eserlerden birçok enkaz parçalarına rastlanırsa da asıl durumunu koruyan hiçbir eser yoktur.

Karadeniz (Pont-Euxin) kıyı şehirleri, Tieium kasabasıyla son bulur. Bunun yerini şimdi Filyos (Filias) işgal etmektedir; eski kalesinin, bazı duvar enkazı görülür. Bu şehir o kadar önemli olmamakla beraber, Attale sülâlesinin atası olan Philactére'in doğduğu yerdir.

Pont ve Paflagonya'nın, içteki bazı şehirleri de kayda değerdir. Bunlardan şimdi Taşköprü adı verilen Pompeiopolis ile Pont Apollonisie, Germanicopolis ve Asya'da Müslümanlar tarafından yapılmış olan köprülerin en güzeliyle bilinen Osmancık ve safran tarımıyla ünlü Safranbolu şehirlerinden söz edilir. Bunların hiçbirinde, tarihi açıdan yararlı olacak eserler kalmamıştır.

[498] Xénophon, *Anabas,* VI, 574-575.

DOKUZUNCU KİTAP

KARYA (CARIE) - LİKONYA (LYCAONIE) - İSAURYA (ISAURIE)

(s.158) BİRİNCİ BÖLÜM

Karyalıların Kökeni

Menderes (Méandre) nehrinin sol kenarından Toros'un en yüksek tepesine kadar olan arazi kesimi, antik dönemde dışarıdan gelen kabilelerin istilasına uğramış ve bunlar, Küçük Asya'nın en savaşçı ve en gürültücü milletlerinden birini oluşturmak için, göçebe hâlinde birtakım gruplar meydana getirmişledir. Ülke, önce Phoenicie[499] adını almış ve sonra Khysaoris (Chrysaoris)[500]'e çevrilmiştir. Bu ikinci ad, Sisyphe'in[501] torunu Cyrysaor'dan alınmıştır. Cyrysaor, Menderes nehrinden başlayarak Efes'e kadar hâkim olan Leleglerden idi. Bundan daha kalabalık ve daha güçlü başka bir kabile, Kar (Car) adında birinin liderliğinde gelerek sahaya hâkim oldu. Böylece saha, Karya (Carie) adını aldı. Karyalıların bu adı almalarının, ilk defa şapkalarına baş anlamına gelen "Kara" adını verdikleri sorguç takmaları sebebiyle olduğu iddia edilir. Kalkanın iki kulplusunu icat edenler de bunlardır.

Eski Yunan geleneklerine dönülmek istenilirse, adalardan asıl sahaya gelen bu Karyalılar, aynı şekilde Leleg adını alırlardı. Bunlar Minos'un[502] yönetimi altındaydılar ve bu kralın emriyle uzun süre denizde dolaştıktan sonra Akdeniz havzasının (s.159) farklı yerlerine yerleştiler. Fenikelilere ait olan Rodos adasına saldırarak ele geçirdiler. Délos'un ve bütün Kiklad (Cyclade) adalarının sahibi olduktan sonra, Minos tarafından kovuldular. Karyalıların ünü, ta Lidya Devletine kadar yayılmıştı. Gygés[503], yardımına Milas (Mylasa) hükümdarı Arsélis'i çağırmış ve ödül olarak Herkül (Hercule)'ün baltasını hediye etmişti. Bu hediye, Omphale'ın krallığından bu yana sürekli olarak Lidya hükümdarlarında kalmıştı. Memleketine dönen Arsélis, Mylasa'da Jüpiter Labrandeus adına bir tapınak yaptırarak şehri çok güzel bir eserle süsledi.

Karyalılar, Psammetik (Psammétichus) zamanında, birkaç İyonyalı ile beraber Mısır kıyılarına geldiler. Tunçtan silahları, başlarındaki uzun sorguçlar Mısırlıları ilk bakışta şaşırttı ise de kral, yardımcı olarak horozları alması hakkında ilham şeklinde gelen ilahî bir emri sebep gösterip bu

---

[499] Athénée, IV. Kitap, s.174.

[500] Karya sahasındaki Stratonikeia'nın eski adı (Y.N.).

[501] Sisyphe, Korint kralı Eol'ün oğludur. Kötülük ve zorbalığıyla tanınır. Öldükten sonra güya cehennemde bir dağdan sürekli olarak yuvarlanan büyük bir taşı tutmaya mahkum edildiği anlatılır (Ç.N.).

[502] Girit'in efsanevî kralı (Y.N.).

[503] Eski Lidya krallarından olup, Mermnadlar sülâlesinin lideridir (Ç.N.).

yabancıları iyi karşılayarak memlekete aldı[504]. Bunlara, Memtiş (Memphis) şehrinde özel bir mahalle verildi[505] ve Karyalılar mahallesi diye adlandırıldı. Karyalılar, çok eski zamanlarda, usta gemici ve korkusuz maceracı olarak tanınmışlardı. Asya'da bunların işgal ettikleri çoğu şehirlerin halkı, köken olarak Pelasg ya da Leleg kabilelerine mensupturlar; fakat Karyalı liderler, daha başka şehirler de kurarak onlara kendi adlarını verdiler.

Alabandus, Alabanda; Hydricé, Hydrias şehrini kurdu. Likyalılar, Belerofon (Bellérophon)'un yönetimi altında Khriysaor (Chyrysaor)'u kurdular. Bu şehre, sonradan Stratonicée adı verildi. Karyalıların halk meclisi, bu şehirde toplanırdı. Eskiler Karya'da kullanılan dil hakkında, tam olarak görüş birliğine varamamışlardır. Bu millet, Yunanlılar tarafından Karyalı barbarophonlar adıyla bilinirdi[506]. Bu ad, tarihçiler tarafından birkaç türlü açıklanmıştır. Apollodore'un görüşüne göre, Yunanlılar bu tabiri, düşman bir kavim için hakaret anlamında kullanmışlardır; diğer taraftan Strabon bu görüşe karşı çıkarak, Karya dilinin Yunan dilinden daha (s.160) kaba olmadığını ve hatta iki dilin ortak birçok kelimeleri olduğunu ileri sürer. Tarihçileri bu tartışmaya sevk eden şey, Karyalıların nitelendirildiği o barbarophone kelimesinden dolayıdır; yoksa ortada Likyalılar[507] gibi tamamen farklı dil sahibi bir kavim var ki bunlar hakkında kimse bir şey söylememiştir. Karyalılar dilinin kökeni Yunancaydı; çünkü Psammetik (Psammétichus) kendi topraklarında ikamet edenleri, Mısırlı çocuklara Yunancayı öğretmekle görevlendirirdi[508]. Fakat Bizanslı Étienne'nin kaydettiği birkaç Karya kelimesine bakılırsa, bu dil Yunancadan tamamen başkadır: *ala* at, *soua* mezar, *cara* baş, *banda* zafer, *gela* kral. Bu kelimeler Yunancaya hiç benzemezler.

Karyalılar, Akdeniz adalarında dehşet saçmakla beraber çok kere de yenik düştüler. Minos tarafından Girit'ten kovulduktan sonra, Kiklad (Cyclade) adalarında da yenilgiyle karşılaşmakta gecikmediler. Atinalılar, Delos adasını temizlemek için bütün mezarları kaldırdıkları zaman, en çok mezar Karyalılarındı[509].

Bu kavmin kökenine ilişkin elimizde bulunan tarihî bilgileri bir araya toplamak çok zordur. Eski Yunanlı yazarların çoğu, bunların dışarıdan

---

[504] Hérodote, II. Kitap, s.154.
[505] Étienne de Byzance.
[506] Strabon, XIV. Kitap, s.661; Iliad., II, 867.
[507] Strabon, XIV. Kitap, s.669-675.
[508] Hérodote, II. Kitap, bölüm 154.
[509] Thucydide, I. Kitap, bölüm 8.

geldiğini iddia ederler; fakat Herodot'un dediğine göre bizzat Karyalılar, kendilerine asıl halk gözüyle bakarlardı[510]. Bunu sonuçlandırmak için deriz ki Karyalılar, başkalarıyla kan ve ırkları çok karıştığından, kökenlerini kesin bir yere dayandırmada başarılı olamayacak dereceye gelmişlerdi.

Karya kabilesi, Asya'ya Truva savaşlarından önce yerleşmişlerdi. Priam'ın müttefiklerinin sayısına bakılırsa[511], Yunanlılardan çok Asya ırklarına güveniyordu. Fakat bunun tersi olarak Trakya'dan Asya'ya geldikleri de düşünülür.

Misyalılar, Lidyalılar ve Karyalılar, çok sıkı bir ittifak ile birbirlerine bağlıydılar. Milas civarında gösterilen bir Karyalı Jupiter tapınağı, bu üç milletin ortak malıydı[512].

(s.161) Truva savaşından yüz otuz yıl sonra Codrus'un oğlu Nélée, Asya kıyılarına yerleşmek üzere Yunanlı göçmenlerin başında geldi. Bunlar, Lelegler ve Pelasglarla savaşa tutuşarak hasımlarını Menderes (Méandre) nehrinin güneyine sürdüler. Androclus, Efes'i ele geçirdi. Fakat elde ettikleri yerler göçmenlere yetmediğinden, nehri atlayarak Milet ve Priène'i aldılar. Knide (Cnide) şehrinin kurulduğu dağları almak için, Dorlara yardım ettiler. Bu Dorlar, üçe bölünerek birincisi Girit'i, ikincisi Rodos'u ve üçüncüsü Anthes'in kumandası altında İstanköy (Kos) ile çevresi olan kıyıyı işgal ettiler. Bunlar oldukları yerlerin sonuna kadar hâkimi kaldılar ve bugün oralarda bulunan kitabelere göre Dorlar, lehçelerini sürekli olarak muhafaza ettiler[513].

Anlaşıldığına göre Karyalılarla asıl Lelegler arasında, bir fark vardı; Lelegler İyonya göçü sırasında kötü muameleyle karşılaştılar. Bununla beraber Karyalılar, İranlılarla savaşmak için İyonyalılarla menfaat birliği yapmakta tereddüt etmediler. Bu iki millet, buluşma yeri olarak Çine çayı (Marsyas) civarını belirlemişlerdi. Men Carus'un tapınağı buradaydı. Yunanlılar, savaşta şöhretlerine aykırı harekette bulunmayan sadık müttefikler bulmuş oldular. İranlılarla ilk karşılaşmalarının birinde yenildikleri zaman, Karyalıların tavsiyesiyle Pédasus[514] yolu üzerinde, İran ordusuna bir pusu kurdular. İranlılar yenilerek kumandanları Daurisés de o sırada öldü[515].

---

[510] Hérodote, I. Kitap, bölüm 171.
[511] Iliad., II, 867.
[512] Hérodote, I. Kitap, bölüm 171.
[513] Strabon, XIV. Kitap, s.375.
[514] Truva yakınlarında bir antik şehir (Y.N.).
[515] Hérodote, V. Kitap, bölüm 121.

İKİNCİ BÖLÜM
Karya Kralları ve Sülâleleri

Lidya Kralı Alyatte, topraklarını genişleterek sınırlarını Küçük Asya'ya kadar götürmüştü. Krezüs (Crésus)'ün imparatorluğu sona erdiği zaman Karyalılar, diğer Rum milletleriyle beraber (s.162) İranlıların egemenliği altına girdiler; o zaman Karya, memleketi de Eolya, İyonya, Likya ve Pamfilya sahalarıyla beraber birinci satraplık yönetiminin bir kısmını oluşturuyordu. Böylece ele geçirilmiş olan Milet şehri, Karya Satrapı unvanını alan genel valinin karargâhı oldu. Diğer şehirlerin bir kısmı, kendiliğinden boyun eğdi ve bazıları zorla itaat ettirildi[516].

Satrapların en meşhuru olan Harpagus; ordusuna bir miktar Eeolyalı Rum karıştırarak Karyalılar'ı yenip topraklarını ele geçirdi. Sonra Kaunos (Caunus)[517] ve Likyalılar üzerine yürüdü[518].

İranlıların egemenliği altında iken, Karyalılar kendi ırklarından bir vali tarafından yönetildiklerinden, bu şekilde yavaş yavaş bir tür güç kazandılar. Bodrum (Halikarnas) diktatörü Ligdamis'in kızı Artémise, Karya kraliçesi unvanını almıştı. Bu prenses, Kserkses (Xerxés)'e bizzat kumandası altına vererek yardımcı birlikler gönderdiğinden, bu hükümdar da hizmetine karşılık kraliçenin nüfuzunu, civardaki adaları da içine alacak şekilde genişletti[519]. Artémise'nin oğlu Ligdamis'in annesinin halefi olarak Karya tahtına oturdu, daha doğrusu İran'ın haraççısı bir prens olarak oldu. Bütün kıyının hâkimi olan Atina'nın istilasına karşı mücadele etti[520]. Yunanlıların gücünü sarsmaya başlayan sonu gelmez anlaşmazlıklardan yararlanan Karyalılar, memlekette bağımsızlık düşüncesini uyandıracak oldukça güçlü bir sınıf hazırlayabilmişlerdi. Erdeşir (Artaxerxe) Mnémon'un deniz birliklerine kumanda eden Hécatomnus, İran boyunduruğundan çıkarak müttefiklerini de itaat ettirmek şartıyla Bodrum'da, İran'a vergi ödeyerek tutunmakta başarılı oldu. Bu hükümdarın Mausole, Hydriée ve Pixodare adlarında üç oğlu ve Artémise ile Ada adlarında iki kızı vardı. Bunlar, erkek kardeşleriyle evlendiler. Mausole babasının yerine geçti; topraklarını Karya sınırlarından daha öteye götürerek Frigya ile savaştı. Yüz gemi ile Behramkale (Assos) ve Sestos[521]'u (s.163) kuşattı. Buradan, gördüğü direniş

---

[516] Hérodote, VI. Kitap, bölüm 125.
[517] Köyceğiz'in güneyinde Dalyan çayı ağzı yanında bir antik şehir (Y.N.).
[518] Hérodote, I. Kitap, bölüm 152.
[519] Hérodote, VII. Kitap, bölüm 99.
[520] Thucydide, II. Kitap, s.9.
[521] Gelibolu yarımadasında, Akbaş burnu üzerinde bir antik şehir (Y.N.)

sonucu olarak, uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Sakız (Chio), Bizans ve Rodos ile Atinalılar'a karşı ittifak ederek, onları, deniz hâkimiyeti iddiasından vazgeçmek zorunda bıraktı. Mausole, birtakım büyük çalışmalara girişerek bin türlü yollarla para sağlamada başarılı olmasaydı, hazinesini tahrip etmişti.

Birçok Leleg şehri halkı, memleketlerini terk ederek Bodrum'da toplandı. Hâkimi bulunduğu Likya'yı vergiler altında ezdi; uzun saçlara varıncaya kadar birçok şeyler, hükümetçe vergiye bağlanmıştı. Mausole, yirmi dört yıl yönetimde kaldı. 106. olimpiyatın dördüncü yılında, yani milattan 353 yıl önce öldü. Yerini hanımı ve kız kardeşi olan Kraliçe Artémise'e bıraktı ise de kocasının ölümüne çok üzülen kraliçe de ondan sonra fazla yaşamadı[522].

Artémise'den sonra yönetime Hydriée geldi ve bu da iki mülkü, zevcesi Ada'ya bıraktı. Fakat Hécatomnus'un üçüncü oğlu olan Pixodare, bu kraliçeyi alaşağı ederek daha güçlü olmak düşüncesiyle İran satraplarından Orontabatès adında birini, beraber yönetimi yürütmek için çağırdı. Bu satrap, Pixodare'ın kızı Ada ile evlenmişti. Bu sıralarda İskender, Karya sahasına ulaşarak Bodrum'un önüne karargâhını kurdu. Hécatomnus'un kızı Ada topraklarına yeniden girmek için bu hükümdardan yardım istedi ve buna karşılık, isyan eden yöreye bizzat yürümeyi taahhüt etti. O yörede hükmedenler kendi akrabası olduğu için, ona bu çok kolay gelmişti[523]. İskender buna razı olarak Ada, Bodrum kraliçesi ilan edildi; bu tarihten başlayarak ta Romalıların istilasına kadar, bu memleket Yunan hâkimiyeti altında kaldı.

Bununla beraber bu saha, çoğunlukla ayrı hükümetlere ayrılmıştı. Rodoslular bütün güney kıyısını ele geçirerek Peraea adını vermişlerdi. İskender'in imparatorluğu paylaştırıldığı sırada, Karya da Antiochus'un hâkimiyetine girdi ve bu hükümdarın toprakları, Roma İmparatorluğuna katılıncaya kadar onunla beraber kaldı.

Karya sahası, ova ve dağın çeşitliliğini bir araya toplamıştır. Sık ormanlı dağlarla, ağaçsız ovalarla o görkemli Toros Dağlarının birçok kollara ayrılışı; bu sahada bazen çıkılmaz kayalardan (s.164) doğal duvarlı yüksek dağlar ve bazen içinden dereler geçen dolambaçlı vadiler ortaya koyar. Bu dağ silsilesi, denize kadar inerek bazen bir burun, bazen de bir

---

[522] Strabon, XIV. Kitap, s.656:

[523] Strabon, XIV. Kitap, s.656; Arrien, *Esp. Alex.*, I. Kitap, s.13; Diodore, XVII. Kitap, s.24.

koy ve körfez oluşturarak kıyıda, eski milletlerin çatışmalarına sebep olan limanlar meydana getirmişlerdir. Asılları bağımsız Karyalılar'a ait eserlere, buralarda çok az rastlanır; Stratonikeia (Stratonicée), Alabande, Alinda ve Iassus şehirlerinin büyük çoğunluğu, Roma İmparatorları döneminden önce değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Bodrum (Halicarnasse)

Karya sahasının en büyük ve başlıca şehri olan Bodrum şehri, İstanköy (Cos) adasının karşısında bulunan geniş bir körfezin içindedir. Traezénienler[524] göçmen kafilesi başında gelen Anthés tarafından kurulmuştur. Çok geçmeden, adalardan Mélas'ın yönetimi altında gelen bir grupla güçlendi[525]. Şehir, önce Zéphyria adını aldı; bu ad, daha sonra sahaya katılan o civardaki küçük bir adadan alındı. Bodrum, köken olarak önce Dor konfederasyonunun bir parçası oldu; fakat Bodrum vatandaşlarından Agasiclès; Apollon Triopéen tanrısı onurına yapılan genel oyunlarda ödül olarak kazandığı sehpayı, tanrıya ibadet için sunacağı yerde kendine alınca, Bodrum konfederasyondan çıkarıldı. Vitruve, bu şehirdeki bazı eserlere ilişkin bilgi verdiğinden, bu sayede bir şey bulmak mümkündür; fakat bazı ilim adamlarının topografyasını asıl yerinde inceledikleri gizli liman ile Mausole'un sarayı, yine bilinmeyenler arasında kalmaktadır. Anıtlar içinde yeri belki belirlenebilecek olan Mausole'un mezarı, kayda değerdir.

Bodrum'un en büyük limanı, bugün gördüğümüz gibi Bodrum körfezinin ta içinde ve setler şeklinde somutlaşan dağlarla çevrilmiş hâlde (s.165) idi. Önceden Milas (Mylasa) şehrinde oturan Mausole, Bodrum'un doğal müstahkem ticarete çok elverişli bir liman olduğunu görünce, hükümet merkezini buraya taşıdı. Vitruve der ki: "Bu yer tiyatro gibi yuvarlaktır. Limanın yakınındaki en alçak yerinde, halk meydanı (forum) vardı. Dönemeç yerindeki bir meydanda da mezar bulunuyordu. Burası, ünü dünyaya yayılmış sanat eserlerinin arasında yerini almıştı. Tepedeki kalenin ortasında *acrolithe* denilen tarzda çok büyük bir heykel bulunan Mars tapınağı vardı; bu heykel meşhur Léocharès'in eseriydi. Tepenin sağında ve yayın sonunda, Venüs ve Merkür (Mercure) tapınağı yapılmıştı. Sol tarafın sonunda kral, Mausole'un kendi yaptığı plan üzerine inşa edilmiş sarayı bulunuyordu. Karşıdan bakıldığı zaman solda, gerçekten dağların sakladığı gizli liman vardır ki burada saklanan donanmayı, kral sarayından bizzat kendisi yönetir ve kimse de göremezdi." Bu tanımlamaya göre,

[524] Strabon, XIV. Kitap, s.656.
[525] Vitruve, II. Kitap, bölüm 8.

Ch. Texier delt

Clara Lemaitre sculpt

BODRUM (HALİKARNAS). BODRUM KALESİNİN GÖRÜNÜŞÜ

en küçük bir anıt kalıntısı bizi herşeyden önce Romalı yazarın sağını ve solunu belirlemek için ne tarafa dönmüş olduğunu düşünme durumuna koyduğu; onun için ya karadan denize baktığı ya da yüzünü denizden şehir tarafına doğru çevirdiği açıktır[526].

Fakat bize göre temel oluşturan ünlü Salmacis çeşmesi, bir problem oluyor; çünkü ne sağ, ne sol, ne doğu ve ne de batıda, bu çeşmenin olduğu yere işaret edebilecek hiçbir kaynak ve akarsu yoktur. Bununla beraber şehrin tepesiyle ortası değişmeyeceğinden, kale ile tapınak veya saray kısmını esas almak mümkündür. Diğer bir problem de körfezin haritasında, Vitruve'nin *cornua* kelimesinden maksadı iki dil midir ya da körfezin gemi bağlanan iki iskelesi midir? Bu da şüphelidir.

Bodrum halkından, su kaynağı hakkında sorulan sorulara uygun bir cevap alınamamıştır. İzleri görülen anıtların çoğu, kıyının başka şehirlerindeki eserlerden daha çok tahribe uğramış durumdadır. Dokunulmamış bir kısmı varsa, o da dağın son zirvesini çeviren hisar duvarıdır.

Buranın doğal oluşumu incelendiği zaman, şimdiki Bodrum kalesinin bulunduğu noktanın, zamanında karaya bitişik olmayan Zéphyria adası olduğu anlaşılır. Kral Mausole sarayının, şehrin doğuya düşen köşesinde olduğu ve küçük gizli limanın, bugün kumla dolduğu düşünülebilir. Şehirde de kralın tuğladan yapılarak üzeri cam (s.166) ve mermer gibi parlak sıvayla örtülü olduğu nitelenen sarayından bir iz yoktur. Şimdiki limanın içi dolaşılırken, ötede beride bazı Yunan mimarisi eseri parçalarına rastlanır. Bunların içinde beyaz mermerden yapılma *Dor* ya da *İyon* tarzında çok sayıda sütun başlıkları görülür. Choiseul, şimdiki şehrin etrafındaki bahçelerin birinde bulunan *Dor* tarzında sütunlardan söz etmiştir. Bunlar tapınağa değil, oradaki sütunlar altı binasına aittir.

Biraz kuzeye doğru çıkılınca, etrafı yontma taşlarla yapılmış dört köşe ve çok geniş bir meydana gelinir. Burası, Yunan tarzında bir eserdir. Temel hâlinde olan bu çevre duvarının, bir tapınağa ait olması muhtemeldir. İskender'in tahrip ettiği hisar kısmı, yeter derecede mevcut olmadığından, bundan hareketle Mars tapınağının da yerini belirlemek mümkün olamaz.

Bütün bu eserlerin içinde şeklini bir dereceye kadar koruyabilmiş olanı, tiyatro binasıdır. Hâlbuki bunda da incelemeye değer bir özellik yoktur. Şehir baştan başa İskender tarafından tahrip edildiği için, onun döneminden önceye ait eserlerin bulunması ümidi yoktur.

[526] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer olan bu cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Mausole'nin Mezarı

İlk çağdan gelip de sanatkâr ve arkeologların gayretlerini ve bilgeliklerini daha çok uyaran anıt azdır[527]. Eski yazarların bize kadar ulaşan eserleri, bu mezarı bütün dünyanın hayran kaldığı bir eser olarak anlatır. Vitruve, bunu birçok kez belirtir. Pausanias, Strabon ve diğer bazı Bizanslı yazarlar, bir dereceye kadar özetle; ancak övgüyle söz ederler. Lucien, bu mezar için Mausole'nin dilinden şöyle söyler[528]: "Bodrum (Halikarnas)'da hiçbir ölünün böyle bir mezara sahip olmakla övünemeyeceği çok büyük bir anıtım var. Bu mezar, en güzel mermerlerden yapılmış ve üzeri savaşçı ve at resimleriyle süslenmiştir."

(s.167) Pausanias[529] da ünlü mezarları saydığı sırada, bunu da unutmayarak tasvir eder. Auguste dönemi yazarlarından Hygin, bu anıtı az kelimeyle tarif ederek der ki: "Kral Mausole'nin Lychnite mermerinden yapılmış olan mezarının yüksekliği seksen ayak ve çevresi üç yüz kırk ayaktır[530]."

Vibius Sequester[531]'de, şu parçayı buluruz: "Karya (Carie)'daki anıt mezar, yüz seksen ayak yüksekliğindedir, çevresi dört yüz ayaktır. Kralın liknit mermerinden olan anıt mezarı oraya yerleştirilmiştir." Bu her iki metin Mausole mezarının daire biçiminde olduğunu düşündürüyor. Pline'in bir kaydında da bu yapının biçimi ve boyutları üzerine daha kesin ayrıntılar buluyoruz, arkeologlara bugüne kadar girişilen onarım denemelerinde rehberlik eden özellikle bu parçadır[532].

Pline'in kaydı şu şekildedir[533]: "Scopas'ın rakipleri aynı anda Bryaxis, Timothée ve Léocharès oldu. Burada onları ayırmamak gerekir, zira yontma kalemlerini, 106. Olimpiyatın ikinci yılında ölen Karya'nın küçük kralı Mausole için birlikte kullandılar[534]: "Bu eseri meydana getirenler, onu dünyanın harikaları arasına sokmak üzere yapmışlardır. Güneye ve kuzeye

---

[527] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[528] Lucien, *Dialogues des morts,* Dial. XXIV.
[529] Pausanias, VIII. Kitap, bölüm 16.
[530] Hygini, Fab. CCXXXIII.
[531] Vibius Sequester, *de Gentibus,*1778, s.37.
[532] Mausole türbesi onarım denemeleri yayımlamış olan yazarların sayısı dokuzdur.
[533] Pline, XXXVI, bölüm 5.
[534] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak çevrilen son üç cümle eserin aslından çevrilmiştir (Y. N.).

yönelik olan yüzleri altmış üç kademdir; yüksekliği yirmi beş endazeye kadar varır; etrafı otuz altı adet sütunla çevrilidir. Bu sütunlara, *ptéron* adı verilmiştir. Scopas doğu tarafında, Bryaxis kuzeyde, Timothée güneyde, Léocharès ise batıda çalıştılar. Eşi için bu tapınağı yaptıran kraliçe Artemis, sanatkârlar daha işlerini bitirmeden öldü; fakat onlar, bu eseri kendi şöhretleri ve sanatın şerefi için yine tamamladılar. Eserlerin değeri hâlâ tartışılıyor. Verdiğim adlara bir beşincisi katıldı; çünkü *ptéron*'un üst tarafında yüksekliği alt tarafa eşit ve yirmi dört basamaktan oluşan *meta* biçiminde son bulan bir piramit inşa edildi. Doruğuna Pythis'in elinden çıkmış olup, diğer bölüme eklenince, yapıya toplam yüz kırk ayaklık bir yükseklik kazandıran dört atlı bir savaş arabası oturtuldu[535]."

O hâlde bu türbe, iki taraftan birbirine karşı iki yüzünün her biri altmış üç ayak ve diğer iki yüzü doğal olarak bundan daha az uzunlukta bir dikdörtgen şeklindedir. Çapı dört yüz on bir ayak olur ki buna imkân yoktur; bunu böyle yazanlar, binayı hangi meydana koymuşlardır. Otuz altı adet sütunun oluşturacağı çevre ise bunun dışındadır. Bu problemi, sonraki araştırmacılar biraz azalttılar. Newton bu türbenin enkazını, herkesin "Mars Tapınağı" dediği sütunları içeren yerin, güneydoğusundaki dört köşe bir tepenin içinde bulmuştur. İngiltere hükümetine verilen ve kısmî olarak yayınlanan rapora göre bu mezar, yerden biraz yükselmiş dört köşe bir temel duvarı üzerinde, Amazon savaşlarını tasvir eden bir kenar pervazını içine alıyordu. Bu dört köşe duvarı, mükemmel bir döşemeyle sütunlar sarmış ve kenar pervazı üzerinde, Yunanlılarla Amazonların savaşı tasvir edilmişti. Yazar bu mimarî tarzı, *İyon* tarzındaki Priéne tapınağıyla karşılaştırıyor; bunların ikisi zaten aynı yüzyıla aittir.

Kraliçe Artemis'in ölümüyle bu mezara, beyaz mermerden yirmi dört ayak merdivenli bir piramit, beşinci bir sanatkar tarafından ilave edildi ise de adı bilinmemektedir. Mermer (s.168) merdiven ayakları, su sızmasını engellemek için birbirine geçme yapılmıştır. Pythis'in eseri olan dört atlı arabanın büyük kısmı bulunmuş, Mausole'un heykelinin bazı parçalarıyla arabanın tekerleği ve çok büyük boylarda yapılmış at heykeli bölümleri meydana çıkmıştır. Ortaya çıkan çok sayıda aslan heykelleri, büyük ihtimal sütunların aralarını dolduruyordu. Çok miktarda insan heykelleri de ortaya çıkmıştır. Çok büyük boydaki bir at heykelinin göğüs ve bedeninin kalan kısmında, atın şahlanmış hâlde olduğu görülür; binicisinin bacakları da

[535] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

vardır. Pantolonu Amazonlarınki gibidir. Bir mezar dekorasyonunda sık sık kadın savaşçıların resimlerini de görüyoruz[536]. Yunan sanatının parlak devrine ait olan bu eserler hakkında eskilerin övgüsü abartılı değildir.

Bodrum (Halikarnas) kazıları sonucu elde edilmiş üstünkörü onarımlardan, Mausole türbesinin Milas kapılarında hâlâ varolan küçük mezar anıtına benzediği ve bu eserin ünlü mozolenin bir anımsaması olduğu sonucu çıkıyor. Yapının temelinde çeşitli yeraltı geçitlerinde kazılar yapıldı. Birinde çivi yazısı taşıyan bir eski zaman kavanozu bulundu.

Mausole anıtı alanında yenilerde yapılan keşiflerin sahipleri, kazılarında bulunan yontu parçalarına göre anıtın bir depremde çöktüğünü, Rodos şövalyeleri tarafından malzeme kaçırılmasının, anıtın yıkılmasından sonra gerçekleştiğini düşünüyorlar. Tourette komutanınca 1522 yılında yapılan bulguların tutanağı, gerçekten de malzeme götürüldüğünde, mezarın sapasağlam olduğunu söylemiyor; bu ifadeyi Guichard'a[537] dayanarak yayımladık; şövalyeler önceleri sadece "liman yakınlarında bir tarlanın ortasında basamaklı peron biçiminde yükselen bazı beyaz mermer basamaklar" buldular. Büyük mermer malzeme yığını temelden çıkarıldı; işte kralın mezarını bu yığının ortasında buldular. Düzenli bir incelemesi yapılamadan aynı gece yağmalandı. Bu kazılarda, M. Newton tarafından bulunan tüm heykel parçaları, şövalyeler tarafından kalenin[538] yapımında kullanılmaya elverişli olmadığı gerekçesiyle bırakılmıştı[539].

BEŞİNCİ BÖLÜM
Kıyıkışlacık (İassus)

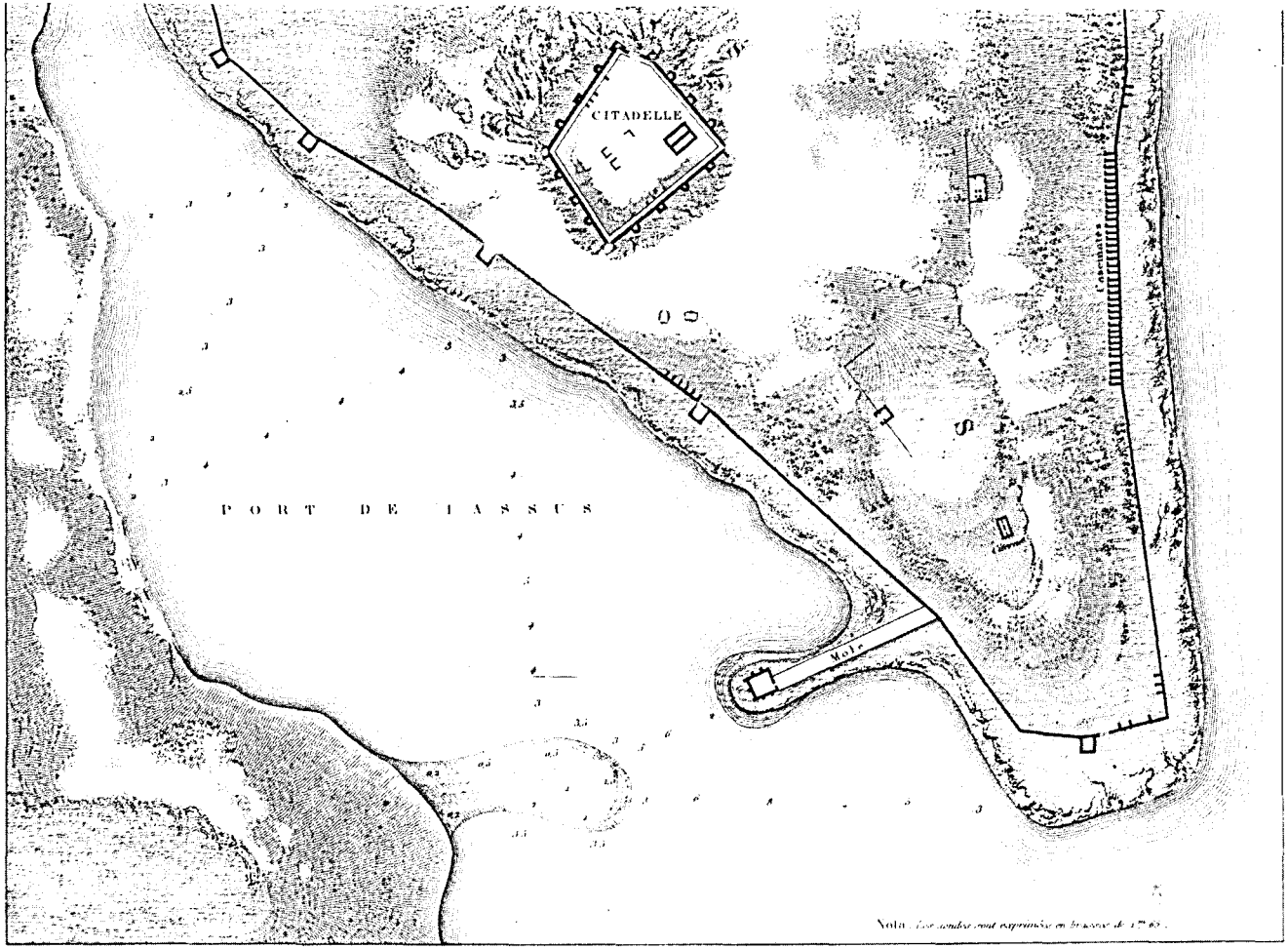
Karya kıyısı, Posidium burnundan Küçük Asya'nın en güney noktasına kadar devam eder. Bu kıyı, çok sayıda küçük limanları olan iki büyük körfez hâlindedir. Bu limancıklarda, eski milletlerin ticarî kurumları vardır. Bu körfezin en kuzeyde bulunanı, İassus körfezi diye adlandırılırdı; içinde bu adda bir şehir de vardı.

Yine bu körfezin güneyinde, küçük bir adanın arkasına saklanıp Asya gezginlerine, kendine boş yere uzun uzun aratan Bargylia körfezi vardır. Bu körfezin, bazı jeolojik olaylar sonucu tamamen dolup kaybolduğu zannedilir. İyonya kıyısından sonra gelen Arbora ya da Posidium burnundan,

---

[536] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[537] Guichard, *Funérailles des Grecs et des Romains,* Lyon 1581, III, 378.
[538] Bkz. 33 numaralı gravür.
[539] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

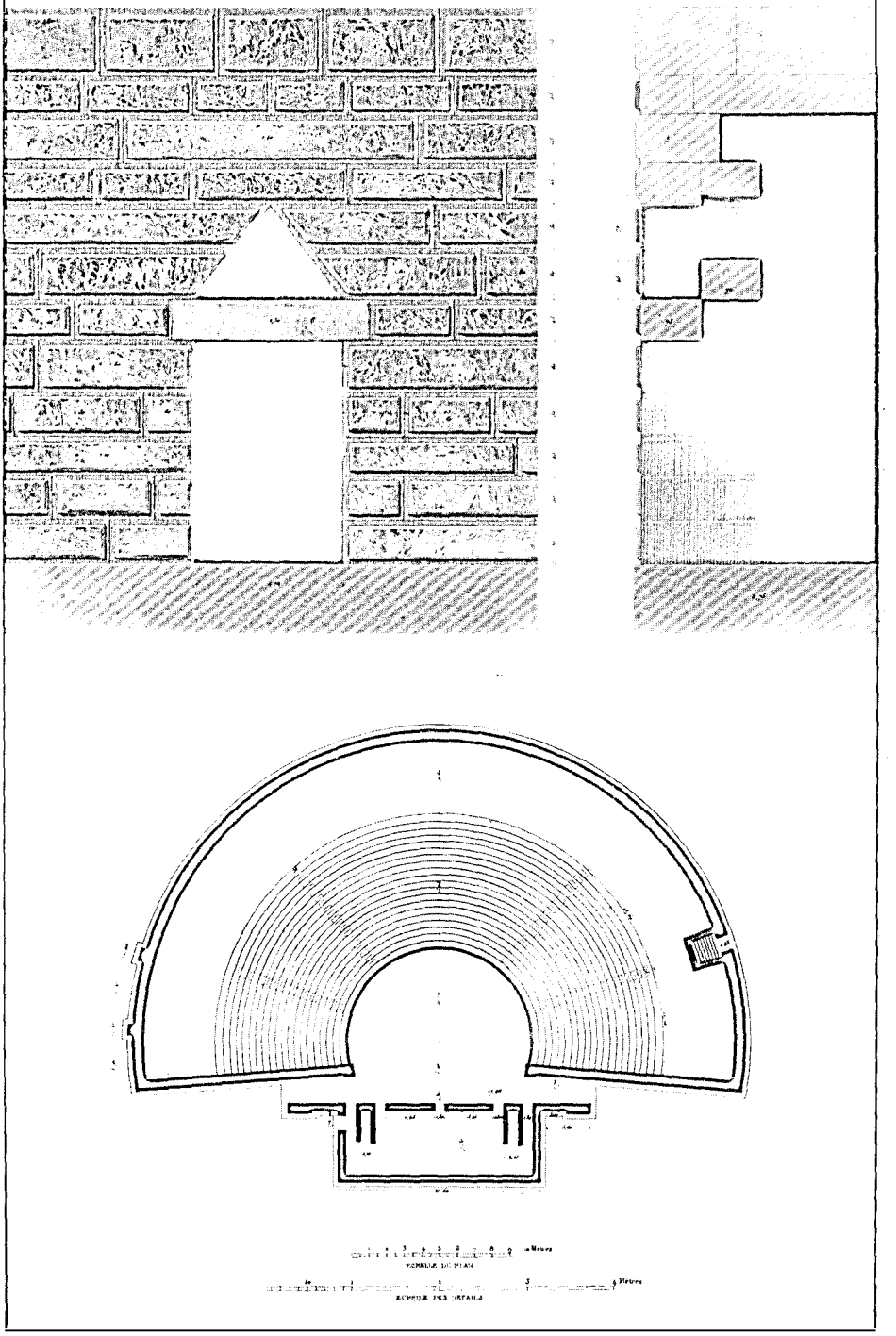
PL-142

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

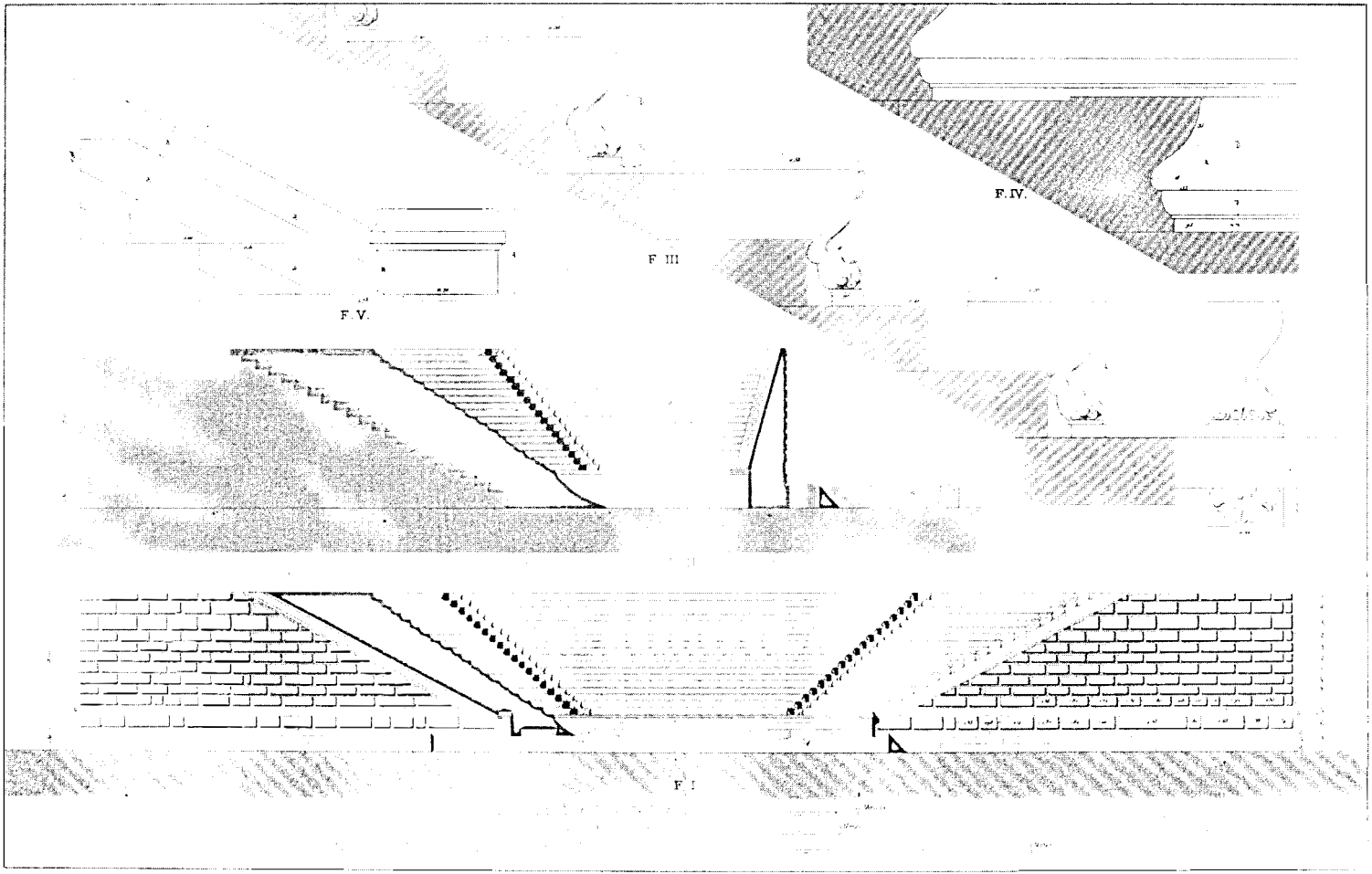
KIYIKIŞLACIK (IASSUS). İASSUS ŞEHRİNİN PLANI.

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

KIYIKIŞLACIK (IASSUS). TİYATRO KAPISININ PLANI VE AYRINTI ÇİZİMİ

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

KIYIKIŞLACIK (IASSUS). TİYATRONUN CEPHE ÇİZİMİ, KESİTİ VE AYRINTI ÇİZİMLERİ

18 Temmuz 1835 tarihinde *la Mésange* gemisiyle hareket ettiğimizde, körfezin ağzında rastlanan ilk şehir, Miletlilere ait müstahkem bir yer olan eski Tychiussa'dır. Burada incelemeye değer hiçbir yapı görülmez.

(s.169) Geçen yüzyılın sonlarında[540] Iassus şehrinin az sayıda halkı vardı ve şehre Asım (Assem) kalesi adı verilirdi. Chandler, daha sonra burada, Melasso beyinin yönetimine bağlı birkaç Rum ailesinden başka bir şey bulamamıştır. Bugün bu harabeler ıssızdır ve kaldığımız bir haftadan fazla süre içinde ne şehirde, ne de etrafta civar yerler üzerine bize en küçük bir bilgi verecek kimse gözümüze ilişmedi. *La Mésange* ile bize en vahşî görünen körfezin kuzey kıyısı boyunca ilerliyorduk; ne bir konut ne de bir ekili arazi gözümüze ilişiyordu. Birçok çukuru ve körfezin dibine yaklaştığımıza işaret eden sondayı geride bırakmıştık; bu bilinmedik yerlerde gecelemek tehlikeli olabilirdi. Kaptan yön değiştirme emri verdi. Ben ise İassus harabelerini görmekten umudumu yitirmek üzereydim ki gemi, çark ederken surlarla çevrili bir nokta fark etti. Az sonra bembeyaz surların tamamı gözlerimizin önüne serildi. Orası İassus idi ve şehrin doğusunda altı kulaçlık uygun bir derinlikte demir attık[541].

Bu eski İassus şehrinin terk edilmesinin sebebi anlaşılmamıştır; etrafı sulak ve ova kısmı her türlü tahıl tarımına elverişlidir.

La Mésange'ın yiyecek görevlisi biraz düş kırıklığına uğradı; zira bu kadar güzel bir şehirde mürettebat biraz taze et bulacağını umuyordu. Bu tersliği gidermek için kaptan, büyük bir fileli balık avı emri verdi; bir anda sandallar suya indi; gece olmuştu, kıyıyı kaplayan yabanî zeytin ağaçlarını ateşe verdik; hiçbir orman bekçisi gelip tutanak tutmadı. Sadece çakalların cırlak sesleri barınaklarının işgaline itiraz edercesine gecenin sessizliğini bozuyordu. Sandallar sürtme avı tabir edilen uzun bir ağı beraberlerinde sürükleye sürükleye uzun bir yay yapmışlardı. Az sonra direniş o duruma geldi ki ağın bir kayaya takılmasından korkulmaya başlandı; sulardaki hareketlilik ile az sonra, yangının ışıklarına kapılmış çok büyük miktarda balığın ağa takıldığı fark edildi. Sudan yığınla mercan, pécune, çeşitli torpil balığı türleri çektik. İassus denizi hâlâ eski ününü korur[542].

İassus halkı[543], ihtiyaçlarının büyük kısmını denizden temin ederlerdi. Buranın denizi, balığının çokluğuyla bilinirdi. Arazisi ise, aksine zayıftı. Strabon, İassus'da balık satışı ile ilgili bir şaka anlatır. Yunanlıların ağının

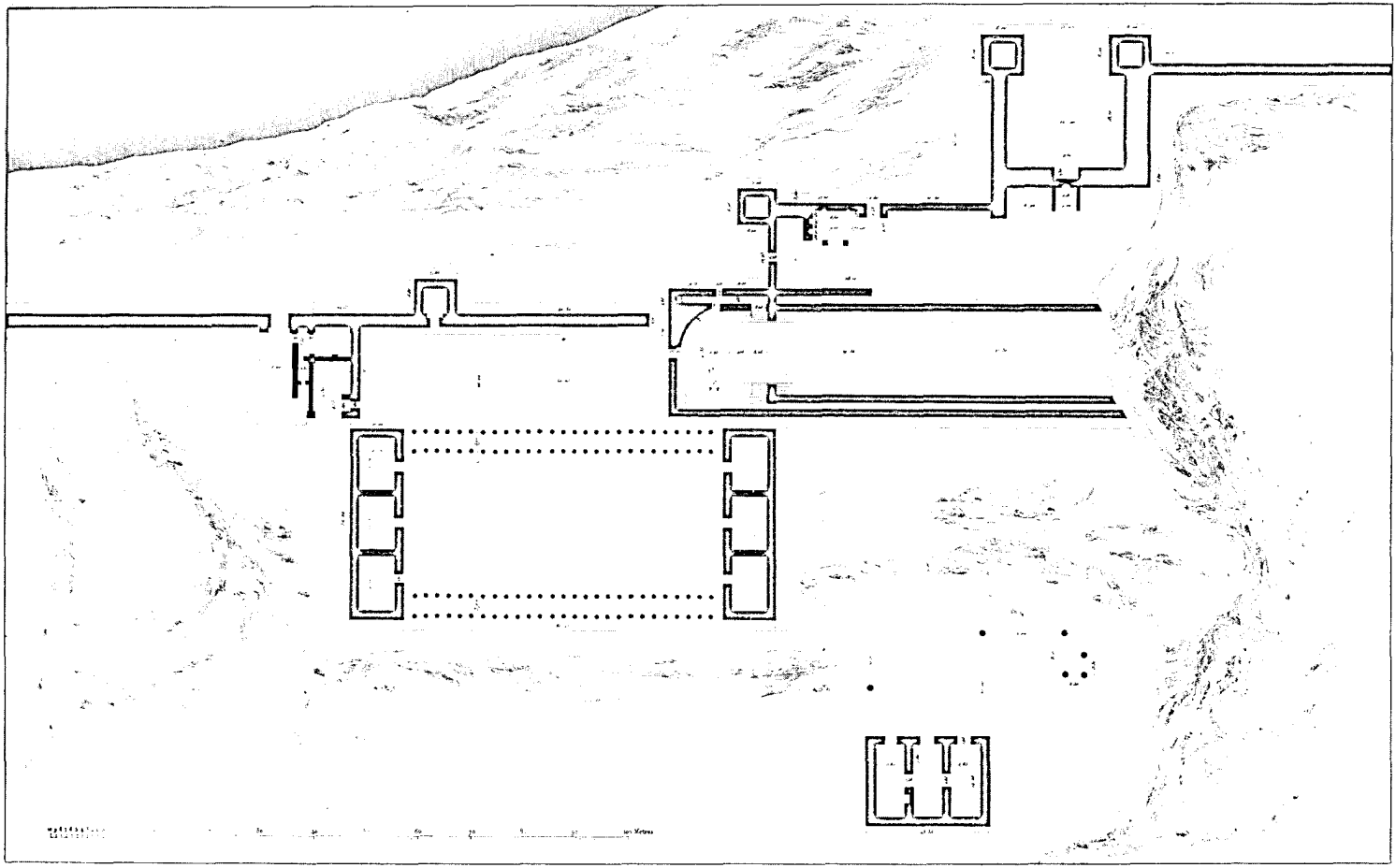
---

[540] Yazarın zamanına göre XVIII. Yüzyıl (Ç.N.).

[541] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son altı cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[542] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

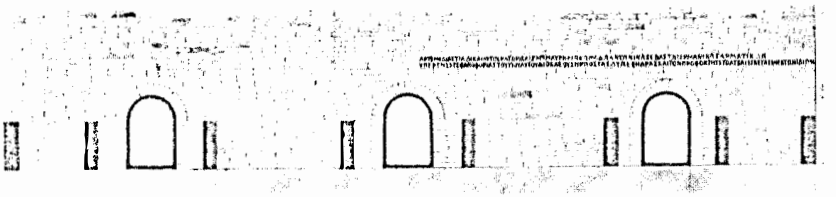
[543] Strabon, XIV. Kitap, s.658.

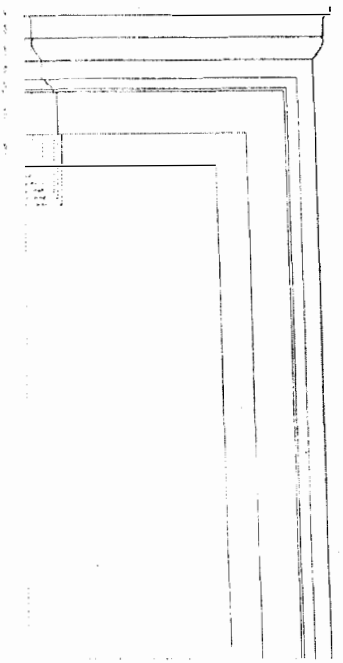
Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

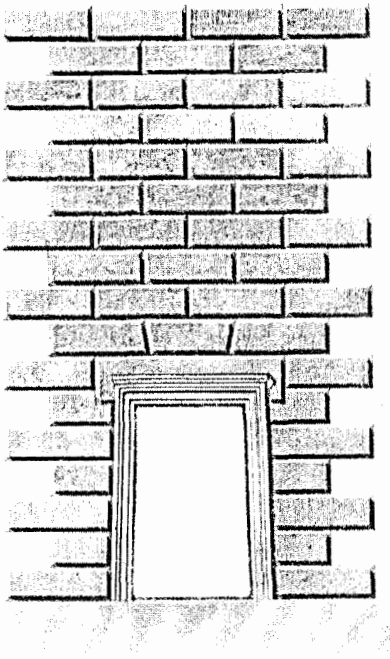
KIYIKIŞLACIK (IASSUS). STADİUM'UN VE PALAESTRA'NIN PLANI

F. I.

F. III

F. II

Ch Texier delt

Lemaitre sculpt

KIYIKIŞLACIK (IASSUS). STADİUM VE PALAESTRA'DAN AYRINTILAR

daha büyük miktarda balık tuttuğunu hiç sanmıyorum. Şu da bir gerçek ki yüzyıllardan beri balık, bu yörede balıkçıların avlanmasına karşın tamamen korunmuştur. İassus'da bulunduğumuz sürede tayfalar her akşam bu denli verimli avları yenileyip durdular; sık sık inanılmaz biçimler ve renklerde istiridye gibi deniz hayvanları getiriyorlardı; ama gemide onları saklayacak imkânımız yoktu. Gündüzleri, aşırı bir sıcaklık vardı, güvertedeki bakır kaplamalara zor el değdiriyorduk[544].

ALTINCI BÖLÜM
Duvarlar

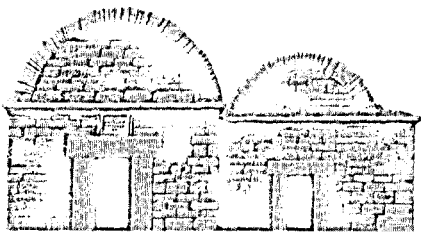
Şehrin yeri, boyu eninin iki katı kadar gelir dikdörtgen şeklinde bir adacık üzerindedir. Ortasındaki tepenin üzeri kaledir, etrafını çevreleyen evler, eğimli bir tarzda setler üzerine yapılmıştır. Şehri tamamen saran surlar, dört köşe kulelerle donatılmıştır. Bunlar, yontulmuş büyük boylarda beyaz mermerden yapılmıştır. Duvarın iç tarafı, harçla dondurulmuş taş molozlarındandır; surların hepsi iyi korunmuş durumdadır. Üzerleri yosun tutmamış olduğundan, beyaz mermerler çok parlak görünürler. Romalılardan kalma bazı onarım izleri göze çarpar. Venediklilerle Cenevizlilerin orta çağda burada ticaret yerleri olduğundan, eski eser yıkıntılarıyla yapılmış bazı yerleri hâlâ vardır.

Şehrin bütün kapıları yıkılmıştır; yalnız adanın güneyine çıkan bir ufak kapıdan başkası kalmamıştır. Diğer şehirlerinin geleneklerini aksine, İassus'ta, surlara tam anlamı ile yaslanmış birçok büyük yapı gözüme ilişti. Öyle ki bir pomérium ve devriye yolu açmak ihmal edilmişti. Bu da şüphesiz şehrin ıssız bir konumda oluşuna dayanıyordu. Bazı noktalarda askerleri mermilere karşı korumak için top yuvaları bulunuyor. Mazgallardan hiç iz kalmamıştır[545].

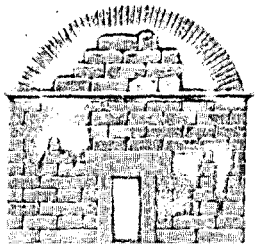
Yüksekliklerinin üçte birlik kısmına kadar kuleler, tek parçadır. Bunlara, dışarıdan surlara yapılmış (s.170) merdivenle çıkılır. Duvarların kalınlığı ikiden dört metreye kadardır. Şehrin rıhtımı, büyük boylarda beyaz mermer kütleleriyle yapılmıştır. İassus adacığı, bugün çok dar bir dil ile asıl karaya bitişiktir. Bu dar yerde görülen bazı bina izleri, bir köprü olduğuna işaret eder. Adacığın doğu tarafı küçük bir koy, bunun karşısı eski limandır. Girişte iki dalgakıran yapılmıştır; bunların biri bugün su altında ise de doğu tarafındaki diğeri mükemmeldir; uzunluğu yüz metre kadar vardır. İki dalgalığın arasındaki geçit, elli metredir. Limanın kıyısında, şehrin mezarlığı görülür.

---

[544] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[545] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

F. I.

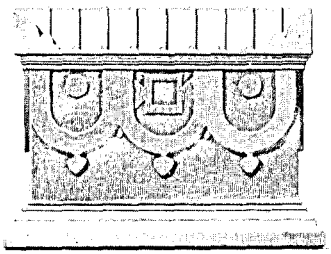
F. IV.

F. II.

F. III.

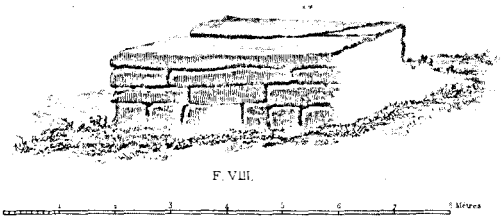

F. V.

F. VI.

F. VII.

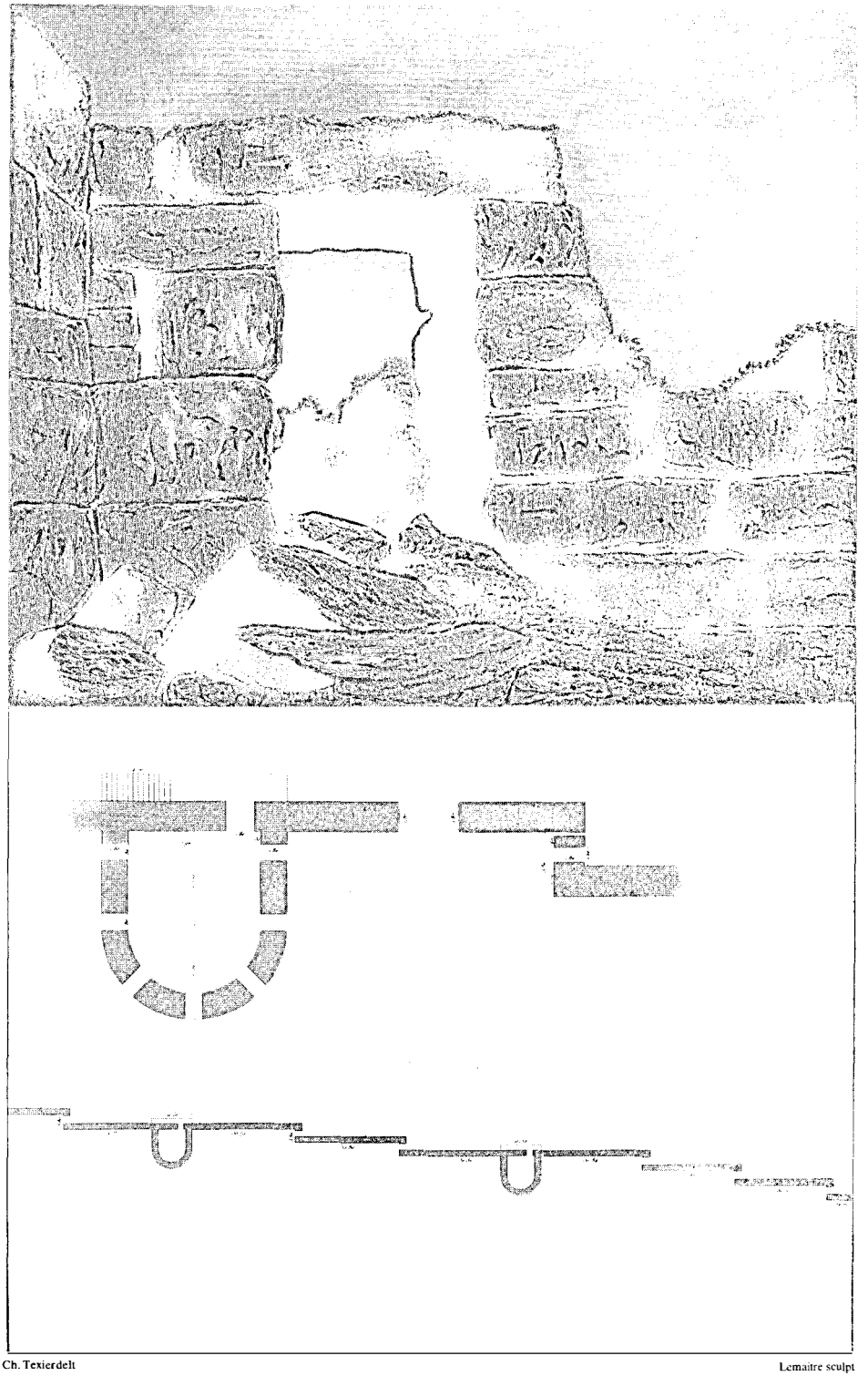

F. VIII.

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

KIYIKIŞLACIK (IASSUS) MEZARLARI

Ch. Texierdelt

Lemaitre sculpt

KIYIKIŞLACIK (IASSUS) LELEGLERİN MÜSTAHKEM YERİ.
GİZLİ SUR KAPILARI-KULELERİN VE GİZLİ KAPILARIN KONUMLARI

Şehir İçi

İassus eserlerinin en eskisi ve en iyi muhafaza edileni, tiyatro binasıdır. Çevresi, büyük boylarda yontma taşlarla harçsız olarak yapılmıştır. Merdiven basamakları hep beyaz mermerden yapılmış ve aslan pençesiyle süslenmiştir. Bu merdivenlerin hemen hemen hepsi yerlerindedir; seyirci yerleri yirmi bir sıradır. Sağdaki duvar soldakine benzemez; sağdaki büyük kesme taşlarla düzgün bir şekilde yapılmıştır.

Dördüncü merdivendeki bir pervazda şu kitabe vardır:

"Épicrate'ın oğlu Zopatros, tiyatronun yöneticisi, baş aktörü ve Stéphanophore idi. Bacchus'e ve halka bu duvarı, merdivenleri ve sahneyi armağan etti."

Bu yazıtın üç teknik sözcüğü, anladığım kadarıyla, yukarıda belirttiğim yapının ilginçliğini açıklıyor, yani destek duvarının kitabeyi taşıyan bölümü yıkıldığı için, o yıl sahne oyunlarına başkanlık etmekle yükümlü memur tarafından onarıldı[546].

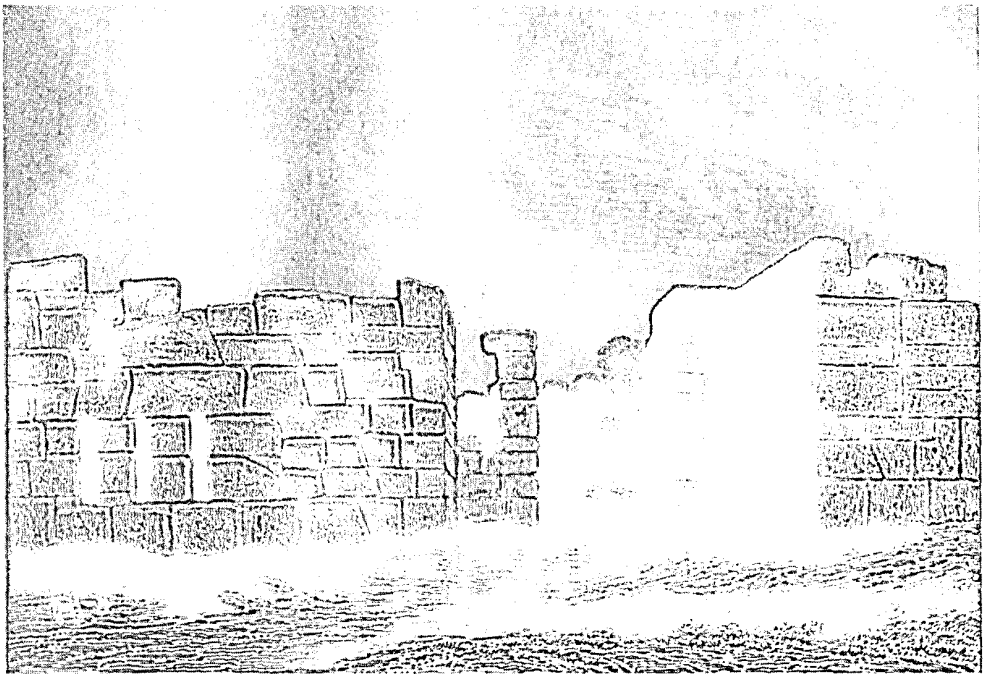
Sahnenin duvarları, kısmî olarak var ise de yerden çok az yüksektir. Bunların yapım tarzı biraz daha geç döneme işaret eder ve diğerlerinden daha yeni gibidir. Orkestranın yakınında, beş tablodan meydana gelen uzun bir kitabe gözüme ilişti. Mermer bir duvar ayağına, çok küçük harflerle yazılmış. Onu örten topraklardan ve çalılardan arındırdım; ama kopyasını almak için zamanım yetmedi[547].

Tiyatro binası, çok eğimli bir yere yapılmıştır. Hafif yokuşlar ya da merdivenlerle, çeşitli teraslara çıkılır tarzdadır. Tiyatronun biraz kuzeyinde, kemerli salonu kısmî olarak kayaya oyulmuş bir bina vardır ki özel bir ev olsa gerektir. Bunun biraz ilerisinde, bazı sütunları henüz yerinde bulunan bir kemer altı harabesi vardır. Kuzeye doğru inilince, bağlantı diline gelinir ki düz yer olarak sadece burası vardır ve şehrin saray, açık antrenman alanı, kapalı antrenman alanı ve stadyum gibi genel binaları, hep buradadır. Bunlar da şehrin sonuna dayanmıştır.

Dört sıra oturaklı yuvarlak bir bölüm ile eksene paralel dik bir çizgi biçiminde uzanan iki sıra basamaktan oluşur. Stadyumun en uç noktası kum yığınları altına gömülü olduğu için gerçek büyüklüğünü alamadım[548].

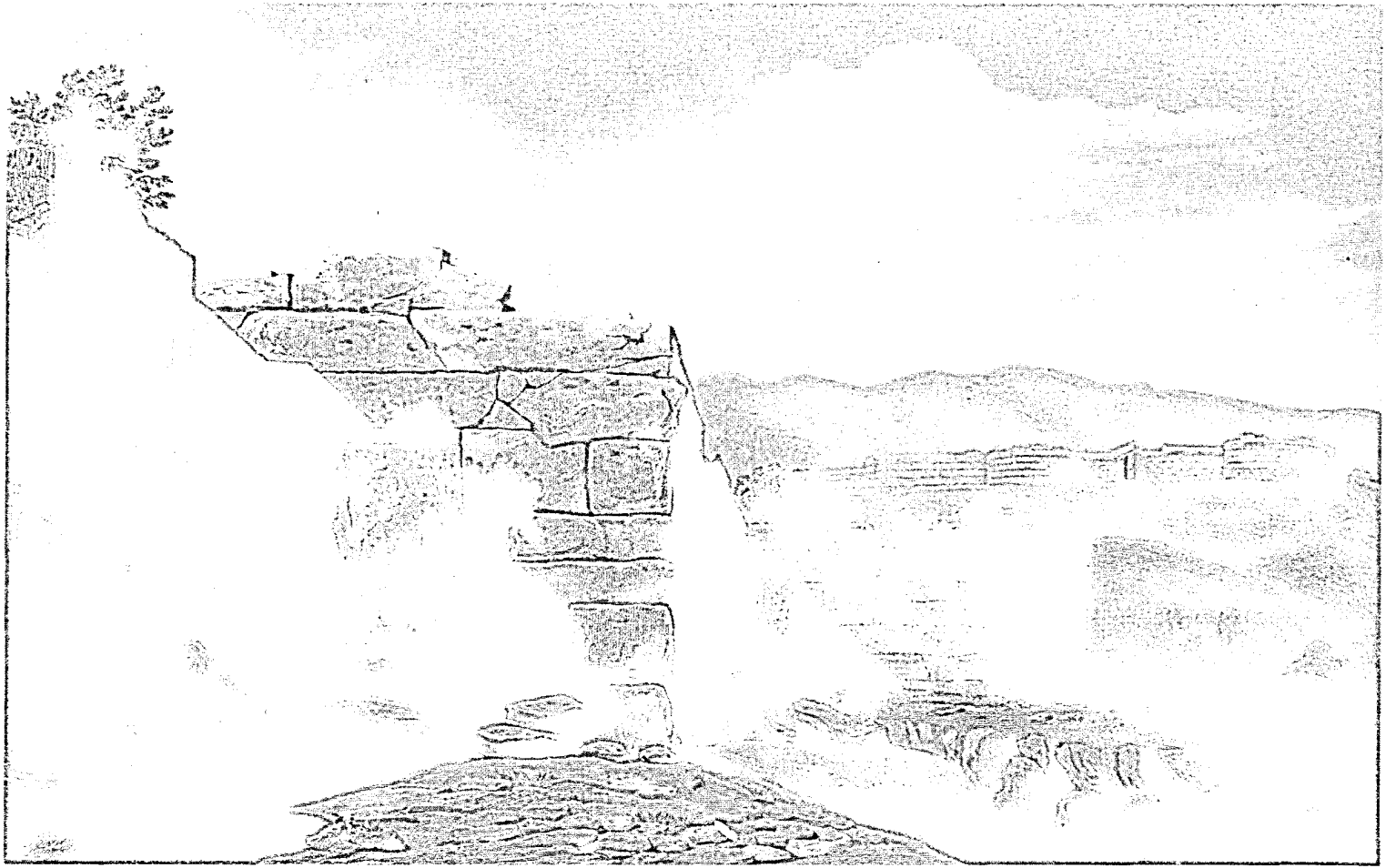
---

[546] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[547] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[548] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

LELEGLERİN KALELERİ

Ch. Texier delt

Atelier Lemaitre

KIYIKIŞLACIK (IASSUS) LELEGLERİN MÜSTAHKEM YERİ

F I.

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

KIYIKIŞLACIK (IASSUS) LELEGLERİN MÜSTAHKEM YERİ. SURLAR VE BURÇLAR

(s.171) Saraya gelince, birbirine geçilir karmakarışık birtakım salon ve oda yığını olan bu binanın mermer süslemeleri, hiç kalmamıştır. Duvarları ise baltayla bile açılması imkânsız yabanî zeytin ağaçlarıyla kaplanmıştır. Burayı ateşe verme kararı aldık; bunun için gemiden katran ve üstüpü getirsin diye adam gönderdik. Tayfalar bunları bazı ağaçların ayaklarına doladılar; kuru çalı çırpı toplandı ve ateşe verildi. Yangın gecenin bir vaktine kadar sürdü ve ertesi gün tayfalar birkaç kazıya başlayabildiler; ama köklerle düğüm olmuş toprak öyle güçlük çıkarıyordu ki bu çeşitli salonların yerleşimi, mimarî açıdan hiçbir özellik taşımadığı için işi bıraktırdım[549].

Her biri üç salondan oluşan dört köşe iki bina, birbirine iki sıra yaylı bir kemer altıyla bitişiktir. Bunların birbirine paralel olan sütunları, şu anda yerlerindedir. Batı tarafındaki salon, tamamen korunmuş hâlde kalmıştır. Sıradan bir bina ise de yukarısındaki kitabesiyle dikkat çekicidir. Kitabe şudur:

"Diane Astiade ve İmparator César Marc Aurèle Comode Antonin Auguste, Germanique, Sarmatique'e Diocles stéphanophore rütbesine yükselmiş ölen oğlunun anısı olmak üzere kendi malıyla yaptırdığı iki mahfili ve kemer altının çatılarını vakfeder."

Bu mahfiller dediği yer, edebiyatçıların toplandığı o üçer salonlu binalardır.

Yandaki halk meydanında, iyi muhafaza edilmiş bazı eserler varsa da gömüldükleri çalı ve diken katmanları altında, incelenmelerine imkân yoktur. Birkaç yayı kalmış su kemerinin doldurduğu bazı sarnıçlar da görülür. Bir tarafından şehrin dışı, tamamen beyaz mermerden yapılmış ve iyi muhafaza edilmiş bir duvar sergiler. Bir kulenin yanında, Yunan tarzı bir kapı ve bir pervaz vardır. Bunun üzerinde, İassos halkına ait bir buyrultu yazılmıştır.

Surların dışında ve ovada bazı bina harabeleri görülürse de bunlar çöküş dönemine ait eserlerdir. Körfezin ta içerisinden bir kilometre mesafede, suyu çok bol bir kaynak çıkarak hemen denize dökülür. Bunun yanı başında, dört yay üzerine konulmuş kubbeli bir mezar vardır. Avrupa'nın ilk gezginleri, bunu gördükleri zaman, Kral Mausole'nin mezarını buldukları düşüncesine kapılmışlardı.

[549] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

YEDİNCİ BÖLÜM
Mezarlık

Körfezin kuzey kıyısı, birbirine bitişik sıra tepelerden meydana gelmiş olup bunlar körfezin (s.172) içini sarar. Limanın girişinden ovaya kadar bu yerleri işgal etmiş olan çeşitli kavimler, mezarlarını bu tepelerin sırtlarına yapmışlardır. Her dönemden ve her tarzdan olan bu mezarlar, aynı maksada yönelik düşünce tarzının, sanat açısından oluşturduğu farkları tamamen gösterir.

İassus mezarlığı, uzaktan bakıldığı zaman küçük bir şehir görüntüsü verir. Mezarlar ev gibi görünür. Bunların yapıldığı şistli taşlar yazı yazmaya elverişli olmadığından, bu mezarları kronolojik olarak sınıflandırmaya yardım edecek bir veri bulunamamakla beraber, üç döneme ayırmak mümkündür.

Birinci Dönem - Leleglerin Mezarları

İyonyalıların istilasıyla önce Menderes (Méandre) nehrinin güney tarafına sürülmüş olan Lelegler, İassus ve Bodrum (Halikarnas) sahasın yerleşmişlerdi. Achille'in fetihleri, başlangıçta bunları Asya'nın güneyine çekilmek zorunda bıraktı. Orada Pédasus şehrini kurdukları gibi, Karya memleketini de Mindus ve Bargylia'ya kadar işgal etmişlerdi. Bu yörede, yabancılara sürekli olarak Leleglerin mezarı, kalesi ve evleri gösteriliyordu.

En eski antik dönemin karakterlerini taşıyan mezarlar, Fransa'da bulunan Kelt eserlerinin tarzındadır. Bunlar, ocaktan çıktığı gibi konulmuş uzun taşlardan yapılmış ve üzerleri aynı şekilde daha ince ve yassı taşlarla örtülmüş odalardır. Çoğu, yarıya kadar toprağa gömülmüş, bir veya birkaç ölü için farklı büyüklüklerde yapılmıştır. Bunların hiçbirinde yazıya ilişkin bir şey yoktur. Bütün taşlar, ocaktan çıkarıldıkları hâlde kullanılmıştır. Bu tür mezarlar sıra tepelerin genellikle doğu yamaçlarına az sonra sözünü edeceğim büyük surdan uzak olmayacak biçimde yerleştirilir[550].

İkinci Dönem - Yunan Mezarları

Rum dönemi karakterlerini taşıyan ikinci tür mezarlar, mermerden üzeri yazılı bir dikili taş ile az çok süslü lâhitten meydana gelmektedir.

Rastlanan kitabelerin karakteri şöyledir:

"Bu mezar Claudius Eitharus'undur. Benim ırkım istisna olmak üzere, buraya başka birinin (s.173) konulmamasını isterim. Eğer biri

[550] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

zorla girerse senatoya beş yüz denier (dinar) öder".

"Bu mezar Hécatée de Stratées'indir. Bunu açma girişiminde bulunan, hükümete beş yüz denier verecek ve mahkemece, mezarlara saldırmakla suçlanacaktır."

Üçüncü Dönem - Romalıların Mezarları

Üçüncü sınıf binalar, şistli taşlardan kırmızımsı bir harçla yapılmış kubbeli odalardan oluşan ve çoğu ev görevini de görmek üzere iki ya da üç büyük odayı içine alan mezarlardır. Bu mezarlardan, limanın çok yakınında bulunan biri, tamamen korunmuş durumdadır. Birinci avlunun kapısı, çok büyük üç taştan meydana gelmiştir.

Kapının iki tarafını, kubbeli ve birbirinden ayrı iki bina işgal etmiştir. Bunların her birinde, yük ve yataklık şeklinde bölmeler vardır. Bir duvarla üçüncü bir küçük kubbenin avlusu ayrılmıştır. Chandler'in İassus'a geldiği zaman ikamet ettiği mezar, burası olmalıdır; o zaman boyalı nakışlarla süslüymüş. Burada hiçbir yazı yoksa da mezarın sahibinin öldükten sonra ailesinin payını muhafaza etmek istediği anlaşılır. Büyük salon kendine, yanındaki esirler ve azat edilmiş hizmetçilerine, üçüncüsü de hanımına ait olsa gerektir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Büyük Duvarlar

Mezarlığın civarında, çok büyük taşlardan yapılmış olan ve şehirdeki surlara hiç yaklaşmayan bir tarzda bazı binalar göze çarpar. Bunlar, birtakım kulelerle harçsız olarak çok büyük taşlardan yapılmış setlerdir. Kuzey kıyısının tepeleri yokuş aşağı takip edilerek, yanında İassus kulelerinin önemsiz bir şey gibi kaldığı büyük duvarlara gelinir; kilometrelerce bu silsilenin (s.174) izini hiç kaybetmeyerek izlemek mümkündür. Bu duvarın yüksekliği, zeminden yukarı beş-sekiz metre arasında değişir; aralıkta bir yarım daire şeklinde kulelerle savunulur.

Bunların hepsi doğuya doğru yöneliktir, bu durıma göre o yerin batı tarafını savunuyor demektir. Hâlbuki iç taraf arazisi, tamamen kayalık ve tarıma elverişli olmayan yerler olduğu gibi, oralarda önemli bir şehir de bulunmadığından, böyle bir şehre hiçbir zaman kale duvarı olamayan bu surların, niçin yapıldığını anlamak imkânsızdır. Duvarın, kalınlığı üç metre taş sıralarının, her birinin ortalama yüksekliği bir metreden fazladır. Kulelerin beşer penceresi vardır; bir kulenin diğeriyle arası, yüz metre kadar gelir. Surların bir metre kadar mesafesinde, kale duvarlarının

hendeğe ya da sipere açılan gizli çıkışları denilebilecek hepsi güney tarafa açılan küçük küçük kapılar vardır. Doğuda rastlanan eski eserlerin belki de en eski ve en ilginçlerinden olan bu surlar hakkında, bilgi alacak hiçbir yerliyle karşılaşmayan yazar, bu harabede uzun süre kalarak surların başlangıç ve sonunu bulamadığından söz ederek bunu, gelecek araştırmacılara bırakıyor.

Kuleler pencere düzeyi dört metre yüksekliğe çıkacak kadar büyüktür. Bugünkü surların yüksekliği en fazla on metreyi geçmez; kısmen korunmuş merdivenler düzlüklere çıkarıyordu ve en sonunda büyük kapılar kulelerin içine girmeyi sağlıyordu. Çevrede, bu büyük eserin yolu hakkında bilgi edinebileceğimiz yerli halktan kimse yoktu. Bu yapıyı benden önce oraya gidenler fark etmemişlerdi. Tanınmasını tamamlamak üzere, Doğuda rastladığım en eski ve mutlaka en az rastlanır yapılardan birisi üzerine üst üste verdiğim bütün bilgilere ve öğütlere karşın, benden sonra İassus'a gidenlerin büyük çoğunluğunca gün ışığına çıkarılmadan öylece kalmıştı. Bu surun başlangıç ve sonuç noktalarını kendi başıma araştırmak üzere zaman kaybedecek lüksüm yoktu. Gizli kapının konumunu açığa çıkarmak için bir bölümün planlarını çizmiştim[551]. Görerek çıkarılan bir plan subaylarca gerçekleştirildi ve eğer yerim müsait olsaydı yayımlardım; ama bu, Yunan göçlerinin öncesine dayanan bu surun yapılış amacı üzerine bir şey öğretmiyor. Yine de yukarıda sözünü ettiğim parçada, Strabon'un anlattığı binalar olduğundan şüphe etmiyorum[552].

Kıyıkışlacık (İassus) şehri, Argos göçmenleri tarafından kurulmuş olarak bilinir. Fakat asıl halka karşı, devamını zorunlu gördükleri savaşlardan dolayı çok azalarak, Milet şehri kurucusu Nélée'nin oğlundan yardım istediler. İassus şehri, önce Lakedemonyalılar (Lacédémoniens) ve sonra Makedonya Kralı Filip (Philippe) tarafından kuşatılarak ele geçirilmişse de uzun süre elinde kalmamıştır. Yazar Polybe, bu şehrin çapının on stade olduğunu rivayet eder[553]. Paul Silentiaire Ayasofya'dan söz ettiği sırada, bu İassus şehri civarında dekorasyon işinde kullanılan mermer ocağı olduğunu ve bu merımerin kırmızı renginden bahseder. Gerçekte şehrin etrafında birkaç tür mermer çıkarsa da hepsinin rengi beyazdır, kırmızı var ise de aramaya değerdir.

---

[551] Bkz. 9 numaralı gravür.

[552] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[553] Polybe, XVI. Kitap, bölüm 12.

DOKUZUNCU BÖLÜM
Bargylia - Cyndia - Myndus

Kıyıkışlacık (İassus)'da, kısa bir süre kaldıktan sonra, körfezi tamamen gezip görmek üzere *la Mésange*, 24 Temmuz 1835 tarihinde demir aldı. En dibinde Bargylia şehrinin bulunduğu *Bargyliticus Sinus*'un ne tarafta bulunabileceğini boşuna aramışım. Hiçbir harita bana ipucu olabilecek bir bilgi vermiyordu[554]. Strabon'un tarifine göre[555] bu Bargylia şehri körfezin güney kıyısı (s.175) üzerinde olacaktır. Myndus şehri, Bodrum körfezinin kuzey tarafındaki yarımadanın bir parçası olan burun ile yeri belirlenir ve şimdiki Menteşe dedikleri yere düşer. Myndus, bugün tamamen harabe hâlindedir. Asıl yeri hakkında bile şüphe vardır. Bu şehir, Traezénienler tarafından Bodrum (Halikarnas) ile beraber kurulmuştu.

Karyanda (Caryande)[556] şehri, liman oluşturan küçük bir körfezin karşısındaki ufak bir adanın işaretiyle, yerini tamamen belirtmiştir. Bu iki yer yüzbaşı Beaufort'un su bilgisi harekatında daha önceden anılmıştı[557]. Fakat Bargylia, yine öylece belirlenememiş bir hâlde kalmıştır.

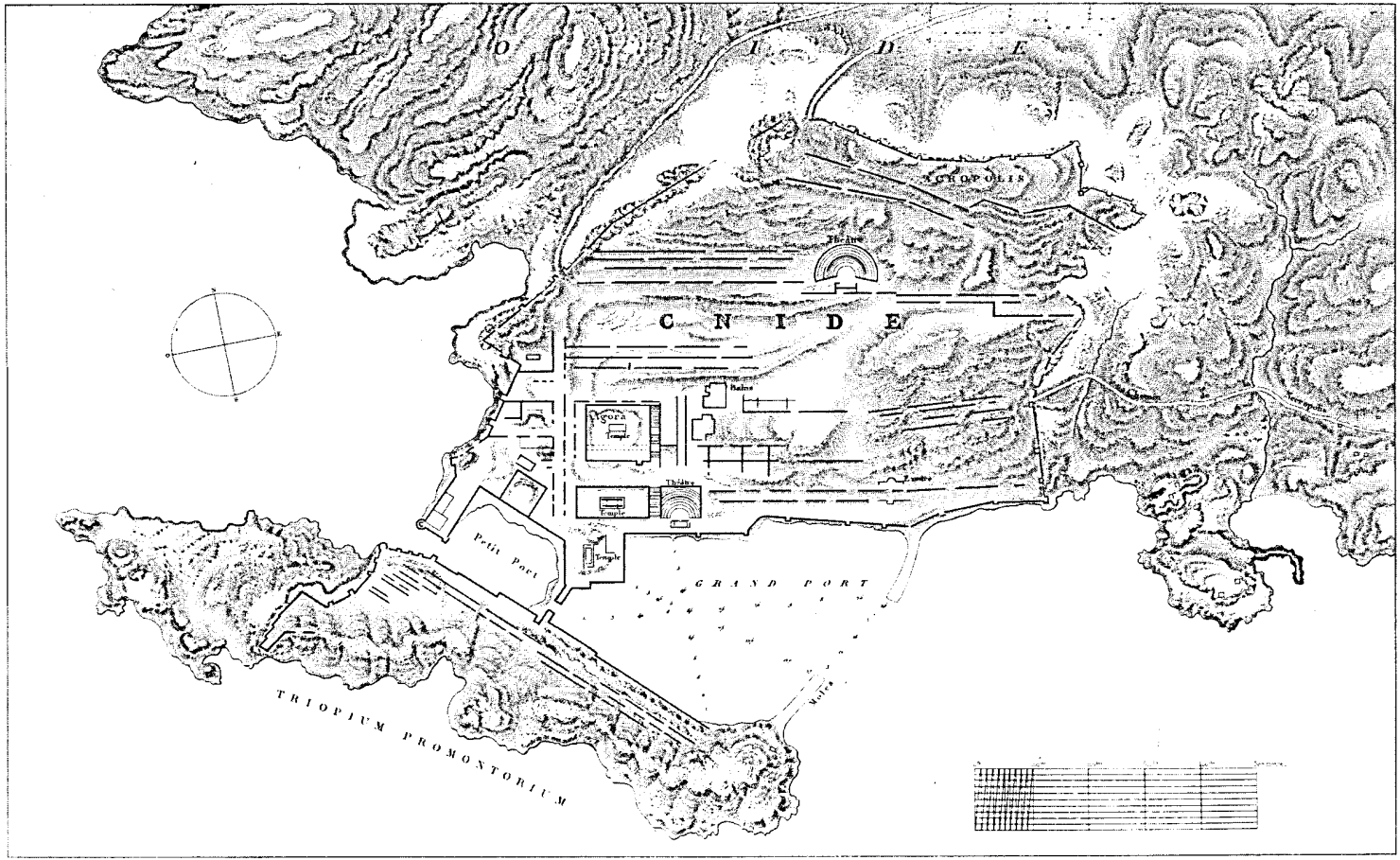
İassus'un demir atma alanını terk ettikten sonra, Batıya doğru ilerlerken geminin sancak tarafında bir kayanın arkasından çıkan bir Yunan sandalı gözümüze ilişti. Haritalar bu noktada da demir atma alanına işaret etmiyorlardı. Bu durumda bu sandalın nereden gelebileceğini anlamakta zorlanıyorduk. Ancak çok sonraları durum açıklık kazandı[558].

Yazar, bu şehri aramak amacıyla Bodrum'a çıkarak Mélasso'ya gitmiştir. Şehirden, eski kalede, şüphe yok ki İskender (Alexandre) tarafından yapılan bir saldırı noktasındaki bir gedikten çıktım, az sonra, engebeli bir araziden geçerek, mükemmel korunmuş ve iki günlük bir yürüyüş boyunca hiç terk etmediğim eski bir yola çıktım. Yol körfez kıyısını izliyor, akarsu vadilerini sağlam bir işçiliği olan köprülerin üstünden aşıyor ve birçok eski yerleşim merkezine çıkıyor[559].

Kıyıyı izleyerek gitgide bir körfeze gelmiş ve bunun ta içinde Güvercinlik adında bir köy bulmuştur. Kıyıda İassus şehrine benzer bir şehir

---

[554] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan ilk üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[555] Strabon, XIV. Kitap, s.658.
[556] Bodrum yarımadasının Kuzey kıyısında Salih adası yakınlarında yeri tam olarak belirlenememiş antik yerleşme (Y.N.).
[557] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[558] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[559] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

KNİDE (CNIDE). ŞEHRİN VE LİMANLARIN GENEL PLANI

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

KNİDE (CNİDE). ŞEHRİN DUVARLARI

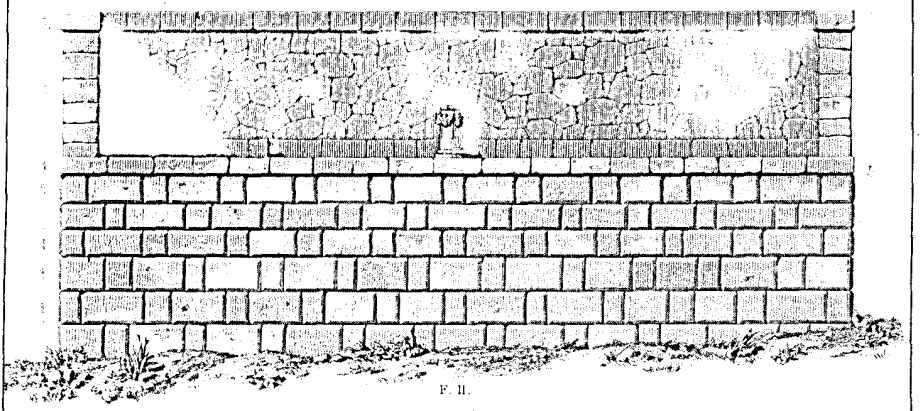
harabesi dikkatini çekmiştir. Küçük bir adanın girişini kapadığı bu körfez, dağlık bir arazi ile diğer bir koydan ayrılmıştır. Tuzla adı verilen yere yakın bir noktada eski bir şehir görmüş ve bu şehrin de aynı adla (Tuzla) anıldığını öğrenmiştir. Bir yamaç üzerinde setli olan bu şehrin rıhtımı ve kenarındaki gemi bağlanan yerleri, hâlâ görülür. Binalarının büyük bölümünün ticarete ait olduğu açıktır. Bir tapınakla normal tarzda yapılmış bir tiyatrosu da vardır. Bargylia olduğuna şüphe etmediği bu şehir, körfezin en içerisine gömülmüş olanı imiş. Diane Cyndiade'ye vakfedilen yağmurları uzaklaştırmak özelliğiyle tanınan tapınağıyla bilinir[560]. Bu tapınak, Bargylia'nın yakınındadır. Yağmur yağdığı zaman güya sular tapınağın etrafına düşer ve içini ıslatmazmış. Polybe'in kaydettiği heykel ile tapınak binasına ilişkin bir eser ve buna tatbik edilebilecek bir şey bulunamamıştır. Yalnız harabeden bir fersah kadar mesafede ve tepelerin arkasındaki ovanın çalılıkları içinde beyaz mermerden yapılmış ve oluklu sütunları olan bir tapınak keşfedilmiştir. Bunun biçimi, *Vienne en Dauphiné* tapınağı şeklindeymiş. Binanın yerden birkaç metre yüksekliğinden sonrası yıkıktır ve çoğu yerleri topraklarla dolmuştur. Bunlar hiç şüphesiz Antonin dönemi mimarî tarzında yapılmıştır. Bargylia, kuruluş tarihi açısından çok eski bir döneme ait olup Achille ya da Belerofon (Bellérophon) tarafından kurulmuştur[561].

Karya savaşında Filip tarafından (s.176) alınmış ve Filip'in ordusu kışı burada geçirmiştir. Bütün harabeleri bugün yok olmakla beraber bu şehir, Bizans zamanında çok kalabalıktı. Hiçbir kitabe yoksa da gerek mesafeler ve gerek yazarların tariflerine uygun düşmesi açısından, buranın Bargylia olduğunda şüphe kalmıyor. Bu zamandan beri bu kıyı, *Beacon* İngiliz savaş gemisi tarafından gezilmiş ve Bargylia'nın haritası, amirallik tarafından yaptırılıp, yayınlanmıştır.

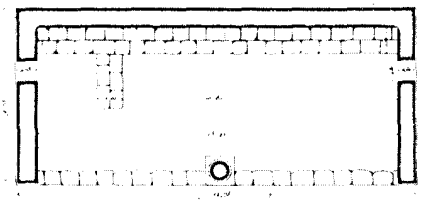
ONUNCU BÖLÜM
Knide (Cnide)

Knide, Bodrum körfezinin doğu ucundaki bu kıyının diğer çıkıntılarından daha uzun ve daha kırık dökük durumdadır. Bu küçük yer, Doride[562] özel adını ve ucu, yani burnu da Triopas adına atfen Triopaeum[563] burnu adını taşır. Bu kahraman Lakedemonya (Lacédémonienne)'dan buraya bir göçmen grubu getirerek, daha sonra Dor konfederasyonunun başkenti

[560] Polybe, XVI. Kitap, bölüm 12.
[561] Steph. Byz., s.8
[562] Pline, V. Kitap, bölüm 28.
[563] Datça yarımadasının güneybatısında bir burun (Y.N.).

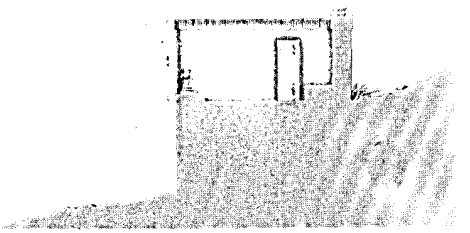
F. II.

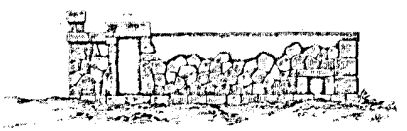
F. I.

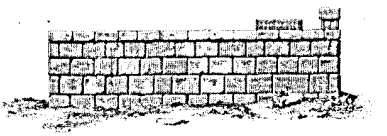
F. IV.

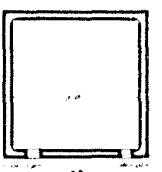
F. III.

F. VII.

F. VI.

F. V.

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

KNİDE (CNIDE). NEKROPOL'DE MEZARLAR

olan Knide (Cnide) şehrini kurdu[564]. Triopas, bütün yarımada (Chersonèse)yı tanrı Apollon'a adamıştı; fakat aynı zamanda Neptün ile Nymphe denilen perilere de tapınaklar yapıldığı gibi, Dor konfederasyonu tarafından Apollon'a ya da Dorlar'a nispetle genel oyunlar düzenlenmişti. Bu Dor konfederasyonu önce altı şehirden, yani Knide, Cos, Halikarnas ile üç Rodos şehri olan Lindus, İalyssus ve Camirus'tan oluşuyordu. Bu konfederasyon, Hexapole adını aldı; fakat Halikarnas'ın ayrıldığından beri Pentapolis, yani "beş şehir" diye adlandırıldı. İyonyalılar'ın konfederasyonunu taklit etmek için kurulmuş olan bu topluluk, Triopéenne yarımadasında toplanırdı.

Milattan 7 yüzyıl önce Knide (Cnide) şehri, gelişmiş ve önemli bir beldeydi; İtalya'ya, Sicilya'ya ve Adriyatik körfezine göçmen kafileleri gönderirdi ve şimdi Mélida[565] (s.177) adı verilen Corcyre'i kurdurdu. İran satrapı Harpagus'un Karya sahasına saldırması üzerine Knideliler silahla karşı koyamayacaklarını hissedince yarımadayı asıl karadan bir hendekle ayırmayı düşündüler[566].

Ayrılması istenen yer, beş stade boyunda; fakat tamamen taşlık ve kayalıktı. Düşmanlarına karşı gelebilmekten ümitsiz olan Knideliler, satrapa teslim oldular.

Knide şehri, burnun en doğu ucunda ve küçük bir adaya komşuydu. Bu ada, asıl karaya öyle bir tarzda bitiştirilmişti ki iki taraf girintisi, iki liman hâlindeydi ve bunlar gerektiğinde kapanırdı. Şehrin çoğu kısmı asıl karada olup, adadakiler tamamen özel meskenleriydi; yani adada genel bina olarak bir şey yoktu. Strabon, bu şehirden söz ederken şöyle diyor[567]: "Arkasından biri üç sıra kürekli kadırgalara ayrılmış olup, kapanabilir bir liman, öteki yirmi kadar gemi alabilen iç limanlı iki limanı ile Knide gelir. Knide'nin önünde basamak basamak yükselen çevresi yedi stade (180 metre)lik bir ada bulunur. Bu ada kara parçasına Knide'yi bir çift şehir yapan bir dalgakıran ile bağlanır; zira Knide halkının bir bölümü her iki limana sahip adada oturur." Bu kadar az sözcük ile gözlemciye hâlâ Roma imparatorluğunun yıkılışındaki durumu ile gözüken bu şehrin topografyası üzerine daha kesin bir fikir verilemez. Arazisi feci biçimde çıplak ve taşlı idi; ancak Venüs hayranlığını yaşattığı yapay bir hayat ile ayakta

[564] Hérodote, I. Kitap, bölüm 174.
[565] Pline, III. Kitap, bölüm 26.
[566] Bu eserin birinci kitabının on beşinci bölümündeki Cnidelilerin kanal açmak için Delphes bilgelerine başvurmaları sonunda aldıkları cevap, bu meseleye aittir (Ç.N.).
[567] Strabon, XIV. Kitap, s.656.

durabiliyordu. Venüs'e tapınma bitince, hiçbir şey bu surların içine ticareti ve canlılığı çekemedi[568].

Şehri çevreleyen duvarlar, daha eski bir dönemi gösterirler; bununla beraber Péloponnèse savaşının son yılında Atinalılar, bu şehri direnişle karşılaşmadan ele geçirdiler; çünkü Thucydide'in rivayetine göre, surları yoktu[569]. Aynı yıl içinde Lakedemonyalı iki donanma, Atinalıları vurduktan sonra Knide (Cnide)'de yerleşti ve memlekete hâkim oldu. İranlılar döneminde Karya sahası, yabancı milletlerin egemenliğinden o kadar çok sıkıntı çekmedi. Eserlerin içinde, İran valilerinin özel şekilde bir dinî ya da siyasî düşünceyle yaptıkları binalara rastlanmaz. Bu eserlerin hepsi ya Yunanlı ya da Romalıdır.

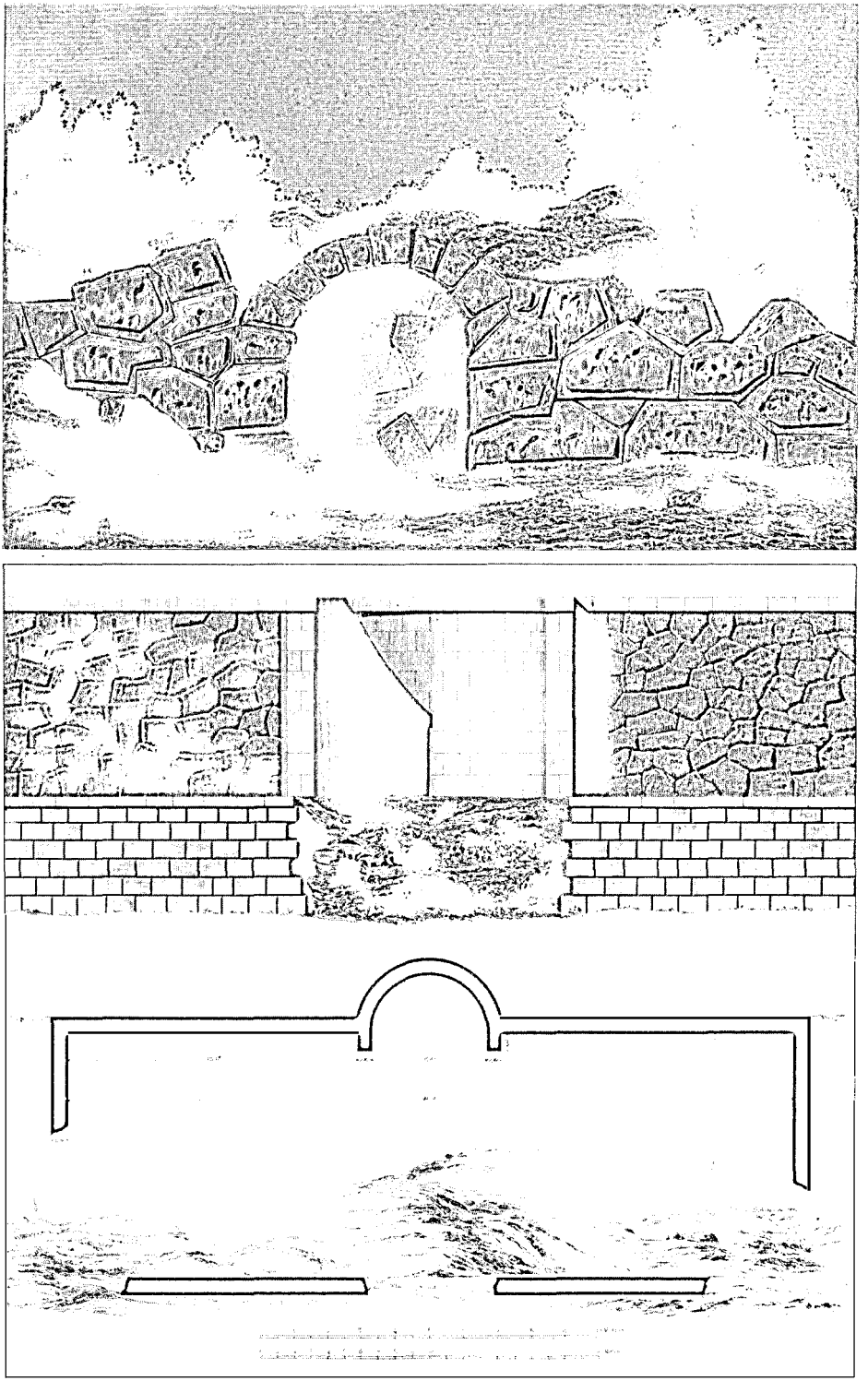
Bodrum (Halikarnas) monarşi hükümeti yanında, Knideliler demokrasilerini korudular ve İskender'in Bodrum üzerine yürüme girişimine karşı da bir şey demediler. Romalılar buraya hâkim oldukları zaman, Jules César'ın cömertliğinin izlerini görmekte gecikmediler. Gerçekte Vénüs dini, burada diğer tanrılarınkini unutturacak derecede şöhret bulmuş ve heykeltıraş Praxitéle'in Knide Venüs'ü şaheseri, antik dönem hükümdarları için hayran olunacak bir eser olmuştu[570].

Pline buna ilişkin bilgi vererek, "Bu güzel yüzü görmek ve hayran kalmak için, (s.178) dünyanın her tarafından gelirlerdi" diyor. Hatta Bitinya hükümdarı Nicoméde, bu heykeli almak için Knidelilerin çoğalan borçlarını ödemeyi önermişse de memleketlerinin şerefini vermeyecekleri cevabını almıştır. Knide (Cnide) tapınaklarında, başka ünlü heykeltıraşların da eserleri vardı; fakat Praxitèle'in Venüs Euploeenne adıyla şöhret bulan bu eseri, olağanüstü görülmüş ve Venüs[571] dini Knide için genel olmuştu. Burada Dorienne, Acraeenne ve Euploeenne denilen Venüs için, üç tapınakta ibadet ederlerdi[572]. Venüs'e olan hayranlık ve sevginin derecesi, eski bir yazarın şu açıklamalarından anlaşılır:

"O zaman şehri görmek ve Praxitéle'nin başyapıtı olan tanrıçasının heykeli ile ünlü, Venüs tapınağını seyretmek için Knide'ye çıkmaya karar verdik. Sanki tanrıça bize önderlik ediyormuş gibi sağ-salim kıyıya vardık. Tayfalar sıradan hazırlıklar ile meşgul iken bende sevimli yoldaşlarımın

---

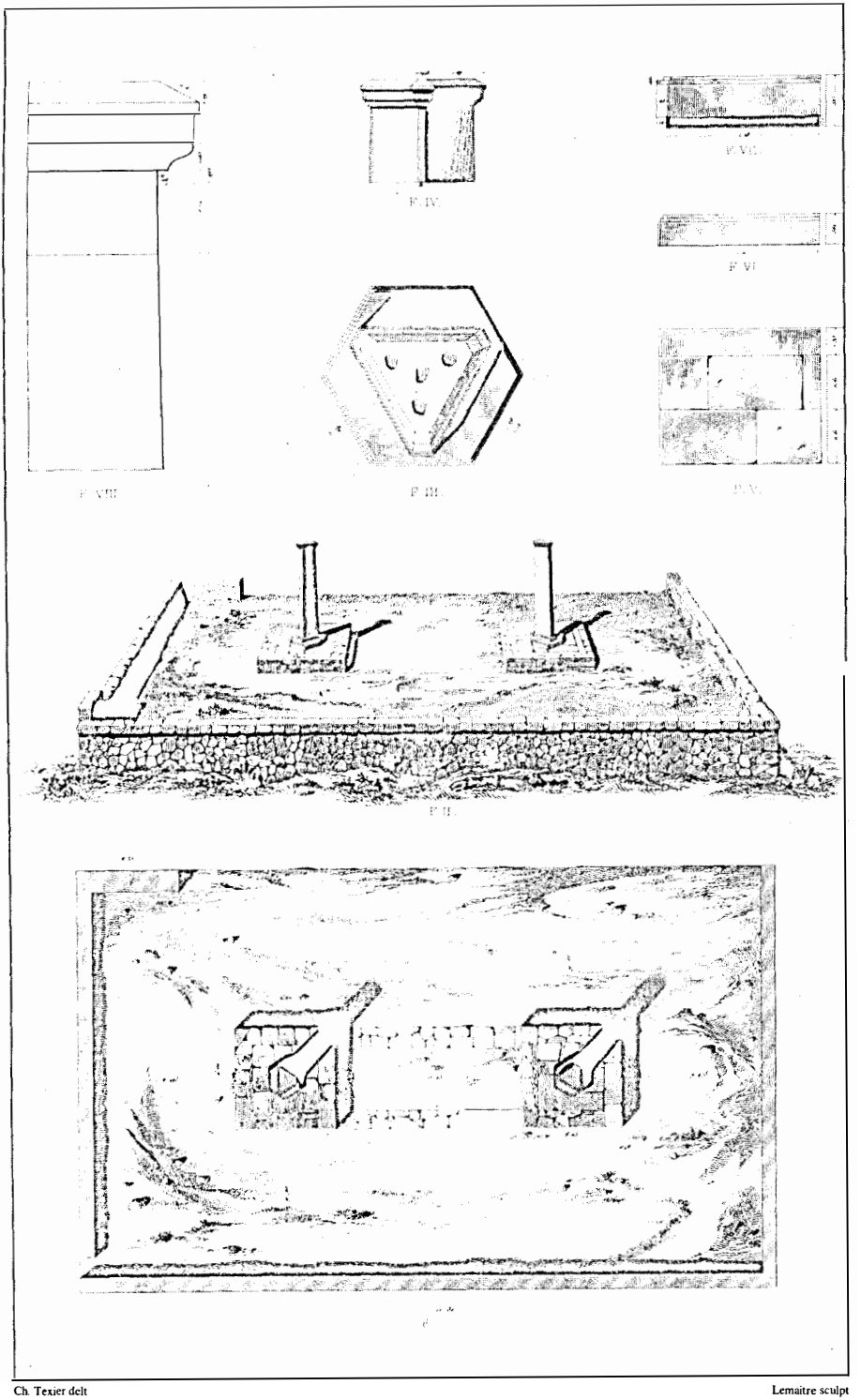
[568] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son yedi cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[569] Thucydide, VIII. Kitap.
[570] Cicéron, IV, 12; Pline, V. Kitap, bölüm 28.
[571] Pline, XXXVI. Kitap, bölüm 4; VII. Kitap, bölüm 39.
[572] Pausanias, *Attica,* bölüm 1.

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

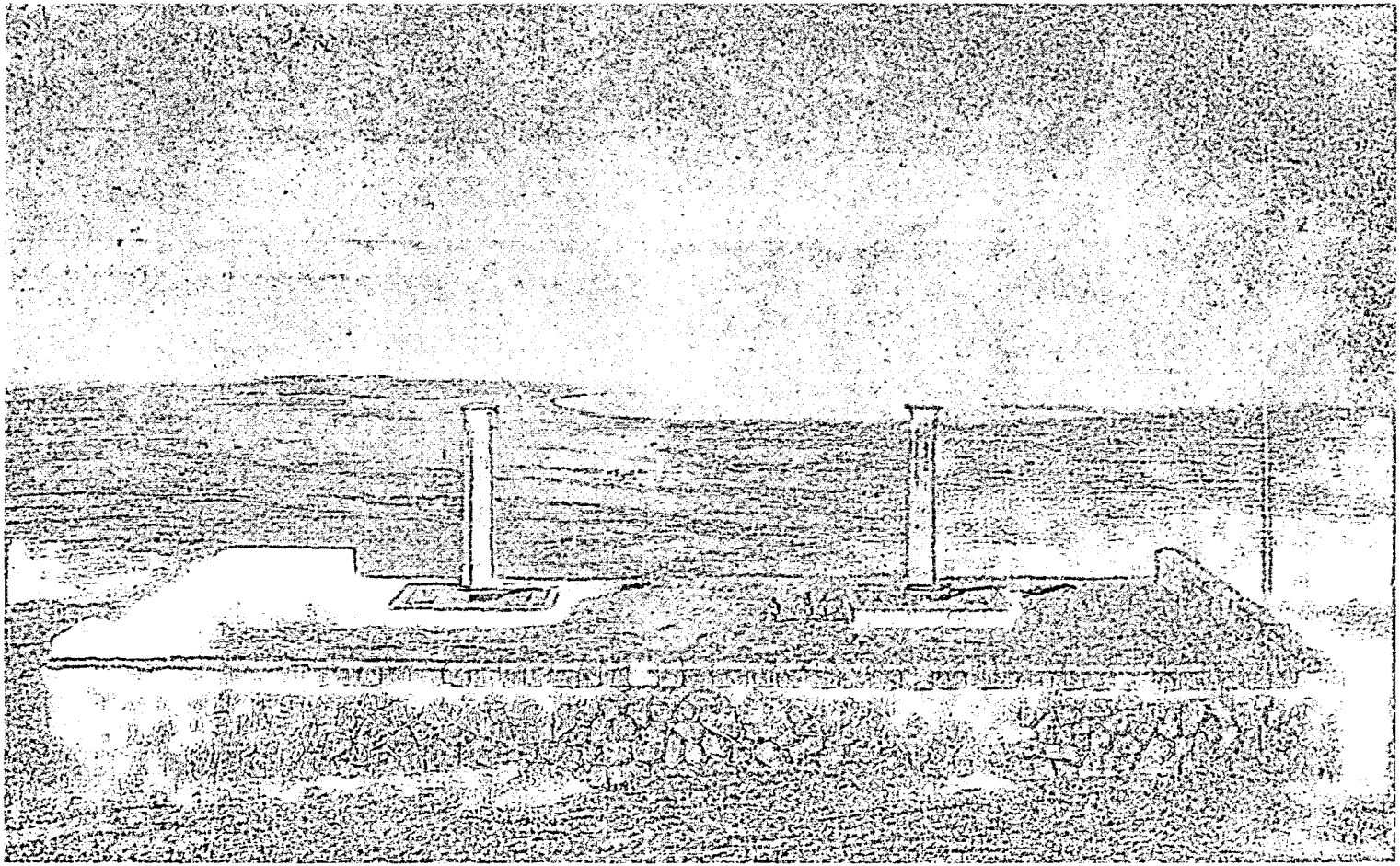
KNİDE (CNIDE). GREK YAPILARI

Ch. Texier delt

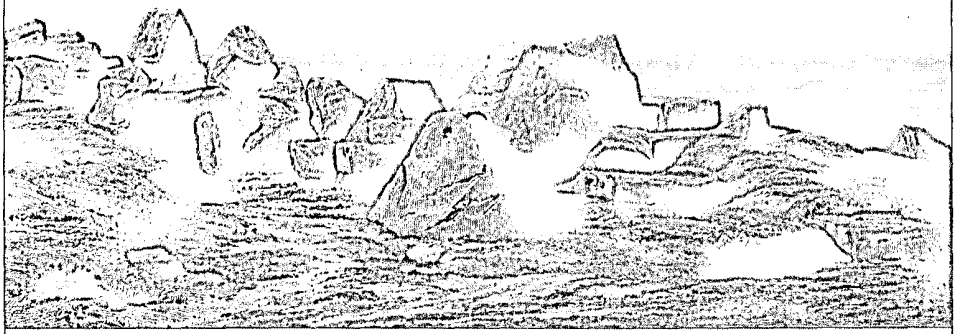
Lemaitre sculpt

KNİDE (CNIDE). HİERON'UN PLÂNI VE AYRINTI ÇİZİMİ

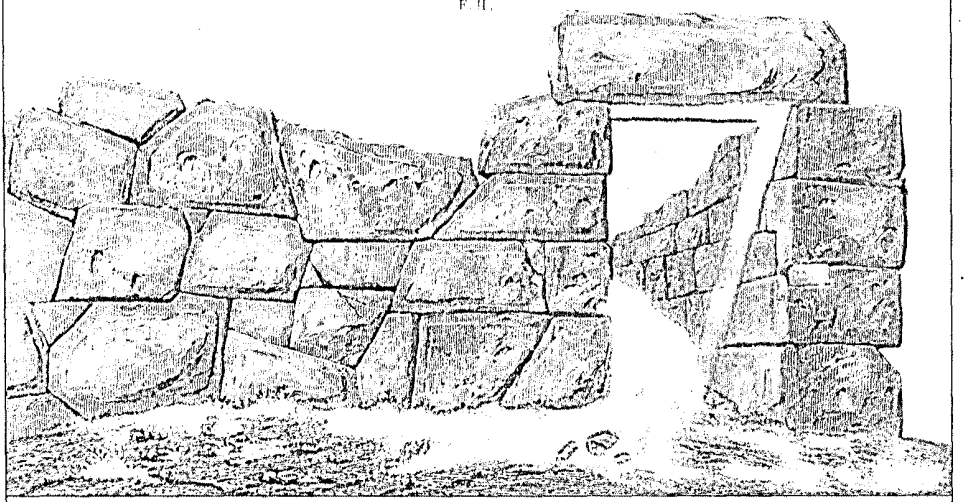

KNİDE (CNIDE)'DAKİ OYUN MEYDANI

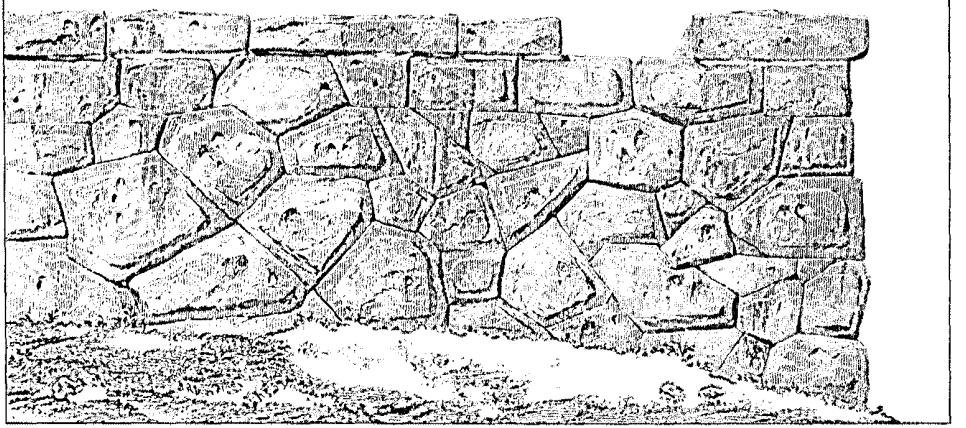
F. I.

F. II.

F. III.

Ch. Texier delt

Lemaitresculpt

KNİDE (CNIDE). HİERON'DAN MİMARÎ AYRINTI ÇİZİMLERİ

ikisi ile şehir turuna çıktım. Venüs'e adanmış bu şehre bol miktarda bulunan ilginç ve şehvet uyandırıcı çanak çömleklerin figürleri ile eğlendik. Sostrate'ın sütunlu girişini ve ilginç olabilecek her şeyi gördükten sonra Chariéles ve ben büyük bir merakla Venüs tapınağına doğru yöneldik[573].

Kutsal sura yaklaştığımız zaman, en hoş kokular bizi mest etti; çünkü içeride parlak kaldırım taşları yoktur. Avlu, Venüs'ün mezarına yakışır şekilde güzel kokulu ağaçlarla doludur, bunlar havasını güzelleştirir. Sürekli olarak çiçek açan ve meyve veren mersin ağaçları, tanrıçayı onurlandırırlar; ağaçların hiçbiri ihtiyarlamaz; onlar sürekli olarak gençtir, sürekli olarak yeni dallar sürerler. Meyvesi olmayanlar, güzellikleriyle kendilerini gösteririler: Uzun boylu servi, koca çınar ve defne ağaçları gibi, sarmaşıklar bu ağaçlara âşık olmuşçasına sarıldıkları gibi üzüm asmaları da iki ilahî varlığın mutlu bir şekilde birleşmelerini gösterir. Sık gölgeliklerin altında ziyaretçilerin dinlenmeleri ve yemek yemeleri için yerler vardır. Buralara şehrin sakinleri tarafından o kadar rağbet edilmezse de Knide (Cnide)'nin başka yerlerinden gelenler yararlanırlar.

Tabiatın güzelliklerine iyice doyduktan sonra tapınağa girdik. Orta yerde Paros[574] mermerinden tanrıçanın çok parlak heykeli! Dudaklarında biraz çekingen bir gülümseme, sadece sol elinin eğimli bir şekilde kapattığı yer dışında güzelliğini hiçbir şey örtmemiş. Heykeltıraşların sanatlarındaki başarıları, o sert mermerde her organın nazik şeklini güzelliğiyle göstermişti. Chariclés bir kendinden geçme anında: "Mabutlar arasında senin tarafından zincirlenmiş olan bahtiyar" diye haykırmış ve boynunu mümkün olduğu kadar uzatarak heykelin birçok yerini öpmüştür. Callicratidès ise, alçak gönüllü ve suskun bir hayranlık içinde duruyordu.

"Tapınağın her ucunda bir kapısı vardır[575]; bu şekilde tanrıçaya her taraftan bakmak mümkün (s.179) olur. İkinci kapı heykeli, özel olarak arkasından görmek içindir. Tapınağın bekçisi kapıyı bize açtığı zaman şaheserin birden bire etkisiyle vurulduk. Hayranlığımızı birkaç kere açığa vurmaktan kendimizi alıkoyamadık[576]."

Bu tanrıçanın tapınağı, limana yakın bir noktadaydı. Önceden birçok bina harabesi varken, birkaç yıldan beri bu yöreye gelen Avrupa gemileri, mermerleri almayı âdet hâline getirdiklerinden, bugün asıl şeklini tam olarak

---

[573] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[574] Delos'un güneyinde Siclad adalarından olup, zamanında çok güzel beyaz mermerleriyle meşhurdu (Ç.N.).
[575] Tapınağın iki kapısı vardır. Lucien vb.; Pline, XXXVI, 5.
[576] Lucien, *De Amoribus,* bölüm 11, s.18.

düşünebilmek için göz önünde çok az şey kalmıştır. Bu tapınak korint tarzında ve dolayısıyla, Romalılar döneminde yapılmıştır. Lucien'in biraz önce aktarılan tasviri, tapınağın yeriyle tamamen denk gelmiyorsa da betimlediği kutsal bahçeler, her hâlde o kadar geniş değildi. Apollonius'un zamanında bu heykel, Knide (Cnide)'de de yine vardı. Théodose tarafından İstanbul'a götürülerek Lausus adındaki saraya konulmuş olan bu heykel, milâdî 475 yılında bütün sarayla beraber yanmıştır.

24 Temmuz 1835 tarihinde *la Mésange* gemisiyle Rumların zamanımızda Crio, yani soğuk burun adını verdikleri Triopaeum'a ve Knide harabelerine gitmek üzere İstanköy (Cos) limanından ayrıldım. Limanın girişinde, Yunan eseri iki dalgakıran vardır. Sağdaki kısmen yıkılmış ise de adadan denize yuvarlanmış kaya yığıntısı olan soldaki eski milletlerin bu iki büyük işte, alet olarak ne kullandıkları düşüncesini akla getirir. Güneydeki liman küçükse de derin olduğundan büyük gemiler girebilir. Bu liman, Romalılar döneminde nasıl bırakıldıysa yine öyle kalmıştır. Rıhtımın bütün kaplamaları, hemen hemen dokunulmamış durumdadır. Limanı trapez şeklindedir; dar tarafı iki limanı birbirinden ayıran boğazı ya da diliyle karaya bağlayan şerittir. Girişte kesme ve yontma taşla yapılmış çember şeklinde bir kule, eski Yunan tarzının en güzel örneklerinden birisidir.

Bazı genel binalar, özellikle Korint tapınağı, söz konusu kara boğazına yapılmıştı; bunlar mermeri alınıp taşınan binalara daha yakın oldukları için en çok tahribe uğramışlardır. Dalgakıranın yakınındaki bir küçük bina, Pélasgique tarzında yapılmıştı. Bu yapım tarzı (s.180) çok eski bir mimarî dönemi hatırlattığından, dikkat çekici olmakla beraber ileride sözü edilecek bazılarına göre bu yapım tarzı, Roma imparatorluğunun bütün dönemlerinde Asya kıyılarında uygulanmıştır.

Knide şehrinin en büyük kısmı, ada üzerinde olmayıp asıl kıyıdaydı. Çevrelediği sağlam surlarının büyük kısmı mevcuttur. Şehrin içi, yokuşlu ve eğimli olduğundan, setlere birbirine paralel temeller yapılmıştır. Kuzey taraftan ikinci setin üzerinde, beyaz mermerden yapılmış bir tapınak yükselirdi. Bunun bütün saçak altı kenar pervazıyla cephenin kapı üstü kısmı, hâlâ durur.

Knide (Cnide) Hiéron'u

Knide (Cnide) mezarlıklarının ortasında, bütün eski eserlerin hiçbirine benzemeyen, dört tarafı duvar ve dikdörtgen şekildeki meydanlık, gerçekten dikkat çekicidir. Resminde görüldüğü üzere, doğudan batıya doğru uzanan bu düz meydanlık, kuzey tarafından kırk iki metre seksen santimetre uzunluğunda bir teras üzerine tutturulmuştur. Meydanın

genişliği on üç metre seksen santimetredir. Bu alanın içinde, kenardan altı metre ve birbirinden on bir metre yirmi beş santimetre mesafede, dört köşeli şekilde iki sundurma vardır. Bunların her biri, üç sıra taşla yapılmış olup, bulundukları zeminden bir metre elli beş santimetre yüksektirler. Bunların her birinin ortasında da bir metre yirmi bir santimetre yükseklikte altı köşeli birer kaide vardır. Bu kaidelerin üzerinde, önceden üç yüzeyli tek parça birer taş dikili imiş. Bu taşlar şimdi yıkılmış iseler de yerleri ve dikilme şekilleri bellidir. Şöyle ki bu dikili taşların üç yüzey köşeleri, yani açıları tam ve düzenli değildir. Bu yüzeyler büyük yüzeyle karşılaştırıldığı zaman, bunun böyle kırık yapılmasında kullanılan mühendislik hesabı şöyledir: Önce bir metre yirmi bir santimetre yarı çapıyla bir daire çizilmiş, bu dairenin içine bir altıgen resmedilmiş ve bunun her köşesi, doğal olarak yarıçapa eşit, yani bir metre yirmi bir santimetre uzunluğunda olmuştur. Sonra yine bu dairenin içine eşit kenar bir üçgen çizilmiş; bu üçgenin üç köşesi doğal olarak altıgenin köşelerinden üçüne paralel yönde giderek daire ekseninde yine biri diğerine eşit üç açı yapıp üçgeni meydana getirmişlerdir. Bu açılar, altıgenin dışına çıkarak daireye temas etmişlerdir. İşte (s.180) eş kenar üçgenin dışında kalan açı kısmı çıkarılınca, geriye kalan şekli, söz konusu dikili taşların şeklidir. Bu dikili taşlar, kaidesi ve direk başlığı dahil olduğu halde, on bir sıra taşla yapılmıştır. Elbette dinî ve siyasî bir amaç ve bir şeye yaramak için yapılmış olan böyle dikili taşlı yüksek meydanın, bir halk meclisi ya da Apollon'un koruması altında bulunan şehirlerin meclisinin toplanması için olması da muhtemeldir. Priène yakınlarında Tchangli'de incelediğim Panionium kale duvarı hakkında birkaç kelime söyledim. Levhada[577], temelleri üzerine oturtulmuş iki sütunu verdim; ama bu yeniden canlandırmada kuşkuya yer olamaz[578].

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Afrodisyas (Aphrodisias)

Karya sahasının kuzeydoğu tarafı, bazıları Menderes (Méandre) nehrine ve birtakımı da Likya denizine akan birçok dereyi içine alan geniş bir platodur. Zamanımızda Baba Dağı adı verilen Cadmus Dağı, bu platonun en yüksek noktasını oluşturur. Antik dönemde burası, çok sayıda şehir ve oldukça önemli müstahkem kasabalarla işgal edilmişti. Örnek olarak Tabae şehri, adını Tabaea sahasına vermişti; yeri bilinmeyen Plarasa[579] şehrini, bu sahanın en zengin ve en meşhur şehri olan ve hâlâ eski Yunan güzel

[577] Bkz. 7 numaralı gravür.
[578] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[579] Aydın-Karacasu Bingeç köyünde harabeleri bulunan antik yerleşme (Y.N.).

sanatlarının en parlak döneminden bazı eserleri içeren Afrodisyas şehri içine almıştı.

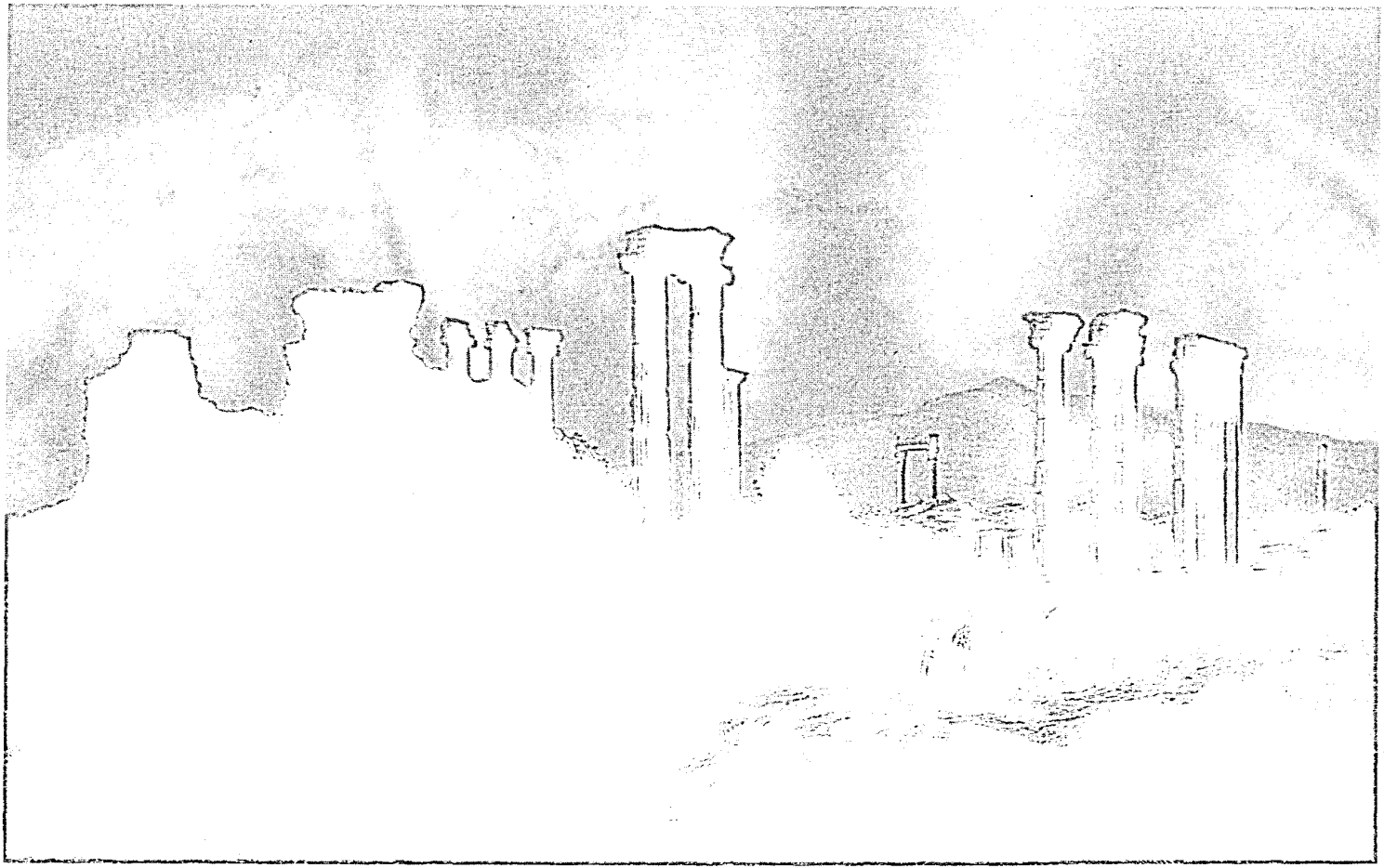
Bu şehrin kuruluş tarihi, Karya sahasının bu kısmında Leleg ve Pelasgların yalnız olarak bulundukları döneme çıkar. Bu şehir önce Lélégopolis, sonra Ninoë ve daha sonra Afrodisyas diye adlandırıldı. Eğer Ninoë adı Asurluların Ninus'undan gelme ise, o zaman bu şehrin milâttan on üç yüzyıl önce mevcut olduğunu varsaymak gerekir. Bu çok eski dönemde Asya milletlerinin, ibadet ettikleri Diyana (Diane) ile arasında paylaşan Venüs dini, bu şehirde çok yaygınlaşarak putperestliğe ait kuruluşların yıkıldığı güne kadar devam etmiştir.

Şehir, Cadmus Dağının eteğindeki verimli ve bazıları şehrin içinden çıkmak (s.182) şartıyla çok sayıda kaynakla sulak olan bir ovadaydı. Aralıksız olarak düzenlenen oyunlara ve panayırlara çağrılan Asya bağımsız şehirlerinin çoğunun gönüllü katkılarıyla yükselen süslü binaların malzemesi, oranın beyaz mermer ocaklarından sağlanırdı. Afrodisyas şehrinin Sezar (César) ailesinin soy olarak dayandıklarını iddia ettikleri Venüs'e ait bulunması, bu şehre imparatorların dostluğunu ve muhabbetini kazandırmıştır. Uzun yüzyıllar boyunca Asya'da, bu şehir kadar şanslı olan bir diğerini tanımıyoruz.

Asya şehirlerinden çoğunun Roma boyunduruğu ağırlığını çektiği bir zamanda, Afrodisyas, şehri Auguste'ün bir iradesiyle halkının buna ve Jules César'a ettiği hizmetlere ödül olarak, şehrin bağımsızlığını koruma altına almıştı.

Kitabelerin çoğunda rastlanan Plarasa şehri adının Afrodisyas ile beraber söz edilmesi, halkının bir tür birliktelik içinde olmasının sonucu olsa gerektir. Tauropolis şehrinin de Plarasa gibi bir şey olması muhtemeldir. Şehrin bazı kitabelerinde, Afrodisyaslıların Tauropolites diye adlandırıldığını görmüyoruz; fakat Afrodisyas'ın eskiler tarafından tanınması, yalnız bu adlarla değildir. Hristiyanlık dini Karya sahasında yayılmaya başladığı zaman, nefret edilen bir dini hatırlatan bu Afrodisyas adı, tamamen ortadan kaldırılarak yerine haç şehri anlamına gelen ve şehrin önceden adlandırıldığı Tauropolis'e de benzeyen Stauropolis adı konulmuştur. Milâdî IV. yüzyılın sonlarında, imparator I. Léon'dan Karya'nın başkenti unvanını aldı ve yine o zamanlarda baş papazlık makamı oldu.

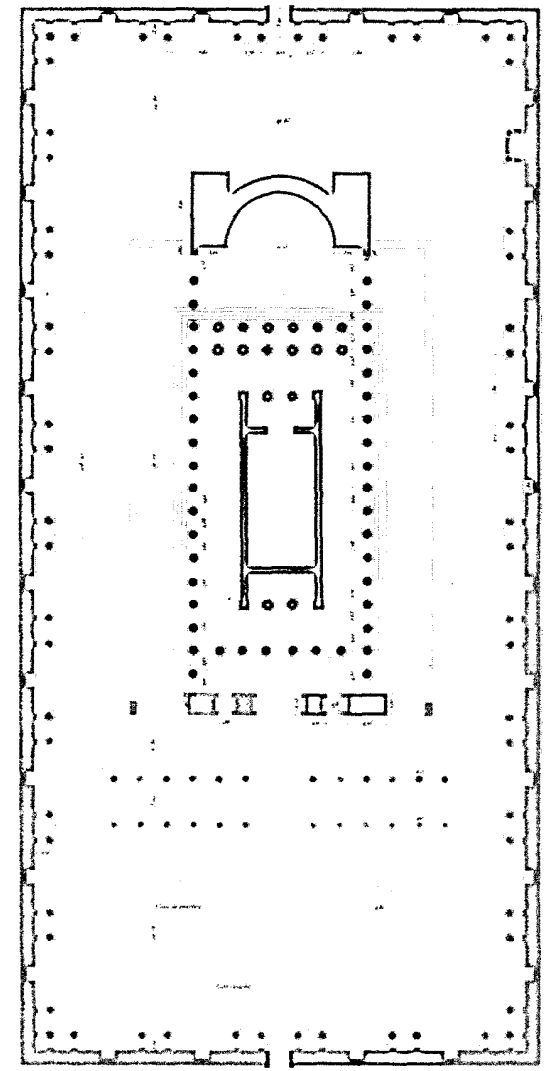
Bu şehrin şimdiki adı olan Gheyra'yı, Türkler Carias kelimesinden almışlardır (!).

Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

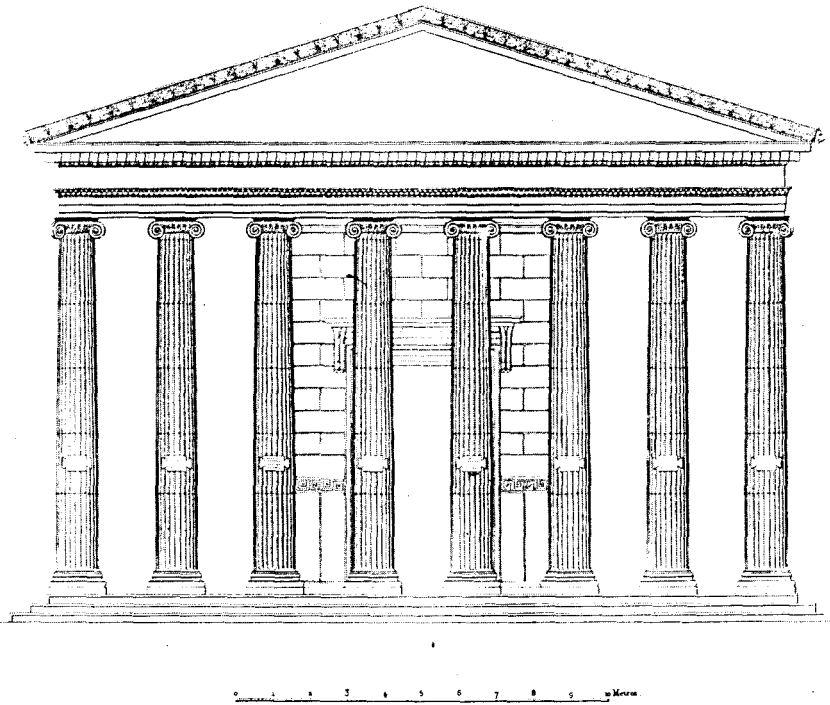
AFRODİSYAS (APHRODISIAS) TAPINAĞININ GÖRÜNÜŞÜ

Ch. Texier delt

Lemaire sculpt

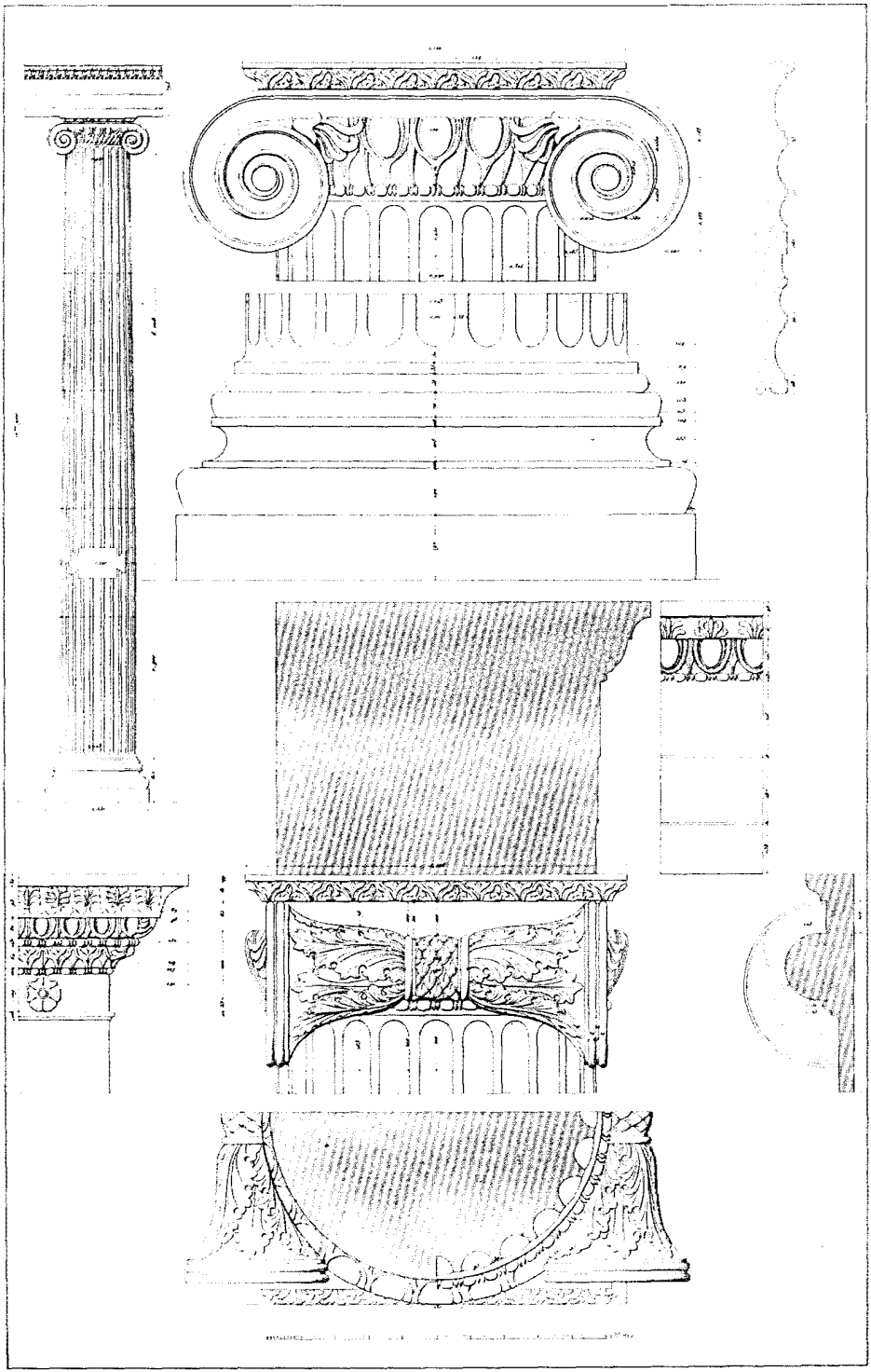
AFRODİSYAS (APHRODISIAS). VENÜS TAPINAĞININ PLANI

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

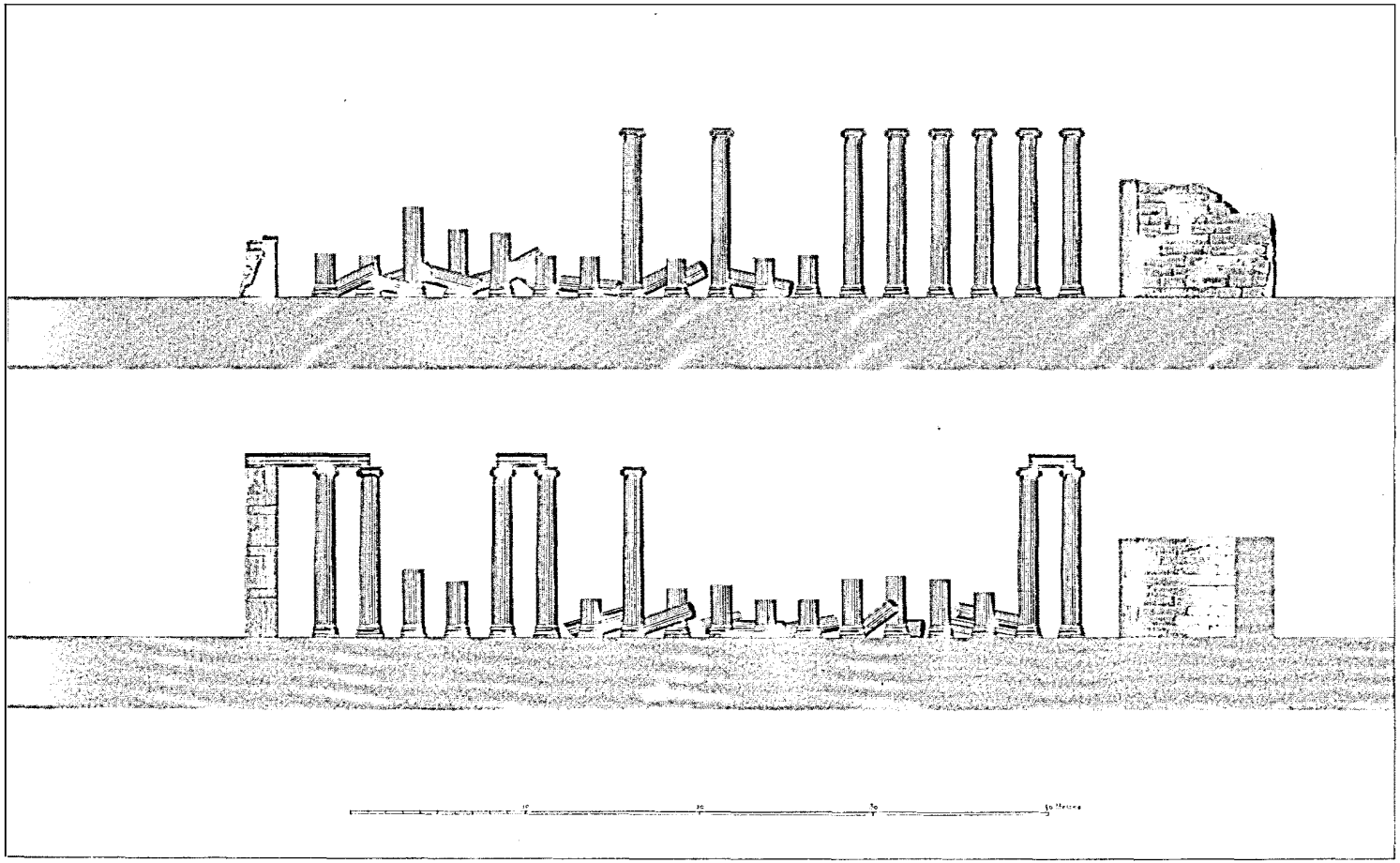
AFRODİSYAS (APHRODISIAS). VENÜS TAPINAĞININ CEPHE ÇİZİMİ (RESTİTÜSYON)

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

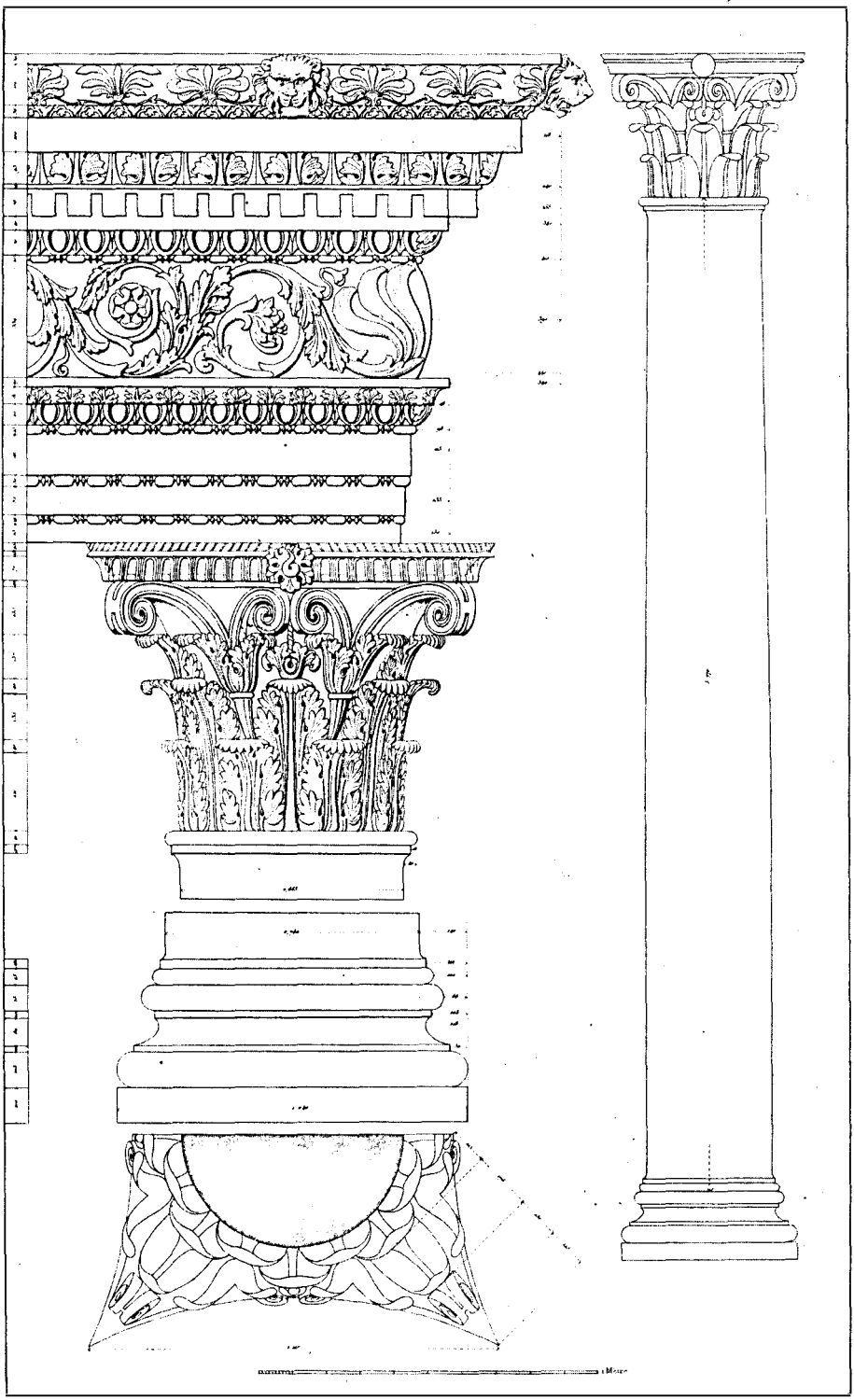
AFRODİSYAS (APHRODISIAS). TAPINAĞIN MİMARİ DÜZENİNDEN AYRINTI ÇİZİMLERİ

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

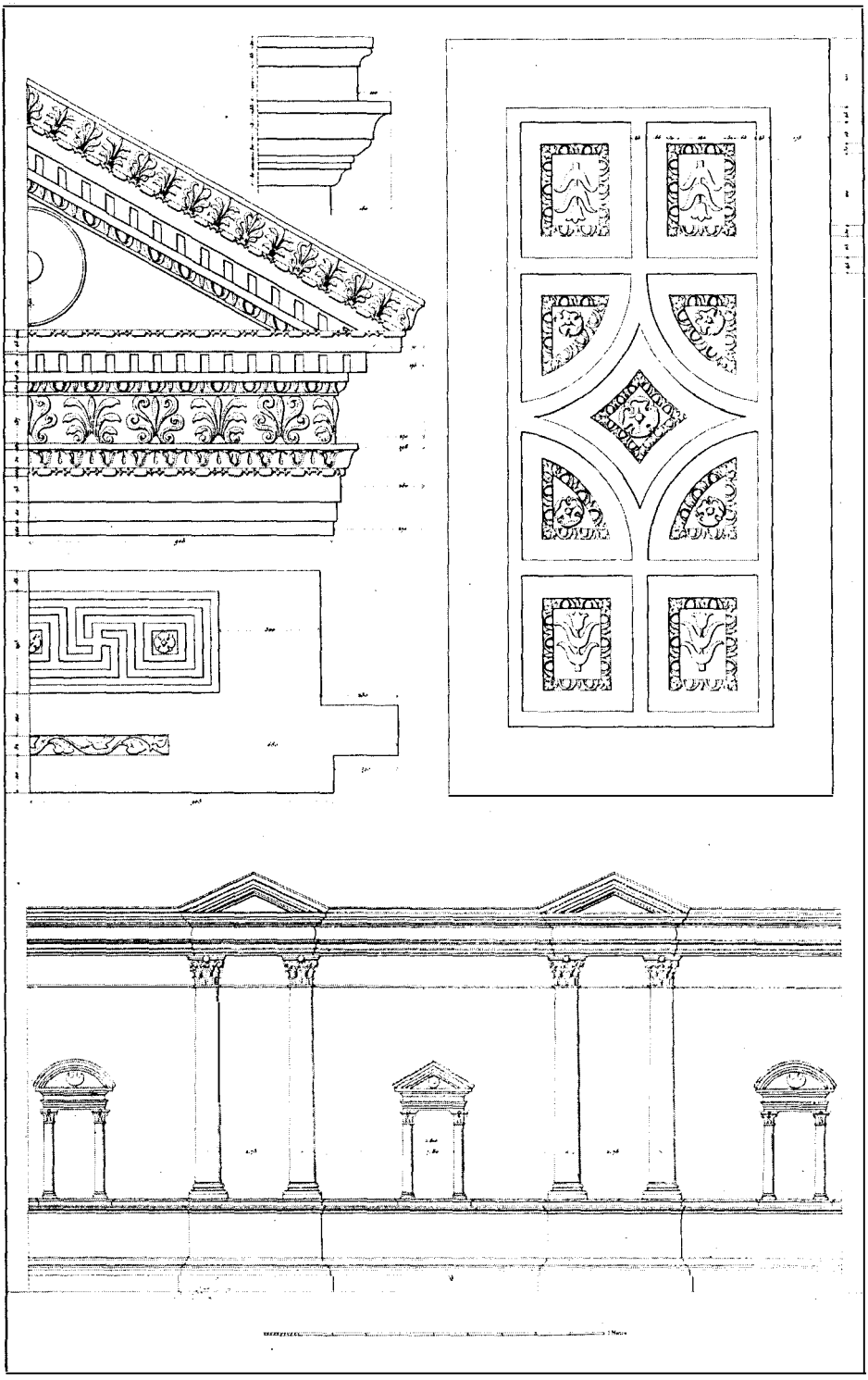
AFRODİSYAS (APHRODISIAS). TAPINAĞIN YAN CEPHE ÇİZİMLERİ

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

AFRODİSYAS (APHRODISIAS). TAPINAK TEMENOSUNUN BÜYÜK NİZAMI

Ch. Texierdelt

Lemaitre direxit

AFRODİSYAS (APHRODISIAS). TEMENOS'TAN AYRINTI ÇİZİMLERİ

Sığınma hakkı, Venüs tapınağının yararlandığı belli başlı ayrıcalıklardan biri idi. Genel anlamda ya Temenos'da son bulurdu veya kutsal sur duvarı idi. Bu eyaletlerin yöneticisi Mithridate, sığınma alanını genişletti, Marc-Antoine ikiye katladı. Tibère'in krallığı sırasında bu hak yeniden tartışma konusu yapıldığı zaman, Afrodisias'ın milletvekilleri, Afrodisias'lıların, onun davasını destekleme gayretlerine tanıklık eden diktatör Sezar tarafından hazırlanan bir buyruk ileri sürdü. Bu ayrıcalıklar, bir kitabenin doğruladığı gibi daha sonraları da yinelendi; ama imparatorun adı geçmemektedir[580].

(s.183) ON İKİNCİ BÖLÜM

Şehir - Duvarlar

Şimdiki Afrodisias şehrinin surları, eski Yunan yapısı temelleri üzerine sonradan yapılmış duvarlardır. Üçüncü ya da dördüncü milâdî yüzyılda, putperestlik eserleri yıkılarak onlardan çıkan malzemelerle, bu duvarlar hemen hemen tamamen yenilendi. Eserlerin üzerindeki kitabeler de binaların içine girdiğinden, bugün meydanda yine yazılara rastlanmakla beraber birçoğu duvarların içine gömülü kalmıştır.

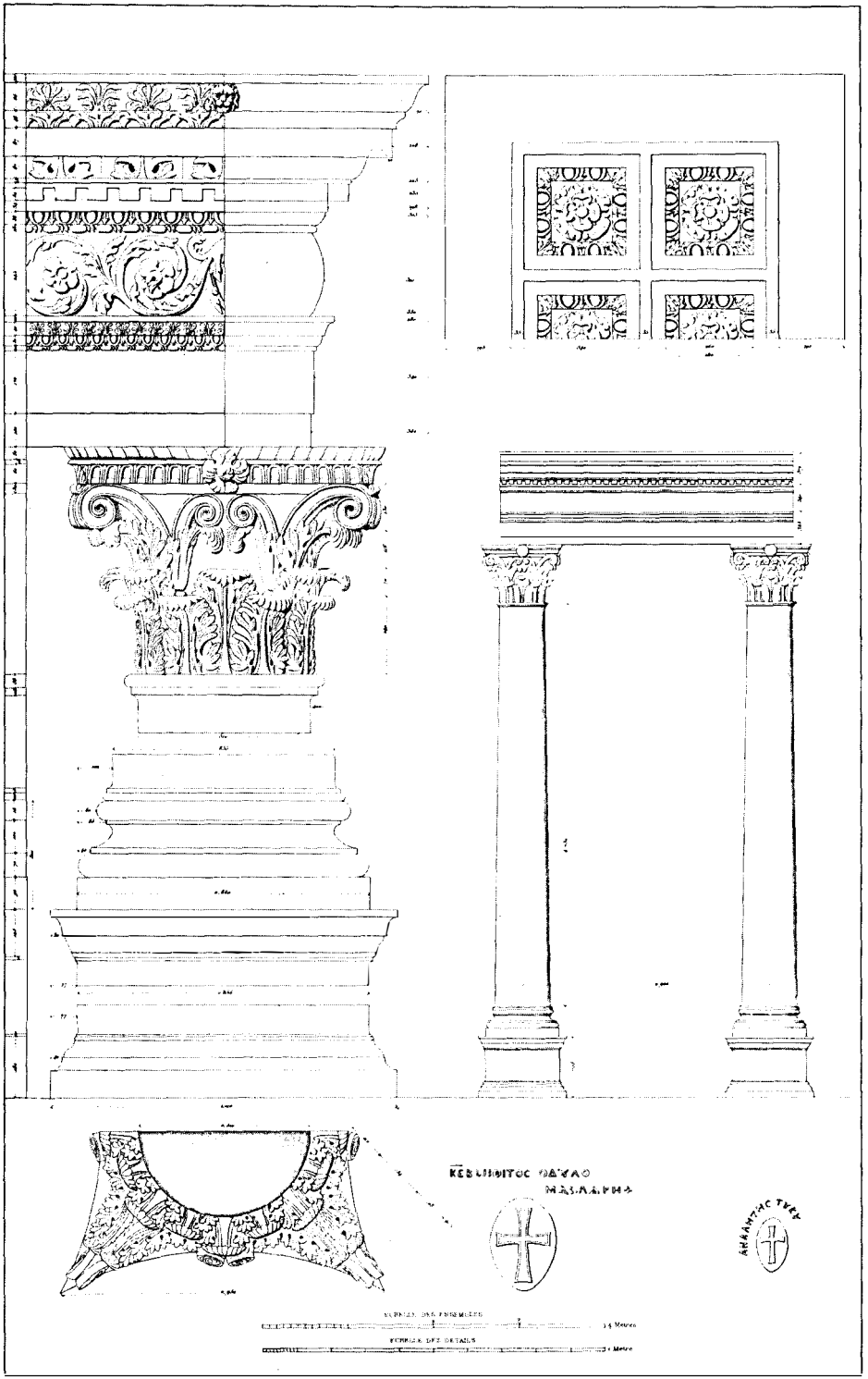
Duvarların çevresi çok sayıda açı ve beklenmedik sıçramalar oluşturan düzensiz bir çizgi izler. Kulelerin sayısı çok değildir ve her tarafta daha önce de kullanılmış malzemeden yararlanılmış olması göze çarpar[581]. Şehrin güney tarafında, küçük bir tapınağa ait kabartma resimler, çok iyi yapılmış eserlerdendir. Kapılar bile çok değişime uğramıştır; güneydeki kapı ilginç ve farklı türlerde bir malzeme yığını gibidir. Kenar pervazları ve direk başlıklarının hiçbiri, diğerine uymaz. Doğu ve batıdaki kapılar eski malzemeyle yapılmıştır. Daha özenle yapılmış olan alttaki kapıda, şu kitabe vardır:

"Efendilerimiz Flavius, Julius Constance, dindar, savaşçı, muhterem, şöhreti dünyaya yayılmış, mükemmel insan César Flavius Quintus Eros Monaxlus'un başarısına, sağlığına, selametine, şerefine, gücüne ve sonsuza dek devamına, çok seçkin vali ve Giritli hâkimlerinden biri... bu kapıyı, muhteşem Tauropolitains şehri için kendi parasıyla yaptı."

"Diğer eserlerden başka Tauropolitains'in muhteşem başkentinin yararı için surları tekrar yaptıran şanlı Flavius Constance şerefine, senato ve halk saygılar sunarlar."

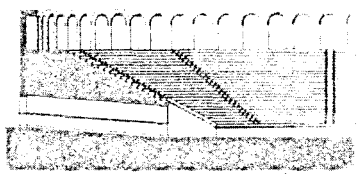
[580] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[581] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

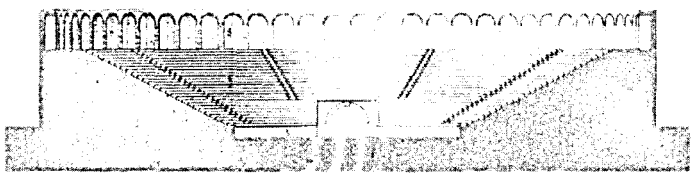
Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

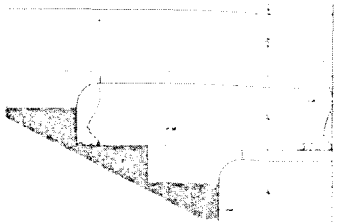
AFRODİSYAS (APHRODISIAS). TEMENOSUN KÜÇÜK NİZAMI

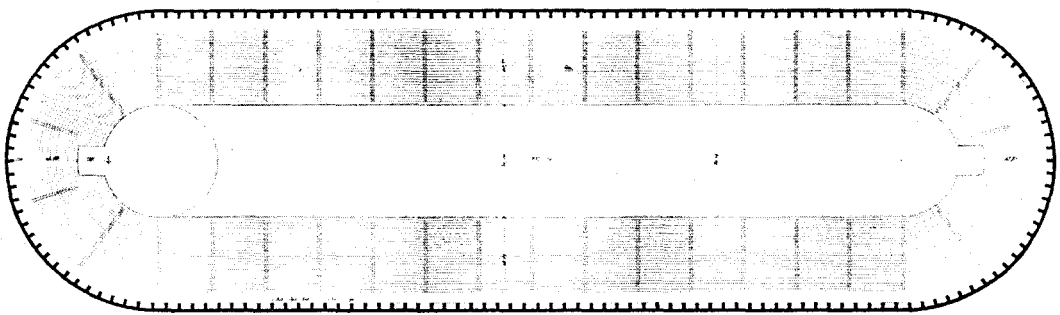
F III

F II

F IV

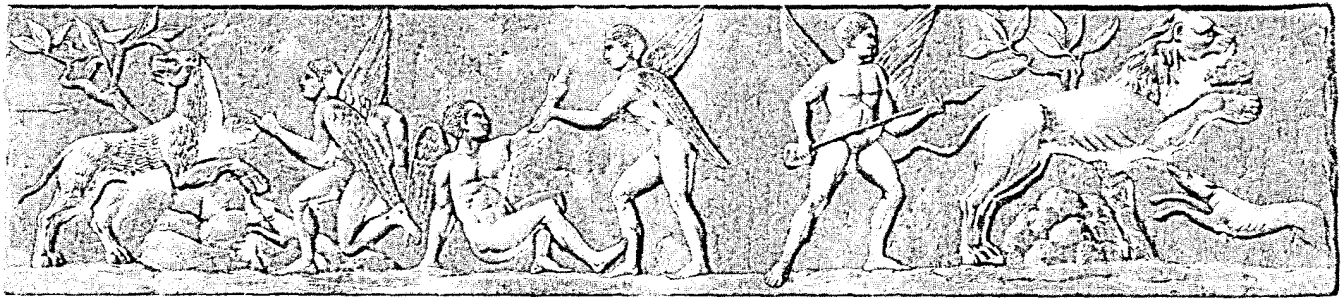

F I

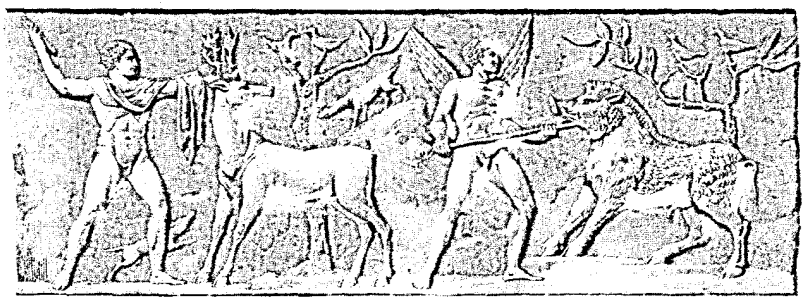
Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

AFRODİSYAS (APHRODISIAS). STADİUM'UN PLANI, KESİTLERİ VE BİR AYRINTI ÇİZİMİ

F. I.

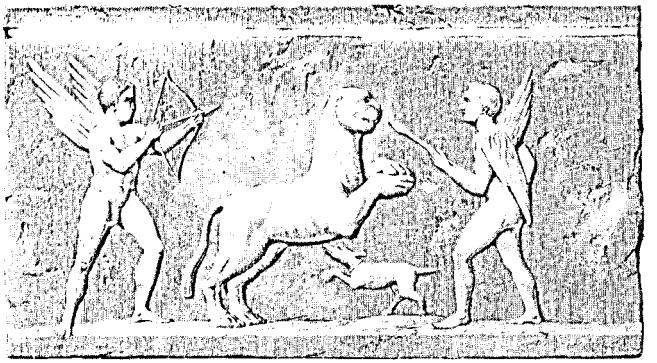

F. II.

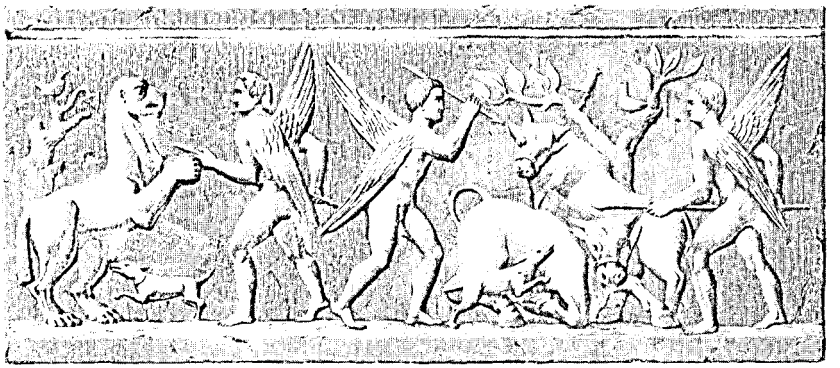
Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

AFRODİSYAS (APHRODISIAS). MERMER FRİZ

F I.

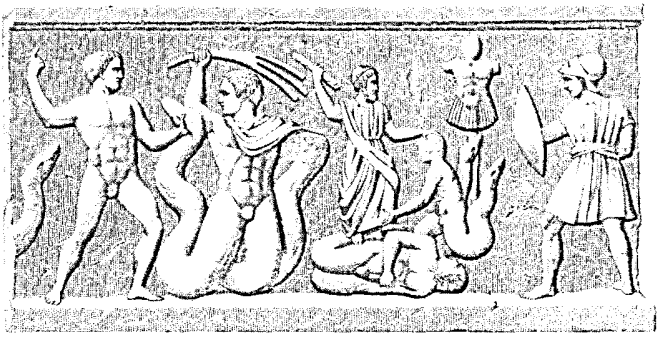

F. II.

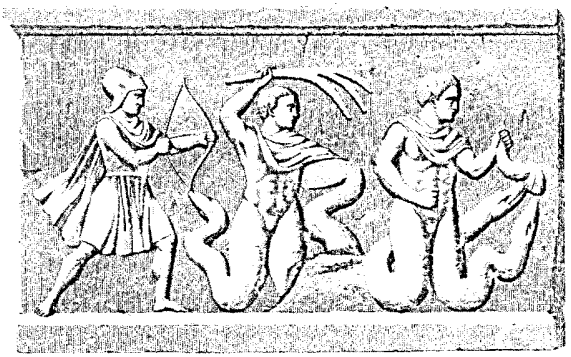
Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

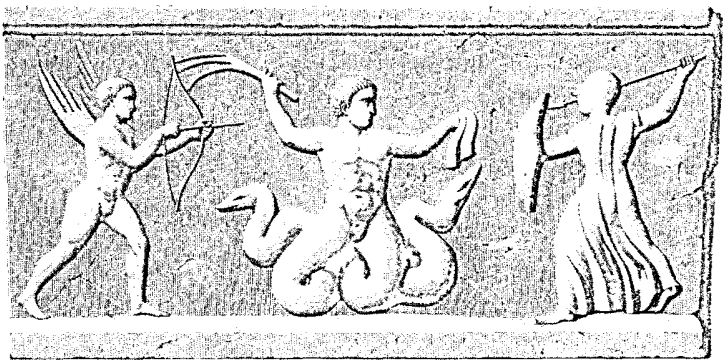
AFRODİSYAS (APHRODISIAS). MERMER FRİZ

F. I.

F. II.

F. III.

Ch. Texierdelt

Lemaitre sculpt

AFRODİSYAS (APHRODISIAS). MERMER FRİZ

Diğeri:

"Kapının yapımı, şanlı koruyucumuz Flavius Ampelius'un döneminde, İndiction[582] tarihinin sekizinci yılında yenilenmiştir."

Bu tarih, milâdî 349-350 yıllarına denk gelir. Bu kapıya yakın bir yerde, düzgün olmayan Bizans harfleriyle şu kitabe görülür:

(s.184) "İlahi, dünyaya bugün ve sürekli olarak yardım et!".

Constance'ın kapısı, en eski binalardan koparılarak getirilmiş malzemelerle, beyaz mermerden yapılmıştır. Üzerinde yazı olan binanın bir kısmı, Venüs tapınağından getirilmiştir.

İç koy kare biçimindedir, ağzı iki metre altmış santimetre ve yüksekliği iki metre sensen beş santimetredir. Sadece bu geçidi vardır. Yukarısında tavan tekneleri ile bezenmiş bir kemer bulunur. Onun da genişliği bir metre yetmiş beş santimetredir. Tüm yapının üstü bir alınlık ile kaplıdır. Tapınağın péribole'undan bu alınlık kaldırılmıştır[583].

Kuzey tarafın surları, güneye oranla iyi muhafaza edilmemiştir; bunun bazı kısımları, Yunan dönemine aittir.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Tapınak

İlk Havariler aracılığıyla Hristiyanlığın girdiği eski şehirlerde, hükümdarların buyrultularıyla putperestlik kurumları ve tapınaklarının yıkıldığı ve İtalya ile Sicilya'da olduğu gibi, Asya'da da kiliseye çevrilmiş eski tapınakların az bulunduğu bilinmektedir. Afrodisyas tapınağı, Hristiyanların diğer tanrılara oranla çok nefret ettikleri bir tanrıçaya özgü olmakla beraber bu genel imhadan her nasılsa korunarak Hristiyan kilisesi yapılmıştır; fakat dış süslemeleri, kısmî olarak değiştirilmiş ve içten çok ince bir düşünceyle, büyük kilise şekli verilmiştir. Dışarıdaki sütunlar yerlerinden çıkarılmamak üzere, kilisenin ön tarafının kenar sütunları olarak içeri alınmıştır. Bundan başka değişiklikler de yapılmıştır. Venüs tapınağı harabesi, bugün birbirine paralel ve biri diğerinden on sekiz metre otuz santimetre mesafedeki iki hattın her biri üzerinde, on sekizer sütun ortaya koyar[584].

---

[582] Romalıların her devresi on beş yıl sayılan bir tarih hesabı (Ç.N.).

[583] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[584] Bkz. 19 numaralı Afrodisyas'taki Venüs tapınağı gravürüne.

Harabede bugün on altı sütun vardır ve diğer sütun kaidelerinin çoğu da yerlerindedir; fakat sütunların üstündeki kenarlar, saçak altı pervazları ve kaplamalarla kapı ve sütun üzeri taşları, ufak parçalarına kadar, hep Bizans duvarcılığında kullanılmıştır. Bugün yarım çevre amfinin yarım çember biçimindeki kitlesi ve girişin bulunduğu tarafta kilisenin üç kapısını işaret eden üç mermer duvar ayak kalmıştır[585].

Söz konusu olan, bu verilere dayanarak, Venüs tapınağının ilk planını bulmaktır. Eğer sütunlar arasında eksenden eksene mesafeyi ölçersek, on dört sütun arasını otuz altı metre kırk bir santimetreye eşit olduğunu buluruz. Dolayısıyla ortalama iki metre altmış santimetredir ve eğer on sekiz metre otuz santimetreyi iki metre altmış santimetreye bölersek, iki sıra sütunu ayıran yedi sayısını elde ederiz; yani tapınağın cephesi sekiz sütundan veya yedi sütun arasından meydana geliyordu. Şimdi biliyoruz ki çevresinde tek sıra sütun bulunan Yunan tarzı her tapınakta yan taraf sütun sayısı, cepheninkinin iki katı artı birdir; o hâlde yanlarda on yedi sütun bulunmalıdır; bu da tam bize verilen sayıdır. Sella (Cella)'nın genişliği, cephenin sütunlarının dizilmesi ile belirlenir. Bundan, Afrodisias tapınağının çevresinin tek sıra sütunlu, sekiz sütunlu, amphiprostyle ve ante'li olduğu sonucu çıkıyor. O *İyon* tarzı idi. Sütunlar on metre kırk santimetre yüksekliğinde idi; beş mermer kitleden oluşuyordu ve oluklu idi[586].

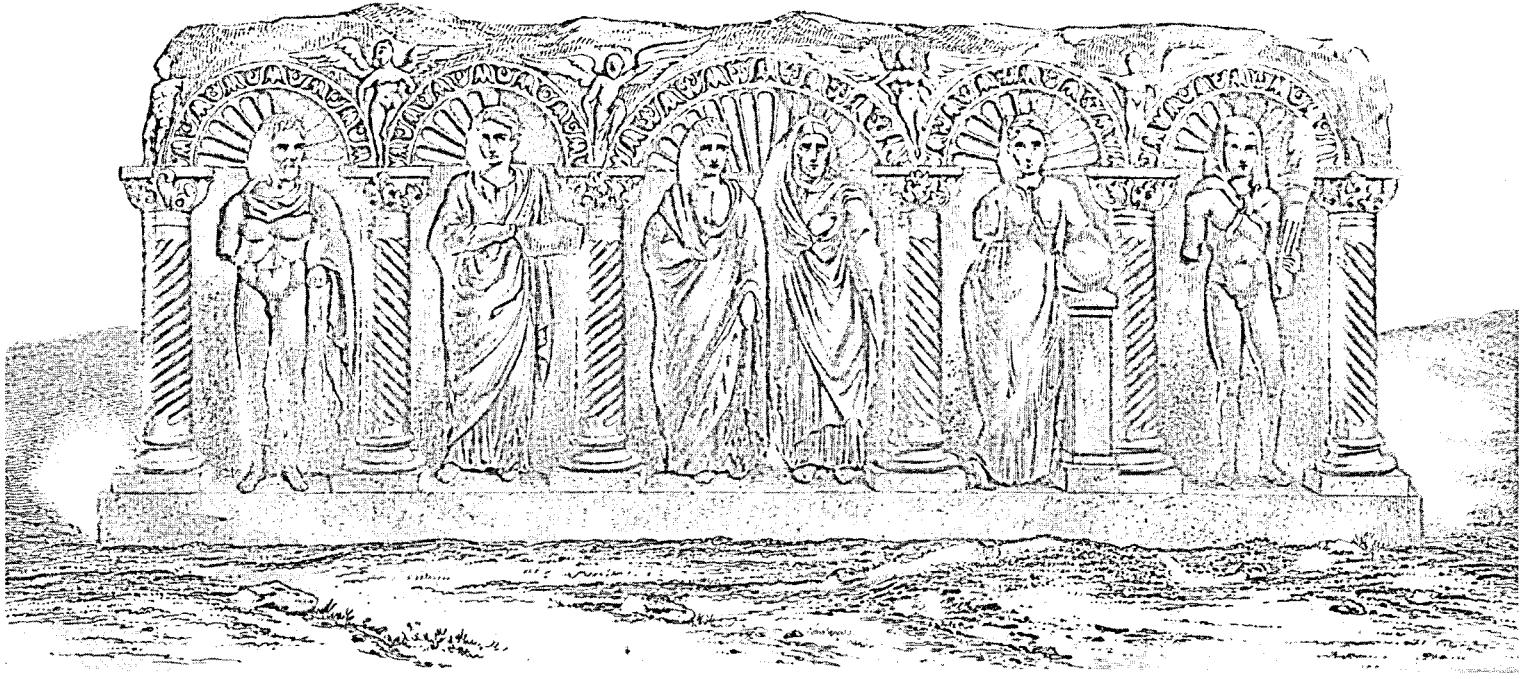
Tapınağın yapım tarzı, onu Manisa (Magnésie) tapınağı da içinde olmak üzere, antik dönemin (s.185) en güzel eserleri arasına koyacak kadar mükemmeldir. Yapım tarihi hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Çoğu yazarlar, Venüs dininden söz etmişlerse de tapınağı hakkında bir şey dememişlerdir. Sütunlarının birkaçı hediye olarak gelmiş ve bunları hediye edenlerin adlarını bir kenara kazımışlardır. Philocaesar adının işaret ettiğine göre, bu bina Roma egemenliğinden sonradır:

"Athénagore'un oğlu Eumachus, Eumachus'un oğlu Diogéne Philocaesar, Denys'in oğlu Ammias; fakat Adraste soyundan ve Molon'un oğlu Olympias, bu sütunu tanrıça Venüs'e ve halka armağan ettiler."

Bu kitabe yalnız üç sütunun üzerinde tekrar edilmiştir.

Venüs, kendi öz gelirleriyle, heykel yuvaları ve ayarlamaları ile küçük kapıları inşa etti. Onları taşıdı, dikti ve beyaza boyadı. Bu görevleri üstlenmiş Zénon'un oğlu Zénon, Ménandre Apollonius, üçüncü ad

[585] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[586] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

AFRODİSYAS (APHRODISIAS) HARABELERİNDE MERMER LÂHİT

Attale'nin oğlu Pitéus Egréneto, Pitta'nın oğlu Héraclide, Eunus'un oğlu Pélopide, tapınak kurucuları.

Bu kitabe şüphesiz kutsal suru süsleyen heykelleri içine almak üzere inşa edilmiş yuvalara aitti[587].

Tapınağın bulunduğu arazi, hep beyaz mermer kırıklarıyla doludur; bu enkaz, tapınağın böyle mermerden bir duvarla çevrili olduğunu gösterir. Tapınağın cephesinin önünde, *Korint* tarzında bir sıra küçük sütunlar vardır. Bunların ne için konulduğu anlaşılamamıştır. Bu sıranın daha ilerisinde, sütun kaideleri bulunan sütun veya heykel yerleri vardır. Bu yerin giriş noktasının sağ tarafında, beyaz mermerden iki havuz vardır; bunların çapı dört metre seksen santimetredir. Biraz ileride, yere yatmış, girişe doğru bakar vaziyette bir aslan heykeli vardır.

Kolay rastlanmayacak bir zenginlikle süslenmiş bu téménos, şimdiye kadar tasvir ettiklerimden, sözün özünü söylemek gerekirse, daha özel görünümü ile ayrılır. Gerçekten de onun ne sütunlu girişi, ne de papazların kalması için ayrılmış yeri vardır. Kısacası burası çevresinden tamamen ayrı düşmüş bir kamp gibi, tam anlamı ile dışa kapalı bir yerdir[588].

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Genel Binalar

Tapınağın yakınında Korint tarzında yapılmış bina, her ne kadar yeni bir yapım tarzı gösteriyorsa da tapınağın ek binası olduğu açıktır. Bu binanın okul, papazların ikametgâhı, kısacası tapınağın yönetimine ait büro olması muhtemeldir. Gerçekten de Asya'nın bu büyük din merkezlerinin, din görevlerinden bağımsız olarak, sivil yönetime benzer nitelikte bazı başka hakları ve ayrıcalıkları olduğuna ilişkin elimizde sayısız kanıt var[589]. Daha önce de gösterdiğim gibi, Müslüman camilerin düzen ve yönetimlerinde, eski çağ tapınakların yönetimine ilişkin bazı noktalarla bir çok benzerlikler bulunuyordu. Depolarında değerli eşyalar ve vatandaşların zenginliklerini muhafaza etmek, bugün camilerde olduğu gibi, kiliselere özellikle düşen bir ayrıcalık idi. Şehirde korunmuş kitabelerde gördüğümüz gibi tanrısallığın istediği gibi kullandığı kendi özel malı vardı. Onun, cami malı olarak başkalarına devredilemez nitelikte topraklar olan Müslümanların vakfı veya habous'u gibi, kiraya verilmiş taşınmazları da vardı[590].

---

[587] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[588] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[589] Strabon, XIV. Kitap, s.640.
[590] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Bu Venüs tapınağının da yönetim şekli ve kuralları, Jüpiter Aizanien'in kurallarına benzer; çünkü her ikisini Apuléius Euryclès yönetmiştir. Bu farklı yönetim yerlerini bir araya toplayan binanın, tapınağa yakın olduğu kesin gibidir. Bunun izini, Korint tarzı kemer altı kısmında bulmak mümkündür. Bu kısım, kaideler üzerine dikilmiş ve üzerlerindeki duvar kısmının çoğu yere düşmüş dört sütundan oluşur. Saçak altı kenar pervazında, dallı nakışlarla çocuk resimleri vardır.

Sütun başlığı, çengel yaprağı şeklinde oyma ile süslenmiş ve sütunun gövdesi, eski binalarda az görülen helezon şeklinde oluklu yapılmıştır. Çoğunlukla tiyatro sütunlarında kullanılan bu süs, özellikle Antonin dönemine ait eserlerde kullanılmıştır. Kemer altı sütunlarının boyu, altı metre yirmi beş santimetredir; cephenin sağ ve solundaki mermer duvarlar, yeni binalar arasında kaybolur.

Tapınağın sol tarafında, *İyon* tarzında sütunlarla çevrilmiş ve şimdi çukurlar, duvarlar ve çitlerle bozulmuş büyük bir meydan vardır. Buranın, uzun tarafı yüz metre gelen müstakil bir yer olduğu görülür. Sütunlar, kırk kadar vardır. Bunların bazen beşi altısı birbirine çok yakın ve toplu hâldedir; çevresi tamamen yıkıktır. *İyon* tarzı, tapınağı aşağı yukarı çağdaş bir eser gibi görünür. Friz çiçeklerle bezenmiş kordonları taşıyan meleklerle süslenmiştir. Silmelerin geri kalanında hiç süs bulunmaz, sütunun gövdesi tepeden üçte bir içe kadar olukludur. Yan tarafların birinde yükselen, bugün artık biçimsiz olmuş bir inşaat kitlesinin bazilika olduğu anlaşılıyor[591].

Tiyatro yeri, bir grup yeni evin ortasındadır. Bu evler, çıkış yerleriyle bir kısım merdivenin yerini işgal etmiştir. Bununla beraber, bir kısım merdivenlerin iki duvarı ile bazı basamaklar yerlerindedir. Orada basamakların üzerinde duran iki duvar görülür. İassus kitabesine göre *analemma* diye adlandırılır[592]. Binanın yapımıyla ilgili olan şu kitabe tiyatronun yakınında bulunmuştur:

"Tanrıça Venüs'e, yüce ilahlara: Sütunlar ve merdivenlerin istinat duvarları, şeref ve vatan dostu Artémidore Molossus'un oğlu Aristuclés tarafından yaptırılmıştır. İnşaatına, Molossus'un vasiyetnamesine uyarak, beslediği ve yetiştirdiği Artémidore'nin oğlu, Aristoclès'in oğlu Hermas, yöneticilik yapmıştır."

Tiyatrodan sonra görülen kesme taşlar, kaleye ait olsa gerektir. Bunlarda dikkat çekici bir şey yoktur. Stadyum, şehrin kuzeybatı

[591] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[592] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

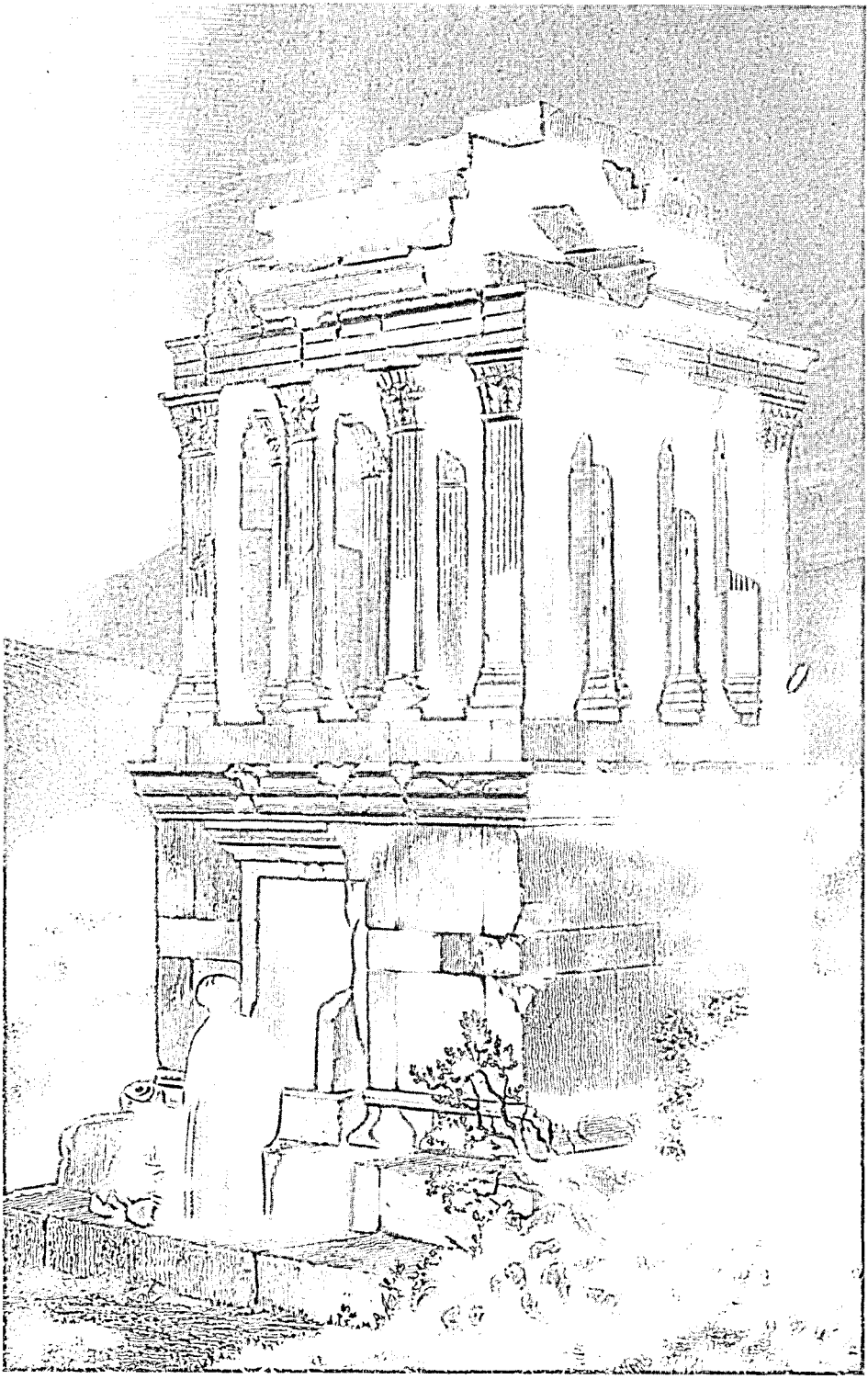
tarafındadır. Bu bina kusursuz biçimde korunmuştur. Onda, Roma'daki *Amphitheatrum castrense*'de gözlemlediğim bir tuhaflık vardır: O da şehrin surları içinde toplanmış ve âdeta savunmanın bir parçası olmuştur; fakat sanırım ki yapıların gerek biri gerek öteki ilk başlarda şehrin dışında inşa edilmişti ve çevrenin gitgide genişlemesi sonucu, surlar içine gömülü kaldı[593].

Afrodisyas stadyumu, iki yüz yirmi (s.187) yedi metre yetmiş dört santimetre çapında bir meydandan oluşur. Her tarafından yuvarlak olan bu meydanın eksenine doğru, kapılar veya çıkışlar vardır. Meydanın çevresinden, yirmi altı yol ile yukarı çıkılır. Bunlar her taraftan otuz kule ayrılmış ve birbirlerinden küçük merdivenlerle ayrılmıştır. En üst katı, beş buçuk metre genişliğinde bir salon ya da balkondur. Etrafında, ahır vb. gibi ek binalar türünden hiçbir bina yoktur. Arenanın yüzeyinde hiçbir *spina* izi gözüme ilişmedi. Fakat uç noktaların birinde, toprak düzeyinde inşaatı düşüş dönemine rastlayan, küçük bir basamaklı tiyatro oluşturduğu anlaşılan çemberimsi bir duvar görünür. Bu durumdan, sadece, Asya tarafında Perge ve Aspendos'da ölçtüğüm diğer iki stadyumda benzer yapılar bulduğum için söz ediyorum. Çevrede *carceres*, ağır veya başka ek yapı işlevi görebilecek hiçbir yapı görmedim[594].

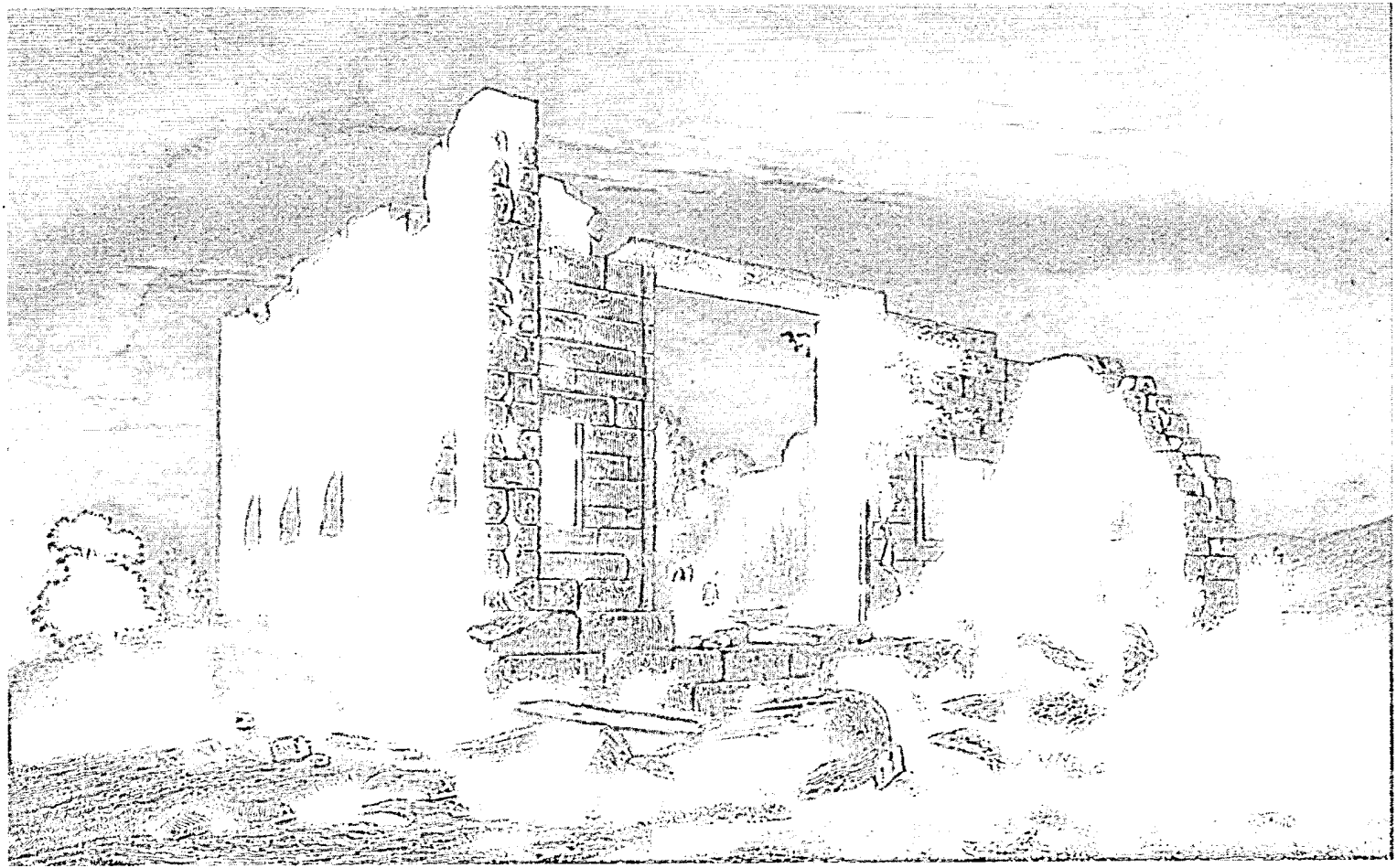
Afrodisyas mezarları, diğer eski Yunan şehirlerininkilerden farklı hiçbir özellik ortaya koymaz. Genellikle dikili bir taş ile bir de lâhitten ibarettir. Önemli bir iki bina var ise bile, onlar da tahribe uğramışlardır. Üzerine iki madalyon ile insan resmi kazınmış bir lâhdin kitabesinden, bu mezarın, Glycon'un oğlu Adraste Polychronius'a ait olduğu anlaşılmıştır. Kitabede, Adraste ailesinden olmayanların buraya ölü gömmelerini yasaklayan resmî bir açıklama vardır[595]. Bunlar, binlerce drachmese ulaşan çok miktarda nakit cezayla tehdit edilmişler, aileden olup da buraya gömülme hakkı olanlar, ayrıca adlarıyla belirtilmişlerdir. Buna bir örnek şu kitabedir:

Lâhit, cenaze sunağı, mezarlar ve bütün çevre chréophylax kararı ile doğrulandığı gibi Ermérotus'un malıdır. Lâhitte yukarıda adını andığım ve Taüs diye de adlandırılan Elia Antonia Nice gömülüdür. Hiç kimsenin oraya yukarıda adları açıklanan mezardan çıkarmaya hakkı yoktur. Yoksa ne sıfatlarla dinsiz, cenaze hırsızı, kutsal varlıklara saldıran gibi huylarla

[593] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[594] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[595] Bkz. 29 numaralı gravür.

MİLAS (MYLASA)'IN YAKININDAKİ MEZAR

LABRANDA'DA JÜPİTER TAPINAĞI

anılırsa anılsın, çok saygı gören vergi dairesine iki bin beş yüz gümüş para cezası ödeyecektir. Bunun üçte biri ihbar eden kişiye verilecektir.

Tapınağın altındaki yeraltı mezarına hakkı olanlar: Ermérolus'un oğlu Aurélius Thésée, Thésée'nin annesi Auréliana Hédénis'tir.

Ménandre'ın oğlu Stéphanophore Hypsicles döneminde bu anlaşmanın kopyası chréopylax arşivlerine teslim edildi[596].

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Karya Sahasının İç Şehirleri

Karya sahasının içerlerinde daha çok sadece isim olarak tanınmış birçok şehir vardı. Strabon, bunlardan Lelegler tarafından kurulmuş çok sayıda şehir sayar. Bunların en meşhuru, sekiz şehri içine alan ve Myndus ile Bargylia'ya kadar uzanan bir kısmın başkenti olan Pédasus şehridir[597]. Karya halkı içinde, yalnız bu şehrin sakinleri, dağlara çekilip siperler yaparak Harpagus'un ordusuna karşı koymuşlarsa da sonunda yine teslim olmuşlardır[598]. Fakat bu hâlde yine rahat durmayarak Dârâ (Darius)'nın damadı[599] Daurisès, Karya'ya saldırdığı zaman, Pédasus arazisinde hiç beklemediği (s.188) bir direniş gördü. İran ordusu, burada tamamen yenik düşerek Daurisès de olmak üzere başlıca liderleri öldürüldü.

Pédasus halkı Minerva'ya ait özel bir dine bağlıydı; Herodot burada memlekete bir felaket geldiği zaman yapılan çok ilginç bir hareketi anlatır ki o da böyle bir zamanda, tapınağın baş rahibesi, çenesini büyük bir sakal ile örterek gözükürmüş[600].

Leleg şehirlerinden Syagela, Pédasus'a yakındı; Karyalılar dilinde mezar manasına olan *Soua* ve kral manasına gelen *Gela* kelimeleriyle, buranın Syagela diye adlandırılmasına sebep, Kral Car'ın mezarını içine almasıdır[601]. Bu iki şehrin yerleri belirlenememiştir. Cindye'nin kuzeydoğusunda, Halikarnas ile Bargylia'yı ayıran arazide olmaları gerekir.

Milas (Mylasa) şehri, uzun süre Karya'nın başkenti kabul edilmiştir. Bu şehir, Kral Mausole'nin vatanı ve Halikarnas ele geçirilmeden önce ailenin ikamet ettiği yerdi. Mylasa şehri, Jüpiter Carius dininin merkezi

---

[596] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[597] Strabon, XIII. Kitap, s.611.
[598] Hérodote, I. Kitap, s.175.
[599] Hérodote, V.Kitap, s.116-122.
[600] Hérodote, I. Kitap.
[601] Ét. Byz., Souagela bölümü.

olması sebebiyle, sürekli olarak diğer şehirlere karşı üstünlüğünü korurdu. Bu dini Karyalılar, Lidyalılar ve Misyalılar ortak olarak kabul etmişlerdi.

Mylasa, yani şimdiki Milas (Melasso) kasabası, beyaz mermer ocakları olan dağlarla çevrilmiş verimli ve geniş bir ovadadır. Eski binalarının göz alıcılığı, çok az şehirde bulunur. Daha son asrın sonlarında hayranlıkla bakılan etrafı dış taraftan sütunlu, Korint tarzındaki bir tapınağın planını Pococke çizmiştir. Bu tapınak bir vali tarafından yıktırılarak cami yapımında kullanılmıştır.

Az önemli diğer harabeler yeni şehirde dağınık bir biçimde bulunur; Korint tarzında Euthydême onuruna dikilmiş bir sütun göze çarpar.

Ayrıca şehrin güneyinde bir tepenin üzerinde yıkımdan bugüne kadar kurtulabilmiş bir mezar duvarı bulunuyor. Kitabe taşımıyor; ama tepe pervazına bakılacak olursa M. S. II. yüzyıldan öncesine ait olmadığından emin olunur. Dirsek biçiminde bombeli friz, Titüs dönemi sonrası anıtlarının özelliğidir.

Bu distega adı verilen türden iki katlı mezar içinde mezar odasını bulunan bir temelden oluşur. Üzerinde her yüzü ayı pençesi otu yapraklı, ters dönmüş çan biçimli başlıklı iki sütun ile bezenmiş dört kenarlı bir kulübe (aedicule) bulunur.

Açılar dört adet dört köşe sütundan oluşur. Sütunların gövdesi boyunca ilerleyen küçük bir kabartma anıt mezarın bu bölümünün bir parmaklık ile kapalı olduğuna işaret eder[602].

Bu anıt Mausole anıt mezarının basitleştirilmiş bir kopyası olabilirliği açısından belli bir önem taşır[603].

Jüpiter Labrandeus tapınağı, Karya sahasının en görkemli eseri olmak üzere Milas'dan altmış stade mesafede Labranda şehrindeydi. İki yüzlü balta manasına olan Labrys kelimesinden alınan bu ad, baltanın Lidya'dan getirilerek bu tanrıçaya sunulmasından dolayıydı. Milas'tan Labranda'ya kadar, mermer döşeli bir kutsal yol vardı. Bu tanrının papazları, en seçkin ailelerden seçilirdi[604].

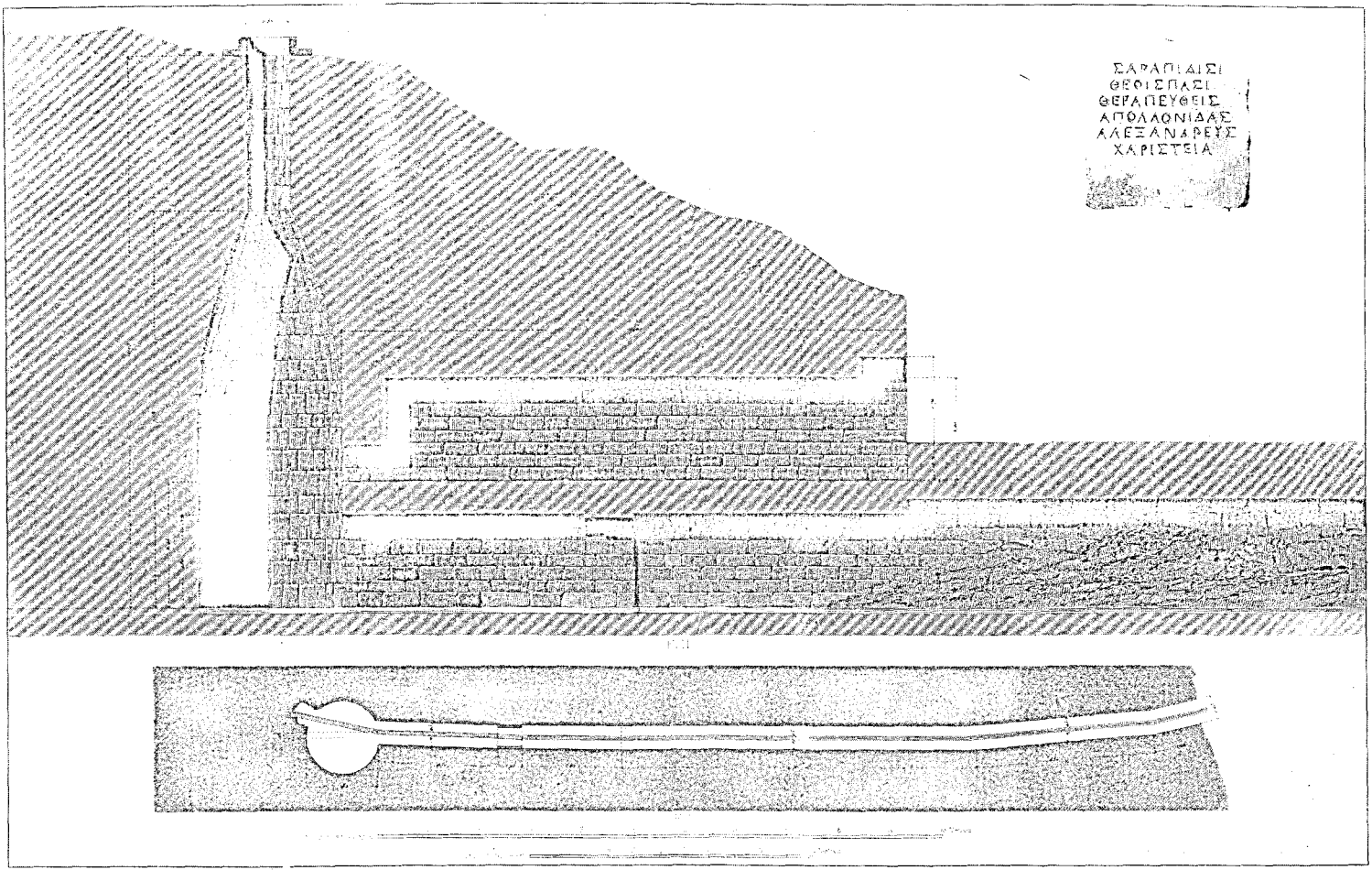
Milas (Mylasa)'a bağlı olan yerlerden Euromus kasabası, Milas-Milet yolu üzerinde, Rumların Mandalie adını verdikleri Kızılcık köyündedir.

---

[602] Bkz. 27 numaralı Milas'ın yakınındaki mezar gravürü.

[603] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[604] Bkz. 22 numaralı Labranda'da Jupiter tapınağı gravürü.

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

İSTANKÖY (COS). HİPOKRAT ÇEŞMESİ

Harabeleri şu anda da görülür. *Korint* tarzındaki tapınağı korunmuş hâlde kalmış ve (s.189) Choiseul'un eserinde yayınlanmıştır. Sütunlarının her birinde, armağan edenin adı yazılı bir levha vardır. Kasaba harabesi, tapınağa hâkim bir noktadadır. Tiyatro vb. bina izleri görülür.

Zamanımızda Eskihisar adı verilen Stratonikeia (Stratonicée) şehri, Antiochus Soter tarafından kurulmuş ve eşi Stratonice'nin adıyla adlandırılmıştır. Bu şehirde Milas gibi beyaz mermerden çok görkemli binalar bulunurken, bugün bir harabe yığını hâlindedir. Lagina[605] kasabası, şimdiki Lakina'dır. Bu küçük şehrin iki yüz elli stade kuzeyinde ve Menderes (Méandre) vadisi yakınında, bugünkü Araphisar olan Alabande şehri vardı. Burada, eski eserlerden bir tiyatro ile bir de saraya ait bir kemer altı kısmı vardır.

Bizanslı Étienne bu şehrin adını, Karya dilinde at anlamına gelen Ala ve zafer anlamındaki Banda kelimelerinden türetilmiş sayar.

Çok sayıda dağ silsilesiyle kesilmiş olan Karya sahası, komşusu olan İyonya kadar tabiattan yararlanamamıştır. Eskilerin yerine kurulan şehir ve köyler, ıssız ve fakirdir. Bizans İmparatorluğunun paylaşımı sırasında, Karya sahası da Menteşe Beyinin payına düşmüş ve Osmanlı devletinin yönetimi altında şu anda o adı taşımaktadır.

ON ALTINCI BÖLÜM
İstanköy (Cos) Adası

Kos adası, Sporades takım adalarından birisidir ve Halikarnas körfezinin girişindedir. Bu ada Pentapole Triopéenne[606] sahasından, Asklepius (Esculape) tapınağı ve sanatkârlarının geri alınmasıyla ünlüydü.

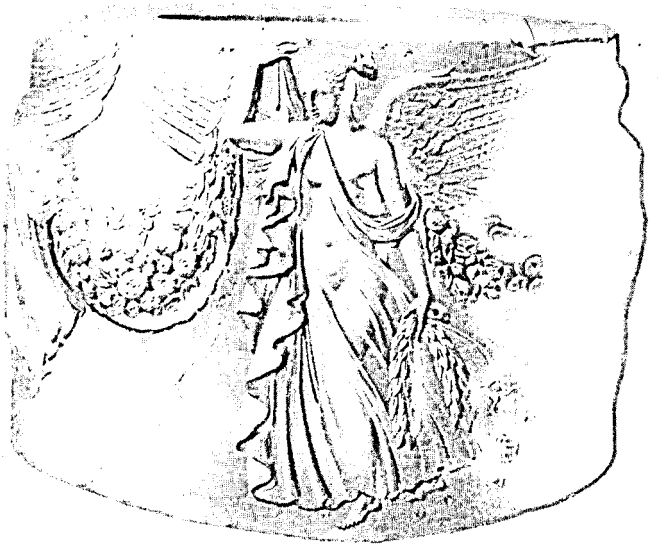
Bu ada, açıktan bakıldığı zaman dağlık ve çıplak görünür; fakat yaklaşıldıkça, en (s.190) güzel bahçelerle örtülmüş verimli bir ova göze çarpar. Şimdiki şehir, adanın kuzeydoğu ucundadır; iyi hâlde muhafaza edilmiş kalesi, bugün dolmuş olan eski limana hâkimdir.

Yunanlıların buraya gelmeleri; Asya kıyısında Dorların yerleşmeye başladığı çok eski bir zamana ve belki de Truva'nın ele geçirilmesinden önceye kadar gider; çünkü Homeros, bu Kos adasından; Heraklidler (Héraclides) tarafından işgal edilmiş bir şehir olarak söz eder. Mégare Dorlarından bir kısmı; bu şehri terk ettikten sonra Asya'ya gelerek Rodos ve

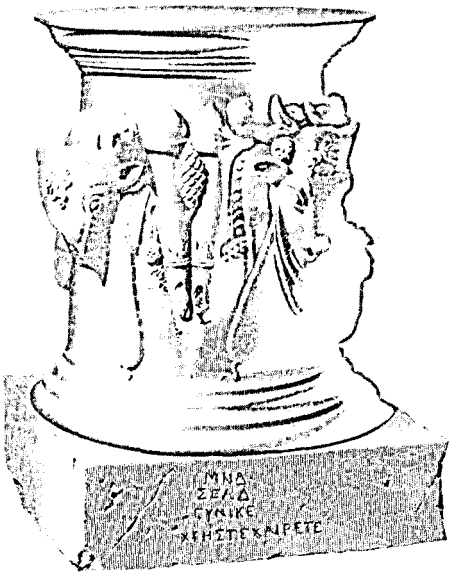
---

[605] Muğla-Yatağan'ın Turgut bucağının antik dönemdeki adı (Y.N.).

[606] Bu Pentapole adı, antik dönemde beş şehri içine alan birkaç bölgeye verilmiştir. Libipentapole'ü ve İtalya Pentapole'u bu türdendir (Ç.N.).

F. I.

F. II

F. III

Ch. Texierdelt

Guillaumont sculpt

İSTANKÖY (COS). SUNAK PARÇALARI

Kos şehirlerini kurdular. O zaman bunlar, Astypalaea ve Halikarnas diye adlandırılıyordu[607].

Bu Dorların yönetimi İyonyalılarınki ile büyük benzerlikler taşırdı[608]. Onlar hâkim bir gücü olan prenslerin yönetimi altında yaşarlardı[609]. Bu ada her önemli olayda Rodosluların siyasetini izlemiştir. Bu iki ada, bağımsızlıklarını tanıtmak için Atina'ya karşı ittifak ettiler. Romalılar geldiği zaman, bu cumhuriyete sıkı şekilde bağlandılar ve dostlukları imparatorluğun sonuna kadar devam etti. Strabon'un aktardığına göre[610] bu şehir, önceden şimdiki yerine ve denize yakın başka bir yer işgal ediyordu. İç savaş sonucunda Astypalaea şehri halkı, şimdiki şehrin bulunduğu Scandarium[611] burnunun yerine taşımak zorunda kaldılar. Burası, Halikarnas'dan on beş Roma mili mesafededir[612] ve Karya'nın güneybatı ucundaki Koca Burun'un antik adıdır, Termerium[613] burnuna karşıdır.

Karya kıyılarındaki hareketler sırasında, Lakedemonyalılar (Lacédémoniens) İstanköy (Cos) adasına çıktıkları zaman, şehri şiddetli bir depremden harap olmuş ve halkını dağlara kaçmış hâlde buldular[614].

Strabon'a göre, İstanköy (Cos) şehri büyük değildir; fakat kalabalık olması ve deniz tarafından gelinirken olağanüstü güzel manzarası ile kendini gösterirdi. Şarabı ve kadınların dokuduğu kumaşları iyidir[615].

Asklepius (Esculape) tapınağı, kale dışındaki kenar mahalledeydi. Bu tapınak, bütün Yunanistan'da bilinen en değerli hediyelere sahipti. Apelle'in[616] Antigonus'u ve Venüs Anadyomène'i, bu tapınağındı. Bunları Auguste Roma'ya götürmüş ve şehrin ısrarıyla, yılda yüz talent vergi vermeye razı olmuştu.

Bu ada, Hipokrat (Hippocrate)'ın vatanı olmakla her zaman için meşhurdur. İlk çağın bütün büyük adamları arasında, anavatanında hâlâ tanınıp sevilen belki de bir tek o dur. Bu ünlü adamın anısı bu adanın eski uygarlığından kalan hemen hemen tek anıttır. Ama o tüm Yunanlıların

---

[607] Strabon, XIV. Kitap, s.653.
[608] Hérodote, VII. Kitap, bölüm 64.
[609] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[610] Strabon, XIV, s.657.
[611] İstanköy adasının Anadolu'ya uzanan kuzeybatı ucu (Y.N.).
[612] Pline, V. Kitap, bölüm 36.
[613] Bodrum yarımadasının güneybatı ucundaki Kocaburun'un antik dönemdeki adı.
[614] Thucydide, VII. Kitap, bölüm 41.
[615] Tibull., VI, 35.
[616] İskender zamanında yaşamış Efesli ünlü bir ressamdır (Ç.N.).

kalplerinin derinliklerinde kazılmıştır. Hipokrat sadece insanlığa hayrı dokunan bir kişi olarak değil, bugün şehrin şu anda keyfini çıkardığı su gibi, gölgelik gibi tüm hoşlukların da yaratıcısıdır. Anıtının yeri nasıl bilinmiyorsa, Asklepius (Esculape) hakkında da hiçbir bilgi yoktur[617]. Şehrin halkı, (s.191) herkese gururla bu tıp ilminin babasının, altında ders verdiği çınarı gösterirler; yani bunların kanaatine göre milâttan 460 yıl önceki bir döneme ait ağaç, hâlâ yaşamaktadır.

2300 yıllık olmalıydı! Böyle bir geleneği çürütmenin yararı yok; ama bu bitki hükümdarlığının şaheseri ülkenin en büyük adamının adını görkemle taşımaktadır ve bu ustaca yapılmış Yunan masalını yaşatmaktan zevk almayacak kimse yoktur. Gerçekten de bu asırlık gölgeliğin altında Hipokrat'ı öğrencilerin arasında ölümsüz eserlerini hazırlarken gözünde canlandırmak bir zevktir[618].

Hipokrat'ın çınarı, bulunduğu yerin ortasında büyük bir gölgelik yapar. Gövdesinin çevresi dokuz metre seksen santimetredir; elips şeklinde ve içi kovuktur. Asıl gövdenin yüksekliği, iki metre seksen santimetreyi geçmez; fakat bundan çıkan dört dal, yatay konumda on metre kadar uzanmıştır. Bunların çevresi, üçer metredir ve yaprakları ancak uçlarına yakın yerden başlar. Bu kalın dalları yatay olarak tutmak için, altlarına mermerden destekler konulmuştur. Soğuk sulu bir de çeşmesi vardır. Yüzlerce kumru kuşu bu tabloya can verir ve genel yapısı çok hoş bir görüntü sergiler.

Şehirde ve sur dışında, bazı mimarî eser parçaları görülürse de bina denecek bir şey bulunmamaktadır. Yalnız şehre iki fersah mesafede, Hipokrat çeşmesi denilen ve şehrin suyunu sağlayan kaynağın yanındaki çok eski bir eser, incelemeye değerdir.

Bir kayanın derinliğinden çıkan bu suya, otuz bir metre[619] uzunluğunda bir kanal yapılmış ve suyun alındığı yere kubbeli, yuvarlak bir küçük salon yapılmıştır. Kanal kısmen tonoz biçiminde, kısmen de düz silmelerle kaplıdır. Su, tepesi koni biçiminde yüksekliği on metre otuz üç santimetre, genişliği iki metre seksen santimetre ölçülerinde küçük yuvarlak bir salonda bulunur. Üst tarafındaki bir delik dışarıdan bir kuyu oluşturur[620].

---

[617] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[618] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[619] Otuz bir metre, Ali Suat'ın çevirisinde otuz metre olarak yer alır (Y.N.).
[620] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Salon yüksekliğinin ortalarında sadece on bir metre uzunluğunda başka bir koridor bulunuyor; düz silmeli tonoz biçimindedir[621].

Çeşmenin oyulmuş olduğu dağ, tebeşir oluşumudur. Suyu, şehre kadar zemine döşenmiş künkler içinde getirmişlerdir. Su, tatlı ve iyidir; bunun eski zamanda tıbbî bir özelliği olduğunun iddia edilmesine, kanalın kenarındaki şu kitabe işaret ediyor:

"Şifâ bulan Alexandre Apollonide'den, bütün Sérapis[622] tanrılarına teşekkür."

Şimdiki şehir, tamamen eskisinin yerini işgal eder; surları iyi korunmuştur. Bahçeleri mükemmel ve kuyularla iyi sulanmıştır. Kale, üç taraftan denizle çevrilmiş ve şehirden bir hendekle ayrılmıştır. Duvarlarda kalmış kabartmalarla o derin hendeğin, aynı dönemin Hristiyan şövalyelerine ait eserler olduğu zannedilir. Kabartmalar, Amazon savaşçılarına aittir. Buranın kalesi, XIV. yüzyılın başlarında Kudüs'ü alan St. Jean Şövalyeleri tarafından Rodos'un ele geçirilmesinden. sonra yapılmıştır.

(s.192) Hipokrat suyunun çıktığı dağ, şehre doğru dönmüş bir amfi tiyatro şeklindedir. Yağmur sularının bu noktadan inmesi, limanı kumla doldurmuştur. Durgun sular, bazen ateşli hastalıklara sebep olur.

ON YEDİNCİ BÖLÜM
Likonya (Lycaonie) - İsaurya (İsaurie) - Eski Coğrafya

Bu sahaların uzun yüzyıllar boyunca Asurlu ve İranlılara bağlı kalan yerlileri, Asya kıyılarına saldırarak yerleşen Rumların tahrip etmeleri sonucu, hiçbir eserleri kalmayan bilgisiz, yabanî ve yağmacı kavimlerden sayılmışlardır. İlk tarihçiler onları, hâlâ kullandıkları gerçek Yunan adları ile adlandırıyorlar ve yerlerinin en önemlisi, İeonium'dur. Ksenofon (Xénophon) döneminde bir Yunan fablından alınmış bu adı taşıyordu. Bu toprakların tarihlerinin veya dinlerinin bazı bölümleri ile Fenike veya Asur dönemleri arasında ilgi kurulabilir; ama Yunanlılar ve Romalılar bu eyaletlerin eski çağları hakkında konuşmuyorlar ve oraları, yağmalamadan başka yasa tanımayan yabanî ve açgözlü kabilelerin geçit vermez yatağı olarak tanıma işini bize bırakıyorlar. Köyleri ayıran geniş alanlar; saldırı durumunda güvenli bir sığınak sağlayan Toros boğazları, yalnızca yetkisi

[621] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[622] Sérapis kelimesi, Mısır ve Roma tanrılarına da verilmiş bir isimdir. Sonraları bu isim Pluton, Esculape ya da Jupiter'e verilmiştir.

tehlikeye girdiği zaman harekete geçen bir güce karşı yeterli savunma araçları idi[623].

Strabon zamanında Likonya (Lycaonie) ve İsaurya (İsaurie) sahaları, bir hükümet altında birleşmişlerdi; bu iki vilayet, coğrafya açısından da aynı oluşumdandır. Her ikisi de güneyden Toros Dağlarıyla sınırlıdır; kuzeyden Galatya ve Kapadokya'da uçsuz bucaksız ovalarda kalmıştır.

Bu şehirlerden Likonya (Lycaonie), doğuda Tyanitis şehrine, kuzeyde Galatya sahası sınırlarına, güneyde Isaurie'ye uzanır. Ancak vasıflı arazisi fazla geniş değildir; Fakat Rum kralları döneminde, yakınındaki şehirleri de içine almıştır[624].

Likonya (Lycaonie) milleti, tarihte İsaurielilerle karşılaştırılacak bir nam bırakmadılar. Bitkiden yoksun ve alçak tepelerle sadece dalgalı olan bu engebeli arazi, bağımsız bir devlet kurmaya uygun değildi. Buralıların birinci işi, hayvan yetiştirmekti. Eski yazarlar, Lycaonie adının kökenini boş yere aramışlardır. Bazıları bunun Lycus nehrinden alındığını, diğer bazıları da buraya bir göçmen kafilesi getiren Arkadyalı (Arcadien) Lycaon'dan olduğunu iddia etmişlerdir[625]. Eskiler için de, öz Yunanca olan Lycaonien adının tarihin derinliklerinde kaybolduğunu ve onlar için, Kapadokya'da olduğu gibi, yerli veya Yahudî ırkından bir halkı kasteden en ufak bir geleneğin bulunmadığını belirlemek yeterli olur[626]. Likonya (Lycaonie)'dan ilk söz eden Ksenofon (Xénephon)'dur[627]; fakat sınırlarının belirlenmesiyle Romalıların Rum krallarıyla savaşmasına kadar, kimse meşgul olmamıştır.

Sonra Likonya (Lycaonie) Romalılar tarafından vilayet hâline getirilerek başkenti Efes olmak üzere, asıl Asya adı verilmiştir. Toros'un berisinde batı yamaçlarından (s.193) Kızılırmak (Halys) nehrine kadar bütün sahalarını Romalılara bırakan Antiochus'un imzaladığı antlaşmaya, Likonya (Lycaonie) da dahildi; fakat daha sonra Bitinya Kralı Prusias ile imzalanan antlaşmada, Eumène'e bırakıldı. Eumène bununla beraber İki Frigya, Misya, Lidya ve Milyas'ı aldı[628]. Bu şekilde Toros'tan bu yana dağların tepeleri sınırı oluşturduğundan kuzey ormanları Lidyalıları, Karyalıları ve Likonyalılar (Lycaonies)ı de içine alıyordu.

---

[623] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[624] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[625] Eustath, Dionys. Perieg., s.857.
[626] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[627] Xénophon, *Exped. Cyr.*, 2. Kitap.
[628] Strabon, XII, 568.

Bu durumda, İsaurya (İsaurie)'dan söz edilmediği doğrudur ve Strabon, her iki toprak parçasının belirtilmesindeki karışıklığa[629]: "Orada iki de göl var; en büyüğünün adı Beyşehir gölü (Coralis), öbürününki Seydişehir gölü Trogitis." diyerek açıklık getirir. İkisinden biri Kérélie adını korudu; diğeri sevgili Sidi gölü, oysa her ikisi de İsaurya'nın ortasındadır[630].

Likonya (Lycaonie), bu şekilde doğuda Kapadokya'ya, kuzey ve kuzeybatıdan Galatya ve Frigya'ya dokunuyordu; Toros Dağlarıyla, sadece doğu ucunda birleşiyordu. Burada Derbe ve Karaman (Laranda) şehirleri vardı. Bu kısım bugün Karaman sancağıdır. Bu sahanın başlıca şehri Konya (İconium) idi. Çok eski bir Yunan kuruluşu olan bu şehrin, antik dönemde önemsiz bir kaleden başka bir şeyi yoktu. Hiéroclés'in kaydında sözü edilen diğer yerler pek kalıntı bırakmadı. Bu ülke, gerçekte sanata düşkünlüğü ve anıt dikme zenginliği en yoksul olan idi. Kapadokyalılar, dağlarının yumuşak kayalarında işlenecek geniş bir alan bulmuşlar ve anıtlarını tam da taş ocağında dikmeyi düşünmüşlerdi[631]. Likonyalıların'nın işlenmesi kolay yumuşak taşı bile bulunmuyordu. Likonyalılar, kötü kaliteli bir kalker üzerinde, tabiî bir şey yapamıyorlardı.

Şüphesiz toprak ve tuğladan inşaat gelenekleri vardı; ama bu tarz, belli bir öneme gerçek bir sanat düzeyine, Pers ve Babil topraklarında yetişmiş, narin kubbeleri, zengin renkleri ve şahane mineleri ile bambaşka bir şark sanatını Asya'ya getiren Müslüman halkın ellerinde ulaştı[632].

Cinsi kaba, fakat miktarca çok olan yapağısı, Lycaonie için önemli bir zenginlik kaynağıydı. Hatta Kral Amyntas'ın[633] oldukça kıymetli bir kısım mülkünü, bu oluştururdu; fakat kumaş ya da halı dokuma sanatının ileri gittiğine ilişkin bir işaret yoktur.

İlk çağ kanıtları, vurgun ve haydutluğun onlarda genel bir alışkanlık olmadığını düşündürüyor ve bu noktada vurgunları bütün ilk çağ uygarlıkları güçlerini kararsız bırakan komşuları olan küçük kavimden de farklıdırlar. Zira İskender döneminden Roma'nın alınışına kadar, İsauryalıların boyun eğmeleri için yapılan bütün girişimlere direndiklerini; bütün Asya ticaretine korku salmak için küllerinden yeniden dirildiklerini, yani sözün özü, kendilerine şef diye kabul ettikleri ve intikam duyguları ile veya

---

[629] D'Anvile, *Asie Mineure.*

[630] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[631] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[632] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[633] Strabon, XII, 568.

açgözlülüklerinden ihanete sürüklendiklerinde katlettikleri haydutların egemenliğinden başka bir şeye izin vermediklerini görüyoruz. Bu küçük halkın çizdiği tablonun heyecan verici bir tarafı da yok değil ve inatçı direnişine sahne olmuş topraklarda dolaşınca, onun başını ezmek isteyen Roma'ya bile kök söktürdüğünü insan anlar[634].

Likonyalılar ile İsauryalılar, Kapadokyalılardan, dinî düşüncelere onlar kadar önem vermemeleri ile ayrılırlar. Bu da Kapadokyalıların doğu Asya halkları ile olan yakınlığını kanıtlar. Kapadokya'da halka az veya çok ünlü herhangi bir tanrının korumasını sunmayan önemli şehir azdır[635].

Likonya ve İsaurya'da, kalelerden başka bir şey görülmez; birinin hayatı yağmalama ve savaşmaktır, diğerinin ise tarım ve bir efendiye boyun eğmektir. Dinî düşünceler bir tarafa bırakılırsa, İsaurya milletinin yağmacı karakteri, onun Kilikya'nın[636] kuzeyini yağmalayan Leuco-Syrienne cinsinden olduğu varsayımını ortaya çıkarır.

Sahip oldukları şeyler açısından, İsauryalıları göçebe saymak doğru olur; çünkü yaptıkları kaleler yağmalamadan elde edilen malları saklamak içindi. Araplar gibi çoban ve onlar gibi çoğunlukla liderlerini değiştirmeye ve genelin oyuyla diğerini seçmeye meyilli idiler. İsauryalılar, denizcilik (s.194) yetenekleriyle de Araplara çok benzerler. Hâlbuki İranlılar, Medyalılar ve Asurlularda, denizi sevmeme söz konusudur. Bu karakter, zamanımızda da İranlılarda ve Ermenilerde çok göze çarpar. Sicilya korsanlarıyla anlaşan İsauryalılar, bir aralık denizlerin belalısı kesildiler. Gücünün zirvesinde olan Roma, bunlara düzenli savaş ilan etmek zorunda kaldı. Bunları yenen kumandan Publius Servilius'un bundan dolayı kazandığı şöhret, onu Kartaca ve Numance fatihleri derecesine çıkarıyordu.

Strabon bu İsaurie'yi, Likonya'nın bir vilayeti saymak hatasında bulunur. Pline bunu düzeltir[637] ve İsaurie[638], Clibanum, Lalasis şehirlerinden söz ederek zamanının yazarlarını, Homonadienler milletini susarak geçtiklerinden dolayı suçlayarak İsaurie ile komşu ve sınırdaş olan bu milletin, içerilerde Homona[639] adında bir başkentleri olduğunu ekler.

---

[634] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[635] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[636] Kilikya, Ali Suat'ın çevirisinde Sicilya olarak yer alır (Y.N.).
[637] Pline, V. Kitap, bölüm 27.
[638] Bozkır ilçesinin bulunduğu yerdeki bir antik dönem şehri (Y.N.).
[639] Seydişehir civarında yeri tam olarak bilinmeyen bir antik şehir (Y.N.).

Strabon[640] İsaurya'yı Likonya'nın bir eklentisi gibi yansıtır: "Toros yakınlarında bulunan İsaurique de Likonya'ya aittir[641]."

Bu yazarlar, İsaurie adının kökeni hakkında yeterli bilgi vermiyorlar; eskiler millet adlarını çoğunlukla âdetlerinden ve karakterlerinden çıkardıklarından, bu İsaurie adının da bunlara, savaşa ve mızrak kullanmadaki becerilerine oranla verildiği akla gelir[642].

Pline, yine Likonya (Lycaonie) halkından olan Pelteni kavminden söz eder. Bunlara bu adın, küçük boylarda kalkan kullandıklarından dolayı verildiği anlaşılır. Konya'da bir duvar üzerine kabartılmış resim, büyük ihtimalle bir Pelteni tasviridir[643].

Yazar Zozime[644], bu İsauryalıların girilmez ve sarp Toros Dağlarında ikâmet ettiklerini söyler; fakat diğer taraftan Pline[645], bunların sınırını, Kilikya'da Anamur (Anemurium) civarında denize kadar indirir. Ancak bunlara ait hiçbir liman adı vermez. Bu yağmacı kavmi Sicilyalılarla ittifaka sevk eden sebep de belki budur.

İsaurie adını taşıyan başkentleri, İskender'in istilasından önce de vardı[646]; fakat zapt edilemez cesurlukları, daha bilinmemekteydi. Bunlarla birleşen Pixidienlerin isyanı, Yunan hükümdarlarının bunlar üzerine korkunç gazaplarını tahrik etti. Perdiccas ile Filip, bunların başlıca iki şehirlerini tahrip etmeye karar verdiler. İsaurie kuşatıldı; fakat (s.195) iki gün boş yere yaptığı saldırılara karşı, Yunan ordusu şiddetli savunmalarla püskürtülüyordu. Savunanlar hiçbir taraftan yardım alamadıklarından, güçleri her an azalıyordu. Sonunda, şehirlerinin harabeleri altında kalmaya karar verdiler. Yangınlar, her tarafı yıktı. İsaurie'nin surları içine giren Yunanlılar, ölü ve kül yığınlarından başka bir şey bulamadılar; bunların arasında, İsauryalıların sakladıkları hazineleri arıyorlardı.

Yunanlılarla İranlılar mücadelesinden Asya'da ortaya çıkan uzun ayaklanma ve isyanlar, İsauryalıları da kendilerine döndürmüştü. Sicilyalılarla olan ittifakları kuvvetlerini artırdığı gibi Mithridate'ın

---

[640] Strabon, XII, 568.

[641] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[642] Kiepert'e göre İsaure adı, Aramca Istûri, İbranice Ieschûri ve Yunanca Isauri kelimesinden gelir. Bu kelime, dağlarda yaşayan halk anlamındadır. Ritter, *Erdkunde*, IX, 422.

[643] Bkz. 5 numaralı gravür.

[644] Zozime, V. Kitap, bölüm 25.

[645] Pline, V. Kitap, bölüm 27.

[646] Diodore de Siscile, XVIII. Kitap, bölüm 22.

himayesiyle de kuvvetlenmişlerdi. Bununla beraber, Roma nüfusu kıyılara yerleştiği ve Ostie gemilerinin Asya limanlarıyla ticarete başladığı sırada, deniz korsanlarının cesareti ve şiddeti arttığından bunlara karşı düzenli bir hareket yapmak gerekti. Servius, bu donanmayla buna görevlendirildi. İlk başarıları belirdiği sırada Faselis (Phaselis) ve Olympus adlarında Likya'nın iki büyük şehrini baştan başa tahrip ederek intikam aldı ve Torosları aşarak İsaurie şehri üzerine yürüdü; güç bir kuşatma sonucunda şehri elde etti. Fakat bu harekat üç yıl devam etmiş, Romalı kumandanın getirdiği en büyük ganimet, İsauryalıların yenilgisi olmuştu. Çünkü daha sonra hemen başlayan korsanlık, ancak Pompée'nin seferinden sonra tamamen sona ermiştir.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Peraea Yöresi

Peraea yöresi, Asya kıyısında, Triopéenne yarımadasının güneyindeki Kynossema (Cynossema)[647] burnundan, Likya sahasının Cragus Dağına kadar olan kısmıdır. Bu adı almasına sebep, Rodoslulara ait olmasıydı. Bunlardan bir kısmını alan Makedonya Kralı Filip (Philippe), Romalıların baskısı üzerine, yine Rodoslulara geri vermek zorunda kalmıştır. (s.196) Yeri bugün bulunamamış olan Loryma[648] adındaki küçük şehri, Rodos'tan yirmi mil mesafede ve Kaunoslular (Cauniens)la sınır imiş.

Kıyıya gelen dağ silsilesi, burada antik dönemde Milaslı Karyalılar, Efesliler ve Rodosluların ticaret merkezi olan bir körfez meydana getirmiştir. Bunun adı Merımerice ya da Marmarice (Marmaris)'tir[649]. Taşlık büyük bir ada ile bu körfez ikiye ayrılmıştır. Efesliler ile Rodoslular arasındaki alış-verişlerin yapıldığı Physcus limanı[650], doğu tarafında idi. Burası şimdi yine Marmaris'in limanıdır[651]. Burada eski eserlere benzer bir şey yoktur; tek eser Sultan I. Selim'in yaptırdığı bir kervansaraydır.

Fakat körfezi kuzey tarafından çeviren dağın kaidesinden, ovanın seviyesinden yaklaşık olarak sekiz yüz metre yüksek bir alanın tepesine kadar görülen bir dizi bina, en eski antik dönem görüntüsü verdiği gibi, çok geniş bir kalenin ilerlemiş inşaatına da benzer. Burada kabartmalar, yazı, heykel gibi şeyler hiç yoktur. Görünüşe bakınca liman, körfez ve civarındaki ovanın müdafaası için düşünülmüş bir düzenlemedir. Yukarı yaylanın, dört

---

[647] Karya'da Bozburun yarımadasının güney ucu (Y.N.).
[648] Karya'da Bozburun yarımadasının güneyinde Bozuk körfezi kıyısında bir antik yerleşim yeri (Y.N.).
[649] Bkz. Birinci kitap, on üçüncü bölüm.
[650] Marmaris'in hemen batısında bir antik yerleşme (Y.N.).
[651] Bkz. 61 numaralı Marmaris'ten bir görünüş adlı gravür.

köşe kuleli bir savunma kalesi vardır. Bu eserin konumu, aynı adı taşıyan dağda inşa edilmiş Phoenix[652] kalesinin konumu ile uyuşabilir[653].

Eski kale harabeleri, bütün körfeze hâkimdir. Onlar, ayağında düzensiz kitleler hâlinde kavrulmuş büyük duvarlarla korunan tek bir tepeyi taçlandırırlar, akropol düzenli taş dizileri ile inşa edilmiştir. Tepenin bir yamacında daha modern bir kule inşa edilmişti. Bu orta çağda ovaya inen dağcıları gözlemlemeye yarayan bir karakol idi[654].

Halkın mezarları tepenin etrafında dizilmişti, bunlar kayalara oyulmuş taş mezarlardan ibaretti. Civarda hiçbir tiyatro veya stadyum kalıntısına rastlanmaz, bu da yapıların bir şehre değil; ama bir kaleye ait olduklarının kanıtıdır[655].

Etraftaki dağların hepsi, farklı renklerde mermerden oluşur. Farklı renklerden başka, düz beyaz ve kırmızı damarlı mermerler, denize de yakınlıkları açısından işlenmesi kolay ocaklardandır.

Kaunos (Caunus) adında bu yörenin en eski şehirlerinden biri olan bir belde vardı. Burada Karyalıların dışındaki bir kavmin yerleştiği rivayet edilirdi; fakat bunların da aslı Girit'tendi. Herodot bunlara, Karyalılarla karışmış bir Chersonèse kavmi kalıntısı gözüyle bakar; şu kadar ki hangisinin dilini hangisinin aldığı bilinmemektedir[656]. Caunusluların âdetleri de Karyalılarınkinden farklıdır. Bunlar yabancı tanrıların dinlerini kabul etmeyerek yerli putlara taparlardı. Şehir, bir deniz iskelesiydi. Yunan donanmaları, bura limanında sürekli olarak sığınma yeri bulurdu; fakat havası kötüydü[657]. Yakınından geçen Dalyan çayı (Calbis) (s.197) bataklık yapardı. Bu Kaunos şehrinin harabelerini, Dalyan (Dalian) köyünün kayıkçıları bulmuşlardı. Şehrin adını belirleyen bir kitabeyi de Hoskyn bularak konumu hakkında şüphe bırakmamıştır.

Eski şehrin şimdikinden daha çok denize yakın olması muhtemeldir; çünkü Dalaman çayı alüvyonları arazinin şeklini çok değiştirmiştir. Limanın şekli hilâl biçimindedir; batı rüzgârlarından yüksek bir kaya ile korunmaktadır. Kaunos (Caunus) şehri harabeleri, nehrin solundadır. Duvarlarının istikameti, limandan ta kaleye kadar düzenli bir şekilde izlenir. Tiyatrosu, kalenin bulunduğu dağın yamacındadır. Tiyatronun civarında,

[652] Bozburun yarımadasında Taşlıca köyü yakınındadır (Y.N.).
[653] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[654] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[655] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[656] Hérodote, I, 172.
[657] Strabon, XIV, 631.

dört köşeli ve pencereli büyük bir bina vardır; burası dinî bir kurumdur. Tapınak, hamam, su kemerleri gibi hep Romalılara ait birtakım eserler vardır. Kaunosluların mezarları iki türlüdür: Biri dağlara oyulmuş ve dıştan çok az süslü mezarlar, diğeri Roma tarzı lâhitlerdir.

Liman, *la Mésange* ile demir attığımız, Küçük Kökez koyuna açılıyor. Hiçbir ilkçağ savunma işine rastlanmamaktadır; yine de bir zincir ile kapanabilecek biçimde yapılmıştır[658].

Şimdiki Dalyan köyü, kayıklarını dereye çeken altı-yedi balıkçı evinden ibarettir. Dağdan aşan bir yol, eski Alinda, yani şimdiki Muğla kasabasına gider.

Karaağaç koyu, eski Panormus limanıdır ve Dalaman çayının döküldüğü yerin önündeki küçük ada, Pline'in Rhodussa adasıdır.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Amyntas Krallığı

Bu krallığı düzenli bir yönetim altına almak için, Romalılar Kapadokya Devletini kurdukları zaman, Kral Dejotare'ın kâtibi Amyntas'a görev verdiler. Marc Antoine, bunu Galatya Prensi yaptı. Ankara Tapınağının kitabesinde adı kayıtlı olan Gaesatodiastès'in oğlu Amyntas, hiç şüphesiz bu adamdır. Marc Antoine, bu prensliğe Likonya (Lycaonie) ve İsaurya (İsaurie)'dan birer parça ekleyerek (s.198) liderine de bağlı hükümdar (tributaire) unvanını verdi. Az süre sonra Amyntas Kral unvanını aldı[659] ve Antoine tarafından César tarafına geçtiğinden, yeni diktatör, bunu yalnız Antoine'ın verdiği şeylerle bırakmayarak Dağlık Kilikya (Cilicie Trachée)'nın de bir kısmını ona verdi. Fakat çoktan beri korkunç bir yönetim boşluğu içinde olan bu yere, sahip çıkmak gerekiyordu. Kıyıdaki çok sayıda şehir, korsanlığa başlamıştı. Side şehri, Délos'a ve oradan da İtalya'ya taşınan esirlerin başlıca ambarı olmuştu. İç karışıklıklar da baş göstermişti: İskender'in büyük generalinden ayırt etmek için Derbien adı verilen Antipater ise, Toros Dağlarına hâkim bir istihkâma sahipti. Amyntas, bunun üzerine giderek öldürdü ve bu zafer sonucu, Derbe ve Karaman (Laranda)'a sahip oldu[660]. Romalılar İsaurya'nın iki kasabasını buna bırakmışlardı. Bunların birini yıktırarak aynı adda yeni bir şehir kurmaya başladı. Fakat bu iş Amyntas'ı fetihlerinden geri bırakmıyordu. Sınırındaki küçük hükümetleri himâye etmek bahanesiyle Toroslarda oturan Kilikyalı

---

[658] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[659] Appien, Civil., V. Kitap, s.75.
[660] Strabon, XII, 569.

Clites adındaki bir kavme, savaş ilan etti[661]. Dağların içinde, Dinar (Apamée Cibotos)'dan bir konak mesafede, Selgé'nin[662] kuzeyinde Kremna (Cremna)[663]'yı ele geçirdi. Oradan Homonadienleri vurdu, krallarını öldürdü, bütün mallarını yağma etti; fakat kendisi de öldürülen kralın hanımı tarafından kurulmuş pusuya düşerek öldü. Amyntas'ın toprakları, Galatya ve Pamfilya'nın bir kısmı ile Likonya, İsaurya ve Dağlık Kilikya'nın bütününden oluşuyordu.

Bu krallık, ancak on bir yıl devam edebilmişti. 717. Roma yılında başlamıştı. Auguste mirasçı olmak üzere Amyntas'ın oğlunu kabul etmedi. Kilikya ülkesi Clites aleyhine savaşa başlayan Archélaüs'e verildi; fakat Clites Trasobar adındaki liderleriyle dağlara çekilerek çete halinde tüccarlara, çiftçilere saldırmaya başladılar[664]. Amyntas'ın geriye kalan toprakları, bir Roma bölgesi hâline geldi. Tibère zamanında bölge hükümeti sınırı, Psidya'yı da içine alıyordu; Galatya ise Amyntas'a ait bütün toprakları yöneten Romalı subaya bağlı olmuştu[665]. Bu prense bağlı olan Pamfilya şehirleri de yeniden bağımsızlıklarını kazandılar. Bu durum, (s.199) yine İsaurielilerin huyunu yumuşatamadı. Başkentleri, bunları Roma valilerinin olabilecek saldırılarından korumaya yeterli değilse de kayalar üzerindeki kaleleriyle taşlar arasındaki inleri ne kadar olsa emin bir saklanma yeri oluşturuyordu. Zaten Romalılara bağlılıkları, yalnız sözde kalmıştı.

YİRMİNCİ BÖLÜM
İsaurya (İsaurie) Şehirleri

Gallien döneminde, aslen İsauryalı Trébellien adında biri, hükümeti ele geçirerek imparator unvanını aldı; Gallien'in generallerinin saldırısına uğrayınca dağlara çekildi ve orada bir süre direnişte bulundu. Bunlar, saklandıkları yerden çıkarak savunmasız şehirleri yağma eder, kervanları soyar ve birçok ganimetle yine yerlerine dönerlerdi. Bunların haydutluğuna karşı alınan hiçbir tedbir sonuç alamıyor ve prokonsül hükümeti bir değişiklik veya diğer bir sebeple azıcık sarsılınca, bunların cesareti artıyordu.

İmparator Probus, doğu bölgelerini yatıştırdıktan sonra, İran üzerine yürüdü. Bu hareket sırasında, Toros'un bir geçidinde İsauryalılar tarafından

---

[661] Tacite, *Annales,* VI. Kitap, bölüm 51.

[662] Manavgat-Başkonak buçağında Zerk/Altınkaya köyü bitişindeki Zerk kalesinin eski adı (Y.N.).

[663] Burdur ili, Bucak ilçesi, Girmeyi (şimdiki Çamlık) köyü yanında bir antik şehir (Y.N.).

[664] Tacite, *Annales,* XII. Kitap, bölüm 65.

[665] Strabon, *a.g.e.*

durduruldu. İmparator, arkasında böyle tehdit eden bir varlık bırakmak istemediğinden, onları imha etmeye karar verdi. Ariarathe tarafından kuşatılarak ele geçirilmiş olan Kremna (Cremna) şehri, çoktan beri savunması mükemmel hâle getirilmişti. Bu defa bu şehre, Lydius adında İsaurieli biri, cesur ve kararlı bir ordu ile kapanmıştı. İmparatorun kaymakamı, bir aralık burayı kuşatmayı düşündü. İsaurieliler ise dışarıyla bağlantı hâlinde olduklarından, kuşatmadan bir sonuç çıkmadı. İçeridekilerin yiyecekleri, gizli bir yoldan getiriliyordu. Bu sır, kuşatanlar tarafından anlaşılınca direnenlerin durumu zorlaşmaya başladı ise de Lydius, kullandığı vahşî araçlarla zaman kazanarak dışarıdan bir yardım ümidi bekliyordu. Baskı artınca kadınlar, ihtiyarlar gibi yarar sağlamayanlar acımasızca Romalılara teslim (s.200) edildi ya da Cremna'yı saran kayaların uçurumlarından atıldı. Lydius'un niyeti, buranın harabeleri altında gömülmekti. Fakat bu barbar liderin zalimce bir cezasına uğramış olan usta bir okçu, Romalıların karargâhına savuşabilerek düşmanların harekâtını kontrol eden Lydius'un pencere önünde bulunduğu zamanı beklemiş ve onu bir ok atarak öldürmüştü. Barbarlar lidersiz kalınca, uzunca süre durumu idare edemediler. Lydius'un ölürken verdiği öğütlere rağmen Romalılara teslim oldular[666]. Romalılar, hiçbir tahrip yapmayarak buraya asker yerleştirdiler. Dağlarda ikâmet eden İsaurieliler, imparatorun emriyle şiddetli takibat yapılarak dağıldılar; fakat imha edilemediler. Konstantin zamanında, bunlar yine haydutluk ediyorlardı[667]. Romalılar, bunları Roma birlikleri arasında dağınık şekilde kullanarak yatıştırabiliyorlardı.

İsaurya (İsaurie)'nin genişliği, eski dönemlerde hep değişmiştir; fakat Kilikya'nın bir kısmını oluşturduğu hâlde, Hiéroclès tarafından bu vilayete ait gösterilen yirmi dört şehrin, gerçekte buna ait olduğu kesin değildir. Asıl İsaurie'ye ait olan şehirler yirmi dört değil, altıdır: Bunlar, başkent olan İsaura ile Toros'un müstahkem şehri Cremna, dağlarda Pisidya ve Lystra sınırında Selgé ve Sagalassus şehirleridir. Derbé, Karaman (Laranda), Silifke (Séleucie), Celendera ve Hiéroclès tarafından sözü edilen bütün kıyı şehirleri, Kilikya'ya aittir.

Ammien Marcellin'in belirttiğine göre, İsaurie verimli bir yerdir; içinden Göksu (Calycadnus) nehri geçer. Çok meşhur şehirleri, Kral Séleucus'un kurduğu Silifke (Séleucie) ile Mut (Claudiopolis)'tur. İmparator Claude orada bir imparatorluk kurdu. Sık sık yaptığı başkaldırılar

[666] Vopiscus, VII. Kitap.
[667] Ammien Marcellin, XIV. Kitap.

İsaurya (İsaurie) üzerine haklı cezalandırmalar çekti; öyle ki, bu saha[668], gerçekten de çok sayıda olan, kalıntılardan başka bir şey gösteremiyor[669].

Jüstinyen bu sahayı, yönetim sınırları Pisidya'ya kadar genişleyen bir vali (préteur) ile idare ettirdi.

İsauryalıların alışılmış kıyafetleri, kenarı kırmızı bir nevi yağmurluk idi. Bu kavmin fizikî özelliklerini gösteren kabartmalara, hiç rastlayamadık. Roma'nın prokonsül idaresine ait birçok kitabeden anlaşıldığına göre, seçim daireleri çok değişkendi. Banduri'nin açıklamalarına göre, aynı vali zamanına ait İzmir'de bulunmuş şu kitabede, Orta Asya'ya ait şehirlerin de buna bağlı olduğu görülür.

"Prokonsül Publius, İyonya'nın, Frigya'nın, Eolya'nın, Mayonya (Méonie)'nın, Lidya'nın, Hellespont'un, Misya'nın, Bitinya'nın, Tarsus'un, Galatya'nın, Maryandinyalıların, Pont'un, Paflagonya'nın, Küçük ve Büyük Kapadokya'nın, İsaurya'nın, Likonya'nın, Toros sınırlarına kadar olan şehirlerin ve Küçük Armeniya'nın valisidir[670]."

Likonya (Lycaonie)'nın doğal sınırı, Ereğli-Karaman arasında yolun sağında bulunan ilk kireçli sıra dağlar ile çizilir. Strabon[671] yüksekliğini abartılı veriyor; ova düzeyinden birkaç yüz metreyi nadiren geçerler. Ama yükseklikleri deniz seviyesini bin sekiz yüz metre aştıkları için buraları özellikle soğuk bölgelerdir. Eski yazarlarda rastlanmayan Karadağ adlı dağ sadece bu yüksekliği aşar; ama bu da tek bir volkandır[672].

(s.201) Karaman'ın kuzeyinde Karadağ'daki Bizans harabeleri, Antipater'in kalesi eski Derbé şehrinin yeri olarak kabul edilirdi; fakat yerinin belirlenmesi için civarda bir göl bulmak gerekirken, bu yoktur. Bu şartlar, Toros'un öte tarafındaki vadilerinden birinde ve Ereğli'nin güneybatısındaki Divley adı verilen bir köyde mevcuttur. Burası, Akgöl'den çıkan bir derenin üzerindedir. Vadinin yamacında; Strabon'un söz ettiği[673] mağaralardan birkaçı mevcuttur; bundan başka eski bir kalenin surlarıyla bir Bizans kilisesi görülür. Buranın sahibi Antipater, Laranda şehrine de sahipti. Bu iki şehir, Toros geçitlerini korurdu. Havarilerden Paul ile Barnabé, milâdî 41 yılında Konya'dan kovuldukları zaman, Episkoposluk merkezi

[668] Ad Notitiam imp. Orient., s.176.
[669] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[670] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu kitabe, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[671] Strabon, XII, 538.
[672] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[673] Strabon, XII, 569.

olan Derbé'ye kaçmışlardı. Divley ve Derbé adları arasında benzerlik vardır. Rumlar da bunu Dervé diye telaffuz ederler[674]. Burası Derbé Episkoposluğunun merkeziydi[675].

Derbe-Karaman yolu yılın bir bölümünde bataklık hâlindedir; zira Toros'un kuzey yamaçlarından dökülen sular, kuvvetli eğimi bulunmayan ovaların ortasından zor akar[676].

Üç-dört bin nüfuslu Karaman şehri, bütün ova sularının toplandığı noktadadır. Şehrin ortasındaki gölcük, zararlı bir bataklıktır. Coğrafyacıların kabul ettiği gibi bu Karaman kasabası, eski Laranda şehrinin yerini işgal eder. Vali Balacris'in şahsına Larandalılar (Larandiens) tarafından işlenen cinayetten Philippe ve Perdiccas'ın öcüne uğradığı için bu şehir, saldırıya uğradı ve kısa bir direnişten sonra teslim oldu; bütün yetişkinler kılıçtan geçirildi; halkın geri kalan kısmı darmadağın edildi ve şehir de baştan aşağı yakıldı yıkıldı[677]. Daha sonraları yeniden inşa edildi ve Bizans dönemi öncesi yazarlarca sık sık anıldı[678].

Konya sultanlarının[679] düşüşünden sonra Karaman (Laranda) ve yöresi 1294 yılında sülâlesi buraya yerleşen ve adını bütün kasabaya vermiş olan Karamanoğlu'nun eline geçmiştir. Bu aileden biri 1386 yılında kayın pederi Sultan I. Murat'ın topraklarına saldırmış, yenik düşmüş ve özrü sultan tarafından kabul edilmiştir. Bâyezid zamanında ikinci bir saldırı girişimi olmuşsa da yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. En sonunda 1464 yılında Karaman, Sultan IJ. Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Karaman'ın bir konak mesafesi kuzeyinde bulunan Karadağ'daki harabeler, Bin Bir Kiliseye benzeyen önemli eserdir. Bunlar, orta çağın hangi dönemine ait olduğu belirlenemeyen çok sayıda terk edilmiş ve harabe hâline gelmiş manastırlarıdır.

Karadağ, lavları siyah renkli trakit cinsi eski bir yanardağdır. Adı da bundan dolayı Türkler tarafından böyle konulmuştur. Karaman'a yakın Kilystra adındaki Türk köyü, Rum haritalarında bazen de Lystra diye gösterilen önemli yerdir: Burada (s.202) St. Paul güya bir topalı iyi etmişti. Kapadokya başpapazı, buraya St. Paul'ün dini yaydığı yer gözüyle bakardı.

---

[674] Ch. De St. Paul, *géogr. sacr.*
[675] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[676] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.
[677] Diod. De Sic., XVIII. Kitap, bölüm 23.
[678] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[679] Birinci Anadolu Selçuklularını kastediyor (Y.N.)

Karaman'ın batısındaki dağlıklar, başkenti uzun süre belirlenememiş olan İsaurya sahasıdır. Bu sahanın batı sınırları, sonunda Toros'a bitişen kalker oluşumlu sıra dağlardır. Bu silsile, Eğirdir gölü havzasıyla Beyşehir ve Seydişehir gölleri havzasını birbirinden ayırır.

Beyşehir, iki gölü birbirine bağlayan derenin üzerinde bir mütesellim ya da valinin ikamet yeridir. Bir türbe, bir medrese ve minareli birkaç cami, bütün eserlerini oluşturur. Bu iki küçük şehrin kurucuları, Selçukluların Alâeddin dönemindeki beyleridir. Beyşehir gölü, eski Trogitis ve Seydişehir gölü de Karalitis (Caralitis)'tir. Bu ad, bugün terk edilmiş olan ve Beyşehir'den otuz altı kilometre mesafede bulunan Kereli küçük şehrinin adından dolayıdır. Beyşehir'den yirmi dört kilometre mesafede ve Ilgın'dan Eflatun yolu üzerinde, Hamilton incelemeye değer bir eser bulmuştur. Burada kalkerden bir kayanın eteğinden çıkan çok sayıda kaynak, bir havuza toplanır. Kayaların oluşturduğu surun ortasında, büyük boyutlarda bir dikili taş vardır. Bunun çeşitli bölümlerine Asur ve Med çehreleri kazınmıştır. Dikilitaşın boyu, üç metre kadardır. Bu eserle Boğazköy kutsal suru arasında bir ilişki olsa gerektir[680].

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
İsaura - Zengibar

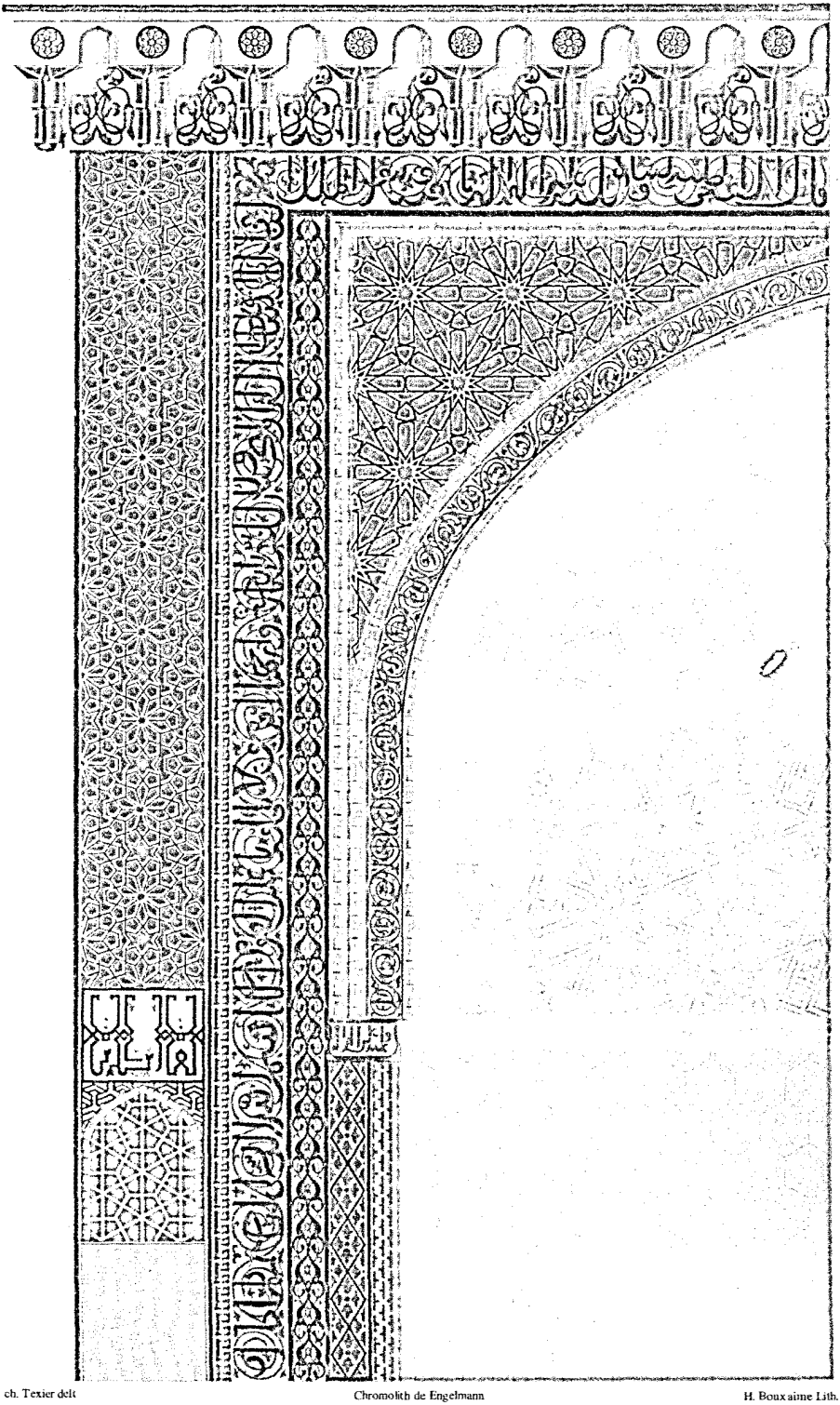
Amyntas'ın, İsaura Nova[681] adı altında yıktırıp tekrar yaptığı eski İsaura şehri, Zengibar adındaki köyün yakınındadır. Harabeleri, bir tepenin üzerinde gözükür. Kuzeyi Konya ovası, güneyi Toros, doğusu Karadağ ve Aladağ, batısı Seydişehir gölünü ayıran silsiledir. Değişik şekilde mezarları içeren bir mezarlık, şehrin (s.203) güneydoğusundaki girişi oluşturur. *Bomos* tarzı mezarlar taşa oyulmuş birkaç basamak ile yüksektedir. Cenaze yemeğine özgü kaplar Likya eserlerindeki gibi burada da görülür. Çoğu harap olan buranın mezar taşları; aslan pençeleri, madalyonlar ve çiçeklerle süslenmiştir. Şehrin dışarısındaki diğer harabelerin içinde, Bal Pınar adıyla güzel bir kaynak vardır. Bazı eserlerden varılan sonuca göre, Bizans İmparatorluğu zamanlarında da bu şehir kalabalıktı.

Mezarlık güneye doğru uzanır ve ilk konumlarını koruyan birçok taş mezar fark edilir; ama kapakları kırılıp bir kenara atılmıştır. Bu mezarların bir kaçının üzerindeki yontulmuş haç, Bizans imparatorluğu döneminde bu şehrin daha da kalabalık olduğunu doğruluyor. İsauropolis piskoposu olan

---

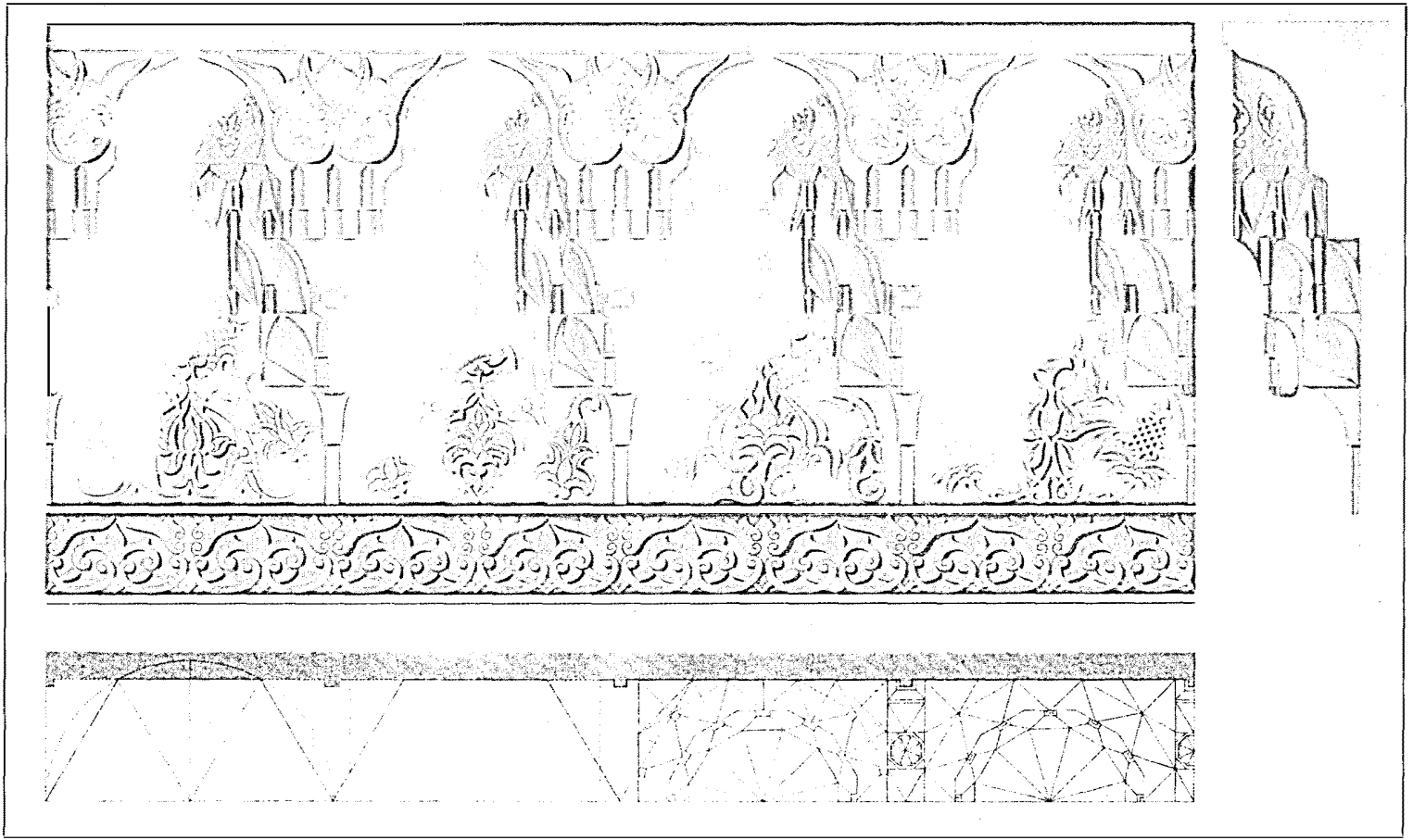
[680] Karl Ritter, *Erdkunde*, IX, 455.

[681] Bozkır ilçesinin sekiz kilometre yakınındaki Ulupınar köyü yanında bir antik dönem şehri (Y.N.)

ch. Texier delt Chromolith de Engelmann H. Bouxaine Lith.

KONYA (ICONIUM). GÖK MEDRESENİN KAPISINDAN (ANA EYVANINDAN) AYRINTI

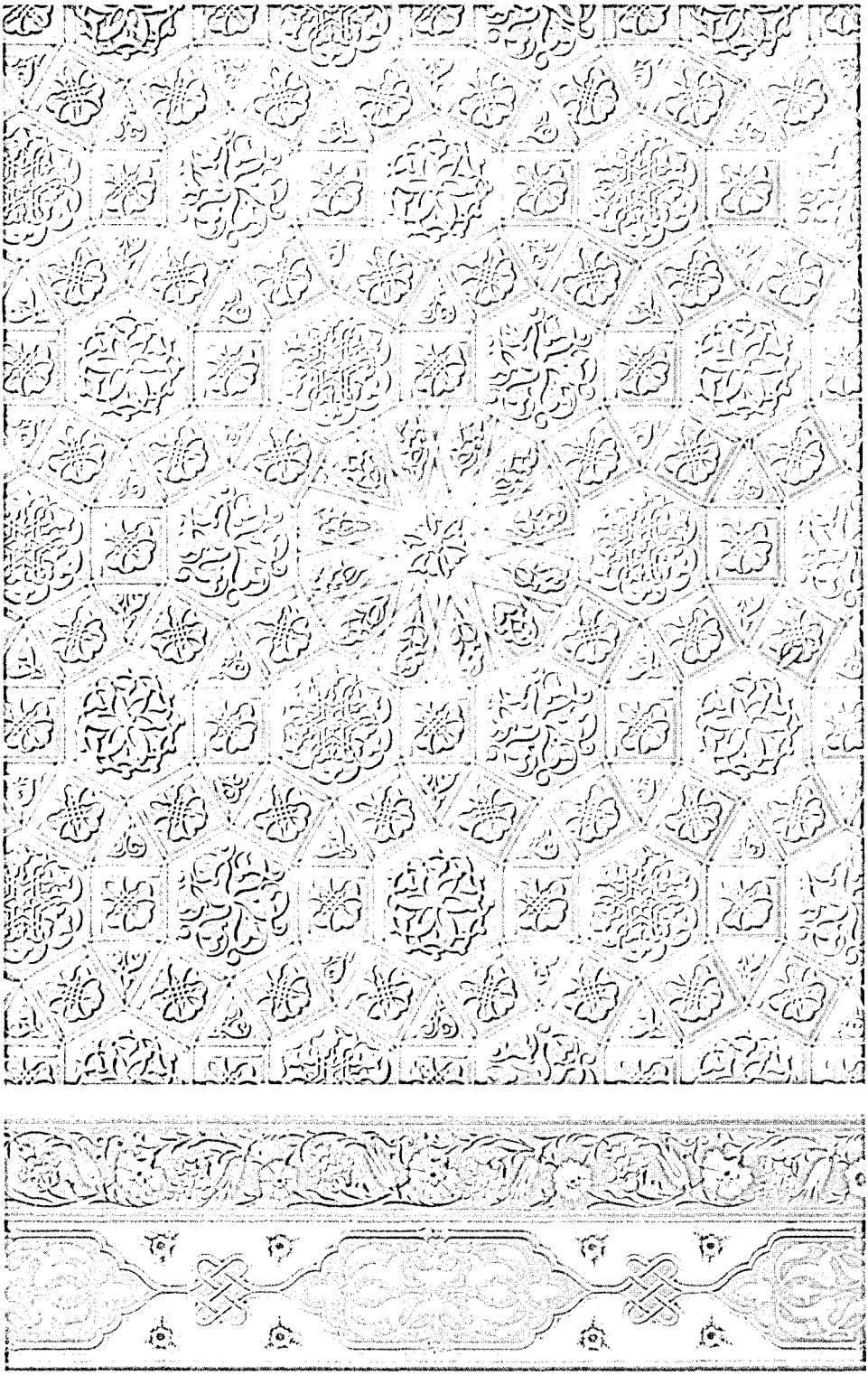

ch. Texier delt

Chromolith de Y. Engelmann

H. Roux aime Lith.

KONYA (ICONIUM). SULTAN SARAYINDA (ALÂEDDİN CAMİSİ) PANDANTİFLER (MUKARNASLI SÜSLEME ŞERİDİ)

ch. Texierdelt Chromolith de Y. Engelmann a Paris Roux aine Lith.

KONYA (ICONIUM). SARAYIN (ALÂEDDİN CAMİSİ) BİR ODASININ TAVANI

bir Aetius, Kadıköy (Chalcédoine) kuruluna katılırken, bu makamın bir başka piskoposu İlluaire, İstanbul (Constantinople) Konsiline gitti[682].

Surları, şehrin kuzey-batı ve kuzeyinde yükselen yalçın tepeler doğrultusu dışında, boylu boyunca kat edebiliriz. İşçiliği son derece özenli olan bu duvarların örülüş biçimi Yunan sanatına yakın bir döneme işaret ediyor. Hepsi sekiz veya altı köşeli olan kuleler ise, aksine, Bizans dönemi yapılarını hatırlatıyor; ama görünüşe bakılırsa surlarla aynı yaştadırlar; iri mermer kütlelerden yapılmış surlar, sıra ile bir yüksek bir alçak, iki yüzlü bağlama taşlı dayanaklardan oluşuyor. Yamacın daha az dik olduğu güney-batı tarafında, kulelerin sayısı daha çoktur[683]. Güney tarafındaki ana kapının iki tarafında, kuleleri vardır; kapıyı oluşturan yayın dayandığı iki yan duvarı mermerdendir. Buradan, farklı yönlere giden çok sayıda yokuşlar ayrılır. Sağdaki taş ocaklarına ve kaleye gider. Kapıdan yüz metre kadar sola gidilince, bir tapınak temeline rastlanır. Bu bina, kırk üç metre uzunluğunda ve yirmi altı metre genişliğinde, kayalık bir tepeye yapılmıştır. Orada Aizani veya Perge (Perga)'ninkiler gibi, şehrin ana tapınağını destekleyen şu kutsal düz damlardan biri göze çarpıyor[684].

Kenarı direkli kemer altı yapılmış bir sokak, şehrin ortasına gelen halk meydanında sona erer. Bitişik alan her türlü konut ve bina harabeleriyle kaplıdır. Orada bir hamam halveti ile bağlantılı olduğu anlaşılan bir kanal kalıntısı göze çarpmaktadır. Bir kitabe, dükkanları ve tonozlu bir bölümü olan bir kemer altı inşaatını haber verir. Alan temizletilirken belli başlı özelliklerini ele geçirilebilen bu tarz, Asya şehirlerine özgü idi. Çarşıdan çok uzak olmayan bir noktada bir anıt yükselir[685]. Meydana yakın bir noktadan yükselen zafer takı, iyi muhafaza edilmiş bir hâldedir, üzerinde şu kitabe vardır:

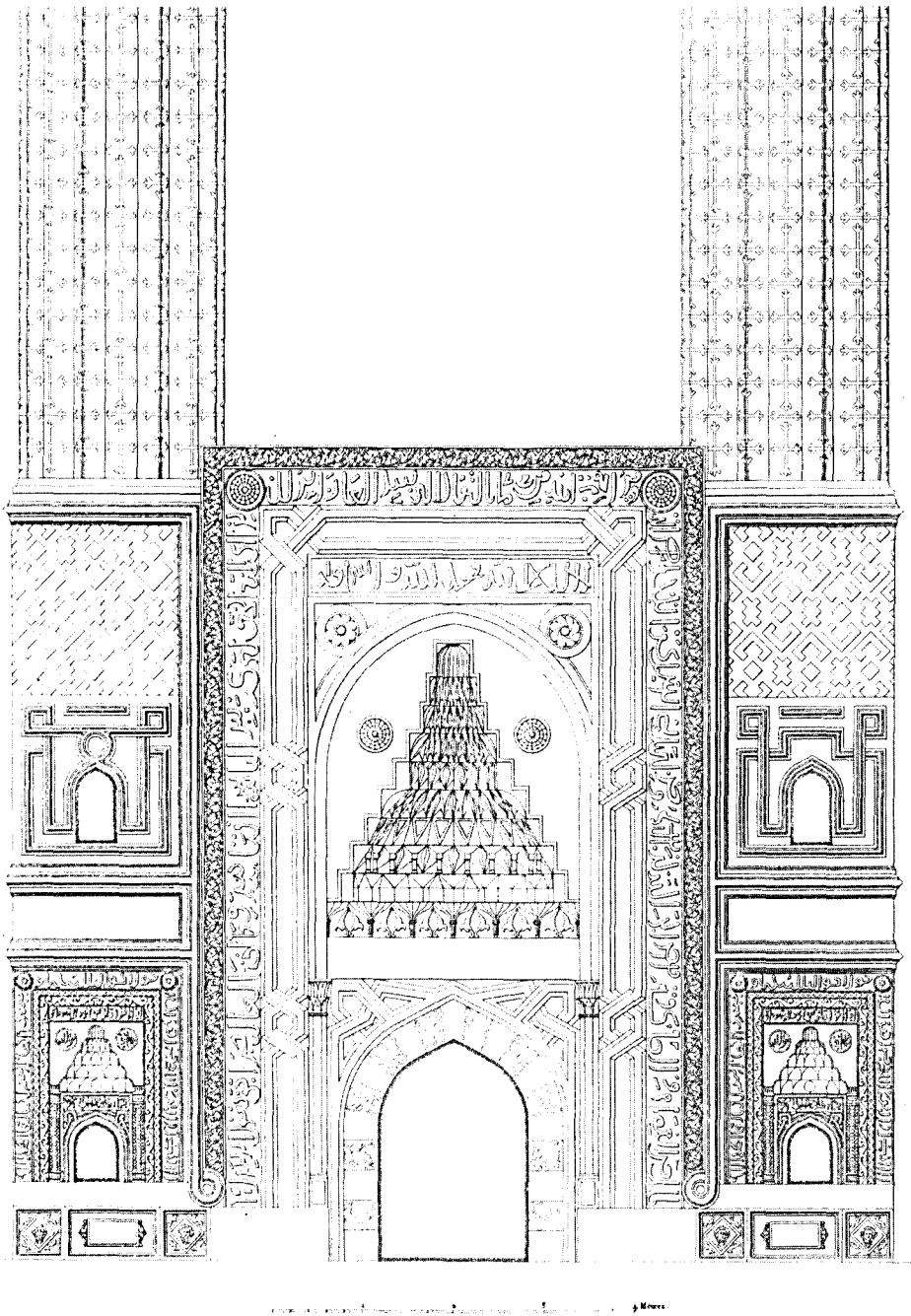
"İlahî Trajan'ın oğlu ilahî Nerva'nın torunu ilahî Hadrien Auguste İmparator César'a: İsauryalıların senatosu ve halkı ."

Birçok kaşif tarafından boşuna aranan eski İsaura'nın yeri konusunda en ufak bir tereddüde artık düşülmemelidir. Bu keşfi Hamilton'a borçluyuz.

Kuzey tarafından şehrin üzerine kurulduğu kayanın, üzerinden ancak yürünülebilen bir patikası vardır. Dolayısıyla kuşatma siperi çizgisi her kule

---

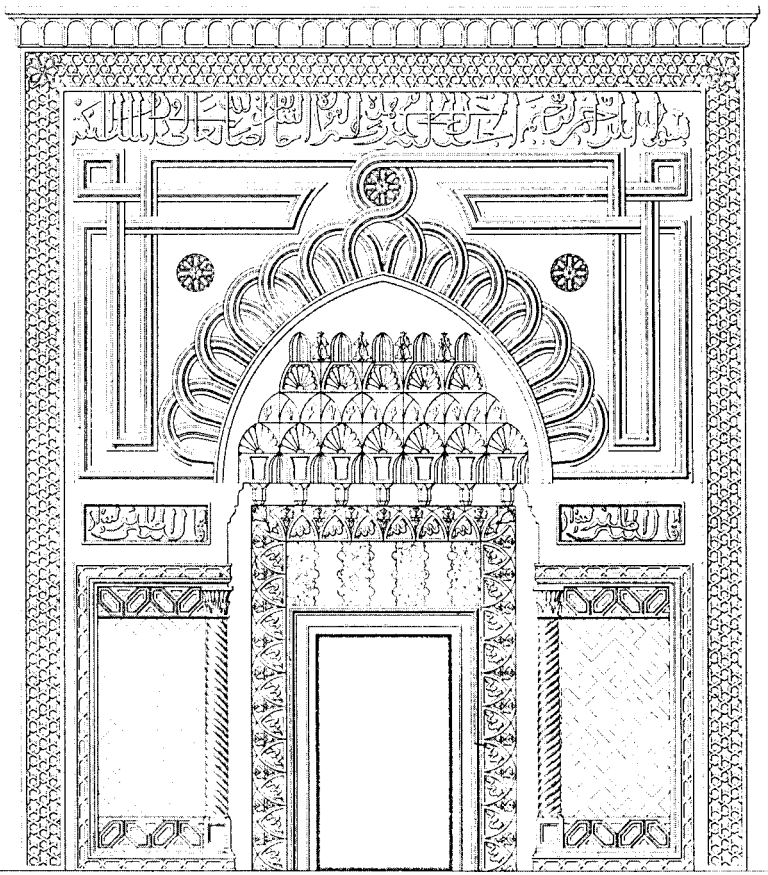
[682] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[683] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak çevrilen son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[684] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[685] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

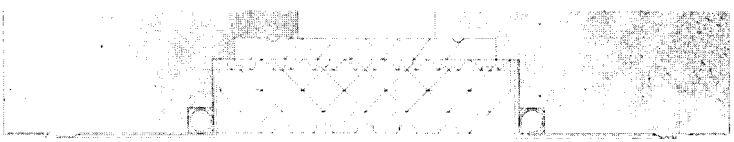

Ch. Texierdelt

Lemaitre direxit

KONYA (ICONIUM). SULTAN ALÂEDDİN (SAHİB ATA) CAMİSİ

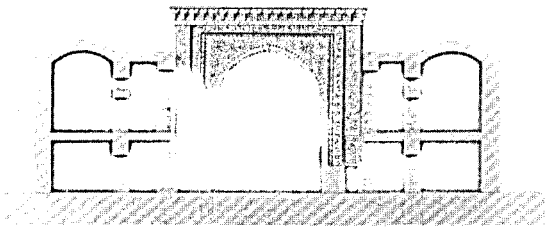

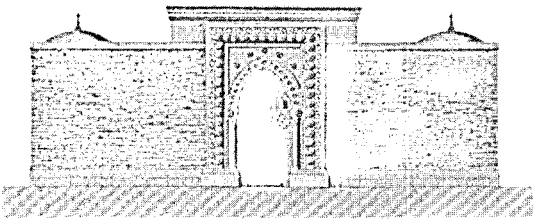
Ch. Texier delt

H. Roux aine Lith.

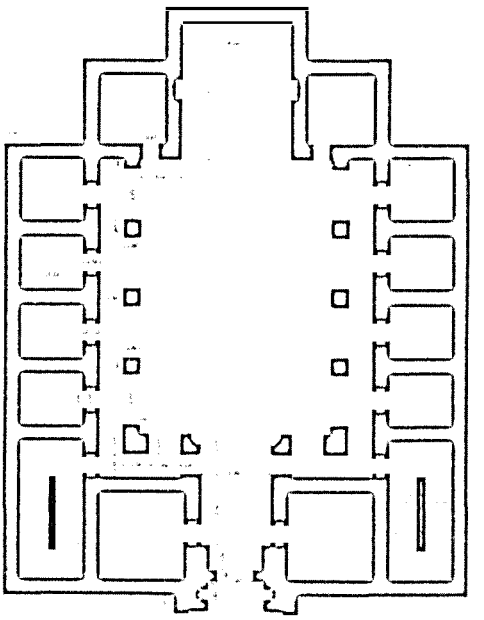
KONYA (ICONIUM). BİR SELÇUKLU MEDRESESİNİN (KARATAY MEDRESESİ) TAÇ KAPISI

F. I.

F. II.

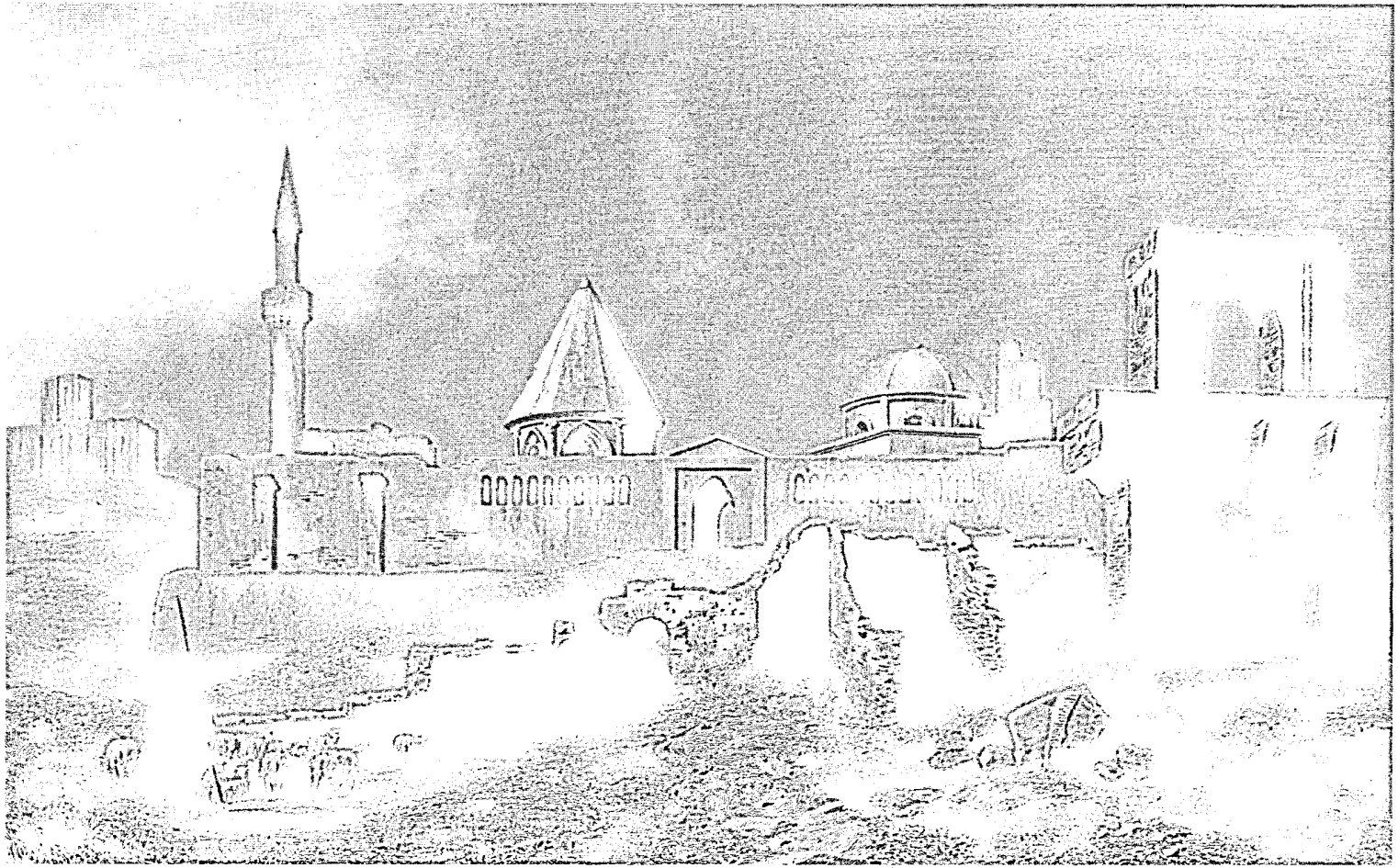

F. III.

ch. Texier delt

Lemaitre direxit

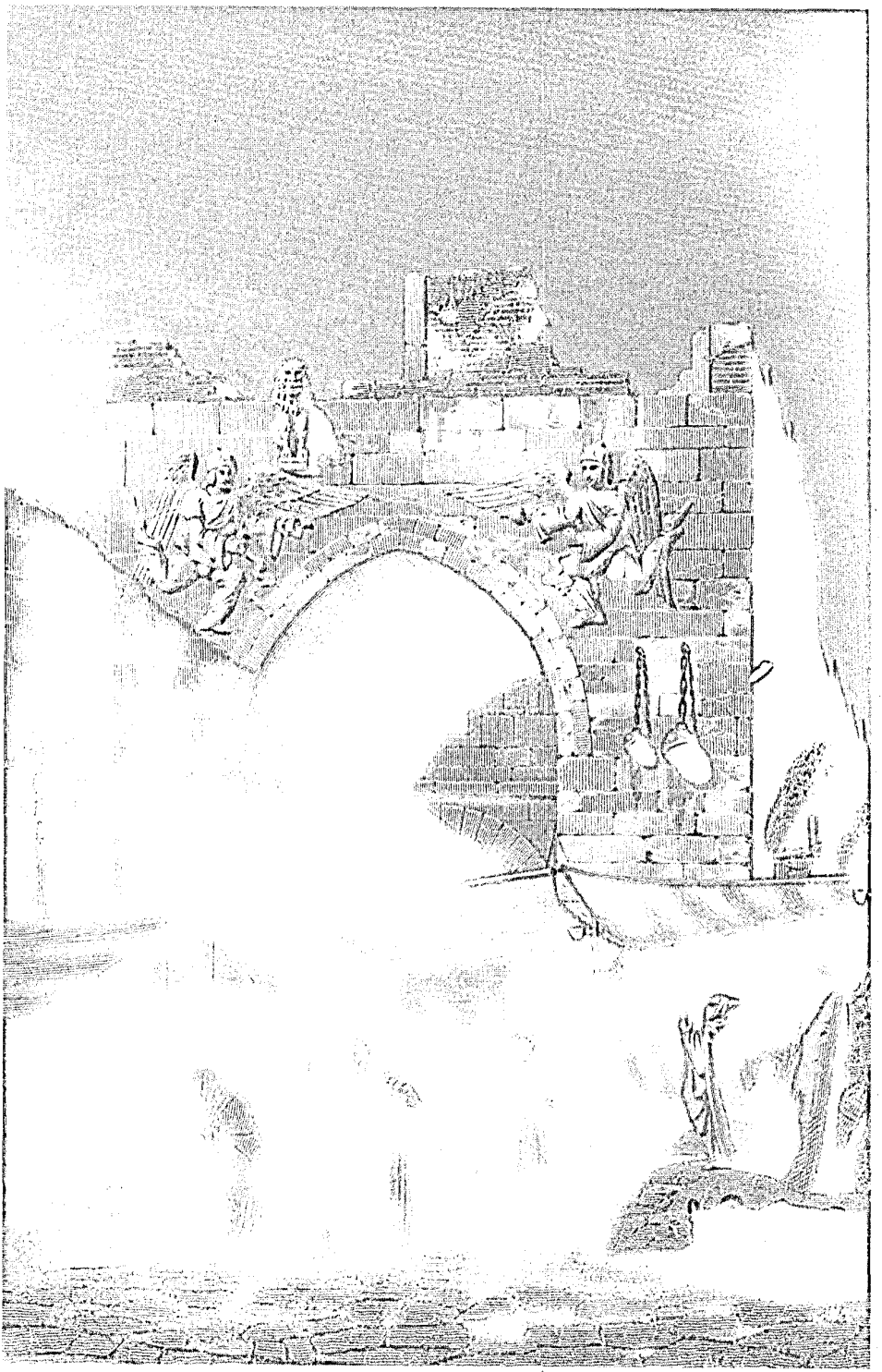
KONYA (ICONIUM). GÖK MEDRESENİN PLANI VE CEPHE ÇİZİMİ

ch. Texier delt

Guillommont sculpt

KONYA (ICONIUM). SELÇUKLU SULTANLARI SARAYININ ÖRENLERİ

ch. Texier delt Lemaitre direxit A. Guillaumot sc t

KONYA (ICONIUM). PAZAR YERİ GİRİŞİ

arasında kesilmiştir; bu kuleler sadece şehrin çevresini belirten dikili taşlarla birbirine bağlıdır. Diğerlerinden daha uzun bir kule nöbetçi birliğine hizmet verdiği izlenimini doğuruyor; bu yapının tepesinden manzara bütün yakın çevre topraklarını içine alıp, uzaktan minareleri seçilen Konya ovasına hâkim oluyor[686].

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Konya (İconium)

İsaurya dağlarının kuzey koluna yaslanan platoların yamacı, kış sularına hiç akıntı olanağı sunmayan kapalı havza özellikli Konya ovasına doğru yönelir[687]. Kasaba (Cassaba) yolu tutularak İsmil taraflarına gelinirken, bir çok dereden geçilir ki bunların en önemlisi Perşembe suyudur. Bu derelerin çoğu yazın kurudur; fakat karların erime mevsiminde, dağlardan çok miktarda sular inerek ovaya toplanır ve gezginlerin Konya gölü adını verdikleri büyük birikintiyi yapar. Bunun genişliği ufak bir bataklıktan, birçok fersah kare kadar bir alana uzanır.

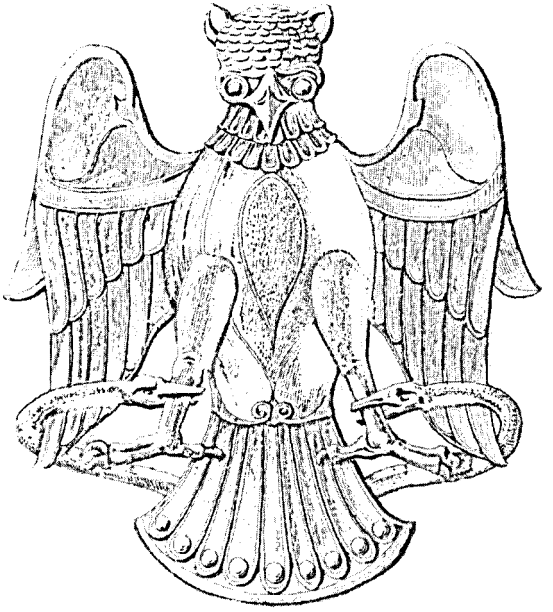
Gerçekte, mevsimine göre Konya ovası, ya tamamen su basmış ya da sadece bir manda sürüsünü memnun edecek kadar ıslanmış bir hâldedir. Büyük ağaçlarla çevrilmiş İsmil ve Çumra kasabaları, bir miktar sabit halkı muhafaza etmişlerdir; fakat bütün ova, uçsuz bucaksız bir çayırlıktan başka bir şey ortaya koymaz. Buraları serapların aldatıcı görüntülerine sahnedir.

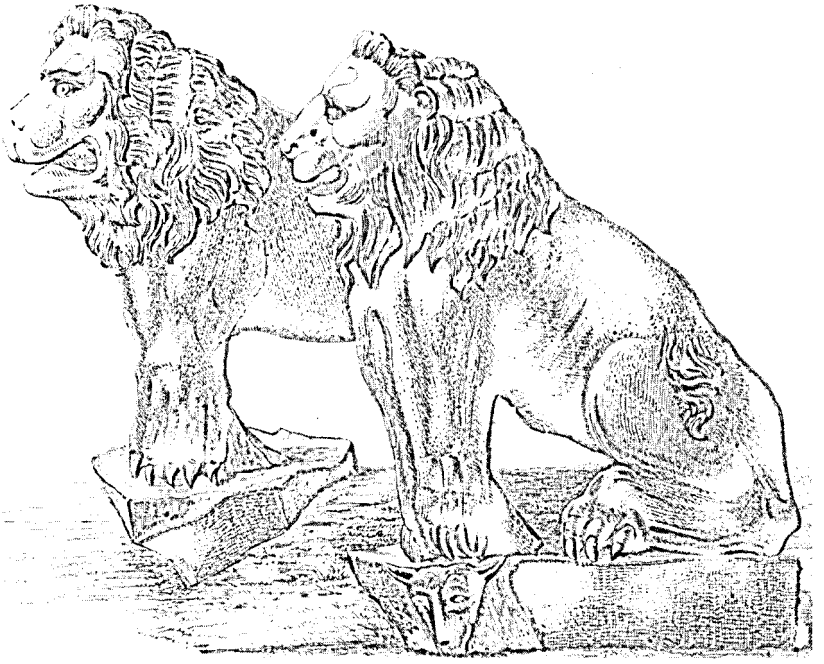
Eskiler bu geniş memlekette şehir yapacak yer için, etrafı su kaynakları çıkan bazı tepeleri içine alan nokta aramışlardır. Konya, bu şartları bir arada toplar.

Bozulmaya uğramadan muhafaza edilmiş olan İconium adı, bu şehrin kuruluşuna ait masal dönemlerine işaret eder. Yunan mitolojisine göre Perse, Likonya(Lycaonie)'ya gelerek Medusa (Méduse)'nın başını bir direğe astı. Buradaki kasaba hemen "Resim ülkesi" adını aldı; az zamanda çok genişleyerek daha sonra On Binler Ordusunun geçmesiyle meşhur oldu[688]. Strabon[689], buranın küçük fakat güzel bir şehir olduğunu kaydeder. Lycaonie'nin kuzeyinde, verimli bir yerde bulunduğunu, Tibère'in zamanında Polémon'a ait olduğunu söyler[690].

---

[686] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[687] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu ilk cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[688] Cyrop, I. Kitap.
[689] Strabon, XII, 568.
[690] Pline, V. kitap, bölüm 37.

KONYA (KONIEH) HİSARINDAKİ ARSLAN VE DOĞAN RESİMLERİ

ch. Texierdelt Chromolith de Y. Engelmann H. Roux aine Lith

KONYA (ICONIUM). LİKONYA (LICAONIE)LI ASKER

Eski Konya (İconium)'nın şeref unvanları, kalenin duvarındaki şu kitabede yazılıdır:

"Konya'nın Claudienne şehri sakinleri, Lucius Sahatinus Présens'in oğlu Lucius Pupius'u onurlandırdılar, vicentine kanadı süvari sınıfına komutanlık eden Chiliarque, Tiber kıyıları için imparatorluk komiser, Tiber konsül yetkisine sahip vali Claude César Auguste Germanicus ve Claude Néron César Auguste'ün, Galatya sahasında; velinimetleri ve şehirlerinin onarımcısı[691]."

Trajan döneminde Konya şehri, çok önem kazanmıştı ve çok sayıda Yahudi ile Rumların ikâmet ettikleri yerdi. St. Paul Hristiyanlığı yaymak için Kapadokya'ya yaptığı gezi sırasında, Konya'da durarak yabancı ve putperestleri dine davet etti. Havarilerin hayat hikâyelerine göre[692], Yahudilerin çıkardığı bir ayaklanma sonucunda, Pisidya'nın Antiochus şehrinden kovulan St. Paul ile Barnabé buraya, yani Konya'ya çekilmişler ve halkın diliyle dinlerini telkin etmişlerdir. Bu iş, Likonya (Lycaonie)'nin diğer şehirlerinde de devam etmiştir. İlk kilisenin tarihinde önemli bir olay olan bu telkin, Konya'ya birçok yeni Hristiyanı çekti. Patriklik makamı durumunda olan bu merkez, Lycaonie'de on dört (s.205) büyük şehre hâkimdi. Bununla beraber, bu şehirde Hristiyanlığın o parlak dönemine ait binalar ve eserler görülmez. Şehrin süsleri, yine sadece XIII. yüzyılda Sultan Alâeddin döneminde yapılan camilerdir.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri, Konya binalarının ve mimarî süslemelerinin azaldığı ve zayıfladığı görülür. Sultan I. Selim, burada bir cami ile bir Mevlevî dergahı yaptırmıştır. Bu Mevlevî şeyhliği, Osmanlı Devletindeki bütün tekkelere hükmeder; Osmanlı padişahlarına kılıç kuşatmak ayrıcalığı, sadece bu şeyhe aittir; padişaha beratı da bu verir.

Sıradan bir paşalık merkezi derecesine indirilmiş olan şehre gelince; tarihçiler tarafından yavaş yavaş unutulmuş olan bu şehir, Kanunî Sultan Süleyman döneminden zamanımıza gelinceye kadar, kendine has hiçbir olay ortaya koymaz.

Burada Müslüman yönetiminin kurulması, Hristiyanlığın tamamen ortadan kaybolmamasına sebep olmuştur. Bu şehir, sürekli olarak bir Rum baş papazının ikamet yeri olmuştur burada, hâlâ çok sayıda Hristiyan ile Ermeni vardır.

---

[691] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu kitabe, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[692] Strabon, XIV, 1.

Alâeddin'in yaptırmış olduğu surlar, şu anda hâlâ iyi bir durumda kalmıştır. Bunlar, her kırk adımda bir yapılmış dört köşe kulelerle korunmuştur; etrafında hendeği de vardır. Her kulenin, on metre kadar cephesi ve sekiz metre kalınlığı vardır. Cephesinde yedi-sekiz metre yüksekliğinde beyaz mermerden büyük bir kitabe görülür. Bunun üzeri, kabartma yazılarla doludur. Kuleler, çok düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Bunların içinde, daha eski eserlerden alınmış birçok taşlar, Bizans yazılarını içeren levha parçaları, sütun başlıkları ve gövdeleri de vardır. Selçukluların Osmanlılardan farkı, Osmanlılar gibi insan tasvirlerini çirkin görmemeleridir. Buna dayanarak eski kabartmalardan ellerine ne geçtiyse özenle duvarlar ve surlar üzerinde çerçeveleyerek muhafaza etmişlerdir. Güney taraf kulelerinden birinde bulunup Avrupalıların hayranlığını kazanmış olan lâhit, dikkat çekicidir. Bunun yüzü, kuş şeklinde sekiz kısma ayrılmıştır ve konusu Achille'in Scyros'a ait hikâyedir.

Şehrin planı, yuvarlak açılarla dört köşelidir. Güney cephesi, İç Kale adında küçük bir kaleyle müdafaa edilmiştir. Gerçekten de şehrin içinde, sekiz kule veya burç ile korunan özel bir sur oluşturur. Bugün içinde bakımı ile yükümlü birkaç aile oturmaktadır[693]. Selçuklu (s.206) sultanlarının sembolü olan Doğan kuşu resmi, büyük kapının üzerine kazınmıştır. Bu simge daha sonra Artukoğulları sultanlarının madalyalarının üzerine basıldı[694].

Şimdiye kadar Galatya, Frigya ve Kapadokya'da, hâlâ çok sık rastlanan birçok aslan resimlerini yapmaktan, eskilerin amacının ne olduğunu anlamak oldukça zordur. Konya'da bunlardan yirmi tane kadar vardır; çoğu kale duvarları arasındadır. Batı cephesinde de üç büyük heykel vardır. Onlardan birinin o kadar barbar bir işçiliği var ki neredeyse bir Müslüman eseri olduğunu bile düşünebilirsiniz[695]. Paşanın sarayının kapısının üstünde aynı pozda[696], yani oturmuş ve pençeleri arasında işçiliği Mısır tarzında bir heykelcik tutan bir başkasını görürüz[697].

Buraya kadar şehrin dış bölümlerinden söz ettik; şimdi geriye yeni Konya'nın en kalabalık ve alışverişi en yoğun bölümünü gezmek kalıyor[698].

---

[693] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[694] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[695] Bunlar yazarın kişisel yorumudur (Y.N.).
[696] Bkz. 57 numaralı gravür.
[697] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[698] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Müslümanların bir harabeyi öylece bırakmaları ve bir yeri hiç bir zaman tamir ihtiyacını hissetmemeleri, bu şehri enkazlar içinde bırakmıştır. Ermeniler ve Rumlardan birkaç fakir ailenin bile, şehirden iki fersah uzakta Sille denilen yazlıkta yerleri vardır. Konya şehri Mezopotamya ile İzmir arasındaki geçiş ticaretinin yol üzeri olduğundan, önemi vardır. Fakat Sultan Murat'ın yaptırdığı kervansaraylar, bir taraftan yıkılmakta ve şehir sanayiden bir şey meydana getirmemektedir. Böyle olunca da günden güne sefalete düşmesi muhtemeldir.

Şehrin ortasında, zamanında Konya prenslerinin parlak saraylarının bulunduğu bir tepe vardır[699]. Türkler, uzun süre burasını taş ocağı yaparak kışlalar ve paşanın konakları için ne gerekliyse buradan aldılar. Tepe, tuğladan bir duvarla çevrilmiştir, kapısı güney tarafındadır. Sağda solda, yerden yedi-sekiz metre yükseklikte büyük bir salon vardır. Bunun kemerleri, çifte mermer sütunlarla tutulmuştur. Girerken görülen enkaz yığınları, hiç şüphesiz kışlalar, mutfaklar ve hizmetçi daireleriydi. Sol tarafta, Kayseri eski mimarî tarzında yapılmış koni şeklinde damlı küçük bir kilise binası, hâlâ mevcuttur.

[699] Bkz. 32 numaralı gravür.

ONUNCU KİTAP

LİKYA (LYCIE) - PAMFİLYA (PAMPHYLIE) - KİLİKYA (CILICIE)

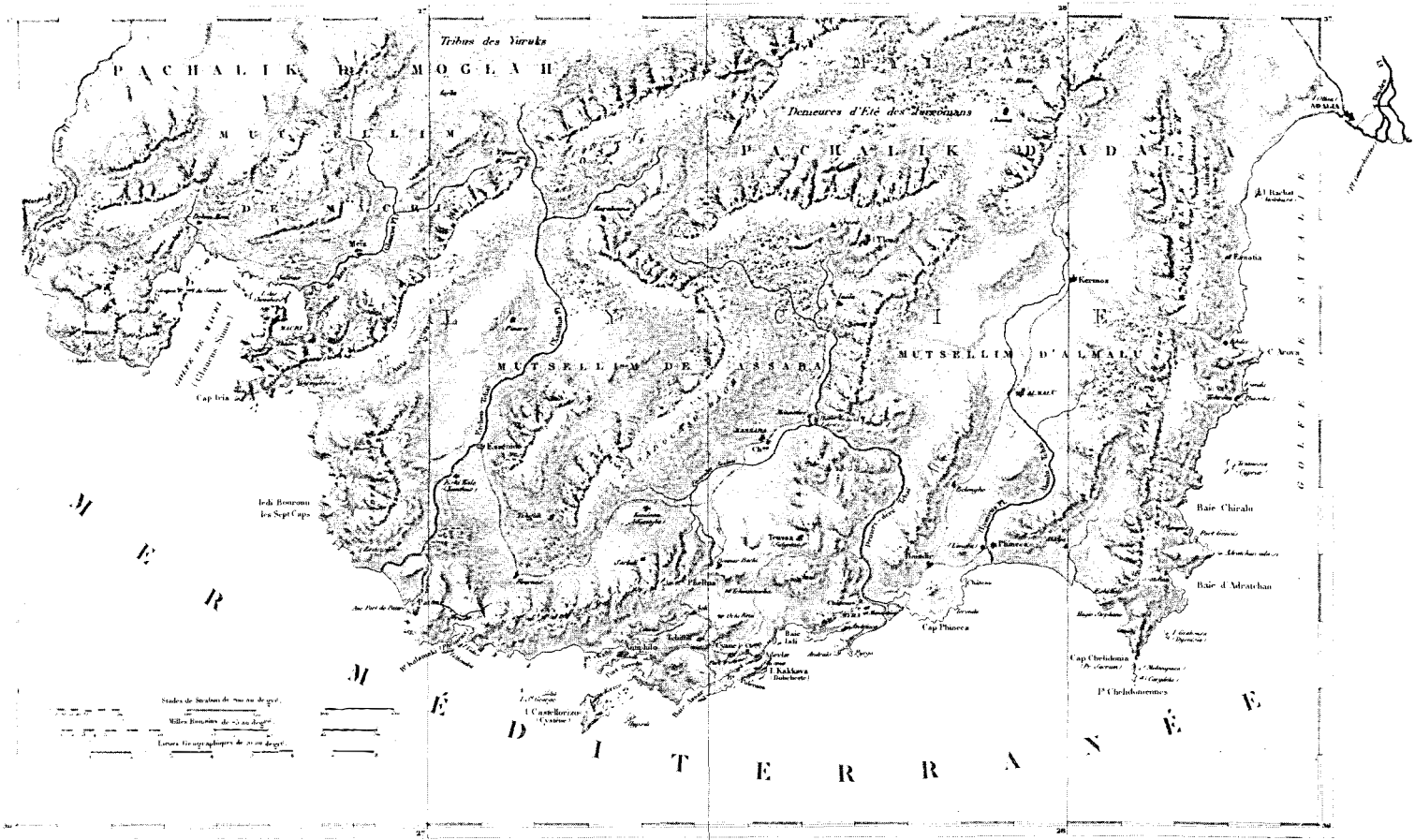
BİRİNCİ BÖLÜM
Likya (Lycie)

Likya tarihi, Rumlarınki ile beraber başlar. Likyalıların, Asya medeniyetinin ilk zamanlarında Truvalılarla müttefik olduklarını, daha önce görmüştük[700]. Likya'da aynı kahramanları, aynı nehir ve şehirlerin adlarını bulacağız; Thébes[701] ve Lyrnessus[702] şehirleri, Truva ülkesinde olduğu gibi Likya'da da vardı. Likya kahramanlarından Sarpédon, Pandarus, Belerofon (Bellérophon); Priam ordularında da savaşmışlardı. Bunların damarlarındaki kan Leleglerin, Giritlilerin, Karyalıların kanı idi ve hiçbir tarihçi, Likya'da bunlardan önce var olan başka bir halkı kaydetmemiştir. Fenikeliler, Likya'nın içerlerine girerek kendilerine özgü tiplerini ve millî dillerini muhafaza etmiş bir grup bıraktılar ki onlar da Solymler (Solymes) adı verilen tek batılı bir millet olduğu hâlde, Rumlar tarafından Samî ırkından sayılırlar. Likya ile Truva, ortak bir asıl ile birbirine bağlı iki sahadır. Jüpiter ve Apollon gibi aynı tanrılara tapmışlar; aynı nehir ve aynı dağ adları koymuşlardır. Bu iki halk, iyi ve kötü günlerinde, karşılıklı yardımlaşarak yaşamışlardır. Likyalılara, Giritlilere ve Karyalılara, batı kıyısında Menderes (Méandre) nehri ağzına ve Truva ülkesine kadar rastlanırdı. Girit adasıyla Asya kıt'ası arasındaki ilişkinin başlangıç noktasını bulmadan önce, bu kıyılardaki eski milletlerin hareketlerini bir sıraya sokmak imkânsızdır[703]. Bir de eskiler, bu sahalarda yabancılarla hiç karışmamış bir halkı tanımadılar.

(s.208) Fenikeliler, Toros'u ve Kilikya'yı ele geçirmişlerdi. Likya'ya gelen Samî soyundan insanlar da bu sahaya yerleşerek Kaballer (Cabalés) ve Solimler kabilelerini oluşturdular. Giritliler, Eşen çayı (Xanthus)nın ağzına gelerek oradan içerilere yayıldılar ve dağlarda oturan halka karıştılar. Bunlardan ortaya çıkan kavmin âdetleri, sanatı ve dili, esas olarak Küçük Asya yarımadası milletlerinden tamamen ayrılırdı. Bununla beraber bunlar, Yunan ya da Pelasg ırkına tamamen yabancı değillerdi. Çünkü Truva savaşından beri, Rumcanın Likya liderleri tarafından kullanıldığını ve Délos panayırlarında söylenen türkülerin, Likyalı şâir Olen tarafından yazıldığını görüyoruz[704].

---

[700] Bkz. Üçüncü kitap, on dördüncü bölüm.
[701] Antalya körfezinin batı kıyısında yeri tam olarak bilinmeyen küçük bir antik şehir (Y.N.).
[702] Çukurova'da yeri bilinmeyen küçük bir şehir (Y.N.).
[703] Curtius, *Greschische Gesichte,* I, 63.
[704] Hérodote, IV. Kitap, bölüm 35.

LİKYA (LYCIA) SAHASININ HARİTASI

İKİNCİ BÖLÜM
Likya Halkı - Anıtları

Likya genel adı altında, tarihçiler üç ayrı saha tanırlar: Kuzeyde Cabalie[705], ortada Milyas[706] ovalarına yerleşen Solymler aynı dili, yani Fenikeceyi konuşurlardı; güneyde ise liderleri Trémilus'un adını alan Termiller vardı. Bunlar, Asya'ya Rodos adasından geçmiş olan Giritli kabilelerdi. Bu kabilelerin diğer kolları, Prémilus'un oğulları Tloüs, Xanthus ve Pinarus aracılığıyla getirilerek kendi adlarıyla şehirler kurdular ve ayrı kabileler oluşturdular[707]. Termiller, Sarpédon'un yönetim dönemine kadar, adlarını korudular. Pandion'un[708] oğlu Lycus, kardeşi Égée tarafından Atina'dan kovulduğu zaman, Termillerin Kralına sığınmıştır; adı geçen, bunlara kısmen Giritliler ve kısmen Karyalılardan[709] alınma bir kanun kabul ettirdi. O tarihten sonra, bu kabileler Likya adını aldılar.

(s.209) Likya sahası, Tanrı Apollon'un vatanıydı ve Patare'nin mezarı, bütün Rum diyarlarında, aynı tanrı için yapılmış tapınakların hepsinden önceydi. Latone[710] hakkındaki efsanelerle Diyana (Diane)'nın doğuşuna ait masalların farklılığı, bu mitin Rumlara, deniz aşırı başka bir millet tarafından getirildiğini gösterir.

Likyalıların sosyal yapısı da Asya'nın diğer kavimlerininkine benzemez; bunlarda kadın, diğer bütün Rum memleketlerinde olmadığı kadar onurluydu ve soy olarak da sadece ana tarafına itibar edilirdi.

Likyalılar, sürekli olarak kahraman, savaşçı ve özgürlüklerini kıskanan bir kavimdiler. Lidya kralları, bütün Küçük Asya'nın batısını egemenlikleri altına aldıkları zaman, Likyalılar bağımsızlıklarını korumuşlardı; fakat üzerlerine büyük bir ordu göndermiş olan Keyhüsrev (Cyrus)'e karşı koyamadılar. Harpagus ile de kahramanca dövüştüler. Ksanthos (Xanthus) şehri halkı, kalelerine kapanarak düşmana teslim olmayı reddettiler. Düşman, saldırarak şehri ele geçirdikten sonra, halkını öldürdü. Kurtulanlar, orada bulunmayan birkaç aileden ibaretti. Likya kavmi, ta İskender'in gelişine ve ordusuyla burayı bizzat dolaşarak özgürlüklerini yeniden kazanana kadar, İran boyunduruğu altında kalmıştı. Dârâ (Darius)'nın düzenlemesinde, Likya birinci satraplığın içindeydi; yine de Karya

---

[705] Frigya, Pisidya ve Likya sınır bölgesine verilen eski ad (Y.N.).
[706] Likya sahasının kuzeydoğu kesimi (Y.N.).
[707] Ét. Byz., *Tremile.*
[708] Atina'nın mitolojiye karışmış kralı.
[709] Hérodote, I. Kitap, s.173.
[710] Apollon ile Diyana'nın; Zupiter'den annesi (Ç.N.).

krallarının ara gücü, Mausole kralının generallerince konmuş Bodrum (Halikarnas) şehrini güzelleştirmek için, prens tarafından yapılan harcamaları karşılayacak haraç ve rüşvetlere dayanmak durumunda kalan bu sahaya kadar uzadı[711].

İranlıların kovulmasından sonra, Likya sahası bir süre Rodoslulara bağlı oldu. Péloponnèse savaşına, pek o kadar karışmadı. Likya'nın üç kavmi, Lyciaque Heyeti unvanıyla bir meclis tarafından yönetilir bir konfederasyon oluşturdular. Buna, yirmi üç şehrin milletvekilleri gelirdi. Xanthus, Patara, Pinara[712], Olympus[713], Demre (Myra) ve Tlos gibi başlıca şehirlerin üç oyları, ikinci derecedekilerin iki ve daha küçüklerin birer oyları vardı. Devletin genel harcamalarına da bu şehirler, o oranda, yani oy sayısı kadar katılırdı.

Likyalılar, şehirlerini kurmak için en sarp yerleri seçerlerdi. Mezarlarını da yapım tarzı açısından değil; fakat şekil olarak birbirinden farklı kabartmalarla ve şehrin etrafındaki dağ ve kayalar (s.210) içine oyarak yaparlardı. Kayaların yamacında, yüzü ahşaptan, narin bir bina görüntüsü sergileyen mezarlar vardır. Direkleri, taban kirişleri ve yuvarlak şekilde dallardan yapılan tavanları, tıpkı bu şekli taklit ederek taşlar üzerine oyulmuştur. Tek parça taştan oyulmuş lâhitler, diğer taş bir lahdin içine konulmuş ağaçtan bir sandık ortaya koyar. Taş lâhit, tersine çevrilmiş bir kayık ya da başka yerdekilere hiç benzemeyen, ortası kalkık ve sivri bir kemer şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Likya Dili

Bu anıtların araştırmacıya çıkardığı tek problem bu değildir. Eğer ahşap işlemelerin taklit gerçeğini reddetmezsek, bunun bir sanat kaprisi olduğu cevabını vermemiz mümkün olabilir[714].

Fakat Yunan yazı karakterine benzeyen, mezarlar üzerine yazılan ve her türlü açıklamaya imkân vermeyen bu dil, hangisidir? Bu kitabelerin özellikleri hakkında, hiçbir tarihçi bir şey söylememiştir[715]. Hâlbuki yine Yunan diline yabancı olan Karyalıların diline ait birçok kelimenin anlamını

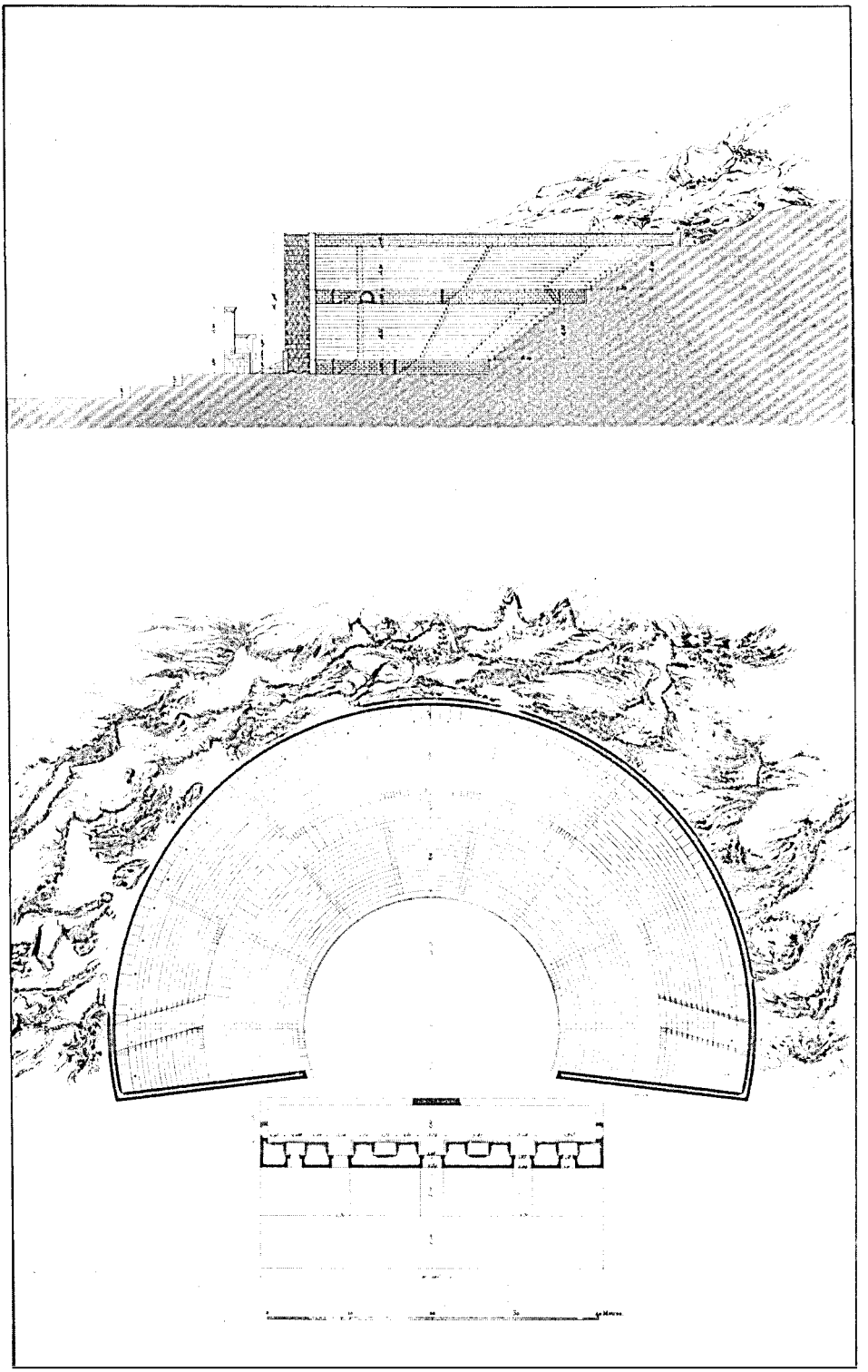
[711] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[712] Fethiye-Eşen bucağının Mihare köyü yakınlarında harabeleri bulunan bir antik şehir (Y.N.).

[713] Antalya-Tahtalı Dağın eteğindeki antik bir kıyı şehri (Y.N.).

[714] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

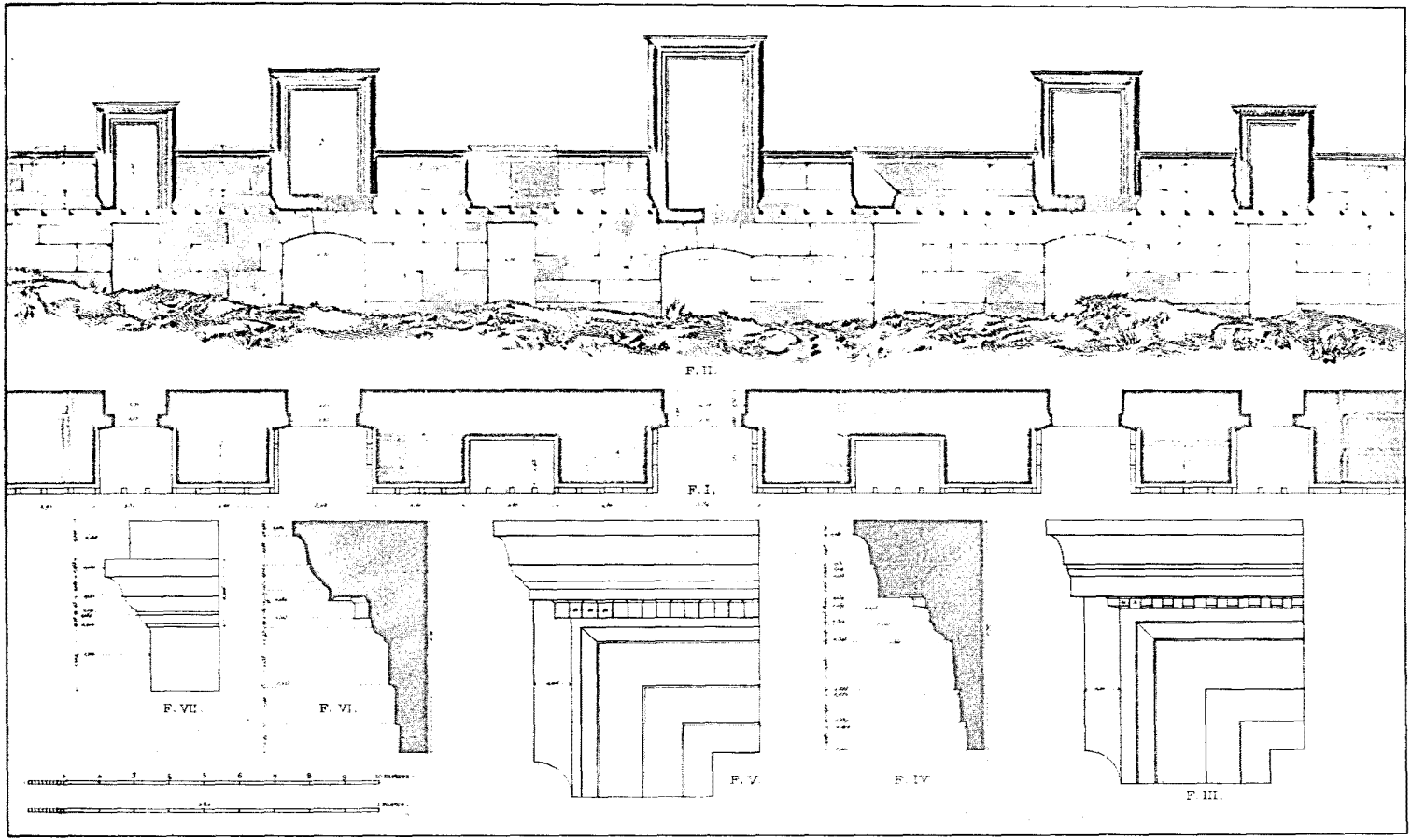
[715] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan ilk iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

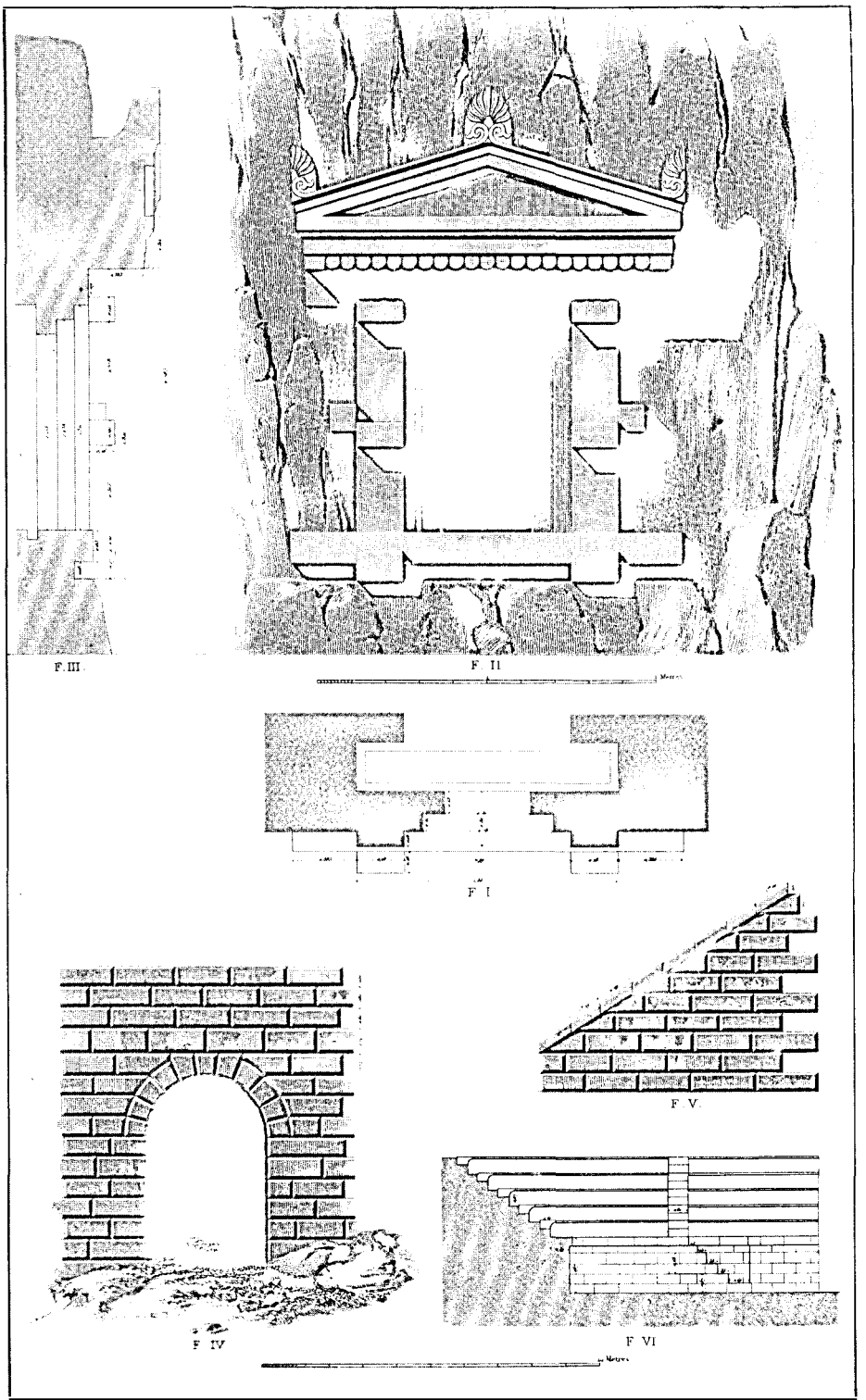
FETHİYE(TELMİSSUS). TİYATRONUN PLANI VE KESİTİ

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

FETHİYE(TELMİSSUS). TİYATRO KAPILARININ AYRINTI ÇİZİMLERİ

Ch. Texierdelt Lemaitre sculpt

FETHİYE(TELMİSSUS). LİKYA KAYA MEZARLARI VE TİYATRODAN BİR AYRINTI ÇİZİMİ

yazmışlardır. Herodot, Likya dilinin bu farklılığına ilişkin bir şey söylemediği gibi, başkası da şimdiye kadar bu konuda bir ipucu elde ettirecek açıklamada bulunmamıştır[716]. Filologlar, bu dilin kökeni konusunda bile görüş birliğine varamamışlardır. Forbes'in görüşüne göre[717] Rumcanın dışında bir dille yazılmış hiçbir kitabe, İranlıların Likya'yı istilasından önce değildir. Genel olarak Xanthuslular imha edildiği sırada oralarda bulunmadığından dolayı kurtulan birkaç aile istisna olduğu hâlde, geriye kalan asıl Likyalı şehirler, tamamen yabancılar tarafından işgal edilmiştir. Bu yabancılar ise, Medler ve İranlılardan başkaları değildir. Bu görüş, yazar tarafından Ksanthos (Xanthus)'daki eserlerin incelenmesiyle, daha fazla kuvvet bulmuştur; çünkü söz konusu eserler, bütün İran kabartmalarından ibaret bulunmuştur.

Bu dil tartışmasında, eğer bu kitabeler gerçekten Farsça yazılmışsa, alfabesi hakkında bir itiraz olabilir. Gerçekte Keyhüsrev (Cyrus) ve Dârâ (Darius) zamanlarında İranlılar (s.211), çivi yazısı denilen şekli kullanıyorlardı; Keyhüsrev dönemine ait olan Pasargade kitabesi, bunu doğruladığı gibi, Kral Mausole'nin mezarında kazı yapan İngiliz bilim adamlarınca böyle çivi yazısı kitabeyi içeren bir vazonun da Kral Erdeşir (Artaxerxe)'e ait olduğu anlaşılmıştır.

Likyalıların dilinin, hangi dönemde kullanımdan kalktığı bilinmemektedir. Fethiye (Telmissus)'deki Likyalı tarzında yapılmış bir kabrin üzerinde, Tibérius Claudius adı görülür; diğer bir Likya mezarı, Romalı Claudia Regelia Herennia adında bir kadına tahsis edilmiştir. Fakat bu durum, mezarların kanuna aykırı olarak, başka yerli kişiler tarafından kullanıldığını gösterir.

Likya sahası, günümüze kadar tam olarak keşfedilmemiş hâlde kalmıştır. Eski yazarlar tarafından bırakılan belgelerin, modern coğrafyacıları, büyük şehirlerin çoğunun konumlarıyla ilgili tatmin edici çalışmalar yapmaya yönelttiği söylenebilir[718]. Yüzbaşı Beaufort'un 1812 yılında Karamanya kıyıları üzerindeki seferi, deniz kenarı şehirlerinden, birçok harabenin bulunmasına hizmet etmişti. Kont Choiseul, Telmissus harabelerini yayınlamıştır; fakat iç kısımlardaki hiçbir şehri hakkında bir araştırma yapılmamıştır. Ben 1834 yılında Isparta'dan Antalya'ya giderken, Likya Toroslarından geçtim. Bundan sonra da devletin gemileriyle, 1835 ve 1836 yıllarında iki keşif gezisi yapılmıştır. İnanıyorum ki benden sonra bu iç

[716] C. Ritter, *Erdkunde,* IX, 1938, 1940.
[717] *Travels in Lycia by Spratt and Forbes,* II, 37.
[718] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt Lemaitre direxit E. Aubert sculpt

FETHİYE(TELMİSSUS). ESKİ AKROPOL'DEN GÖRÜNTÜ

Ch. Texier delt

Clara Lemaitre sculpt

FETHİYE(TELMİSSUS). AKROPOL YAKININDA MEZARLAR

kesimlere araştırmacılar tarafından yapılan gezilerde, iyi bir misafirperverlikle karşılaşmışlardır[719]. Ch. Fellows'un 1838'deki ilk gezisi, İngiliz hükümetinin, Ksanthos (Xanthus) eserlerinin British Museum'a getirilmesi için, bir ilim adamları heyetini buraya göndermesine sebep olmuştu. Spratt tarafından da bir Likya haritası hazırlandı. Schoenborn'un gezisi, Milyas ve Pisidya'nın, hâlâ bilinmeyen çok sayıda şehirlerini keşfettirmiştir.

Eski Likya, bu şekilde arkeolojinin alanına girmiş demektir; çünkü Carl Ritter, bu yüzyılın başlarından beri yapılan araştırmaların listesini, aşağıdaki gibi veriyor[720]:

1812 – Beaufort

1836 – Texier

1837 – Broke

1838 – Fellows-Graves

1840 – Hoskyn-Forbes

1841 – Schoenborn

1842 – Daniel Spratt

1846 – Tchihatcheff

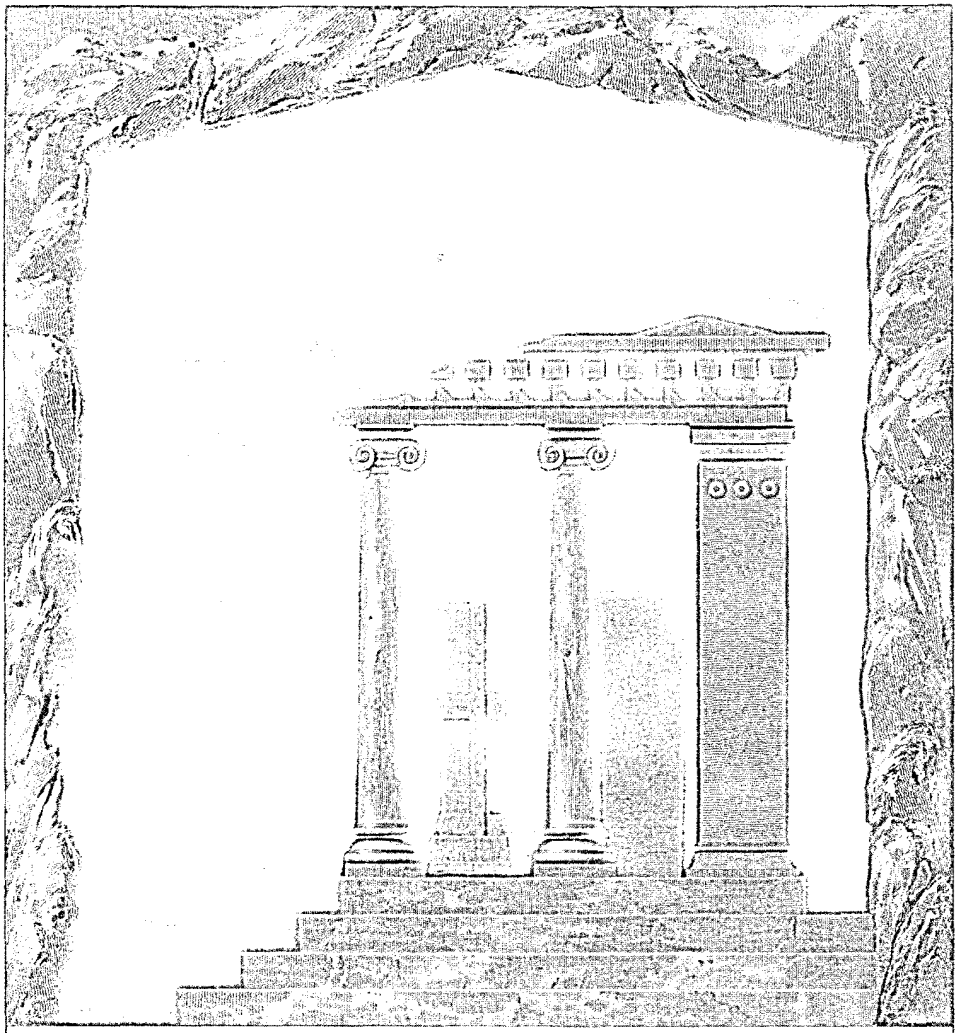
(s.212) DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

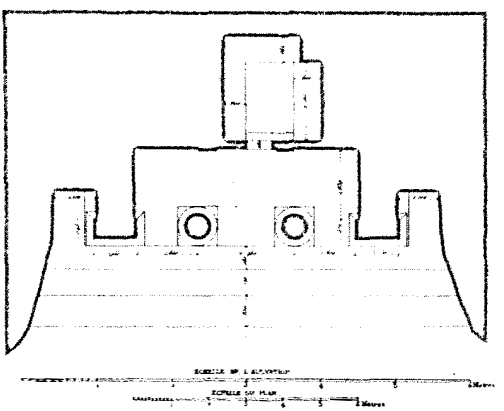
Fethiye (Telmissus/Macri)[721]

Telmissus şehri, Likya'nın en eski şehirlerinden birisidir. En eski antik dönemde bile en önemli durumlarda hakemlik yapan bir kahin okuluyla meşhurdu. Krezüs (Crézus), Keyhüsrev (Cyrus)'e savaş ilan etmeden önce Likya'ya, bu kâhinlere danışmak için bir heyet göndermişti[722]. Frigya hükümdarları da bu gizli bilgilerden yararlanmışlardı. Büyük İskender, Bodrum (Halikarnas) kuşatmasından Telmissus'a geldiği zaman, kendi geleceğinden haber almak için Aristandre'in fal kehanetlerine inanırdı[723]. Yine de, halkın hiçbir yerel tanrıya tapınmadığı izlemi edinilmektedir[724].

---

[719] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[720] Carl Ritter, *Erdkunde,* IX, 937.
[721] Muğla ili, Fethiye ilçesinin ilk çağlardaki adı Telmissus, orta çağdaki adı ise Macri'dir (Y.N.).
[722] Hérodote, I. Kitap, s.78.
[723] Arrien, I. Kitap, s.26.
[724] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

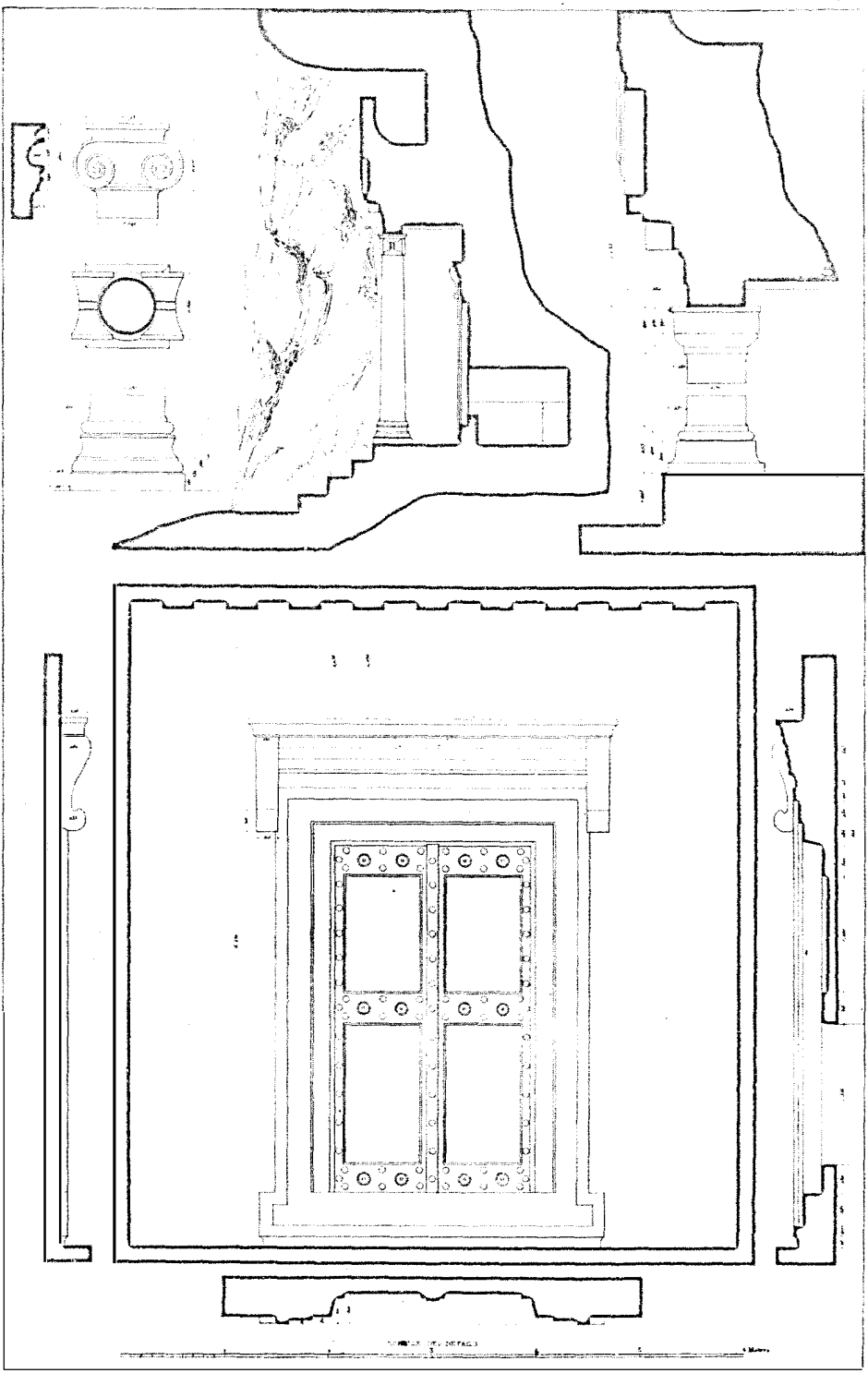

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

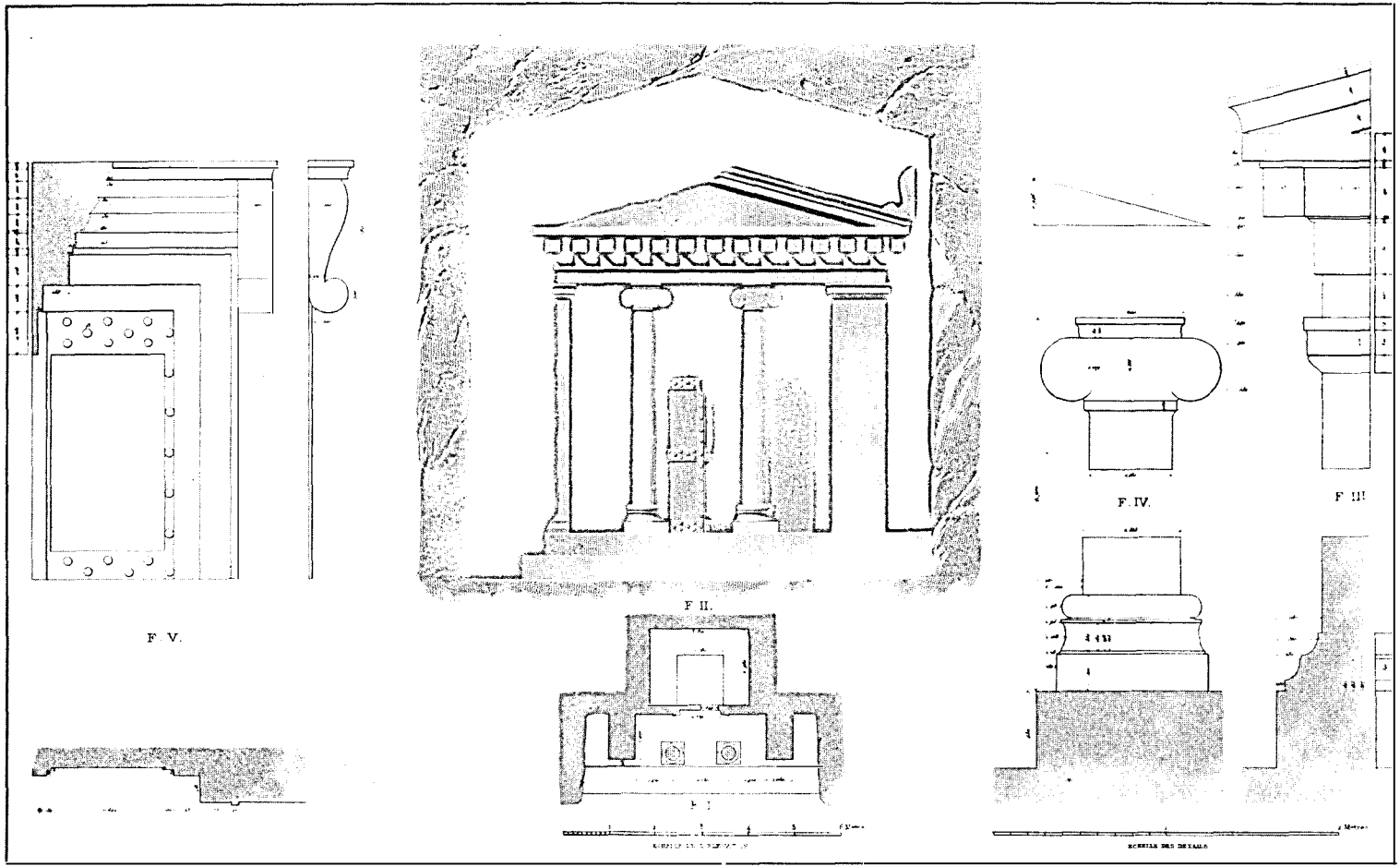
FETHİYE(TELMİSSUS). AMYNTAS'IN MEZARI

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

FETHİYE(TELMİSSUS). AMYNTAS'IN MEZARININ KAPISI VE AYRINTI ÇİZİMLERİ

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

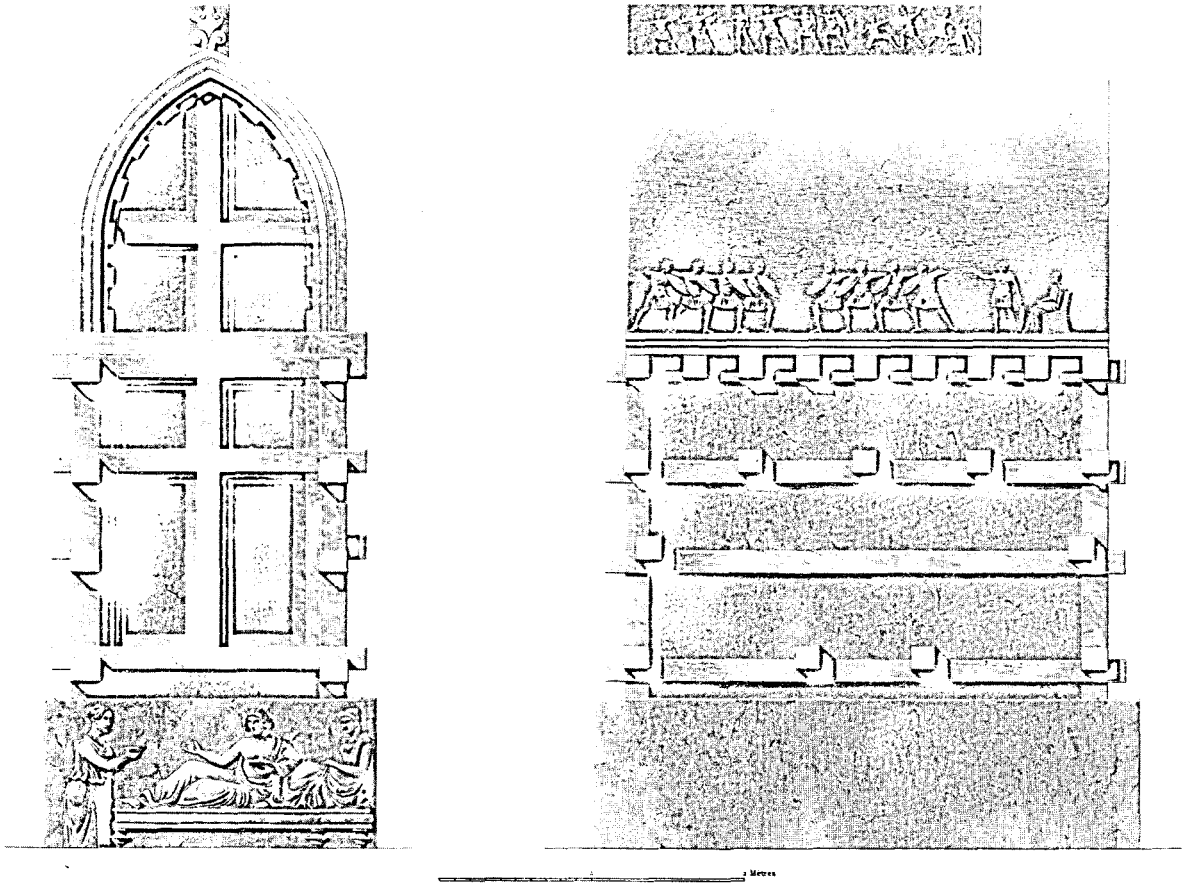
FETHİYE(TELMİSSUS). KAYA MEZARI

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

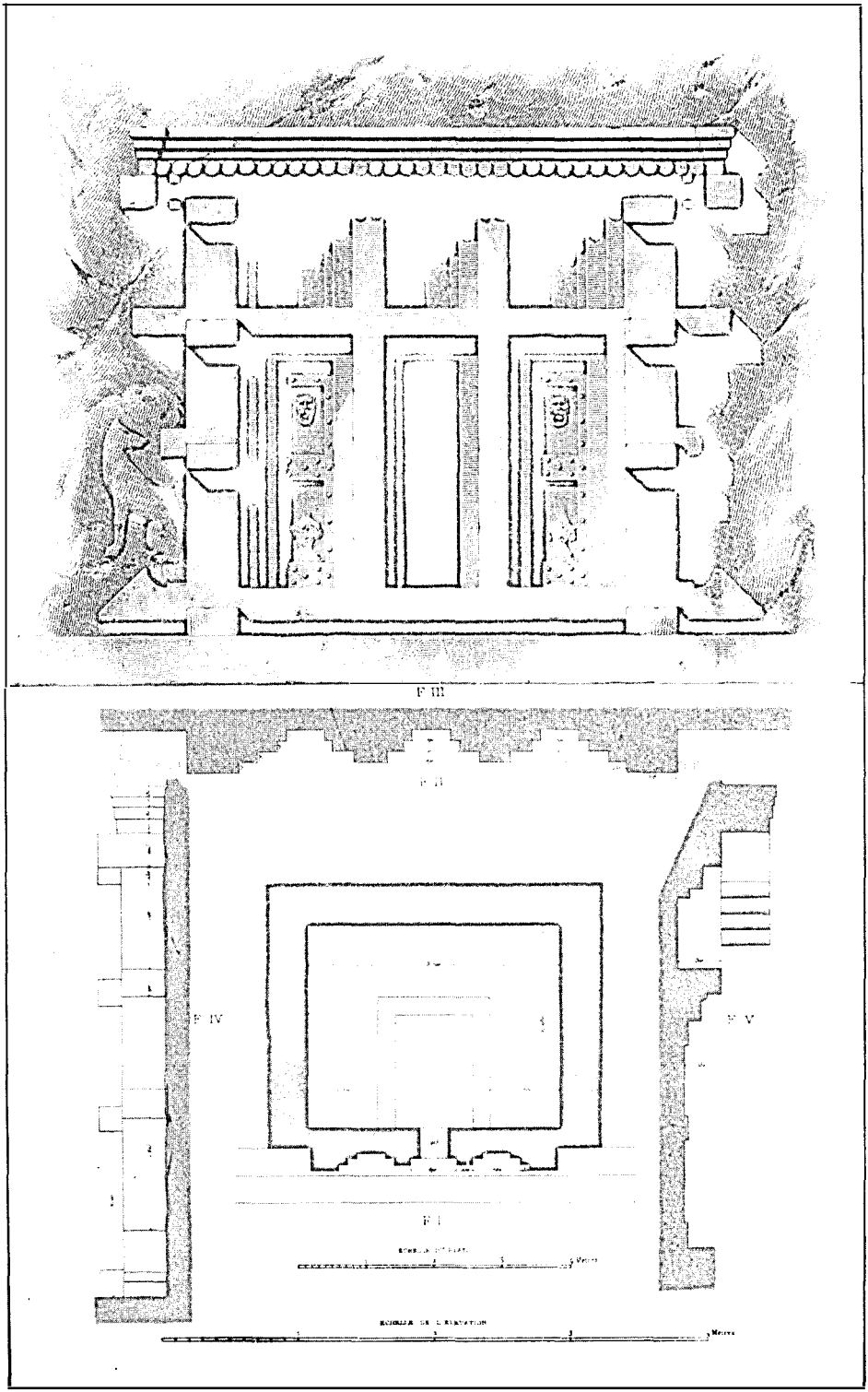
FETHİYE(TELMİSSUS). KAYA MEZARINDAN GÖRÜNTÜ

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

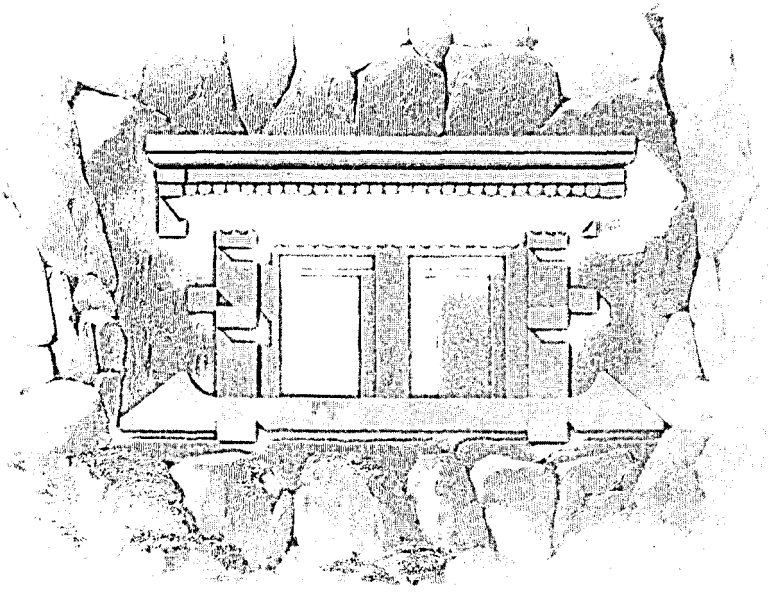
FETHİYE(TELMİSSUS). DENİZ KENARINDA LÂHİT

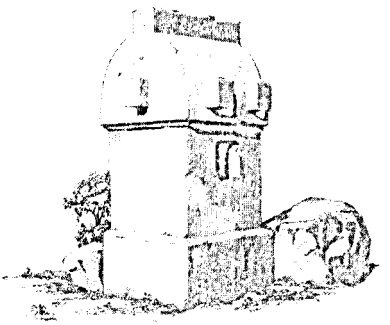
Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

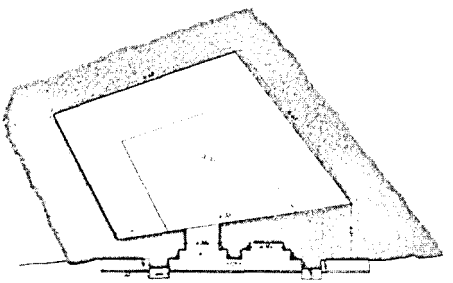
FETHİYE(TELMİSSUS). LİKYA KAYA MEZARI

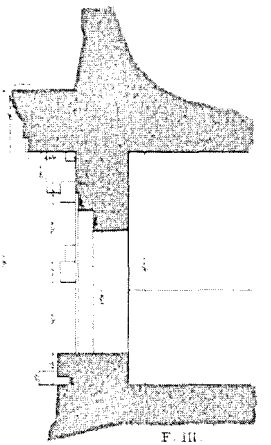
F. II

F. IV

F. I

F. III

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

FETHİYE(TELMİSSUS). LİKYA KAYA MEZARLARI

Çoğu Likya şehirlerinde uygulanmış olan tek parça taştan anıt yapma tarzının ilk eserleri, bu Telmissus şehrinde görülür. Doğuda Demre (Myra) civarındaki Arycandus nehrine, kuzeyde Milyas platosuna kadar, bunun izlerine rastlanır. Sıkı bir kireçten oluşan ve birkaç yüz metre yükseklikte yarlar meydana getiren Toros kayalarının dokusu ve biçimi Likyalı sanatkârların dehasını kışkırtıyordu; Yunan sanatı ve yerli sanat aynı zamanlarda eser veriyordu; hangisinin daha uzun ömürlü olduğunu söylemek kolay değildir. Sepet biçiminde örtülen mezarlar Romalılarca taklit edildi[725]; ama hiçbir zaman Likya sınırları dışına taşınmadı[726].

Eski Telmissus şehri, zamanımızda Makri (Macri) körfezi[727] denilen Glaucus Sinus'un, en iç kısmına inşa edilmişti. Buraya, Glaucus amnis[728] adında küçük bir derenin suları dökülürdü. Tek bir tepecik, kalenin tepesini oluştururdu. Bunun şimdiki kalın duvarları nispeten yeni dönemlere aittir; bunları, Rodos Şövalyeleri ile Cenevizliler yapmışlardır. Tiyatrosu, şehrin güneybatı ucunda dar bir vadidedir; eserin genel yapısında, bir azamet vardır. Büyük boylarda taştan basamakları tamamen mevcuttur; sahne, hemen hemen tamamen harap olmuştur. Fakat tek parça üstleri, yani üst eşikleriyle kapılar ve sütunların kaideleri, tamamen mevcuttur. Yapının bu bölümü diğer tiyatrolarda gözlemlenemeyen bir özellik taşır, bu da, hyposcenium, yani sahnenin alt konumudur. Burası, genellikle molozlar altına gömülü kaldığı için nadir olarak gün ışığına çıkarılır. Yer altı koridor izlerine ve eskiden sahnenin ahşaptan olduğunu ve makinelerin çalışabileceği biçimde ayarlandığını açıkça gösteren döşeme kirişleri ekleme dişlerine rastlanır[729].

Cavea[730] veya salonun balteus veya précinction ile bölünmüş yirmi sekiz dizi sırası vardı; podyum duvarına oyulmuş küçük merdivenler iki précinction arasında iletişime yarardı; sıralara giriş çıkış sekiz cunéi veya bölme oluşturan dokuz merdivenle sıralanırdı. Üst revak hiç kalıntı bırakmamıştır. İki yandaki büyük çıkış kapısı birinci précinction ile doğrudan ilgili idi ve sıraların destek duvarı bütün Yunan tiyatrolarında olduğu gibi sahneye eğik yapılmıştı; Romalılarca hiçbir zaman benimsenmemiş bu tarzın yararı belirtilmemiştir[731].

---

[725] Bkz. 26 numaralı gravür.
[726] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[727] Strabon, XIV, 651.
[728] Pline, V, 29.
[729] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[730] Tiyatroda izleyicilerin oturduğu kademeli bölüm (Y.N.).
[731] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt | Imp. chez Kaeppelin, 15. Quai Voltaire | Lith. par Freeman

FETHİYE (TELMİSSUS/MACRI) ŞEHRİNİN GÖRÜNTÜSÜ

Deniz, hemen sahne önüne kadar gelir, içinde buraya ait bina bölümleri görülür. Sağda solda, dikine kesilmiş ve içlerine mağaralar oyulmuş kayalar görülür. Doktor Clarke'ın iddiasına göre, bunlar kahinlerin ikâmetgâhları imiş. Bu odaların bazıları duvar işçiliği ile inşa edilmiştir; aralarında küçük piskopos asaları ile bezenmiş söve pervazlı kapılar ile bağlantı kurarlar; kaya içinde, bu mağaraların eski bir hamama ait oldukları iddiasını ileri sürdürtecek fırınlanmış toprak borulu kanallar görülür[732].

(s.213) BEŞİNCİ BÖLÜM

Mezarlar

Şehir, Likya tarzındaki lâhitlerin bulunduğu kayalıklara kadar uzanırdı. Burada yerin çökmüş olduğu, bir bakışta göze çarpar[733]; kuzeydoğuda, üzerinde kabartmalar görülen büyük bir lahdin etrafı, tamamen sudur ve yanına ancak sandalla gidilebilir.

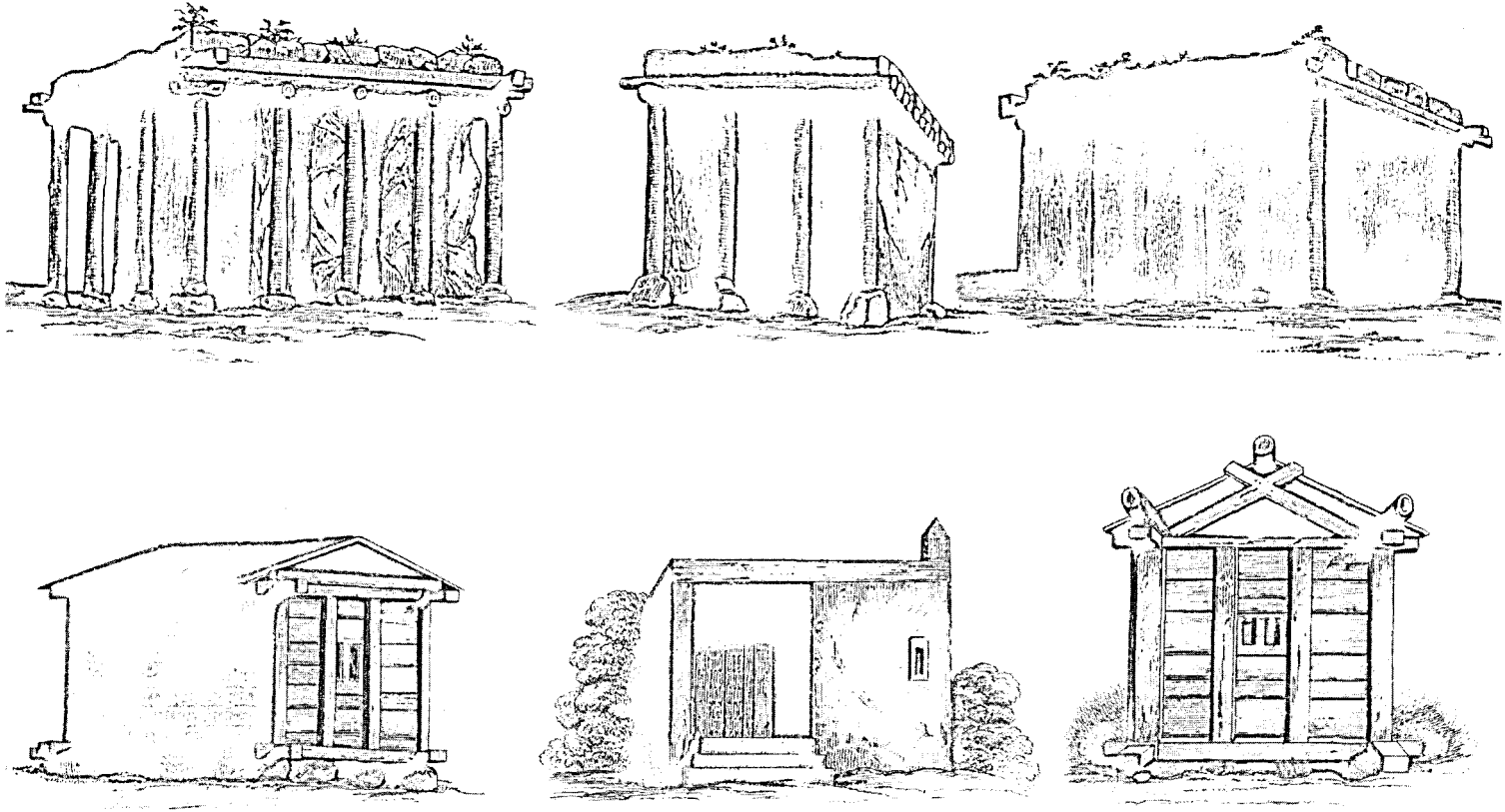
Kayaların altından, berrak ve bol bir su çıkar; fakat tadı acımsıdır. Buna rağmen, hayvanlar bu sudan içerler. Şimdiki Macri şehri, kuzey taraftadır. Kayalıklarla çevrili mezarlıkta hiçbir kitabe olmadığından, hepsi dilsiz hâldedir; bununla beraber dağa oyulmuş büyük mezarlar, bu yörenin en büyük eserleridir. En büyükleri üç tanedir. Aynı plan üzerine yapılmış olup, aynı döneme ait oldukları anlaşılıyor; birinin betimlemesi diğer ikisine uygulanabilir[734].

En iyi muhafaza edilmiş olan en büyüğü, dağın batı yüzündedir. İki sütunlu *İyon* tarzı bir revak ile dişçik bezekli saçaklar taşıyan diğer iki tanesinden ve hurma dalı biçiminde bezekler taşıyan bir alınlıktan oluşuyor[735].

Anıtın kapısı konsollu Yunan tarzındandır ve kanatlar çivileri ve kilitleri ile gerçek bir kapıyı andırır. Herbir duvar ayağı üç kutsal maden kap ile bezenmiştir[736]. Kemerli ve sütunlu olan bu özenle yapılmış mezarların bir yerinde, "Hermapius'un oğlu Amyntas" yazılıdır. Kapısı, dört kanatlı taklidi yapılmış olup gerçekte bunların biri açıktır. Bu kapı, önceden bir levha ile kapalı imiş; bunun içindeki oda, bir mezar olup ölülerin koyulması için sedirleri vardı. Likya'nın dağlara oyulmuş bütün mezarlarında, bu yapı

---

[732] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[733] Carl Ritter, *Erdkunde,* IX, 945.
[734] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[735] Bkz. 25 numaralı gravür.
[736] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

KSANTHOS (XANTHUS) VADİSİNDEKİ EVLER

tarzı değişmez. Hiçbirinde lâhit olmayıp ölünün yeri, taşın üzerine kanepe gibi oyulmuştur. Aynı tarz, Asya milletlerinden Etrüsklerde de vardı.

Diğer iki mezar birinci gibi mükemmel olmamakla beraber, ona tamamen benzer. Bunların yapım tarihini belirlemede, ancak tarihi karşılaştırma yaparak başarılı olabiliriz. Bu konuda, tahmini olarak diyebiliriz ki bunlar milâttan önce IV. yüzyılın sonlarında, yani İskender döneminde yapılmıştır. Bu anıtlar kesinlikle Yunan tarzındadır; ama yakındaki kayalıklarda Likya tarzında, yani kafes (çatma) inşaatı tam anlamıyla taklit eden bir başka yeraltı mezarlığı kazıldı; orada işlenmemiş yuvarlak ahşabı taklit eden, kapıyı ve çatıyı taçlandıran kirişler, bağlar, kalaslar görülür. Likya'da çok sayıda bulunan bu anıtlar birbirlerinden sadece ayrıntıları ile ayrılırlar, onları likya mezarları adı ile anmakla yetineceğiz. Kayalara yontulmuş bu mezarların kapıları, bir kapıyı süsleyebilecek çivi, sürgü, tokmak gibi her türlü aksesuarı taşımaktadır ve mezarın yanında bazen uzanmış bir köpeğin resmi görülür; eski tarz Yunan vazoları resimlerinde, *Conclamation* denilen cenaze ile ilgili konularda, köpek çoğunlukla ölünün yatağının altında resmedilir[737].

Akropolun ayağında bulunan Likya mezarları grubu, eski dünyanın başka hiçbir yerinde benzeri bulunmayan[738] bu ilginç anıtlar üzerine en yetkin imgeyi veriyor. Bu mezarların bazılarını taçlandıran süsler ve hurma dalı bezekleri tamamen Yunan tarzındadır: onların birinin üzerinde şu kitabe okunur: Tibérius Claudius Pergamus'un (mezarı). Bu kişi tabii ki bir Romalı idi. Daha eski bir mezara gömüldüğünü düşünmek gerekir mi yoksa anıt onun için mi kazılıp yontulmuş idi? Bunlar Likyalı denilen anıtların yaşları üzerine hâlâ belirsizliğini koruyan sorulardır[739].

ALTINCI BÖLÜM
Fethiye (Macri)

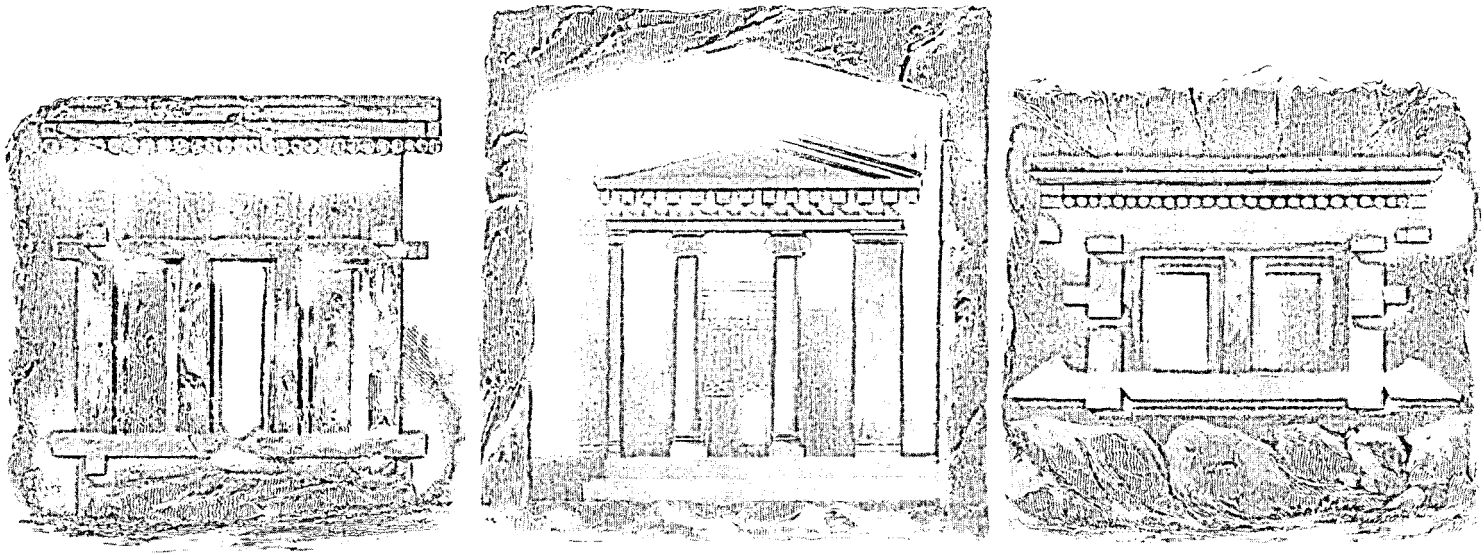
Şimdiki Makri (Macri) şehri, bu adı körfezin girişinde bulunan ve antik dönemde (s.214) Macris adı verilen adadan almıştır. Bu ad Rumcadır; adaya bugün Şövalye adası adı verilmektedir. Macri adı, Glaucus Sinus'a ve eski Fethiye (Telmissus) şehrinin yerine geçen kasabaya verilmiştir. Doğu tarafından Anti-Cragus Dağının çok sarp yamaçlarıyla çevrilmiş olan Macri'nin, kara ile kolay bağlantısı, sadece kuzey tarafındandır. Surları ve kalesi yoktur; ufak kubbeli bir caminin etrafına toplanmış düz taştan evler!

---

[737] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[738] Bkz. 14 numaralı gravür. İlk plana yerleştirilmiş sütleğen bitkisi, tabloya eklenmiş figürlere oranla çok fazla yüksektedir.

[739] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

LİKYA KAYA MEZARLARI

İşte bütün kasaba bundan ibarettir. 1856 yılında şiddetli bir depremin meydana getirdiği hasardan sonra, halkının bir kısmı da dağıldı. Şimdi nüfus olarak ancak bin kişi yaşadığı tahmin olunur. Memleketin verimliliği, fazla nüfus için yeterli değildir. Bataklıklar, ilkbaharda olumsuz etki yapar. Fakat manzara açısından buradan daha çekici bir yer bulmak mümkün değildir; çünkü tabiatın güzelliğiyle sanatın etkisi birleşmiştir. Bu küçük memleketin ıssızlığını tasvir etmek, gerçekten hüzün vericidir. Haziran ayı ortalarında, şehrin bütün halkı Anti Cragus Dağlarının yüksek kesimlerine çıkarlar. O zaman Macri'de bir gümrükçü, bir fırıncı ve kahveci kalır. Bunlar bir Türk şehrinin ilk ve son vatandaşlarıdır!

Telmissus şehri kalesinin bulunduğu dağ, arkasından dar ve çok ağaçlı bir vadiye açılarak denize kadar devam eder; asıl yeri daha bulunamamış olan Carmylessus şehri, bu vadinin girişinde gösterilmiştir[740]. Şimdiki Levissi[741] şehri, Macri'den kırk kilometre uzaklıkta ve kıyıdadır; çoğunluğu Rum olmak üzere, beş yüz kadar ev vardır. Burası, bu yörenin en çok nüfusu olan yeridir. Yönetim açısından Muğla'ya bağlıdır. Bugün Cavo Anghistro adı verilen civardaki burun, eski Carmylessus burnudur. Zamanında şövalyelere ait olan küçük St. Nikola adası, Levissi koyunun girişindedir.

YEDİNCİ BÖLÜM
Ksanthıos (Xanthus) Vadisindeki Likya Şehirleri

Yerlilerin Akçay dedikleri Xanthus suyu, kaynağını Cragus Dağı (s.315) ya da Akdağ'ın eteğindeki Cibyratis adı verilen yüksek platodan alır ve Massiscytus Dağının batı yamacında oluşan büyük vadiye gelinceye kadar batıya doğru akar. Burada Pernas Dağından gelen bir kolu da aldıktan sonra, Koca Çay adını alır. Yerliler bu Koca Çayın kaynağını, eski Araxa olan Orhan civarında bilirler. Bay Spratt bu dikkate değer yeri şu sözlerle tasvir ediyor. Ovadan sekiz bin ayak yüksekliğe erişen bu dağların ayağını izledik. Amacımız, halkın Xanthus kaynaklarını ayağına yerleştirdiği kocaman bir uçurumu görmekti. Gerçekten de yaşlı bir ağacın ayağında topraktan çıkan bol suyu fark ettik ve çevrede su, çiçeklerin ve çimenin ortasında fışkırarak çıkıyordu. Xanthus daha doğduğu yerde suyu bol bir nehir, daha doğrusu aşılamaz bir sel suyudur; az sonra, dağda açılan bir komşu boğazdan gelen bir akarsuyu içine alır[742].

---

[740] Strabon, XIV, 665.

[741] Fethiye'nin güneyinde Kaya Köyü'nün ortaçağda'daki adı (Y.N.).

[742] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Xanthus suyu, ilk çıktığı zaman saf ve şeffaftır; sarı bulanık rengini, ovaya indikten sonra alır[743]. Yatağının aşağı kısmında, Esen çayı adını alır. Strabon'un zamanında, bu suyun ağzında kayıklar barınırken, şimdi kum dolmuştur.

Xanthus vadisi, Girit göçmenlerinin ilk konduğu ve ilk önemli şehirlerini kurduğu arazidir. Tlos, Pinara, Xanthus ve yukarıki vadideki Balbura[744], Araxa[745] ve Bubo şehirleri bunlarındır. Xantlıus vadisi, Likyalıların tarihi ile mitolojisini özetler. Latone, Apollon ile Diyana (Diane)'yı doğurduktan sonra, beraberinde kurtlar olduğu hâlde, yıkanmaya geldi ve Latoum adında bir tapınak yapılmıştı.

Xanthus suyunun Likyalılarca adı, Sirbé idi. Xanthus'un denize varmadan önce sularının aktığı ovada, şimdi birkaç fakir köyden başka bir şey yoktur. Bunların en önemlisi, bir kasaba merkezi olan Fournas'tır. Kounik köyü, Xanthus harabelerine en yakın olandır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Ksanthos (Xantlıus) - Arna - Tlos - Duvar

Likya sahasının başkenti olan Xanthus şehri, bu addaki nehrin doğu (s.216) kıyısında ve ağzından iki fersah içeridedir. Bir tepenin üzerinde dört köşe şeklinde yükselen kalesinin yüksekliği, yaklaşık olarak yetmiş metredir. Şehir, bunun etrafından aşağı doğru yayılır. İçerdiği eserler ve binaların hepsi, Roma dönemindendir. O hâlde asıl Likya'ya ait şehir, yalnız dağın tepesini işgal ediyordu.

Karaman yamaçlarındaki yolculuğu sırasında, Yüzbaşı Beaufort Xanthus sit alanı ve anıtları üzerine çeşitli bilgiler toplamıştı; ama bu kalıntılar Fellows'un, 20 Nisan 1938'deki ilk gezisine kadar gün ışığına çıkmamıştı. İncelediği anıtların sayısı ve önemi, ilim dünyasının son derece ilgisini çekti ve ertesi yıl İngiliz hükümeti, gidip başlıca Xanthus heykellerini *British Museum*'a taşımaları için bir ilim adamı heyeti görevlendirdi[746]. Spratt ve Forbes, bu sırada daha başka bilinmeyen şehir yerlerini de keşfettiler[747].

---

[743] Spratt ve Forbes, *Travels in Lycia,* I, 39.
[744] Burdur-Gölhisar ilçesi Yanıkköy bitişiğindeki bir yerleşim yeri (Y.N.).
[745] Fethiye-Kemer bucağına bağlı Ören/Evren yakınında bir antik şehir (Y.N.).
[746] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[747] Spratt ve Forbes, *Travels in Lycia,* Londra 1847.

Macri Xanthus yolu, körfezin bataklık kıyısını izleyerek kuzey-doğu yönünde ilerler. Bir saatlik bir yürüyüşten sonra, Anti Cragus'un yamaçlarını tırmanmaya başlarsınız ve ilk tepenin doruğundan, sayısız tepeleri çam ormanları ile kaplı Massiscytus silsilesi seçilir. Daha sonra killi tepelerle yer yer bölünmüş Xanthus vadisine inilir. Bu tepelerin dorukları vadinin bir bölümünü kaplayan eski bir gölün kalıntıları olan tatlı su kireci birikintileri ile kaplıdır. Sıra Minara köyünde mola vermeye gelir. Ertesi gün birçok köyü ve ağaçlıklı tepeleri olan vadiye inmeye devam edilir. Az sonra denize kadar uzanan Xanthus ovasına çıkılır; nehir çok hızlı akar ve suları sarımtırak kil ile yüklüdür[748].

Akropolis kayalığının kendine özgü bir havası yok denemez; ama diğer Likya kalelerinin farklı ve ilginç görüntüleri ile boy ölçüşemez[749]. Xanthus'un önündeki ova bataklıktı; nehrin suları, ikinci kalenin eteklerinden geçer. Bunun öbür yüzü, eski Xanthus'un tiyatrosu ve diğer binalarının yeridir. Buna yakın diğer tepede, yüksek kale vardır; bunun surlarını, Bizans tarzı bir manastır işgal etmiştir.

Başlıca lâhitler, güneybatı tarafındaki yamaçtadır. Şekilleri Likya tarzı ve üzerlerindeki kapaklar, dar ve yay şeklindedir. Bunların en önemlisi, üzerinde iki tekerlekli şar (char) arabalarının bir yarışı kazınmış olanıdır. O da yerinden kaldırılırken dağılmıştır. Ovanın hemen üstündeki bir düzlükte, birkaç tapınak vardır. Bunlardan birinin saçak altı pervazı, İngiltere'ye götürülmüştür. Xanthus'un binaları beyaz kalker cinsinden ve kabartmaları beyaz kristal mermerdendir.

Eski Xanthus'un eserleri içinde en önemlisi ve dikkat çekici olanı, Harpies adlı binadır. Bu bina, kalenin taşlıkları yanında ve bir Likya kitabesi olan dikili taşın yakınındadır.

Bu bina, dört köşe bir temel üzerinde bir mezar odasıyla bunun da üst katında, Mylasa'daki mezarlara benzeyen diğer bir odadan ibarettir. Fakat mezarı dekore eden heykeller, Harpielerin[750] masalını tasvir eder. Bu, kalenin Harpagus tarafından ele geçirilmesinden önceki Likya tarzı sanatının, en güzel bir örneği olarak meşhurdur. Buraya yakın bir dikili taşın dört yüzeyi, Likya diliyle yazılmış kitabelerle doludur. Bu kitabelerde, bazı şehir adları ve özellikle Xanthus'un Likyalı adı olan Arna kelimesi kazınmıştır.

---

[748] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[749] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[750] Mitolojide başları kadın, vücutları karakuş ve pençeleri yırtıcı olan üç perinin adı (Ç.N.).

(s.217) Bütün eski eserler hep kale içinde olduğundan, buranın asıl eski Arna olduğu anlışılır. Aşağıdaki kısım, Romalıların kurdukları ikinci şehirdir.

Şehrin dört mil kuzeyinde Hoskyn bütün vadiyi ikiye bölen, kulesiz yedi veya sekiz ayak kalınlığında ve işlenmemiş düzensiz contalarla tutturulmuş, taşlarla örülmüş uzun bir duvar keşfetti. Her hâlinden ilk çağın iyice gerilerine dayandığı ve Ksanthos (Xanthus)'lularca, dağlarda oturan Tloës veya Solimler gibi halkların akınlarından korunmak için inşa edildiği anlaşılıyor. Bu, diğer şehrilerde de karşılaşılan, *fines* veya *closurae* türünden bir savunma suru idi. Bu surun yapımı, o tarihten bu yana bütün Likya aynı hükümet altında toplandığına göre, İran fethi sonrasına ait olamaz[751].

Likya sahasının İranlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra, Ksanthos (Xanthus) şehrinde, asıl Likyalılardan çok Karyalılar ve fatihlerin getirdikleri Rumlar vardı. O zaman kale, büyük ihtimal bir askerî nokta olarak alıkonmuş ve şehrin aşağı kısmına yapılmıştır.

Kayalara oyulmuş mezarların büyük kısmı, bu dönemden önceye aittir; fakat lâhitlerin üzerindeki şehrin ele geçirilmesi veya savaş gibi kabartmalar, İranlıların Küçük Asya'da bulundukları döneme aittir. Bu eserlerin yapılışında, Makedonya döneminde Yunan okulu eserlerinde değişikliğe uğratılmış çok belirgin bir doğu etkisi bulunur[752].

İranlıların memleketi tamamen boşaltmaları üzerine, yerlerine Rumlar gelmişti. Likya ırkı gittikçe seyrekleşiyordu; fakat Xanthus'un yeni sakinleri de kendilerinden öncekilerin geleneklerine sadık kalıyorlardı. Örnek olarak Sezar (César)'ın ölümüyle sonuçlanan iç savaş üzerine, memleketlerine gelen Brütüs ordularına kapılarını açmadılar; kadın ve çocuklarıyla, şehrin yangınları içinde ve harabeleri altında kalmayı tercih ettiler[753].

Romalılar, Likyalılara şiddet göstermediler ve prokonsül hükümeti zamanında, Likya şehirleri konfederasyonunu takdir ettiler. Hâlâ Likya'da kalıntılarına ulaştığımız hemen hemen bütün kamu anıtları işte bu Roma döneminde inşa edilmiştir. Tiyatro, stadyum, tapınak gibi bu anıtlar insanların ellerinden daha fazla depremlerden zarar görmüştür[754].

---

[751] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[752] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[753] Appien, *Bell. civ.,* IV, 18.
[754] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

St. Paul'ün vaazlarıyla Hristiyan dini, bu Likya şehirlerinde erkenden yayıldı ve büyük manastırlar kuruldu. Bir Bizans kilisesi harabesi bulunmayan hiçbir şehir yoktur.

Müslümanların Xanthus şehrinde ikamet etmelerine ilişkin bir eser görülmüyor. Nehrin oluşturduğu birikintiler, sürekli olarak burada oturmayı engellemiştir. Çiftçi halk, tohumunu saçmak için ovaya iner ve sıcaklar başlarken Toros'un yüksek yaylalarına çekilir. Ağustos ayında, şehirde hiç kimse bulunmaz. Biz onu 1836 Ağustosunda işte bu durumda bulduk. 1837 yılında yeni bir araştırma gezisi tasarlıyorduk; ama bu gezi gerçekleşmedi[755].

Tlos antik şehri, Likya'nın başlıca önemli şehirlerindendir. Burayı, kahraman Trémilus'un oğlu kurmuştur. Kibyra (Cibyra) yolu üzerinde ve Ksanthos (Xanthus)'un yukarı vadisindedir. Fellows tarafından yeri Duvar adındaki Türk köyünün yerinde belirlenmiştir. Xanthus'un yaya olarak altı saat kuzeyinde ve Macri'nin bir konak kuzeydoğusundadır. Muğla Paşalığına bağlı bir ağalıktır.

Duvar (s.218) köyü, çok güzel bir yerde ve eski kalenin içindedir. Yakındaki vadiden üç yüz metre yükseklikte, bütün Xanthus ovasına hâkimdir; manzara çok güzeldir. Kalenin çevresindeki kayaları, kuzey tarafından bütün mezar oyukları kaplamıştır. En eskileri Telmissusunkilerine benziyor, bazıları, aralarında senato, halk ve Tloéenlerin gérousiesi gibi kelimelerin okunduğu Yunanca kitabeler taşıyor. Bu mezarların en dikkate değer olanı Mısır tarzı sütunların desteklediği bir alıntı olan bir tapınak biçimindedir. İri sütun başlıklarının gövdesi tabanda, tepede olduğundan daha geniştir. Bu anıtın, tamamlanmadan bırakıldığı anlaşılıyor[756].

Sütunlu girişin altında, çivileri ve sürgüsü ile bir kapı takliti yontulmuş ve yanda Cragus dağını temsil eden kayalıklı bir dağın üzerinde Pégase'a binmiş dört nala giden Bellérophon'u simgeleyen bir kabartma görünüyor. Kapının sağında mezar girişlerinin birinde, kahramanın kocaman bir pantere saldırdığı yontularak anlatılıyor. Bir burma dal biçimindeki süs panterin yakınındaki kapının bir kenarını süslüyor ve uyumlu panoda tekrarlanıyor. Mezar yakınındaki panoya köpek figürleri kazınmıştır. Çok daha geniş bir tasvire değer bu kabartma, boyanarak yapılmış[757] gibi

[755] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[756] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[757] Spratt ve Forbes, *Travels in Lycia,* I, 33.

duruyor; bu anıtın yakınında kayaya iri boyutlu Likya harfleri ile bir kitabe kazınmıştır.

Ovada, biraz ötede, Spratt, Tlos kuşatmasınının temsil edildiği bir heykel ayağı keşfetti; orada, akropol kayası, surlar ve kayalığa yontulmuş mezarlar seçiliyor; çevrede çeşitli konumlarda savaşçılar görülüyor.

Tiyatro tepenin yamacında yaslanmış; otuz dört sıra koltuk sayılabiliyor ve köşe açıları arslan pençeleri ile süslenmiştir. Tiyatronun yakınında bir büyük Roma binaları grubu bulunuyor. Şüphesiz bunlardan biri beden eğitimi okulu ve kemerli pencereli tüm vadi manzarasına bakan gérousie'dir.

İngiliz yolcuların evinde barındığı ev sahibi onları çok nazik bir biçimde ağırladı; evi sade ve sakin bir yuvaya benziyordu; ahırlar "Interlaken'den nakledilmiş" gibi duran ahşap bir köşke yerleştirilmişti.

Tlos'un eski sakinleri kahramanlık çağının anılarını özenle saklamışlardı. Bellérophon ününü korudu, Tlos'un oğulları Termiller, vadilerinin güvenliğini ona borçludurlar; Homer'in Likya'nın eski sakinleri olarak gördüğü vahşî Solymleri geçit vermez dağlara iter, yabanî hayvanları öldürür, halk kitlelerini sürekli ürküten masal hayvanı ile savaşır; sonunda Sarpedon'un liderliğinde Truva'nın yardımına koşan Termillere hâkim olur. Likya Tlos'u, İllion Tlos'una elini verir; ama daha sonra, tarih Tlos'un kaderi üzerine sessiz kalır. Çok sayıdaki Roma dönemi anıtı onun Likya şehirleri arasında seçkin bir yer tuttuğunu kanıtlar ve ayakta kalmış olan muhteşem mezarlar, bu halkın hayli zengin ve kalabalık olduğunu gösterir; ama, bizans imparatorluğunun kuruluşundan beri, hayat, bu erişilmesi güç şehirlerden yavaş yavaş çekiliyordu. Bu civarda ticaret çok zayıftı ve yolcular dikkafalı ve yabanî bir ırkın oturduğu söylenen bir ülkeden geçmeye çekiniyorlardı; dolayısıyla bütün Venedik, Ceneviz veya Frank ilişkileri içinde, bir defa olsun eski Likya şehirlerinden söz edilmez. Bugün ki köyün adı olan Duvar, akropolü çevreleyen yıkılmış sayısız sur nedeni ile verilmişti[758].

DOKUZUNCU BÖLÜM
Pınara - Minara

Pınara adının kökeni konusunda, eski yazarlar görüş birliğine varamamışlardır. Bu şehrin, ilk Giritlilerle kıyıya çıkan Trémilus'un oğlu Pınarus tarafından kurulduğu rivayet edilir. Fakat bu, belki de Rumların

[758] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

şehirleri kuran bir kahramanın adını oraya verme âdetlerinden kaynaklanmış olabilir; çünkü Bizanslı Étienne'nin dediğine göre, şehrin yanındaki dağdan dolayı bu adı aldığı muhtemeldir. Likya dilinde Pınara, dağ anlamındadır. Gerçekten de, eski Pınara şehri bu yoruma tam anlamıyla uyar. Fellows Fethiye (Telmissus)'nin elli dört kilometre güneydoğusunda bulunan Minara köyünde, şehre adını veren bu özel biçimli aynı dağı bulmuştur. Türkçe kelime Minare, kule, dua kulesi köyün konumuna da uygulanan bir anlamı olduğu için, bu ada yerlilerce küçük değişikliklerle korunmuştur[759].

Pınara'nın tarihine gelince, bu şehir Likya konfederasyonuna bağlı olan altı şehirden biriydi. Pandarus adındaki bir kahramanın dinine bağlıydılar. Başka bir tarihî bilgiye göre, bu şehrin ilk adı Artymnessus idi; Xanthuslular tarafından yerleşilmişti[760].

Yunan döneminin tamamında adından söz edilmeyen bu şehir, Roma İmparatorluğu zamanında da siyasete karışmamış, eski eserleri korunmuş hâlde kalmıştır; İngiliz ilim adamları heyetinin çizdiği görüntüler, insanda bu şehri görme arzusunu uyandırır.

Eski şehrin harabeleri, yeni köyden hemen hemen yarım mil kadar kısa bir mesafededir. Bu köyde, Avrupalı gezginler en iyi şekilde dinlenme imkânı bulurlar. Dış (s.219) dünyadan uzak kalmış olan bu köylülerin gerek âdet ve gerek kıyafetlerinde, eski zamanlara ait şeyler vardır. Kadınlarının elbisesi, gururlu tavırları ve el işinin en basitinde bile tavır ve hareketlerinin hoşluğu ve inceliği, gezginlere kabartmalardaki yüzleri hatırlatır. Müslüman olduğu hâlde, bütün bu Likya halkının Türk ırkından olmadığı muhtemeldir. Orta Asya fatihleri bu dağlarda çok az yayılma gösterdiler ve Likya'nın dağlık kesimi ile Pisidya'nın eski yerli halkı başkaları ile fazla karışmayarak yaşamaya devam etmiş olmalıdır. Bu yöreleri gezip görenler, bu satırların yazarı da dahil olmak üzere, Türkçeyi, bu ülkede, ülkenin eski dilinden kalan kırıntıları barındıran herhangi bir lehçe türü olup olmadığını seçecek kadar iyi konuşmuyorlardı. Bunlar, daha birçoğu ile birleşip, gelecek araştırmacıların ilgisini çekecek gözlemlerdir[761].

Bir parçası kesilmiş piramit biçimli kocaman bir kaya bir uçuruma hâkim konumdadır. Tepesinde surlar ve her tarafında da oyulmuş binlerce mezar bulunur. Çukurda şehrin anıtları ve birçok da lâhit göze çarpar; Cragus'un keskin hatlarla çizilen gölgeli dorukları, tablonun geri planını

---

[759] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[760] Ritter, *Menecrate,* IX, 965.
[761] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

kaplar; şehrin yıkıntıları, üzerlerinde çeşitli stillerde muhteşem anıtların yükseldiği kayalıklı diğer iki tepenin yamaçlarında yükselir. Çevre kayalıklar gözün ulaşabildiği yere kadar çok sayıda mezarlarla oyulmuştur. Kısaca, herşey eski Pınara'nın Likya'nın en kalabalık, en güçlü şehirlerinden biri olduğunu kanıtlamaya katkıda bulunuyor.

Dikkat çeken ilk yapı tiyatrodur; çok kenarlı taşlardan yapılmıştır ve çok eski çağların özelliklerini taşır; şehrin yüzüne dönük ağaçlıklı bir tepenin yamacında bulunur. Bugün, yapının tepesinden denize kadar uzanan şahane bir manzaranın keyfini çıkarabiliriz; ama eski seyircilerin böyle bir şanstan yararlanamadıklarını söylemeliyiz[762]: bizimkilerde olduğu gibi, eski gösteri salonları perdeler veya duvarlar ile örtülürdü; ön sahne salonun karşısında yükselirdi. Sonsuz boşluğun ortasında böylece konuşan aktörlerin sesleri kim bilir ne olmuştur.

Tiyatronun yakınında bazıları eşleşmiş ve oyuklu olan *İyon* tarzında sütunlu daha yeni dönemlere ait bir yapı bulunur; daha ötede sivri kubbe biçiminde kapaklı güzel mezarlar bulunur; bunlar kendisi de cyclop türü yapı kütlesi ile örtülü alt akropolün ayağında yer alırlar. Orada küçük bir tiyatro veya konser salonu ve şüphesiz depremde devrilmiş büyük bir kapı bulunur. Yukarı akropol yolunda, héroum biçiminde, yani dört köşe bir anıtı destekleyen temeli olan kocaman bir mezar çevresine sıralanmış bir grup ilginç mezara rastlanır. Mezar odasında cesetlerin konulması için sıralar vardır[763].

Pınara'da, kitabeler pek az ise de değerli kabartmalara rastlanır[764]. Bir kaya içine oyulmuş mezarın yüzü, insan başı kabartmasıyla süslenmiştir. Mezar kemerinin iç tarafında, binalar ve hatta kenarı mazgallı surlarıyla bir şehir görüntüsü kazınmıştır. Kapaklı lâhitler, çoğunlukla savaş konuları sergileyen kabartmalarla dekore edilmiştir. Ritter'in görüşüne göre bu görüntüler, ölü için yapılan cenaze törenine aittir. Kayalar içine oyulduklarından, mezarların bazılarına çıkmak mümkün değildir. Bunları oyarken de Pline'in dediği gibi[765], ustaları iplerle sarkıtıyorlardı. Likya eserlerinin önemi ve ilginçliği, bunların Likya'da Romalıların yerleşmesinden önce olmasıdır. Bu şehir, dağlar ortasında ve orduların takip ettikleri yollardan uzakta bulunduğundan, ayaklanmalardan uzak kalmıştır.

---

[762] Spratt, *Travels in Lycia,* I, 8.

[763] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[764] Bkz. Birinci kitap, on birinci bölüm.

[765] Bkz. Sekizinci kitap, yirmi üçüncü bölüm.

Hristiyan dini, buraya da girmiştir. İkinci kalenin eteğinde, bir kilise harabesi vardır. Bu şehrin etrafının, verimsiz ve taşlık olması, yeni dönemde ise bir ticarî ve sanayî açısından öneminin bulunmaması, gerilemesine ve unutulmasına sebep olmuştur.

ONUNCU BÖLÜM
Sidyma - Cragus - Cadyanda

Pline'in söz ettiği[766] Sidyma[767] şehri, Patara (Patare)'ya yakın bir noktada, Xanthus (s.220) suyunun sağ kıyısındadır. Zamanımızda Yedi Burun adı verilen Anti-Cragus Dağının bir kısmında ve Minara'nın güneyindeki Durdurkar adındaki köye kırk iki kilometre uzaktadır. Minara'dan vadili bir yoldan ve ormanlı tepelerden geçilerek Dere köyüne varıldığı zaman, orada bir harabe görülür. Eski bir binanın sekiz adet sütunu, hâlâ ayaktadır. Bu köy, Minara'dan otuz altı kilometre mesafededir. Altı kilometre daha güneye gidilince, Durdurkar köyüne gelinir ki burada Schoenborn, mezarlara ait mermer üzerine kazınmış ve Sidyma halklarından birine ait bir kitabe bulmuştur. Bu civarda, ufak bir şehir harabesiyle bunun beyaz mermerden yapılma bazı kabartmaları içeren mezarlarına rastlamıştır.

Sidyma adı, nümismatik biliminde bilinmiyor ise de eski coğrafyacılar, madalyaları ile tanınmış olan Cragus şehrini de bu sahada gösterirler. Bu iki adın, aynı şehir olması muhtemeldir. Albay Leake'in fark ettiğine göre, Likya'nın şehirleri en az iki adlıdır; Xantlıus ve Arna, Patara ve Sataros, Pinara ve Artymnessus adları gibi. Sidyma adı da Romalılar dönemindendir.

Kökeni bilinmeyen Likya şehirlerinden Cadyanda[768]; Cragus Dağının batı yamacında, Macri'den kuzeydoğuya doğru bir konak mesafedeki Üzümlü köyündedir. Burayı keşfeden Fellows, bazıları lâhit ve bazıları taşa oyulmuş birtakım mezarlar bulmuştur; lâhitlerde kabartmalar ve oyuk mezarlarda Likya diliyle yazılmış kitabeler var imiş. Düz tepeyi işgal eden eski şehrin hâkim bulunduğu ovanın manzarası çok güzeldir; tapınakla genel binaların önünden geçen geniş bir yol, şehri baştan başa kat eder. Tiyatrosu, şu anda iyi bir hâlde kalmıştır. Stadyum, çevresinde oturacak yerleri olmayışına göre, ilkel bir tarzdadır. Halk meydanı (agora), ani bir deprem sarsıntısıyla birbiri üzerine düşüp altüst olmuş kemer ve sütun kaidelerinin yığın hâlindeki enkazıyla doludur. Yerlilerin Yedi Kapı adını verdikleri

[766] Pline, V, 28.

[767] Fethiye Sandok (Dodurga) Dağı üzerindeki antik kent (Y.N.).

[768] Fethiye-Üzümlü bucağının üç kilometre güneyinde Tekirlik mevkisinde harabeleri bulunan bir antik yerleşim yeri (Y.N.).

kubbeli büyük harabe, hiç şüphesiz Hoskyn'nin haber verdiği *gymnase*'dır. Kale surlarında, Romalılar tarafından yapılmış bazı onarım izleri görülür. (s.221) Mezarlığında üç farklı mezar vardır: Bunlar, dikkat çekici kabartmalarla süslenmiş Likya tarzı lâhitlerle Yunan ve Roma tarzı mezarlardır. Birçok Rum kitabeleri vardır; bir kaçında şehrin Cadyandalılar diye birkaç defa yazılmış adı görülür.

Bu hemen hemen hiç tanınmayan şehrin kimliği üzerine yine de bir şüphe doğdu. Herodot[769] Caunus'un Calyndiens dağlarında komşu olduğunu aktarıyor. Pline[770] Calynda'yı Fethiye (Telmissus) körfezine komşu bir Karya şehri gibi adlandırıyor; oysa ki, Cadyanda Caunus topraklarından az uzaktır; bundan coğrafya bilginlerinin Likya şehri ile Calynda'yı özdeşleştirmeye yatkın oldukları ortaya çıkıyor, yani hemen hemen tüm Likya şehirlerinde olduğu gibi burada da bir çift adlandırma söz konusudur[771]. Üzümlü köyünden biraz ileride, dört köşeli ve Ksanthos (Xanthus)'dakinin şekil ve tarzında bir dikili taş vardır; boyu üç metre yirmi beş santimetre ve yüzeylerinden her birinin üzeri, bir metre yirmi santimetredir; bir metre yüksekliğinde bir kürsü üzerindedir. Likya'nın başka şehirlerinde de bu şekildeki eserlere rastlanır. Üzümlü köyü, büyük ve gelişmiştir; dört camisi vardır. Bu köyden bir konak kuzeydoğudaki Orhan köyü, Araxa eski şehrinin yerini işgal eder. Bu yer, Araxa adını içeren bir kitabeye göre, Spratt tarafından belirlenmiştir[772].

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Patara (Patare) - Phoenicus Portus - Kalamaki

7 Ağustos 1836 tarihinde Macri körfezinden güneye gidince, ertesi gün Anti-Cragus Dağının sivri çıkıntılarından, Yedi Burun denilen noktaya geldik. Buradan sonra kıyı, düz bir kumluk hâlini alır. Burası, genişliği otuz kilometreden aşağı olmayan Xanthus vadisidir. Çok eski bir zamanda, burada bir körfez bulunduğu ve Patara Dağının bu körfezin doğu tarafı çıkıntısını oluşturduğu, açık bir şekilde görülür. O hâlde Xanthus şehri, o zamanlar denize daha yakın bulunuyordu.

Batı rüzgârlarıyla sürekli olarak karşı karşıya kalan bu kıyıda, gemiler için barınmak mümkün değildir; fakat eski zamanlarda bir koy hâlinde bulunan bu Patara limanında, gemiler bir sığınak bulabiliyorlardı. Koyun girişi, Volo ve Okendra adlarında kayalık iki ufak ada ile bellidir. Bunlar,

---

[769] Hérodote, I, 172.
[770] Pline, V, 29.
[771] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[772] Spratt, *Travels in Lycia,* I, 40.

Ch. Texier delt

S. Cholet et Lemaitre sculpt

PATARA (PATARE). KALAMAKİ KOYUNDA ESKİ SU KEMERİ

eski zamanların Xenagorae adalarına denk gelir. Kalamaki koyu ise Roma donanmasının Patara'yı vurmadan önce durduğu, Tite-Live[773] tarafından sözü edilen Fenike (Phoenicus) limanıdır. Fenikeliler bu küçük koyu Likyalılarla kaçakçılık yapmak üzere geldikleri zaman gemilerini saklamak için seçmiş olmalıdırlar; gerçekten de orada eski zaman izlerine rastladık[774].

Kalamaki koyu, her taraftan yüksek dağlarla çevrilidir (s.222) ve tepelerin hepsi, Pelasg tarzı çok eski surlarla kuşanmıştır. Dağın cinsi şistli beyaz kalkerdir; çok sayıda binanın yapımında kullanılmıştır. Tepeye çıkarken, çok kalın yapılmış büyük künk parçaları görülür; fakat kökeni ve kullanıldığı yer bilinmemektedir. Surların uzunluğu iki yüz otuz metre ve kalınlığı üç metredir. En çok yüksekliği, dokuz metre altmış santimetredir. Çok büyük boylarda, düzgün olmayan taşlarla yapılmıştır. Oldukça eski tarihî dönemlere ait olduğuna ilişkin işaretler vardır. Duvarın yıkık yerlerinde gördüğümüz, çok düzgün yapıştırılmış geniş ve çömlek cinsinden yapılma su kemerlerine göre, bu eser Patara'ya ilk gelen göçmenlerin açtığı bir su yolundan başka bir şey değildir. Bu esere, en eski su kemeri gözüyle bakılabilir. Burada en önemli ve dikkat çekici olan taraf, o eski dönemde hidroliğin kurallarının bilinmesidir. Bu su yolunu, birkaç mil uzaktaki bir suyu alçak yerlere indirdikten sonra, sağlam boru kanalları içinde bu dağın tepesine çıkarmaları, buna işaret eder. Bu su yolu suları dağdan alıp, ufuk çizgisi ile yüz altmış derecelik bir açı yaparak inen ve karşıdaki dağa yüz elli derecelik bir açı ile çıkan gerçek bir sifondur. İçine fırınlanmış toprak borular yerleştirilmiş taştan bir kanaldan oluşan bu sifonun tezgahı çok dikkat çekicidir. Su yolu bu vadinin ötesinde toprak düzeyinde bir kanaldan meydana geliyor. Onu uzun bir mesafe izledik ve sonra çalılıklar arasında kaybettik. Suları üç veya dört mil ötede olan Patara'ya taşıdığı hemen hemen kesindir[775]. Suyun, Bizanslı Étienne'in tarif ettiği Patara'ya altı stade uzaklıktaki Fons Telephi kaynağından alınmış olması muhtemeldir. Limanın doğu tarafında da suyu iyi bir dere vardır. Bu derenin, su kemerini beslemesi mümkündür.

ON İKİNCİ BÖLÜM
Patara (Patare)

Patara'nın kuruluşu, Yunan medeniyetinin ilk dönemlerine kadar çıkar. Apollon dini, buraya ilk gelen Giritliler tarafından getirilmiştir. Yine burada yerleşen kâhin, yalnızca Delfi (Delphes) tapınağı kâhini ile

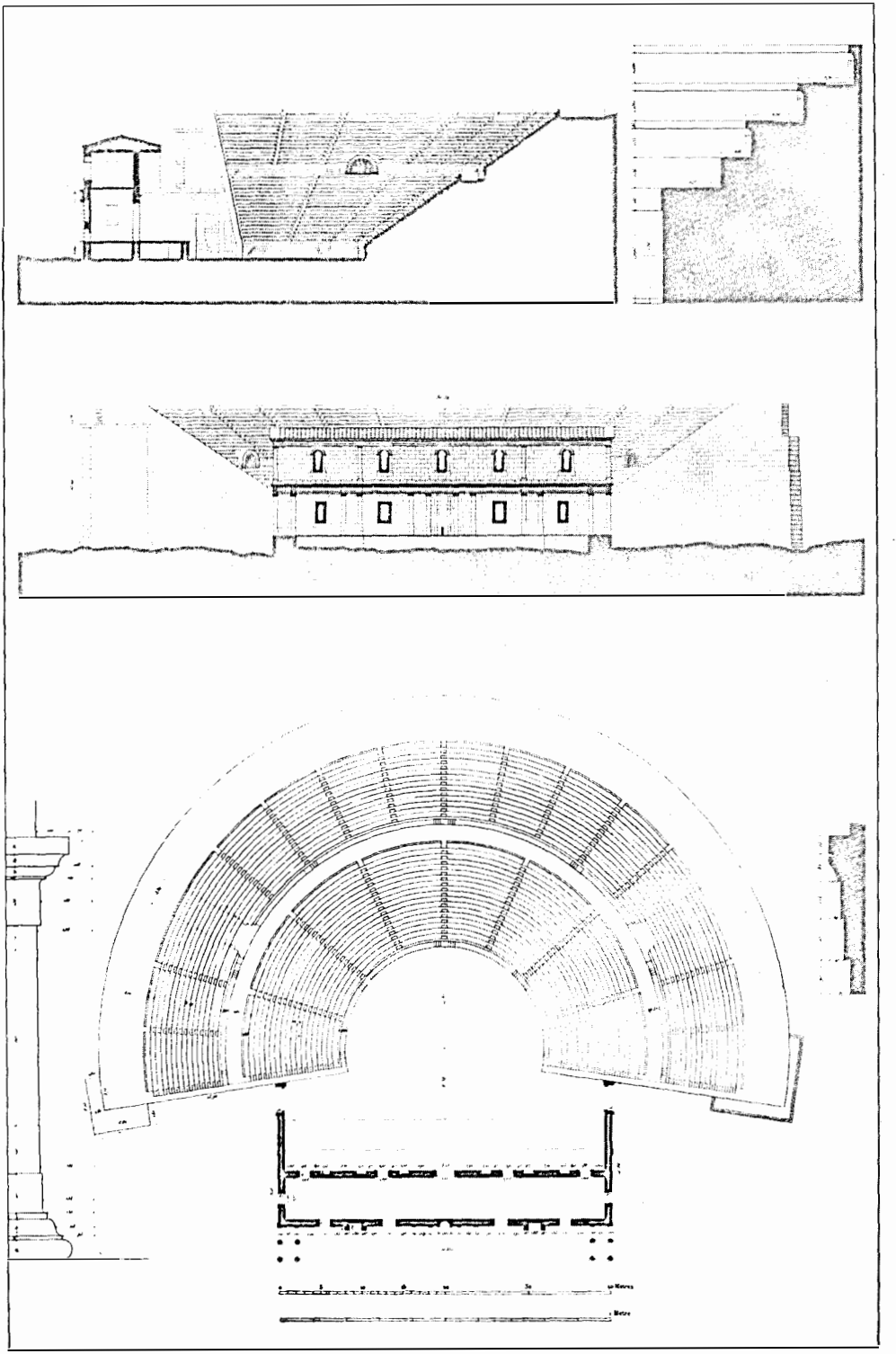
[773] Tite-Live, XXXVII, 16.
[774] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[775] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

Louis Thienon sculpt

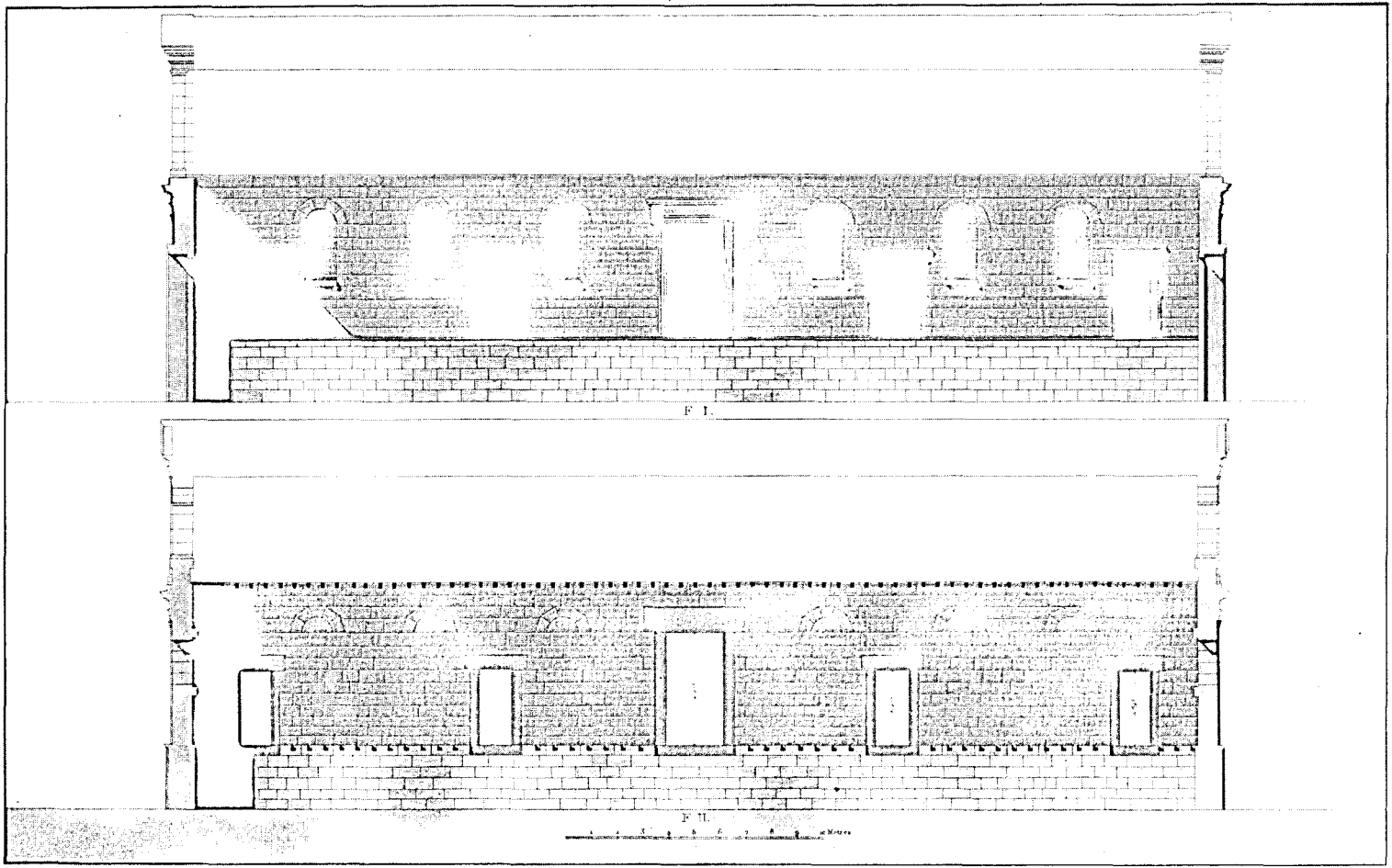
PATARA (PATARE). VELİA TİYATROSU

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

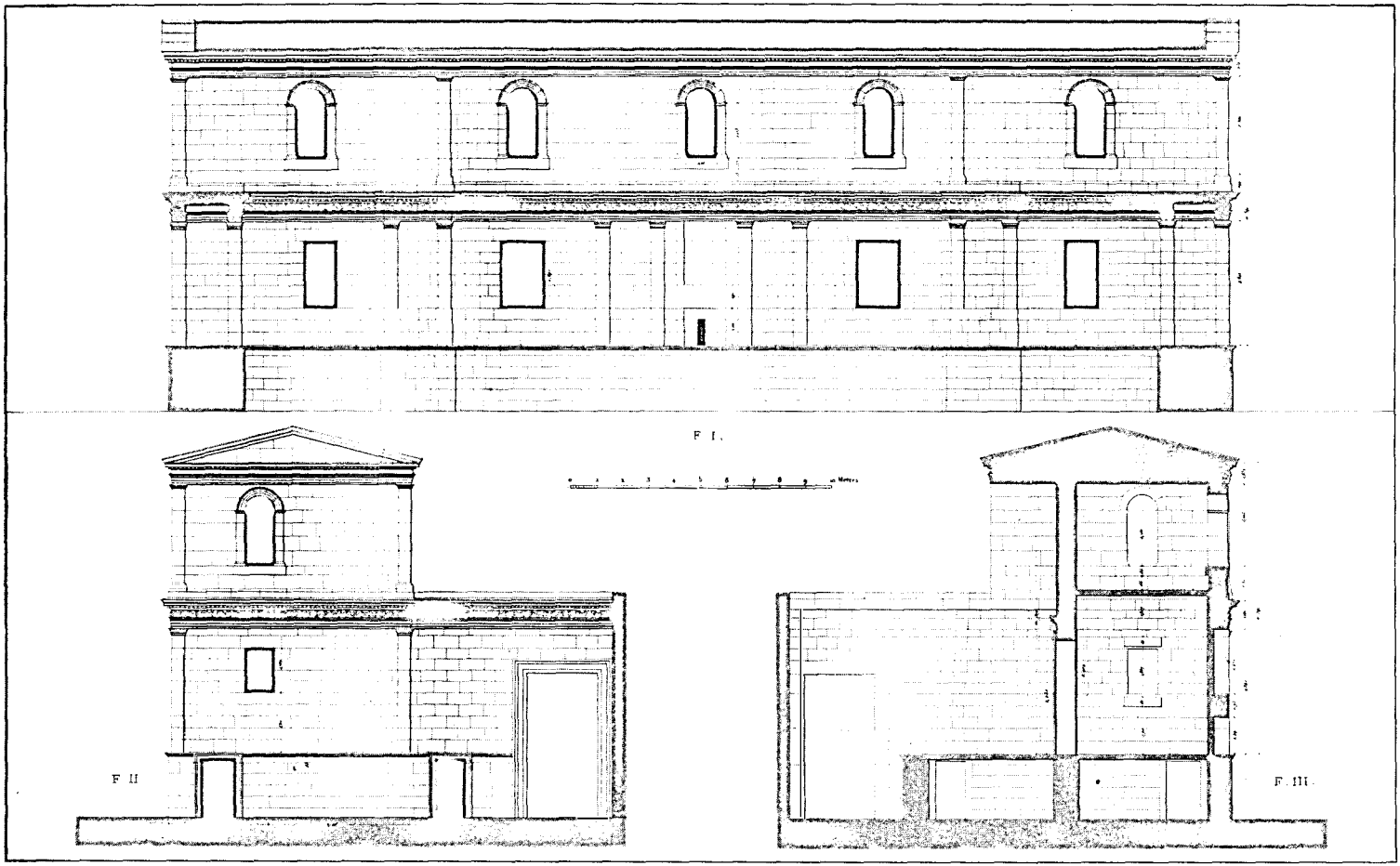
PATARA (PATARE). VELİA TİYATROSUNUN PLANI, KESİTİ VE CEPHE ÇİZİMİ

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

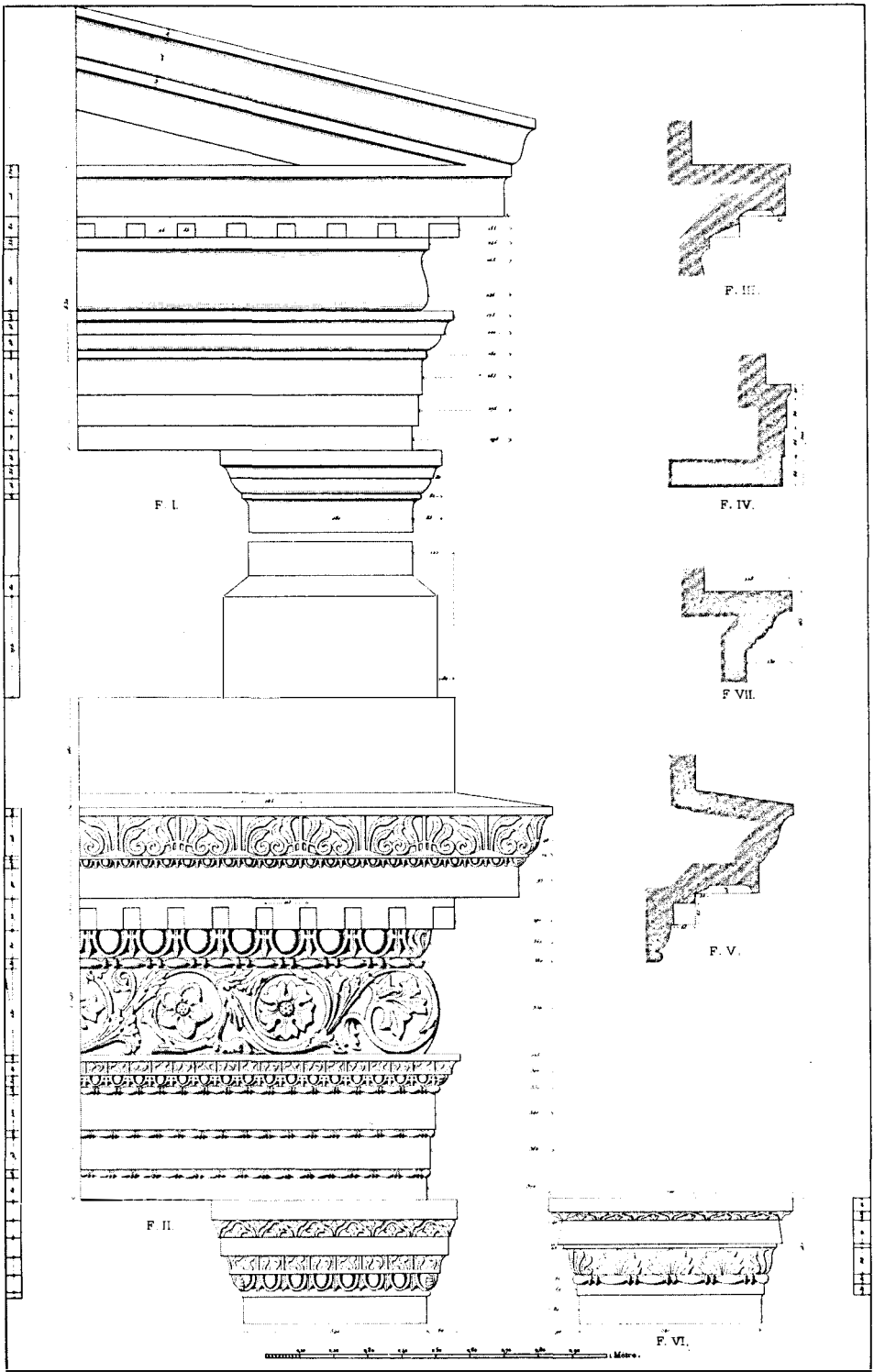
PATARA (PATARE). TİYATRODA SAHNE KISMININ CEPHE ÇİZİMİ

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

PATARA (PATARE). TİYATRONUN KESİTLERİ

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

PATARA (PATARE). TİYATRODA SAÇAKLARIN AYRINTI ÇİZİMLERİ

karşılaştırılırdı[776]. Bu din, Truvalılara kadar gitti. Likyalıların masallarına göre, Apollon bu kıyıda doğmuştu. Kurtlar tarafından takip edilen Latone, ikiz çocuklarını doğurmak için Likya'ya kaçmıştı! Yeni doğanlar, Ksanthos (Xanthus) nehrinde yıkanarak ihtiyar Suessa'nın kulübesinde muhafaza edildiler.

Nehrin ağzında, birbirine komşu olan iki şehirden Xanthus şehrinde, Latone'a ve Patara'da da Apollon'a saygı duyulurdu. (s.223) Bu şehrin, Apollon'un Peri Lycia'dan olan oğlu Patarus tarafından kurulduğu düşünülür[777]. Patara harabeleri diğer Likya şehirlerinin eski görünümünü taşımaz. Burası ilk sömürgecilerin anıtlarının ayakta kalmasına izin verilmeyecek kadar çok işlek bir Roma dönemi limanı; onların yerine dönemin ihtiyaçları ile daha yakından ilgili yapılar konuldu[778].

İskender, Dârâ (Darius)'yı vurmak için giderken, Likya sahasından geçmiş ve başlıca şehirler, karşı koymadan teslim olmuştur; çünkü Halikarnas'ın uğradığı ceza, bu sahada olan milletlere bir ders mahiyetindeydi. Makedonya kralının zafer yürüyüşü, Pisidya dağlarında artık bir engelle karşılaşmadı[779]. İskender'in ölümünden sonra, bu kıyılar mirasçıların kavgalarına sahne oldu[780].

Bu durumda Patara şehri de Ptolémée'nin payına düşerek onun tarafından onarıldı ve şehre karısının adı Arsinoë adını verdi; fakat ilk adı sürekli olarak kaldı. Antiochus'un düşüşünden sonra, bu şehir Rum krallarının tersanesi idi. Asya'da Yunan gücünü destekleyen ve Antiochus'un düşüşü ile sonuçlanan son mücadelede, Patara Yunan kralının belli başlı askeri tersanesi idi. Yakınlarda belli sayıda savaş gemisini barındıracak büyüklükte bir koyun bulunmasına karşın; zira bu Kalamaki koyu dağlarla çevrili olup, içeriye geçit vermiyordu[781].

Şehir kıyıdan yüksekçe bir tepe ile ayrılmış olan geniş bir vadide bulunuyordu. Eskiden iki mil kadar içeriye giren bu liman, yamacında tiyatronun bulunduğu bu tepenin kuzeydoğusundadır. Limanın vadisi şehri çevreleyen dağların ötesine kadar uzanır ve geçilmesini imkânsızlaştıracak

---

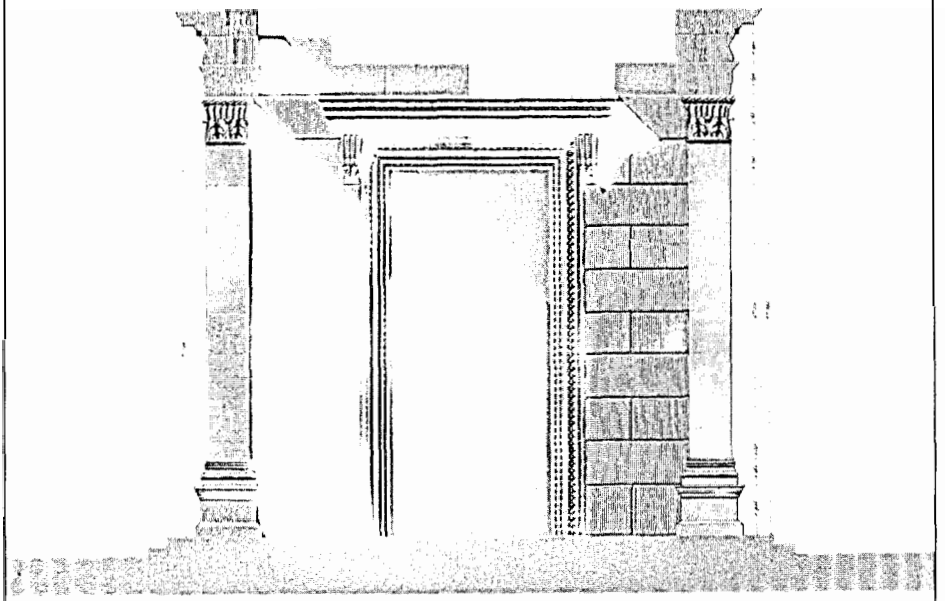
[776] P. Méla, I. Kitap, s.15.
[777] Pline, V, 29; Strabon, XIV, 666.
[778] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[779] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[780] Diodore, XIX. Kitap, bölüm 74.
[781] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

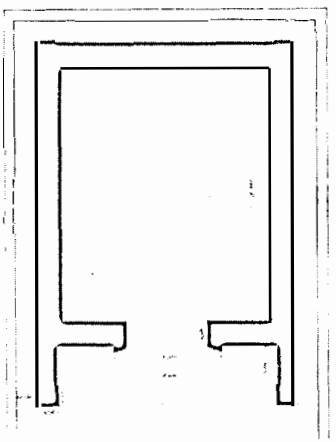
Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

PATARA (PATARE). BİR ANTİK TAPINAK KALINTISI

F. I.

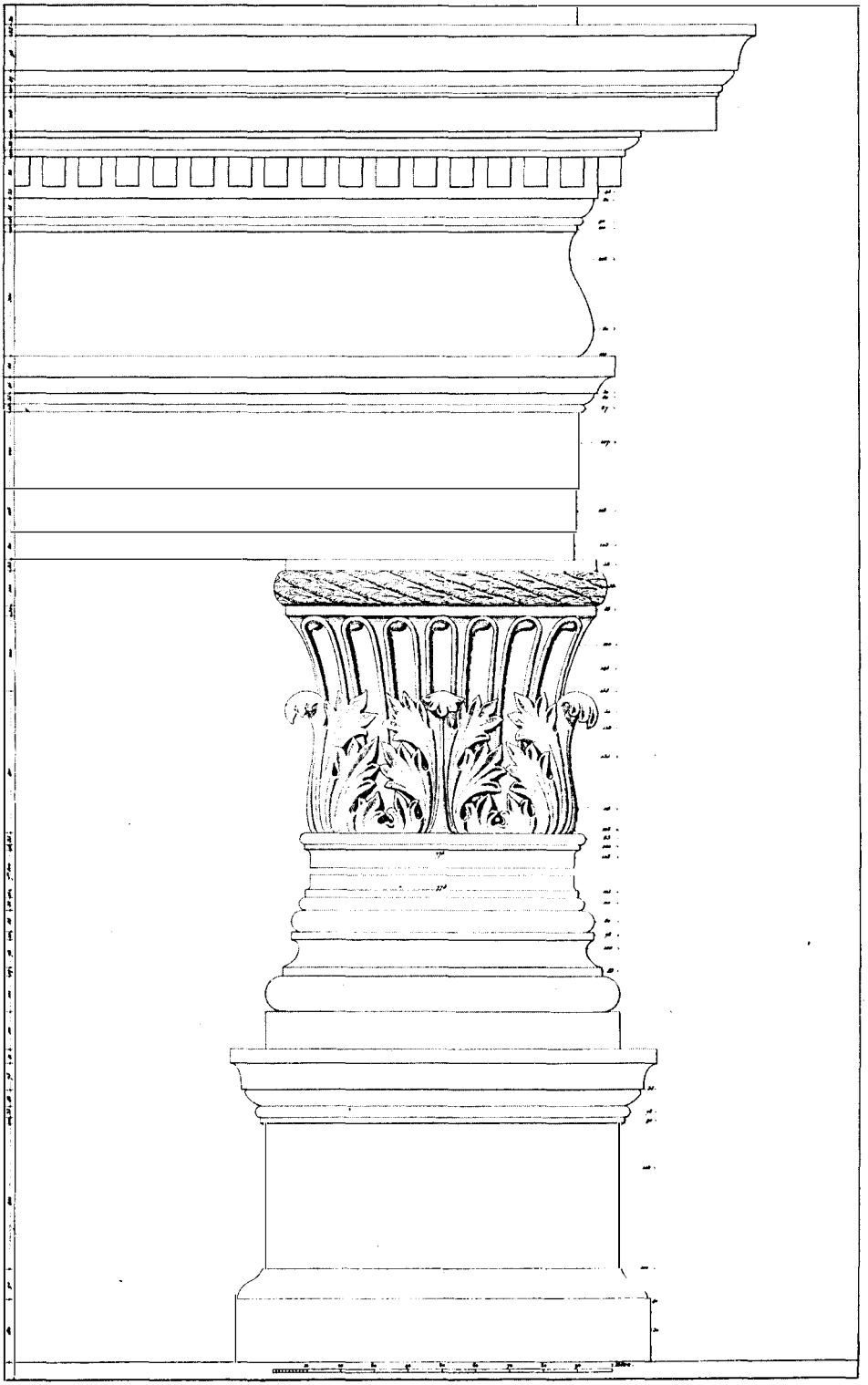
F. II

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

PATARA (PATARE). ANTİK TAPINAĞIN PLANI VE CEPHE ÇİZİMİ

PATARA (PATARE). TAPINAKTAKİ PLASTERİN AYRINTI ÇİZİMİ

kadar bataklık olur. Xanthus'un bir kolunun Patara limanının tıkanıklığını gidermeğe ve onu kumla doldurmaya gelmiş olması mümkündür.

Hemen hemen sürekli esen batı rüzgârları, limanın girişinde epey geniş bir kum seti oluşturdu. Bu set hergün, çıkış bulmayıp, bataklıkların sularını besleyen ve geri kalan harabeleri sular altında bırakan dağın dereleri ile aynı anda genişledi[782].

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Tiyatro - Tapınak

Tiyatro, her biri on beşer sıra setli olmak üzere iki kısımdan oluşur[783]. Sahne önü tamamen mevcut, iki katı tam kalmış olan cephe sade; fakat çok zariftir. Zemin katını, çok iyi dekore edilmiş *Dor* tarzı bir saçak süsler. Birinci katta iki adet kemerli pencere açılmıştır ve bu pencereler, çok sade duvar saçaklarıyla son bulur[784]. Deniz kumlarıyla sürekli olarak temas hâlinde olan bu binanın taşları, yerine konuldukları günkü gibi bembeyazdır.

Maskara oyunculara mahsus salon da hâlâ olduğu gibidir; fakat tahtadan bölmeleri doğal şekillerinde kalmamıştır. Bütün eski tiyatrolarda olduğu gibi sahnenin beş kapısı vardır. Herbir sahne kapısının altında ona karşılık gelen bir tane de makinaların kullanımı için kapı vardır; dışarda, bu kapılar yapının eteği seviyesindedir[785].

Doğu tarafa bakan kısımdaki Rumca uzun bir kitabe, bu binanın imparator Antonin zamanında, dördüncü Konsül yılında, Quintus Vélius Titianus tarafından yapıldığını öğreniriz. Ayrıca kızı Vélia Procla'nın, buraya heykeller ve başka süslemeler de armağan ettiğinden söz eder.

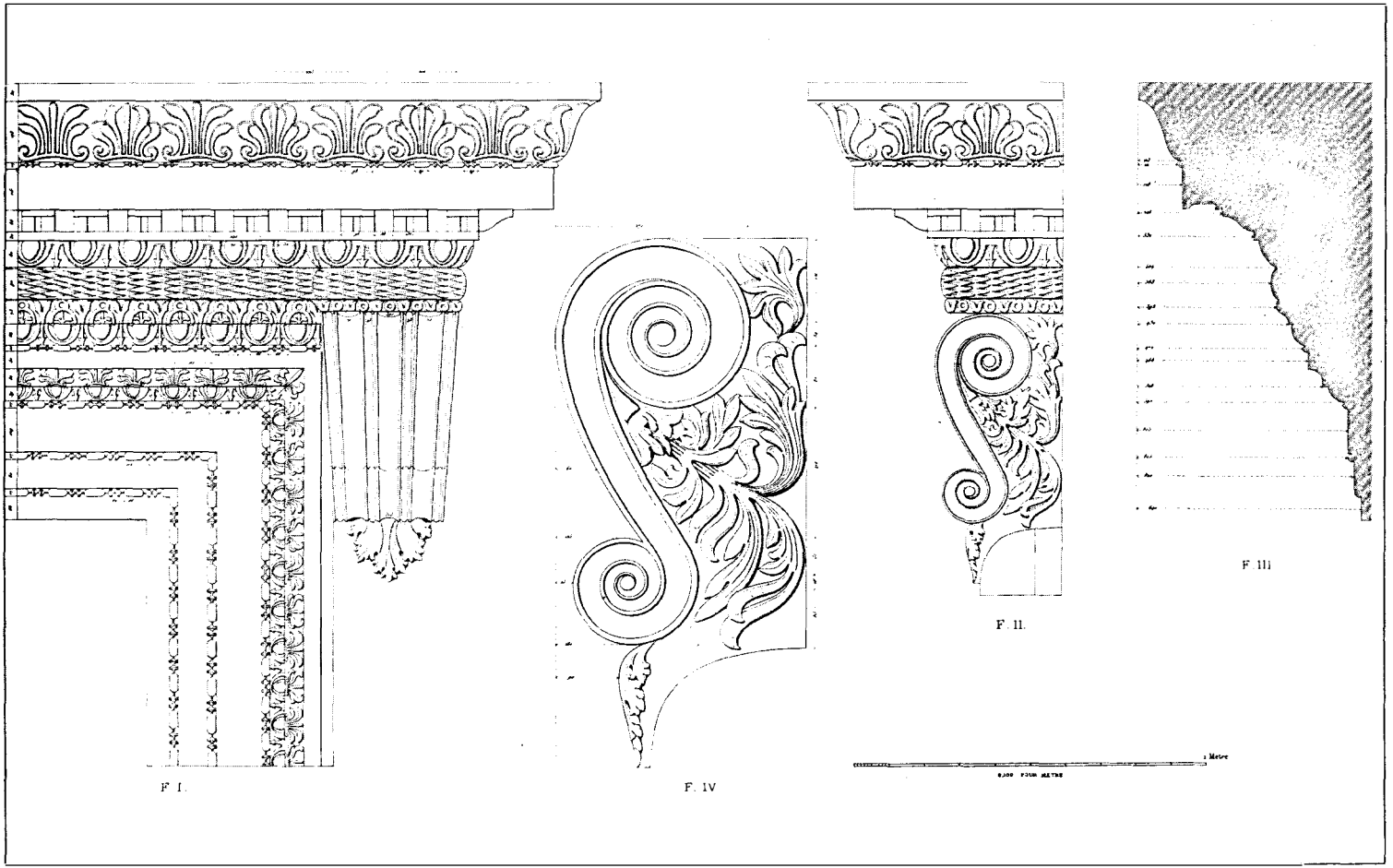
Basamakların destek duvarları ayakta kalmıştır. Onları destekleyen eğik kayış hâla yerindedir ve sahne salondan tamamen ayrıdır[786].

Bu tiyatro, çok pahalı malzeme ile yapılmıştır. Basamaklar sağlam, (s.224) kalın üç kat yan duvar tarafından taşınır. Ancak bir yerde bu duvar yıkıldığından görülmez.

Dış duvar büyük ayarlı ayaklar üzerinde, hörgüçlü; ikincisi iri yontulmamış taş parçalı, o da ayarlı temel üzerinde; sonunda sıraların

---

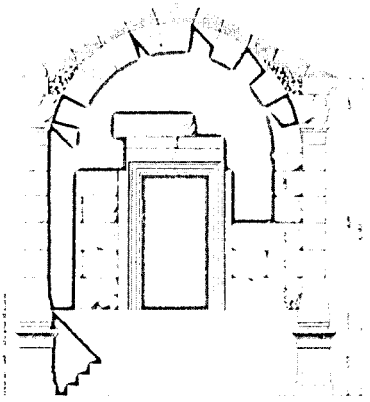
[782] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[783] Bkz. 24 numaralı gravür
[784] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[785] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[786] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

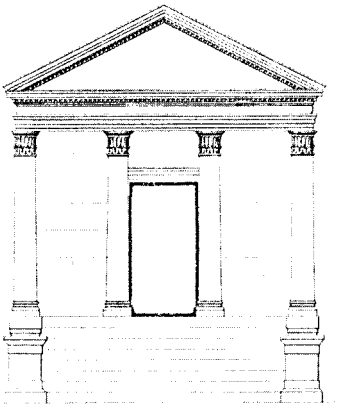
Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

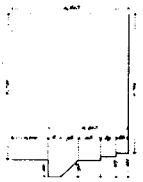
PATARA (PATARE). MEZAR YAPISININ KAPISINDAN AYRINTI ÇİZİMLERİ

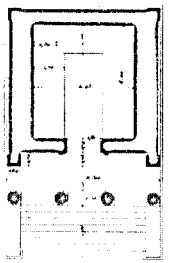
F. II.

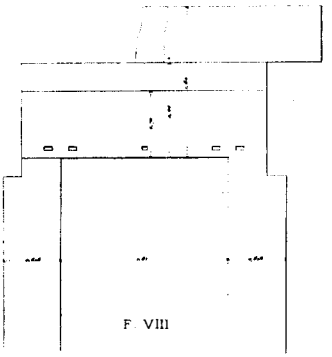
F. III.

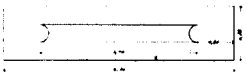
F. VI.

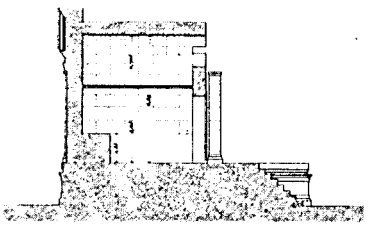
F. I.

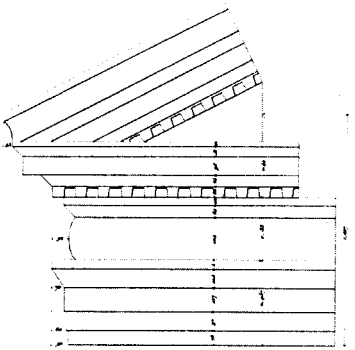
F. VIII

F. V.

F. IV.

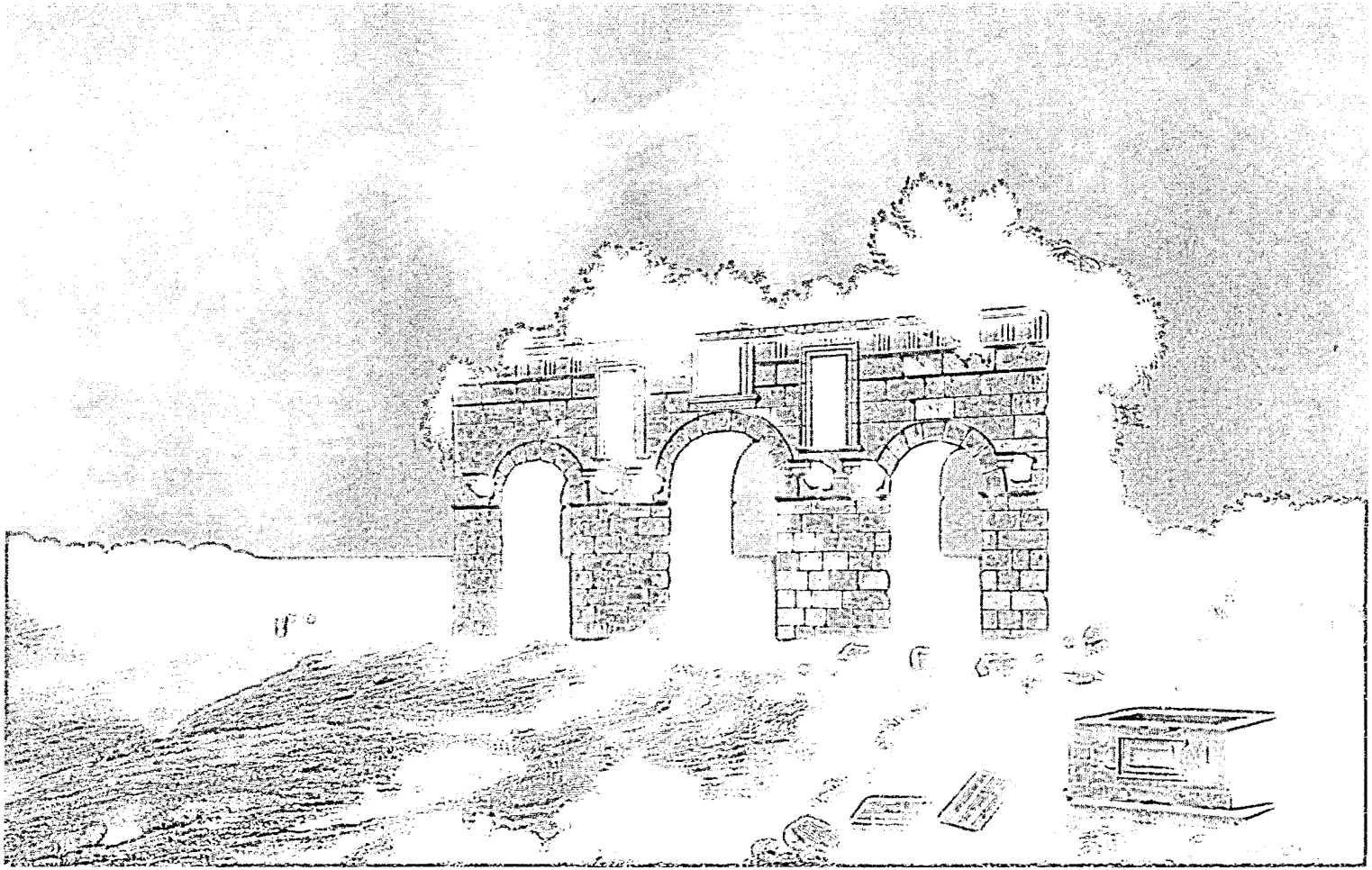
F. VII

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

PATARA (PATARE). MEZAR

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

PATARA (PATARE). ŞEHRİN KAPISI

bütününü destekleyen iç duvar kuru taşlardan ve düzgün olmayan aralıklardan oluşur[787]. Binanın dairesinin yarı çapı, yetmiş metredir.

Sıraların üstü ve ön sahneye geliş gidişi çok zorlaştıran çalılarla kaplanmıştır; ama bu günümüzde artık tamamen ıssız olan Likya şehirlerinde rastlanan tek engeldir.

Tiyatroya hâkim tepede, ortasında temelleri bir deprem nedeniyle yerinden oynamış dört köşe bir duvar ayağı olan sağlam yapılmış çemberimsi bir kuyu göze çarpar. Yıkılmış bir merdiven, dibine kadar inmektedir. Bu duvar ayağında belki bir heykel vardı. En akla yakın tahminler, bu kuyunun Apollon tapınağı olabileceği konusunda birleşiyor[788]. Bu bina önce Yüzbaşı Beaufort tarafından haber verilmiş ve sonra Spratt tarafından ziyaret edilmiştir. Her iki araştırmacı da aynı görüştedir[789].

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Küçük Tapınak

Tiyatro binasının yaklaşık olarak üç yüz metre kadar solunda, sık bir kamışlık ve çalılığın ortasında, beyaz mermerden yapılmış bir binanın yükseldiği görülür. Ancak oraya çıkılması çok zordur; ama biz oraya varmak için girdiğimiz zahmetin karşılığını aldık[790].

Bu binanın bir tapınak olduğunu fark ettik. Bunun yalnız cephesinde sütunları vardır. Tamamen korunmuş hâlde kalmış olan kapısı, Yunan-Roma mimarîsinin en güzel bir örneğidir ve Ankara tapınağının kapısıyla rekabet edercesine ona benzer. İki güzel dirsek, kapının kornişini ve çerçevesini tutar. Bunlar, beyaz kabartma süsler ve hurma dalı süslerle bezenmiştir. Sütun başlıkları, mersin dallarıyla süslenmiştir, Korint tarzında değildir. Yazılarla doğrulandığı gibi bu tür mimarî dekorasyon, Antoninler döneminde kullanılmıştır.

Bütün bina, kesme taştandır ve temellerini deniz suları okşar. Patara'nın büyük kapısı, bir zafer takı gibi kavisli üç göz olarak yapılmıştır. Her kapının üzerinde, dört köşe bir pencere vardır. Her ara duvarı, dışarı çıkmış dirseklerle süslüdür. Bunların üzerine büstler konulma ihtimali vardır. Farklı mimarî tarzların karışımı olan bu eserde, sanatın epeyce gerilediğini hatırlatan bir durum söz konusudur. Bununla beraber kitabesinde, bu kapının Likya konfederasyonu zamanında, Likya'nın

[787] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[788] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[789] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[790] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

başkenti olan Patara şehrinin onuruna, halk tarafından yapıldığından söz edilir.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Mezarlık

Bugün içinde birçok mezarların bulunduğu mezarlık, şehrin dışarısında (s.225) kurulmuştur. Bazı mezarlar Fethiye (Telmissus) şehrindekilerin tarzındadır; geriye kalanların çoğu, sıradan Rum mezarı şeklindedir. Mezarlık çok geniştir, limanın doğu taraf kenarını izler. Sütun ve kenar pervazıyla süslenmiş birçok türbe de bulunduğu zeminden yukarı kalan temellerden bellidir. Biraz ileride ve ağaçlar arasında, hemen hemen tam hâlde küçük bir tapınak binası görülür. Altı ayak merdivenle çıkılan, iki direk arasında iki yanı *Dor* tarzında büyük bir kapısı vardır; içinde heykel koymaya ait bir kürsü mevcuttur, ortası kubbelidir. Saçaklar küçük dişlerle bezenmiştir, friz de bombelidir. Yerde alınlığın iki köşesi ve birçok sütun parçası yatmaktadır. Bu küçük tapınağın çevre duvarının araları düzgün değildir[791].

Temelin altında bir mağaranın olması, burayı bir türbe, bir mezar hâline koyuyor ise de bina, diğer taraftan bir tapınak olma şartlarına da tamamen sahiptir.

Kuzeye yürüdükçe, limanın ucuna varılır. Üzerinde birçok terk edilmiş yörük konaklama eşyası olan büyük bir yeşillik görüyoruz. Göçebeler bu ülkeye ancak baharda gelirler; ürünleri toplar toplamaz da giderler, zaten yazın ilk sıcakları ile kaynaklar kuruduğu için bu mevsim bu yöreleri gezmeye elverişli değildir. Bitki örtüsü yoğunlaşır, çalılar sıklaşır, sarmaşıklar geçit vermez ve sonunda, nemli bir toprakta ve cehennemî sıcakta her türlü tehlike ve rahatsız edici hayvanlar ortalığa yayılır. Hastalıklar yolcuları sürekli tehdit eder; bataklığın mikroplu havası içinde yaşanılan kokuşmuş sular, sürekli olarak birkaç kurban alır. Yine de ışığın, ancak sızdığı bir ağaçlığa daldık; ama fazla ilerleyemediğimiz bir saatlik bir çabalamadan sonra, susuzluğumuzu bir nebze olsun gideren birkaç yabanî üzüm bulmaktan mutlu olarak geri döndük.

Bir kayalığa tırmanırken, geniş Xanthus ovası ile bağlantısı olan, dimdik iki dağ arasında bataklık bir boğaz gördük. Sazların ortasında otlayan birkaç büyük baş hayvan, civarda evler olduğunun habercisi idi; ama boğazı aşmak için boşuna çabaladık. Yorgunluktan kendimizi, meyveleri uzun salkımlar halinde sarkıp Yunan süslerine benzeyen keçiboynuzu

[791] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

ağaçlarının altına attık.

Mide bulandırıcı bir bataklık oluşturan limanın diğer yakasında, bir tanesi tamamen bir sarayı andıran büyük yapıların yıkıntıları ile karşılaştık; ama oraya ulaşamadık. Patara harabelerini gezmek için en uygun mevsimi seçmek kolay değildir. Kışın, günlerin kısalması, suların yükselmesi, tropik yağmurların düşmesi; yazın sivrisinek, miyazma, sarmaşık gibi olumsuzluklar bir araya gelir. Anıtların Romalı özelliklerinden hareketle, bu şehirde yapılan yeni araştırmaların hayli tatmin edici sonuçlar verebileceklerini düşünmüyoruz[792].

ON ALTINCI BÖLÜM
Sevedo Limanı - Castellorizo

Patara ile Antiphellus arasındaki bütün Cragus yöresi, bu sahanın en sarp ve geçilmesi en zor kısmıdır. Dikine doğru denize inmiş dağlar, gelen gemiciler için kıyıyı çok yakından gezip görmeye uygun ise de bir kara gezgini için oldukça zordur. Biri karadan diğeri denizden, kıyıyı içerden dışardan iki defa izlemiş olan yazar, denizden ufak yelken gemileriyle Macri körfezinden Tarsus'a kadar çok kolay gezildiğini belirtip, bu gemilerin gündüz durarak gece kara rüzgârlarıyla yoluna devam edebildiğinden, bu tarzı tavsiye ediyor. Yolculukların birini 1834 yılında ve diğerini 1836 yılında yaptık; deniz yolculuğu fazlasıyla tercihe değer. Levissi de veya Castellorizo da, Makri'den Tarsus'a kadar kıyıyı makul bir ücret karşılığı karadan esen rüzgârdan yararlanarak geceleri yol alıp gündüzleri eski limanlarda demiratan Yunan bombardelerini bulmak her zaman için kolaydır. Böyle bir gezi her türlü zevk ve araştırma imkânı sağlar; insan göçebelerin kıt yiyeceklerine ve uçurumlara yuvarlanma tehlikesi ile karşı karşıya gelmez. Bu ulaşım olanakları Karamanya (Caramanie) kıyısı görünüm değiştirmeye yöneldiğinden beri daha bol ve kolay bulunur oluyor. Ülkenin yararına; ama eski anıtların zararına, halk geri geliyor. Sürekli olarak geçmişin değerli kalıntılarını tahrip edip kendilerine konut yapıyorlar; bu acıklı manzarayı sadece Asya yakasında görmedik[793].

(s.226) Lévissi'den Ksanthos (Xanthus)'a karadan gitmek için, üç gün gerekir. Xanthus'tan kasaba merkezi olan Fournas yolu, bataklık ve ıssızdır. Yazın, Kalamaki koyunun öbür yüzündeki Bezirgan köyünde barınmak mümkündür. Bezirgan köyünden Sedek'e giden yol, çok problemlidir ve

[792] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[793] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son altı cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

deniz seviyesinden elli metre kadar yüksektedir. Birkaç evden ibaret İsna'dan geçildikten sonra, Antiphilo ya da Vathy limanı denilen küçük koya girilir. Dağların hepsi kalker türündendir. Bu taşın kıyı uçurumları çok güzeldir. Likya kıyısının olağanüstü olan girinti ve çıkıntıları buradan başlar; içinden çıkılmaz karışıklıklar sonucunda, birbiriyle bağlantısı olmayan limanlar, adacıklar ve burunlar ortaya çıkarak kıyının şekli bozulmuştur.

Hiçbir araştırma yapılmayacak olsa bile, Antiphilo'dan Antalya körfezine kadar olan bu kıyıyı, yakından dolaşmak kadar önemli ve meraklı bir gezi yoktur.

Genellikle Sévédo limanı denilen Antiphellus koyu, Castellorizo adasından bellidir. Bu adaya Mégiste adını da verirlerdi; çünkü Likya'yı kuşatan takım adaların en büyüğü budur.

Adanın tek şehri ve başkenti olan Castellorizo şehrinde, balıkçılık ve gemicilikle uğraşan Rumlar ikamet eder. Bunlar Rodos adasıyla Anadolu kıyısı arasındaki taşımacılığı yürütürler. Bu iki ada arasındaki bağlantı, ta orta çağa kadar gider. Zamanında Cystène adı verilen bu Mégiste adası da Rodos'a bağlıydı. Adada eski eserlerden bazı duvar harabeleri olduğu anlatılır. Şehir, aslında Pline zamanından beri mevcut değildi. Fakat Ceneviz ve Venedik cumhuriyetleri ve Rodos şövalyeleri zamanında, bu adalar yiyecek temin etme ve dinlenme yerleriydi. Castellorizo'da bir kale de yapmışlardır.

21 Nisan 1836 tarihinde *Dupetit-Thouars* adlı yelkenli devlet gemisiyle, adanın tam karşısına gelen Sévédo limanına geldik. Ağzında eski Antiphellus'un harabesi vardır. Bu nokta, şimdiye kadar Antiphilo adını korumuştur. Burada kereste için bir gümrük yeri bir kahve ile beş altı ev Castellorizo'dan gelmiş Türk ya da Rum ailesi görülür. Büyük ve küçük baş hayvanları çoktur. Bu yüzden süt, yumurta, tavuk ve ekmek bulunur. Burası iç kesimlerin köylerine kıyasla zengin bir yerdir. 1836 yılında doğmaya başlayan bu küçük köy, daha da büyüdü; Kaş (Antiphellus) şehrinin girişini, eski dalgakıranın başlangıç noktasında kapladı[794].

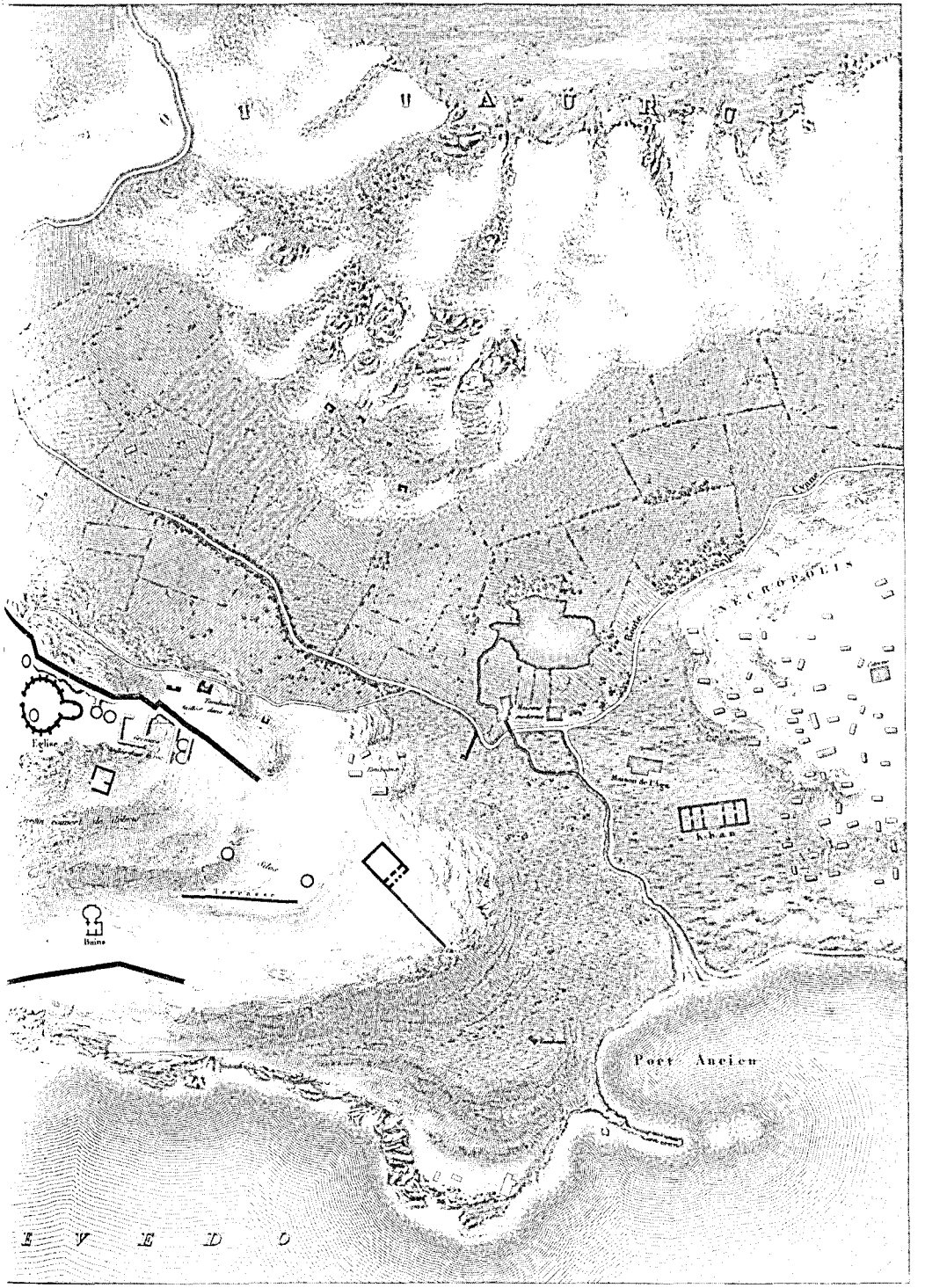
Burada tabiat, iki liman meydana getirmiştir. Büyüğü olan, doğu taraftaki Sevedo limanı denilendir; uzun bir kanal gibi olan diğerine (s.227) Vathy adı verilir ki anlamı derin demektir. Fakat bir gemi dönemeyecek kadar dar olduğundan işe yaramaz.

[794] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

LİKYA (LYCIE)'DA KAŞ (A

Hequeret sc.t

ELLUS) ŞEHRİNİN PLANI

Eski Antiphellus iki koy arasında uzanan bütün alanı kaplıyordu ve ayakta kalmış olan anıtlar daha ayrıntılı bir araştırma hak eder[795].

ON YEDİNCİ BÖLÜM
Kaş (Antiphellus)

Antiphellus'un eski tarihi çok kısadır: Strabon ile Pline, bu şehrin sadece adından söz ederler; bunlardan ikincisi, bu şehrin önceden Habessus diye adlandırıldığını söyler[796]. Antiphellus adını almasının sebebi, dağdaki Phellus'un ilerisinde olmasındandır. Kitabeleri var ise de hemen hepsi mezarlara ait olup, bir imparator ya da bazı yöneticilerin onuruna ilişkin olanları yoktur. Bu şehrin yalnız ticaret için bir ambar ve özellikle tahıl deposu olduğu anlaşılıyor.

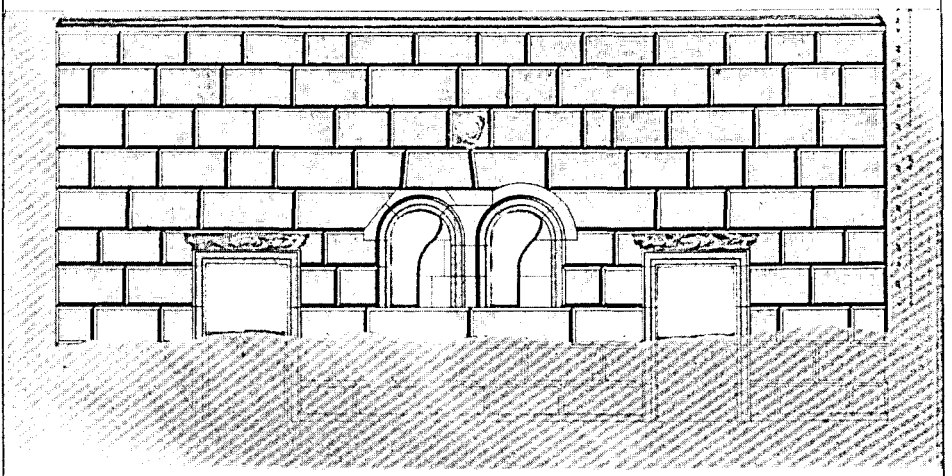
Buralılar Likyalıların âdetlerinde olduğu gibi mezarlarını süslü yaparlardı. Vathy vadisindeki mezarların içinde, hiç değilse yüz kadarı dikkat çekecek kadar süslüdür. Kökeni bağımsız Likya'ya çıkan bu şehir, denize bakan uzun boylu bir tepede, setler hâlinde kurulmuştur. Surları, limandan başlayarak kıyıyı izledikten sonra kalenin bulunduğu kuzeybatıya doğru giderek tepeye çıkar; sonra doğuya dönerek yine kenara iner. Bu şekilde şehir, ucu doğuda olmak üzere bir üçgen oluşturur. Bu duvarlar, kayalar üzerine büyük boylarda taşlardan düzgün sıra ile yapılmıştır; bütün kapıları yıkılmıştır. Surun deniz tarafından yüksekliği, altı-yedi metre vardır. Şehrin içinde, arazinin eğimi, üzerinde belli başlı yapıların yükseldiği birçok taraçanın yapımıyla kapatıldı. Bu binalar, denizden bakıldığında, manzaranın arkasında Torosların çatık kaşlı dorukları ile muhteşem bir etki yapmalıydılar[797].

Kale, hemen hemen tamamen harap olmuştur. İçinde dağa oyulmuş büyük bir salon görülür. Dağlar Vathy limanı sularına dikine inmiştir.

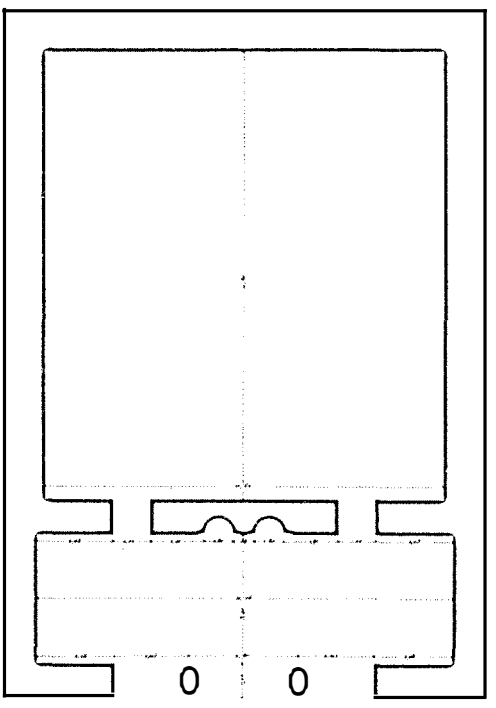
Tiyatro, yüzü denize yönelmiş hâlde, kalenin yamacına yapılmıştır; boyutları küçüktür. Sahne önünden hiçbir iz kalmamıştır. Ahşaptan yapılmış olması muhtemeldir. Tiyatronun caveası iyi durumda korunmuş, bir tek kısım da yirmi altı sıra oturak bulunuyor. Destek duvarları pürüzsüz ve nitelikli bir işçiliği vardır, yapının çemberimsi bölümünde çıkıntı yapan belirgin kabartılar mevcuttur[798].

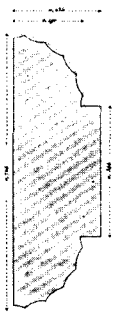
---

[795] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[796] Strabon, XIV, 666; Pline, V, 32.
[797] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[798] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

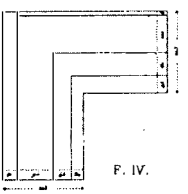

F. II.

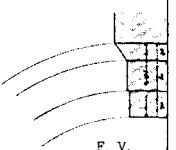

F. III.

F. IV.

F. V.

F. I.

Ch. Texier delt

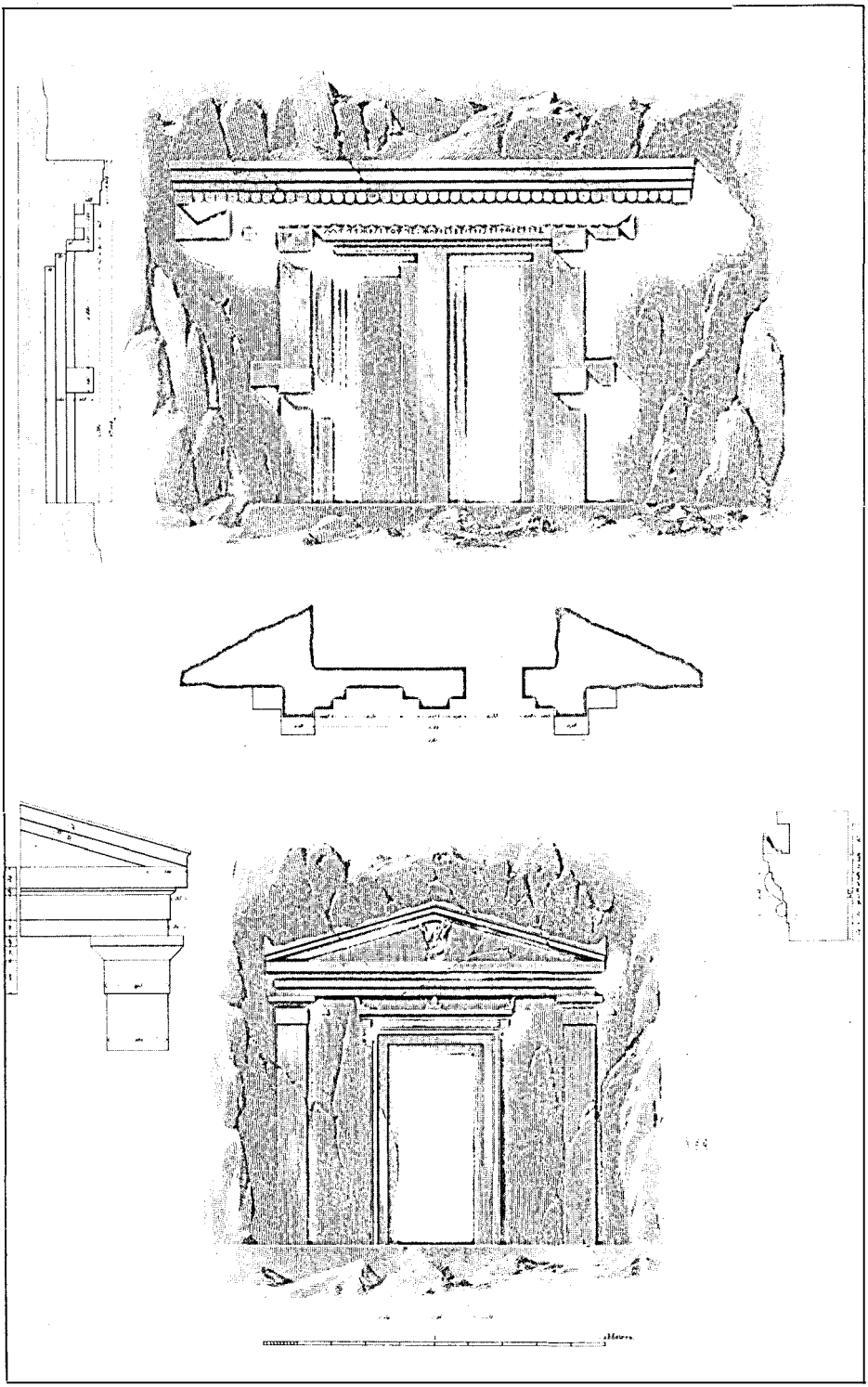
Leemaitre sculpt

KAŞ (ANTIPHELLUS). DENİZ KENARINDA BİR YAPININ PLÂNI VE CEPHE ÇİZİMİ

Ch. Texier delt Lemaitre direxit Lemaitre sculpt

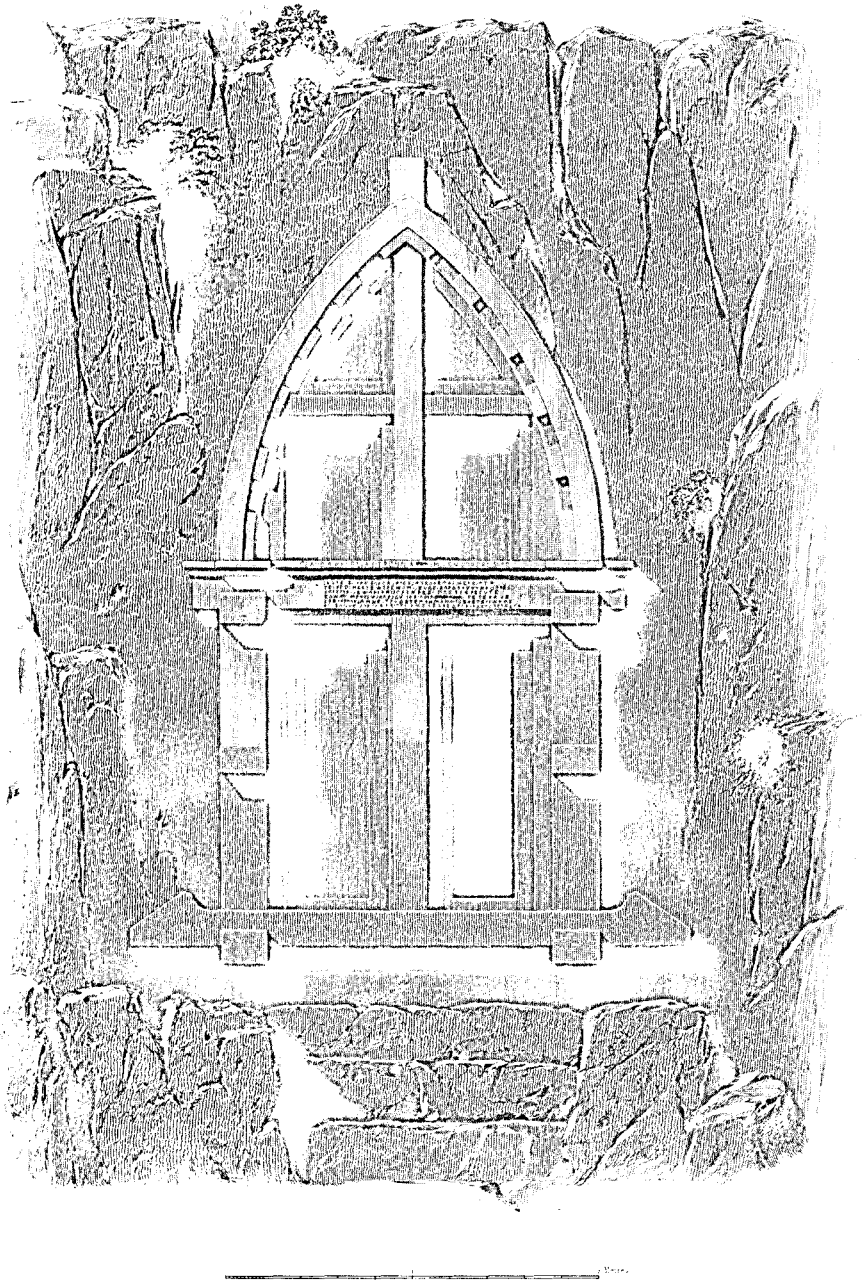
KAŞ (ANTIPHELLUS). NEKROPOL'DEN GÖRÜNTÜ

Ch. Texier delt

Lemaitre direxit

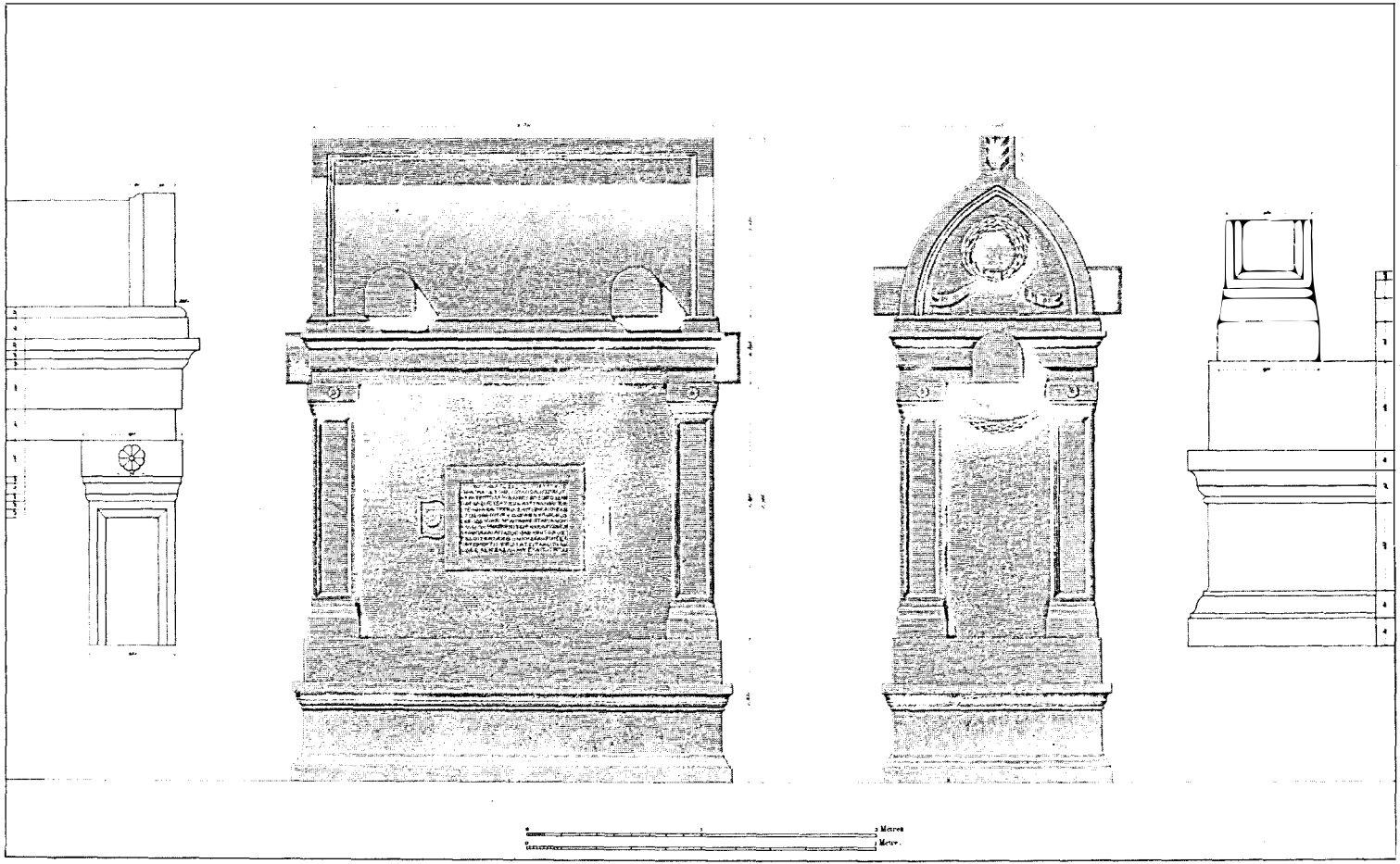
KAŞ (ANTIPHELLUS). VATHY VADİSİNDE MEZARLAR

Ch. Texier delt

Lemaître sculpt

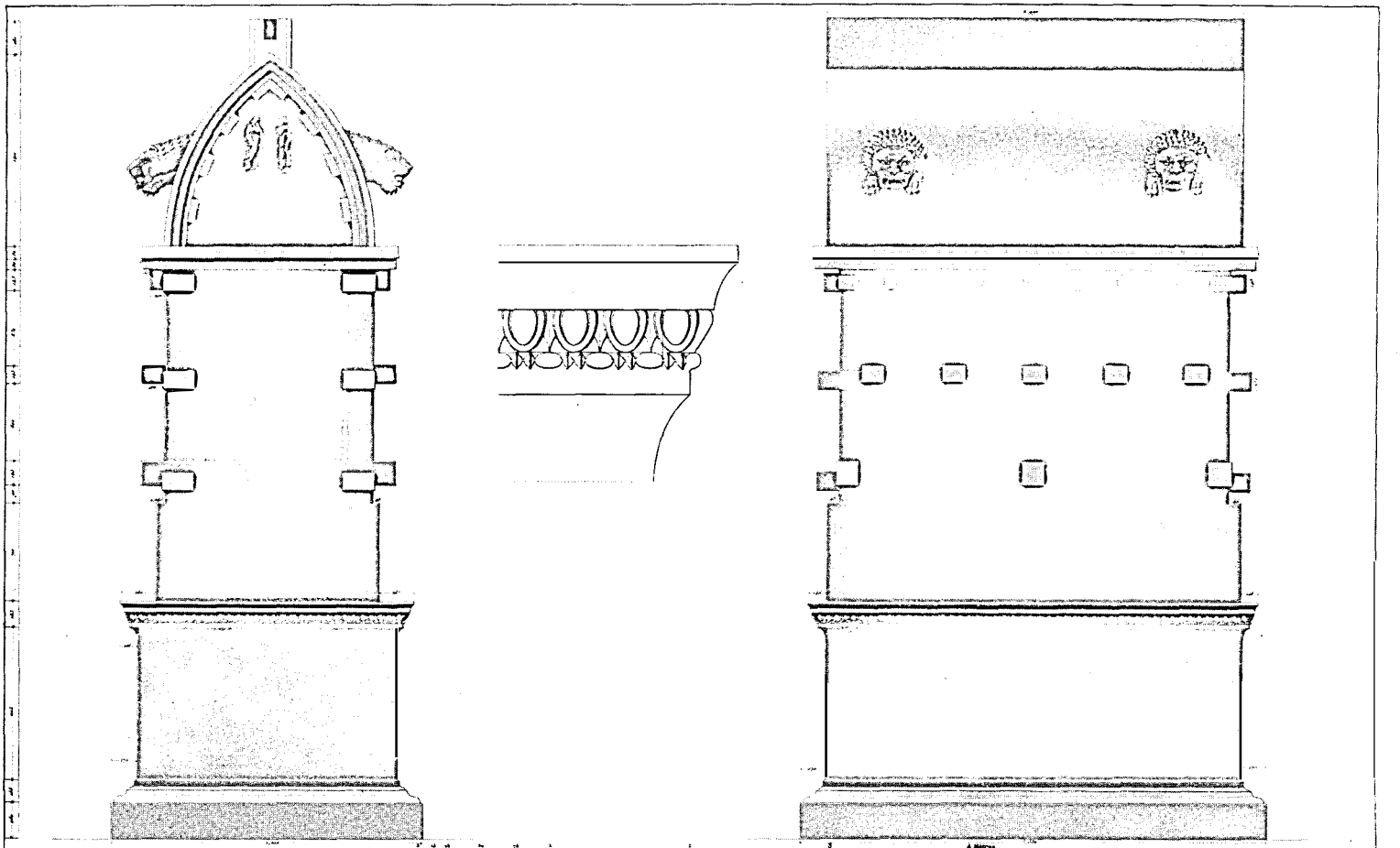
KAŞ (ANTIPHELLUS). CLAUDİA REGELİA'NIN MEZARI

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

KAŞ (ANTIPHELLUS). PTOLEMAİUS'UN MEZARI

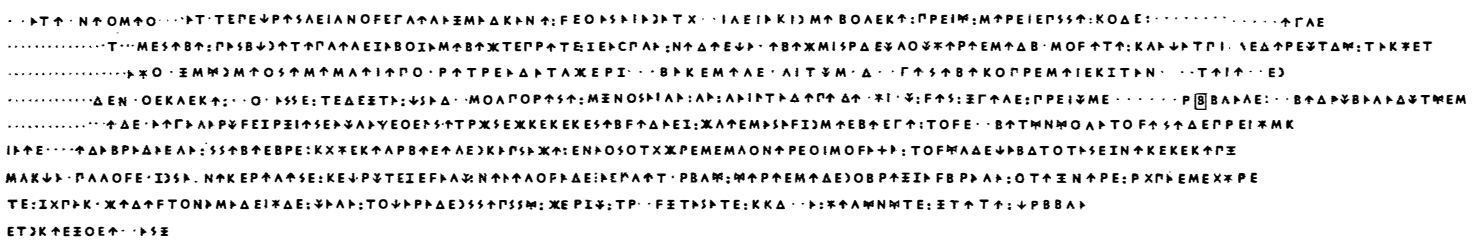

Ch. Texier delt

Lemaitre sc.t

KAŞ (ANTIPHELLUS). TEKPARÇA KAYADAN MEZAR

ANTIPHELLUS.

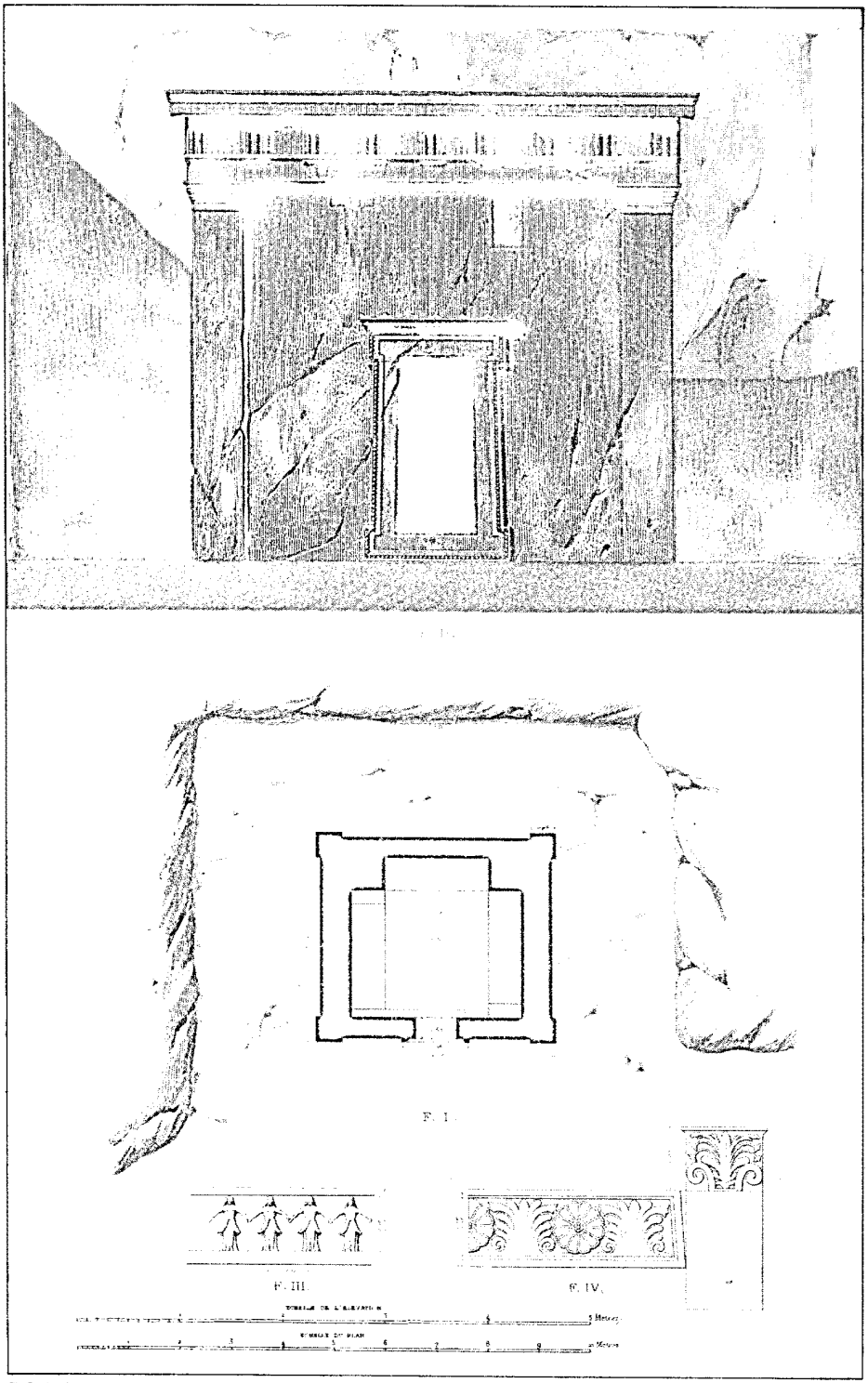

Les points indiquent le nombre des lettres qui manquent.

Ch. Texier delt

Lemaitre sc.t

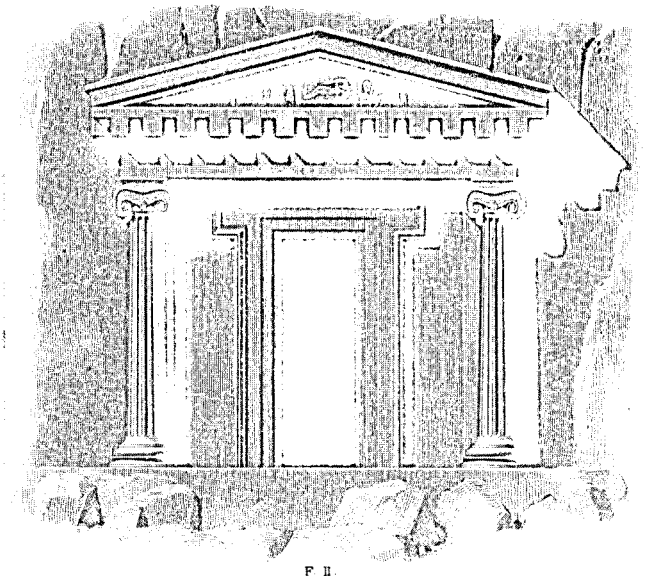
KAŞ (ANTIPHELLUS). BÜYÜK LÂHİT ÜZERİNDEKİ LİKYA DİLİNDE KİTABE

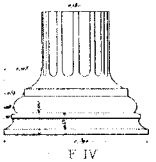
Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

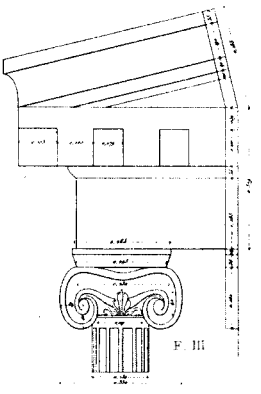
KAŞ (ANTIPHELLUS). DOR DÜZENİNDE KAYA MEZARI

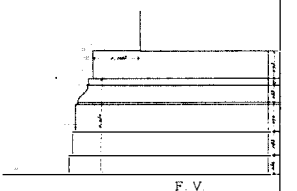
F. II.

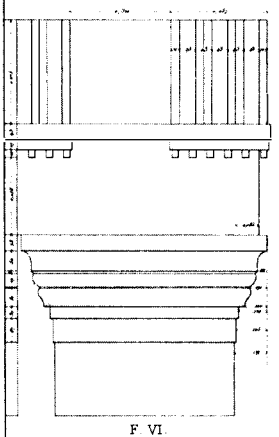
F. IV.

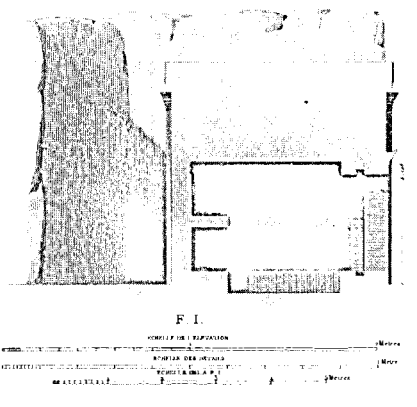
F. III.

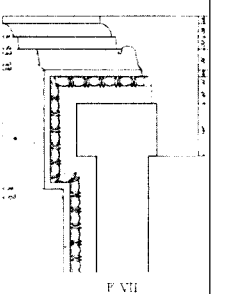
F. V.

F. VI.

F. I.

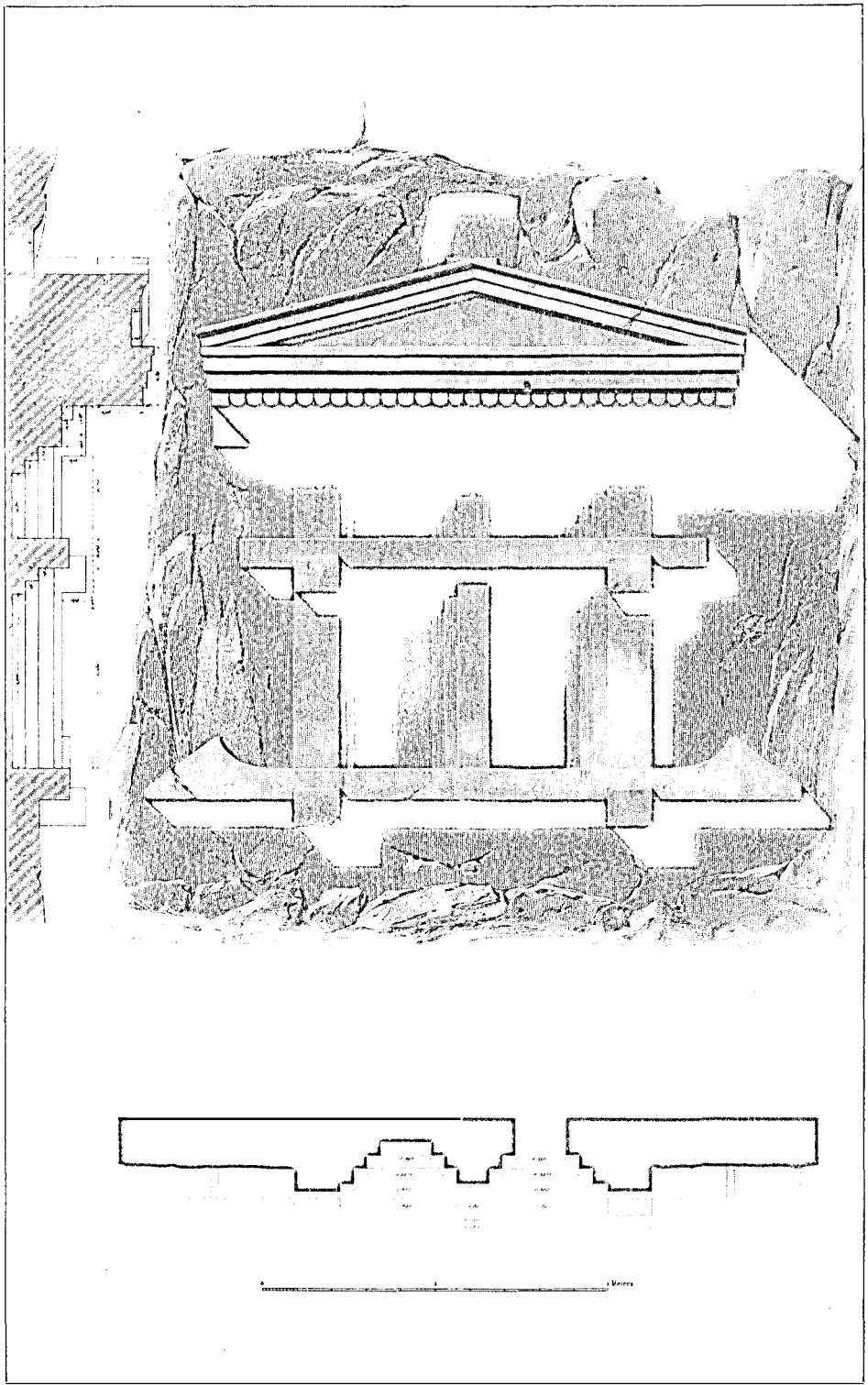

F. VII.

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

KAŞ (ANTIPHELLUS). İYON DÜZENİNDE KAYA MEZARI. DOR DÜZENİNDE KAYA MEZARININ KESİTİ

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

KAŞ (ANTIPHELLUS). KAYA MEZARI

Halk meydanı, (s.228) kalenin eteğindeki bir setin üzerine uzanmıştır. Kemer altının sütunları, şuraya buraya gelişi güzel yatmıştır. Meydanın kuzeyinde dağa oyulmuş çok sayıda mahzen vardır. Bunların önündeki yere oyulmuş altı tane yiyecek mahzeni buranın, zamanında önemli bir tahıl ambarı olduğuna işaret eder.

Aşağıda setin üzerindeki yuvarlak büyük binaya, Roma'da St. Étienne-le-Rond kilisesi adını verirler; bunun içinde bir sıra sütun vardır. Bu tarz yuvarlak tapınaklar, Konstantin dönemine aittir; en güzel örneği, Selanik'te şu anda mevcuttur. Liman tarafına dönülürken, ne olduğu şüpheli beyaz mermerden bir bina görülür. Bu bina, on bir metre boyu ve on metre genişliği olan büyük bir salondur. Dış duvar, yüksekliğin 0,60 da biri olan ayarlı temel biçimindedir. Yapının iç bölümünde bu duvar çok köşeli taş örgüsü şeklindedir. İki cephe arası doldurma kum ve çakıl betonundandır[799].

Büyük salonun hiç penceresi yoktur. Önüne gelen pabuçluğun bir büyük kapısı olacağı yerde, iki yan kapısı vardır. Cephesinde iki köşe sütunu ve iki kanallı kolon vardır. Bu planın, bir tapınağa benzemediği görülür. Burası, tüccarların ya da yöneticilerin toplantı yeri olması muhtemeldir.

Mezarlık

Kaş (Antiphellus)'ın mezarları, ait oldukları dönem ve Likyalıların kullandıkları dil ve özellikle bu dilin kullanımdan kalktığı tarih açısından, çözülemeyen çok önemli bir problemdir. Bu mezarlar, biri lâhitlerden ve diğeri taşa oyulmuş binalardan olmak üzere iki sınıftır. Bunların ikisi de ağaç görüntüsünü taklit ederek yapılmıştır ya da Likyalılar bu ağaç şeklini taşa uygulamakta bir hüner ve süsleme olarak düşünmüşlerdir veya ahşap evlerini hatırlayarak böyle düşünmüşlerdir[800]. Vathy limanı yakınında bulunan bu eserlerden biri, Rum ve Likya dillerinde bir kitabeyi içerir. Rumca, bu Likya dilini tercümede yetersiz kalmış ve yazar tarafından bu dillerle uğraşan ilim adamlarına gönderilen kitabe kopyaları bir türlü çözülemeyip, tercüme edilemeyerek Likyalıların dili bilinmezlikten kurtulamamıştır[801]. Biraz başka tarzdaki diğer bir mezara, şehrin kuzey tarafında rastlanır. Mezar odasının girişi, direkleri, kirişleri ve marangozların çatı taban girişi adlandırdıkları yatay parçası ile ahşaptan bir dekorasyon ortaya koyuyor. Bu oturma duvarı içinde pano taklitleri bulunan sivri tonoz biçiminde bir süsleme eşyası[802] ile taçlanmıştır[803].

---

[799] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[800] Bkz. 10 ve 11 numaralı gravürler.
[801] Spratt ve Forbes, *Travels in Lycia*, II, 232, 235.
[802] Bkz. 26 numaralı gravür.

Bunun yukarı pervazındaki Likya diliyle yazılmış beş satırlık kitabenin altında Latince şu yazı vardır: "Claudia Regelia Herennia ve ablası, dindarlık ve hatıra (s.229) anıtı." Yazı karakteri, Roma Cumhuriyetinin sonlarına, yani Çiçeron'un Kilikya valiliği dönemine aittir. O zamanlar birçok Romalı aile, bu şehirde yerleşmişti ve mezarların korunması kanunu da tamamen yürürlükteydi. O hâlde bu Romalı kadın bu eski mezarı nasıl ele geçirerek ablasını da gömmüştür. Buna göre mezarın üzerindeki eski Likyalı yazı ile sonrası, aynı döneme ait değildir ve aralarında bir ilişki yoktur demek daha doğrudur[804].

Antiphilo ağasının konağının üzerindeki büyük ve yüksek kapaklı lâhdin her iki tarafında, iki aslanın ön ayak kısmı ve üzerinde, yine Likya diliyle uzun bir kitabe vardır. Ancak bu kitabenin birkaç harfi eskidir[805].

Vathy limanı vadisinde Romalılar tarafından taklit edilmiş aynı tarzda birçok lâhit görülür; buna örnek olarak Ptolémée'nin beyaz mermerden lâhdi verilebilir[806]. Daha önemli olmak üzere dağdan kesilmiş tek parça beyaz mermerden bir Yunan tarzı lâhitten söz edebiliriz. Kendi başına Amasya'nın kral mezarlarından daha önemli ve dikkat çekici olan bu bina, sırf *Dor* tarzındadır. Kenar pervazının mimarî dekorasyonuyla bunun alt kısmı, güzel yapılmıştır. İçinde ölülerin yatırılması için üç sedir oyulmuştur ve tavanın etrafındaki pervazın üzerinde, birbirine el vermiş dansözler vardır. Kaş (Antiphellus)'ta incelemeye değer daha başka binalar mevcuttur.

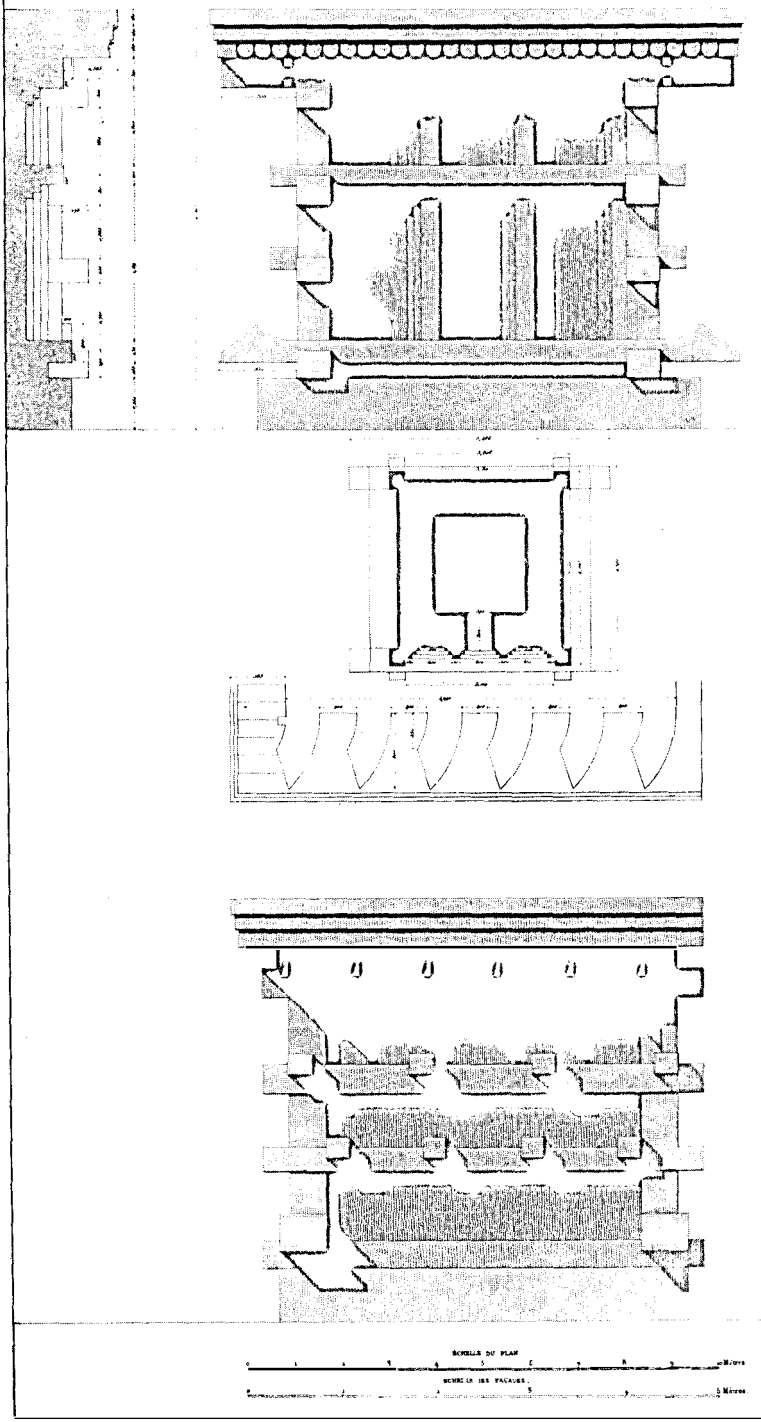
ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Phellus

Sevedo limanının en geri ve içeri kısmında, bir kale veya tersaneye ait olduğu düşünülen Pelasg tarzı duvarlar görülür. Bunların istikametinde 200 - 300 metre gidilince, yukarı tarafta müstahkem bir noktaya gelinir. Etrafında yine Likya tarzı birkaç lâhit vardır. Antiphellus'tan uzaklığı dört kilometreden çok gelmeyen bir noktanın, şehre ait (s.230) bir yer olduğu bellidir. Burası, daha ilerideki Phellus şehrinin iskele depolarından ve ticaret ambarlarından başka bir şey değildir. Burada, Romalılar dönemine ait bir şey görülmez.

Yerli halka Phellus kalıntılarının durumu üzerine yönelttiğimiz ilk sorular, hemen doyurucu bir cevap aldı. İçlerinde birçoğu bu harabeleri

---

[803] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[804] Bkz. Desc. De l'Asie Mineure, III; bu kitabeler orada yayınlanmıştır.
[805] Bkz. Asie Mincurc, I.
[806] Bkz. 26 numaralı gravür.

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

PHELLUS. TEK PARÇA KAYADAN MEZAR

Ch. Texier delt Lemaitre direxit E. Aubert sculpt

PHELLUS. TEK PARÇA KAYADAN MEZAR

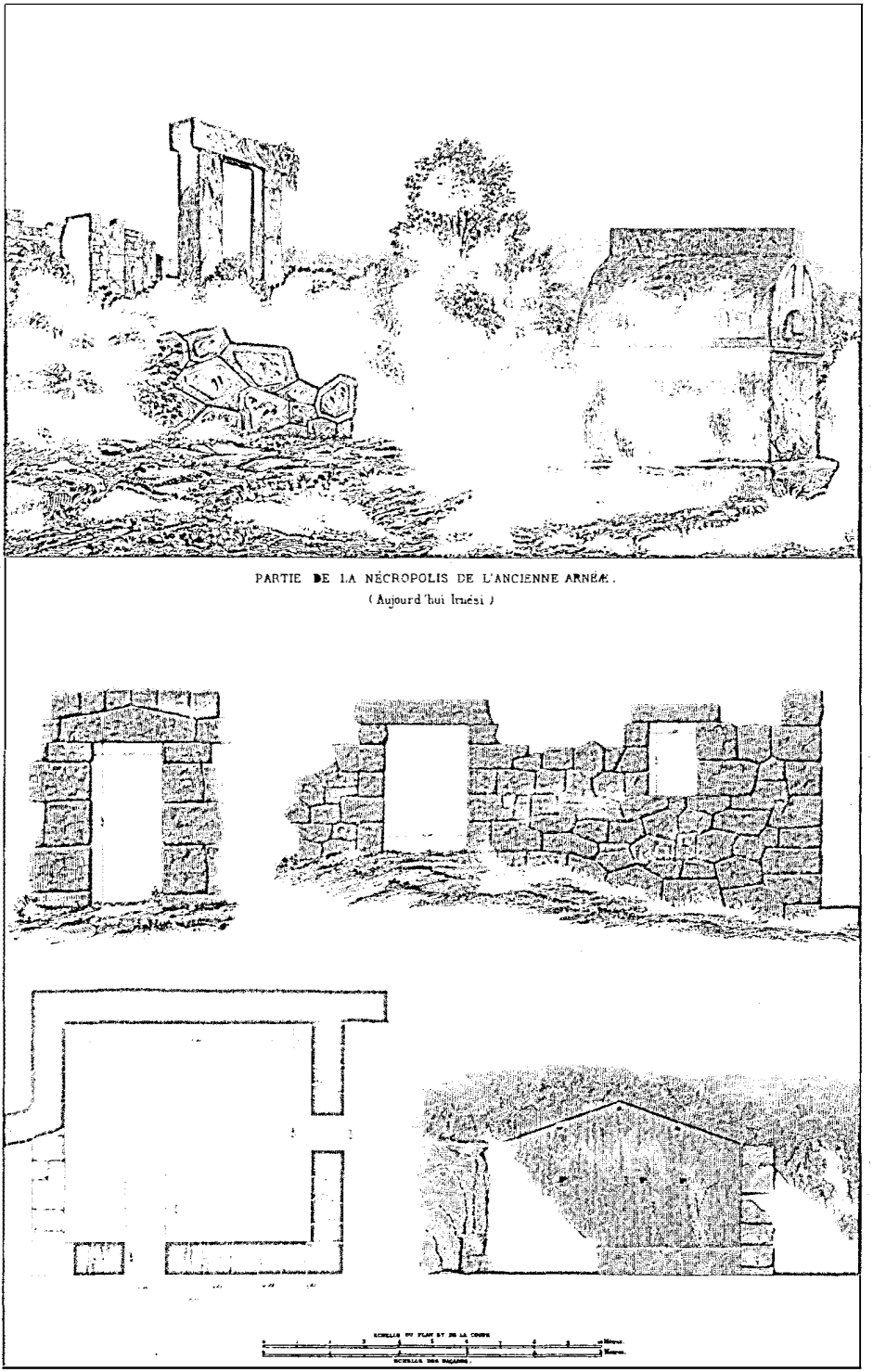
Philo adı altında tanıyorlardı ve bizi oraya götürmeyi önerdiler; sanırım bu yöreleri 1836 yılından beri gezen yolcular bizden daha çok zahmet çekmemiş olmalıdırlar. Bu da onların, "bir keşfin" masum zevkini tatmalarını engellemedi[807].

26 Nisan 1836 tarihinde, Antiphilo ağası bize at hazırlattı ve o güne kadar kimsenin gözünün kesmediği ülkenin içlerine girmemiz için rehberler verdi. Kıyının çıktığımız her tarafında gördüğümüz karşılama, ağanın adamlarının dostluğu ve Fermanlarımızın kapsamı, her şey bize sorunsuz bir gezi vadediyordu ve gerçekten de, her yerde dostça karşılandık. Yanımızda bir doktorun bulunduğunu bilen Kasaba'nın mütesellimi, kendisini ziyaret etmemizi rica etmek için ev halkından birkaç kişiyi gönderdi. Kısacası, halk ve mürettebat arasında çok dostca ilişkiler kurdu. Ağa, azık görevlisine mürettebat için gerekli öküzleri yirmi-otuz franga veriyordu; ama gidip onları hemen hemen yabanî yaşadıkları dağda kesmek gerekiyordu. O zaman, tehlikesiz sayılmayacak bir av düzenledi. Bir tek olay meydana geldi; tayfalar gemiye taşıyamadıkları bir domuz öldürmüşlerdi; yerli halk yardımlarını reddetmekle kalmadılar, uğursuz hayvanı taşıması için bir eşek bile vermediler; onu aynı yerde parçalamak gerekti. Türkler Hz. Muhammed'in yasakladığı yaban domuzu ile çiftlik domuzu arasında hiç bir ayrım yapmazlar.

Kaş (Antiphellus) limanından, kuzeydeki dağı hedef alarak ayrıldık. Yayalar için olan yol, atlar için kötü idi[808].

Sevedo koyunu çeviren dağı aştıktan yarım saat sonra, derin bir vadiye inip tekrar karşıya gelen sırta çıkınca, yüksekten Likya sahası ve Cragus Dağlarının karlı tepeleri genel olarak görülür. Az sonra kendimizi, oldukça büyük bir alanda kat ettiğimiz bir kuzey-güney sıradağlar doruğunda bulduk. O andan itibaren Likya'yı genel olarak seyretme imkânı bulmaya başladık. Cragus'un karlarla kaplı tepelerinin taçlandırdığı dağların çizdiği geniş bir ufuk, gözlerimizin önünde uzuyordu. Ayaklarımızın altında, şurda burda, yeşilliklerle kaplı ovalar görüyorduk; ama hiçbir ev gözümüze ilişmiyordu. Kervanların susuzluklarını giderdikleri üç geniş sarnıçın bulunduğu büyük bir dağın etrafını dolaşmak için, doğu yönüne yönelmiştik[809]. Bir süre sonra beş haneli küçük bir köy olan Ağlı köyüne geldik. Buradan kuzeye doğru kısa bir süre giderek, ekili geniş bir vadiye rastladık; burada Çukurba ya da

[807] Pline, V. Kitap, 28. bölüm.
[808] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[809] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

PARTIE DE LA NÉCROPOLIS DE L'ANCIENNE ARNÆ.
(Aujourd'hui Irnési)

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

CACAMO, YAVI (CYANAE). ESKİ ARNEAE (BUGÜN İRNESİ) NEKROPOLÜNÜN BİR KESİMİ VE ANTİK EVLER

Ortaköy denilen bir köy vardır. Çünkü o, hepsi aynı adı taşıyan beş köy birliğinin merkezi idi. Bu ayrıntı üzerinde ısrar ediyorduk; çünkü az sonra değişik gruplara bölünmüş Cynaeae'nin Likya eski birliğini bulacağız[810].

Bu köyde, bir süre dinleniyoruz ve oraya hâkim dağ üzerinde Phellus harabelerine ulaşmak için rehberler alıyoruz. Daha bir saatlik bir yolumuz var.

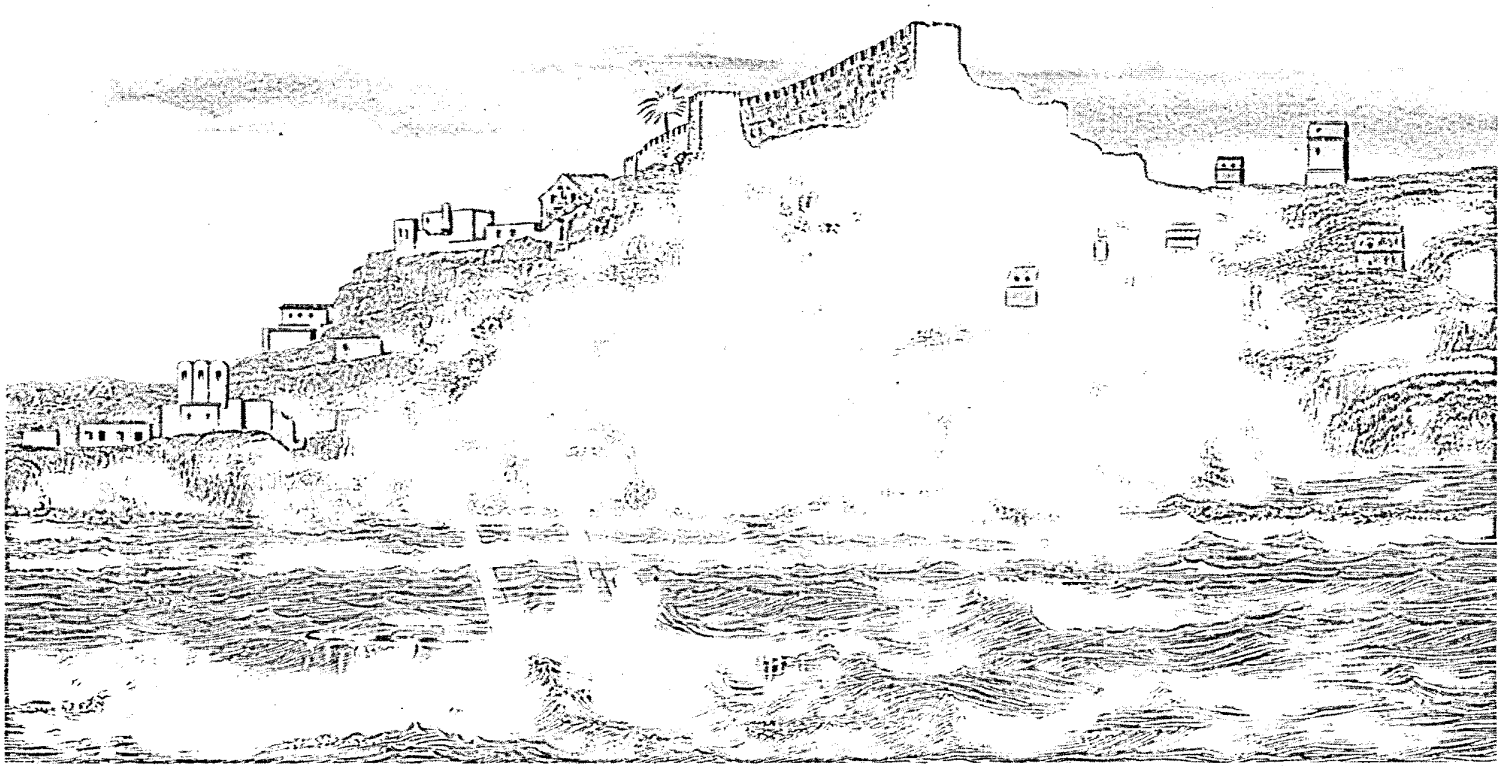
En çıplak kayaların ortasında tırmanıyoruz. Hava kapalı, bulutlar dağın tepesine kadar inmiş durumda. Doruğa varmadan çok önce, dev gibi yapı izleri görüyoruz. Bunlar eğimi yassılaştıran taraçaların destek duvarlarıdır. Yol hâlâ kayalarla dolu ve yoğun bir sis var. Sonunda şehre giriyoruz[811].

Bu Phellus harabesi birtakım yıkılmış surlar ve duvarlarla kayalar ve taşlar karışımıdır. Bu yığıntıların ortasından, Pelasg ve Yunan tarzı bina kalıntıları çıkar. Şehir, yüksek bir dağın zirvesini tamamen işgal etmiştir. Sonra mezarlığa giriyoruz. Mezarlığı son derecede hayranlık vericidir. Burası, tamamen dağa oyulmuş dört köşe duvar içindedir. Bunun orta yerinde yine kayaya oyulmuş, yani bir dağ parçasından kesilerek yapılmış tek parça iki bina vardır. Bunlar sütun veya bir kapı üstü de değildir. Bu eser, bilinen bütün eski eserlerin dışında ve hatta Mısır ve eski Yunan eserlerinden de uzak bir şeydir. Bu büyük mezarlardan birinin üç kapısı vardır, bunun yanı başında aynı tarzda başka iki mezar daha bulunur. Bunlar birinciden küçüktür; fakat aynı özenle yapılmıştır; bunların biri buz ve karların etkisiyle yıkılmışdır. Diğeri sağlamdır, ölü yatırmak için iki sediri vardır.

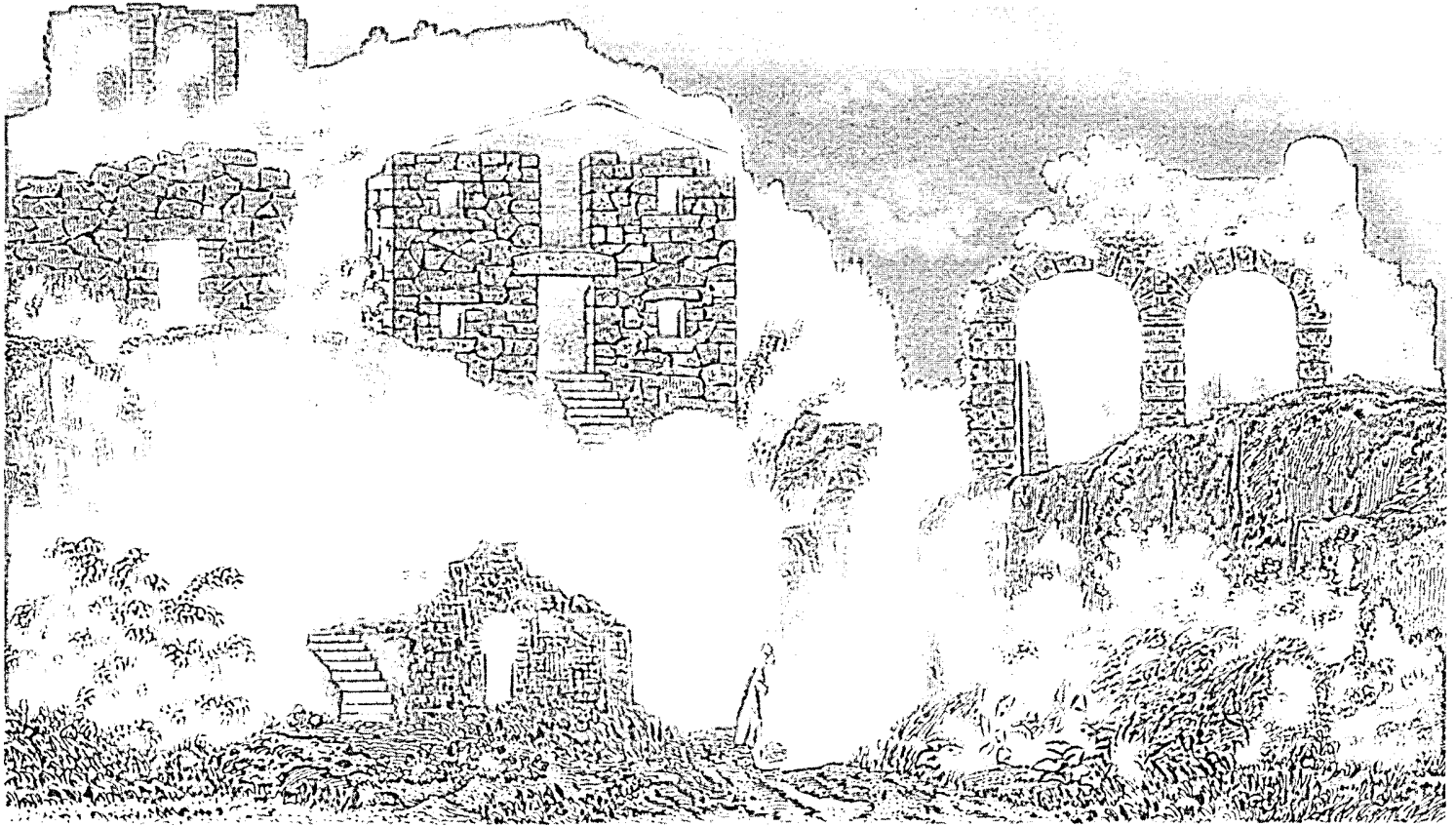
Biz bu çok ilginç mimariyi araştırmakla meşgul iken, sis dağılıyordu; güneş nemli çığın içinden geçerek ışıklarını saçtı; o zaman hayal edilebilecek en güzel manzaralardan birisini görmek kısmet oldu: ön planda, sürekli olarak bulutlara gömülmüş ve yeşilimsi bir renk almış olan mezarlık; ayaklarımızın altında, dipsiz bir uçurum vardı. En büyük ağaçların tepeleri, sanki bir halı meydana getiriyor ve geri planda, ormanları, karları ve bulutları ile şahane Cragus sıra dağları bulunuyordu. Çevremize, uçsuz bucaksız bir çöl ve mutlak bir sessizlik hâkimdi. Bulutlar seyrekleştikçe, daha aşağıda uçurumun dik yamaçlarında dolaşmaya cesaret ediyorduk. Her türlü ağaç aşılmaz engeller oluşturur. Yamacın üzerinde, tek parça, yetmiş beş metre küpten fazla içerecek bir mezarı şaşkınlıkla seyrediyoruz.

---

[810] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[811] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

KEKOVA (KACAVA)

KEKOVA (KACAVA) ADASINDAKİ BİNALAR

Yağmurların ve eriyen karların önüne kattığı bu parça, dağdan kopup boşluğa doğru yavaş yavaş yol alıyordu[812].

Şehrin surları, vadi tarafında çok büyük ve düzgün olmayan taşlardan yapılmıştır. Taşların her biri birkaç metre küptür. Lâhitlerden birçoğunun üstü tümsek kapaklı, bir takımı da Macri'dekilerin tarzında taşa oyuktur. Daha aşağıda vadiye inince, derin bir yerinde, birçok mezar ve lâhitle enkaz yığınları gördük.

Kuzeye doğru bir saat kadar gidince, Pınarbaşı denilen köye geldik. Tek bir ev dahi görmeden ağaç yığınları arasından geçtik. Bu köy, Phellus ile ağanın ikamet yeri olan Kasaba arasındaki ana yol üzerindedir. Gerçekte (s.231) su kaynakları çoktur, bunlar birleşerek bir dere olduktan sonra, kuzeye doğru akarak, Myra nehrinin kaynaklarından birini oluşturur. Bu derenin yatağı izlenerek Mütesellimin oturduğu Kasaba beldesinin bulunduğu geniş vadiye inilir. Pınarbaşı çayı, sonradan İrnési adını alır. Sonra dar bir boğazdan geçerek büyük bir vadiye girer ve Türklerin Demre (Déméri) adını verdikleri Myra suyunu bulur; burada ona Demre Dere çayı derler.

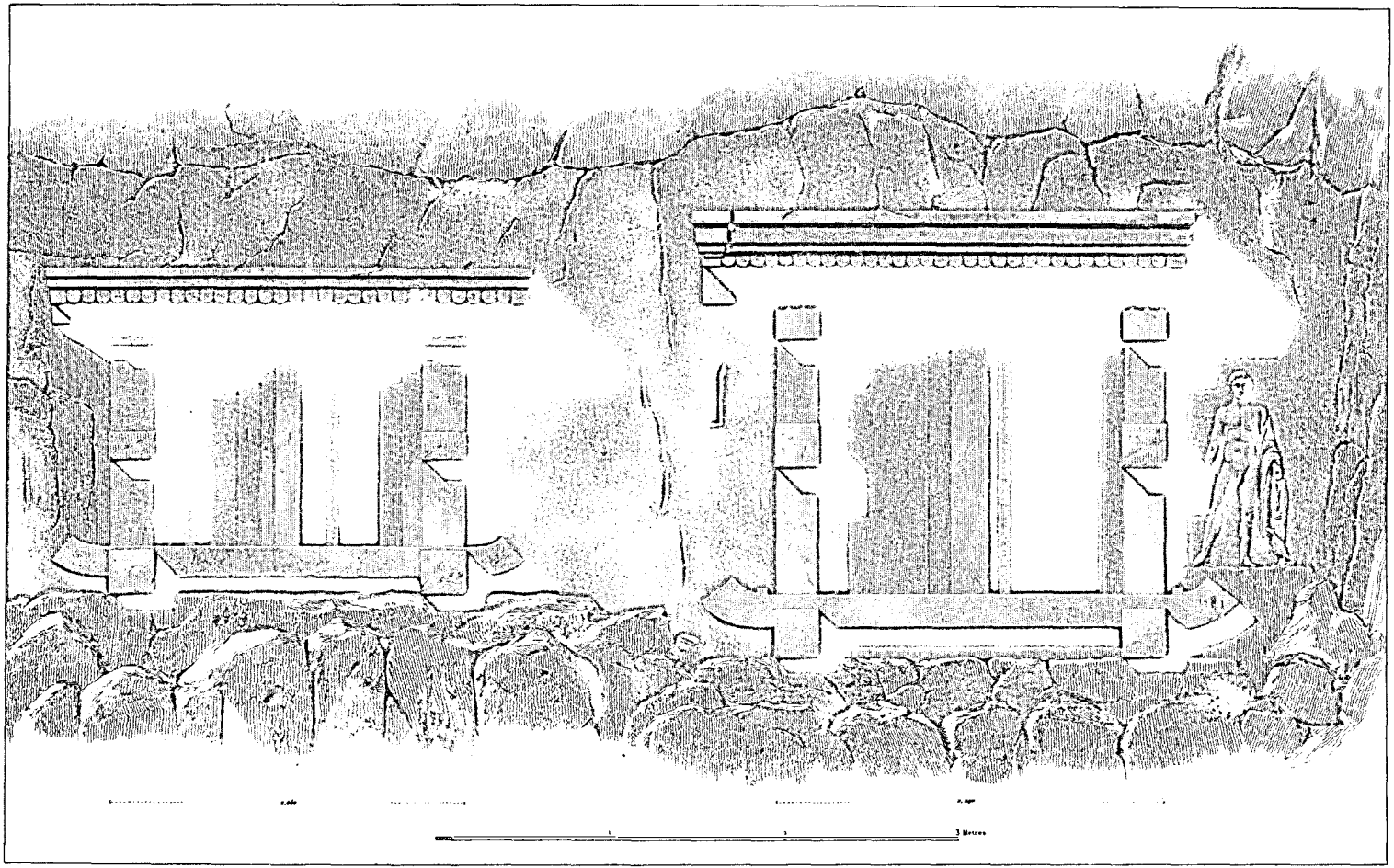
Kasaba'nın ağası, ziyaret nedenimizi öğrenince, istediğimiz bilgileri bize verdirmek için, köyün ileri gelenlerini toplama telaşına girdi[813].

ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Candyba - Cyaneae - Abnaea

Ağanın balkonundan çevreye bakılınca, Eski Kalma antik harabelerini içeren çok sayıda köy görülür. Bunların biri de Pline tarafından sözü edilmiş olan Oenium ormanlarına yakın Candyba[814] ya da Kandyva harabesidir. Bu harabede iyi muhafaza edilmemiş birkaç Likyalı mezarı var ise de buraları 1840 yılında ziyaret eden İngiliz ilim adamları, burada Candyba adı yazılı bir lâhit bulmuşlardır. Eski Kyane (Cyaneae)[815] şehri ise bu yöreyi Kasaba vadisinde denize, yani Hasar koyu olan Tristomo limanını yaparak Kekova (Kakava) adasına giden dağlara kadar işgal eden farklı halkların merkezi idi. Kıyıda ve iç kesimde, aynı adla dört eski şehir bulunmuştur.

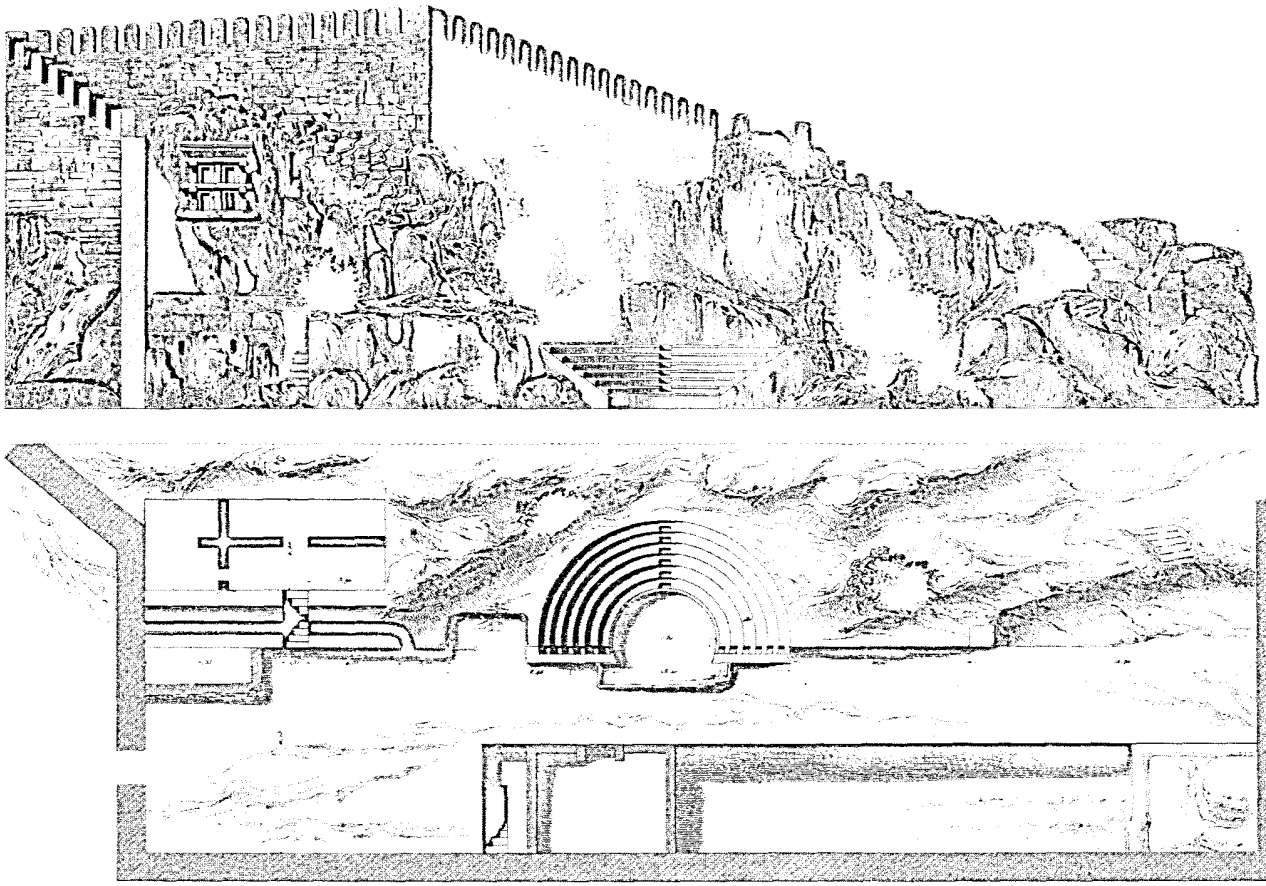
[812] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[813] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[814] Kaş'ın on üç kilometre kuzeyinde bir antik şehir (Y.N.).
[815] Kaş'ın otuz kilometre uzağında Yavu köyünün yanındaki tepede harabeleri bulunan antik şehir (Y.N.).

Ch. Texier delt

Lemaitre sc.t

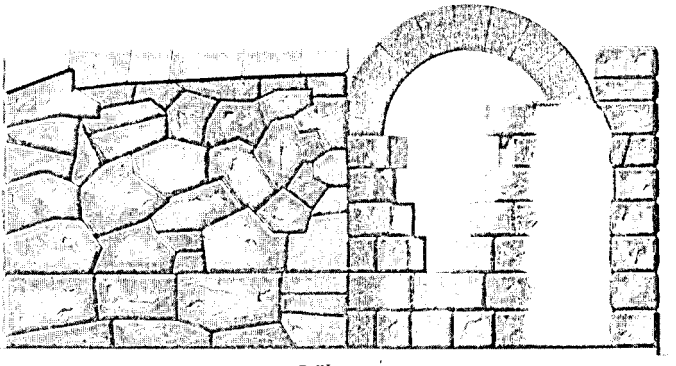
YAVI (CYANAE). KAYA MEZARLARI

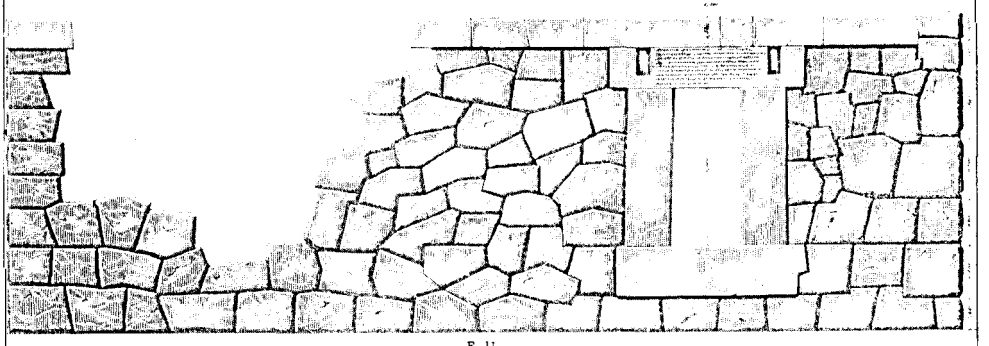
Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

SIÇAK İSKELESİ (APERLAE). KAYAYA OYULMUŞ ODEUM

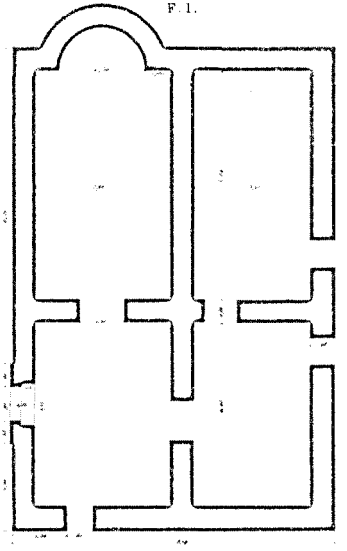
F. III.

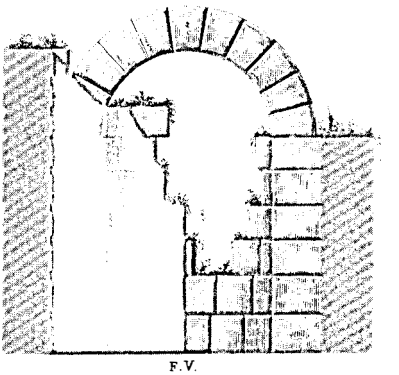

F. II

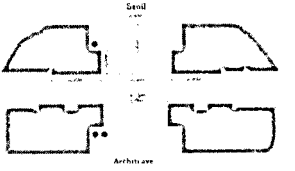
F. IV.

F. I.

F. V.

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

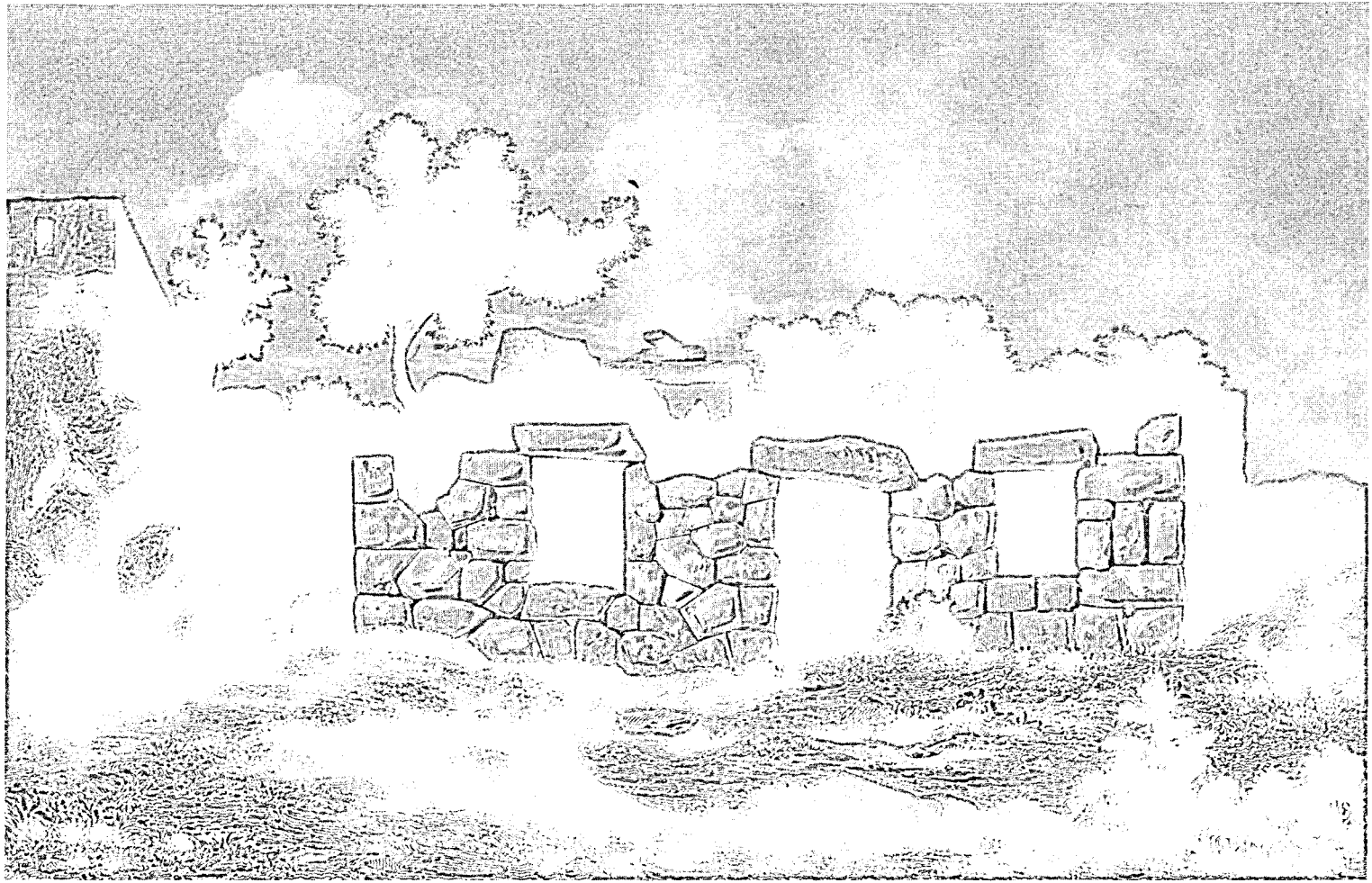
SIÇAK İSKELESİ (APERLAE). HAMAMIN PLANI VE CEPHE ÇİZİMİ

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

SIÇAK İSKELESİ (APERLAE). ANTİK HAMAM'IN GÖRÜNTÜSÜ (DENİZ KIYISINDA)

Ch. Texier delt

Lemaitre sc.t

SIÇAK İSKELESİ (APERLAE). LİKYA EVİ

1836 yılında, içinde Likya mezarlarıyla şehrin adını içeren Rumca bir kitabe bulunan Cyaneae adının birinci merkezi olan Teussa köyünü keşfettik.

1840 yılında Spratt, Yarvu adındaki köyde, yine bu şehir adını çok sayıda kitabeleriyle gösteren diğer bir harabe bulmuştur. Burası, muhtemelen yöredeki bütün kasabaların en büyük merkeziydi. Gerçekten buranın enkazında büyük bir şehrin binalarına işaret eden nitelikler mevcuttur.

Yine bu addaki üçüncü şehrin harabesi, Gâvuristanlık denilen yerdedir; kitabeli birkaç mezar vardır. Cockerell, 1812 yılında bu kıyıda ve Tristomo yakınında kaydettiği mezarlardan, bu şehir halkına ait kitabeleri de kopye etmiştir; fakat bu yöre hakkında eski yazar ve tarihçilerden bize ulaşmış bilgiler çok eksiktir.

(s.232) Demre Dere vadisinin yukarı kısmında İrnesi civarındaki harabe, bir saat ileride, eteğinden dere geçen bir dağın tepesindedir. Buradaki geçide, Dere Ağzı adını verirler.

Dağın tepesi, sağlam hâlde bulunan bir kale ile tahkim edilmiştir; etrafında birkaç mezar vardır; fakat kalenin binası bu mezarlara oranla daha yeni bir döneme aittir. Vadinin girişinde, iyi korunmuş büyük bir Bizans kilisesi vardır. Tranceps sekiz metre altmış santimetre çapında bir tonoz ile kaplı; bütün içerisi mermer ile döşenmişti, sadece kornişler günümüze kadar korunabilmiş. Sahanlığın önünde giriş sahanı ve dış sahan bulunur[816]. Mimarî tarzı VIII. yüzyıl tarzıdır. Sağında solunda birer yuvarlak bina vardır. Bunların biri vaftiz yeri ve diğeri kutsal eşyaları saklamaya ait yer olsa gerektir. Bu kilisenin bölümleri, Trabzon'daki Alexis Comnène kilisesine benzer.

Her iki nehrin bu kesişme noktasından itibaren, hep aynı yönü izleyerek, akarsuyun akışına karşı gidiyoruz. Ağaçlıklık kesime ulaşıyoruz ve konvoyun yürüyüşü gitgide zorlaşıyor. Nisan'ın sonları olmasına rağmen, hava hâlâ yağışlı, fırtınalar kopuyor ve yolu neredeyse kullanılamaz hâle getiriyor. Bu yerlerdeki yolculuklar işte böyle; ya kavurucu sıcaklar ve susuzluk söz konusu ya da sağanak yağmurlar yağıyor.

Sonunda zirveye ulaşıyoruz; gözlerimizin önüne bir Yunan şehrinin surları seriliyor. Surların düzensiz aralıklarla yerleştirilmiş kuleleri var; bunlar ayarlanabilir temeller üzerine kabartılı inşa edilmiş; ama bir

[816] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

bölümü Bizans İmparatorluğu zamanında onarılmıştı. Yapıların ortasında biten sık çalılar, onların arzu edildiği gibi araştırılmasına izin vermiyor. Likya mezarları eski bir sitenin işaretleri; ama bu şehirde Hristiyanlar oturmuş ve başka yapıların yanında, basilik tarzında bir kilisesi de var.

Mezarların kitabeleri yok; taşlar iklimin etkisi ile ufalanmıştır. İrnesi harabeleri deniz seviyesinin bin iki yüz metre altındadır.

İrnesi harabelerinde, özel olarak yansıtılmayı hak eden bir şey bulamıyoruz; onca yıldan beri, halka yakıştırılmış kötü şöhretin uzak tuttuğu bilginlerin incelemesine kapalı kalmış bu ilginç ülkeyi tanıtmak için, yedi gravürcünün çalışmaları yeterli olamazdı[817].

Bu adın Arnaea kelimesine çok benzemesi, eski şehrin bu yer olduğunda şüphe bırakmıyor. Likya'nın bu küçük şehrini Bizanslı Étienne kaydetmiştir. Tarihi hakkında bilinen bilgilerin tamamı bundan ibarettir. On iki bin nüfusu barındıracak kadar geniş arazisi vardır.

İrnesi'den çıkan bir yol, yaylalara yükselerek şimdiki Elmalı kasabasına gider. Asıl tarihi Likya, burada sona erer.

Kıyıya dönüş iki türlü olabilir; ya daha önce belirtilen karayolu ile ki o zaman birkaç köye rastlanır ya da Demre vadisinden geçilir, nehrin akışı Myra'ya kadar izlenir ki bu da altı saatlik bir yol demektir.

Bu iki yolun meydana getirdiği üçgende, görülmeye değer iki eski şehir ve bir ada kıyıda kalır. Bu yöre tamamen kayalık ve ıssız olduğu için, oraya karadan nasıl gidildiğini bilmiyoruz[818].

YİRMİNCİ BÖLÜM
Aperlae - Cyaneae - Dolichiste Adası

Likya dağlarının, Myra suyu ile Sevedus limanı arasında çok sarp olması, Aperlae harabelerinin ve zamanımızda Cacamo adı verilen Cyaneae kıyı şehrinin, ancak deniz tarafından gidilerek görülmesi zorunluluğunu doğurur.

30 Nisan 1836 tarihinde sabah saat dokuzda, sabah rüzgârıyla Sevedo limanından hareket ederek Hasar koyu geçtikten sonra, Antiphellus'tan elli stade mesafede diye eskiden tarif edilen Acroterium koyuna geldik. Ertesi gün bir ada ile kıyı arasında liman olan Cacamo kalesinin altında demir

[817] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[818] Ali Suat'ın çevirisinde özetle çevrilen son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

attık[819]. Burası bütün Karamanya kıyısının her limanından daha güzel ve daha muhafazalıdır; fakat hiç tatlı suyu yoktur.

(s.233) Uzun ve kayalık bir ada kıyıya paralel olarak doğudan batıya doğru uzanmıştır. Bu ada, bugün Kakava adası adı verilen Kekova (Dolichiste) adacığıdır. Kakava kelimesinin keklik anlamına geldiği kabul edilirse, bu adanın adı Keklik adası demektir. Bu ada eskiden oldukça önemli sayıda halkı olan bir merkezmiş. Adanın eski binaları, hiçbir askerî yapıya sahip değildir. Bunlar gemiler için yapılmış yerler ve kayıkhanelerdir. İçine deniz suları giren yalılar, yerin çökmesinden alçalmış olmayıp tahrip edilmeyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak 1842 yılında gerçekleştirdiğim bir alan araştırmasından sonra, benden önceki gözlemcilerin görüşlerine katıldım ve bu anıtların birçoğunun, suların altında kalmadan önce, mesken olduğunu teslim ediyorum[820].

Adanın düzgün olmayan taşlarla yapılmış olan sayısız evlerinin yapısında, o kadar eskilik yoktur. Bu binalarda betondan kubbeler olduğu gibi genel olarak harç da kullanmışlardır. Diğer tarafta Bizans tarzı binalar da vardır. Kıyının, yani kara ile adanın arasındaki yer boyunca devam eden bunca eserin hiçbirinde bir kitabe bulunmaması ilginçtir. Adada mezarlık yoktur; mezarları asıl karadadır. Ada ile kıyının arası beş yüz metre kadar gelir. Liman güzeldir ve doğu ile batıdan bir girişi vardır[821].

Asıl karada görülen son döneme ait kaleler Türklerin eseridir. Bazı temellerin çok özenli yapılmasına ve eskiliğine göre, eski eserlerin üzerine bina yapmışlardır. Her tarafta çok sayıda Likyalı mezarları, kayalar arasından görünür. Ötede beride özel binalardan başka kalenin eteğinde tamamen taşa oyulmuş ve oturacak yerleri tamamen mevcut ufak bir tiyatro vardır. Kayalar arasındaki bu bina, etrafının vahşî görüntüsüyle güzel bir çelişki oluşturur[822]. Cami olan bina, zemini eski mozaik olan küçük bir tapınaktır. Bu harabenin hangi şehir olduğuna gelince, büyük boylarda taşlarla harçsız binaları, çok eski bir döneme ve Pelasg tarzına işaret etmekle beraber, bir kitabede de Vespasien dönemine ait olduğundan söz edilir. Kitabe şudur:

"Aperlitaius senatosu ve halkı, bu hamamı temelden bina ettiler ve İmparator Titus Aelius Vespasien'e armağan ettiler[823]."

---

[819] Ali Suat'ın çevirisinde özetle çevrilen son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[820] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[821] Bkz. 59 numaralı gravür.
[822] Bkz. 23 numaralı gravür.
[823] Bkz. Description de l'Asie Mineure, III, Lycia.

Binanın ayrıntılarında, Roma tarzının izleri vardır[824]. Bu kitabenin haber verdiğine göre, burası eski Aperlae şehri olup Hiéroclès ve Bizanslı Étienne'nin yazdıkları gibi Aperrae ya da Apyrae değildir.

Kakava adasının batısında geniş bir bataklık koy gibi bir yer vardır; buraya yerliler İtalyanca'dan alınına Tristomo limanı adını verirler; fakat bu adın asıl kökeni bilinmemektedir. Bu limanın kuzey tarafındaki yalnız kayanın üzerinde eski bir hisar vardır, diğer bir kayanın içinde de mezarlar oyulmuştur. Bunlardan birininin üzerinde kabartma olarak elinde bir saban tutan adam resmi yapılmıştır. Kitabesi mezarın Cyaneaeli birine ait olduğunu (s.234) açıklar. O hâlde bu şehrin de aynı adla anıldığı akla gelir. Belki de, Antiphellus kasabası Phellus'un iskelesi olduğu gibi, bu da aynı adla, asıl Cyanae'nin kıyı noktasıdır.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
Andriace - Sura - Myra

Tristomo kalesinin arkasında orta çağa ait bir şehrin çok önemli ve incelemeye değer eserleri vardır. Şehrin adı bilinmemektedir. Çok sayıda kilisesi, hamamları ve sarnıçları vardır; fakat hepsi bayağı ve kaba yapılmıştır. Pline ve Bizanslı Étienne'nin Aperlae'den altmış stade mesafede diye söz ettikleri Simena şehrinin yeri, buraya denk gelmiyor. Burası Müslümanlardan önceki bir döneme ve Rumlara ait olsa gerektir.

Yalnızlık nedeniyle olsun, karmaşık yapısı nedeniyle olsun, bu yörede yolculuk etmenin güçlüğü hakkında bir fikir vermek için şu olayı anlatayım. Genç bir deniz subayı, sadece yirmi beş kilometre uzakta olan Myra'da bize katılmak için yola çıktı; dağlarda yolunu kaybetti, iki gün boyunca aç susuz dolaşıp durduktan sonra, üçüncü günün sabahında bir Yörük konaklama yerine vardı ve Myra'ya götürüldü. Bu güçlüklere, Avrupalılarca farklı biçimlerde algılanan adların doğurduğu büyük karmaşayı da eklemeliyiz. Bu doğrultuda, bütün İngilizler iç Likya'nın yönetim merkezini Cassabar yazarken; Cezayir Arapçasında iyi bilinen, şato anlamındaki Casbah'dan türemiş doğru biçimi Cassaba'dır. Kandiva yerine Gündever, Démeri yerine Dembra yazarlar; coğrafyacılar için herşeyi çözmek o kadar da kolay değildir[825].

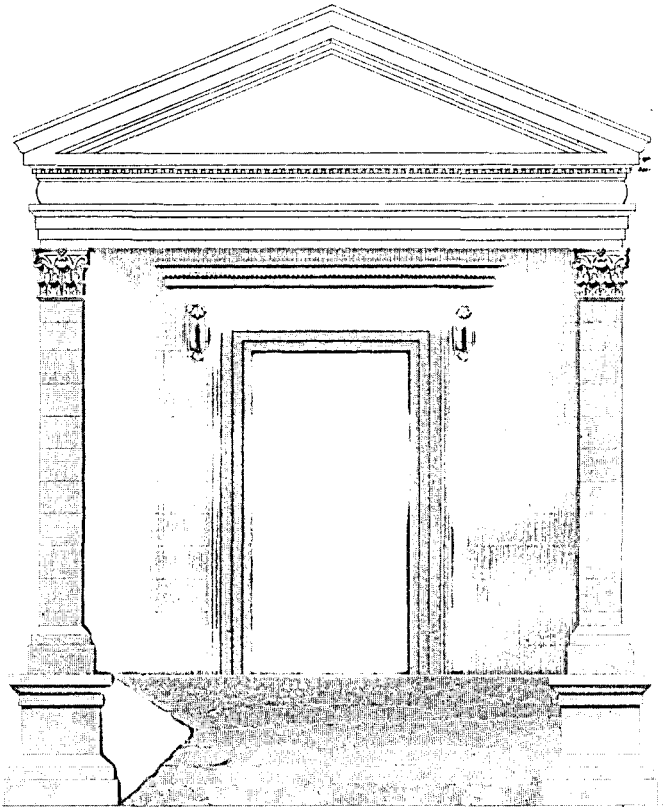
2 Mayıs günü *le Dupetit Thouars Brik*'inin komutanı, on iki adam ve malzemelerle bana bir kayık hazırlatıp bir memur ve *Brik*'in komutanıyla

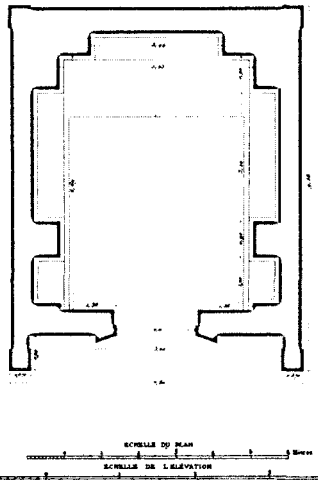
[824] Bkz. Dokuzuncu kitap, onuncu bölüm.
[825] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

Ch. Texier delt Lemaitre direxit S. Cholet sculpt

DEMRE (MYRA). TİYATRODAN VE NEKROPOL'DEN GÖRÜNTÜ

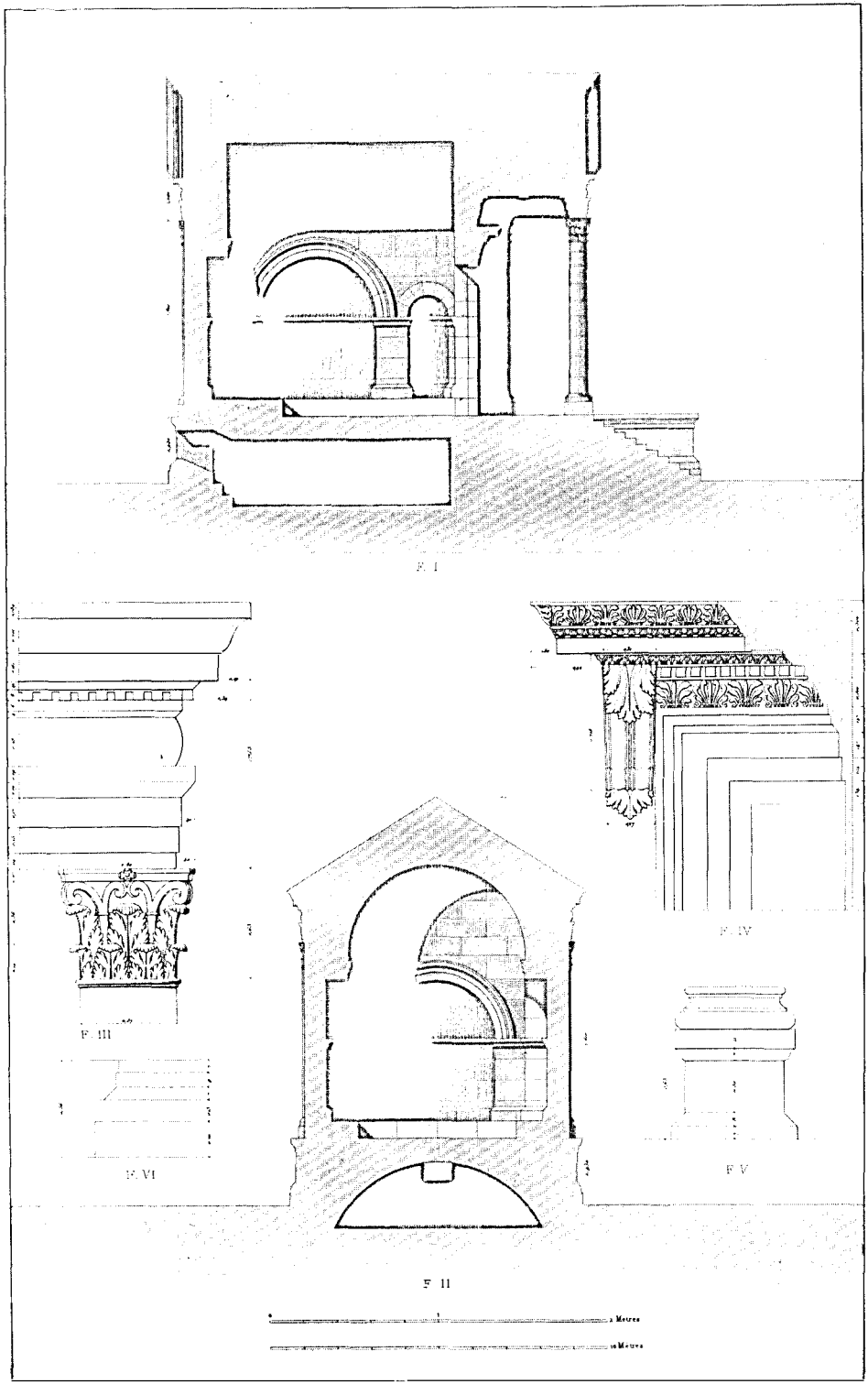

Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

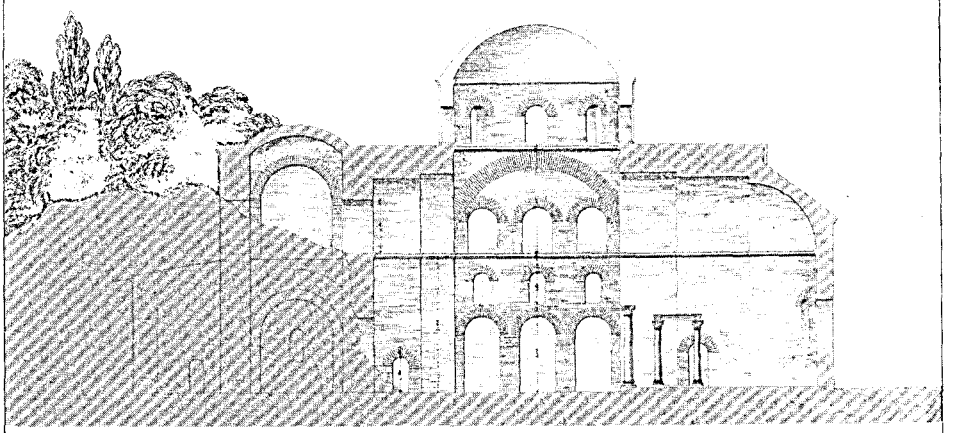
DEMRE (MYRA). ROMA MEZARI

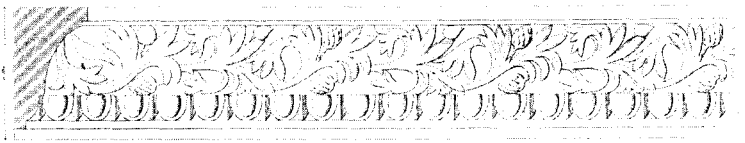
Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

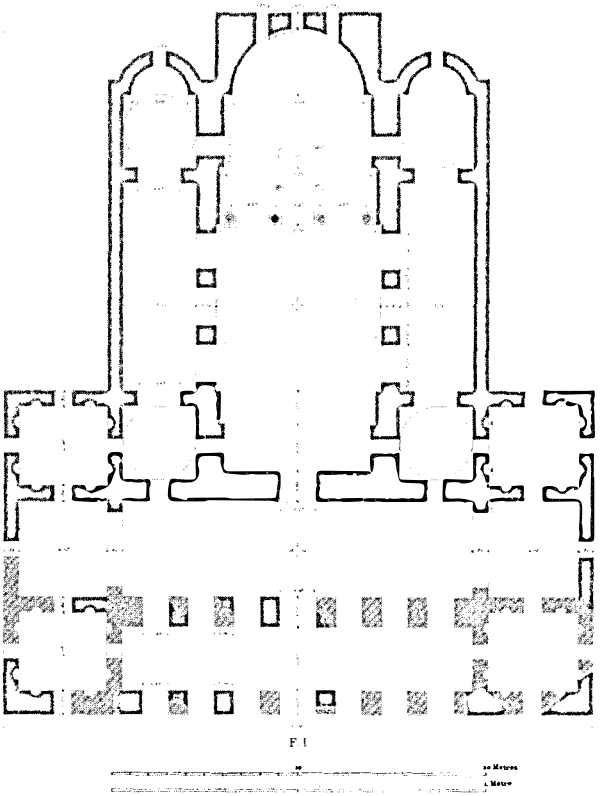
DEMRE (MYRA). KORİNT DÜZENİNDEKİ MEZARDAN AYRINTLAR VE KESİTLER

F. II

F. III

F. I

Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

DEMRE (MYRA). AZİZ NİKOLA (SAİNT NICOLAS)'YA ADANMIŞ SYON KİLİSESİ

birlikte kıyının keşfine devam etmek için hareket ettik[826]. Kekova (Kakava)'nın dört deniz mili doğusunda, Andraki adı verilen eski Demre limanı (Andriace)nda demir atmak için Aperlae'den bir kılavuz kaptan aldık. Burayı bulmak için Yalı koyuna kadar giderek o noktadaki eski bir kuleyi esas alarak girişi aramalıdır. Kayıkların girdiği bir koy, bol miktarda akan suyuyla meşhurdur. Hafif kükürtlü ve tuzlu olan bu soğuk su, yakındaki kayalardan çıkar. Bu dere eski coğrafiyacılar tarafından Andraki deresi diye kaydedilmiştir. Brutus ile Lentulus'un Likya'ya açtıkları savaşta, donanmaları burada demirlemişti.

Balıklardan ilham alarak gelecekten haber vermesiyle meşhur olan Sura antik şehri, bu Andraki limanından yakındı. Pline[827] bu şehirden, Likya'nın Demre (Myra) yöresinde söz etmiştir: "Apollon Curien çeşmesinin balıkları üç defa Flüt sesiyle çağırılınca gelirler ve gelecekten haber verirler. Atılan etlere saldırmaları iyiyiye işarettir, aksine onu kuyruklarıyla iterlerse kötüdür."

Pline bu çeşmeyi Demre (Myra)'de diye kaydettiği hâlde bu tarif edilen noktada, aslında (s.235) çeşme yoktur. Kükürtlü kaynak suyunun çektiği balıklara göre bu kaynağa Apollon Curien çeşmesi demiş olmaları, uzak bir ihtimal değildir.

Myra manastırından bir buçuk saat uzaktaki bu Sura[828] şehri harabeleri, ilk defa Spratt tarafından tanınmıştır. Manastır papazlarının tarifiyle Myra ovasından kayalık bir tepeye gelerek oradan da denize kadar devam eden Sura küçük ovasını bulmuştur[829]. Ovanın üstündeki bir tepede kale vardır; bunun güneyinde Likyalı diliyle kitabesi olan güzel bir lâhit vardır. Diğer süslü lâhitlerin üzerinde Sura yazılıdır. Sura harabeleri, önemli bir şehre işaret etmez; gelecekten haber vermeleriyle yaşayan ünlü bir din merkezi olması, daha doğrudur. Andraki'den yedi kilometre mesafede bulunduğu, yanlış değildir.

Demre (Myra)

İki kulaç kadar suda, Andraki nehrinin içinden, bir sandal ile bir buçuk mil kadar giderek Myra Manastırına vardık. Kıyıdan kırk beş dakikalık mesafedeki bu manastır, iyi ekilmiş güzel bir ovadadır. Bu manastır St.

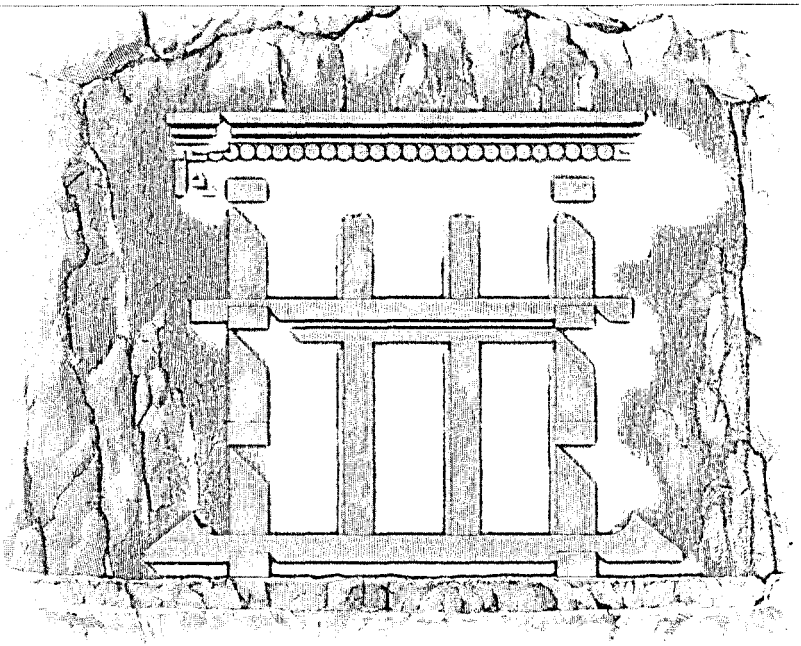
---

[826] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

[827] Pline, XXXII, 6.

[828] Demre-Gürses köyünün dört kilometre yakınındaki Sura mahallesi (Y.N.).

[829] Spratt, *Travels in Lycia,* I, 636.

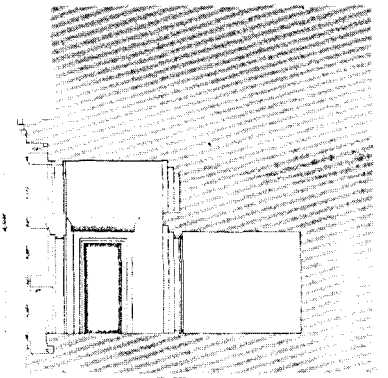

F. I.

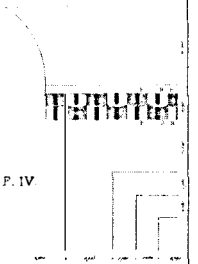
ΑΡΣΑΣΙΟΣ
ΤΗΣΜΥΝΔΟΥ

F. VI.

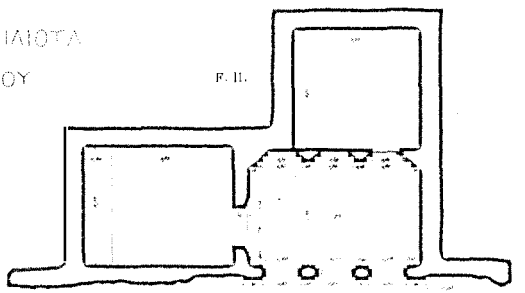

F. III.

F. IV

ΜΟΣΧΟΣΦΙΛΕΛΦΙΛΙΟΤΑ
ΤΗΝΔΗΛΗΤΡΙΟΥ

F. II.

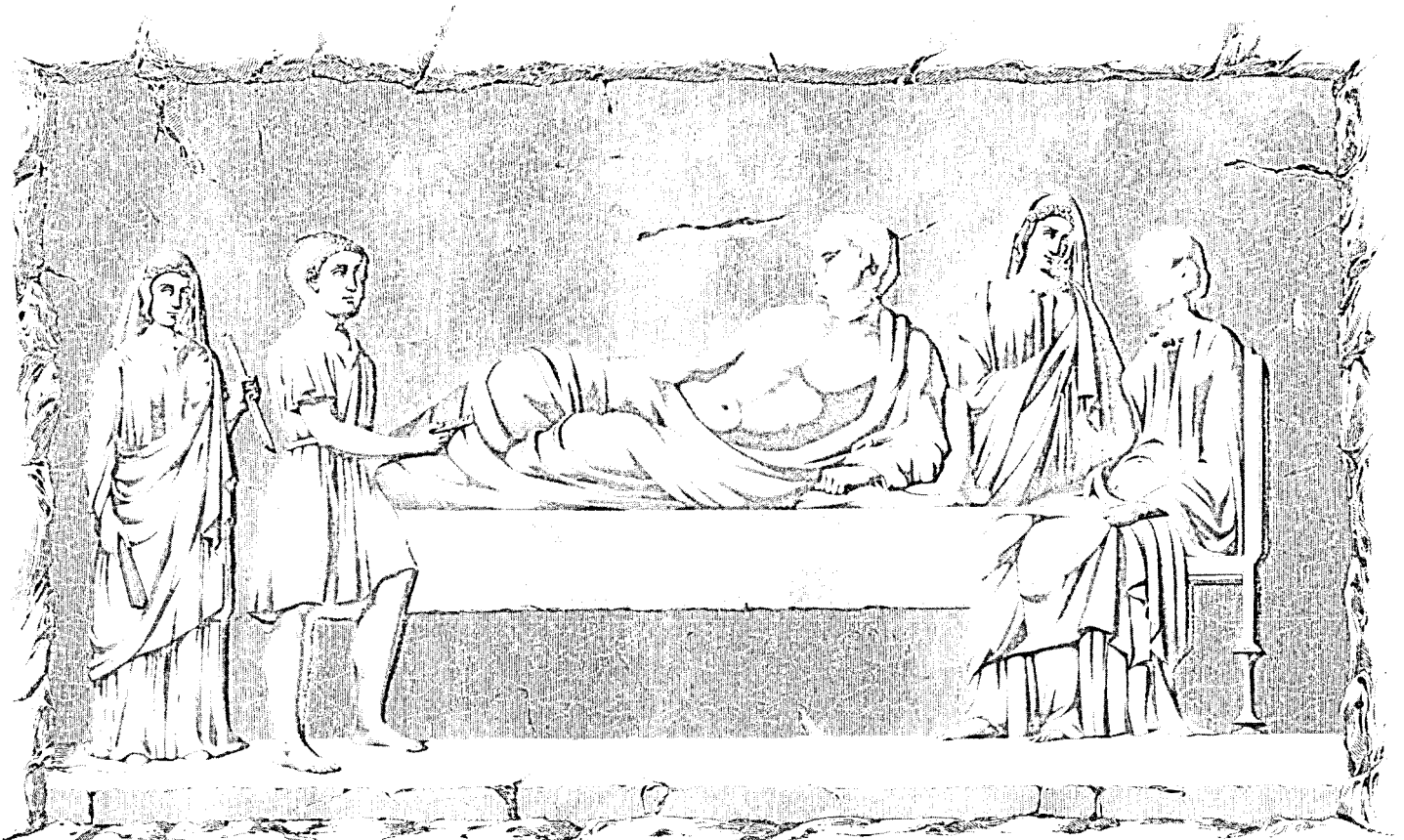
F. V.

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

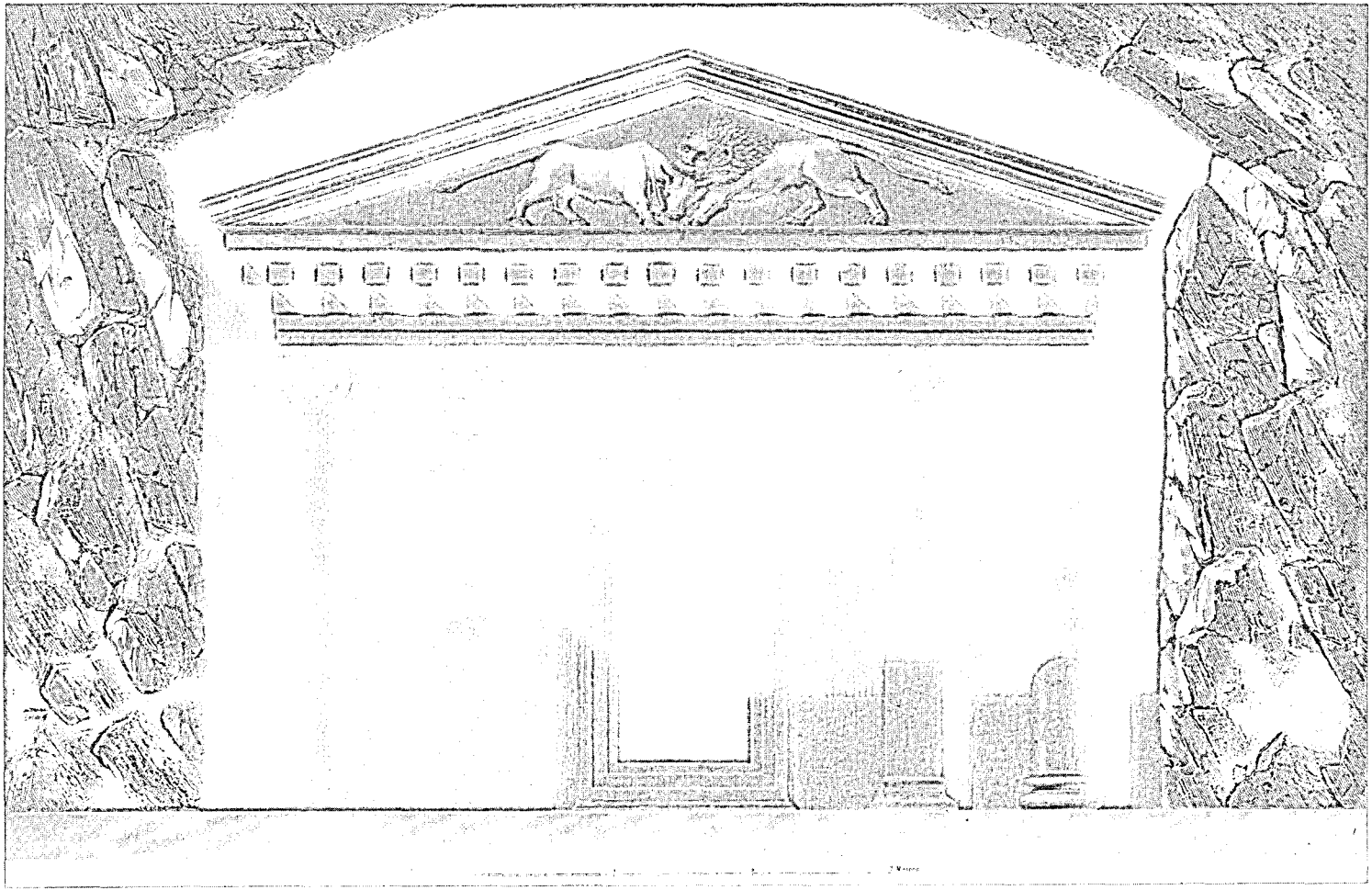
DEMRE (MYRA). ARSACE'NİN MEZARI

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

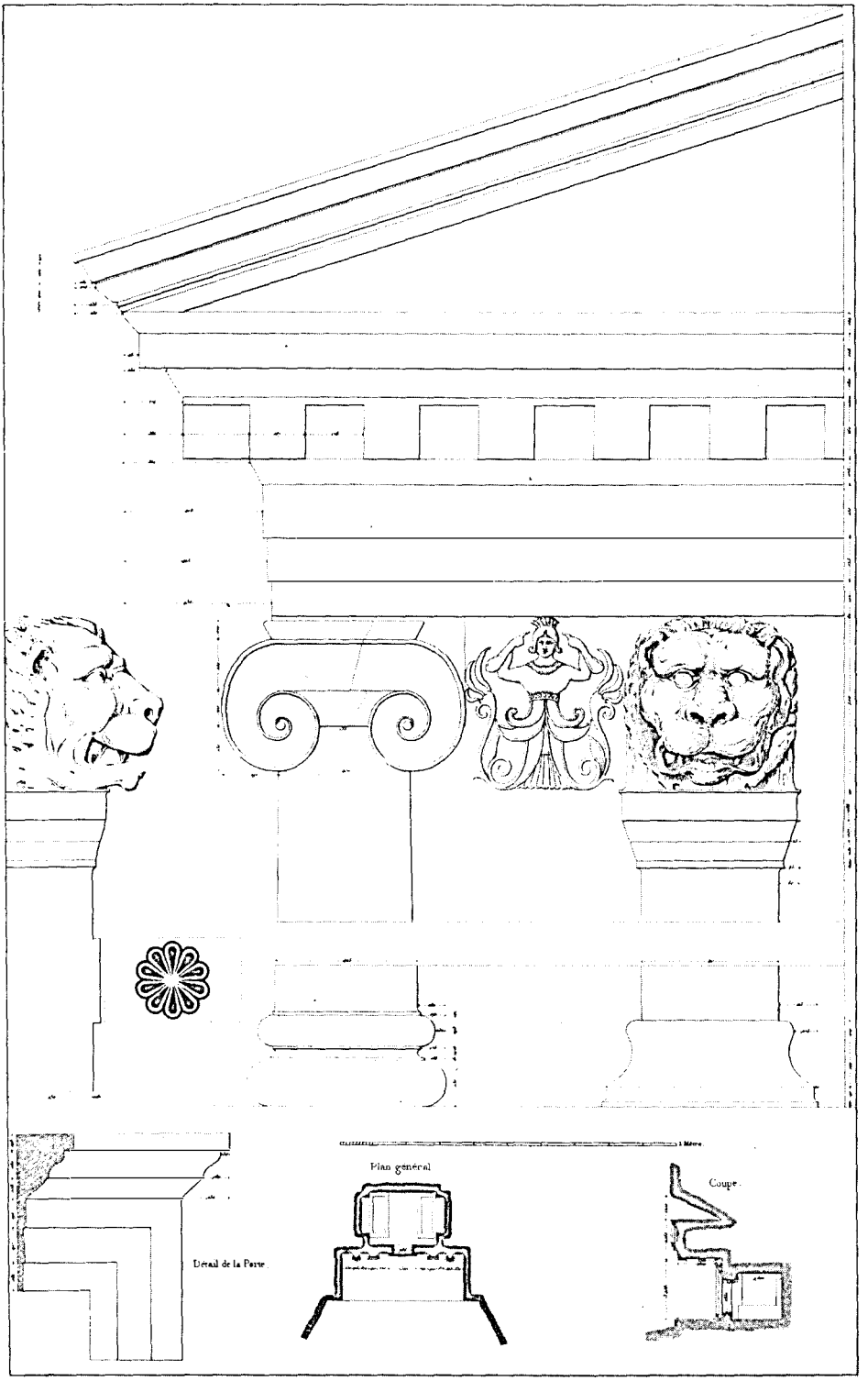
DEMRE (MYRA). TAHRİP EDİLMİŞ BİR KAYA MEZARINDA KABARTMA

Ch. Texier delt

DEMRE (MYRA). KAYA MEZARI

Lemaitre sc.t

DEMRE (MYRA). BÜYÜK MEZARDAN AYRINTI ÇİZİMLERİ

Nikola kilisesinin yerini, belki Myra şehri Likya'nın başkenti olduğu zaman II. Théodose'un Syon kilisesi adıyla yaptırdığı bazilika kilisenin yerini işgal etmektedir. Bu manastır dışarıya bakan hiç penceresi olmayan dört köşe büyük bir binadır, içinde birçok Rum aile oturur.

Çiçek hastalığı Yunan halkını kasıp kavuruyordu: daha sabah, manastırdan bir kişi gömülmüştür. Karısı kapıda durmuş, yas ezgisini söylüyor ve tempolu bir biçimde saçlarını yoluyordu; zaman zaman duruyor ve tiz çığlıklar atıyordu; bundan sonra da tekdüze bir ağıt ile eşlik ettiği bir tür kesik ritimli dansa başlıyordu. Odalardan birine yerleştirildik. Sayıları üç veya dört olan bu manastırın hizmetlileri pis ve cahil zavallı keşişlerdi; bir yıldan beri Avrupalı görmemişlerdi. St. Nikola'nın tam da bu kilisede piskopos olduğunu ve cesedinin bir yer altı mezarlığında olduğunu belirtiyorlar. Katedral dere ağzında gördüğümüz katedral ile aynı tarzda; ama planı daha küçüktür. Yandaki küçük kiliseler tonozlu ve kötü resimlerle süslenmiş; resimlerden biri Hz. İsa'nın çektiklerini temsil ediyor.

Aşağıdaki belgelerden, birçok yüzyıldan beri St. Nikola'nın cesedinin artık bu kilisede bulunmadığı anlaşıldı. Bu, aslında seyahatimden beri değiştiği gözlemlenen hizmetçilerin, bir yanlışıdır. Çünkü artık piskoposun cesedinin son zamanlarda Rusya'ya[830] taşındığını ileri sürüyorlar[831].

Hristiyanlık menkıbelerine göre en büyük azizlerden biri olarak tanınan St. Nikola, milâdî üçüncü (s.236) yüzyılda Likya'nın Patara şehrinde doğmuştu. Myra ruhanî lideri tarafından baş papaz yapılmış ve bu da İmparator Dioclétien zamanında ruhanî liderliğe yükselmiştir.

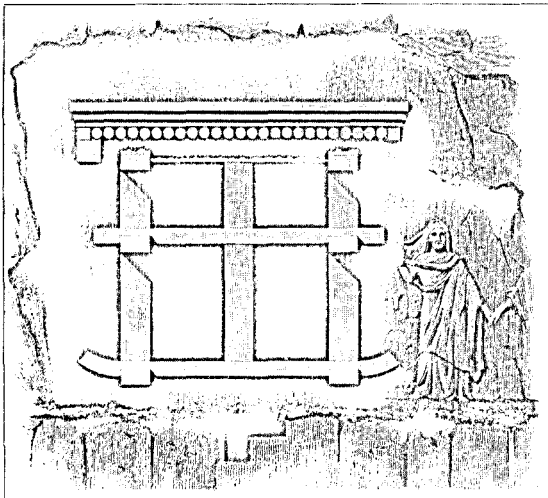
Kilise kayıtlarında, 420 yılından 350 yılına kadar adı geçmediği için, St. Nicolas'ın doğumunun V. yüzyıldan önce olmadığını iddia edenler de vardır.

St. Nikola'nın dini Doğuda VI. yüzyılın başlangıcından beri genel olarak yayılmış, İmparator Jüstinyen (Justinien) buna, İstanbul'da Blachernos mahallesinde kilise tahsis etmiştir. St. Nikola Fransa'da IX. yüzyılda, hatta kemikleri İtalya'ya taşınmadan önce tanınmıştır. St. Nikola'ya ait iskelet vb. şeylerin İtalya'ya tüccarlar tarafından nasıl götürüldüğü hikâyesi, çeşitli kiliselerin kuruluş tarihlerini belirleme konusunda işe yarar.

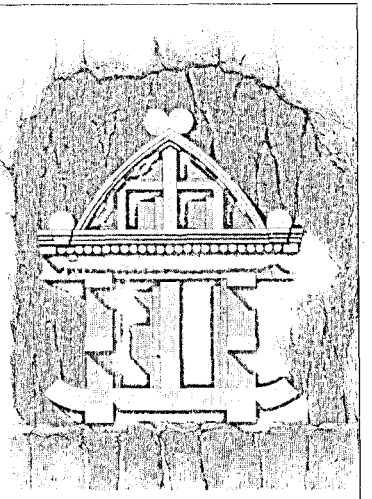
---

[830] Spratt, *Travels in Lycia,* I, 166.

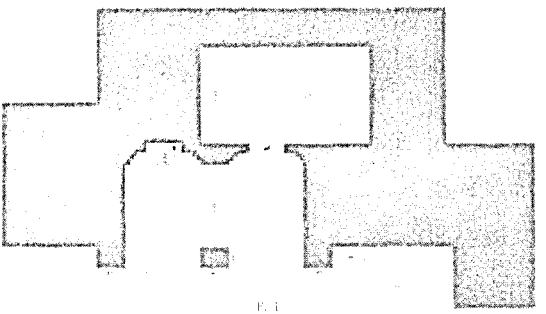
[831] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

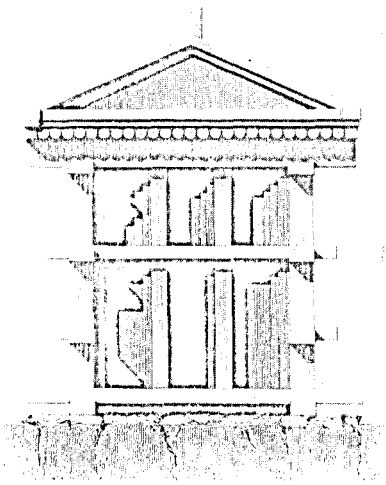
F. II.

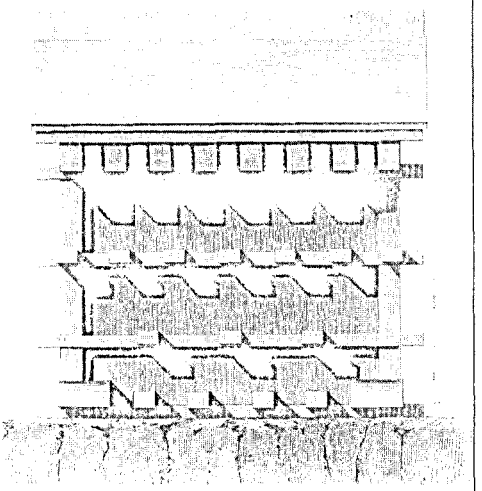
F. III.

F. I

F. IV

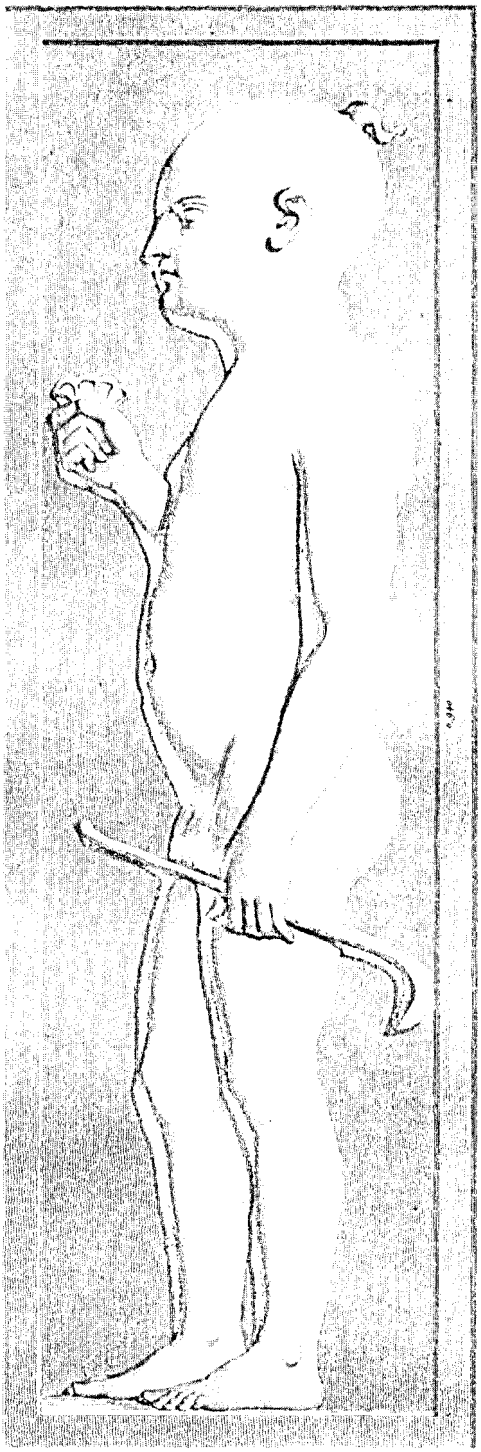

F. V

Ch. Texier delt

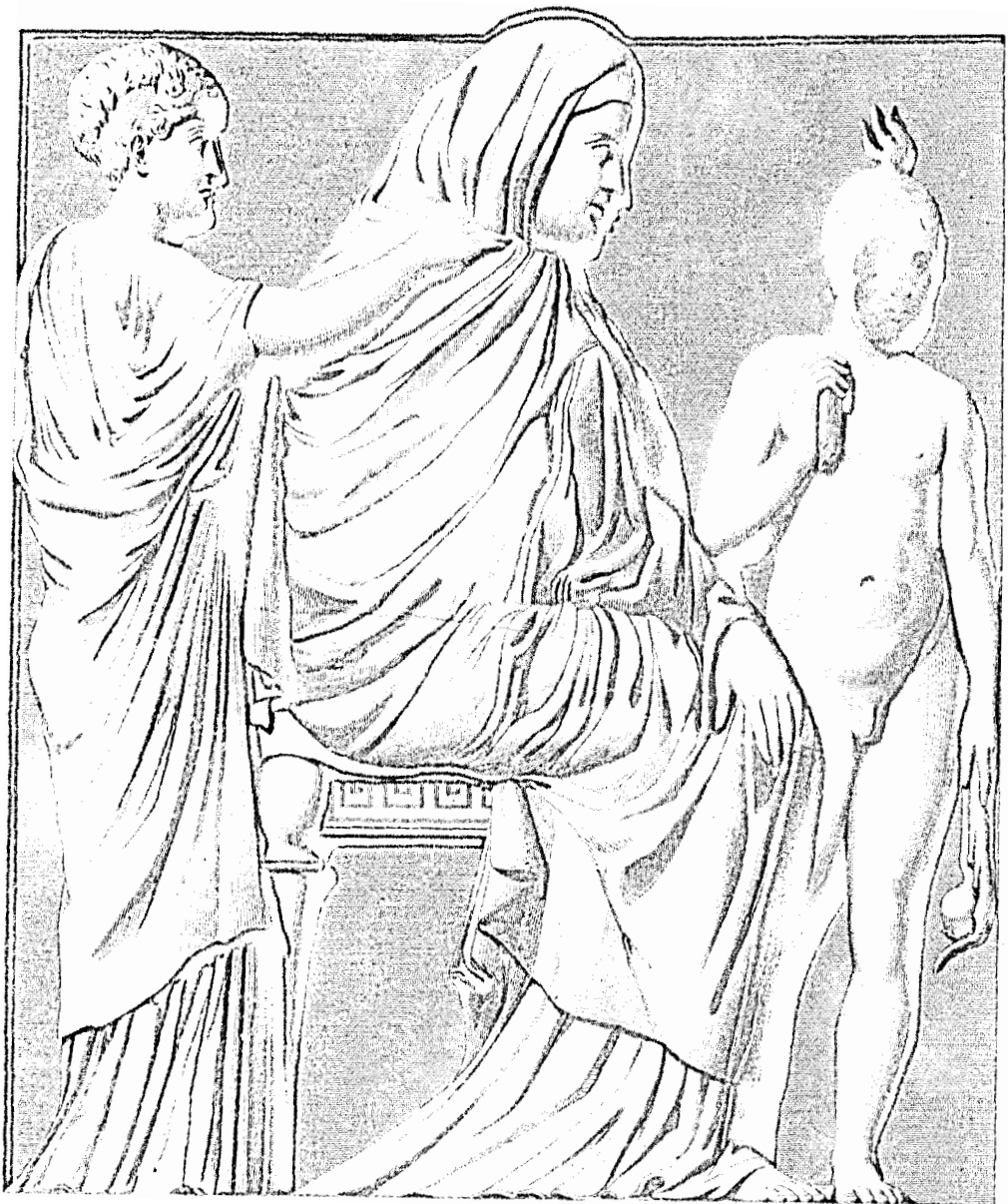
A.F. Lemaitre sculpt

DEMRE (MYRA). KAYA MEZARLARI

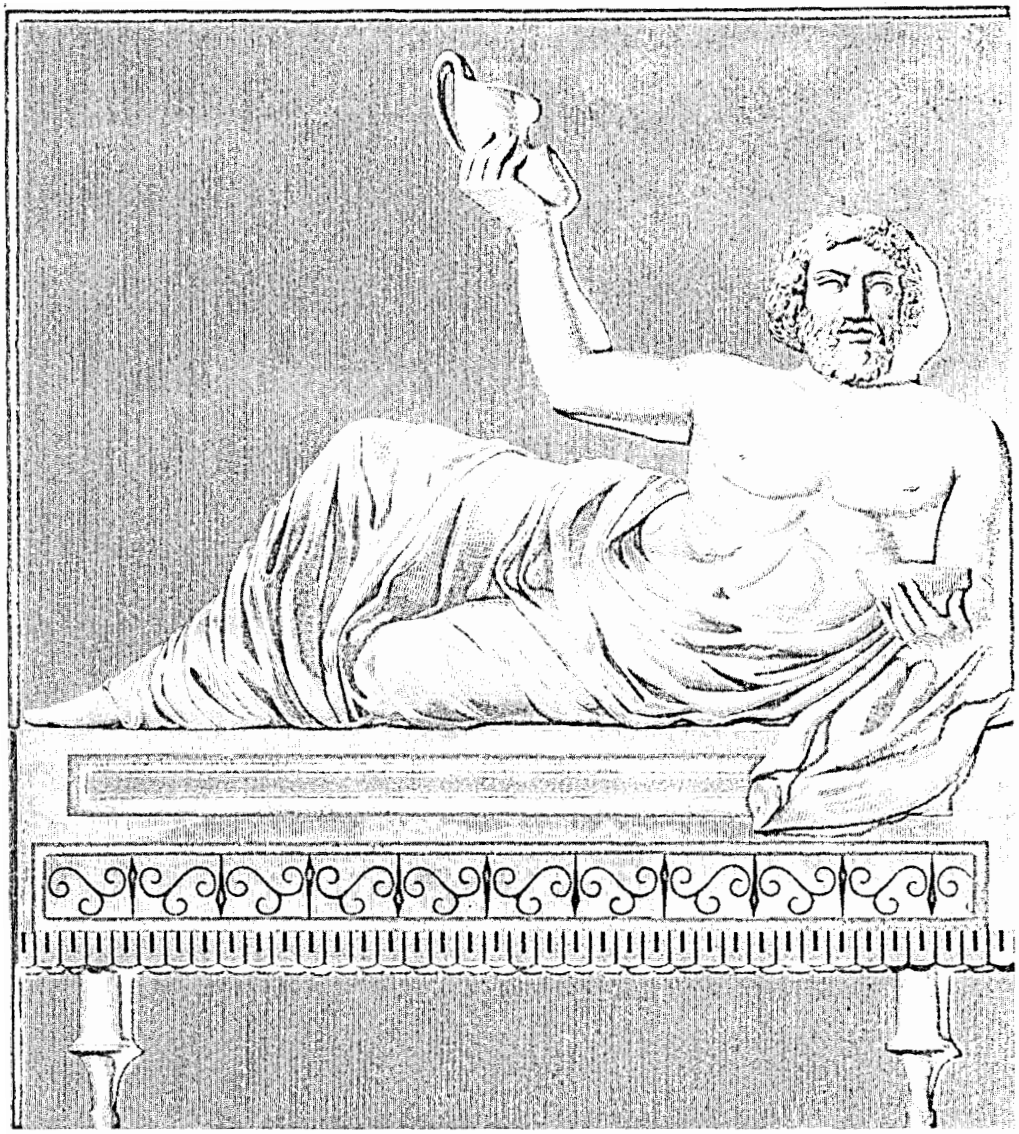

Ch. Texier delt Lemaitre direxit Delaistre sculpt

DEMRE (MYRA). GENÇ LİKYALI. MYRA'DA BİR MEZAR KABARTMASI

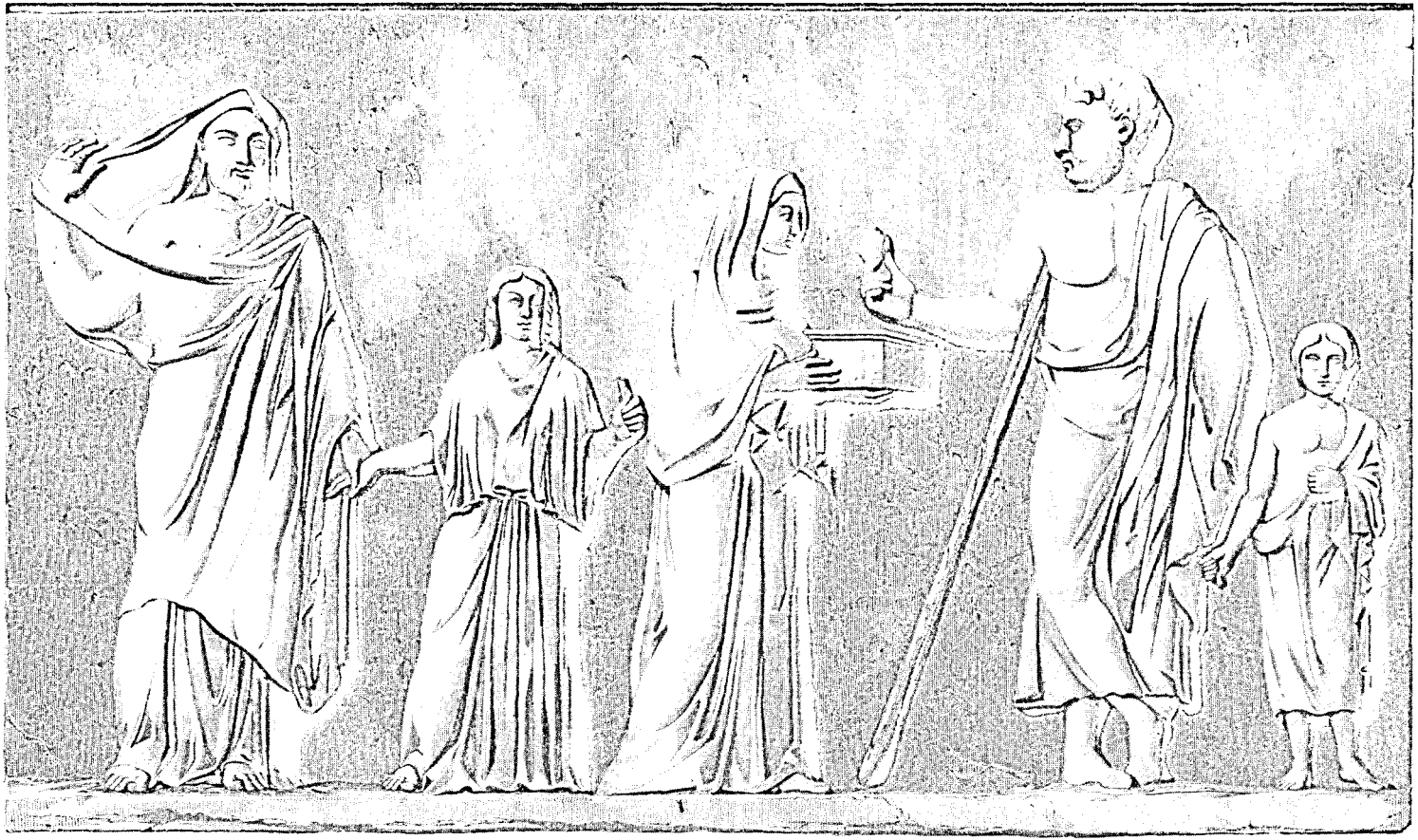
DEMRE (MYRA). BİR LİKYA MEZARINDA KABARTMA

Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

DEMRE (MYRA). LİKYA MEZARI

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

DEMRE (MYRA). BİR LİKYA MEZARINDA KABARTMA

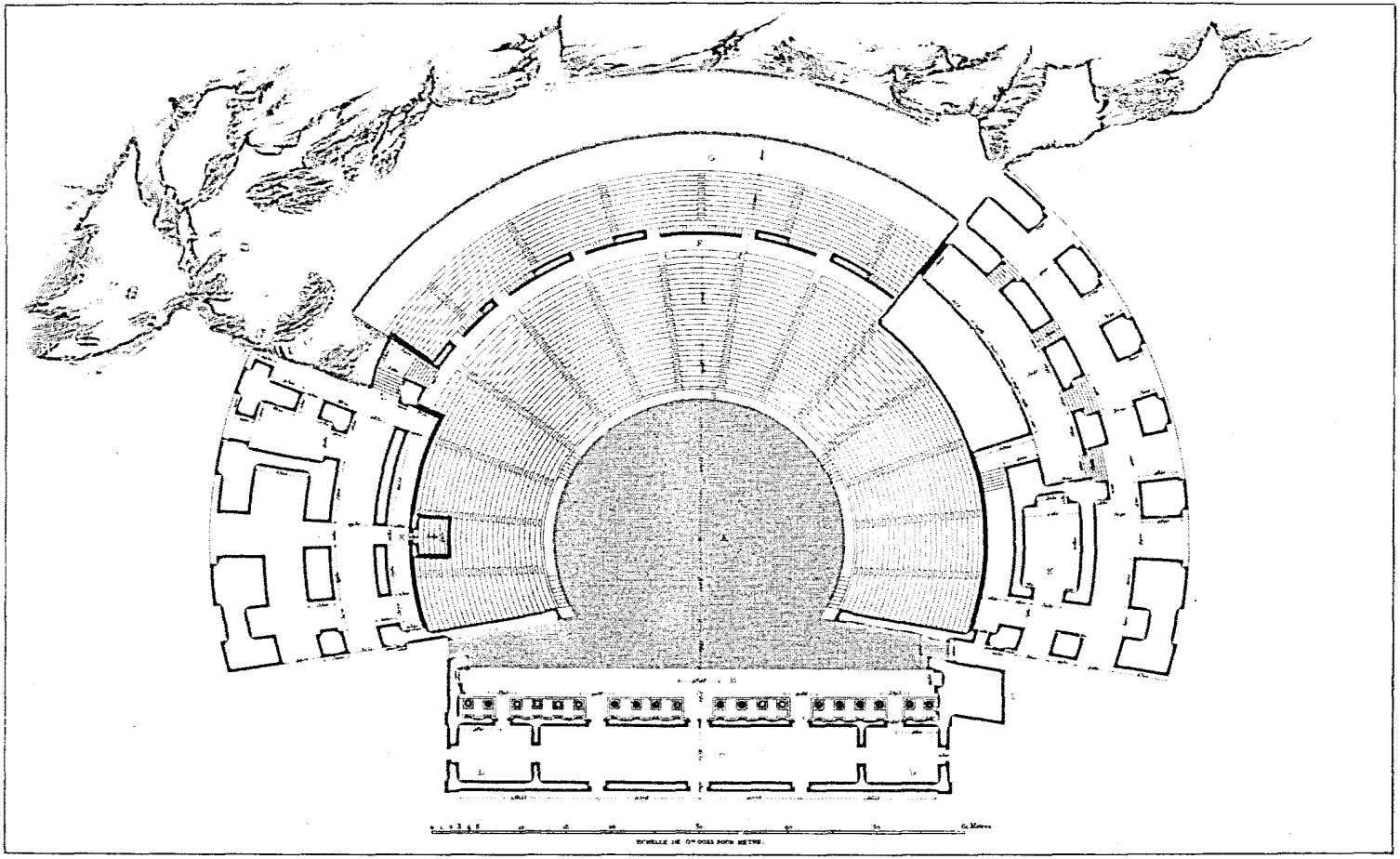
Myra'nın mezarı sayısız hac yolculuğunun merkezi oldu ve Osmanlılar da ona dualarında yer vermeyi ihmal etmediler[832]. Myra şehri, İmparator Nicéphore'un VI. yönetim yılında, Halife Harun er-Reşîd'in generali Ahmed tarafından ele geçirilmişti. Bu zat St. Nikola'nın mezarını yıkmak istediğinden, Hristiyanlar hile kullanarak Araplara başka bir mezar göstermişler ve bunun yerine onu tahrip ettirmişlerdir. Bu olaydan sonra St. Nikola'nın mezarı; olduğu yerde 280 yıl daha kalmış ve bu süre içinde birkaç defa kaldırılma girişimi söz konusu olmuştur. Daha sonra Antakya'ya ticarete giden bazı Latinler, dönerken gizlice Likya kıyısına gelerek Myra'da ve manastırda Müslümanların baskısından kimse kalmadığını anladıktan sonra St. Nikola'nın gömülü olduğu Syon manastırına gelmişler ve orada mezarın bekçiliğini yapan inzivaya çekilmiş üç kişiyi bulmuşlar ve eski Romanın Papası tarafından geldikleri, amaçları orada gömülü olan şahsa yaraşır bir şekilde emniyet altına alınması için oradan taşınması için görevlendirildiklerini söyleyip, bunları kandırarak ve para vererek mermer lahdi kırıp açmışlardı. Lahdin içinde yine merımerden bir kavanoz bulmuşlar ve bunun yarısına kadar temiz yağa benzer bir madde varmış. Bu adamların gördüğüne göre, lâhdin içinde iskeletin ilk konumu doğal hâlde olmadığı, kemiklerin karışmış durumu, başın başka tarafa kaymış olması, buna önceden dokunulduğu düşüncesini vermiştir. Kısacası iskeleti çok temiz bir sandığa koyarak, 20 Nisan 1087 tarihinde oradan götürdüler.

Bunu götüren geminin on sekiz günde İtalya'nın Bari limanına varması, Hristiyanlık dünyasında (s.237) büyük bir etki yaptı. Lâhitten çıkan yağ, birçok manastıra dağıtıldı. Baş papazlardan Amiens 1100 yılında bundan küçük bir şişe temin etmek için Bari'ye geldi. 1680 yılında, Palatinat da Worms'a çok büyük sayıda hacı topluluğu çekiyordu[833].

1089 yılından itibaren yeni azizin şerefine ayin alayları ve şenlik gelenekleri yerleşti, iman edenler hâlâ Bari'de bulunan bir kilisenin temellerini atmıştı. Normandiyalılar bu şehri 1073 yılında ele geçirmişlerdi; halk ile yeni katedralin inşaatına birlikte çalıştılar[834]. Sonunda 1103 yılında, yani iskeletin taşınmasından on altı yıl[835] sonra, Bari'de bunun onuruna kilise inşa edilmiş ve Sicilya'nın birinci Norman hükümdarı Apulie Dükü tarafından açılışı yapılmıştı. Kilisenin transepti yoktur; ama tam anlamıyla bazilika biçiminde de değildir; Bizans'dan çok Latin tarzındadır[836].

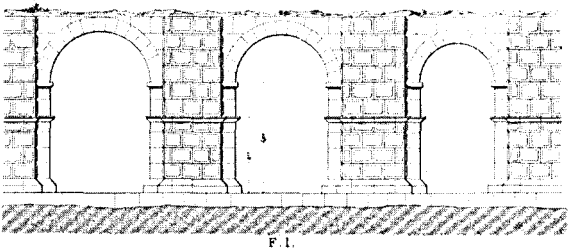
[832] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[833] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[834] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[835] On altı yıl, Ali Suat'ın çevirisinde on üç yıl olarak geçer (Y.N.).
[836] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

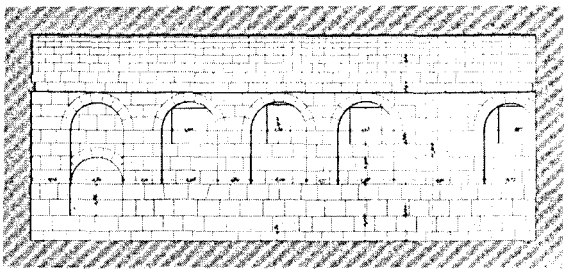
Ch. Texier delt

Lemaitre sc.t

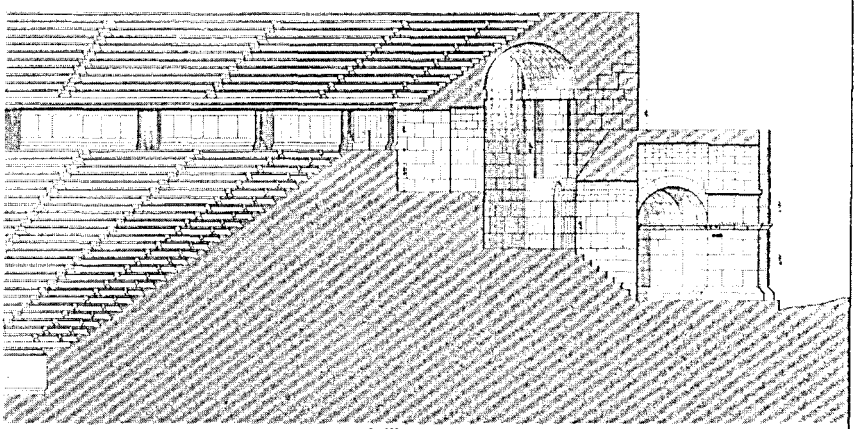
DEMRE (MYRA). TİYATRONUN PLANI

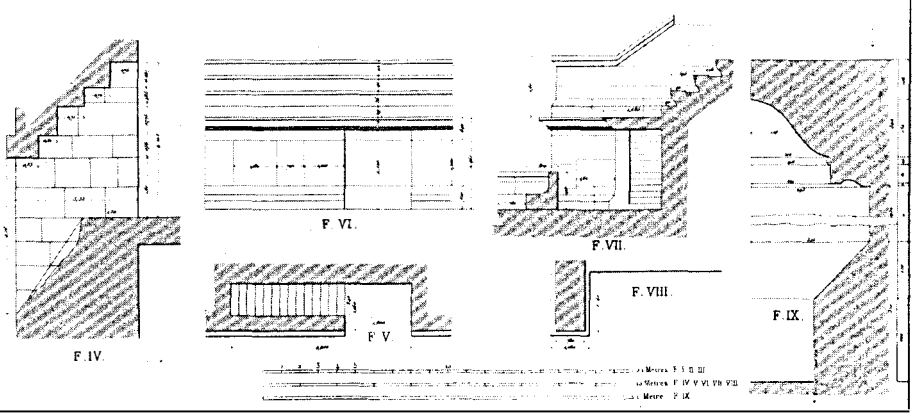
F. I.

F. II

F. III

F. IV.

F. V.

F. VI.

F. VII.

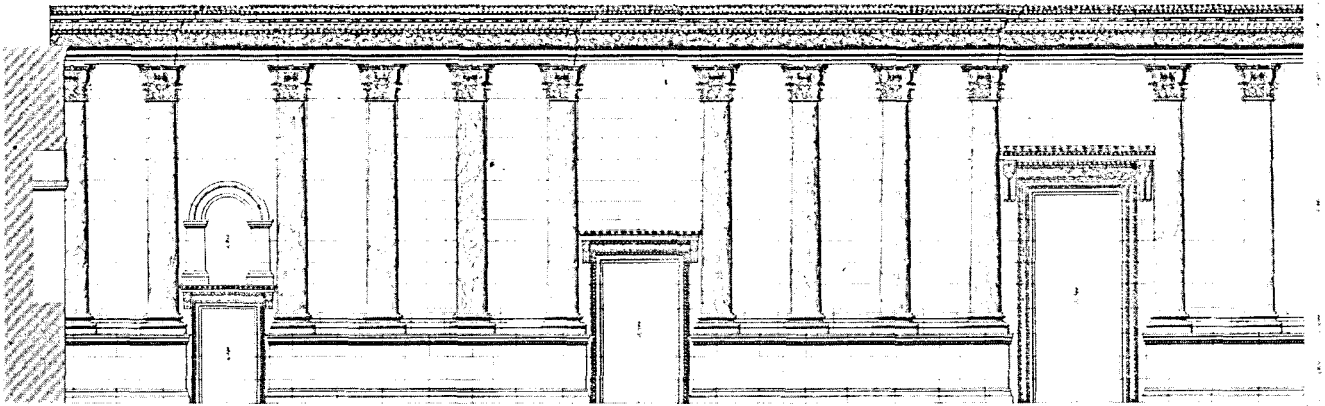
F. VIII.

F. IX.

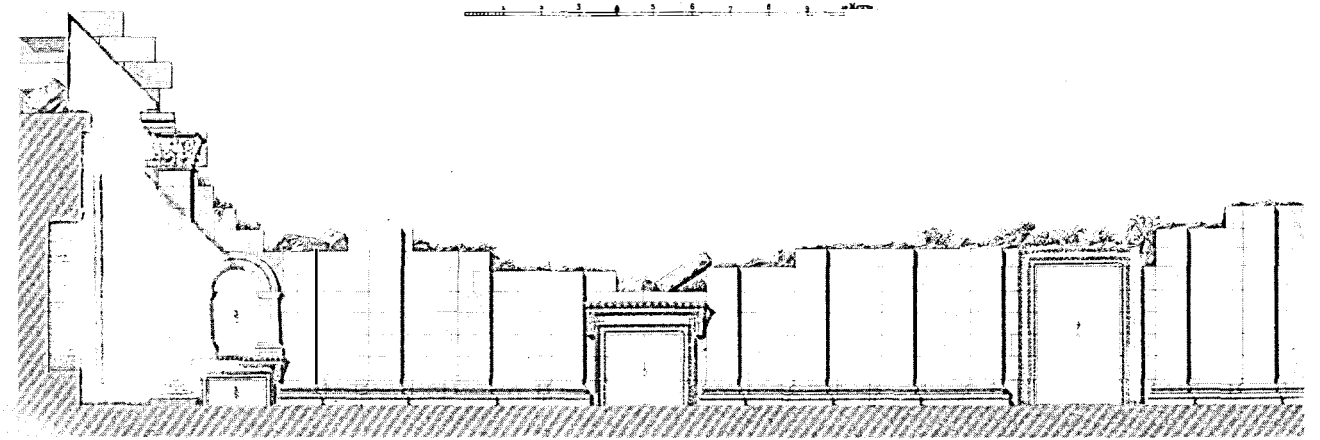
Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

DEMRE (MYRA). TİYATRONUN DIŞ CEPHE ÇİZİMİ VE CAVEA ÜZERİNDEN KESİTİ. MİMARİ AYRINTI ÇİZİMLERİ

P. I.

P. II.

Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

DEMRE (MYRA). PROSCENİUM'UN BUGÜNKÜ DURUMU VE RESTİTÜSYON ÇİZİMİ

Venedikliler de bu Barililerden aşağı kalmamak için, memleketlerine bir St. Nikola iskeleti getirme yolunu buldular. Bunu dine dokunmayacak bir şekilde yorumlamaya çalışan Hristiyan menkıbeciler, bu St. Nikola'nın Bari'dekinin amcası olduğunu ve St. Théodore ile birlikte kutsandığını ileri sürerler[837].

Fakat, bu bahtiyarların sayısı, Hristiyanlık dünyasında hızla artıyordu. Yalnız Paris'te, bu adda birkaç kilise meydana gelmişti. Louvre St. Nicolas piskoposluk Kurulu, Champs'ın St. Nicolas manastır kilisesi ve sonunda Saray'ın St. Nikola'sı. St. Louis bunu Sainte-Chapelle'i inşa etmek için yıktırmıştı. St. Nicolas'nın başının yeri değiştirilmişti ve ne olduğu kesin bir biçimde söylenemez[838].

Myra eski şehrine ilk ziyaretimizi yaptık. Bu şehrin, orta çağda ovaya doğru uzandığı zannedilir; çünkü ilk bakışta çok geniş ve dört köşe bir Bizans suruna rastlanır. Bu surlar hep eski eserlerin enkazıyla yapılmıştır. Çok uzaktan mezarlık görülür, bu şehrin tiyatrosu da vardır. Bir papaz bizi oraya götürdü. Bu tiyatro bu türde gördüğüm binaların en güzellerinden birisidir. Bütün sahne kompozit tarzı granitten sütunlarla dekore edilmiştir. Yalnız bir sütun ayaktadır.

Kapılar çok ince bir işçilikle yapılmış ve mimes salonunda, sütun başlıkları, trajedi maskeleri ve her türlü süs eşyasının oluşturduğu bir yığın bulunuyor. Bu tiyatro beyaz, katı, mermer kadar güzel bir kireçli taştan yapılmıştır. Sahne güney yönüne dönük, güney galerisi çift ve ikinci kısım götürüyor. İlkine geçiş tiyatrodan ve ikinci kısmın çemberimsi galerisi ile yapılıyor. Bütün bu galeriler, harç kullanılmadan mükemmel bir işçilikle yapılmıştır. İlk kısımda yirmi yedi dizi koltuk vardır, ikincisinde de yirmi tane olmalıdır. Gidip Kasaba'nın ağasına ait bir *konak*ta veya çiftlik evinde konaklamak üzere, manastırı akşam vakti terk ettik. Kayın biraderi olan yaşlı Türk, beraberimizde, manastır hastalığını taşıdığımız korkusu ile bizi kabul ettirmede biraz güçlük çıkardı; ama bizim Kasaba'nın ağası ile ne kadar iyi ilişkiler içinde olduğumuzu görünce, bize çok konuksever davrandı.

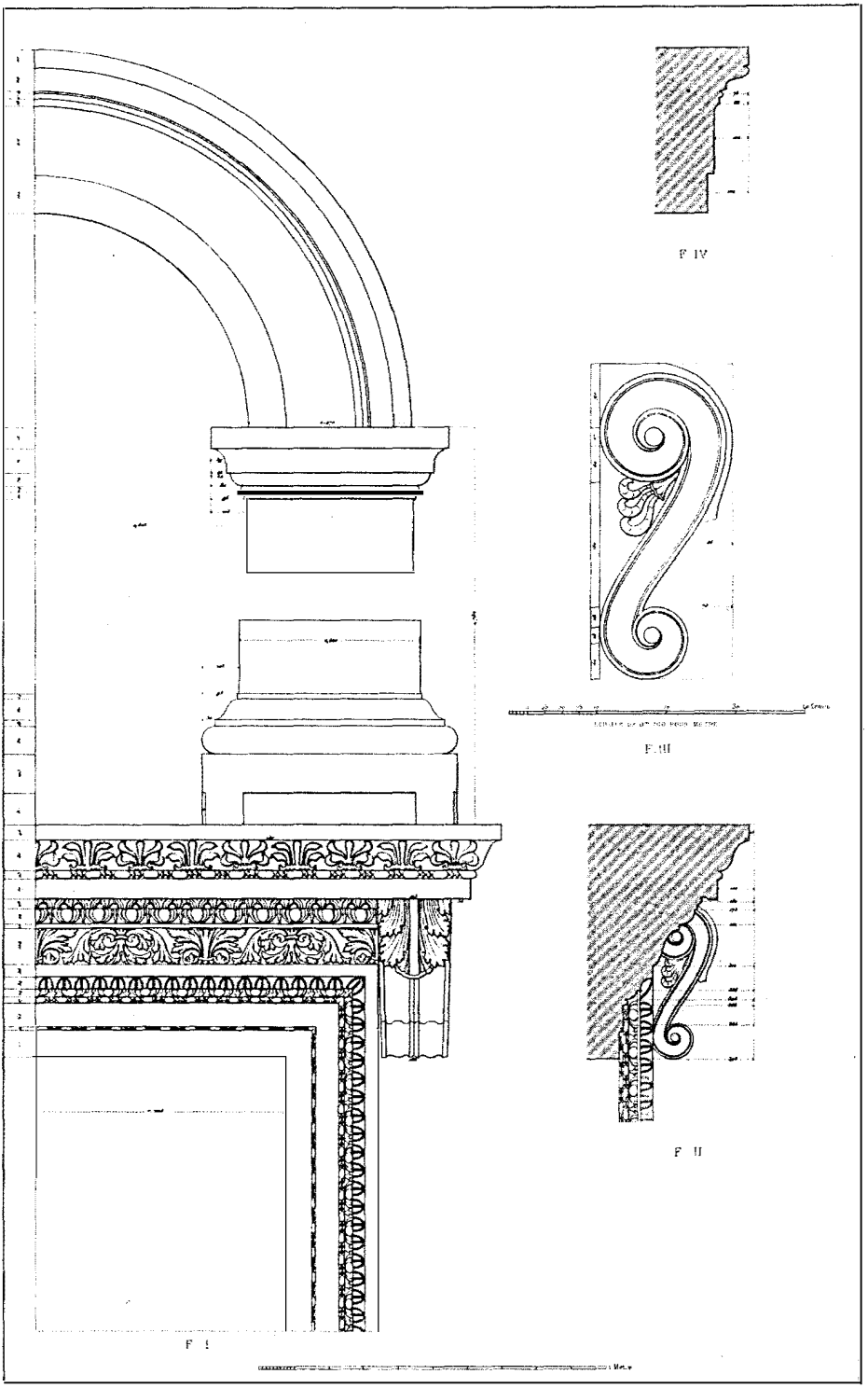
Sandalın tayfalarını derhal, tiyatronun ilk kısmını bulmak üzere kazı yapmaya başlattık; halk mimes salonunu kaplayan çalı çırpıyı yakarak temizlemek için bize yardıma geldiler[839].

---

[837] M. A. Le prévout, *Orderic Vital,* III; Surius, *Vie Sanct.*; Angeli, *Vie des Saints*; Gally Knight, *Ecclassiastical Architecture of Italy.*

[838] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

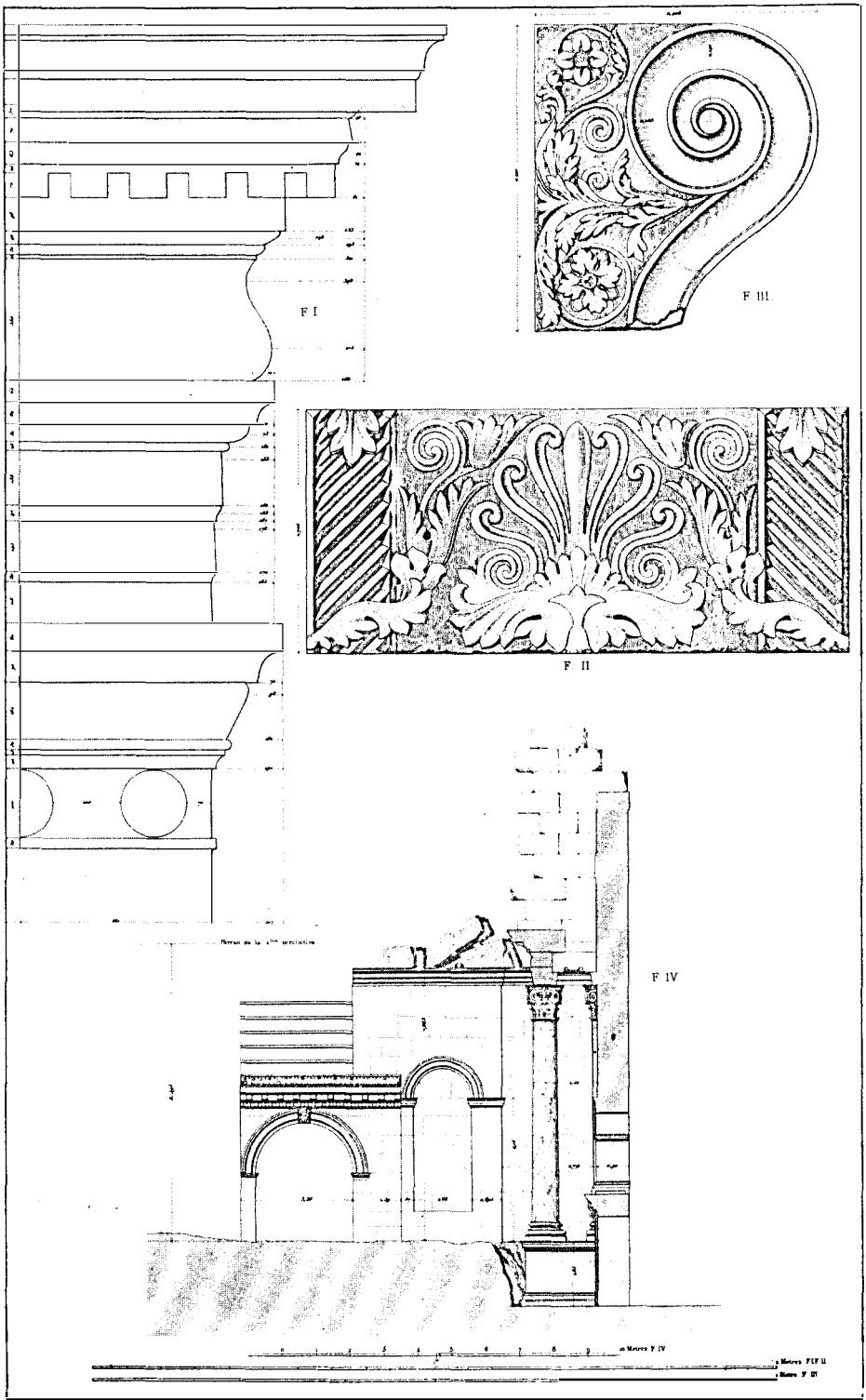
[839] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

Ch. Texier delt

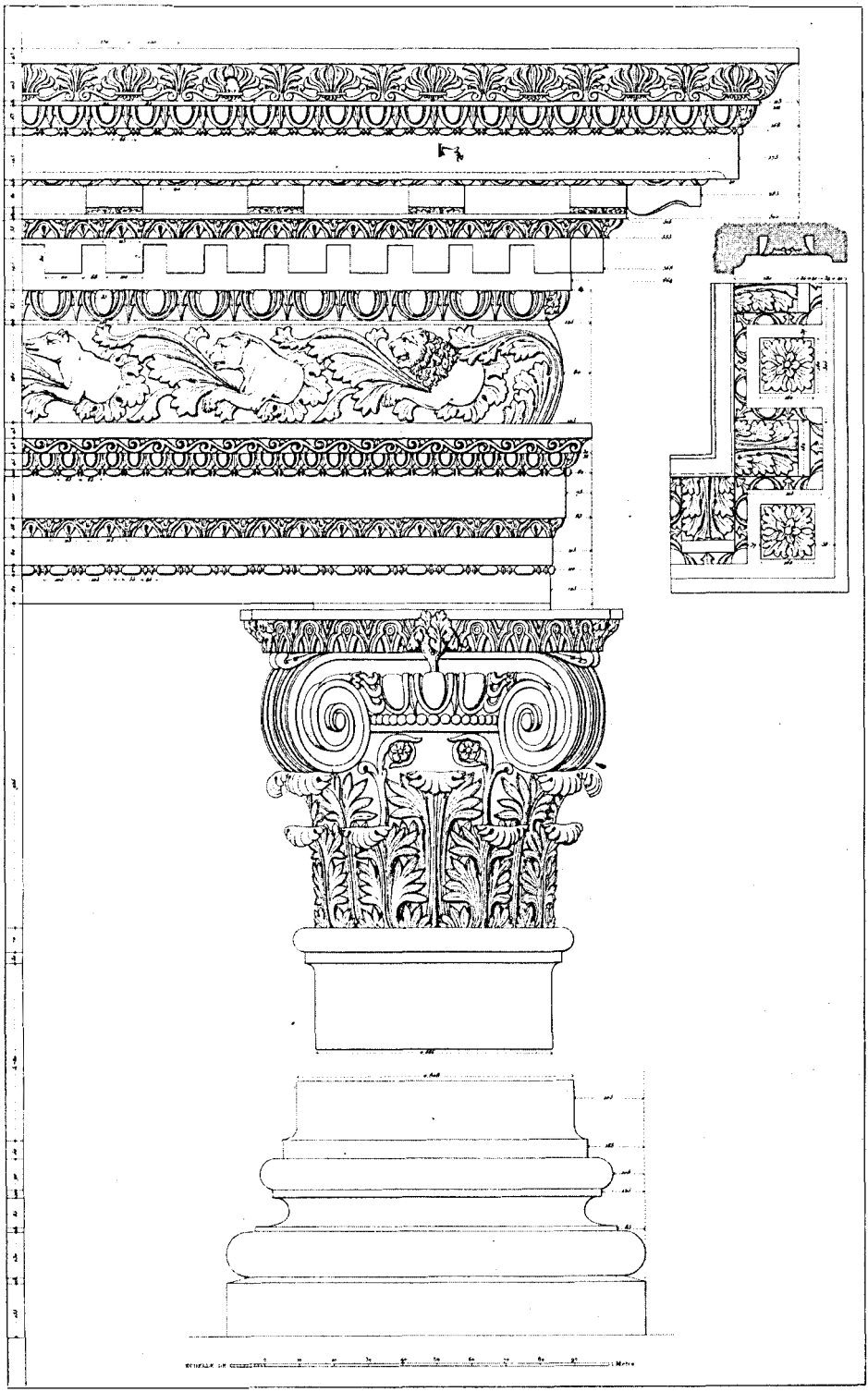
A.F. Lemaitre sculpt

DEMRE (MYRA). TİYATRONUN YAN KAPILARINDAN BİRİNİN AYRINTI ÇİZİMİ

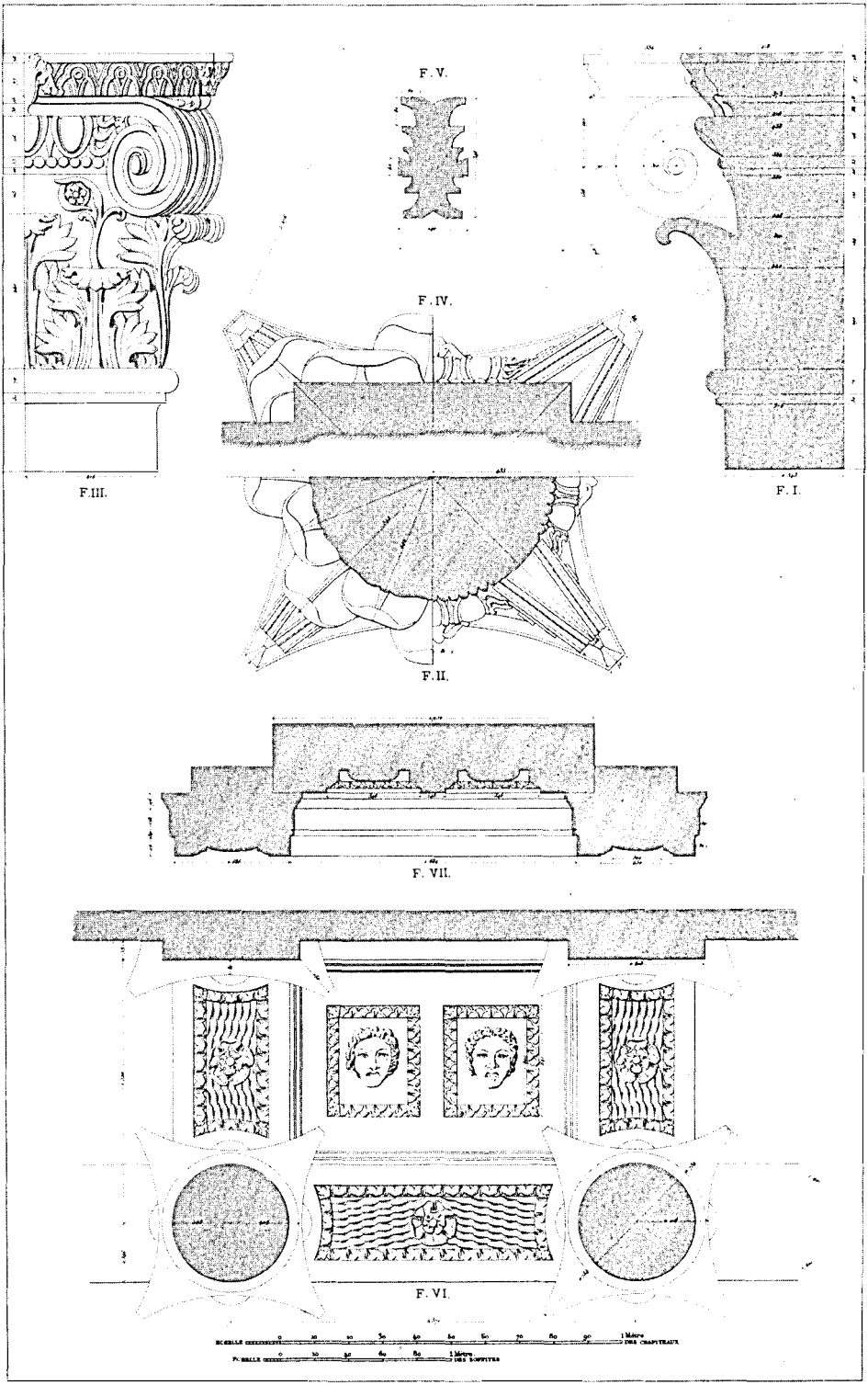
Ch. Texier delt A.F. Lemaitre sculpt

DEMRE (MYRA). DIŞ DÜZENDEN AYRINTI ÇİZİMİ VE PROSCENİUM ÜZERİNDEN KESİT

Ch. Texier delt Louis Letronne Imp.t Lemaitre sc.t

DEMRE (MYRA). TİYATRO NİZAMININ AYRINTI ÇİZİMİ

Ch. Texier delt Louis Letronne Imp.t Lemaitre sc.t

DEMRE (MYRA). KARMA NİZAMDAN AYRINTI ÇİZİMİ

Myra ovasında av hayvanı çok bol bulunur; mavi kargalar, denizkızları, kumrular bizim bulunduğumuz yere kadar yanaşıyorlardı[840]. Myra'da bir öküz yirmi iki buçuk Frank ve bir koyun dört Franktır[841]. Bütün ürünler orantılıdır; zira Myra ovasında sadece bir Yörük kabilesi yaşıyor, o da ticaretle az uğraşıyordu[842].

Likya mezarları arasında Myra'nın mezarları, özel olarak dikkat çekicidir. Sayısı otuz kadar olan bunların hepsi, dağın yamacına oyulmuştur; bazıları dağdan büsbütün kesilerek ayrılmış ahşap taklidi bina hâlindedir ve Likya diliyle kitabesi vardır. Sadece biri Rumca şu kısa yazıyı içerir: "Arasce de Myndus".

Kitabelerin en önemlisi ve merak uyandıranı, Myralı genç bir çobanın bir mezar kapısı üzerine kazınmış ilanı aşk sözleridir: "Mouchus, Démétrius'un kızı Philiota'yı sever." Harfler kazı kalemiyle, belki de topun demiri ile çizilmiştir[843].

Kayanın epey yüksek bir yerinde birkaç kabartma, güzel bir stilde yapılmıştır. *Conclamation* diye adlandırılan cenaze törenini simgeliyorlar.

Myra dağı iki vadinin köşesinde yükselir, şehir güneye bakıyordu. İçine Myra nehrinin aktığı doğu vadisi, başlangıcını Kasaba (Cassaba) vadisinde bulduğumuz vadidir[844].

Dağın doğu yamacında da dağa oyulmuş ve mezarlarının görüntüleri daha görkemli olan başka bir mezarlık vardır[845].

(s.238) Güneydeki ovada, Romalılar dönemine ait birçok lâhitler görülür; bunlardan biri, ufak bir tapınak şeklindedir. Mezarların kayalığı ovanın üzerinde dimdik yükseliyor. Strabon'un sözünü ettiği[846] akropolun bulunduğu dağ, bu kayalığa hâkimdir. Petra yer altı mezarlığı ile Myra'nınkini kıyaslayabilenler tercihlerini, görünümün mükemmelliği açısından Myra'dan yana kullanıyorlar[847].

Mezarlardan birisi altı metrelik bir temeli olan bir alınlık ile süslüdür. Alınlık tablasında bir arslan ile bir boğanın döğüşü yontulmuştur. *İyon*

---

[840] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[841] Bu fiyatlar, doğal olarak doksan yıl öncesine aittir (Ç.N.).
[842] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[843] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[844] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[845] Bkz. 14 numaralı gravür.
[846] Strabon, XIV, 665.
[847] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

tarzında iki sütun ve iki yüksek kabartma biçiminde arslan başları destekleyen iki duvar ayağı girişi destekliyor. Kapının üst tarafında yedi figürlü büyük bir kabartma bulunuyor.

En az bu kadar önemli bir başka mezarlık, hemen hemen doğal boyutlarda ölünün hayatını temsil eden kabartmalar ile süslü; önce çocuk hâliyle görüyoruz. Çıplak ve elinde bir *prefericulum*, yâni adak kasığı tutuyor; sonra onu annesinin yanında yetişkin hâliyle görüyoruz; bir üçüncü tabloda babası tarafından, bir genç kızı elinden tutan bir kadın ile tanıştırılıyor, bu onun evliliği, sonunda ölüm döşeğinde yatıyor, elinde boş bir rhyton tutuyor, hayat kupasını bitirmiş.

Bu mezarların büyük çoğunluğuna giriş çok güç; birkaç tanesine girebilmek için sandaldan bir halat getirtmemiz gerekti[848].

İskele tarafında görülen ve Yüzbaşı Beaufort tarafından sözü edilen büyük binaya, bataklıktan dolayı gitmek çoğunlukla mümkün olamamakla beraber, burası imparator Hadrian tarafından yaptırılmış yiyecek ambarlarıdır.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Finike (Phineka) Burnu - Limyra[849]

Tepesini Arnaea eski şehrinin işgal ettiği dağ, Phineka burnuyla denizde son bularak Demre (Myra) vadisiyle kaynağını Solyma Dağından alan Arycandus nehri vadisini birbirinden ayırır. Eski adı bilinmeyen diğer bir su da Arycandus'a paralel olarak akar. Likya konfederasyonuna bağlı çok sayıda şehir, bu aşağıki vadiyi işgal etmiştir. Harabelerinde Likya diliyle birçok kitabe olduğu gibi mimarî tarzı da yine batı tarafındaki şehirlerin aynısıdır.

Bu yörenin şimdiki halkı, genellikle göçebedir. Liderler ya da ağaların çiftliği etrafında, ona bağlı olan insanlar çadırlarda ikamet ederler. Bu dağlara kurulmuş az sayıda köy, toprak ya da ahşaptan yapılmış birkaç evden ibarettir.

Yerlilerin tek sanatı, dağları örten çam ve göknar ormanlarını işletmektir; eski Climax Dağının adı bunlarca Tahtalı Dağdır. Başka türlü sanayi hiç yoktur. Halk, kendi tarlasının ve kendi hayvanlarının verdikleriyle yaşar. Likya'nın bu kısmı, batı tarafından daha fakirdir; fakat bunlar

---

[848] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

[849] Antalya ili, Finike ilçesinin dört kilometre kuzeydoğusunda Turunçova köyünün Saklısu mahallesinde harabeleri olan antik şehir (Y.N.).

barışsever ve misafirperverdirler. Bu yöreyi gezerek eski beldelerin bilinmeyen yerlerini belirleyen Spratt ve Fellows, her yerde halktan iyilik gördüklerinden ve yabancılara kendiliklerinden kılavuzluk hizmeti verdiklerinden söz ederler.

(s.239) Bu yöreyi görmek isteyenler için en zor şey, bir kere buraya ulaşmaktır; çünkü Demre (Myra)'den Finike (Phineka)'ye giden yol, burun oluşturan dağı aşmak açısından çok sıkıntılıdır. Yazın sıcaktır ve su yoktur. Kışın fırtınalıdır ve günler çok kısadır. En doğrusu, buraya denizden gelmek ve binek hayvanlarını, dağ yoluyla ayrıca göndermektir. Phineka (Finike) adı, belki de Phoenicus (Fenike) adı gibi Fenikelilerin bu kıyıda kurdukları kurumların anısını ifade eden bir kelimedir. Fenikelilerin buralarda ticarethâneleri olduğuna ilişkin kitabelere rastlanır. Doğu kıyısındaki Olympus şehrinin de adı Phoenicus idi. Bu adların palmiye ağaçlarından geldiği söylenemez; çünkü bu ağaçların Asya kıyısında hiç fazla şansı olmamıştır, bazıları ancak bir rastlantı sonucu yetişmiştir[850].

Finike köyü Antiphilo'ya benzer. Burada da bir gümrük yeri ile bir kahveci ve bir fırın vardır; buna, burada iskele derler. Vapur buradan kereste yükler ve buraya on iki saat mesafede, Likya'nın en büyük kasabası olan Elmalı'ya gönderilecek, bazı ticarî mallar indirir.

Limyra harabeleri, Finike'ye altı kilometre uzaklıktadır. Arada, büyük bir bataklık ile üzerinden bir tahta köprü aracılığıyla geçilen Finike çayı vardır.

Likya şehri, doğuda Arycanda vadisi boyunca uzanan bir dağın yamacında kurulmuştur ve onu çok daha yaygın geniş bir vadiden ayırır[851].

Üzerinde Likya ve Rum dilleriyle iki kitabesi olan ve bunların kopyesi 1814 yılında Cockerell tarafından Avrupa'ya götürülen büyük lâhit, burada, su değirmeninin yanında hâlâ mevcuttur. Şehri iki kale korur, bunlar Rumların eseridir. İkincisi, yanlarında kuleler bulunan ve bir çöküş döneminin kesin işareti olan tuğla ile karışık moloz taşıyla inşa edilmiş dört köşe bir surdan ibarettir[852].

Tiyatrosu, kalenin eteğine kurulmuştur. İçine girilmez bir ormanla çevrili olan bu eser, eski zaman tiyatrolarının en büyüklerinden sayılır.

---

[850] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[851] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).
[852] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

Dağın eteğinden çıkan birçok kaynak, Finike suyunun akıntısından daha az olmayan bir akarsu oluşturmak üzere bir araya gelirler. Bu Pline'in Arycandus'un kollarından biri olarak söz ettiği Limyrus ırmağıdır[853].

Limyra'nın mezarlığı, diğer bütün Likya şehirlerininkiler gibi incelemeye değerdir. Bununla beraber Demre (Myra)'deki kadar görkemli değildir. Bu eserlerin üzerindeki kabartma, savaşçılara ya da mitolojiye ait sahneleri tasvir eder; kahramanların adları da tabloda kayıtlıdır. Bu kabartmaların bir çoğunda, hâlâ boya izleri vardır. Buranın mezarlığı, kalabalık ve zengin bir memlekete ait olduğunu gösterir ise de Strabon, bu şehirden önemliler arasında söz etmez. Bu vadide, biri yanındaki dağın adını alan Alaca köy ve diğeri Demirci olmak üzere, ancak iki küçük köy vardır. Demirci'de oturanlar, bu sanatla ilgilenen beş-altı çingene ailesinden ibarettir. Zaten bunlara Asya'nın her köşesinde rastlanır.

(s.240) YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Arycanda - Alagir Vadisi

Arycanda şehri, nehrin yukarı vadisinde ve yeni köylerden Aruf adlı köyün yakınındadır. Denizden mesafesi yaklaşık olarak elli altı kilometredir. Burada da Likya'ya ait harabeler; değişik tarzlarda mezarlarla tiyatro ve başka binalar şeklindedir. Kilise ve manastır gibi binalar, eski Arycandas şehrinin Bizans İmparatorluğu döneminin sonlarına kadar gelişmiş olduğunu gösterir. Şehrin terk edildiği tarih bilinmemektedir. Burayı Müslümanlar hiç işgal etmemişlerdir.

Eski yazarların hiçbir ad vermediği Alagir çayı büyük vadisi; Solyma Dağından başlayarak doğruca kıyıya kadar gelir; buradaki alçak ve bataklık hâlindeki ovada Limyra, Alagir, Göksu ve Hacı Veli çayları birleşir. Likyalılar bu sahalarda savunulması kolay ve hâlâ bugün de asırlık ormanların gölgelediği birçok şehir kurmuşlardı[854]. Likyalıların bina harabeleri ve kitabeleri, oldukça ilerlemiş bir medeniyet sahibi olduklarını gösterir.

Edebessus şehri[855], nehrin yukarı vadisinde, Solyma Dağı eteğinde ve Kardıç köyü yaylasının yakınında, Koz Ağaç denilen yerdedir.

Spratt[856], "daha görkemli bir sit alanı seçilemez" der. Şehir aşılmaz bir uçurumun yamacında yükselir ve çevredeki dağların dorukları Chélidonia

---

[853] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

[854] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[855] Antalya-Kumluca'nın kuzeyinde Yenikışla köyünün Karaağaç/Kozağaç mahallesi yanında bulunan antik şehir (Y.N.).

burnuna kadar uzanan bir yeşillik denizi oluşturur[857]. Edebessus harabeleri, Bey Dağından ayrılmış, doğal bir setin üzerine yayılmıştır. Harabelerinde, boyutları küçük bir tiyatro ile bir Hristiyan kilisesi, taçlar, kalkanlar ve boğa başı kabartmalarıyla süslü lâhit, mezar ve binaları içeren mezarlığı, hâlâ mevcuttur. Bazı kitabelerde sözü edilen adı buranın Edebessus olduğunda şüphe bırakmaz.

Acalissus şehri, Edebessus'un biraz güneybatısında, Gâvuristan Yörüğü adındaki köyün yakınındadır. Harabe olarak şehrin adını muhtevi birkaç lâhitle iki Hristiyan kilisesi vardır.

Bugün Eskihisar adı verilen Rhodiapolis[858] eski şehrinin harabeleri, girilmesi hemen hemen imkânsız sık bir ormanın içindedir. Spratt, burada bir şehir olduğunu ümit (s.241) etmezken, ormanın bir tarafından kuleler ve surlar, görerek yerini tanımıştır. Eser olarak bir tiyatro ve bir eski Hristiyan kilisesi ile önemli bir şehre ait olduğu görülen lâhitlerden ibarettir. Çok sayıda sütun kaidelerinde, şehrin adı kazınmıştır. Hemen hemen bilinmeyen diğer bir Corydalla[859] şehri, Hacı Veli köyünde biraz eser bırakmıştır. Burada kayalık olmadığı için oyamamışlardır. Şehrin adı kazınmış birkaç lâhit vardır.

Gagae harabeleri, Aktaş denilen yerde, denizden yarım mil mesafedeki Yenice köyü yakınında, Limyra ovasının doğu uç noktalarını gösterir. Aktaş denilen kaya, şehrin kalesiyle deniz arasındadır. Ovaya yayılmış olan harabeler, hemen hemen tamamen Romalılar dönemine aittir; arada bazı eski Yunan eserleri de bulunur. Şehrin bu Gagae adı, o civarda bulunan ve gagates adı verilen bir tür taştan alınmıştır. Spratt'a göre buranın taşları, *serpantin* ile *traps* madeninden oluşmaktaymış. Bu taşların *akik* türünü içermesi, ihtimalden uzak değildir.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Faselis (Phaselis) - Olympus - Chimaera Dağı

Gelidonya (Chelidonia) burnu dağlık bir dil ile asıl karaya bitişmiş olup, doğu tarafı kıyısına geçmek için de sadece bir geçit vardır. Bununla beraber her yerde bu Solyma Dağı, silsilesi aşılmaz bir engel gibi araya girer. Dilin üst başından ayrılan bir ova, Adrasan ya da eski ismiyle Portus

---

[856] Spratt, *Travels in Lycia,* I, 168.

[857] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N).

[858] Antalya-Kumluca'nın kuzeybatısında Sarıcasu yakınlarında Eskihisar denen antik şehir (Y.N.).

[859] Antalya-Kumluca'nın iki kilometre güneydoğusunda antik şehir (Y.N.).

Sidérus koyuna iner. Olympus ya da Phaenix Dağı, bu koya kuzeyden hâkim olarak denize kadar gelir. Buradaki ufak bir burnun kuzeyinde diğer bir küçük liman vardır. Bunun adına, yerliler Porto Ceneviz derler. Gerçekte dağda, denize hâkim bir Ceneviz kalesi vardır. Olympus harabeleri denize doğru açılan bir vadi ile dağın bir çıkıntısı üzerine yapılmıştır. Olympus şehri Likya'nın altı önemli şehrinden biri sayılır; bununla beraber mevcut harabelerinin (s.242) karakterine göre hükmetmek istenilirse, burada Yunanlıların yaşadıklarına kanaat getirilir. Likya eserlerinden özellikle onların tarzındaki mezarlara, burada hiç rastlanmaz; gerçekte 650 Roma yılında Pisidya liderlerinin korsan savaşlarının sonuna kadarki sürede, bu doğu taraf şehirleri işgal altındaydı. Söz konusu liderler arasında en meşhur olan, korsan Zenicétus'dur.

Olympus şehri, Servilius Isauricus tarafından ele geçirilerek o tarihten itibaren Romalılarda kaldı. Cicéron'un "Eski ve gelişmiş şehir" sözü[860], Olympus'un zenginliği ve binalarının güzelliği hakkında bize bir fikir verebilir: Servilius, şehri aldıktan sonra heykellerini ve hazinelerini Romaya taşıyarak zafer arabasının önünde götürdü. Şimdi harabelerinde, yine tiyatro yeriyle birkaç tapınak enkazı görülür. Bir sütun kaidesinin üzerindeki yazı, buranın Olympus olduğunu doğrulamıştır.

İskender, Likya seferinde bu kıyıyı güneyden kuzeye doğru çıktı ve ordusu denize kadar inen kayaları geçmek için, çoğunlukla su içinde yürümek zorunda kaldı. Tarihçi Arrien'in bu konuda yazdıklarıyla burada görülen tabiat, birbirine çok uygundur. Bir dere akan dar bir boğazın girişindeki kayadan, ancak piyade geçebilir; süvariler kayanın yanından dolaşmak zorundadırlar. Buraya yerliler Delik Taş derler; bu adı Olympus harabelerine de verirler. Kıyının bu noktasında, gümrük yerinden başka bina yoktur. Olympus'un üstündeki dağda meydana gelen bir jeolojik olay, birçok efsanelerde önemli bir şekilde yer almıştır.

Eski Chimaera Dağı demek olan Tahtalı Dağdaki bir kayadan, sürekli bir ışık hâlinde çıkan yanardağ lavlarının ateşini, ilk defa Yüzbaşı Beaufort haber vermiştir. Yerliler bunu bilir ve bu noktaya Yanar Taş adını verirlerdi. Fakat bunun bir etkisine inandıklarından, etrafında ışığın değdiği maddeleri alır ve ilaç gibi kullanırlar. Lavları bazen yalnız bir alev ve bazen de değişik yarıklardan çıkan birçok alev hâlindedir. Büsbütün söndüğü hiç görülmemiştir. Bu türden olaylar, Asya'da da az değildir. Bunlardan birisi

[860] Cicéron, *Verrem*, I, 21.

de Hazar denizi kıyılarındaki Zerdüştler tarafından kutsal sayılan büyük Bakü ateşidir[861]. Buna benzer olayları Mezopotamya'da özellikle Archèles yakınındaki Kerkük'te de gözlemledik. Ancak Olympus'taki, çok güçlü bir şekilde patlama özelliğine sahiptir. Bu, yavaş yavaş ve tek şekilde alevlenen bir ateştir. Etrafındaki taşlarda herhangi bir lav izi yoktur, hepsi *şist* ve *serpantin* taşıdır.

(s.243) Bu yanardağ olaylarının tarihi, en eski dönemlere kadar gider; en eski tarihî hikâyelerde bunlardan söz edilir. Bunlar, Likyalılar için bir korku sebebiydi. Dolayısıyla en yürekli kahramanları[862], Bellérophon sonunda yendiği Chimère ile çarpışmakla görevlendirildi[863]. Burada her zaman mevcut olan ateş, Tanrı Vulcain'e[864] atfedilerek yakınındaki yerde bir tapınak yapıldı. Oraya, Hephestion adı verildi.

Ozanların ve tarihçilerin kimisi Chimère'i evcilleştirilemez bir canavar, kimisi ise doğal bir yaratık olarak tasvir eder. Onu Olympus ve Faselis (Phaselis) şehirleri arasına yerleştirirler, bu da zaten doğrudur. Sénèque'in[865] tanımlaması en akla yakın olanıdır.

"Likya'da, halkın Héphestion diye adlandırdığı yerde birkaç noktada delinmiş yer, ona yaklaşanlar için hiç tehlikeli olmayan bir alev saçar." Scylax[866] da Chimère'e değinir: "Sidérus limanının üst taraflarında dağda bir Vulcain tapınağı yükselir. Orada hiç sönmeyen doğal bir ateş vardır."

Chimère canavarı, onu alevler kusar diye tanımlayan Servius[867] tarafından daha sade bir biçimde anlatılır: Bu, doruğunda ateş olan bir dağdır. Dağın ortasında arslanlar, dibinde ise oraları pisleten yılanlar vardır. O güne kadar Asya'nın bu kesiminde hiç arslan görülmemişti[868].

Delik Taş'tan Yanar Taş'a gitmek için, üç kilometre genişliğinde küçük bir ovadan geçildikten sonra, kısa bir yokuşun başında, harabeye ve onun hemen yanında yanardağ ateşine varılır.

Eteğinden Faselis (Phaselis)'e giden yolun geçtiği Solyma Dağı, çok güzel sit alanları sunar; Climax, échelle adını özellikle taşıyan doğu kesimi,

---

[861] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[862] Homère, *Iliade*, VI, 180.
[863] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[864] Roma mitolojisinden Jüpiter'in Junon'dan oğlu, Venüs'ün eşi, ateşle demir tanrısı (Ç.N.).
[865] Sénèque, *Ep.*, 79.
[866] Scylax, *Peripl.*, s.39.
[867] Servius, *Virg.*, VI, 268.
[868] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

birçok üst üste geçen dağlar düzleminden oluşur. Bu dağlarda yerlilerin işlettiği güzel ormanlar büyür, bundan dolayı bu dağa Tahtalı adını verirler[869].

Denize kadar inmiş olan dağ ve kayalar, Olympus'tan Faselis (Phaselis)'e giden yolu nerdeyse kapanık hâle getirmiştir. Geçmek için Ulupınar yolunu tutmak daha doğrudur. Ulupınar çayı vadisini tırmanmak tercihe değer. Burası yol boyu şahane bir tabiat, asırlık çamlarla kaplı dağlar ve içinde Ulupınar'ın gürül gürül kıvrıla kıvrıla aktığı derin uçurumların bulunduğu tablolar sunar. Bu dağların sakinleri, endüstrileri bu ormanların ağaçlarından kereste yapmaktan ibaret olan Yörüklerdir. Ulupınar ırmağının kaynağına kadar çıkılır ve eski Faselis (Phaselis) harabelerinin yakınındaki Tekirova köyüne inilir. Bu yolculuk sekiz saatlik bir yürüyüş günü gerektirir[870].

Dor sömürgesi olan Faselis (Phaselis) şehri, Likya konfederasyonu şehirlerinin içinde değildi; fakat iki limanı birbirinden ayıran bir dil üzerinde bulunan yeri açısından, Asya ile Mısır ve Fenike arasında önemli bir ticaret merkeziydi. Bu şehre Pityussa, yani "çamlarla gölgelenmiş" adını da verirlerdi. Bu kokular Tahtalı dağında hâlâ bol bulunur. Likyanın doğu kıyısının sayısız koyları, gemi korsanlarına saklanacak yer sağlamak açısından daha uygun konumda bulunamazlar; saydığımız limanlardan başka, Tria Nisia kayalarınca korunan Corycus'u saymak gerekir. Bunlar Cyprice adalarıdır; Corycéen korsanlarına adlarını veren Corycas mıdır, yoksa Kilikya'nın Corycus şehrinden mi gelirler? Yazarlar bunu açıklayamıyor[871]; ama Corycus adına korsanlarca berbat edilen her yerde rastlanır[872].

Faselis (Phaselis) şehri, başlangıçta kendine özgü kanunlarıyla yönetilmiş, sonra Çiçeron (Cicéron)[873] burayı bir Rum sömürgesi yapmıştır. Bu, başlarda bir korsan barınağı değildi; ama denizin epey içlerine ilerlemiş bir burun üzerinde olması nedeniyle Kilikya (Cilicie) korsanları, seferlerinde oraya uğramak zorundaydılar. Dolayısıyla, onu kendilerine önce ticarî işlerle, sonra da bir anlaşma ile bağladılar. Olympus'un alınmasından sonra P. Servilius, Zénicetus bizzat kendisi tarafından savunulan Faselis (Phaselis)'e saldırmaya geldi. Korsanların lideri Roma ordusunun şehir

---

[869] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[870] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[871] Bkz. Beşinci kitap, elli dördüncü bölüm.
[872] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[873] Cicéron, *Verrem* II, IV. Kitap, X.

yakınlarına hâkim olduğunu görünce, belli başlı binaları ateşe verdi ve bütün dava arkadaşları ile birlikte kendini alevlere attı. Phaselis yine de bu felaketlerden sıyrılmayı bildi[874].

Strabon[875], bu şehrin çok gelişmiş olduğunu söyler. Harabelerinin içerdiği eserler, hep Romalılar dönemine aittir. Şehir kayalıklarla çevrili bir ova üzerinde yükseliyordu, büyük liman güneybatıda idi ve sular altında yaklaşık elli metre uzunluğunda bir dalgakıran bulunuyor. Tiyatronun yirmi sıra koltuğu vardı, aynı türdeki yapılardan hiçbir farkı yoktur[876]. Pausanias, burada bir Minerve tapınağı olduğunu ve Achille'in mızrağının orada muhafaza edildiğini kaydeder[877]. Dört yüz adım boyunda ve zemini beyaz mermer döşenmiş bir kemer altı yolu, küçük limanda son bulurdu. Fakat küçük liman, daha Romalıların zamanında bataklık hâline gelmişti. Buranın bataklık durumu artarak gitgide şehrin terk edilmesine sebep oldu. Aslında bu liman veya koylar, eski zamanın ufak çaptaki gemilerine faydalı olup bugünkü büyük vapurlar için hiçbir yarar sağlamaz.

Faselis şehrinin kuzeyinde, Climax Dağının bir çıkıntısı, denize kadar inerek Eski Avova ya da Ejder burnunu meydana getirir; bundan sonra ufak bir dere ile sulanan (s.244) Kemer ovası gelir. Buradan Pamfilya sahasına girmek için yol yoktur. Kemer nehri, Sığır Dağından, kısa sürede ovanın altı yüz metre üstüne yükselen bir vadinin ortasında köpüklü bir çağlayan meydana getirerek iner. Eski çam ormanları yamaçları kaplar ve Yörüklere işletme arazisi olarak verilirler[878].

Antalya (Adalia) körfezinde 1836 yılında seyahat ederken, Asya'da sık rastlanan bir görüntüye tanık oldum. Göçebelerin çıkardığı bir yangın Climax Dağının ormanlarını yutuyordu; geminin bir subayının ifadesine göre, yanan alanın uzunluğu sekiz kilometreyi buluyordu[879].

Bu vadileri, İskender'in ordusu geçmiştir. Tahtalı'nın arkasından büyük bir vadi Alagir çayına kadar dayanır; başka biri, Saraycık harabelerinden geçer. Bu eski şehrin adı, bu harabeleri ziyaret eden araştırmacılar için meçhul kalmıştır. Spratt, buranın eski Apollonia olduğunu düşünür. Schoenborn ise, İskender'e karşı koymak isteyen Mormora şehri olduğuna karar verir.

---

[874] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[875] Strabon, XIV, 666.
[876] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[877] Pausanias, *Lacon,* bölüm 3. Truva savaşının anıları Likya'nın tamamında yaygındır.
[878] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[879] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Likya'nın Apollonia şehri, İskender'e sadık kalmış ve ordusuna kılavuzluk etmiş olan bir Trakya sömürgesiydi. Harabeleri coğrafya açısından önemlidir. Eski eserleri birkaç mezar ile sur kalıntılarından ibarettir.

Dağın tepesi aşıldıktan sonra, kuzeye doğru Antalya ovasına giden bir vadinin başladığı görülür. İskender, Pamfilya'ya bu yoldan girmiştir.

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Cibyratis'in Dört Şehri (Tétrapolü)

Likya'nın kuzeyinde, Solymler ve Cabaleler adında Küçük Asya dışından gelme iki millet yaşıyordu. Kıyıda bulunan birincisi, Giritlilerin akını ile kuzeye doğru itildiler. Cabaleler, Lidyalılarla birleşerek Cabalès Lasonien denilen ve Krezüs (Crésus)'ün halkı olan grubu oluşturdular. Göçten önce Milyas platosu, Lelegler tarafından işgal ediliyordu. Sonra bunlar, kısmen Karyalılarla karıştılar. Geriye kalanları, doğuya doğru çekilerek Pisidyalılarla karıştılar. Bu şehirler hep bir tür yönetimle, yani seçimle iktidara gelen bir prens veya liderin yönetimi altında yaşamışlardır.

Kibyra (Cibyra), dört şehrin başkent merkezi olmuştur; hükümetinin şekli mutlak monarşi idi. Cibyra'dan ilk defa Manlius seferinde söz edilir. O dönemde, yöre Manlius tarafından aldatılan Moagète adında bir hanedanın yetkisi altında idi[880]. Bu şehir, önceleri o kadar önemli değilken, daha sonra bir Pisidyalı göçmen grubu alarak (s.245) büyüdü; kerestesinin kalitesi ve halkın demircilik sanatlarındaki maharetiyle şöhret buldu. Otuz bin piyade, iki bin atlı asker çıkarabilirdi. Yönetim sınırı Pisidya, Milyas ve Likya'ya kadar varırdı. Son hükümdar Moagète'in Murena'ya boyun eğmesi ile dört şehir ortaya çıktı. Cibyra şehri Frigya'ya katıldı; diğerleri olan Bubo, Balbura ve Oenoanda adlarındaki üç şehir, Likya'ya verildi.

Cibyra şehri, bir aralık Romalılarda da kalarak yönetim merkezi olmuştur; fakat İmparator Konstantin Porfirogenet (Constantin Porphyrogénète), bu şehir halkının, bu sahada kontrolü en zor olan kesim olduğunu haber verir.

Dört şehir (Tétrapole) yöresi, bugün Muğla paşalığının sınırları içinde olan Gerenis çayı ile sulanır. Güneyde Eşen çayı (Xanthus) kaynaklarına kadar uzanır. Cibyra şehri, bu suyun geçtiği vadiye hâkim bir yamaçtadır. Bu şehrin harabeleri Spratt tarafından, Antalya'dan İzmir'e giden yol üzerindeki Horzum köyü civarında keşfedilmiştir. Görkemli bir şehir

[880] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

değilse de önemli anıtları vardır. Bunlardan birincisi, doksan metre yarı çapı olan tiyatrosudur. İki sahne önü vardır, birincisi on beş ve ikincisi yirmi bir basamaktır. Oturacak yerlerin arkalarında, dayanmak için yerler de vardır. Kitabelerinin birçok yerinde, şehrin adı mezkûrdur. Tiyatronun yanında, dört köşe ve süssüz büyük bir bina vardır. Bunun içindeki on üç sıralı bir daire yayı, bu binayı şekil ve düzen açısından başkalarından ayırır. Stadyum, ovanın ucundadır ve bir köşesi dışında basamakları yoktur.

Kibyratis (Cibyratis)'in diğer üç şehri, o kadar önemli değildir. Bunlardan Bubo şehrinin harabesi Horzum'un güneyinde, Ebecik köyünden iki mil mesafededir. Burada bir tiyatro ile tapınak ve diğer binaların bir set üzerinde izleri görülür.

Balbura harabesi ise, Ksanthos (Xanthus) vadisinin yukarısında, Katara adında bir köyün yanındadır. Harabeleri oldukça önemli bir şehre işaret eden yerde kaleye bitişik bir tiyatro vardır. Bunun başkalarından farkı, basamaklarının düzgün olmayan kayaları takip ederek çıkması ve orta yerinde, büyük bir kürsü ya da taht bulunmasıdır.

Diğer bir tiyatrosu da derenin güneyinde ve dağın çukurundadır. Diğer bazı binaların içlerinde, çok eski dönemlere ait olanları vardır.

(s.246) Oenoanda harabesi, Balbura'dan yarım konak güneyde ve Uluca köyü civarındadır. Hemen hemen tamamen yıkık olan eserleri, dört şehrin diğer şehirlerinin aynısıdır.

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM
Pamfilya (Pamphylie)
Arazinin Oluşumu - Rum Göçmenlerin Yerleşmeleri

Rumlar, Pamfilya adını, Toros Dağları ile deniz arasına sıkışmış ve hemen hemen tamamen alüvyonlardan meydana gelmiş dar bir araziden meydana gelmiş olan bu sahaya vermişlerdir.

Rumların gelişlerinden önce, bu yörede yaşayan milletlerin kimler olduğu hakkında elimizde tarihî bilgiler olmasa bile, memleketin doğal oluşumu açısından Kilikya, Likya ve Pisidya Dağlarının, Toros yamaçlarına inen sularla bataklık hâlinde olan Pamfilya'dan önce yerleşmiş olduklarından eminiz. Çok sayıda nehir ve birçok sel, bu sahayı enine boyuna dolaşarak getirdiği birikintilerle yaptıkları değişim hakkında bir fikir oluşturmak için bugünkü hâl ile eski tarihin Roma dönemine kadar olan bilgilerini karşılaştırmak yeterlidir. Kum yığınlarıyla kapanan nehir ağızlarıyla hemen hemen tamamen dolmuş hâle gelen Büyük Capria

gölü, Pamfilya arazisinin karşı karşıya kaldığı değişimin yeter derecede şahididirler. Bu alüvyonlar, bataklıkları doldurup bir taraftan da sağlıklı hâle getirerek oldukça verimli bir sahaya dönüştürdüğünden, sonradan birçok halkı çektiler. Kökenleri Trakya'dan olan Solymler, Termiller, Lasonyalılar (Lasoniens) ve Milyenler, burada önceden kabile ve şehirlerden oluşan bir konfederasyon meydana getirmişlerdi.

Toros'un yüksek vadileri, bunlara verimli ve aynı zamanda savunması kolay, sağlam arazi sunmuştur. Memleketin Pamfilya adını elde etmesinin nedeni, içinde dört dil konuşulan bir yer olmasıydı. Bu memleket Strabon'un dediği gibi[881] Toroslardan, Rodos adasının karşısına gelen kıyıya kadar devam ederdi. Bu kabilelerden bazıları (s.247) düzlüğe inerek kale binası için doğal tepeleri seçtiler. Rumların ellerindeki müstahkem kasabalar, daha sonra dağ eteklerinde anıtları ve süslü binalarıyla Perge (Perga), Syllaeum ve Aspendos şehirlerini meydana getirmekle beraber, bunların asılları, başka ellerle kurulmuş yerlerdir.

Priam devletine karşı birleşen Rumların dağılması, eski tarihçilerin gözünde, Yunan ırkının bütün Asya kıyılarında yayılmasına neden olmuştur. Geniş ve açık denizde yolunu şaşıran Agamemnon'un arkadaşları, Asya'nın kıyılarını dolaşarak ve bu meçhul diyarlarda şehirler kurarak yürüdüler[882].

Chalcas ve Amphiloque, güneye doğru giderek yanaştıkları yere Pamfilya, yani "bütün kabilelerin memleketi" adını verdiler[883].

Belli bir anlama işaret ettiği için, Herodot'un verdiği bu etimolojik anlamı kabul edebiliriz. Bizanslı Étienne bu kelimenin aslını Rhacius ve Manto'nun kızı Pamphyle'e dayandırır. Bu sahaya yerleşen birçok kavim arasında Strabon, Thebé ve Lyrnessus şehirlerini kuran Truva Kilikyalılarından söz eder. Burada Kilikya'nın ilk kafilelerini unutmuş ve atlamış olmamak için, Claros'ta ölen kâhin Mopsus'dan söz etmek gerekir[884]; bu yöre o zaman Mopsuestia diye adlandırılmıştı[885].

Her tarafından girilmesi mümkün olan Pamfilya, sürekli olarak komşularının kaderlerine ortak olmuştur. Lidya kralları Kilikya'yı istila ettikleri zaman, Pamfilya da teslim oldu. İranlıların istilasında, bu saha birinci satraplığın bir kısmını oluşturuyordu. İyonyalılar, Asya Magnetleri,

---

[881] Strabon, XIII, 631.
[882] Strabon, XIV, 669.
[883] Hérodote, VII, 92.
[884] Pline, V, 26.
[885] P. Méla, XIV; Strabon, XIV, 666.

Eolyalılar, Karyalılar, Likyalılar, Milyenlerden sonra Pamfilyalılar geliyordu[886]. Eski tarihçilerin, bu memleket hakkındaki çok kısa açıklamalarına şaşmamalıdır; çünkü bütün olaylar, etraftaki diğer memleketlerden başlıyordu. Pamfilyalıların talihi, her ortaya çıkan galip fatihe yardakçılık yapmaktı. (s.248) Kserkses (Xerxès)'in Rumlara karşı yaptığı savaşta, bunların deniz kuvveti otuz gemi iken, Likyalılarınki elli ve Kilikyalılarınki yüz adetti[887]. Yunan kökenli olmalarına karşın, Phaselis halkı, İranlılarla savaşacak olan Cimon ordusuna katılmayı reddetti. Buna ancak Atinalıların şefi şehirlerini merkez[888] yapmak üzere yatırıma başlayınca razı oldular. Şu da bir gerçek ki, Persler iki belli başlı şehir, Aspendos ve Perge'ye özgürlüklerini garantilemişti[889].

Likya sahası, istekli olarak İskender'in egemenliği altına girmişti. Pamfilya şehirleri zorluk çıkarmakla beraber, yeni imparatorlukta bölünmeye uğradılar. İskender'in ölümüyle, bu şehirler Suriye krallarına geçtiler ve Antiochus'un ölümüne kadar, o yönetim altında kaldılar[890].

Bergama kralları, bu Küçük Asya hükümdarına mirasçı olarak Attallar Devleti Romalılar tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar memleketi muhafaza ettiler. İşte bu dönemde Attale Philadelphe, Attalia, yani şimdiki bu sahanın tek şehri olan Antalya (Adalia)'yı kurmuştu. Diğer bütün vilayetler gibi, Pamfilya'nın da sınırı değişime uğramıştır. Bu saha, bir dönemde ikiye ayrıldı. Birincisi Eurymedon nehrinin doğusunda, ikincisi bu sınırdan itibaren Likya'ya kadardı. Konstantin zamanında bir tek şehir hâline getirildi. Daha sonra, yine ikiye ayrılarak ruhanî merkezlere bölündü. Birinciye Perge (Perga), ikinciye Syllaeum başkent oldu. Daha sonra birleşerek Syllaeum tek başkent oldu; Perge de buna katıldı.

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM
Çiçeron (Cicéron) Kilikya'da

Roma cumhuriyetinin son yıllarında, güney şehirlerinden sadece bir hükümet oluşturularak başkenti Laodikya (Laodicée)'da olan Kilikya Prokonsülünün yönetimine verilmişti. Çiçeron, bu görevi bir yıl süreyle yerine getirdi ve 31 Temmuz 702 Roma yılında işe başladı.

---

[886] Hérodote, II, 90.
[887] Hérodote, VII, 13.
[888] Plutarque, *Vie de Cimon.*
[889] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[890] Polyb, XIII, 17.

Yeni prokonsül, burada iyi bir varlık gösteremedi; bu saha gerçekte yirmi yüzyıldan beri hiç gelişme gösterememişti. Çiçeron, Asya'ya ümitle gelmiş ve geldikten (s.249) sonra ilgilendiği tek şey, Asya'da bir yıldan çok kalmamak olmuştur. Efes'te yalnız bir gün kaldıktan sonra, 22 Temmuzda yoluna devam ederek bir gündüzde oradan Aydın (Tralles)'e gelmiş, yollarda tozdan ve sıcaktan şikâyet etmiştir. 31 Temmuzda da Laodikya (Laodicée)'ya ulaşmıştır. Karşılanmasında yapılan gösterilerden ve gösterilen saygıdan hiç etkilenmeyen Çiçeron, oraya varışının ilk gününde şöyle yazmıştır[891]:

"Yaptığım mesleğimden, şu anda ne kadar bezgin olduğumu, tam olarak bilemezsiniz; benim için Laodicée'nin işleri hakkında hüküm vermek ve bu gurbette iki lejiyonluk[892] bir orduya kumanda etmek de güzel bir şereftir. Ben burada hiç rahat değilim; bir yıla kadar buradan çıkmama bir yol bulunuz."

Çiçeron, özellikle şehirlerin acınacak durumlarından etkilenmiştir; bunların istenen vergileri vermeye güçlerinin yetmediğini de milletvekilleri açıkça söylüyorlardı. Birçok adam mallarını satıyordu. Çiçeron'un dediği gibi, zavallı şehirlerin, hakkıyla şikayet edecek şeyleri vardı.

Julia kanunu, vali ile emri altında olanlara, gerekli olan yiyecek ve hayvan yemini halktan ücretsiz ve peşin alma hakkını veriyordu. Çiçeron, bu yetkiden hiç yararlanmayarak oduna kadar parayla aldı. Bazen halka misafir olmayı kabul ederse de çoğunlukla kendi çadırında yatardı.

Çiçeron Şuhut (Synnada)'da üç gün kaldı; dostu Atticus'a hiçbir coğrafî ayrıntı veremiyecek kadar düşünceli; hatta ülkeyi çok az tanıdığı görülüyor[893]. Oradan Akşehir (Philomelium)'e geçmek üzere Konya (İconium) şehrine ve 31 Ağustos tarihinde[894] buradan Kilikya'ya dönmek üzere Kapadokya'ya uğradı. Toros'un eteğinde, Kapadokya şehri olan Ereğli (Cybistra)'da durdu; Ermenilere karşı Kapadokya'yı savunmak için karargâhını burada kurdu. Bu şehirde on beş gün kaldı. Güneyden aldığı haberler, Partlar (Parthes) kralının saldırısı endişesini verdiğinden, ordusuyla Toros'lara doğru ilerledi: O zaman Kilikya bile o kadar itaatkâr görünmüyordu. Müttefikler ise, Roma hükümetinin baskısından ve sertliğinden ezilmiş hâlde çekilmeye hazırdılar[895]. Çiçeron, bu üzüntü veren

---

[891] Ad. att., 207.
[892] Eski Romalılarda altı bin kişiden oluşan askeri birliğe, lejiyon (légion) denir (Y.N.).
[893] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[894] Ad. fam., CCXIII.
[895] *a.e., Epist.*, CCXXI.

durumları görmekle beraber, yine o zayıf birliklerine gerçekten ehil bir kumandan olduğunu gösterdi. Amanus Dağı isyancılarını yönetimi altına (s.250) aldı; kalelerini yaktı, yıktı. İssus şehri kıyılarında, hatta İskender'in zafer kazandığı yerlerde, imparator unvanını aldı.

Yıllar ilerliyor; fakat Çiçeron'un seferi daha bitmiyordu. Arkasında Kilikya'nın en geçit vermez dağlarında güçlüklere alışmış bir halk kalıyordu[896]. Çiceron'un, mektuplarında Pisidya adını birkez olsun anmamış olmasına dikkat edilmelidir; bu dağların sakinlerine Eleutherocilienler adını yakıştırır. Çiceron'un Pisidya'da bütün bu seferinden kısa olarak söz edilmiş ve bana kalırsa, fazla da dikkat çekmemiştir. Aslında, Çiceron, ne hangi şehri aldığını, ne de hangi halkla savaştığını fazla biliyordur; şehrin adını saptırır, yendiği halkın adını bilmez[897].

Amanos Dağlarından sonra Kilikya'nın en kötü ve güç yeri olan Pindénissus şehrini kuşatma altına almak zorunda kaldı[898]: "Yirmi beş günden beri toprak düzleştirme, lombar kapağı ileri sürme, kule dikme işini öyle bir yorgunluk, öyle dahice bir şekilde yaptık ki şanıma şöhretime bir tek eksik daha ünlü bir şehrin adı kaldı; umarım, onu yakında alırız." Romalıların o yere girmeleri için daha yirmi iki gün geçmesi gerekiyordu. Sonunda, 21 Aralık 702 tarihinde, Çiceron dostu Atticus'a[899] zaferini müjdeler: "Pindenissus şehri kırk yedi günlük bir kuşatmadan sonra, Tanrı Saturnales şenlikleri günü bana teslim oldu. Şu Pindenissus da ne ola ki? Yeryüzünde bu adı taşıyan bir şehir olduğunu bilmiyordum[900]."

Çiçeron'un anıldığını hiç duymadığı ve adını yanlış kullandığı bu şehir, o kadar da ünsüz değildir. Bu Pisidyalıların başlıca şehirlerinden biri, Selgé'nin rakibi, yukarı Köprüçay (Eurymédon) vadisindeki eski Pednelissus'dur. O, Artémidor'a göre onu Pisidya şehirleri arasına koyan Strabon[901], Étienne de Byzance ve Ptolémée tarafından anılır. Hiéroclès, Pisidya sınırlarını Toros'un ortasına kadar uzatır ve Pednelissus'u[902] Pamfilya'ya yerleştirir. Baoulo köyü yakınında Toros'un en geçit vermez bölümlerinin birinde hayli önemli yıkıntılar keşfedilmiştir. Çiceron aynı mektupta şehrin alınışını izleyen olayları açıklar; "Daha sonra Pindénissus (Pednelissus)'a saldırdım. Bağımsız Kilikya'nın bu sağlam şehri,

---

[896] *a.e.*, CCXXVI.
[897] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[898] Ad. fam., CCXXVI.
[899] Ad. att., CCXXVIII.
[900] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[901] Strabon, XIV, 667.
[902] Birkaç sayfa sonraki Pednelissus bölümüne bkz.

hatırlandığına göre, sürekli olarak silahlı idi. Kaba ve yırtıcı bu insanlar kendilerini ne pahasına olursa olsun savunmaya hazırdırlar. Şehri bir hendek ve bir siper ile çevreledim ve büyük bir taraçalama yaptırdım; *Vinea* veya beşik tonozlar, çok yüksek bir kule ve epey makina inşa ettirdim; ayrıca bir sürü okçu sevk ettim. Büyük yorgunluklardan sonra ve ciddî imkânlar kullanarak amacımıza ulaştık; adamlarımızdan bir kısmı yaralandı; ama orduya birşey olmadı. Atlar dışında, ganimeti orduya bıraktım. Bugün, 21 Aralık, esirleri sattırdım, fiyat daha şimdiden 12 milyon sesterce (2 milyon 400 bin frank) çıktı. İşte benim askeri başarılarımın bütün ayrıntıları bunlardır." Çiceron, ertesi yılın ortasına kadar Asya'da kalır, sadece hükümetinin işleri ile ilgilenir.

Küçük Asya'da pars olup olmadığı sorusuna ilgi duyanlar için, Çiceron'un mektuplarının bazı bölümleri Romalılar zamanında Pamfilya'nın çok sayıda pars beslediğine inanıldığını kanıtlıyor. Gerçekten de Coelius, Çiceron'a onlardan bir miktar göndermesini rica etmek için yazı yazıyor: " Size parslardan söz etmediğim tek bir mektup almadınız benden; Patiscus Cuiron'a 10 tane göndersinde, ben sizden daha çok sayıda almayayım. Bu çok utanç verici birşey olur. Siz ki birçok yerde onu avlayabilirsiniz. Eğer ricamı hatırlamak lütfunda bulunur ve Cibyratelere ve çok bol bulunduğu söylenen Pamfilya'ya emirler verirseniz, bana onlardan istediğiniz kadar sağlayabilirsiniz[903]."

Görünüşe bakılırsa Çiceron, Coelius'un mektubuna fazla önem vermemiş; dostu ona cevap vermez ve bir sonraki 13 Şubat tarihinde dostu Atticus'a[904] yazmakla yetinir:" Cibyre parsları dışında, benim için bu mektupta yeni bir şey yoktu; Octavius'a, meslektaşına ondan göndermeyi düşünmediğimi yazmakla çok iyi ettiniz."

Çiceron, dostunu memnun etmek için anlaşılan çok zahmet çekmiş; ihtimal ki o günlerde parslar Küçük Asya'da bugün olduğu kadar tanınmayan bir hayvan idi. Aslında ülke ne kadar kalabalık ise o da o kadar az yaygın idi[905].

---

[903] Ad. Fam. Ep. CCXI, 720.

[904] *a.e.*, CCL.

[905] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son dört paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Olbia – Antalya (Attalia)

Pamfilya sahası, Faselis (Phaselis)'ten başlar ve Pitolemais'te son bulurdu. Kıyının boyu altı yüz kırk stade, yani yüz on sekiz kilometre olarak tahmin edilirdi[906]. Bu mesafe, Toros'tan inen nehirler ile üç kısma ayrılmıştı: Bunlara Düden çayı (Catarrhactès), Aksu ırmağı (Cestrus) ve Köprüçay (Eurymédon) adları verilmişti. Sahanın doğu taraf sınırını, Manavgat suyu (Mélas) oluşturur.

Strabon'un tarifine göre[907] Faselis'ten sonra Olbia müstahkem şehri, ondan sonra Catarrhactès şehri ve daha sonra Corycus kolonisini de kuran Kral Attale Philadelphe'nin kurduğu Antalya (Attalia) şehri gelir.

Bu kayıt, Olbia kalıntılarının bulunduğu o güne kadar yorumcuların kafasını çok şaşırttı. Bugün hâlâ Catarrhactès'in Antalya'nın nasıl olup da batısında değil de, doğusunda bulunduğunu açıklama zorluğu vardır; fakat bu ırmağın yatağının geçirdiği değişiklikler ile bir zamanlar Antalya'nın batısından denize dökülmüş olması da imkânsız değildir[908].

Eskiler, Pamfilya'da altı şehir sayarlardı; Olbia ile Attalia batıda, Perge ile Syllaeum merkezde ve Aspendos ile Side doğudaydılar. Olbia'nın harabeleri, Antalya'nın sekiz kilometre doğusunda, Arap çayı vadisinde keşfedilmiştir. Bu şehir, üç tarafından ayrılmış yalnız bir plato üzerindedir; dördüncü tarafı iki yüz metre uzunluğunda, üç metre kalınlığında, büyük taşlarla harçsız yapılmış bir surla savunulmuştur. Arap çayı denilen su, bu platonun (s.251) kuzey tarafından geçer. Platonun yamacındaki kayalara, çok sade birkaç mezar oyulmuştur. Bu küçük şehrin, hatta Hristiyanlık döneminde de meskûn olduğu görülür. Bizans dönemine ait bazı eserlerin de izleri vardır.

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM
Antalya (Attalia/Adalya)

Attale tarafından Antalya (Attalia) şehrinin milâttan yüz elli sekiz yıl önce kurulması, diğer tarafta Olbia şehrinin yıkılmasına sebep olmuştur. Yeni şehrin ticaret ve deniz aşırı yerlerle bağlantısı açısından yeri, elbette diğerine tercih edilirdi. Yüksek bir burun limanı oluşturuyor ve bu geniş yer, Rum gemilerine uygun geliyordu. Antalya'dan başka bütün Pamfilya şehirleri, bugün boşalmış oldukları hâlde, nehir ağızlarından başka limanı

[906] Strabon, XIV, 667.
[907] Strabon, XIV, 667.
[908] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

olmayan bu sahada, Antalya şehri limanını donanmalara sürekli olarak sığınak yapmıştır. Paul ve Barnabé, Pamfilya'dan ayrıldıktan sonra Antalya (Adalia)'ya gelmişlerdi[909].

Selçukluların Karaman'a sahip olur olmaz Antalya[910], bunların birinci tersanesi olmuş ve şehir yeni bir gelişme içine girmiştir. Eski Yunanlıların bıraktıkları kale ve kuleler tamir edilmiştir.

Selçuklular, bu savunma faaliyetleriyle yetindiler. Dinî binalar ise, bu beylerin beğeneceği şeyler değildi. Şüphesiz Sultan I. Murat tarafından yaptırılmış olan iki üç cami, oldukça güzeldir.

Duvarlar içinde adım başı rastlanan eski eser parçaları, hep Romalılar dönemine aittir. Evler taştan inşa edilmiş, kireçle kaplanmış ve çok temiz tutulmuşlar; büyük çoğunluğunun ağaçlı iç avluları var. Antalya'da bir ay kaldım. Paşa tarafından tanıştırıldığım ve sağlığım, İzmir'e gitmek üzere gemiye binmeme izin verecek kadar iyileştiği güne dek, akla gelebilecek her ilgilerini gördüğüm Rum bir ailede kaldım[911].

Şehir, Düden sularının sürekli bir serinlik sağladığı bahçelerle çevrili; yazın, insanlar kendilerine dallardan kulübeler inşa ederler ve sıcak mevsimi şehre girmeden geçirirler. Bu verimli toprakta, iyi bir yönetim üretimi köstekleyeceğine desteklese, her türlü meyve yetişir. Yiyecek açısından şehir bundan daha zayıf olamaz: sadece keçi eti yeniyor[912].

Şehir, denize bakan bir bayırın üstündedir. Nüfusu on beş bin-on sekiz bin arasındadır. Deniz ticareti, hemen hemen tamamen Rumların elindedir.

Yüzbaşı Beaufort, burayı ilk ziyaret ettiği sırada, birçok eski eser kalıntısı bulmuş; bir zafer takı ve *Korint* tarzında sütunlar görmüştür. Bir kenar pervazının üzerinde, imparator Hadrian'ın adı yazılıydı. Surlar üzerinde gördüğüm bazı şövalye armalarının, Franklardan kalmış olması muhtemeldir.

Antalya paşalığı kıyının en geniş arazilerinden birisidir; yetki alanında az sayıda şehir bulunmasına karşılık, çok sayıda köy ve özellikle de epey kalabalık bir Yörük veya göçebe nüfusu içerir. Batıda Muğla paşalığına, kuzeyde Konya paşalığına uzanır. Kereste, tahıl, tütün ve deri üretir[913].

---

[909] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[910] Selçukluların asıl tersanesi Alanya'dadır (Y.N.).
[911] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[912] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[913] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Faselis (Phaselis)'te Atina hanımları için çıkarılan gül yağı ve (s.252) parfümle mızrak sapı yapılan Selgé kara buhuru gibi eski Yunanlılara ait sanatları, bugün unutulmuştur. Bugün gül ve yasemin yağını üreten yer, Edirne (Andrinople)'dir[914].

OTUZUNCU BÖLÜM
Düden Çayı (Catarrhactès)

Düden çayının kaynakları, tam olarak bilinmiyordu; nehrin yukarıki kollarından biri, İstenas'ın güneyinde, Badem ağacı yaylasından çıkardı. Bu suyun kaynağı, doğru Antalya'ya inen bir vadiyi izler. Bu nehrin yatağı doğrudan doğruya Antalya ovasına inen bir vadiyi izler. Bu vadilerin dağları içinde mağaralar oyulan yumuşak ve delikli kayalardan oluşur. Düden bu toprak derinliklerinden birine dalar ve Antalya ovasında akmak üzere, bir süre sonra yüzeye çıkar[915].

Düden çayının suları başkalarında bulunmayan kireci, kabuk bağlama özelliğine sahiptir. Büyük miktarda içerdiği kaya tuzu, her rastladığı şeyin üzerine birikerek onu kaplar. Ağzına yaklaştıkça, bu çökelti daha çok görülür; akışında birikintilerden engele rastlayınca, kenarlarda âdeta rıhtımlar yapar. Ağzındaki alüvyonlardan denize doğru setler oluşturması, suyun bir çağlayan hâlinde bunlardan atılarak akmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı bu su, Catarrhactc adını almıştır.

Düden çayı, Antalya'dan sekiz kilometre uzaklıktadır. Şehrin doğusunda, Düden ovası çorak ve bataklıktır. Çok eski olduğu belli olan taştan bir şose, bu bataklıktan geçer. Bir buçuk saat gidildikten sonra, asıl nehrin üzerinde beş gözlü taş bir köprüden geçilir. Düden çayının havzası, Aksu (Cestrus) havzasından on iki kilometre mesafede, yerin arızalarıyla ayrılır. Kum ve tatlı su kayalarından oluşmuş olan bu arızaları meydana getiren tepeler aşıldıktan sonra, Perge şehrinin bulunduğu Cestrus vadisine girilir.

(s.253) OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM
Lagon - Termessus

Antalya'yı içerideki şehirlere bağlayan büyük kervan yolu, Toros etrafındaki eski Roma yolu yönünü izler. Bu yolun varlığı, Isparta'dan başlayarak Ağlasun'dan geçtikten sonra ovayı açan Susuz vadisinin yamaçlarında görülür; Yolun büyük kalker taşlarından yapılmış kilometreler

---

[914] Şimdiki Edirne şehri de bu sanattan yoksundur. Yazarın bunu doksan yıl önce yazdığı sürekli olarak hatırlanmalıdır (Ç.N.).

[915] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

boyundaki kısmı, hâlâ kalmıştır. Yıkılmış eski şehirlerin yerlerinde, eski sultanlar kervansaraylar yaptırmışlardır. Antalya ovasında Sultan I. Selim'in yaptırdığı Evdir kervansarayı ile Gülük Hanı, eski Lagon ve Termessus beldelerinin yerleridir.

Lagon şehrinin bulunduğu yer, Spratt tarafından, Evdir Hanı civarında, dağlardan yaklaşık olarak on sekiz kilometre mesafede, Antalya ovasında keşfedilmiştir. Lagon şehrinin son zamanlara kadar epeyce kalabalık olduğu, hâlinden bellidir. Çok sayıda kilise harabesi vardır; fakat binalar ufak taşlar ve harç ile yapılmıştır. Hristiyanlıktan önceki dönemlere ait birkaç lâhdin üzerinde, kitabe vardır. Düden çayı (Catarrhactès)ndan çıkan çok sayıda su yolu kemeri vardır; 200 - 300 metre boyunda, kenarları büyük taşlardan yapılmış bir su kanalı şehirden geçer. Kenarları kaba yapılmış, balık vb. hayvan kabartmalarıyla süslenmiştir. Kanalın köşelerindeki sütun kaideleri üzerinde: "Lagonluların şehri" kitabesi okunur. Bundan, bu şehrin Lagon olduğu sonucuna varılmıştır. Büyük bir alan işgal eden genel ve özel binalar enkazından, bu binaların özenle yapılan eserlerden olmadığı anlaşılır.

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM
Termessus

Termessus şehri, Cibyratis ve Milyas arasındaki geçide hâkim olması açısından, (s.254) Pisidya sahasının en önemli yerlerinden biriydi. Sırayla İskender İssus üzerine ve Manlius Galatya'ya yaptığı seferinde, bu Termessus'a saldırdılar.

Milâttan bir asır önceden başlayarak tam on beş asır süre, bu Termessus şehri bir kararanlığa girer. Bir aralık ruhanî liderlik merkezi olduğu kayıtlarda var ise de bütün Bizans İmparatorluğu süresince, bu şehirden söz edilmez. Selçuklular zamanında da yine böyle olduğu gibi Haçlıların Toros Dağlarını geçtiğinde de adı geçmez. Bu hâlde gelişmesi, ilerlemesi ve sonra terk edilmesinin sebepleri bilinmemektedir. Nice şehirleri yıkan Timur buraya uğramadı; uğrasa bile o dönemde burası ıssızlaşmıştı. Surlarının içi bile bir Türk köyüne yer olamamıştır. Dağlardan nadiren geçen yolculara ise, bir kervansaray yeterlidir. Bununla beraber Spratt ve Schaenborn taraflarından incelenmiş olan harabeleri, geniş bir yer kaplamıştır. Şu anda var olan eserleri, miktarı ve önemi açısından, birçok Asya şehirlerininkini geçer. Hristiyanlığa ait eserlerin azlığı, buranın orta çağın başlarında terk edildiğine işaret eder; bu tarih, IX. ve X. yüzyıla denk

gelir. Tek bir şehrin üzerindeki bunca karanlık, yarı Romalı yarı Asyalı bu halkların tarihinin ne kadar boşluklar taşıdığını kanıtlıyor[916].

Likya ile Pamfilya'nın boyun eğmelerinden emin olan İskender, yönünü Firigya'ya çevirdi. Bu şekilde yüksek bir dağdan geçidi koruyan Termessus boğazından geçmek gerekiyordu. Bu şehrin halkı, hep Pisidyalılar gibi İskender'e düşman idiler. İskender, bu şehri ele geçirmeye uğraşmayarak Termessus'tan gelen heyeti kabulden sonra, Selgé'ye yönelerek yoluna devam etmiştir. Şehrin topografisi ve İskender'in harekâtı, tarihçi Arrien'in rivayetine tamamen uyar.

Corancez ve General Kaelıler'in belirttiğine göre Termessus'un yeri, Antalya'dan İzmir'e giden yol üzerinde, Toros'un aşağı vadisinde, Antalya'nın batı tarafında yirmi dört kilometre uzaklıkta, Güllük Dağının eteğinde ve Güllük Hanın bulunduğu vadinin girişindeki üç taş ev ile bir kahvehaneden ibarettir.

Termessus'un yolu Spratt tarafınan şöyle tarif edilmiştir:

1. Antalya'dan Evdir Kervansarayına,

2. Antalya ovasında, Evdir Hanın karşısından Solymes Dağlarından inen iki derin vadi açılır. Bunlar Güllük Dağı denilen kayalık bir tepe tarafından ayrılırlar. Deniz seviyesiyle bu dağın zirvesinin arası, bin altı yüz metredir[917].

Bu (s.255) Güllük vadisine girilince, kulelerle korunmuş Yunanlı eserlerine rastlanır. İskender, Termessus'u görmeden önce, bu geçitte duraklamıştır. Şehrin harabelerine varmak için sürekli olarak yokuş çıkmak üzere, iki kilometre daha yürümek gerekir. Eserleri ve binaların hemen hemen tamamı, Romalılar dönemine aittir ve şehrin büyük bir kapısıyla bir tapınak ve birtakım genel kuruluşların binalarından ibarettir. Bir sur içinde de yine genel binalar ve özellikle epeyce kısmı korunmuş hâlde kalmış, çok pencereli bir saray gibi tarzı güzel eserler görülür. Üçüncü bir sur içinde ve tepede, şehrin en iç kısmı vardır. Buradaki binalar, özel şekilde incelemeye değerdir. Kaideleri daha yerlerinde olan büyük bir kemeraltı, şehri dolaşır. Bunlardan birinin üzerinde, büyük harflerle Termessus adı yazılıdır. Daha ötede, özel ikametgâhlar gelir; halk meydanı şehrin ortasına düşer. Yer altında, sarnıç ya da tahıl ambarı olarak kullanılan yerler vardır. Halk meydanının köşesine rastlayan bir kayanın üzerine, bir lâhit konulmuştur.

---

[916] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[917] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Bunun tam karşısında, *Dor* tarzı büyük bir bina ve biraz ötede, iki küçük tapınak görülür. Manastıra ait büyük bir bina, burada Hristiyanlığın tek eseridir. Tiyatro yeri, halk meydanının köşesinden başlar ve buraya bir kemeraltı ile bağlantılıdır. Bu binaların hepsi, Romalılara aittir. Surlar ise Rumların eseridir. Kule sayısı on tanedir ve cepheleri yaklaşık on metredir. İçerde servis merdiveni bulunuyor, kulelerin birinin yüksekliği sekiz metreye varıyor[918].

Vadiyi kesen bu iki duvar, şehri güneyde Pamfilyalılara, batıda Cibyratelere karşı savunma amacı ile yapılmışa benziyor. Başka şehirlerde olduğu gibi, Termessus harabelerini işgal etmiş daha yoksul bir halkın kalıntıları olabilecek eski yıkıntılarla yapılmış hiçbir yapıya rastlanmıyor. Bugün yerli halk arasında artık adı bile olmayan bu şehrin terk edilişi üzeri tam bir karanlıkla kaplıdır[919].

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Perge (Perga) - Cestrus

Aksu ırmağı (Cestrus) kaynağını Toros dağlarından alır. Bu kaynak, iki dereden meydana gelir. Batıdan gelen biri Sagalassus harabelerinden geçer, buna Ağlasun çayı adını verirler. Diğeri, eski Baris şehri olan Isparta'dan geçtiği için bu adı alan Isparta çayıdır. Bu su, Pisidya'nın Pambuk ovası adı verilen ovayı dolaşarak doğru güneye, hiçbir engele rastlamadan Pamfilya ovalarına akar. Bu suya aşağılarda, batıdan gelen başka bir dere daha karışır; bu derenin eski adı bilinmemektedir. Şimdiki adı Sarı su ya da Murtana'dır. Perge şehrinden geçen dere budur. Asıl (s.256) Cestrus şehrin, üç kilometre uzağından geçer. Cestrus'a yerliler Aksu adını vermişlerdir. Bu nehirle Düden'in havzaları, dört kilometrelik bir mesafeden alçak tepeler ve arızalarla denize kadar ayrılmıştır; bu noktanın adı Lara'dır. Burada müstahkem bir limanın izleri görülür. Stadiasmus M. M.'nin ölçülerine göre, burası büyük ihtimal eski Magidus denilen yerdir. Cestrus nehri Perge yüksekliğinde, artık geçit vermez; salabilmek gerekir. Bu noktanın on iki kilometre güneyinde denize dökülür. Geçtiği topraklar kışın bataklık bir ovadır[920].

Tepeler sınırı aşıldığı gibi, Pamfilya'nın geniş ovası ufka kadar gözler önüne serilir. Tepenin eteğinde, surları ve bahçeleriyle büyük bir şehir gözükür; fakat içinde hiç kimse yoktur. Burası, eski Perge (Perga) şehri

---

[918] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[919] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[920] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

harabeleridir. Şehrin kenarındaki tepenin yamacındaki Murtana köyü buranın tek varlığıdır. Eski şehrin kuzeyinde, üzeri yassı tek bir tepe vardır. Bu yassı yer, kalesidir. Bunun doğusunda görünen buna benzer diğer bir tepede, Perge (Perga)'den bakılınca görünen Sylloeum şehri vardır[921]. Aspendos şehri de ovanın ucundaki diğer bir tepeyi işgal etmiştir.

Perge (Perga)

Bu şehre Rumlar Perge, Pline[922] ve Çiçeron[923] ise Perga derler. Bu Perga adı da Pergama, Pergame gibi Hindo-Cermen dilinin yüksek yer anlamına gelen Perg kökünden türemiştir. Bundan Almanlar Burg ve Berg kelimelerini, Rumlar da Burgos kelimesini almışlardır[924].

Perge (Perga) şehri, Pamfilya'nın en ünlü şehirlerinden birisiydi; kuruluş tarihi bilinmemektedir. Burada her yıl yortu ve panayırlarına çok sayıda insanı çeken meşhur Diyana (Diane) tapınağı vardı. Strabon'un verdiği bilgiye göre, burada da Comana tapınağı gibi büyük ve görkemli törenler yapılarak tanrıçanın heykeli çıkarılır, gezdirilirdi. Bu din, Efes Diyana (Artemis)'sı ile Afrodit'in ve Anaïtis'in dinlerini temsil ederdi.

Perge sikkeleri, ortada Diyana (Diane) tapınağını tasvir eder; tanrıçanın sembolü bir koni veya sınır taşı şeklinde iki tarafı kanatlı iki sifenks, buranın deyimiyle Manapsa Pergéenne adı verilen şekildir. Bundan anlaşıldığına göre, buranın tapınağında Yunanlıların tabiriyle lakaplanan bir tanrıça heykeli vardır. Gerçekte Çiçeron, buna ilişkin "Perge'de Diyana (Diane)'nın çok eski ve saygı gören bir tapınağı vardır." diyor. Verrès: "onun sizin tarafınızdan tamamen yağmalanıp, soyulduğunu haykırıyorum. Hatta Diyana'yı kaplayan bütün altınları bile söktünüz[925]. Tanrıçanın yüzü kaba bir put olsaydı, herhâlde Çiçeron bu ifadeyi kullanmazdı." dedi[926].

Bugün Diyana tapınağı, tamamen yıkılmıştır. Yunan tarzı birkaç sütun başlıklarına göre, bu tapınak dağ üzerine yapılmıştır.

St. Paul bu şehre, yani Perge'ye da gelerek dinini yaymıştır. Putperestlerin tapınakları yıkıldıktan sonra, bu şehir Hristiyanlık için ruhanî merkez olmuştur.

---

[921] Strabon, XIV, 667-668.
[922] Pline, V, 29.
[923] In Verrem, II, I. Kitap, 20.
[924] Pline, V, 29, 1771.
[925] Cicéron, *a.g.e.*
[926] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Çiçeron'un rivayetine göre Perge ile Aspendos şehri, Romalıların dostu, müttefiki idi. Surları hâlâ mevcuttur. Şehir otuz altı hektar yer işgal ederdi. Tiyatrosu on üç bin kişi alırdı; yanındaki gösteri yeri, on bin kişilik idi.

Birbirlerini yüz kırk üç yıl ara ile izleyen İskender ve Manlius, Perge'den biraz haraç almak için, bu şehirde göründüler; ama şehir halkı her ikisi ile de dostça ilişki kurmayı becerdi. İskender'i Aspendos'a[927] götürmek için rehberlik ettiler. Achaeus'un generali, Garsyeris de Selgé'ye karşı, Pednelissus'u destekledikten sonra, ihtiyaçlarını karşılamak üzere Perge'ye geldi[928]. St. Paul ile Barnabé, bu şehre Kıbrıs adasından geldiler[929]; burada kalmayarak Pisidya Antakya'sı (Antioche de Pisidie) ve Konya (İconium)'ya gittiler. İncil'in hükümlerini oralara yaydılar; dönüşlerinde Perge'de durakladılar. Aziz Paul'un sözünün tüm Kapadokya'da etkisi öyle oldu ki özellikle Lystra ve Derbe'de olmak üzere, birçok kilisenin temelleri atıldı. Aziz Paul'un Perge'de vaazlarının dolaysız etkisini bilmesek bile, doğurduğu yankının daha az olmadığını tahmin edebiliriz; zira Hristiyanlığın ilk yüzyıllarından itibaren Perge, Pamfilya'nın başkenti gibi kabul edildi. Onca anıt arasında hiç tapınak kalıntısına rastlamıyorsak, onların yerlerine kiliseler alsın diye yıkıldıklarını düşünebiliriz[930].

Perge şehrinin terk edilme sebepleri bilinmemektedir. Terk edildiği zaman, bütün binaları olduğu gibi kalmıştı. Sonradan yıkılmasına, bir deprem neden olmuş olsa gerekir; çünkü görünüş onu gösterir ve yerden o kadar yüksek olmayan stadyumu yıkılmamıştır.

OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Antik Şehir

Kalenin bulunduğu Perge tepesi, şehrin kuzey tarafından savunulmasını sağlar. Surlar, bu tepenin eteklerinden başlayarak düzgüne yakın bir dörtgen oluşturur. Bunun belli mesafelerde kare şeklinde ya da yuvarlak kuleleri vardır. Yuvarlak olanlar, daha yeni bir dönemin eseridir. Kapıları süslü değildir; etrafında hendek yoktur.

(s.258) Kale kapısından başlayan büyük yol, şehri doğudan batıya doğru keser. Sol tarafta Korint tarzı sütunlu, bir katlı, büyük bina vardır.

---

[927] Polyb., XII, 25.
[928] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[929] Act., XII, 13.
[930] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Sağda, çok sayıda salonu olan, geniş pencereli, diğer büyük bir bina görülür. Bunun iç duvarlarında, sıva üzerine yapılmış boyalı resim izleri vardır.

Şehrin batı tarafındaki Yunan *Dor* tarzı küçük bir bina, büyük ihtimal bir toplantı salonuydu. Bunun kemer altının ortasında, yarım daire şeklinde büyük bir yer vardır. Daha ötede, çok sayıda salonu olan başka bir büyük binanın üzeri, beşik şekli kubbelidir. Bu binanın ne olduğu, tamamen belirlenememiştir.

Kemer altı yoluna dik konumdaki üçüncü bir bina, kabartmalar ve mermer kaplamalarla süslenmiştir. Binanın en iç kısmı, yani ucu, yarım daire şeklindedir. İçinde bir sıra *Korint* tarzında sütun vardır. Bunun planı, bir bazilika kilise olduğunu gösterir.

Mermerden kenar pervazları, granitten sütunları ve sütun başlıkları olan yerlere serilmiş birçok harabeleri, burada tasvir etmiyoruz. Bazilika kilisenin arkasında, iki tarafı yuvarlak iki yüksek kule ile tutulmuş, yarım daire şekilli yine büyük bina vardır. Bunun şekli ve bölümleri, tanınmış eski binaların hiçbirine benzemez; içinde sıra sütunlar vardır. Bunun da kullanım şekli belirlenememiştir. Batı taraftaki mahallenin yolu, mezarlığa gider. Burada, izleri hâlâ tamamen görülen bir su yolu ya da kanalı vardır. Perge'nin suyu, batısındaki tepelerden bir kemer ile getirilmişti; bu da Düden'in kireçli suyu gibi etrafında kabuklar yapmıştır.

Tiyatro - Stadyum

Bu şehrin en önemli ve korunmuş hâlde kalmış genel binaları, tiyatrosuyla stadyumudur.

Tiyatro, batı taraftaki tepenin yamacına yapılmıştır. Bu kuruluş; gerek muhafazası ve gerek yapısının lükslüğü açısından, bu tür binaların en önemlilerinden birisidir.

Ön sahnenin yüzü on-on bir metre yüksekliğinde beş büyük duvar oyuğu ile süslüdür, sağda ve solda orkestraya açılan iki kapı bulunur.

Sahnenin beş kapısının açıldığı büyük mimes sahnesi beşik tonozlu uzun bir koridordur. Bu koridor trajedi, hiciv ve komedi sahnelerini karşılayan üç sütun boşluğu ile bölünmüştür; yontma taşlarla yapılmış her uca yerleştirilmiş merdivenler, bir üst kata uzanır[931].

[931] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Sahnenin dört köşe mermer sütunları, dinî motifler ve yaprak kabartmalarıyla süslü sütun başlıkları çok güzeldir. Oda mermerden olan saçaklar, içinde perilerin ve çocukların oynadığı bir friz ile süslenmiştir. İkinci düzen, Korint stilidir[932].

Sahnenin çatısı üst koridor ile ilintili idi. Thymélé orkestranın önünde idi, oraya düz ayak geçiliyordu.

Nihayet, *cavea* veya salon daha az lüks değildir; diazoma duvar ayakları ile süslüdür; yukarıda iki aşağıda on sekiz dizi sıra bulunur. Tıkanıklık olmasın diye küçük merdivenler veya parodiler düşünülmüştür; son olarak da iki yan, doğrudan birinci ön sahneye açılıyordu.

Yukarı koridor tepe ile düz ayaktır; *İyon* tarzı bir sütunlu girişi vardır. İkinci ön sahnenin üçüncü sırasında şu satır okunur ('ιερείας 'Αρτέμιδος); o Diyana'nın büyük rahibesinin yeri idi.

Dış süsler, şahane bir tepe pervazını destekleyen *Dor* tarzı büyük duvar ayaklarından ibarettir[933].

Sahnenin beş kapısının açıldığı komedi salonu, beşik şeklinde uzunluğuna kubbeli ve trajedi ile (s.259) drama ve komedi sahnelerine geçen üç kısma ayrılmış büyük salon şeklindedir. Sahne önünün bir kısmı çökmüş; fakat üzerinden hiçbir şey alınmamıştır. Bu binanın önemi ve düzeni eskilerin sanatı temsildeki ustalıklarını gösterir. Yapıldığı tarihe gelince, özel işaretlerine göre, Titus döneminden sonradır.

Stadyumun alanı da hiç dokunulmamış hâlde kalmış, sadece girişi çökmüştür. Kemerler ve sütunların hepsi yere devrilmiştir.

Koltuk sıraları uzun bir kemerler dizisine dayanıyor. Bu kemerlerin tonozları, on yedi sırayı içine almak için yana eğik duruyor. Bu koltuk sıraları her on metrede bir merdiven ile birbirinden ayrılıyor. Tiyatronun ve stadyumun ne kadar seyirci alabildiğini söyledim. Stadyumun yuvarlak bölümü bozulmadan kalmış; ama girişi yıkılmıştır; kemerler ve sütun başlıkları yerde yatıyor. Épine izine rastlamadık; bu belki de sadece koşu yapılırken kullanılıyordu. Küçük Murtana köyü yıkıntıların hemen yakınındadır. Ağa, içinde, eski sütun başlıklarının ahşap sütunlara temel oluşturmaya yaradığı güzel bir ev yaptırmıştır.

Sarı suyu tek kemerli bir Roma köprüsü ile geçiyoruz; günümüzde bu

---

[932] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[933] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

köprü çobanlar ve yıkıntılar içinde otlamaya giden keçilerden başka kimsenin pek işine yaramıyor[934].

OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM
Syllaeum - Yanköyhisarı - Asarköy[935]

Perge kalesinden görünen koni şeklinde bir tepenin üzerinde, bazı binalar vardır. Syllaeum'un konumu Strabon[936] tarafından öyle iyi belirtilmiştir ki "Perge'den seçilen yüksek şehir", yanılmaktan korkmayarak bir dağa doğru yürüdüm ve modern Asarköyünde Syllaeum'un yerini buldum (Nisan 1836). Bu tarihten beri şehrin harabeleri, Strabon'un bilgilerini doğrulayan birçok araştırmacı tarafından gezildi[937].

Cestrus, Perge'nin üç kilometre doğusunda, iki noktada geçilir: Bunlar; kuzeyde, neredeyse yıkılmış bir Türk köprüsü ve biraz daha güneyde bir sal üstündendir. Bu ikinci yol en iyi olanıdır; çalılardan hemen hemen tamamen arınmıştır.

Cestrus kıyısından Perge harabeleri en gelişmiş halleri ile gözler önüne serilir. Tüm zenginlikleri ile hâlâ korunan güney surları, beyaz taşlarla örülmüş yüksek dörtgen kuleler bu harabelere canlı ve kalabalık bir şehir görünümü kazandırır. Solyma ve Toros Dağları ufuk çizgisini çizer ve akşam güneşi ile aydınlandığı zaman, az bulunur güzellikte bir manzara meydana getirir[938].

Cestrus'un ötesinde kuzeydoğuya doğru iki saat sonra, bir ağanın yaşadığı Asar° köyü adında, elli hanelik bir köy vardır. Burası eski Syllaeum'dur. Bu şehirde Perge gibi sütunlar ve kemer altları yoktur. Burası, zamanında çok ciddî tarzda tahkim edilmiş bir tabya noktasıdır. Pelasg tarzında bir suru vardır, binalarının çoğu yıkıktır. Geniş sarnıçları, kuşatma zamanlarına karşı önde gelen savunma araçlarından biri olduğunu gösterir. Dağa oyularak meydana getirilmiş geniş bir düzlük, halk meydanı olsa gerektir. Bunun yakınında, kısmen orta çağa ait bir kapısı kalmış eski bir saray harabesi vardır. Daniell, burada bir kitabe görmüş ise de hangi dilde olduğunu anlayamamıştır. Kalesi Perge'ninkinden biraz daha yüksektir. Güney tarafından, on-on iki kilometre uzaklıkta deniz görülür.

---

[934] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[935] C. Texier eserin aslında Asarköy'ün adını Hassar olarak belirtmiştir (Y.N.).
[936] Strabon, XIV, 667.
[937] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[938] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Bu şehrin halkı, surlarının arkasından, İskender'in ordusuna karşı kendilerini savunabileceklerini düşünürlerdi. İskender, burada hiç durmayarak kılavuzları olan Pergelilerin rehberliğiyle, doğru Aspendos üzerine yürümüştür. Bu şehir, Romalılar zamanında dost ve müttefik sıfatıyla bağımsızlığını korumuştur[939]. Bizans döneminde ruhanî liderlik merkezi (s.260) ve Pamfilya'nın son kalan Hristiyan şehridir. Buranın ruhanî lideri Perge ve Aspendos'un terk edildiği sıralarda yine vardı.

Syllaeum'un kuzeyindeki kanyon vadiye, Kırk Geçit adını verirler; buradan Pambuk ovasına çıkılır; buradan da bir yayla ve vadi yoluyla Pednelissus harabelerinin bulunduğu Baoulo'ya gelinir. Buraya, Isparta yoluyla Cestrus'un yüksek vadilerinden de ulaşmak mümkündür.

OTUZ ALTINCI BÖLÜM
Pednelissus - Kara Baoulo

Pednelissus şehrinin yeri, coğrafyacılar tarafından Toros'un Pamfilya'ya bakan güney yamaçları üzerinde, üstü kapalı olarak gösterilmiştir. Bu yöre, Çiçeron'un Éleuthérocilienler adını verdiği ve egemenliği altına almak için iki lejiyonla gittiği yerdir.

Eğirdir'den hareketle, güneybatıya giden bir yoldan, Aksu ırmağı (Cestrus)nın kaynakları tarafına gidilirse, Küçük su adındaki derenin kaynağına gelinir.

Buralar ıssızdır ve yolculuğu zordur. Çam ve ardıç ormanlarıyla kaplıdır. İkinci gün, bahçelerle çevrilmiş, orman içine saklanmış, camili bir büyük köy olan Baoulo'ya varılır. Bu nokta, denizden yaklaşık olarak bin metre yüksektir.

Bu köyün on beş kilometre kuzeyindeki eski harabelere, oralılar Kara Baoulo adını verirler. Bunlar Pednelissus şehri harabeleridir; güneyde, ormanlı ve kayalık bir tepe ile kapanmış bir düzlüğün yamaçlarına kurulmuştur. Kısmen düz, kısmen dere içidir. Batı tarafında büyük kesme taşlardan yapılmış sağlam bir bina harabesi görülür. Karşısında, ikinci bir kalenin harabesi vardır. Bunları ayıran (s.261) alanda düşmüş sütunlar, lâhitler ve kaleden kopmuş büyük taşlardan meydana gelen enkaz yığınları vardır.

Ovaya açılan bir boğazın girişinde Jüpiter'e ait büyük bir tapınağın harabesi durur. Bunun boyu uzundur, genişliği on yedi adım vardır; büyük kesme taşlardan yapılmıştır. Yarısı yıkık durumdadır. Etrafı

[939] Cicéron, *a.g.e.*

bina enkazı ve sütun parçalarıyla doludur. Direk başlıkları görülmez; fakat üç metre boyu, bir metre yüksekliği ve elli santimetre kalınlığı olan kenar pervazları ve saçak altı, sütun üstü parçaları vardır.

Bir taşın üzerine kazınmış ve "Triquetrum" adıyla tanınmış olan ambleme benzeyen ve genellikle Likya ve Pisidya'da yaygın olan resimler, burada da vardır. Buranın sembolü, ortak bir noktadan, yani bir merkezden eksene doğru yürüyen üç insan bacağıdır. Bu sembol, Sicilya[940] sikkelerinin de bir çoğunda vardır. Birçok kapı duvarayağı da silmelerle bezenmiştir[941].

Boğazın girişinde ve tapınağın yakınında, kesme taştan yapılmış büyük bir bina ile aynı yapının yüksek kulesine çıkan on metre genişliğinde, on dokuz ayak bir merdiven vardır. Etrafı, başka birtakım eski binalarla doludur.

Geride, Jüpiter tapınağının şekil ve büyüklüğünde ikinci bir tapınak daha vardır; bunun duvarları tam ve sağlamdır. Bunun, halk meydanına ait olduğu zannedilir. Kuzeydeki harabeler, güneydekiler kadar çok ve geniş değildir; fakat harap hâlleri, ayrıntılarıyla incelenmelerine engeldir. Buradaki tek küçük tapınak, kitabesine göre Jüpiter Serapis'e tahsis edilmiştir. Etrafında birçok sütunlar yatar. Çok az miktarda lâhitler de vardır. Mezarlığın, şehrin daha ötelerinde olması gerekir.

Yörükler, buranın enkazını alarak sürülerine ağıl çevirirler. Baoulo köyü de mezartaşı yapmak için alır. Schoeborn'un bu harabeleri gezdiği günün ertesi günü ormanda çıkan büyük yangın bütün incelemelerimizi bıçak gibi kesti[942].

Pednellessus şehri, Strabon tarafından Aspendos'un üstünde, Köprüçay (Eurymédon) vadisinde gösterilmiş ve Pisidya şehirleri içinde sayılmıştır; fakat Hiéroclès, burayı Pamfilya'dan sayar[943].

Çiçeron'un, bu şehir adını tahrif ile Pendenissus yazmasına şaşmalıdır. (262) Eskiler buna hiç dikkat etmezlerdi. Örnek olarak, tarihçi Arrien de Termessus'u Likya şehirlerinden Telmissus yazmıştır. Bizans İmparatorluğu döneminde, özellikle Hiérocles'in çizelgesinde ise, bu adlar tanınmaz bir hâle gelmiştir: Selgé, Serpé'ye; Pednelissus ise Pastorelissus olmuştu. Buna bugün Kara Baoulo adını veriyorlar.

---

[940] Eserin aslındaki Sicilya kelimesi, Ali Suat'ın çevirisinde Kilikya olarak yer alır (Y.N.).
[941] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[942] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[943] Strabon, XII, 570; Ét. Byz., *Pednelissus*.

Çiçeron'un kısaca tanımladığı harekatları kavramak için, bu şehrin bir coğrafya haritasının bulunmasının ne kadar ilginç olacağı görülüyor. Tarih araştırmalarına bu hizmeti sunmayı düşünecek kimse, Baoulo halkının daha yaylaya çıkmadığı zamanı, yani Mayıs ayının başını seçmesi gerekecek. Yoksa, bu ıssız yerlerde birkaç gün kamp kurmak için[944] gerekenleri yanında getirmelidir[945].

OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM
Cestrus'un Yukarı Havzası - Isparta - Ağlasun (Sagalassus)

Hamit Paşalığının merkezi ve bu şehirlerin en büyük ve en güzeli olan Isparta kasabası, Ağlasun Dağının eteğinde ve Cestrus suyunun doğu kolu üzerindedir. Bu şehir, ticarî faaliyetleri ve manzarasının güzelliği ile önemli olup, eski ve yeni eserlerinden, incelemeye değer hiçbir şeye sahip değildir.

Şehre girerken, minaresi İstanbul camilerininkine benzer, büyük bir camisi vardır. Başka otuz kadar mahalle camileri vardır. Bunların etrafı, çoğunlukla ağaçlarla çevrilidir. Bahçelerin ve ağaçlıkların verdiği güzel manzarayı, bazı gezginler Bursa ile karşılaştırırlar. Isparta Rumları, kendi dillerini unutmuşlardır; hepsi Türkçe konuşurlar. Bu yörenin Rumları, genellikle böyledir. Türkler, buraları ele geçirdikleri zaman, Rum okullarını kapatmışlardır. Hükümet de Rum çocuklarının dinî eğitim almalarına engel olmuştur[946]. Bugün Yunan okulları kurulmasına karşı çıkış artık o kadar çok açık değildir; ama Hristiyan çocukların eğitimi için yapılacak çok şey vardır. Yunanlıların çok zavallı durumda dört kiliseleri var. Isparta Pisidya piskoposluğunun merkezidir; fakat bütün bunlar neredeyse adı vardır, kendisi yoktur; zira piskoposun etkisini dışarıya yayma imkânı da asla bulunmamaktadır[947].

Paul Lucas, Isparta'yı 1706 yılında ziyaret etmiştir. Isparta o zaman kalabalık ve zengin bir kasaba imiş. O zamanlar ilaç ile yün, deri ve zamk gibi ana maddelerin ticareti, oldukça önemliydi. Yerliler, buralarda daha incelenmemiş bazı eski eserlerin olduğunu söylerler. Bunlar, Pisidya'nın bağımsız olduğu dönemde sayısı çok olan ve sonra Romalılar tarafından birer birer yıkılan müstahkem kalelerdir.

---

[944] Schoenborn, IX, 575.

[945] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[946] Türkler hiçbir zaman din özgürlüğüne engel getirmemişlerdir. Yazar bu varsayımı, Avrupalılarla kıyaslayarak yapmıştır (Ç.N.).

[947] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

(s.263) **Ağlasun (Sagalasus) - Kremna**

Isparta'nın otuz altı kilometre güneyinde, Ağlasun köyünde, Paul Lucas'ın çok güzel tasvir ettiği eski Sagalassus harabeleri vardır. Isparta'dan Ağlasun'a giden yol, önce ufak bir ovayı takip eder, bir saat sonra dağlara girilerek içinde küçük bir dere akan bir vadinin başında bulunulur. Bu dere yerlilerin Ağlasun çayı adını verdikleri Aksu ırmağı (Cestrus)nın bir koludur. Otuz kadar evden oluşan Ağlasun köyünün civarı, eski şehrin harabe ve lâhitleriyle doludur. Sagalassus yaylası, volkanik kayalardan ve özellikle feldspat madeni arasından yükselen sünger taşı tepelerinden oluşmuştur. Civar dağlar, kalker türündendir.

Sagalassus harabeleri, milâdî ikinci yüzyıla ait eski eserlerin değer ve düzeninden çok o eserlerin büyüklük ve genişliği açısından dikkate değerdir.

Köyün güneyinde, Arundell bazı kabartma parçaları bulmuştur. Şehrin harabeleri, vadiye hâkim uzun bir setin üzerindedir. Binaların çoğunun bir depremden etkilendiği görülür; parçaların çoğu, düştüğü yerdedir ve surları hâlâ ayaktadır.

Harabelerin bulunduğu setin sonunda, uzunluğu yaklaşık olarak kırk iki ve genişliği yirmi metre, büyük bir bina gözükür. Büyük boylarda taşlardan yapılmış olan setin duvarı, hemen hemen yüz metre boyunda vardır. Bu düşmüş ve yıkılmış taşların arasında, birçok mimarî süsleme parçalarıyla bedenleri görülür. Biraz ötede, boyu yüz metreyi geçen bir kemer altı vardır. Kaidelerden birinin üzerinde, "Pisidya'nın Sagalassus şehri" kitabesi okunur. Kemer altı sütunlarının başlıkları, Korint tarzındadır. Burası, *gymnase* binasıyla son bulur. Bu binadan az ötede arazi, yamacında mezar ve anıt mezarların serpiştirilmiş olduğu dik bir bayır oluşturur[948].

Tiyatro doğuda yükselir, en iyi korunmuş anıt budur. Yapının gövdesi bütün depremlere karşı koydu. Ön sahnenin süsü, parçaları orkestraya yayılmış bir saçağa destek veren bir dizi sütundan oluşuyor. Ortadaki büyük kapı ve iki yan kapı ile mimesler salonu hâla ayakta; ön sahnenin uçtaki iki kapısı yıkılmıştır. Her ne kadar yıkıntılarla kaplı olsa bile, pulpitum hâlâ ayakta, pulpitumdan orkestraya inen ve koronun yer değiştirmesine yarayan merdivenlerin izleri fark ediliyor. Bu da Sagalassus'da sahne gösterilerinin Yunanlıların sahneye koyuş tarzına göre yapıldığını kanıtlar görünüyor. Salon, girişi sağlayan merdivenlerle birlikte kırk sıra koltuğunun tümünü muhafaza ediyor. Orkestra boşluğu dansçıların bölümünü kaplayan birkaç çalı çırpı ve meyve ağaçları dışında hemen hemen boş

[948] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

kalmıştır. Sütunlu yukarı girişten geriye hiçbir iz kalmamış; ama herhâlde öyle birşey vardı. Sahnenin bu bölümü kuzeyden çok, güney şehirlerinde gereklidir. Akropol çok köşeli taşlarla örülmüş bir sur ile çevrilmiştir; etrafta merkezde bulunan bir tapınağın kalıntıları vardır. Roma dönemi binalarına, birçok kilise ve diğer Hristiyanlık anıtlarını eklemek gerekir. Sagalassus uzun bir süre Psidya'nın piskoposluk merkezi olmuştur.

Sagalassus'un bir dağ yamacında ki konumu, üst üste taraçalarda yükselen anıtlar, bu muhteşem tapınaklar, saraylar, revaklar, tiyatrolar ve *gymnase*'lar bütünü şehre ihtişamlı bir görünüş kazandırıyordu; fakat bu anıtların neredeyse barbar denebilecek kaba çizgileri ile İyonya anıtlarının zevki, inceliği ve mükemmelliğidir[949].

(s.264) Sagalassus şehri, Pisidya'nın ikinci şehriydi. Strabon, bu adı Selgessus diye yazar. Milyas'ın kenarında ve yüksek dağların arasındadır. Bu şehrin sikkesinde Cestrus adı yazılıdır.

Dağlık olmakla beraber, bu memleket verimlidir; halkı bütün Pisidya'nın en savaşçı adamları olarak meşhur idiler. İskender, Termesus geçidini açtıktan sonra, Sagalassus üzerine yürümüştü. Buralılar, şehrin önündeki korunması mümkün olan bir tepeyi tutarak düşmanı beklediler. İskender, bunları mevzilerinden kovarak şehre saldırdıktan sonra, orayı ele geçirdi ve Pisidya'nın geriye kalan kısımları, silahlarını teslim etti.

Manlius bu şehre saldırmadı; fakat yöresini yağma etti ve yıktı; halkını elli talent ile yirmi bin medimne[950] buğday vermeye mahkûm etti.

Diğer müstahkem bir yer olan Cremna şehri, Sagalassus'un kuzeyinde ve bu şehirden beş kilometre uzaktadır. Girme (Ghirme) köyü, şimdi bu şehrin yerini işgal eder. Kale duvarlarıyla tapınağın ve birtakım binaların harabeleri, hâlâ mevcuttur.

Eğirdir adındaki büyük göl, Pisidya sahasının ortasını işgal eder; suları güneye doğru akar ve yerlilerin dediği gibi, yer altından gider. Türkler bu yeraltından giden sulara, Düden ve Rumlar Katabatahra adını verirler.

Küçük Eğdir ya da Eğirdir kasabası, gölün güneybatı kıyısındadır, burada eski eserlerden hiçbir şey yoktur. Ritter, bu kasabayı eski Seleucia Sidera şehri sayar. Gölün adalarından birindeki manastır ya da kilisede, çok eski tarz resimler vardır. St. Paul'ün ikâmeti ve vaazlarıyla tanınan Yalvaç

---

[949] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

[950] Elli litre ağırlığında bir eski Yunan ölçüsüdür (Ç.N.).

(Yalobaç) köyü, gölün kuzey havzasında idi. Bunun lakabı Caesaraea idi. Burası, Menderes Manisası (Magnésie du Méandre)'nın Magnetleri tarafından kurulmuştu.

(s.265) OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Belkıs (Bal Kız) Sarayı - Aspendos

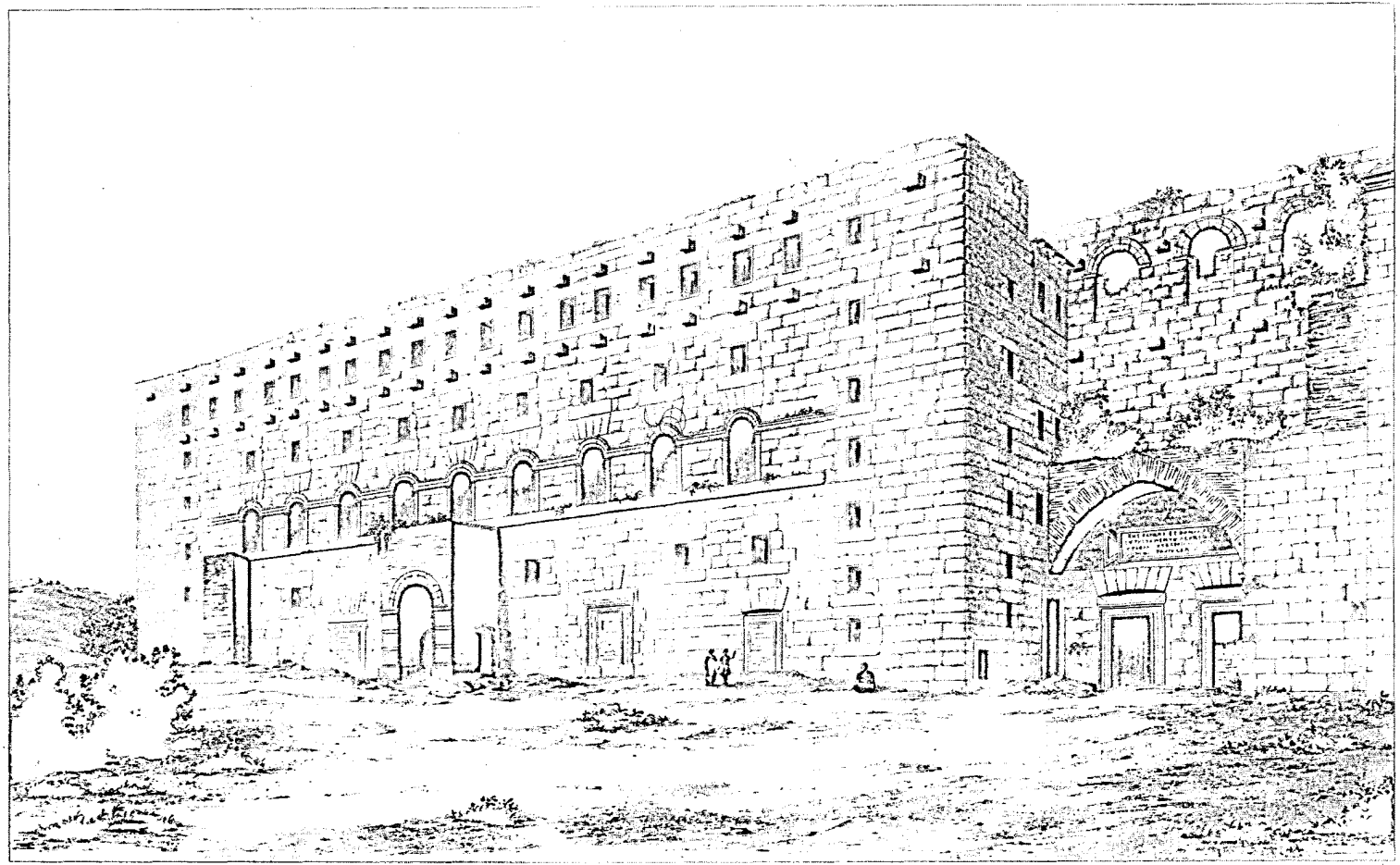
Syllaeum'dan çıktıktan bir saat sonra, ağaçları yüksek, sık bir ormana girilir. Yolun biraz kuzeyinde Pinalar köyüne rastlanır ve altı kilometre doğuya doğru gidilince, bir tepe üzerinde Kuşlar köyü gelir. Göz alabildiği kadar yeşilliğe ve bu bakir ormanın güzelliğine rağmen, burada gece yatmak tehlikelidir. İngiliz gezgini Daniell, burada tehlikeli bir hummaya tutularak ölmüştür.

Sardemisus Dağı, Pline tarafından "Perge ile Aspendos arasındadır" diye tarif edilmiştir. Bizanslı Étienne de Jüpiter Sardessius dininin yaygın olduğu bir Sardessus şehrinden söz eder. Burada Hasar ya da Syllaeum Dağında, eski bir şehir olmak üzere Kuşlar köyünden başka bir yer yoktur. Bu son yer, Sardemissus şehrinin yerine uygun düşer. P. Mela bu şehri Sardemissu diye adlandırır.

Köprüçay (Eurymédon) kıyılarına ulaşmak için katetiğimiz yol boyu, çevrede herhangi bir göl var mı diye boşuna sorduk, yerliler sürekli öyle birşey duymadıklarını söylediler. Kışın bataklık olan bazı çukur alanları göl kabul edilir; ama Haziran ayında tamamen kururlar; bu da bize Capria gölünün kurumuş olduğunu söyleme izni verir. Strabon bataklık bir lagünden göl diye söz etmezdi.

Başka gezginler, kulağa Capria gölünü çağrıştıran ad olan *Capri* ve *Capri suyu*ndan söz ediyorlar. Bu bir tercümanın yaptığı sözcük hatasıdır. Eurymédon'un aşağı akışına Köprü su denir ve ırmak ağzındaki küçük köyün adı, Köprü Pazar'dır. Birinin anlamı, ırmak üzerine kurulmuş eski bir Roma köprüsü nedeniyle Köprü ırmağı ve diğeri, Köprü Pazarıdır; çünkü komşu köyler her hafta pazar kurmak için toplanırlar. İşte Capria gölünden kalan tüm anılar bundan ibarettir. Kendisine çevrede Köprü veya Capri adında bir yer olup olmadığı sorulan her köylü, mutlaka olumlu bir cevap verecektir[951].

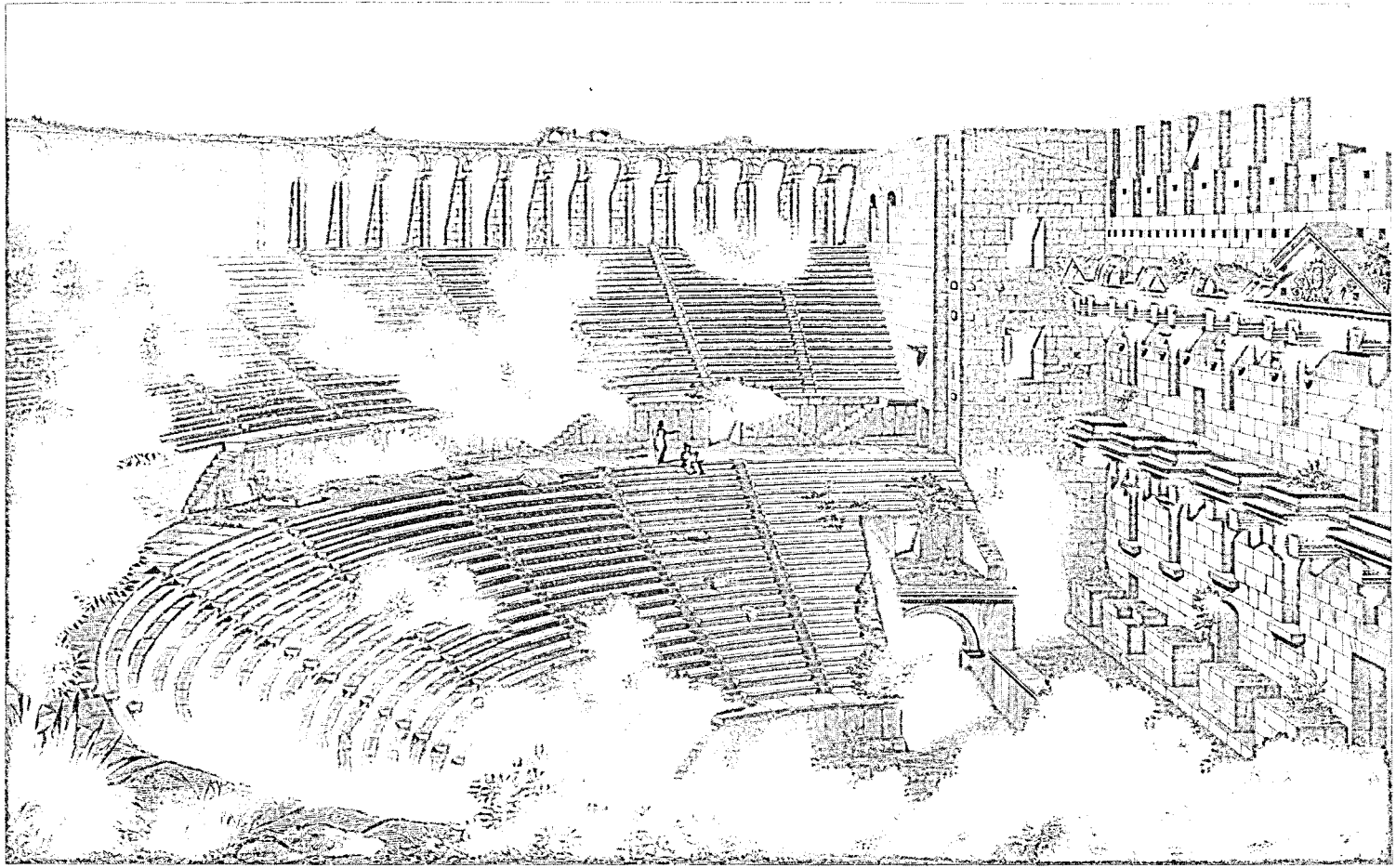
[951] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

Clara Lemaitre sculpt

ASPENDOS(ASPENDUS). TİYATRO

Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

ASPENDOS(ASPENDUS). TİYATRODAN GÖRÜNTÜ

Aspendos

Aspendos şehri, Perge ovasının sonunda, denizden altmış stade mesafede, yalnız bir dağın üzerine kurulmuştu. Harabelerinin bulunduğu köyün adı, Belkıs (Bal Kız) sarayıdır. Bura Türk ve Türkmenleri, bunun hikâyesini söylerler. Güyâ "yılanlar (s.266) padişahı", "arılar kraliçesine" aşık olmuştu. Bu kraliçe, civar ormanlarda otururdu. Evlilik teklifi reddedildiğinden, "Yılanlar Padişahı" bu kraliçeyi kaldırmak, kaçırmak kararını verdi. Bunu yapabilmek için vadinin, yani derenin içine, şimdi harabeleri görünen büyük köprüyü yaptırdı. Bir yıl sonra kraliçe öldü ve geriye bir kız çocuğu bıraktı. Bunun adı Belkıs'tır. Yılanlar Kralı, bu koca sarayı kızı için yaptırdı ve en tepesine kızın resmini koydurdu.

Türkmen, bu masalı anlatırken, Toros'un eteğinden gelerek şehrin dağında biten su kemerlerini gösterir. Belkıs sarayı ise çok iyi şekilde kalmış büyük bir Roma tiyatrosundan başka bir şey değildir.

Aspendos harabeleri, dağın üzerinde dağınık hâldedir. Burada bir şehri süsleyen bütün binalar bir araya toplanmışsa da bunlar, o görkemli ve hayran bırakan tiyatronun yanında sönük kalır.

Gerçekten de sadece ahşaptan parçalar eksiktir. Kapılar, kapak ve duvarlarda kalan lehim deliklerindeki bütün yapı kafesi ekleme dişlerine de rastlanıyor.

Ön sahnenin cephesi kabartmalı iri kesme taşlardan yapılmış, içeriye, üç büyük kapıdan giriliyor.

Birinci katta bir dizi çemberli pencere bulunuyor ve duvar vélanın direklerini desteklemeye yarayan bir dizi delikli konsol ile taçlandırılmıştır. Onun Orange tiyatrosu ile çok ilgili olduğu görülüyor. Bütüne göre çıkıntı yapan büyük cephenin her iki yanında orkestraya açılan iki kapı bulunuyor[952].

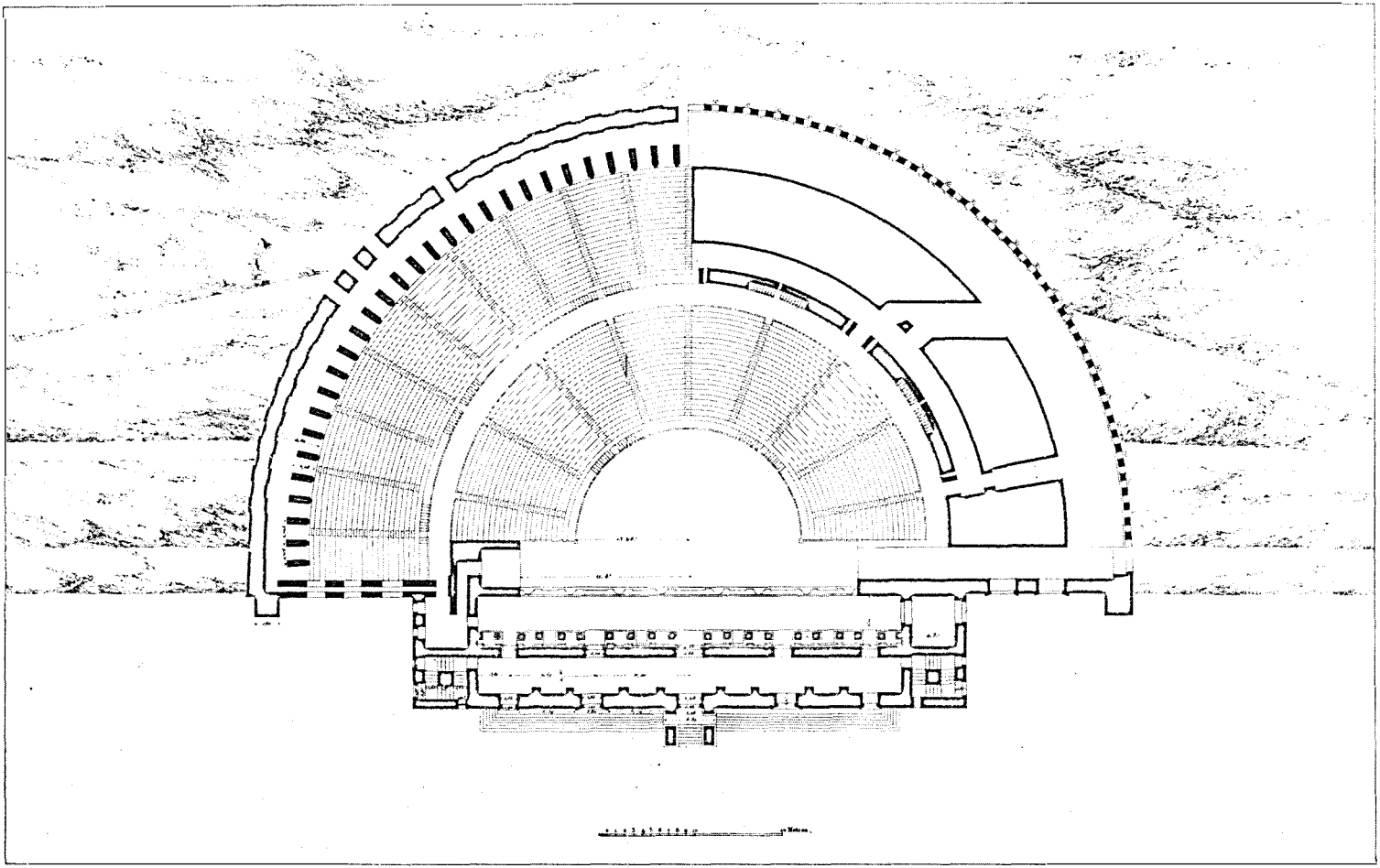
Her kapının üzerinde Rumca ve Latince iki dilde kitabeler vardır. İçerikleri şöyledir:

"Vatanın tanrılarına ve Augustelerin hanedanına."

"Acurtius Crispinus Arruntianus ve Acurtius Auspicatus Titinnianus, bu binayı Acurtius Crispinus'un vasiyetine uyarak yaptırdılar."

Kitabedeki Domui augustorum kelimelerinin yeterince işaret

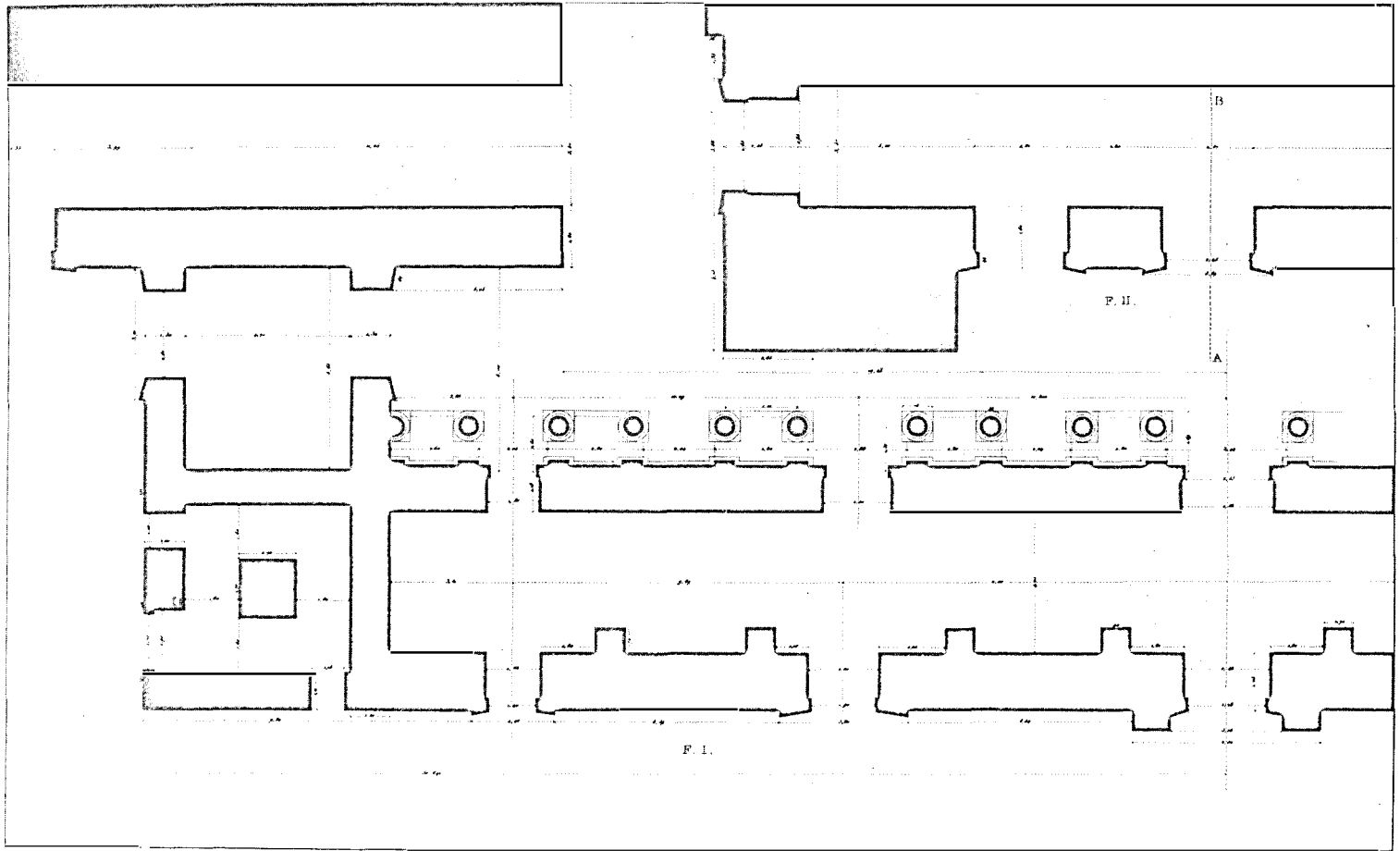
[952] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

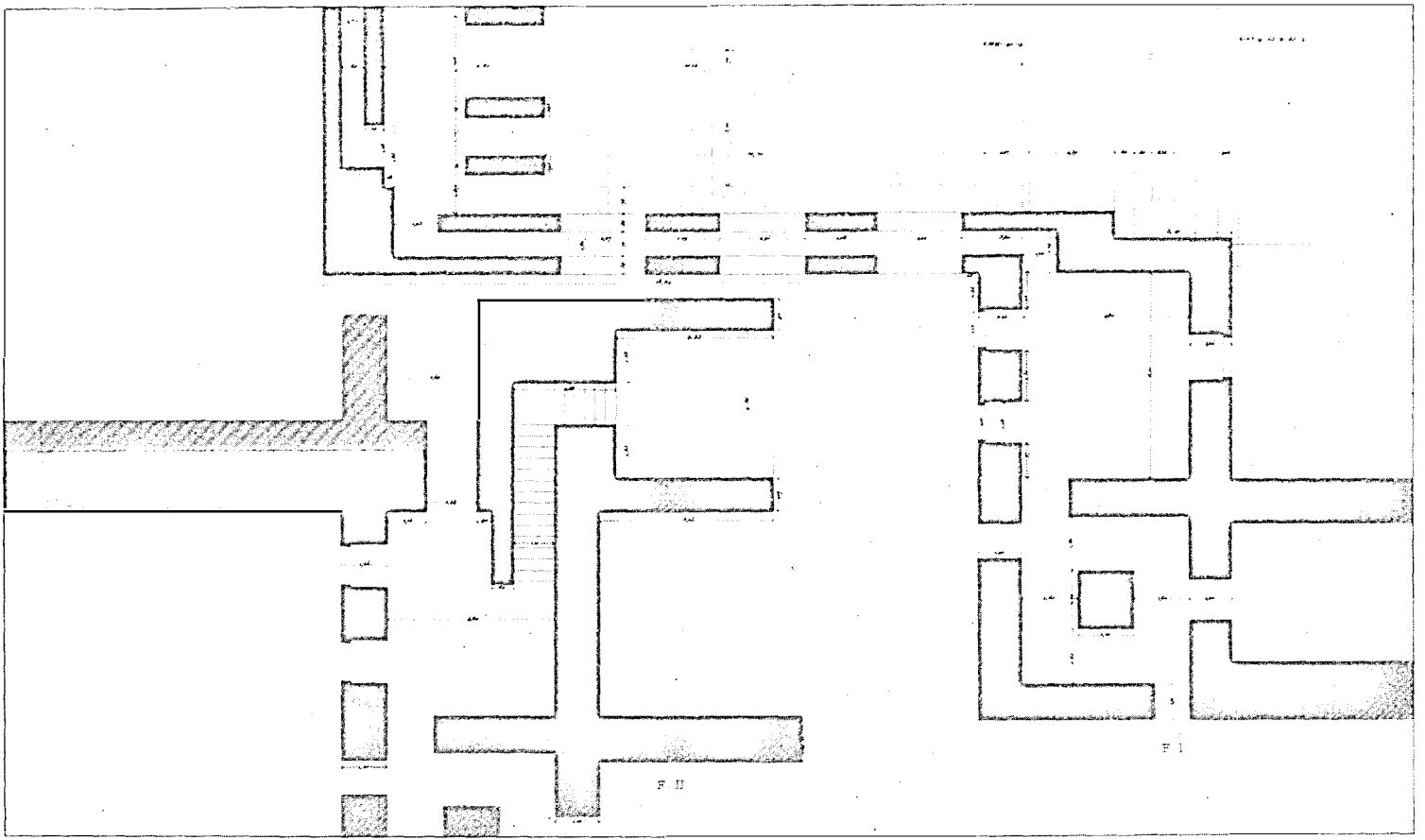
ASPENDOS(ASPENDUS). ZENON TARAFINDAN YAPILAN TİYATRONUN PLANI

Ch. Texier delt

Auguste Lemaitre sculpt

ASPENDOS(ASPENDUS). PROSCENİUM'UN PLANINDAN AYRINTI

Ch. Texier delt

Atelier Lemaitre

ASPENDOS(ASPENDUS). TİYATRO CAVEASININ BİR KESİMİNDEN AYRINTI

ettiğine göre, bu tiyatro İmparator Antonin'in ve Lucius Vérus'un zamanında yapılmıştır.

İç kısma yerleştirilmiş başka bir kitabe, bize bu eserin mimarının adını söyler[953]:

"Senato ve halk, tiyatro ve şehrin mimarı Zénon'a saygılarını sundu. Ona tiyatronun içinde bir heykel ve hipodromun yanında bir bahçe hediye ederek onurlandırdı."

Büyük mim salonu sahnenin tüm genişliğine yayılır; yukarıda daha başka iki koridor vardı. Bunlar birinci katınki ve makinaların servis salonudur. Mim salonunun iki ucunda üç kata çıkan iki merdiven vardır, kanatlarda şüphesiz oyun başkanlarına ayrılmış odalar bulunur.

Sahneye beş kapıdan giriliyor; ortadaki kraliyet kapısı en yüksek olanıdır[954].

Sahne önü cephesi, iki sıra sütun ile süslenmişir. Zemin katındaki sütunlar, *İyon* tarzıdır. Sütundan yukarı saçağa kadar olan kısım, beyaz mermerden yapılmış kurbanların başları ve trajik maskelerle süslenmiştir. Yukarı kat sütunları Korint tarzıdır; firizleri kabartma dallarla süslüdür. Sütun sıralarının tam ortasındaki büyük cepheye, üç köşeli kapı üstünde çıplak bir kadın heykeli kazınmıştır. Bir çiçeğin çanağı (s.267) içinden çıkan bu saçları dökük kadın, iki elinde birer dal tutuyor hâldedir. Bu heykele köylüler Belkıs derler.

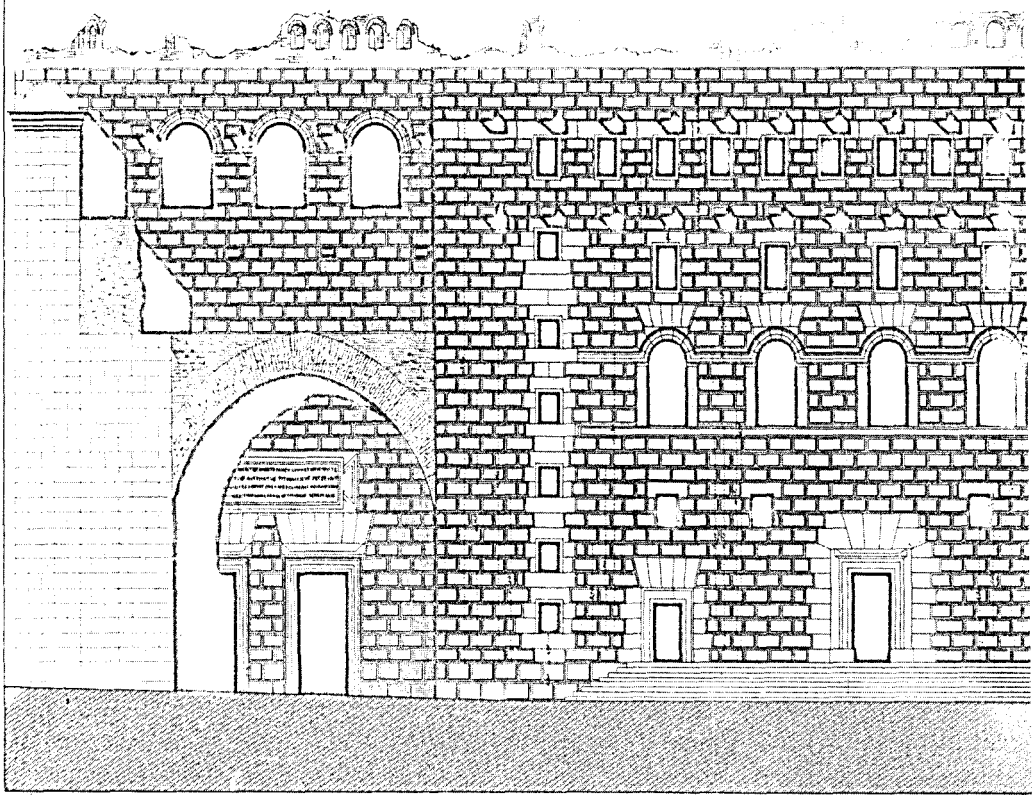
Seyirci yeri basamaklarının hepsi mevcuttur, birinci katta yirmi bir, ikincide on sekiz sıra vardır. Merdivenler bütün katlara çıkıyor ve iki büyük kapı dışarıdan ilk ön sahneye açılıyor[955].

Yukarı kemer altı tamamen mevcuttur; elli üç kemeri vardır. Sütunların yukarısında çıkmalar olduğuna göre, buralarda büstlerin olduğu kesindir. Sahne önünün iki tarafında, yöneticiler için birer loca vardır.

Pulpitum kütle biçimindedir; iç düzenlemeleri fark etmek mümkün değildir. Karşılıklı kanatlarda ve sütunların üstünde sahneyi kaplayan iskeletin ekleme dişleri fark ediliyor. Yaklaşık sekiz metre genişliğinde bir sundurma meydana getiriyor. Üst bölüm çatı koridoru ile bağlantılıdır. Bu yapıyı gördükten sonra, eski tiyatroların sahnelerinin düzeni, makinaların işleyişi üzerine hiç şüphe kalmıyor. Catablema diye adlandırılan bu büyük

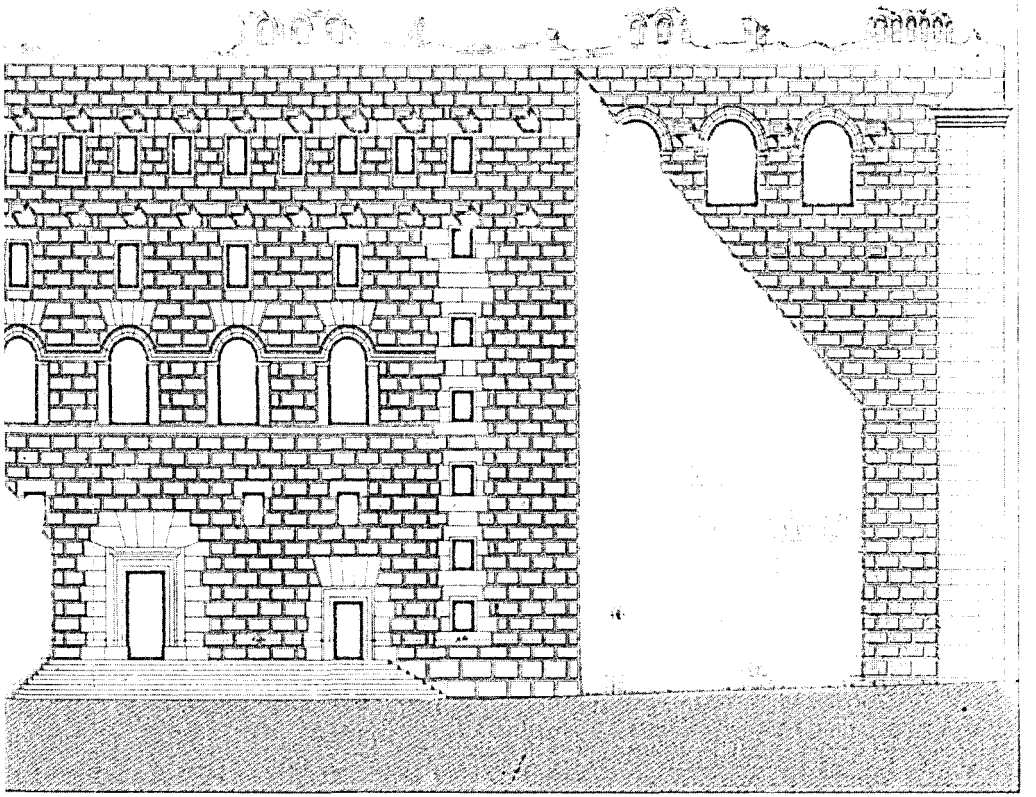
---

[953] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[954] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[955] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt

ASPENDOS(ASPENDUS).

Lemaitre sculpt

ESİNİN RÖLÖVE ÇİZİMİ

bezin kaldırılması ve indirilmesi çatıdan yapılıyordu. Pollux'un tasvir ettiği bütün makinalar bu yapıda yerlerini buluyor. Orkestra bugün boştur, Roma tarzı gereği koltukları mı vardı, yoksa Yunan tarzı koronun gösterileri için mi kullanılıyordu, bilmiyoruz[956].

Bu tiyatroda, çöküş döneminin son zamanlarına kadar oyunların gösterildiğini, kaba resimler ve düzgün olmayan şekiller ortaya koyar.

Tiyatronun yanında, yine mimar Zénon'un yaptığı hipodrom vardır. Burası harap hâldedir. Dağın tepesinde, halk meydanının (agora) harabesi ve bazilika kilise vardır.

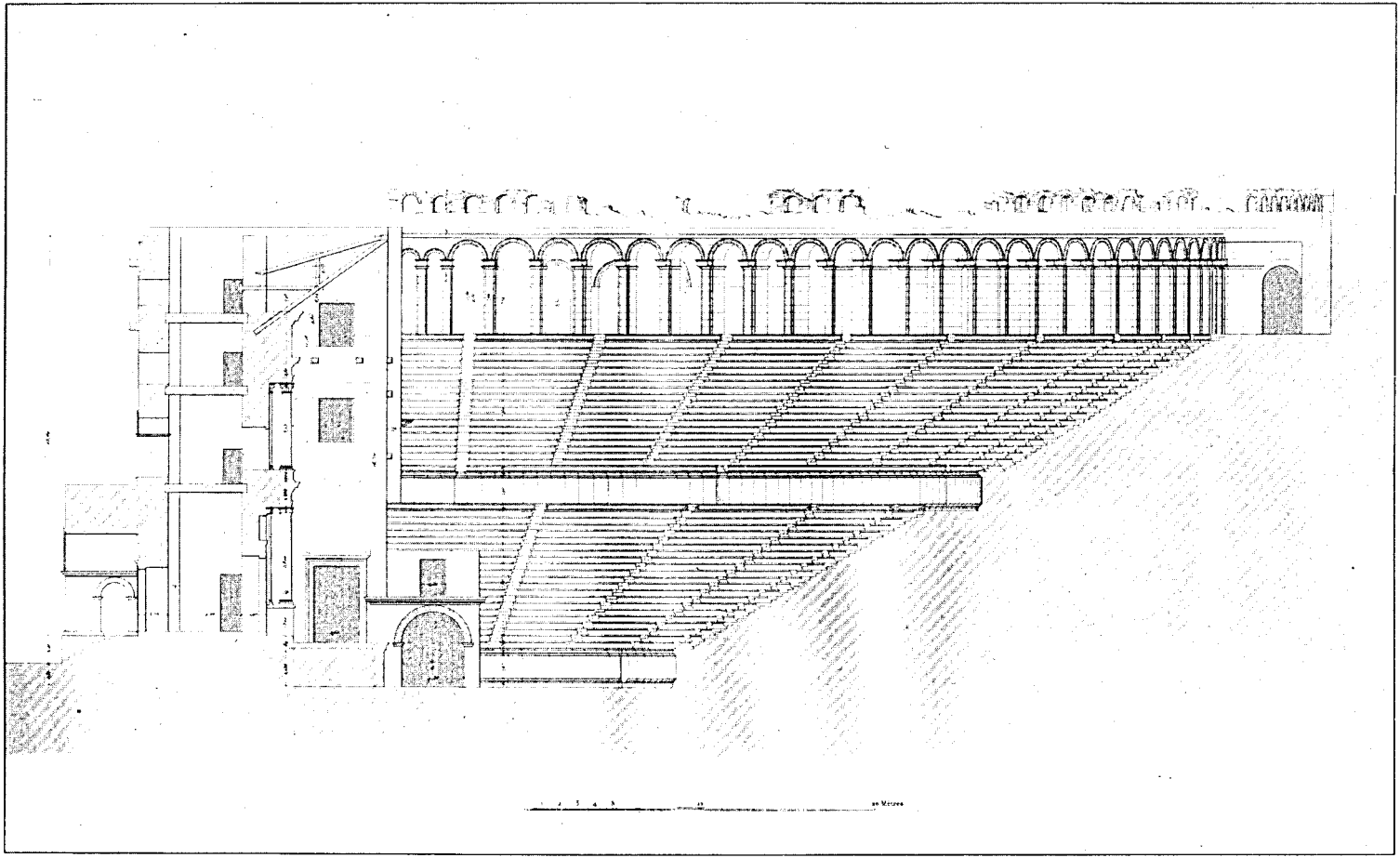
Çift sıra kavisli su kemerleri, ovayı geçerek gelmiştir. Bunlar, kesme taştan yapılmıştır. Su, Aspendos Dağına yaklaşınca yükselir ve Kalamaki'de olduğu gibi bir su terazisi olur ve o hizada da bir su deposuyla birleşir. Argos kolonisi olan bu Aspendos şehri, Pamfilya'nın en eski şehirlerinden birisidir. Milâdî beş asır öncesinden bu yana mevcuttur. İskender'in geçtiği yer olmuştur. Aslında o kadar müstahkem bir şehir değildi. Fakat çok değerli heykelleri ve süslü binaları vardı. Prokonsül Verrès, en güzel heykelleri alıp çıkarmış ve çok meşhur bir saz çalan heykelini, kendi evine götürmüştür. Bunları Çiçeron söylüyor[957]: Aspendos, bildiğiniz gibi, eski bir Pamfilya şehridir. Bu şehir çok değerli heykellerle dolu idi. Şu veya bu yontunun çalındığını söylemeyeceğim. Verrès tapınaklardan ve halka açık yerlerden hepsini çaldınız. Arabalara yüklenip şehir dışına çıkarıldılar. Çiceron, Verrès'in dairesine koydurduğu ünlü heykel Aspendos'un Ud Çalgıcısını hatırlatıyor. Böylece yağmalanan Yunan şehirlerinin Bizanslılar zamanında boş binalardan başka birşeyleri yoktu. Heykellerden sonra, mezarlar soyuldu ve halk yavaş yavaş çekip gitti[958].

Köprüçay (Eurymédon) ağzının eski zamanlardan beri epeyce değiştiği görülmektedir. Alüvyonlar, denizi ileri sürmüştür. Pomponius Méla[959] zamanında "Çok yüksek bir tepeden Argiyenlerin müstemlekesi Aspendos şehri denizi görürdü"; şimdi ise deniz on beş-on sekiz kilometre arasında uzaklaşmıştır.

Köprüçay (Eurymédon) nehrinin ağzı, milâttan önce 469 yılında Atinalıların İranlıları yenmesiyle tanınmıştır. Bu olay, Atinalı Cimon'un İranlıların üç yüz elli ve bir rivayete (s.268) göre altı yüz gemisini perişan

---

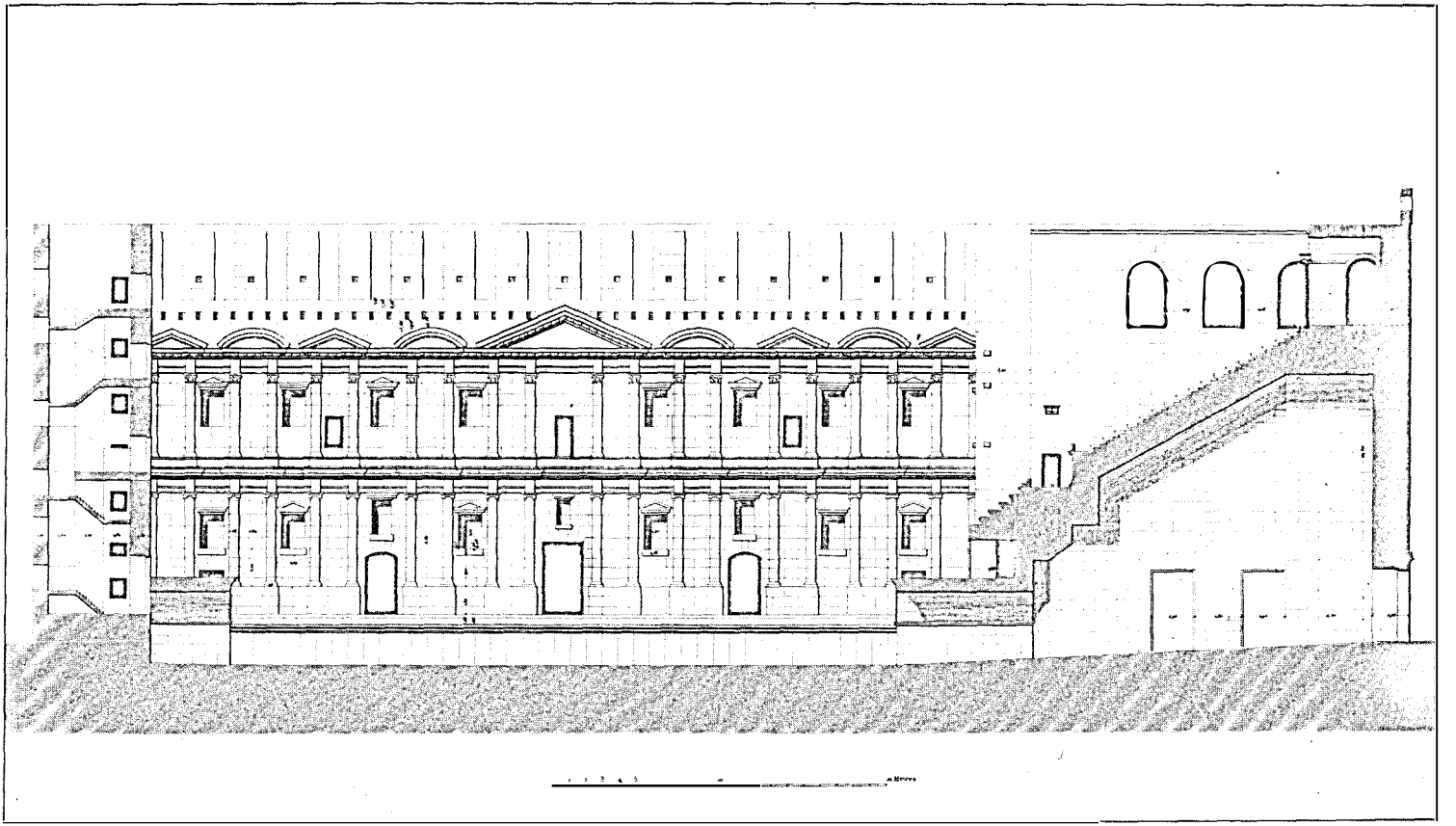
[956] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[957] In Verrem, II, I. Kitap, 20.
[958] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son sekiz cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[959] P. Méla, I, 14.

Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

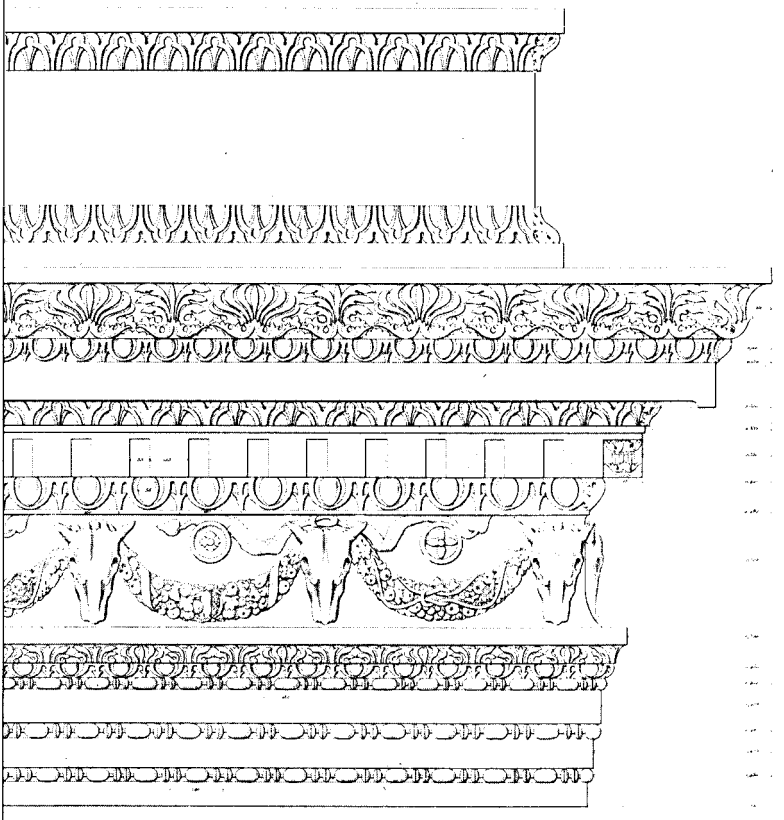
ASPENDOS(ASPENDUS). TİYATRONUN RÖLÖVE KESİTİ

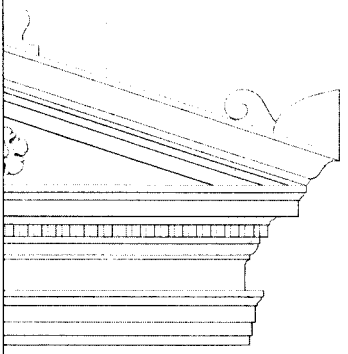
Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

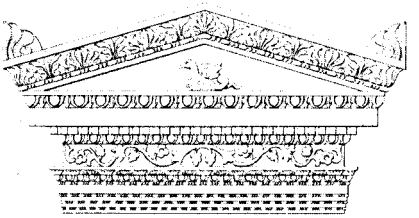
ASPENDOS(ASPENDUS). TİYATRO. PROSCENİUM CEPHESİNİN RÖLÖVE ÇİZİMİ

F. I.

F. II.

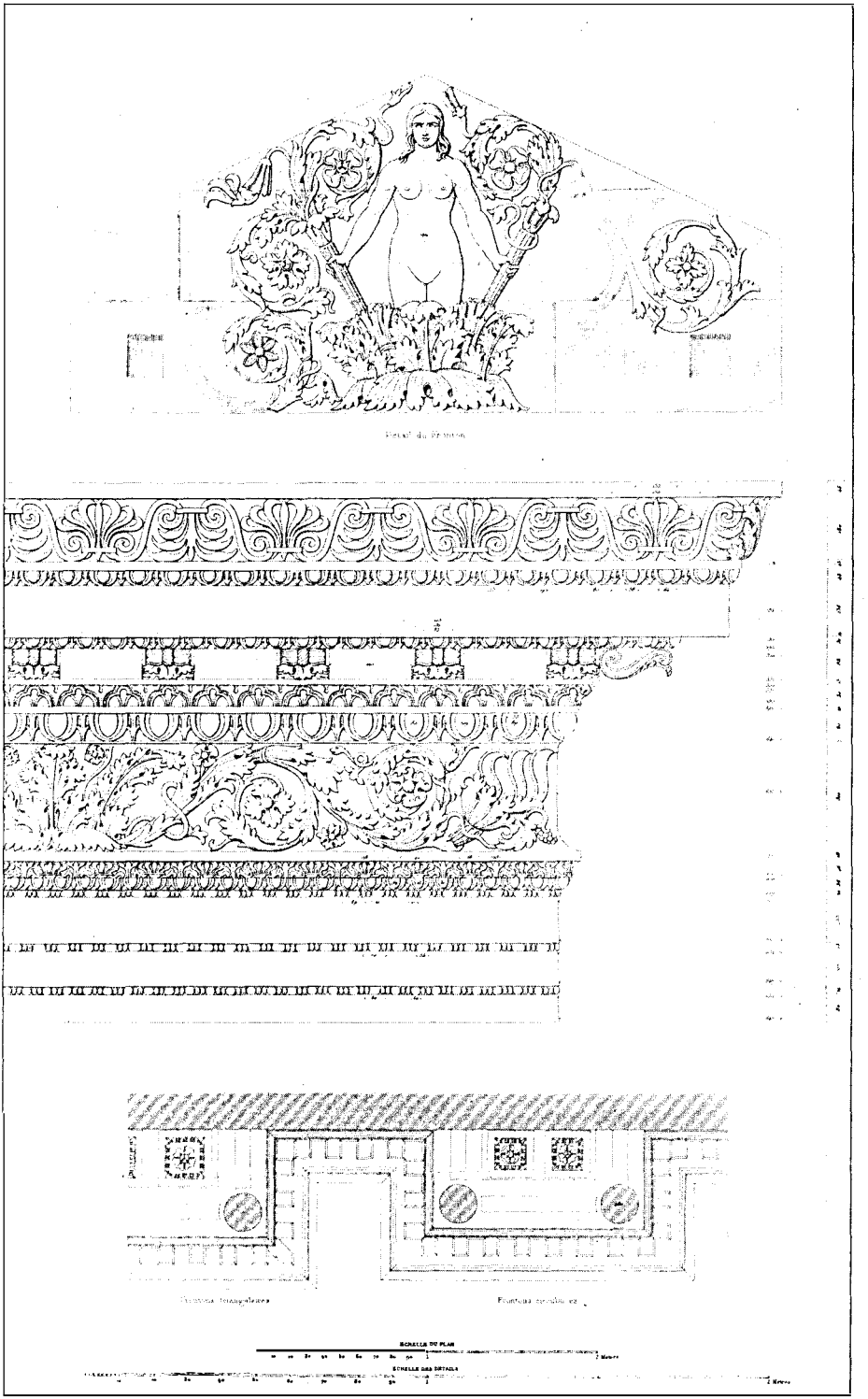

F. III.

Ch. Texier delt

A.F. Lemaitre sculpt

ASPHENDOS(ASPENDUS). TİYATRO. İYON DÜZENİNDEKİ SAÇAKTAN AYRINTI

Ch. Texier delt

Lemaitre sculpt

ASPENDOS(ASPENDUS). TİYATRO. ÜST DÜZEN

ettiği savaştır. O zaman gemi girişine uygun olan bu nehrin ağzı, şimdi kumla kapanmış hâldedir.

Köprüçay (Eurymédon) üzerindeki köprü, eski temeller üzerine yapılmıştır. Pamfilya'nın en doğudaki limanı olan Side'ye gitmek için, buradan geçilir. Ancak bu şehre gelmeden önce, Selgé harabelerini ziyaret etmek için, nehirden dağa doğru çıkıyoruz[960]

OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM
Selgé - Sergé

Lakedemon (Lacédémone) kolonisi olan Selgé Rum şehri, Köprüçay (Eurymédon)'ın yukarı vadisinde, Toros'un güney yamacındadır. Yerlilerin önemli tariflerine göre Arundell, bu şehrin yerini, Bullasan'nın güneyinde ve Köprüçay (Eurymédon) vadisini izlemek şartıyla, Aspendos'tan bir gündüz mesafedeki Sergé köyünde belirlemiştir. Schoenborn, Selgé'nin yerini Bozburun Dağının eteğinde, denizden bin iki yüz elli metre yüksek, Sergé ya da Surk köyünde tespit etmiştir. Köyün evleri eski şehrin içindedir. Strabon'un rivayetine göre Selgeliler Pisidya'nın en güçlü halkından sayılırlardı. Ondan sonra, sınır komşusu olarak Pednilessuslulardan söz eder. Bu memleket de İki Kilikyalar gibi farklı diktatörlerin boyunduruğuna girmişlerdi.

Pisidyalıların ömrü, hırsızlık ve yağmacılıkla geçerdi. Tarihî hikâyelere göre Lelegler gelerek bunlara katılmışlar ve dağlarda yerleşmişlerdi. Bu iki milletin serseri hayatları, birbirine uyuyordu[961]. Aşağıdaki Kilikyalılar da korsanlıkla hayatlarını sürdürüyorlardı.

Strabon'a göre Selgé şehrinin kurucusu Chalcas'tır; bu memleket, hâkimlerinin akıllığıyla tanınmıştı. İmparatorluğun sonuna kadar ayrıcalıklarını korudu; (s.269) yirmi bin savaşçı çıkarabilirdi. Dağlarda her türlü meyve yetişirdi. Orada çok sayıda bulunan Ilgın ağacının dallarından mızrak sapı ve meyvesinden çok aranan bir parfüm üretilirdi.

Selgé'ye gelen yollar, zorluklarla doludur. Geçilmez uçurumlarla korunan şehir, Aksu (Cestrus) ile Köprüçay (Eurymédon) arasında bulunur[962]. İskender, buradan geçerken Selgé'den gelen milletvekilleri heyetinin dostluklarını kabul etmekle yetinerek bunlara karşı bir harekette bulunmamıştır.

---

[960] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[961] Strabon, XII, 570.
[962] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Antiochus'un amcası Achaeus, Küçük Asya'nın güneyini ele geçirerek Krezüs (Crézus) gibi Lidya ve ona bitişik olan memleketlerin hükümdarı olmuştu. Selgélilerin savaş ilân etmeleri üzerine, Pednilessus'un yardım istemesiyle, bu Achaeus altı bin piyade ile beş yüz atı Garsyeris'nin kumandasında gönderdi. Bu savaşta Selgeliler aldandıklarından yenildiler; nakit olarak tazminat ödedikten sonra özgürlüklerini satın aldılar.

Eski Selgé'nin harabeleri, Polybe'in tariflerine tamamen uygundur[963]; adı geçen buraya gelmek için birtakım boğazlardan geçtiğinden söz eder. Şehir, Boz Burun Dağının hâkim olduğu bir tepenin yamacına kurulmuştur. Otuz iki metre boyu ve on altı metre eni olan büyük bir tapınağı vardır. Cephede *Korint* tarzı ve yüzeyi oluklu dört sütun görülür; bunların çapı birer metredir. Burası Polybe'in söz ettiği Jüpiter ya da Cesbedium tapınağıdır. Tapınağa yakın bir noktada ve hisarın içinde, bir kilise harabesi vardır. Bu şehir, Hristiyanlık döneminde Pamfilya'nın episkoposluk merkezi olmuştu.

Şehri.. en müstahkem tarafı, en çok harap olan batı tarafıdır. Tiyatrosu, harç ve ufak taşların karışımı olan büyük kütlelerden yapılmıştır; bunun yanında stadyumun alanı, ekin tarlası olmuştur. Köyün evleri, büyük bir kemer altının sütunlarına dayanır. Sonundaki mezarlıkta, birçok lâhit vardır. Şehrin güneyi, Köprüçay (Eurymédon)'ın aktığı derin bir vadidir.

KIRKINCI BÖLÜM
Side - Eski Antalya

Manavgat suyu (Mélas), doğudan Pamfilya'nın doğal sınırını oluşturuyordu; fakat (s.270) Strabon, bu sınırı Coracesium burnuna kadar genişletir ve kıyıda Ptolemais ve Sidé adlarında sadece iki şehir adından söz eder.

Deniz limanı ve müstahkem bir yeri olmakla tanınan Side şehri, Eolyalı Cyméenlerin bir kolonisiydi. Aslında denizci olan bu millet, az zamanda müthiş bir deniz kuvveti meydana getirdi. Başkentleriyle az bağlantısı olan bu yeni sakinler, Rum dilini de bırakarak Kilikya korsanlarından ibaret ve aslında her şeye eğimli Fenikeli, Suriyeli deniz adamları topluluğundan oluşan, barbar yerlilerin dilini kabul ettiler ve konuşmaya başladılar. Ortak bir menfaat, bunları birbirlerine doğal bir şekilde bağladı.

Side şehri, kıyı ve içteki şehirlerden alınan ve toplanan malların adeta bir ambarı oldu. Bu malların çoğunluğunu esirler oluştururdu.

[963] Polybe, V, 72-77.

Side, uzun yıllar Roma dünyasının esir pazarı olmuştur; burada esirler açık artırmayla satılırdı. Bu şehir halkı, Aspendosluların düşmanıydı; bu da yıldızlarının barışmamasından ileri geliyordu. Aspendoslular sanatkâr adamlardı, bunlar ise tüccar ve savaşçı takımı idi. Şehir, Minerve tanrısının koruması altındaydı, hisar içinde tapınağı da vardı.

Korsanlık kalktıktan sonra da Side halkı yine düşmeyerek ticaretlerine devam ettiler[964]. Şehir, yine Pamfilya'nın en önemli limanı ve halkı yine de zengin idi. Milâdî X. yüzyılda, kötü şöhretini hâlâ muhafaza ediyordu. Konstantin Porfirogenet (Constantin Porphyrogénète) buna *Piratarum officina*, yani "korsan yatağı" unvanını vermişti. Side'nin büsbütün terk edilmiş ve ıssız harabelerine, yerliler Eski Antalya adını verirler. Şehir, bir yarımada üzerindedir; kara tarafındaki surları şu anda ayaktadır, bunlar büyük taşlarla ve kuleli yapılmıştır. Surun şehir tarafındaki kısmında, mahzen veya bodrum gibi kemerli bir sıra yer vardır. Dört kapısından biri denize açılır. İki dalga kırandan birinin büyük taşları, denizin içinde görülebilir. İkincisi şu anda mevcuttur; küçük liman şehrin güney tarafındadır. Büyük kapıda biten kaldırımlı cadde, şu anda da durur; ortasında çok büyük bir heykel için olduğu belli olan bir kaide vardır. Caddenin her tarafında, tapınak ve genel kuruluşlara ait binaların harabeleri görülür. Deniz kapısının yakınında, büyük bir tiyatrosu vardır. Bu bina, bütün Pamfilya eserlerinin en mükemmeli idi. Çapı yüz metreden çoktur; bu genişlik, bu türdeki binaların en büyüğüdür. İki kısım olan (s.271) seyirci yeri kırk dokuz basamaktır. On üç bin kişi alırdı. Sahne önü tamamen yıkıktır; ötede beride birçok sütun görülür. Orta çağda bu tiyatro, bir kaleye dönüştürülmüştür. Kara tarafı kapısına yakın yerde, bir su kemeriyle, çok sayıda kabartma ile süslü bir binanın izleri görülür; buranın hamam olması muhtemeldir. Corançez, burayı incelerken kitabeler bulmuş ise de kopye etmemiştir. Etrafında hiçbir şey bulunmayan bu yerde ikâmet, çok zordur.

Rum eseri olan surları istisna edilirse, bu şehrin bütün harabeleri, Romalılar dönemine aittir. Kabartma türü eserlerin geriye kalanları, milâdî III. ve IV. yüzyıla aittir; o dönem, bu şehrin en parlak zamanı idi.

Bu şehrin terk edilmesinin nedeni basittir; orta çağda Antalya, bu sahanın bütün ticaretini ele geçirmişti. Susuz vadisi aracılığıyla iç kesimle bağlantı kurmak kolay olduğundan Antalya, Adalar, Suriye ve Karaman arasında en uygun bir ambar oldu; aksine Side sarp ve hemen geçilmez dağlar arasında, kaldı. Kemerleri de olmasa, sudan yoksun kalacaktı. Çevresinde ne bir dere, ne de bir kaynak vardır. Hükümet suları

[964] Strabon, XIV, 664.

idare edemeyince, halk da şehri terk etmek zorunda kaldı. Türkler de burada hiç oturmadılar. Burada Müslümanlara ait hiçbir esere rastlanmaz.

KIRK BİRİNCİ BÖLÜM
Kilikya

Eski Mélas nehri olan Manavgat suyunun öte tarafına geçilir geçilmez, her yönüyle o verimli Pamfilya'ya hiç benzemeyen, çorak ve ormansız bir yere girilir. Kıyıdaki şehirleri de sürekli olarak bir müstahkem kale ile etrafında birkaç evden ileri gidememiştir. Daha sonra kıyıyı elde eden düzenli hükümetlerin her an saldırısına maruz kalmış olan, korsan yatağı yerler idi. Kısacası Kilikya'nın üç bin yıldan beri manzarası değişmemiş denilebilir. Osmanlı hükümeti bu dağlar üzerinde ancak tartışılır bir yetki kullandı; bu alanların diğer hiçbir bölümünde bu kadar çok bağımsız bey bulunmaz. Türkmen (Turcomane) ırk orada, adları Avrupa'da ancak tanınan hanedanlar kurdu; Uşaklı Ramazanoğulları orada uzun yıllar tam bir özgürlük içinde yaşadılar. Birincisi Adana ve Tarsus yörelerini elinde bulunduruyordu. Günümüzde Samur Bey, Anti Toros'un bir bölümünün başı idi. Mehmet Ali Paşa yedi yıl boyunca Tarsus, Adana ve Urfa taraflarının sahibi idi ve oğlu da eğer Avrupa işlerine karışmasaydı, onların hâlâ efendisi olurdu[965].

Kilikya tarafından en yeni yayınlanan raporlar, bu sahayı en koyu, en hüzünlü renklerle resmeder. Eski şehirler artık sadece "zamanın yavaş yavaş neden olduğu tam bir yıkımın" resminin taşıyor": toprak yabanî otlarla karışık damarlarla ve çalı çırpı ile kaplıdır. Bunlar yolların bile izlerini silmiştir[966]. Kilikya üzerine yapılan bir araştırma artık ancak coğrafya açısından yararlı olabilir; kıyı şehirlerinin durumu sürekli olarak şu kelimelerle özetlenir: yıkılmış bir orta çağ kalesi ve onu çevreleyen toprak yığınları[967].

(s.272) Eski Kilikya ikiye ayrılırdı: Biri batı tarafta Dağlık Kilikya, yani Tracheotis Kilikya'sı ve diğeri doğudaki Ziraî Kilikya idi. Bu ikincisi Tarsus ve Adana'yı da içine alırdı. Ceyhan, yani eski Pyramus nehri, doğu sınırını oluştururdu.

Eskiler, Kilikyalıları köken açısından Fenikeli sayarlardı. Eskiler, bu konuda görüş birliğine varmıştır. Derler ki: Kilikya sahası, Fenikeli

---

[965] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son beş cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[966] Vict. Langlois, *Rapport au Ministere de l'Intruction Public,* s.54, 55, 1854.
[967] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Agénor'un oğlu Kahraman Cilix tarafından iskân edilmiştir[968]. Burada o zaman konuşulan dil Rumca olmadığı gibi, en eski sikkelerinin üzerindeki resimler ve millî sembollerinde de Fenikelilerin mitolojileri ve tanrılarıyla birleşir. Önceden beri Kilikya hükümetinin şekli monarşi idi ve bunun hükümdarı ile Asur ve Babil kralları arasında sıkı ilişki vardı.

İskender'in İranlılardan aldığı bu Kilikya, İskender'in geniş ülkeşinin diğer vilayetleriyle birleşti. İskender'den sonra, Suriye Kralı Achaeus'un eline düştü. Sonra Romalıların yenik düşen Antiochus'a bıraktıkları Toros'tan öte tarafa kalan krallığa geçti.

Dağlık Kilikya, tek bir dağ olan Coracésium burnundan başlardı; bunun tepesine Diodote Tryphon bir hisar yaptırmıştı. Deniz seferlerinden getirdiği ganimetleri burada saklardı. Başka liderler de bunun gibi yapmaya başladıklarından, deniz boyu, böyle müstahkem kalelerle doldu ve Kilikyalılar da o zamandan sonra korsan oldular. Bunların başlıca kazançları esir toplamaktı; bunları Sidé'den aşırarak ta İtalya'da satılmak üzere Délos'a götürürlerdi. Olaylarla dolu bir hayattan sonra Tryphon, Démétrius'un oğlu Antiochus tarafından tutularak milâttan önce 144 yılında öldürüldü; fakat sonra korsanlık yine devam etti ve o kadar arttı ki Roma valilerinin katıldığından şüphe ediliyordu[969].

Zamanımızda Alanya (Alaya) dediğimiz Coracésium burnu, karaya kumluk bir dil ile bitişmiştir. Dağın etrafında, Pelasg tarzı bazı duvar izleri ile Tryphon'un (s.273) Pompée tarafından yıkılan hisarının geriye kalan kısmı görülür. Liman, Rum gemileri için uygundu ve buranın başlıca ihracatı sedir ağacı idi. Marc-Antoine, bu yöreyi Kleopatra (Cléopâtre)'ya hediye etmişti; o da donanmasını hazırlamak için Toros ormanlarını işletirdi.

Küçük Alanya şehri, dağın eteğinde ve limanın batısındadır. İki bin kadar nüfusu vardır. Orta çağda, Selçukluların donanması kuvvetli olduğu zamanda, bu şehir düşmüştür. Bundan başka Strabon, kereste ihracatının yapıldığı bir taşıma merkezi olan Hamaxia şehrinden söz eder[970].

Bu şehrin, doğudan Coracésium burnuna uzaklığı yüz stade, yani on sekiz kilometredir. Antalya'nın doğusunda Kilikya kıyılarına, İmbarus Dağının yırtık tepeleri hâkimdir. Bu noktaların yüksekliği 1600-1800 metre arasındadır. Yüzbaşı Beaufort'un tahminine göre[971] en yüksek noktası üç bin

[968] Hérodote, VI, 91.
[969] Strabon, XIV, 668; Plutarch, *Vie de Marc-Ant.*
[970] Strabon, XIV, 669.
[971] Caram., p.179.

metreyi bulurmuş. Burası, İsaurya (İsaurie) sahasının bir kısmı ve Homonadienlerin ülkesine bağlıydı.

Sélinus adındaki küçük ırmak, bu addaki eski şehrin yerinde denize akar. Pline'in söz ettiği bu şehir, meşhurlar sırasındadır. Bu şehir, İmparator Trajan'nın milâdî 117 yılında Yahudîlerin bir ayaklanmasını bastırmak için giderken burada ölümüyle de meşhurdur. Şehir, bundan dolayı Trajanopolis adını almışsa da bu adı koruyamamıştır. Kilikya'nın bu kısmı, Sélénitis adını almıştır.

Sélinus harabeleri, Sélenti adıyla bilinir. Bazı binaların sütunlarını ve kemeraltı gibi bölümlerini içeren bu harabe, hep Roma dönemine aittir.

Buradan sonra, bu kıyının en güney noktası olan Anamur (Anemurium) burnu gelir. Bu nokta, Antalya körfezi ile Tarsus koyunun ayrım noktasıdır. Anamur harabeleri, kuleli surlarla bir tiyatro, su kemerleri ve mezarlardan ibarettir. Bütün bu eserler, milâdî ikinci yüzyıldan önceye ait değildirler.

Célenderis şehri, Fenikeliler tarafından kurulmuş sayılır. Buraya, sonradan (s.274) Sisam'dan göçmenler gelmiştir. En eski eseri Roma dönemine aittir; çoğu Bizanslıların eserlerindendir. Venediklilerle Rodosluların bu kıyıda bulundukları orta çağ döneminde, bu şehrin çok kalabalık olduğu anlaşılıyor.

KIRK İKİNCİ BÖLÜM
Silifke (Séleucie)

Calycadnus adındaki gemilerin geçişine elverişli küçük bir nehrin kenarına Séleucie şehri kurulunca, Holmi adındaki şehir halkı, burayı terk ederek yeni şehre geldiler. Bu terk edilen şehrin harabesi, Silifke'nin güney tarafındadır. Harabeleri, yerlilerce Viranşehir adıyla bilinmektedir. Küçük Holmi limanı, bugün Ağa limanı adıyla ünlüdür. Orta çağa ait müstahkem bir kalesi ile bunun etrafında birkaç ev vardır. Burası Silifke'nin iskelesidir. Eski Séleucie şehri, koyun yüz yirmi stade, yani yirmi iki kilometre kuzeyinde, eski Calycadnus suyu olan Göksu çayı üzerindedir. Bu sudan, altı[972] gözlü bir köprü ile geçilir. Séleucus Nicanor tarafından milâttan önce 300 yıllarında kurulmuş olan Séleucie şehri, bu adda diğer şehirlerden Trachaea, yani dağlık unvanıyla ayırt edilirdi.

Harabesi, ne olduğu tanınmaz halde enkaz yığınından ibaret olup, yalnızca tamamının Roma dönemine ait olduğu söylenebilir. Şimdiki

[972] Altı gözlü Ali Suat'ın çevirisinde yedi gözlü olarak yer alır (Y.N.).

Silifke köyü eski şehrin hisarının bulunduğu tepenin yamacına kurulmuştur. Bütün köy, on-on beş kadar fakir kulübeden ibarettir. Tepedeki kale, XI. yüzyıldan daha eski değildir ve bir Bizans eseridir; içi yıkık evlerle doludur. Dağın yamacında, bir tiyatro harabesiyle, çok sayıda kemer altı enkazı ve eski enkaz ile yapılmış Bizans tarzı bir kilise harabesi görülür. En önemli eser, dağa oyulmuş ve içine (s.275) merdivenle inilir bir sarnıçtır. Mezarlığı, hep dağa taşa oyulmuş birçok lâhitleri ve mezarları içerir; fakat hiçbirinde dikkat çekici bir durum yoktur[973].

Albay Leake, Karaman'dan deniz kıyısına giderken Toros'un yüksek yaylalarından birinde ve Mut adındaki iki yüz haneli küçük kasabanın civarında, enkazı geniş yer kaplamış eski bir şehir harabesi bulmuştur. Selçuklular zamanında bu Mut şehri, önemli ve gelişmiş bir yerdi. Eski eser yıkıntılarıyla yapılmış çok sayıda cami ve hamamıyla bir hanı vardır. Karamanoğlu'nun türbesi de buradadır. Ammien Marcellin'in söz ettiği bu harabeler, İmparator Claude'un kolonisi olan Claudiopolis şehri olsa gerektir. Bundan sonra Teucer'in oğlu Ajax tarafından kurulmuş eski Olba şehri gelir[974]. Buradaki Jüpiter tapınağı, önemli bir eserdir. Buranın ruhanî lideri, bir aralık bütün Dağlık Kilikya'yı İmparator Marc-Antoine'ın yönetimi altına aldırmıştı. Bu Olba ile Claudiopolis'in aynı şehir olma ihtimali de vardır.

Bugün Korgos adı verilen Corycus şehri, iki küçük koy meydana getiren bir dağ çıkıntısı üzerindedir. Her dönemin ve özellikle Bizans eserlerini içerir. Ermeni hükümdarlarının tamir ettiği bir hisar ile çok sayıda Bizans kiliseleri harabesi, eski şehre aittir.

Kıyıdan az bir mesafedeki tek kayanın üzerinde de bir hisar vardır; burası Kral Archélaüs'un saray yaptırdığı Elaussa Adacığıdır.

Pomponius Mela'nın çok iyi bir şekilde tanımladığı Corycéen mağarası, Langlois tarafından, Şeytanlık denilen vadinin içinde ve Korgos'un on beş kilometre kuzeyinde keşfedilmiştir. Bu mağara, genişliği ve içinin doğal arızaları ile Dauphiné'deki La Balırna mağarasıyla karşılaştırılabilir. Dağın içine doğru epeyce uzun giden geniş salonları vardır. Buradan çıkacak yer bulan küçük bir dereye, yerliler Deli su adını verirler.

[973] Bkz. Birinci kitap, onuncu bölüm.
[974] Strabon, XIV, 678.

(s.276) KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Ziraî Kilikya

Bu memleket, Lamus nehrinden başlardı. Nehrin kenarında, bugün hiç izi kalmamış Lamus şehri vardı. Ermeni hükümdarı Tigrane'ın saldırıları üzerine Soli şehrinin halkı, hemen hemen tamamen dağıldığından, Pompée burada yönetimi altına aldığı korsanlardan bir koloni oluşturdu ve Pompeiopolis adını verdi. Bu şehrin yeri, Mersin'in on beş kilometre batısında bulunan Mezetli köyündedir. Harabelerine bakılırsa, bu şehir çöküş döneminde hemen hemen yeniden kurulmuştur. Limanı, yay şeklinde iki dalgakıran ile korunmaktadır. Bu yay, şehre iki yüz direkli bir kemeraltı ile birleştirilmiştir. Bunların elli kadarı, daha ayaktadır. Tiyatrosu, bir enkaz yığını hâlindedir. Kısacası bu şehrin eserleri, sanat açısından hiçbir değer ortaya koymaz.

Limanın suları, bu kıyının sularında birçok kez gözlemlediğimiz kireçle kaplama özelliğini en üst düzeyde taşıyor; bütün kumlar bugün topak hâlinde ve bir tür kumtaşı oluşturuyor[975].

Kilikya'nın Kapıları

Eskilerin Kilikya kapıları adını verdikleri ve Türklerin Gülek boğazı adını verdikleri geçit, bir ordunun Toros'u geçebileceği tek geçittir. Bu yola sahip olan ve dağları ele geçiren her kuvvet, Küçük Asya'nın içine saldırabilecek konumu sağlamış oluyor. İskender'in zamanından Mısırlı Mehmet Ali Paşaya gelinceye kadarki harekât hep bu açıdandır.

Ereğli'den Kilikya kapılarına gelen yol, Tyanitis ovasını sınırlayan dağları izler; güneye doğru düz bir hat üzerinde yürüyerek Toros'u geçmek mümkün değildir.

Cybistra'dan hareket eden İskender ve Keyhüsrev (Cyrus), kuzeydoğuya doğru yürümüştüler. Bu yolda birinci konak Ulu Kışla, ikincisi Çifte Han ve üçüncüsü eski Podandus olan ve geçidin kuzey tarafındaki girişi üzerinde bulunan (s.277) yaylalı Pozantı'dır. Bu Pozantı, sürekli olarak ufak ve fakir bir yer olarak kalmıştır. Burasını Aziz Basile, hastalık yayan buharlarıyla meşhur Charonium ile karşılaştırır. Eski Halala şehrinin, burada Bulgar Dağı denilen yerde olması gerekir. Bu Bulgar Dağı, Çifte han civarıdır. 174 yılında Marc-Auréle'ye Suriye gezisinde eşlik eden İmparatoriçe Faustine, burada ölmüştür. İmparator, bunun adına

[975] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

bir tapınak yaptırarak Faustinopolis şehrini de kurdu. Bu şehir, bugün Paşmakçı denilen köyün yerindedir.

Pozantı'dan boğazın ağzına kadar, otuz kilometre vardır. Bundan sonra iki taş duvar arası gibi dar bir boğaza girilir; bir avuç adamın savunabileceği bu dar geçidi gördükten sonra, İskender bile şanslı olmasından dolayı kendini tebrik etmiştir[976]. Romalılar bu boğazda biraz çalıştılar; Bizanslıların bazı duvarlarını da burada çalışırken Mısırlılar yıktılar. Kilikya kapılarından on dört ve Toros'tan on iki mil, yani on sekiz buçuk kilometre mesafedeki Mezarlık hanı denilen yer, Toros Dağının eteğinde Mopsus çeşmesi demek olan Mopsucrène denilen yere denk düşer. İmparator Constance burada ölmüştür[977]. Romalılar, Tarsus (Tarse)'dan Kapadokya'ya giden tek yol olan bu askerî geçidi açmak için çok çalışmışlardır.

KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Tarsus (Tarse)

Tarsus, bugün Kilikya'nın etkin ve ticaretle uğraşan bir nüfusunu barındıran tek şehridir. Bu üstünlüğünü deniz kıyısında olmasına borçludur; iç kesimlerin halkları, Suriye ve Adalar arası işlemler onun tüccarları aracılığı ile yapılıyordu; ama coğrafî konumu öyle değişiklikler geçirdi ki modern Tarsus'da, onu süsleyen görkemli anıtlardan çok, yetiştirdiği yüce insanların ünlü şehrini tanımak mümkün değildir. İlk sırada sözlerin sadece gücü ile antik dünyanın yüzünü değiştirecek Aziz Paul'un adını anmak gerekir[978].

St. Paul, bu bağımsız Tarsus şehirinde doğmuştur. Çadır bezi ve halı üretimiyle meşgul olan St. Paul, bu kolonide oldukça yaygın olan ilim ve edebiyata heves ederek sanatkarlığına rağmen, eğitime başlayarak geleceğini düzenledi.

Kilikya'nın tek eğitim merkezi olan Tarsus şehri, önemini sürekli olarak korudu (Komşusu olan Soli şehri, dilinin kabalığıyla tanınmıştı).

Tarsus şehri, Kilikya konfederasyonunun merkeziydi. Sezar (César), buranın bağımsız şehir unvanını devam ettirdi. Sularının soğukluğuyla ünlü Tarsus çayı (Cydnus), ağzından (s.278) şehre kadar gemilerin geliş-gidişine uygundu. Gençlerin *gymnase*'ının yakınından geçerdi[979]. Burada altın

[976] Q. Curtius, IV, 11.
[977] Ammien Marcellin, XXI, 15.
[978] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).
[979] Strabon, XIV, 670.

yaldızlı gemisinin gümüş kakmalı kürekleri ve kırmızı yelkenleriyle Cydnus'tan gidip gelen Kraliçe Kleopatra ile beraberinde Marc-Antoine, Tarsusluların alkışları arasında kabul edilmiştiler[980].

Jüstinyen (Justinien) döneminde, Cydnus yine şehrin içinden geçerdi; Procope'un rivayetine göre, kendi zamanında Toros Dağları karlarının erimesinden birdenbire meydana gelen sel, şehirde büyük hasar yapmıştır: Köprüler yıkılmış, birçok mahalle çökmüş, harap olmuştur.

Bu olaylar üzerine İmparator, bu suya yeni bir yatak kazılmasını emretmiştir. Cydnus için, hemen hemen aynı dönemde Edesse'de Scyrtus için yapılanın aynısı yapıldı[981].

Cydnus çayı, milâdî X. yüzyılda, Arapların Tarsus'u kuşatmaları zamanında da kazılmıştır; o zamandan beri nehir şehrin doğu tarafından akar.

Rhegma şehri, nehrin ağzında idi. Tarsus'tan Rhegma'ya ancak beş stade, yani bir kilometreden daha az mesafe vardı. Şimdiki Mersin şehrinin işgal ettiği Zephyrium'un uzaklığı, yirmi iki kilometre idi. Mersin şehri etrafında kazı yapılırsa, eski eserlerin çok enkazı bulunur. Yarım asır önce, gemiler Kazanlı'ya yanaşabilirlerdi; fakat şimdi bozulmuştur. Antik dönemde, şehirden yarım kilometre uzakta bulunan bu şehir, yüzbaşı Beaufort'un tahminine göre 1810 yılında on iki İngiliz mili, yani on dokuz kilometre uzak kalmıştır.

Tarsus şehrinin kuruluşundan söz eden Rum ve Latin tarihçileri, Sardanapale'ın mezarı üzerindeki meşhur bir kitabeyi kaynak gösterirler:

"Anaxyndarax'ın oğlu Sardanapale, Tarsus ve Anchiale şehirlerini bir günde kurdu. Ey gelip geçen! Ye, iç, gül, gerisi boştur."

Eski tarihçilerin hepsi, Sardanapale'ın mezarının bu Anchiale şehri yakınında olduğunu kaydederler[982]. İskender, bu şehirden Tarsus'a bir günde gitmiştir. Şehir o zaman büyük imiş. Sonradan gelip yerleştikleri şehirlerin kurulma onurunu kendilerine dayandırmakta hırslı olan Rumlar, bu Tarsus şehrinin de Io'yu aramak üzere buraya yanaşan birkaç Argien tarafından kurulduğunu iddia ederler. Hâlbuki Fenikeli (s.279) Tarsus tarihi;

---

[980] Plutarch, *Vie de Marc-Ant.*

[981] Bkz. Edesse ve anıtları. Bull. De la Soc. D'ethnographie, I, 334, 1859; Procop., de Aedif., 320, 13.

[982] Strabon, XIV, 672; Arrien, *Exp. Alex.* II, 5.

madalyası, dini, tanrılarıyla bu iddiayı tamamen çürüten delilleri içerir. Fakat şimdi, hiçbir binası kalmamıştır.

Tarsus'un eski eserleri, tamamen yok olmuştur. Güneybatısında, bir tiyatro izi çok zor fark edilir. Bir tepede, birçok çanak çömlek kırıkları görülür. Buralarda kazı yapanlar, bazen sağlam ve güzel tarzda yapılmış ufak insan yüzü heykelleri bulmuşlardır.

Tarsus'ta yeni eserlerden Türkmen Beyi Ramazanoğlu'nun, bağımsızlığı döneminde yaptığı cami vardır. Yapım tarzı, eski camilere benzer. Minberi beyaz mermerden ve çok sanatlıdır; merdiven kapısının üzerinde "Bu minber Ömer b. Davud tarafından 987 yılı Ramazan ayında tamamlanmıştır." kitabesi vardır.

Tarsus Anıtı

Şehrin doğu tarafında, tarihte açıklanamayan, gerek şekli ve gerek büyüklüğü açısından çok ilginç göründüğü için birçok incelemelere konu olan eski bir eser vardır. Bu anıt, dikdörtgen şeklinde bir büyük duvar ile bunun ortasında farklı boyutlarda iki tane küp şeklinde kütleden oluşur. Duvarlar, yüksek ve çok kalındır. Bu anıt, ufak ufak kırılmış kalker taşının çok sert bir harçla karıştırılmasından yapılmış ve dondurulmuş büyük bir şeydir. Bir kalıpla bu şekilde dökülmüş zannedilirse de yüzünden, kaplama taş ya da mermerlerin sökülüp alındığı bellidir. Şekil açısından, başka hiçbir binaya benzemez. Özellikle boyutları şaşırtıcıdır. Uzun köşesinin boyu seksen dört ve eni kırk altı metredir. Duvarların yüksekliği yedi ve kalınlığı altı metre altmış santimetredir. Kaplama taşların eklenmesiyle, bu kalınlık seksen santimetre daha artar.

Dikdörtgenin, doğu tarafı kapalı değildir. Geniş bir avlu şeklinde olan bu yerde, ne bir kapı, ne bir oda ya da başka bir bina vardır. İki küp şeklindeki kütle, Fransız Konsolosu Gillet tarafından ortasına kadar incelenmiş ve tek parça bir beton kütlesinden başka bir şey bulunmamıştır. Küplerden büyüğünün otuz iki metre seksen santimetre (s.280) yüzü, on beş metre kalınlığı vardır; yüksekliği duvarlar kadardır. Diğer küpün yüzü, on yedi ve kalınlığı on iki metredir.

Konsolosun yaptığı kazı sırasında, mermerden oldukça güzel yapılmış ve insanın doğal yapısının üç kat büyüklüğünde Roma tarzı bir heykel parmağı bulunmuştur. Ancak mimarî süsleme vb. türünden başka hiçbir şey çıkmadığı için, anıtın dönemini ve yaşını belirlemek mümkün olamamıştır. Bu eser, ufak kırma taş ve betondan olması açısından önce kesinlikle bir Asurlu eseri değildir. Mezar olarak ceset koyacak hiçbir

yeri de yoktur; bu hâlde, bu eserin bir türbe olması ihtimali yoktur. Tapınağa benzetmek de doğru değildir. Carl Ritter, bundan söz eden yazarların görüşlerini özetledikten sonra, sanat tarihçiler için bir bilmece olduğunu söyler[983].

KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM
Suriye Kapıları

Kont de Lesseps, 1826 yılında Anadolu'dan geçerek Halep'den İstanbul'a direkt bir gezi yapmıştı. Yazdığı gezi notlarında, Türkmen kabilelerinin âdetlerine ve o zamanlar Pyramus'tan öteye bütün dağlık kesimlerde bağımsız yönetici olan Türkmen Reisi Küçük Ali'ye ilişkin herkesce az bilinen bazı ayrıntılar vardır. Bu adamın, kendine ait bir hükümeti vardı. Ovadaki şehirleri vurmaktan çekinmezdi. Misis köprüsünü yıktı. Ticaret sahipleri buna vergi verirler, hiçbir kervan bunun izni olmadan Amanos (Amanus) Dağını geçemez[984]. Epeyce süre, bura paşaları bunu boyun eğmeye davet (s.281) ettilerse de başarılı olamadılar. Osmanlı Devletinin fermanları ise, hiçbir etki yapmadı. Küçük Ali, savunması kolay bir geçit olan Belen (Beylan) Dağı tarafındaki müstahkem bir kalede otururdu. En sonra Adana Paşası, isyancıyı kalesinde kuşatarak saldırdıktan sonra ele geçirdi. Küçük Ali ve adamlarının hepsi öldürüldü. Bunun kalesi, Belen'den az bir mesafede, ormanla kaplı bir tepede görülür. Yani dağın yamacına, küçük Belen kasabası kurulmuştur. Bol akarsuları vardır. Havası ovanınkinden çok iyi ve temizdir. İskenderun'un hastaları, hep Belen'e çıkarlar.

Eski Age (Aegée) şehri olan Ayas'a kadar, dokuz saat çeker. Ayas, İskenderun körfezinin çukur bir yerinde ve deniz kenarındadır. Bugün gümrük yerini içine alan bir köyden fazla bir şey değildir. Etrafındaki büyük bina harabeleri, eski şehrin önemine şahitlik eder. Ayas'ın kuzey taraf ovasını sınırlayan dağlara ulaşmak için, yedi saat gitmelidir; bunlar Amanos Dağının kollarıdır. Bundan sonra antik dönemde, Suriye kapıları adı verilen meşhur boğaza girilir. Buraya, şimdi Karanlık kapı adını verirler.

---

[983] Carl Ritter, *Erdkunde,* IX, 206.

[984] Amanos Dağı, bugün Dörtyol ilçe merkezinden Hassa ilçesine giden yolu içine alır. Dörtyol arkasından vadiler ve yamaçlar izlenerek on saatte Hassa'nın Tiyik köyüne gelinir. Amanos'un fındık ormanları, başka ağaçları, suları, güzel manzaraları görülecek şeylerdir. Hassa'ya yakın Çardak yaylası, ora halkı tarafından sevilen bir yerdir (Ç.N.).

Fenikelilerin kurduğu Myriandrus[985] şehri, bu yerdeydi[986]. Suriye kapıları, Kilikya'nın girişini gösterir. Bu boğazdan geçilerek Ayas'a dokuz saat mesafedeki Kurt kaleye gelinir.

Kurt kale tüm çevreye hâkim bir dağın yamacında tahkim edilmiş eski bir kervansaraydır. O XVI. yüzyılda Adana ve Tarsus'un sahibi Ramazanoğlu tarafından inşa ettirilmişti.

Kervansarayın çevresi bir kışla, bir cami ve kervanlar için geniş ahırlar içeriyordu. Bugün hâlâ bu geçidi bekleyen bir karakol vardır; ama bu yararlı binaların tümü yakında bir enkaz yığınından başka birşey olmayacaktır.

Kurt kalenin inişinde, güneyde büyük lagünlerle sınırlı dalgalı ve ıssız bir ovaya girilir. Bir dizi tepe bu ovayı, yüksek ve ağaçlık iki yamaç arasında sıkışmış Ceyhan (Pyramus) vadisinden ayırır[987].

Truva'nın kuşatmasından sonra Mopsus ile Amphiloque tarafından kurulan Moltus şehri, bir tepe üzerinde olarak Ceyhan (Pyramus) nehrinin ağzındaydı. Şimdi bunun dağınık enkazından başka bir şey kalmamıştır. Hâlbuki orta çağda, oldukça önemli bir şehirdi. Burayı koruyan istihkâmın harabesi, hâlâ Kara Taş burnu denilen noktada mevcuttur.

Amphiloque'un mezarının bulunduğu Mégarse şehri, daha az bir iz bırakmıştır. Bu ovayı, genellikle bataklıklar istila etmiştir.

(s.282) İskender, İssus üzerine yürümek için Soli'den hareket ederek Mégarse'ye kadar, kıyıyı uzunluğuna takip etti. Mégarse'de, tanrı Minerve Mégarsis'e kurbanlar sundu ve Amphiloque'un mezarına şaraplar döktü; buradan Mallus tarafına gitti. Mégarsis kasabası da Mallus gibi bir tepe üzerindeydi.

KIRK ALTINCI BÖLÜM
Mopsuestia - Missis - Adana

Eski Mopsuestia olan Missis köyü, Pyramus nehrinin dağ kenarında, bir tepe üzerinde kurulmuştur. Missis, orta çağda önemli bir kasaba idi; buna Mamistra adı verilirdi. Eski eserlerinden hiçbir bina kalmamıştır. Bazı kitabe parçalarından anlaşıldığına göre, eski Mopsuestia, bağımsız şehir ayrıcalığını korumuştu. Taş köprüsü, Roma eserlerindendir. İmparator Jüstinyen tarafından tamir ettirilmiştir. Araplar, milâdî 950 yılında

[985] İskenderun'un beş kilometre güneybatısında deniz kıyısında küçük bir şehir (Y.N.).
[986] Xénophon, *Anab.*, I, 4.
[987] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son üç paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Kilikya'ya ilk akınlarını yaptıkları zaman, Missis'i de ele geçirmişlerdi. Bu şehir, ellerinde on dört yıl kaldıktan sonra 964 yılında Bizanslılar tarafından alındı. Sonra 1097 yılında Godefroid'nın kumandasındaki Haçlılar tarafından ele geçirilerek, savunması oldukça güçlü hâle getirildi ve küçük Armenya krallarına verilerek, bunların sülâle olarak tahttan düşmeleri üzerine, sonuna kadar Müslümanların elinde kaldı. Bu şehir hep gerilemiştir, şimdi bin nüfusu bile yoktur.

Missis'in Adana'ya mesafesi, yedi saattir; yolu hep ovadır. Uzaktan görünen birçok tepelerin üzerinde, hisarlar vardır. Yerliler, bunlara Samiram kalesi, yani Sémiramis kalesi, Yılan kale adlarını verirler. Bunlar, haçlıların orta çağda yapmış oldukları kalelerdir. Tarsus ile Adana'nın arası da batıdan (s.283) doğuya doğru hep düz ovadır; mesafesi dokuz saattir. Yazın çok sıcaktır. Kervanlar ancak gece yürürler. Göçebeler dağlara çekilir, ovada sürüngen hayvanlar ve böcekler kalır.

Adana şehri, Seyhan (Sarus) nehrinin sağ kıyısındadır. Yapım tarihi, bir masal ile karışıktır. Bizanslı Étienne der ki: Uranus'un[988] oğulları Adanus ve Sarus adında iki kardeş, Tarsus şehri ile savaşarak şehir kurdular. Biri adını suya, diğeri de şehre verdi. Roma dönemi boyunca, bu şehirden çok az söz edilmiştir. Pompée, Soli şehrinde yaptığı sırada burada da bir korsan kolonisi oluşmuştu.

İmparator Jüstinyen (Justinien) şu anda mevcut olan köprüyü, Seyhan (Sarus) üzerine yaptırdı. Mühendisler Sakarya (Sangarius) üzerindeki köprü için kullandıkları yöntemin aynısını kullandılar. Irmağın yatağını değiştirdiler ve köprü inşaatı bitince ona doğal akış yönünü iade ettiler[989].

Şehre hâkim küçük bir tepenin üzerindeki eski Bizans kalesi buranın en eski eseridir. Henüz 1836 yılında etraf surunun kuleleri mevcuttu. Mısırlı Mehmet Ali Paşa bunları yıktırmıştır. Yer altı mahzenlerinden birine, buranın eski demirleri konulmuştu. VII. yüzyıla ait bu çilingir işleri, ilginç eserlerdendir. Zırhların ve kilitlerin üzeri aslan, kaplan resimleriyle süslenmiş ve ilginç tarzda işlenmiştir. Bunlar, şimdi büyük ihtimal yoktur. Kale, şehrin batı tarafından nehrin yatağına hâkimdir.

Adana, tamamen bir ticaret yeridir; hiçbir eski esere sahip değildir. Tek anıtı, Tarsus'takinden sonra ve aynı tarzda Ramazanoğlu tarafından yaptırılmış olan Ulu Cami'dir.

---

[988] Büyük gezegenlerin yedincisi ve mitolojide Satürn'ün babasıdır (Ç.N.).

[989] Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

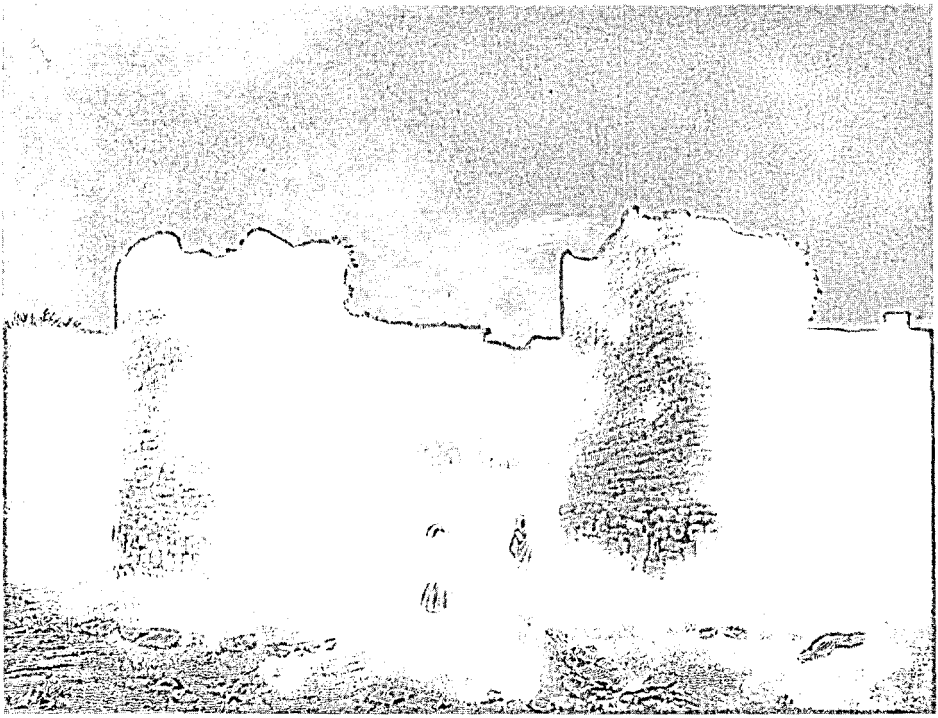
Kapısıyla minaresi, siyahlı beyazlı mermerden yapılmıştır. Sekiz köşeli olan minaresi, İran taklididir. Şehrin manzarası, diğer Türk şehirlerinden daha hüzünlüdür. Evlerin sokağa pencereleri olmadığı için, sokak diye tuğladan iki uzun duvar arasında gidilir. Bini Ermeni olmak üzere Adana, sekiz bin haneli bir şehirdir. Halk, yazın damlarda yatar. Mehmet Ali Paşa zamanında Adana, Mısır ordusunun karargâhı idi. O zamanlar Hristiyanlar evlerinden güçlükle çıkabilirlerdi. 1825 yılında Adana, isyancı Küçük Ali'yi yenen padişahın kaymakamı (s.284) Karaca tarafından yönetiliyordu; şimdi paşalık merkezidir.

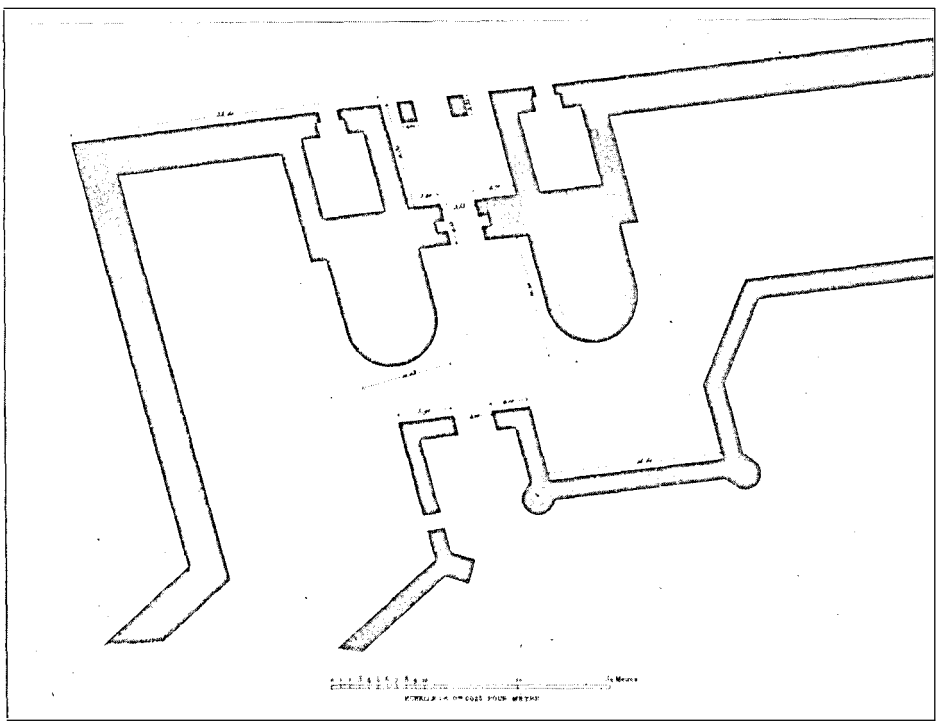
Seyhan (Sarus) ve Ceyhan (Pyramus) nehirlerinin yukarısındaki yerler, daha önce gezip gördüğümüz İkinci Armeniya'ya aitti.

Burada, Küçük Asya'nın tasvir edilmesini, daha giderilecek eksiklikler üzerine boş hayallere kapılmadan bitiriyoruz. Eski yazarların çalışmalarından iki bin dokuz yüz şehir ve ünlü yer adı topladık. Üstümüze düşeni tamamlamış olmaktan ne kadar uzak olduğumuz görülüyor. Daha yapılacak pek çok keşifler, aydınlatılacak çok sayıda karanlık nokta kaldı; bu gelecek araştırmacılara açık geniş bir araştırma alanıdır[990].

Burdur: 22 Aralık 1338 Cumartesi günü sabah saat 9.45.

[990] Ali Suat'ın çevirisinde özet olarak yer alan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Ch. Texier delt Louis Letronne Imp.t Lemaitre sc.t

İZNİK (NICÉE). YENİŞEHİR KAPISININ PLÂNI VE GÖRÜNÜŞÜ

Not: Bu Gravür, I. Cildin 174.'cü sayfasına konulması gerekirken elde olmayan nedenlerden bu sayfaya alınmıştır.

DİZİN

A

Abdurrahmân 144
Abnaea 392
Acace 146
Acalissus 430
Achaeus 449, 474, 477
Acherusia 212
Achille 241, 247, 313, 434
acrolithe 220
Acroterium 399
Acurtius 461
Ada 218, 219
Adalar 475
Adana 18, 31, 33, 133, 134, 135, 138, 139, 476, 484, 485, 486, 487
Adana Paşası 138, 484
Adanus 486
Adiabène 129
Adiatorix 212
Adrasan 430
Adraste 273, 277
Adraste Polychronius 277
Adriyatik körfezi 208, 249
Afrika 39
Afrodisyas (Aphrodisias) 257, 258, 277
Afrodisyas tapınağı 272
Afrodit (Aphrodite) 165, 448
Afşin (Arabissus) 131, 140
Agamemnon 437
Agasiclès 220
Agdistis 19
Age (Aegée) 484
agnus castus 116
Ağa limanı 478
Ağlasun 444, 456
Ağlasun (Sagalasus) 455, 456
Ağlasun çayı 447, 456
Ağlasun Dağı 455
ağlayıcı kadınlar 47
Ağlı köyü 387
Ahmet oğlu 159
Ahmet Paşa 48, 49
Ainé tapınağı 163
Ainsworth 142, 168, 203
Aizanien 276
Ajax 479
Akçaabat (Palatana) 204
Akçadağ (Arca) 131
Akçay 341
akçe 106
Akdağ 341
Akdeniz 215, 216
Akdeniz (İssus) 71
Akgöl 120, 297
Akilisene (Acilicéné) 4
Akilisene (Acilicène) 130
Aksaray (Archelais) 16, 97, 104, 105, 118, 124
Aksu ırmağı (Cestrus) 442, 444, 447, 453
Akşehir (Philomelium) 439
Aktaş 430
ala 216
Ala 283
Alabande 220, 216, 283
Alabandus 216
Alaca 202
Alaca köy 429
Alacahöyük (Öyük) 200
Alaçam (Zalecus) 209
Aladağ 299
Alâeddin 34, 36, 299
Alâeddin Keykâvus 35
Alâeddin Keykubat 35, 170
Alagir 429, 434
Alanya (Alaya) 477
Albano 73
Albay Leake 115, 116, 349, 479
Albert d'Aix 32
Alexandre Apollonide 287
Alexis 161
Alexis Comnène 156, 398
Ali Dağı 63, 65, 72, 73
Alinda 220, 294
Alman 118
Almanlar Burg 448
Alparslan 29, 64, 65, 133
Alyatte 200
Alybé Halizoneları 150
Amanos (Amanus) Dağı 118, 121, 440, 484
Amasa 125
Amasbéen 117
Amasra (Amastris) 208, 209, 210, 211
Amastris 152, 210, 211
Amasya 34, 49, 116, 153, 167, 168, 170, 171, 174, 177, 209, 384